

Prilozi povijesti

**PSIHOLOGIJE
U HRVATSKOJ**

Urednik
Vladimir Kolesarić

Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu

PRILOZI POVIJESTI PSIHOLOGIJE U HRVATSKOJ

Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet
Odsjek za psihologiju
FF press

Godina tiskanog izdanja: 2019
Godina elektroničkog izdanja: 2019

Za izdavača
Vesna Vlahović-Štetić

Recenzenti
Darja Maslić Seršić
Dražen Domijan

Lektura
Jadranka Brnčić

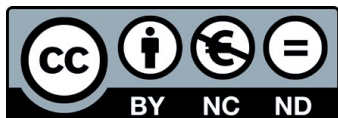
Grafičko oblikovanje i računalni slog
Boris Bui

Dizajn naslovnice
Marko Maraković

Dizajn logotipa obilježavanja
90. obljetnice Odsjeka za psihologiju
Martina Lipovac

ISBN
978-953-175-778-2
978-953-175-819-2 (PDF)

[DOI 10.17234/9789531757782](https://doi.org/10.17234/9789531757782)

Djelo je objavljeno pod uvjetima [Creative Commons Autorstvo-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 Međunarodne javne licence \(CC-BY-NC-ND\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/) koja dopušta korištenje, dijeljenje i umnažanje djela, ali samo u nekomercijalne svrhe i uz uvjet da se ispravno citira djelo i autora, te uputi na izvor. Dijeljenje djela u prerađenom ili izmijenjenom obliku nije dopušteno.

CIP zapis je dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 001025251.

PRILOZI POVIJESTI PSIHOLOGIJE U HRVATSKOJ

Urednik
Vladimir Kolesarić

 FF press
Zagreb

SADRŽAJ

Proslov – Dragutin Ivanec	7
Uvod – Vladimir Kolesarić	9

POČECI ZNANSTVENE PSIHLOGIJE U HRVATSKOJ I NJEZINI ODJECI DANAS

Vladimir Kolesarić: Počeci eksperimentalne psihologije u Hrvatskoj	21
Vladimir Kolesarić i Mirjana Krizmanić: Testovi Zorana Bujasa	65
Marijana Glavica: Citiranost radova Zorana Bujasa	85

PRILOZI POVIJESTI ZNANSTVENIH I PRIMIJENJENIH GRANA PSIHLOGIJE U HRVATSKOJ

Katica Lacković-Grgin: Devedeset godina razvojne psihologije u Hrvatskoj . . .	101
Branimir Šverko: Od industrijske do organizacijske psihologije: osvrt na razvoj psihologije rada u Hrvatskoj	145
Dean Ajduković: Socijalna psihologija u Hrvatskoj	195
Ivan Šiber: Razvoj političke psihologije u Hrvatskoj	251

RAZVOJ I STANJE OBRAZOVNE PSIHLOGIJE U HRVATSKOJ

Nikola Pastuović: Razvoj obrazovne psihologije u Hrvatskoj	283
Branka Starc i Ana Pleša: Psiholozi na prvoj stepenici odgojno-obrazovnog sustava – u predškolskim ustanovama	295
Gorana Hitrec: O razvoju službe školskih psihologa u osnovnoj školi	305
Zlatka Kozjak Mikić: Prilog povijesti psihologije u srednjim školama	323
Nikola Pastuović: Obrazovna psihologija u visokoškolskom obrazovanju i obrazovanju odraslih	335
Razgovor s prof. dr. sc. Vesnom Vlahović-Štetić, profesoricom na Katedri za školsku psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu (Vanja Putarek) . . .	341
Razgovor sa školskom psihologinjom Jasminkom Zagorac (Irena Ničota) . . .	349

RAZVOJ PSIHLOGIJE U HRVATSKOJ KAO PROFESIJE USMJERENE NA DOBROBIT POJEDINCA

Nada Anić: Razvoj kliničke psihologije u Hrvatskoj	357
Mladen Havelka: Zdravstvena psihologija u Hrvatskoj - doprinosi povijesti razvoja hrvatske psihologije	381
Mirjana Krizmanić i Vladimir Kolesarić: Aktivnosti psihologa u Domovinskom ratu (1991.-1995.)	399

O AUTORIMA	405
-----------------------------	------------

PROSLOV

Prije dvadeset godina, kada je obilježena 70. godišnjica Odsjeka za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, tiskana je knjiga s naslovom *Psihologija znanost za čovjeka 21. stoljeća*. Cilj te publikacije bio je kratko prikazati razvitak i tadašnji izgled Odsjeka s naglaskom na nastavnu i znanstveno-istraživačku djelatnost njezinih članova te ulogu Odsjeka u razvoju psihologijske znanosti i struke općenito. Sada, kada slavimo 90. godišnjicu Odsjeka, a time i utemeljenje znanstvene i primijenjene psihologije u Hrvatskoj, dolazi nam ova knjiga koja je sadržajem ponešto drugačija. Istina, njezin nastanak potaknut je ovom obljetnicom. Njezini autori su bili ili studenti ili profesori ovog Odsjeka. No, ideja i koncepcija, kako to navodi i urednik ove knjige, nije bila prikazati djelatnost samo Odsjeka u povijesnom kontekstu. Ona je pregled šire aktivnosti hrvatskih psihologa kroz različita sadržajna područja, bilo u znanstvenom, bilo u profesionalnom ili stručnom radu. Iz takve koncepcije slijedi i forma pojedinih poglavlja/priloga. Koncepcija nije unaprijed strogo određena, već su ih dijelom individualno oblikovali autori. Ipak, svim je priložima zajedničko to da, bilo eksplicitno bilo implicitno, prikazuju stanje psihologije u vremenskom kontekstu: od zabilježenih početaka pa do recentnog vremena.

Psihološka djelatnost, naročito u praksi, vrlo je raznorodna. U knjizi poput ove teško da je bilo moguće pokriti sva područja u kojima su psiholozi radili ili rade. Ali najvažnija, i to u vrlo visokoj korelaciji i s društvenom relevantnošću, pokrivena su. Ovi su prilozi presjek i pregled onoga što se radilo u počecima implementacije psihologije u našem društvu, ali prikazuje i kakvo je današnje stanje proizašlo iz toga povijesnog konteksta. U svakom prilogu vidi se intencija autora za prikazivanjem ne samo toga kako se naša psihologija razvijala i mijenjala, nego i kako je bila i jest usađena u svoju prirodnu akademsku, kulturnu, znanstvenu i društvenu okolinu. Iz priloga se može vidjeti kako su se u pojedinim području odigravale promjene i razvoj s obzirom na društveni kontekst. Neka područja (poput industrijske psihologije) imala su ranije utabane okvire razvoja i napretka. Neka druga svoje su okvire određivala ponekad i *ad hoc*, ovisno o kontekstu i osobnim resursima i preferencijama aktera u području. Treba naglasiti da su autori priloga bili istaknuti čimbenici opisane povijesti, što daje posebnu dimenziju ovoj publikaciji, kako informacijsku tako i osobnu. Kako je raznorodni kontekst u psihologiji temelj za opće razumijevanje ponašanja i doživljavanja, tako je i povijesni kontekst važan za razumijevanje i današnjeg, a vjerojatno i budućeg stanja i razvoja psihologije, kako općenito, tako i u Hrvatskoj. Tekst koji je pred nama osnova je takvog razumijevanja u našem kontekstu.

Prije dvadeset godina u već spomenutom prigodnom izdanju povodom obilježavanja 70. godišnjice, tadašnji pročelnik navodi da je u Hrvatskoj bilo oko

1500 psihologa. Danas je taj broj i više nego dvostruko veći, a i *povijest* dvadeset godina starija. Kako godine prolaze, broj psihologa u Hrvatskoj još uvijek raste eksponencijalno, a time i njihova znanstvena, stručna i društvena aktivnost. Takav će trend vrlo vjerojatno biti i u narednih desetak i više godina. Stoga će i prigodom proslave stoljeća postojanja psihologije u Hrvatskoj (ili još i kasnije) tekst sličnog karaktera poput ovog biti izazov za sadašnje i buduće generacije, a ovi prilozima bit će, uvjeren sam u to, vrlo vrijedna osnovica. Oni će biti vrijedan izvor kako činjeničnih podataka, tako i uvida (iznutra) kako su psiholozi u Hrvatskoj pristupali svojoj znanosti i svojem profesionalnom radu, kako su ih razvijali i širili te s kakvim poteškoćama su se susretali i kako su ih rješavali. I takvi osobni pogledi, osobna iskustva zabilježena u ovom tekstu su jedinstvena i, osim što provociraju znatiželju i motivaciju za čitanjem, živopisno oslikavaju široki kontekst promjena.

Zahvaljujem autorima na trudu, a uredniku što ih je okupio i motivirao. Svoje su vrijeme, znanje i trud poklonili svekolikoj psihologijskoj javnosti. Hvala im i na odluci da se ova knjiga objavi i u *e*-izdanju te da bude široko dostupna. Uvjeren sam da će i generacije koje dolaze jednako tako biti zahvalne. Jer ovi će *prilozi* u budućnosti biti vrlo vrijedno štivo svima koji psihologiju i njezin razvoj u hrvatskoj žele što bolje razumjeti. Obljetnice poput ove, tekstovi poput ovoga, osnova su za promišljanje sadašnjosti, ali onda i budućnosti u kontekstu onoga što je bilo. Povijesni kontekst apostrofira pitanja: kako prošlost može imati učinka na ono što je recentno ili pak buduće? Jesu li ista istraživačka područja i teme relevantne i jednako zastupljene nekad i sada? Kakav je bio pristup tim sadržajima prije pedeset, trideset godina, a kakav je danas? Zahvaljujući i ovim prilozima, budući naraštaji će tu usporedbu moći učiniti s onim što će se događati za dvadeset ili više godina, kako u obrazovanju, istraživanjima, tako i u praktičnom radu psihologa.

Usudim se reći da je današnje vrijeme zapravo optimalno za ovakav tekst jer su autori bili dionici i vrlo ranih početaka razvoja psihologije u Hrvatskoj, a istovremeno su i suvremenici najvećih i najznačajnijih promjena koje su se dogodile. Pisanje o povijesti (pa i psihologije) s vremenske distance, uvijek je opterećeno povećom dozom interpretacije o tome što je bilo u osnovi nekih događaja i promjena. Ovi prilozima pisani su dijelom i „iznutra“, što ih čini dodatno autentičnim i posebno vrijednim.

Prof. dr. sc. Dragutin Ivanec,
pročelnik Odsjeka za psihologiju
Filozofskog fakulteta u Zagrebu

Vladimir Kolesarić

UVOD

Zadnjih pedesetak godina – od otprilike šezdesetih godina prošlog (20.) stoljeća – psihologijska historiografija prilično je uzburkana. Među svjetskim psiholozima vode se žustre rasprave, ne o tome treba li pisati povijest psihologije, nego kako treba pisati tu povijest.

Postoji velik broj knjiga posvećenih povijesti psihologije, najčešće američkih autora. Redovito se u njima opisuje razvoj razmišljanja, što ih danas poveujemo s psihologijskim pojmovima još od samih početaka pisanih tragova, pa se, zatim, opisuju i valoriziraju različiti pravci ili škole koji su se javljali tijekom razvoja znanstvene psihologije, kao što su asocijacionizam, strukturalizam, funkcionalizam, geštalt psihologija i različiti pristupi kao što je bihevioristički pristup, psihodinamski ili psihoanalitički pristup, biologijski pristup, kognitivni pristup, humanistički pristup. Korisno je poznavati psihologijske škole, pravce, pristupe i usmjerenja jer su u današnjoj znanstvenoj, istraživačkoj i primijenjenoj psihologiji kojima se bavimo, sasvim sigurno utkana i predhodno stečena znanja.

Jedna takva impresivno napisana povijest psihologije, možda i najpoznatija, jest Boringova *History of Experimental Psychology*. Prvo izdanje pojavilo se 1929. godine, a najčešće se citira drugo izdanje iz 1950. godine.

G. Boeree¹ u online članku *Psychology today and tomorrow* iz 2005. godine piše da je suvremena situacija u psihologiji, skraćeno preneseno, otprilike ovakva: frojdizma postupno nestaje, njegova su opažanja apsorbirana u opću kliničku psihologiju u kojoj dominira humanistička praksa. Osjeti i percepcija, preokupacija većine začetnika znanstvene psihologije, privlače tijekom godina sve manje i manje pažnje. Geštalt psihologija, svojim većim dijelom, utkana je u glavne psihologijske tokove i izgubila je status posebnog pristupa. Humanistička psihologija predstavlja temeljac moderne kliničke prakse uz dodatak nekoliko biheviorističkih tehnika za sustavnu desenzibilizaciju. Socijalna psihologija postala je mješavinom humanističkih razmatranja i inventivnih eksperimentalnih

¹ Cornelis George Boeree (r. 1952.), američki psiholog, specijalizacija su mu teorije ličnosti i povijest psihologije. Objavio veći broj *online* tekstova, a spomenuti tekst može se naći na internetu pod navedenim naslovom.

istraživanja. Psihologija ličnosti i razvojna psihologija slijedile su primjer socijalne psihologije. Ne samo da je malo teoretiziranja o ličnosti, nego postoji izraziti trend prema kvantitativnim istraživanjima, i gotovo sva su posvećena individualnim razlikama. Danas je omiljena paradigma konstrukcija testova i korištenje faktorske analize, usprkos činjenici da je faktorska analiza visoko suspektna metodologija koja se može više povezati sa značenjem riječi, nego s konstruktom koji ima stvarno psihološko značenje. Razvojna psihologija postala je sve više primijenjenom, osobito u odnosu na edukaciju i roditeljstvo, a napredak je usmjerenje prema razmatranju cijelog života.

Je li to baš tako kako piše Boeree može se raspravljati, ali svakako je točno da se većina današnjih psihologa ne opredjeljuje za neku određenu školu mišljenja već se često usmjeruju na određeno područje ili perspektivu, često izvedenu iz ideja niza teorijskih pozadina. Taj eklektički pristup omogućio je nove ideje i teorije.

Obično se iz njihovih radova lako može pročitati iz kojeg temeljnog smjera dolaze, jesu li više skloni kvantitativnom ili kvalitativnom pristupu, koja im je dodatna perspektiva: biologijska, bihevioralna (ponašajna), kognitivna, humanistička, psihodinamska, sociokulturna, evolucijska ili biopsihosocijalna.

U nas postoji prijevod *Povijest psihologije* D. Hothersalla (2002) u izdanju Naklade Slap. Hothersallov pristup obuhvaća – kako ga on opisuje u uvodnom dijelu knjige – živote i karijere mnogih psihologa, jer su njihove „životne okolnosti, osobna iskustva i ponekad nevjerojatne situacije poticale nove ideje i nadahnjivale nove pravce istraživanja i proučavanja“. Ali navodi, također, kako će „pratiti razvoj psihologijskih sustava unutar njihova društvenog i političkog konteksta“ (str. 23).

I u povijesnim tekstovima, kao i u tekstovima druge namjene, brojni autori ističu potrebu bavljenja poviješću psihologije. Spomenut ću samo jedan primjer: M. H. Marx i W. A. Cronan-Hillix u svojoj vrlo sustavno i informativno pisanoj knjizi *Systems and Theories in Psychology* iz 1987. godine kažu: „...u psihologiji, kao i u politici, oni koji ne znaju povijest osuđeni su na ponavljanje grešaka“. Psiholozi su često toliko zauzeti sadašnjošću da se ne stižu previše brinuti o prošlosti, a „sada smo sigurni da trebamo sve znanje iz prošlosti da možemo pomoći u osiguranju budućnosti. (...) Psihologijska pitanja traju mnogo duže nego odgovori na njih, stoga je proučavanje povijesti više proučavanje pitanja nego odgovora. Bitno je da shvatimo narav i vrijednost tih pitanja“ (str. 3).

Tih, šezdesetih godina 20. stoljeća, povjesničari psihologije osnovali su svoj prvi časopis i program studija povijesti psihologije, naravno, u Sjedinjenim Američkim Državama. Godine 1965. American psychological Association (APA) je osnovala Division 26 (History of Psychology). APA izdaje časopis *History of Psychology* i *Archive of American Psychology*. Američka izdavačka kuća Wiley izdaje *Journal of the History of the Behavioral Sciences*.

U mnogim tekstovima koji se od tada pojavljuju kritizira se „stari“ način pisanja povijesti psihologije i pledira se za „novi“ pristup. Za primjer navodim nekoliko njih, koji mi se čine dovoljno reprezentativnim: Hilgard, Leary, & McGuire, (1991); Hergenhahn, (2001); Lowet, (2006); Benjamin, Jr. (2007); Baker, & Benjamin, Jr. (2008); Watrin (2017).

Taj novi trend u povijesti psihologije sažeto se može prikazati citatom L. Furu-moto (1989) koji donosi J. P. Watrin (2017), str. 71:

Nova povijest psihologije usmjerena je na kritičnost više nego na ceremonijalnost, na kontekst više nego na jednostavni povijesni prikaz ideja, obuhvatnija je i više je od proučavanja 'velikih ljudi'. Nova povijest koristi primarne izvore i arhivsku dokumentaciju više nego sekundarne izvore, kojima se uglavnom prikazuju anegdote i mitovi koji se prenose iz jedne knjige u drugu. I napokon, nova povijest pokušava dobiti uvid u misaono stanje određenog perioda kako bi se uočila pitanja koja su se pojavljivala u to vrijeme, umjesto gledanja na prethodnike sadašnjih ideja ili pisanja povijesti unatrag od sadašnjeg sadržaja u nekom području.

Ipak, suvremeni tekstovi posvećeni povijesti psihologije u tom su pogledu uglavnom eklektički: koristi se i „stari“ i „novi“ pristup.

Suvremeni povjesničari psihologije predlažu razrađeniji pristup pisanju povijesti a obično se prikazuje pomoću svojevrstnih dihotomija što ih navode gotovo svi suvremeni autori koji se bave poviješću psihologije, pa tako i autori koje sam prethodno spomenuo, iako ne svi sasvim jednako. Dakle, dileme koje se javljaju u vezi s poviješću psihologije najčešće su ove.

Kontinuitet ili diskontinuitet. Je li postojala znanstvena revolucija – stvaran radikalni prekid – u povijesti psihologije, kako je to Kuhnova teorija sugerirala, ili se psihologija razvijala u vremenu manje ili više nekim prepoznatljivim slijedom? Historiografska praksa mora pretpostaviti neku vrst kontinuiteta između prošlosti i sadašnjosti, ali mogu se postavljati i pitanja o tome imaju li psihologijski izrazi (pojmovi), poput osjećanja, asocijacija, motivacije, podraživanja itd., jednako značenje u različitim povijesnim periodima ili: postoje li neki novi aspekti koji bi se mogli vidjeti u prošlosti? Ili, pak, kako ih nanovo gledati iz nove perspektive?

Prezentizam ili historizam. Glavni prijemor u srži rasprava o prezentizmu i historizmu jest da povijesna istraživanja trebaju težiti prikazivanju prošlosti u njezinim vlastitim terminima, u kategorijama i preokupacijama tih vremena i mjesta a ne našim vremenom, mjestom i poimanjem. Suvremena povijest psihologije teži historizmu.

Internalizam ili eksternalizam. Tradicionalna povijest znanosti usmjerena je primarno na tzv. interni razvitak znanstvenog mišljenja i postupaka – kako je neka ideja ili metoda vodila drugim idejama i metodama na manje više progresivan

način s relativno malo utjecaja „neznanstvenih“ faktora. U psihologiji tipičan pristup povijesti je veća osjetljivost za „eksterno“ (ekstradisciplinarno) porijeklo i značenje znanstvenih ideja. Primjerice, „socijalna povijest ideja“ te povezanost između psihologije i „vanjskih“ područja obrazovanja. Ističe se i vitalna povezanost psihologije i drugih područja društva i kulture.

„*Veliki ljudi ili svjetonazor*“. U pogledu svjetonazora ili duha vremena neki autori napadaju pojednostavljen pojam o egzistenciji strogo koherentne i jedinstvene kulture koja može prekriti individualne varijacije i djelotvornost. Prikaz života, rada i postignuća istaknutih pojedinaca, u nekim prigodama se može koristiti, ali taj pristup „nova povijest“ psihologije ne preferira.

Prigodničarski prikazi ili kritička povijest. Prigodničarski prikazi vezani su uz neke istaknute događaje u razvitku psihologije, kao što su osnivanja nekih institucija ili pojava istaknutih pojedinaca, dakle, prikazivanje kad se što važno desilo. Kritička povijest manje je apologetska, više je analitička.

Dakle, svekoliko svjetsko psihološko pučanstvo ne smatra da je pisanje povijesti psihologije nepotrebno ili efemerno, već ga smatra poslom kojemu psiholozi trebaju posvetiti posebnu pažnju.

Ima, naravno, još mnoštvo pitanja u vezi s poviješću psihologije o kojima bi valjalo raspravljati. Primjerice, postoji li francuska psihologija, njemačka psihologija, engleska psihologija, američka psihologija? Sigurno u svakoj od tih zemalja postoje povijesne razlike u ekonomskom, političkom, društvenom i kulturnom razvitku, što je utjecalo na razlike u razvitku psihologije, kao i doprinosima psihologiji kao znanosti i struke u tim zemljama i psihologiji uopće. U njima postoje i vrlo poznati mislioci i znanstvenici koji su dali važan i bitan doprinos znanosti pa i psihologiji. Sve to, dakako, u određenoj mjeri vrijedi i za Hrvatsku.

S druge, pak, strane, temeljne ljudske osobine su univerzalne: osjetni i perceptivni procesi, emocije, misaoni procesi itd., ali i osnovne socijalne pojave imaju velikih sličnosti, poremećaji ličnosti slični su u svim zemljama itd.

O povijesti psihologije u Hrvatskoj do sada se pisalo uglavnom u okvirima životopisa Ramira i Zorana Bujasa. To su mahom bili prigodničarski napisi koji su bili gotovo beziznimno panegirički intonirani, što je utemeljitelj znanstvene i primijenjene psihologije u Hrvatskoj Ramiro Bujas doista i zaslužio. To, naravno, vrijedi i za Zorana Bujasa koji je nakon Drugoga rata dalje razvijao znanstvenu, ali i primijenjenu psihologiju. Zapravo, te napise možemo smatrati nekom vrstom kronike. Takvi objavljeni napisi su primjerice: Bujas, Z. (1973); Grgin, T. (1979); Pavlina, Ž. i Kolesarić, V. (1984, 1987); Kolesarić, V. i Pavlina, Ž. (1990); Kolesarić, V. (1998, 1999); Sokač, B. (2005); Pavlina, Ž., Kolesarić, V., Matešić, K. & Topić, F. (2007).

Posebno je zanimljivo izdanje Društva psihologa SR Hrvatske iz 1973. godine koje nosi naslov *Imenik psihologa članova Društva psihologa u Hrvatskoj*, a uredili

su ga Željko Pavlina² i Mirjana Kovačić³. Na početku te knjige nalaze se tri priloga Krune Krstića: „Razvitak psihologije u Hrvatskoj“, „O radu prof. dr. Ramira Bujasa“ te „Marko Marulić – autor termina ‘psihologija’“. „Razvitak psihologije u Hrvatskoj“ zanimljiv je zato što tu Kruno Krstić⁴ govori, zapravo, pretežno o „prapovijesti“ hrvatske psihologije ili, točnije, o nekim imenima filozofa i pedagoga koji su pisali o psihologiji prije 19. stoljeća i u 19. stoljeću. U prilogu „Marko Marulić – autor termina ‘psihologija’“⁵ Kruno Krstić obrazlaže tvrdnju da je Marko Marulić (1450.-1824.) prvi uveo termin psihologija u smislu znanosti o duši. To, međutim, Riccardo Luccio (2013) u članku „Psychologia – the birth of a new scientific context“ osporava.

Ozbiljniji pristup ima Kruno Matešić u svom serijalu o razvitku testova inteligencije i drugih psihologijskih mjernih instrumenata u Hrvatskoj (Matešić, 2005, 2006a, 2006b, 2007).

Dakle, iako se ne može reći da nema podataka o razvoju psihologije u nas, čini se kako je ipak došlo vrijeme da se nešto sustavnije prikaže taj razvitak. Do te smo zamisli došli nezavisno o svjetskim raspravama o pisanju povijesti psihologije. Važnost pisanja tog razvitka naglašena je osobito i zato što, po svemu sudeći, mlađe psihološke generacije o povijesti hrvatske psihologije znaju malo i, uglavnom, površno. Između ostalog, poznavanje povijesnog razvitka pokazuje ulogu, poziciju i odgovornost koju ima (ili bi trebala imati) psihologija u društvu.

Budući da se u nas još nitko nije sustavno bavio poviješću psihologije u Hrvatskoj, bilo bi izuzetno važno da se jedan ozbiljan projekt tome posveti. Prezentni naponi nemaju pretenzija sustavne sveobuhvatnosti. Kako su se različita područja psihologije u Hrvatskoj (kao, uostalom, i u cijelom svijetu) različito razvijala, činilo nam se da je nužno pisati priloge respektirajući barem neka od tih područja.

Polazeći od te opće zamisli okupila se manja skupina psihologinja i psihologa, uglavnom starijih generacija. Tijekom zajedničkih razgovora dogovoreno je da glavni dio budu odvojeni prikazi razvitka u ovim područjima: eksperimentalna

² Želimir Pavlina (1939.-2015.) poznat je svim hrvatskim psiholozima po naglašenoj aktivnosti i brizi za Hrvatsko psihološko društvo i za povijest značajnih ličnosti u hrvatskoj psihologiji. Autor ili suautor brojnih članaka o hrvatskoj psihologiji, o Ramiru Bujasu i o Zoranu Bujasu.

³ Mirjana Kovačić, nakon udaje Nazor. Diplomirala i doktorirala u Odsjeku za psihologiju u Zagrebu, gdje je do 1975. bila asistentica. Zatim je radila kao samostalna stručna suradnica u Zavodu za zaštitu na radu i zaštitu od požara. Osam godina je potom predavala na Filozofskom fakultetu u Zadru, studij u Splitu te do umirovljenja 2013. na Prirodoslovno matematičkom fakultetu u Splitu.

⁴ Kruno Krstić (1905.-1987.), prema Hrvatskoj općoj enciklopediji, bio je leksikograf, lingvist, filozof i psiholog. Filozofiju diplomirao 1930., doktorirao na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 1937. psihologijskom temom: *Psihologija i njen predmet (perspektivna polimorfnost predmeta psihologije)*. Bio prijatelj Zorana Bujasa. U *Suvremenoj psihologiji*, vol. 20, br. 2 iz 2017. izašao je članak „Kruno Krstić: o rasi i naciji – drugačije“ (str. 179-196). U njemu piše da je K. Krstić bio leksikograf, filolog i filozof i on se doista nije stvarno bavio psihologijom.

⁵ Originalno rad je objavljen na engleskom u *Acta Instituti Psychologici Universitatis zagrabienensis*, 34, 1964.

psihologija, industrijska/organizacijska psihologija, obrazovna psihologija, razvojna psihologija, klinička psihologija, zdravstvena psihologija, socijalna psihologija, politička psihologija.

Dogovorno je svakom autoru prepušteno kako će opisati razvitak svog područja. Nitko od autora se nije posebno bavio poviješću psihologije pa je stoga svatko postupio prema svom gledištu o tome kako i što treba napisati. To je ujedno i razlog zašto govorimo o „prilozima“ povijesti hrvatske psihologije – svaki članak predstavlja jedan od priloga jednoj budućoj cjelovitoj povijesti psihologije u Hrvatskoj. Dakle, članci su međusobno nezavisni, iako neka manja preklapanja su neizbježna.

Implicitni cilj svih i svakog priloga bio je pokazati ne samo kako se psihologija razvijala, nego i kako je bila i jest usađena u svoju prirodnu akademsku, kulturnu i znanstvenu okolinu te njezin položaj u svjetskoj znanstvenoj psihologiji. Važno je barem pokušati odgovoriti na pitanje: „Da li se hrvatska psihologija razvijala unutar svjetskih tokova razvitka znanstvene psihologije?“

Ako zanemarimo, u europskoj psihologiji vrlo razvijeno i važno područje psihologije prometa, koje u hrvatskoj psihologiji jednostavno ne postoji (osim nekoliko vrijednih sporadičnih pokušaja), hrvatska psihologija u glavnim crtama slijedi europsku i svjetsku psihologiju i u znanstvenom i u primijenjenom aspektu.

No, najprije ipak treba podsjetiti – što je svakome sasvim razumljivo – da razvitak i uspjeh doslovno svake znanosti u nekom društvu u manjoj ili većoj mjeri ovisi o društveno-političkim prilikama. Hrvatska se nalazi u dijelu Europe u kojemu su društveno-političke promjene relativno češće i burnije nego u ostatku Europe i, osim toga, sve do kraja 20. stoljeća bila je u sastavu neke šire državne tvorevine, osim kratkoga abortivnog pokušaja za vrijeme Drugoga svjetskog rata.

Primjerice, Ramiro Bujas, utemeljitelj hrvatske znanstvene psihologije, rođen je i školovan u vrijeme Austro-Ugarske, proživio je Prvi svjetski rat i raspad Austro-Ugarske. Osnovao je katedru za psihologiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu u vrijeme kraljevine Jugoslavije. U vrijeme NDH bio je maknut s profesorske pozicije, poslije Drugoga svjetskog rata vraćen na Sveučilište, pa opet umirovljen.

U vrijeme neposredno iza Drugoga svjetskog rata, u vrijeme tzv. socijalističke Jugoslavije, znanstvenicima i sveučilištima je bilo prilično teško zbog sveopćeg antiintelektualizma i licemjernog veličanja ljudskog rada, pod čime se na prvom mjestu podrazumijevao manualni rad. Posebno je u početku trpjela psihologija zbog zabrane upotrebe testova u tzv. socijalističkom bloku koju je nametnuo Sovjetski Savez (što, ipak, nije dugo trajalo). Napokon, krajem 20. stoljeća Hrvatska se osamostalila, ali antiintelektualizam se nije smanjio – najbolji pokazatelj tome je izdvajanje iz budžeta za obrazovanje i znanost te kulturu.

Dakle, pitanje je: ima li psihologija u Hrvatskoj utjecaja kako na individualnoj tako i na društvenoj razini? Čini mi se da pri pokušaju odgovaranja na to

pitanje, možemo postaviti nekoliko kriterija: broj psihologa; područja u kojima psiholozi djeluju kao edukatori na sveučilišnoj razini te područja u kojima djeluju kao profesionalni psiholozi; područja, bazična i primijenjena, u kojima se eksplicitno ili implicitno koriste znanja stečena psihologijskim istraživanjima; psihologijska istraživanja koja imaju, ili bi mogla imati, izravnu ili neizravnu primjenu; psihologijski pojmovi i znanja koja se koriste u svakodnevnom životu; psihologijska istraživanja koja imaju opće teorijske konsekvencije; zapaženo i djelotovorno sudjelovanje psihologa u javnom životu i relevantnim socijalnim pojavama; zadovoljava li psihologija kao struka individualne potrebe pučanstva.

No, opisi utjecaja suvremene psihologije i psihologa nužno uključuju povijesno razmatranje njezinoga razvitka. Budući da je psihologija izuzetno raznorodna disciplina – proteže se od fiziološke psihologije i psihoneurologije sve do kliničke i socijalne psihologije – to na zadaću povijesnih prikaza i evaluacije postavlja dodatne zahtjeve. Katkada se postavlja i pitanje: je li uopće moguće napisati jedinstvenu povijest psihologije?

Rastući individualizam u svijetu (na prvom mjestu u zapadnoj hemisferi) usmjeruje psihologiju sve više prema individualno-pomagačkim stručnim aktivnostima, pomiče se, dakle, žarište interesa psihologa od tvrde eksperimentalne psihologije prema mekšim područjima. Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu oduvijek je predstavljao stožer, armaturu koja čuva srž psihologije, jer razvitak psihologije počiva upravo na obrazovanju temeljenom na logici eksperimentalne psihologije. Takav pristup njeguju i odsjeci za psihologiju u Rijeci i Zadru, jer su osnivači tih studija bili izravni učenici Ramira i Zorana Bujasa. Na ovom mjestu prigoda je podsjetiti na zanimljivu Boulder deklaraciju ili Boulder model. U Boulderu u SAD-u 1949. godine održana je konferencija američkih kliničkih psihologa na kojoj je zaključeno da klinički psiholozi trebaju u svom obrazovanju imati predmete iz znanstvene – eksperimentalne – metodologije. Razlog ovom zaključku nalazi se u činjenici da takvo obrazovanje omogućuje pristup i mišljenje koje se temelji na empirijskim podacima, kao i na njihovom valjanom prikupljanju.

Dakle, tekstovi, prilozi u ovom zborniku raznorodni su, ovisno o području i autorskom pristupu. Osim toga, smatrali smo korisnim uvrstiti i priloge kao što su razgovori, osobna iskustva i tome slično. Gledajući u cjelini, ovi tekstovi mogu zadovoljiti zahtjeve suvremene „nove povijesti“ psihologije, jer su raznoliki i spontano pisani eklektički, prema potrebi područja i sklonostima autora. Nadamo se da će sve to, jednog dana, biti dobra podloga za pisanje prave povijesti hrvatske psihologije.

Psihologija u Hrvatskoj razvila se, slično razvitku u drugim europskim zemljama, najprije kao akademska i znanstveno-istraživačka disciplina. No, vrlo brzo, moglo bi se čak reći, paralelno razvijala se i primijenjena psihologija. Prisjetimo

se samo sugestivne analgezije pri porodu koju je razvio Ramiro Bujas. Zbog toga prilozi u ovom zborniku obrađuju i znanstvena i primijenjena područja. Možda je tako i bolje, jer strogo razdvajanje znanstveno-istraživačke i primijenjene psihologije nije opravdano.

I na kraju tužaljka. Svi autori naišli su na gotovo nepremostivu teškoću: postoji velik problem s pomanjkanjem pohranjenih i dostupnih podataka i dokumenata o hrvatskoj psihologiji i psiholozima. Zbog toga će se, možda, neki tekstovi činiti površnijim nego što bi se trebalo očekivati. Ipak, nadamo se da će – jednom – sustavna i vremenski zahtjevna potraga za dokumentima i podacima uroditi plodom.

* * *

Devedeset godina akademske psihologije svakako je respektabilna obljetnica. Neka psihologijska znanstvena istraživanja postojala su i prije osnivanja Katedre za psihologiju na Filozofskom fakultetu 1929. godine. Ne treba zaboraviti da su početkom 20. stoljeća, a prije toga i u 19. stoljeću, a vjerojano još i ranije, pod nazivom „psihologija“ u Hrvatskoj postojale i objavljivane rasprave i knjige, koje su, koliko se sada danas čini, bile uglavnom u okvirima filozofije ili su to bili udžbenici pedagoške naravi. Bilo bi, svakako, poželjno detaljnije istražiti postoji li ikakav kontinuitet ili poveznica između znanstvene psihologije nastale u Hrvatskoj u 20. stoljeću i tih prethodnih produkata. Nije, naravno, vjerojatno da su ideje i tada nastali radovi i knjige bili neplodni do te mjere da su sasvim neupotrebljivi.

Današnja psihologija u Hrvatskoj – i znanstvena i primijenjena – dio je svjetske psihologije, ali je jasno da je rođena na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 1929. godine. I sve kasnije grananje ima izravno porijeklo u Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Sve studije u Hrvatskoj pokrenuli su direktni ili indirektni učenici tog Odsjeka.

Literatura

- Baker, D.B., & Benjamin, L.T., Jr. (2008). Conducting research on the history of psychology. In: S.F. Davis & W. Buskist (Eds.), *21st Century psychology. A Reference Handbook* (str. 37-45). Los Angeles: SAGE Publication.
- Benjamin, L.T.Jr. (2007). *A Brief History of Modern psychology*. Malden, MA: Blackwell Publishing.
- Boring, E.G. (1950). *A History of Experimental psychology*. New York: Appleton-Century-Crofts, INC.
- Bujas, Z. (1973). Ramiro Bujas začetnik nastave i znanstvenog rada na području psihologije u Hrvatskoj. U: D. Stary (ur.), *Stručni skupovi psihologa „Dani Ramira Bujasa“ 1970. i 1972.* (str. 9-13). Zagreb: Društvo psihologa SR Hrvatske.
- Grgin, T. (1979). Ramiro Bujas – utemeljitelj naše znanstvene psihologije. *Zadarska revija*, 641-643.
- Hergenhahn, B.R. (2001). *An Introduction to the History of Psychology*. Belmont, CA: Wadsworth.

- Hilgard, E.R., Leary, D.E., & McGuire, G.R. (1991). The history of psychology: A survey and critical Assessment. *Annal Review of Psychogy*, 42, 79-107.
- Hothersall, D. (2002). *Povijest psihologije*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Kolesarić, V. (1998). Odsjek za psihologiju. U: S. Damjanović (ur.) *Filozofski fakultet u Zagrebu*. Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu.
- Kolesarić, V. (1999). Sedamdeseta obljetnica Odsjeka za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu. *Suvremena psihologija*, 1-2, 219-226.
- Kolesarić, V. i Pavlina, Ž. (1990). Razvoj psihologije na Zagrebačkom sveučilištu. U: *Sveučilište u razvoju znanosti od 1669. do danas*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- Krstić, K. (1973). Razvitak psihologije u Hrvatskoj. U: Ž. Pavlina i M. Kovačić (ur.), *Imenik psihologa članova Društva psihologa u Hrvatskoj* (str. 9-12). Zagreb: Društvo psihologa SR Hrvatske.
- Lowet, B.J. (2006). The new history of psychology: A review and critique. *History of Psychology*, 9(1), 17-37.
- Luccio, R. (2013). Psychologia – the birth of a new scientific context. *Review of Psychology*, 20(1), 5-14.
- Mandler, G. (2007). *A History of Modern Experimental psychology*. Cambridge, MA: A Bredford Book, The MIT Press.
- Marx, M.H. & Cronan-Hillix, W.A. (1987). *Systems and Theories in Psychology*. New York: McGraw-Hill Book Company.
- Matešić, K. (2005). Prvo razdoblje razvoja testova i postupaka testiranja u Republici Hrvatskoj od 1912. do 1931. godine. *Suvremena psihologija*, 8(2), 197-209.
- Matešić, K. (2006a). Drugo razdoblje testova i postupaka testiranja u Republici Hrvatskoj od 1932. do 1948. *Suvremena psihologija*, 9(1), 89-108.
- Matešić, K. (2006b). Treće razdoblje razvoja testova i postupaka testiranja u Republici Hrvatskoj od 1952. do 1991. godine. *Suvremena psihologija*, 9(2), 213-227.
- Matešić, K. (2007). Četvrto razdoblje razvoja testova i postupaka testiranja u Republici Hrvatskoj od 1992. do danas. *Suvremena psihologija*, 10(1), 131-147.
- Pavlina, Ž. i Kolesarić, V. (1984). *Nakladna djelatnost Psihologijskog instituta (1924.-1984.)*. Zagreb: Društvo psihologa Hrvatske.
- Pavlina, Ž. i Kolesarić, V. (1987). Značenje Psihologijskog instituta Zagrebačkog sveučilišta za razvoj psihologije u nas. *Primijenjena psihologija*, 8, 25-35.
- Pavlina, Ž. i Kolesarić, V. (1991). Zoran Bujas: Biography. *Revija za psihologiju*, 21(1), 3-4.
- Sokač, B. (ur.) (2005). *Zoran Bujas, 1920.-2004.* Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- Watrin, J.P. (2017). The „new history of psychology“ and the uses and abuses of dichotomies. *Theory & Psychology*, 27(1), 69-86.

POČECI ZNANSTVENE PSIHOLOGIJE U
HRVATSKOJ I NJEZINI ODJECI DANAS

Vladimir Kolesarić

POČECI EKSPERIMENTALNE PSIHLOGIJE U HRVATSKOJ

DOI 10.17234/9789531757782.1

Temelj suvremene znanstvene i primijenjene psihologije jest eksperimentalna psihologija, a za uvođenje i razvoj eksperimentalne psihologije u hrvatsko akademsko, znanstveno i intelektualno okruženje, pa onda i u područje njezine primjene, zaslužne su i odgovorne tri ličnosti. Najvažniji je Ramiro Bujas, koji ima neprocjenjive i, zapravo, sudbinske zasluge za samu pojavu znanstvene psihologije u nas. Zatim, Elza Kučera, u nešto skromnijem opsegu, ali ipak vrlo značajnom. A za daljnji vrlo plodan razvitak, osobito poslije Drugoga svjetskog rata, neosporne zasluge ima Zoran Bujas. Zbog toga što je, dakle, nastanak i razvitak eksperimentalne psihologije u Hrvatskoj neodvojiv od ovih ličnosti i prikaz tog nastanka i razvitka nužno se veže uz njihov život i rad.

Ramiro Bujas

Ramiro Bujas utemeljitelj je psihologije u Hrvatskoj kao moderne, empirijske i neovisne znanosti. Prvi počeci vezani su uz Fiziološki institut na Medicinskom fakultetu u Zagrebu dvadesetih godina 20. stoljeća, u kojemu je profesor fiziologije František Smetanka Ramiru Bujasu, kao svom asistentu, omogućio da napravi (vjerojatno manje-više improvizirani) laboratorij za psihologiju. Kako opisuje Zoran Bujas, u tom se laboratoriju koristio inventar iz napuštene fizičke zbirke bivšega plemenitaškog konvikta (Z. Bujas, 1973). Ramiro Bujas je aparate, pogotovo one iz područja optike, akustike i elektriciteta, popravljao, i, osim toga, od dijelova starih aparata konstruirao niz novih uređaja za miješanje boja, demonstriranje sukcesivnog i simultanog kontrasta, te za mjerenje vremena reakcije i osjetljivosti u različitim osjetnim područjima. To je bio prvi laboratorij eksperimentalne psihologije na Balkanu (Krstić, 1961¹). Koliko se može razabrati iz relativno šturih podataka u različitim člancima (Z. Bujas, 1973; Pavlina

¹ Kruno Krstić u ovom članku, napisanom povodom smrti Ramira Bujasa, vrlo je lijepo i opširno prikazao djelovanje Ramira Bujasa.

i Kovačić, 1973; Petz, 1979; Pavlina i Kolesarić, 1984; Pavlina i Kolesarić, 1987; Kolesarić i Pavlina, 1990; Pavlina i Kolesarić, 1991; Pavlina, Kolesarić, Matešić, and Topić, 2007), u tom su se laboratoriju izvodili demonstracijski pokusi za koje su bili zainteresirani studenti različitih studija Filozofskog fakulteta, pa vjerojatno i poneki student Medicinskog fakulteta.

Takav vrlo koristan običaj improviziranja i konstruiranja priručnog pribora i mjernih instrumenata za izvođenje psihologijskih laboratorijskih eksperimenata, kojemu je dao impuls Ramiro Bujas, postala je tradicija i kasnije osnovanog Psihologijskog instituta (Mayer, 1974) i taj je običaj trajao sve do pojave komercijalnih aparatura.

Glavni cilj Ramira Bujasa bio je otrgnuti psihologiju iz čvrstoga majčinskog zagrljaja filozofije, osobito teološki orijentirane filozofije, i utemeljiti je na empirijskim podacima dobivenim na prvom mjestu psihologijskim eksperimentom. Godine 1920. osnovao je psihologijsku katedru na Višoj pedagoškoj školi u Zagrebu, a godine 1929. Psihologijsku katedru, zajedno s Psihologijskim institutom,² na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. To je bio začetak znanstvene psihologije i nastave psihologije kao samostalne znanstvene, a vrlo brzo i primijenjene psihologije u Hrvatskoj (vidi prilog Katice Lacković-Grgin u ovoj knjizi).

Ramiro Bujas rođen je 1879. godine, godine u kojoj je Wilhelm Wundt osnovao prvi psihologijski laboratorij uopće. Ramiro Bujas otišao je na studij u Graz, a profesori iz Instituta za psihologiju Karl Franz sveučilišta u Grazu, H. P. Huber i I. Seybold (1999) u svom članku ukratko opisuju početke njegovog studija.

Ramiro Bujas upisao se 1899. godine na Filozofski fakultet u Grazu. Tijekom akademske godine 1902./1903. prekinuo je taj studij i dva se semestra posvetio studiranju prava i političkih znanosti. Nakon izleta na Fakultetu pravnih znanosti, njegovi se interesi usmjeravaju prema filozofiji i slavenskoj filologiji. U području lingvistike najviše se zanimao za fiziologiju govora i psihologiju jezika. Godine 1903. Kraljevska akademija znanosti u St. Petersburgu povjerila mu je istraživanje različitih vrsta naglašanih slogova u čakavskom dijalektu u Dalmaciji, Istri i priobalnim područjima Hrvatske. Rezultat njegovog boravka u St. Petersburgu bile su dvije teze od kojih je jedna predložena kao doktorska disertacija (Huber i Seybold, 1999).

Naslov doktorske disertacije Ramira Bujasa bio je: *Naglasci u čakavskim dijalektima Dalmacije, otocima Istre i u hrvatskom priobalju*. Glavni ispitivač na doktorskom ispitu (tzv. *rigorozu*) bio je M. Murko, a drugi ispitivač K. Strekelj – oni su bili profesori u području lingvistike. Ispit iz filozofije, kao sporednog predmeta, održali su A. Meinong i E. Martinak. Tako je Ramiro Bujas 24. veljače 1906. godine proglašen doktorom znanosti (Huber & Seybold, 1999).

² Iz rukopisne ostavštine Zorana Bujasa. Nažalost, ta ostavština, nama dostupna, vrlo je skromna. Cjelokupna ostavština i Ramira i Zorana Bujasa nije nam dostupna.

Zoran Bujas u članku o Ramiru Bujasu piše da je prvi susret Ramira Bujasa s psihologijom bio na Filozofskom fakultetu u Grazu za njegova studija slavistike, germanistike i filozofske propedeutike (Z. Bujas, 1973). Tamo je slušao predavanja iz psihologije kod profesora Meinonga, koji se u to vrijeme posebice bavio psihologijom mišljenja. Uz predavanja bio je organiziran i laboratorijski rad u psihologijskom institutu u Grazu koji je osnovao Meinong 1894. godine. Praktički rad sastojao se u samostalnim manjim istraživanjima i u sudjelovanju kao ispitanik pri pokusima koje su provodili Meinongovi suradnici – najpoznatiji među njima bili su Stephan Witasek (1870.-1915.) i Vitorio Benussi (1878.-1927.). Iz tog vremena potječe i prvi eksperimentalni rad Ramira Bujasa u području psihofiziologije govora, a sastojao se u konstrukciji i upotrebi posebnog aparata za bilježenje govornih akcenata.

Alexius Meinong (1853.-1920.), u svoje vrijeme značajno ime, bio je predvodnik Gradačke psihologijske škole. Bio je filozof-psiholog usmjeren na teorijsku psihologiju. Poznata je Meinongova „teorija predmeta“ (*Gegenstandstheorie*): prihvatio je Platonovu koncepciju idealnih objekata koji postoje kao i drugi postojeći predmeti, ali je dodao i treći aspekt – predmete koji ne postoje, ali imaju objektivna svojstva (Roetkelein, 2006). Marx i Cronan-Hallix (1987) navode da je Meinongova metodologija težila fenomenologiji pa se, na neki način, može smatrati jednim od preteča geštaltizma.

Meinong je studirao kod Franza Brentana (1838.-1917.), kad je on držao predavanja u Beču. Franz Brentano tvorac je tzv. *psihologije akta*, filozofsko-psihologijskog sustava, preteče funkcionalizma. Taj je sustav usmjeren na djelovanje (akte) i procese uma kao temeljne izvore empirijskih podataka (Roetkelein, 2006).

Godine 1874. Franz Brentano objavio je knjigu s naslovom *Psychologie vom empirischen Standpunkte (Psihologija s empirijskog stajališta)*. To nije bila eksperimentalna psihologija, već traženje sustavne slike kako bi se dobila psihologija različita od mnogih tadašnjih.

U to je doba, 1874., Wundt objavio vjerojatno još značajniju knjigu koja je utjecala na promjene u položaju psihologije u okviru tadašnjih znanosti: *Načela fiziološke psihologije*. Obje ove knjige, kako kaže Boring (1950), predstavljaju pokušaj oblikovanja „nove“ psihologije kao zasebne znanosti. Među njima postoji, dakako, i razlika. Brentanova psihologija bila je empirijska, ali ne eksperimentalna, dok je Wundtova bila eksperimentalna. U predgovoru Wundt eksplicitno navodi da je to pokušaj prikaza novog područja znanosti (Benjamin, 2007). Brentano je organizirao svoj sustav oko fizičkog djelovanja (akta), a Wundt je izgradio svoj sustav na senzornom sadržaju. No jednako po važnosti, ako ne i važnije za sudbinu psihologije kao znanosti, bilo je to što je Wilhelm Wundt uveo psihologiju kao zasebni, samostalni predmet na univerzitetskoj razini. To je imalo svjetski utjecaj na razvitak znanstvene empirijske psihologije. U Wundtov laboratorij dolazili su znanstvenici iz svih krajeva zapadnog svijeta. Kod njega je doktoriralo

više od 180 znanstvenika iz Europe i Sjedinjenih Američkih Država (Benjamin, Jr., 2007), a i mnogi filozofi (među njima i neki hrvatski) boravili su kod njega kraće ili duže vrijeme.

To je, dakle, bilo neposrednije intelektualno okruženje Ramira Bujasa u koje je bio uronjen za studiranja u Grazu, a da je dobro je poznao filozofiju-psihologiju Alexiusa Meinonga, pokazuje njegov dodatak Meinongovoj klasifikaciji tipova misli, tj. mislima odlučivanja i mislima fikcije (mašte), dodao je misli znanja temeljenih na predodžbama te misli vjerovanja koje ovise o emocijama (Krstić, 1961).

Huber i Seybold (1999) ovako opisuju pristup Ramira Bujasa u psihologiji (str. 13):

U terminima akta i sadržaja, Ramiro Bujas je bio predstavnik nove eksperimentalne psihologije sadržaja, na neki način, psihologije koja je akte smatrala neopipljivim fenomenima nepodložnim 'sustavnom eksperimentalnom opažanju'. Inzistiranje na pažljivim znanstvenim metodama, čak i kada je korištena metoda bila introspekcija, bilo je istaknuto obilježje Bujasovog pristupa psihologiji.

Ramira Bujasa na prvom mjestu spominjemo uvijek kad se radi o uvodjenju eksperimentalne psihologije u krug hrvatskih znanosti, ali Ramiro Bujas se bavio i teorijskim i primijenjenim područjima. Tako Kruno Krstić (1961) piše o teorijskom stavu Ramira Bujasa (str. 6):

Prema njegovu mišljenju psihologija proučava psihičke fenomene i činjenice koji mogu biti izravno zahvaćeni introspekcijom i mogu biti znanstveno objašnjeni povezanošću s objektivnim uvjetima fizioloških promjena u organizmu i fizičkim promjenama u okolini.

Kruno Krstić (1961) najinteresantnijim radom Ramira Bujasa u teorijskom području smatra njegovu teoriju osjećanja. To je teorija koja odbacuje i teoriju pasiviteta, prema kojoj osjećanje nastaje isključivo zbog djelovanja okoline na organizam, i teoriju aktiviteta koja sugerira da je osjećanje autonoman čin koji nastaje u subjektu.

Eksperimentalni rad Ramira Bujasa nije velik, ali je važan za daljnji razvitak psihologije u Hrvatskoj. Možda je najviše Ramiro Bujas u to vrijeme, tj. dvadesetih godina 20. stoljeća, bio zaokupljen izučavanjem fizikalnih uvjeta tzv. psihogalvanskog fenomena, i to Tarhanovljeva tipa. S radom o tom problemu habilitirao se Ramiro Bujas 1922. godine za privatnog docenta iz *eksperimentalne psihologije* na Filozofskom fakultetu u Zagrebu (Z. Bujas, 1973).

Godinu dana prije Ramiro Bujas objavio je članak u kojemu je ukratko opisao povijest „psihogalvanskog fenomena“, prijevore o značenju i dometima te pojave kao i rezultate svojih eksperimenata:

LIJEČNIČKI VJESNIK

ZNANSTVENI DIO

God. 43. Zagreb, avgust 1921. Svezak 3.

Iz fiziološkog instituta kr. sveučilišta u Zagrebu; predstojnik prof. dr. Smetanka

Istraživanja o fizičnim uvjetima psihogalvanskog fenomena

Dr. phil. Ramiro Bujas, pristav, Zagreb

Budući da kod različitih autora postoji neslaganje i u pogledu fizičkog i fiziološkog porijekla psihogalvanskog fenomena, kao i u pogledu psihičnih prilika koje uvjetuju pojavu psihogalvanskog refleksa, Ramiro Bujas smatrao je nužnim najprije razjasniti tu pojavu ispitivanjem uvjeta bitnih za njezino pojavljivanje.

Postoje dvije vrste elektrodermalne reakcije (stariji izraz koji je rabio Ramiro Bujas bio je *psihogalvanski fenomen*). Jedna je Féréov efekt, tj. elektrodermalna reakcija kao rezultat smanjenja otpora (ili povećanja provodljivosti), koje ljudsko tijelo pruža vanjskom izvoru slabe električne struje. Otkriveno je da se otpor ljudskog tijela smanjuje prigodom različitih emocionalnih stanja.

Druga je tzv. Tarhanovljev efekt, odnosno elektrodermalna reakcija kao posljedica promjena slabih intenziteta struje što ih proizvodi sam organizam (Petz, 2005). Ramira Bujasa zanimao je ovaj drugi tip elektrodermalne reakcije, nazvan Tarhanovljev efekt: gruzijski fiziolog Ivane Tarkhanishvili, opazio je 1889. (radeći u Rusiji) promjene u kožnom električnom potencijalu i kad nije bilo nikakvog vanjskog podraživanja, pa je po njemu taj fenomen dobio naziv.

U spomenutom članku iz 1921. godine Ramiro Bujas detaljno i pre-

Slika 1. Galvanometar za mjerenje „psihogalvanskog efekta“ Feréova tipa kakav se niz godina koristio za vježbe iz eksperimentalne psihologije u Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Vjerojatno se i Ramiro Bujas služio tim, ili takvim, galvanometrom pri istraživanjima elektrodermalne reakcije.³

³ Ovu fotografiju, još postojećeg galvanometra u Odsjeku za psihologiju, napravio je mag. sc. Robert Faber, inženjer elektrotehnike, suradnik u Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Zahvaljujem mu na trudu.

cizno opisuje fizičke uvjete nastanka psihogalvnaskog fenomena, a u završnom dijelu članka, između ostalog, zaključuje: „Kod psihogalvnaskog fenomena mogu da sudjeluju i drugi fizični uvjeti, ali su odlučne samo termične prilike. Tumačenja, koja se oslanjaju na djelatnost znojnica ili na promjenljivi otpor tijela, imaju se smatrati zabludama“. Ramiro Bujas, nakon što je napravio velik broj eksperimenata, došao je do svog psihogalvnaskog zakona prema kojemu je psihogalvnaski fenomen objektivni indikator emocionalnih doživljaja: promjena potencijala registrirana na galvanometru pokazuje kvalitetu emocija, tj. ugodne ili neugodne osjećaje, sukladno smjeru kazaljke na galvanometru; stupanj pomaka kazaljke pokazuje intenzitet emocija, a razvoj u vremenu ukazuje na tijek emocionalnih promjena (Krstić, 1961).

Na slici 1 nalazi se fotografija galvanometra kakav je vjerojatno koristio Ramiro Bujas, na kojemu se kazaljka mogla pomicati na jednu ili drugu stranu skale.

Ramiro Bujas objavio je tri rada o svojim istraživanjima psihogalvnaskog fenomena: Bujas, R., 1921 i 1922. U članku objavljenom 1937. godine, u jubilarnom, pedesetom broju časopisa *The American Journal of Psychology*, Ramiro Bujas piše o vezi između smjera toka struje i kvalitete emocija, koju je u svojim istraživanjima otkrio (slika 2).

Branko Sremec (1980) u članku „Psihogalvnaski fenomen u istraživanjima Ramira Bujasa“ spominje neke autore koji bi, iako ne izravno, potvrđivali zaključke Ramira Bujasa (prema Loveless & Thetford, 1966).

Taj produbljeni interes Ramira Bujasa za psihogalvnasku reakciju pokazuje njegovu stalnu, bazičnu usmjerenost objektivizaciji pokazatelja psihičkih pojava,

<p>THE AMERICAN JOURNAL OF PSYCHOLOGY — GOLDEN JUBILEE VOLUME</p> <p>1887 - 1937</p>	<p>vi</p> <p>TABLE OF CONTENTS</p>
	<p>R. M. YERKES (<i>The Journal of Comparative Psychology</i>), Primate Coöperation and Intelligence..... 254</p> <p>W. KÖHLER (<i>Psychologische Forschung</i>), Psychological Remarks on Some Questions of Anthropology..... 271</p> <p>A. GATTI (<i>Archivio Italiano di Psicologia</i>), The Perception of Space by Means of Pure Sensations of Touch..... 289</p> <p>C. S. MYERS (<i>Journal of the National Institute of Industrial Psychology</i>), Conceptions of Mental Fatigue..... 296</p> <p>W. MOEDE (<i>Industrielle Psychotechnik</i>), Stand und Lage der angewandten Psychologie in Deutschland..... 307</p> <p>M. N. BANERJI (<i>Indian Journal of Psychology</i>), Hindu Psychology: Physiological Basis and Experimental Methods..... 328</p> <p>S. BŁACHOWSKI (<i>Kwartalnik Psychologiczny</i>), The Magical Behavior of Children in Relation to School..... 347</p> <p>R. BUJAS (<i>Acta Instituti Psychologici Universitatis Zagrebensis</i>), Zur Klärung einer Tatsachenfrage im Gebiete des psychogalvnischen Phänomens..... 362</p> <p>C. E. SPEARMAN (<i>Character and Personality</i>), The Confusion that is Gestalt-Psychology..... 369</p> <p>K. ZENER (<i>Character and Personality</i>), The Significance of Behavior Accompanying Conditioned Salivary Secretion for Theories of the Conditioned Response..... 384</p>

Slika 2. Dio sadržaja jubilarnog broja *The American Journal of Psychology*.

u ovom slučaju emocija. U njegovo vrijeme, kad su u usporedbi s današnjom tehnologijom takva snimanja bila vrlo komplicirana – primjerice, elektrode su bile od bakra i trebalo ih je stalno brižljivo čistiti ako se željelo uspostaviti dobar kontakt s kožom opažanika, a galvanometri su bili najprimitivnije izrade – možemo retrogradno odati veliko priznanje takvim istraživačkim naporima. Osim toga radi se o izuzetno slabim strujama za pojačavanje kojih je potreban dobar uređaj, a u doba Ramira Bujasa bio je sasvim primitivan. Zbog tih i takvih razloga Ramiro Bujasa nije mogao doći do vrlo valjanih rezultata u svojim istraživanjima.

Suvremeno snimanje elektrodermalne reakcije vrlo često se koristi kao zavisna varijabla u psihofiziološkim istraživanjima: u području uvjetovanja, psihopatologije, oblikovanja terapije, pokušaja detekcije varanja te socijalnoj psihologiji. Do opširnijih podataka i informacija može se doći u knjizi Prokasy, W.F & Raskin, D. C. (Ed.) (1973) *Electrodermal Activity in Psychological Research*, New York, London: Academic Press, i u knjizi Boucsein, W. (2012), *Electrodermal Activity*, New York: Springer.⁴ Suvremena istraživanja ne potvrđuju pretpostavku Ramira Bujasa o različitom smjeru otklona koji bi uzrokovale ugodne ili neugodne emocije, a za obje vrste psihogalvanskog fenomena smatra se da je odgovoran simpatikus koji utječe na rad žlijezda znojnica.

Dokimološka istraživanja

„U plodnom životnom djelu Ramira Bujasa nalazimo i trajno vrijedan doprinos razvoju dokimoloških istraživanja u našim prilikama. Njegovo bogato nastavničko iskustvo i širok istraživački interes učinili su ga posebno osjetljivim za problematiku ispitivanja i procjenjivanja đачkih znanja u školama, pa svojim radovima iz tog područja krči putove razvoju naše dokimologije“ (Grgin, 1980, str. 29).

Tomislav Grgin (1986), ukratko prikazuje povijest nastojanja da se učenička postignuća u školi mjere što točnije i objektivnije. Pojavi dokimologije, kao posebne discipline, kojom su se na prvom mjestu bavili psiholozi, dala je poticaj Carnegieova fondacija 1931. godine povjerivši sveučilišnom institutu Columbia proučavanje, između ostalog, i načina ispitivanja i ocjenjivanja u školama. „Za realizaciju tog zadatka osnivaju se zasebni odbori u SAD, Velikoj Britaniji, Njemačkoj, Francuskoj i Švicarskoj, a sjedište generalnog tajništva organizacije smješta se u Pariz. U to vrijeme istaknuti francuski psiholog, Henri Piéron, iznosi ideju da područje ispitivanja i ocjenjivanja može biti predmetom nove psihologijske discipline kojoj daje naziv dokimologija“ (Grgin, 1986, str. 6).

Henri Piéron (1896.-1964.), francuski psiholog, zaslužan za razvitak francuske znanstvene psihologije, biheivoristički orijentiran (Petz, 2005) – uveo je izraz doki-

⁴ Ove sam reference dobio ljubaznošću kolegice dr. sc. Ivane Hromatko, docentice u Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

mologija još 1922. godine da bi opisao znanost o znanju i primjenu kontroliranja znanja. Inspirirana eksperimentalnom psihologijom, dokimologija se pojavljuje u novom pokretu usmjerenu obnovi obrazovanja na temelju znanstvenog pristupa. Iako je dokimologija zamišljena šire, najčešće se ipak bavi problemom ocjenjivanja u školskim i akademskim prilikama.

Dokimološka istraživanja u nas (kod T. Grgina, 1986, nalazi se iscrpan popis radova), koja je pokrenuo Ramiro Bujas (njegov prvi rad u području dokimologije, s naslovom „O ocjenjivanju“, objavljen je 1937. godine), na poticaj Henrija Piérona, i koja su sva empirijske naravi, provedena prema rigoroznim pravilima eksperimentalnog istraživanja, osim što nisu mogla biti provedena u laboratoriju (suvremenom terminologijom nazvali bismo ih kvazi-eksperimentalnim ili ne-eksperimentalnim istraživanjima jer su neka bila korelacijske naravi). Provedena su, dakle, *in situ*, što u znatnoj mjeri povećava njihovu vanjsku i ekološku valjanost.

Ta su istraživanja vrlo brižljivo i domišljato provedena. Primjerice, u jednom od njih školske zadaće koje su ocijenili nastavnici tako da su primjedbe i ocjene pisali na prozirnem papiru preko kojeg su čitali uratke, a zatim su iste zadaće dali nastavnicima iz druge škole, koji su ih ocjenjivali na jednak način, čitajući ih i stavljajući bilješke na prozirni papir (u ono vrijeme nije bilo „fotokopiranja“!). Tako su utvrdili da, na primjer, prvotno ocijenjene zadaće ocjenom „dobro“, pri ocjenjivanju drugih nastavnika mogu dobiti ocjene u čitavom rasponu od nedovoljnog do odličnog (Z. Bujas, 1941).

Nakon Ramira i Zorana Bujasa, Tomislav Grgin (1929.-2011.) je bio jedan od rijetkih istraživača u Hrvatskoj koji su se sustavno nastavili bavili dokimološkim pitanjima (Grgin, 1980, 1986, 1994, 1997, 2001, sa Z. Bujas, 1961). Nalazimo još samo imena Božice Bartolović (1986), Ivane Car-Gavrilović (1965), te Riste Đorđevskog (1964; makedonski profesor psihologije na studiju psihologije u Skopju, doktorirao kod Zorana Bujasa) koji su istraživali u tom području te još jedan rad: Bujas, R, Bujas, Z i Blašković, iz 1941.

Dokimološka istraživanja Ramira Bujasa, potom Zorana Bujasa, pa onda i drugih istraživača, potaknutih istraživačkom inicijativom Ramira Bujasa, pokazuju napor da se dobiveni rezultati stave na raspolaganje svima onima koji se dnevno susreću s procjenjivanjem i ocjenjivanjem učenika različitih razina. Korist od takvog upoznavanja leži na prvom mjestu u otkrivanju svih onih čimbenika koji umanjuju valjanost i pouzdanost školskog ocjenjivanja (Bartolović, 1991).

U članku „Provjeravanje znanja – ispitivač ili test? Zoran Bujas (1966) piše o objektivnosti ocjena, tj. ocjenjivanja znanja, pouzdanosti ocjena, osjetljivosti ocjena te točnosti (valjanosti) ocjena – dakle, o metrijskim karakteristikama procesa i rezultata ocjenjivanja znanja. Članak završava ovom rečenicom: „Prema tome odgovor na retoričko pitanje u naslovu ovog prikaza „Ispitivač ili test?“ glasi – i ispitivač i test“.

Malo je poznato da je Zoran Bujas klasificirao znanje u tri razine: deiktivnu, faktografsku te interpolativnu/ekstrapolativnu (prema sjećanju s predavanja Z. Bujasa). Testovima (ili kako se to danas zapravo redovito čini: nizom kojekako sastavljenih pitanja) mogu se manje-više dobro ispitati deiktivno (znati da nešto nije, npr. da Napoleon nije živio u 15. stoljeću) i faktografsko znanje (poput onoga na kvizovima), ali interpolativno i ekstrapolativno znanje testovima se teško ili nikako ne može ispitati na taj način, a jedino pravo znanje, znanje koje se može koristiti i u struci, ali i u svakidašnjem životu, jest upravo takvo znanje.

Čitljivost tiskanih slova, riječi i teksta

Godine 1937. i 1938. Ramiro Bujas, u suradnji sa Zoranom Bujasom, objavio je nekoliko radova u kojima su prikazana eksperimentalna istraživanja čitljivosti tiskanog pisma (Bujas, R. und Bujas, Z., 1937a, 1937b, 1937c, 1938.). Godine 1937. Ivana Car obranila je diplomski rad *Čitljivost slova latinice i ćirilice* – ali nažalost, ta se radnja više ne nalazi u knjižnici Filozofskog fakulteta.

Nastavljajući istraživanja Ramira i Zorana Bujasa, Antun Rohaček je objavio dva rada: „Tahistoskopsko ispitivanje čitljivosti riječi pisanih ćirilicom i latinicom“ 1973. i „Čitljivost slova ćirilice i latinice u sklopu riječi i čestina njihova pojavljivanja“ 1976., a 1978. godine obranio je magistarsku radnju s naslovom: *Ispitivanje čitljivosti latinice i ćirilice i provjeravanje djelovanja gornjih i donjih nastavaka slova na čitljivost riječi pisanih ćirilicom i latinicom*.

Pojam „čitljivost“ odnosi se na fizički izgled tiskanog materijala: dužinu retka tiskanog teksta, veličinu slova, vrstu pisma (danas bi se reklo: font), razmak između redaka i između slova, margine, fizičku veličinu predloška, kontrast između slova i pozadine, boju slova i boju pozadine te faktore vidljivosti. To jest, čitljivost se odnosi na lakoću međusobnog razlikovanja slova za vrijeme čitanja. Kako se povećavala količina tiskanog materijala, postavljalo se opće pitanje brzine čitanja tiskanog materijala, tj. kako njegova fizička svojstva utječu na brzinu prepoznavanja i konzumiranja tiskanog teksta.

Potpuno je razumljiv interes Ramira i Zorana Bujasa za pitanja čitljivosti jer su u to vrijeme, u Jugoslaviji, a dugo vremena i nakon Drugog svjetskog rata, latinica i ćirilica bili ravnopravna pisma, pa se postavljalo logično pitanje vezano uz vidnu percepciju i razumijevanje teksta: jesu li ta dva pisma jednako čitljiva ili postoji neka razlika među njima?

U jednom od prvih eksperimenata Ramiro i Zoran Bujas (1937a) koristili su jedan oblik tahistoskopske tehnike, tj. projicirali su izolirana slova latinice i ćirilice u kratkim ekspozicijama grupi sudionika. Glavni rezultat je da su izolirana latinska i ćirilična slova imala u prosjeku jednaku čitljivost.

U istraživanjima iz 1937. godine Ramiro i Zoran Bujas (1937b) ispitivali su čitljivost izoliranih slova latinice i ćirilice u indirektnom gledanju pomoću kam-

pimetra.⁵ I ovdje su rezultati pokazali da su latinska i ćiriliska slova u indirektnom mjerenju u prosjeku podjednako čitljiva.

U sljedećem istraživanju Ramiro i Zoran Bujas (1937c) koristili su kartonske predloške na kojima su slučajnim redom bila prilijepljena mala tiskana slova: na dva latinična, a na druga dva ćirilična, po osnovnim fizičkim karakteristikama jednaka. Zadaća sudionika bila je da pokazujući štapićem što brže imenuje svako slovo. Rezultati pokazuju da je čitanje latinice izrazito brže nego čitanje ćirilice.

Komentirajući rezultate prethodnih njihovih istraživanja, u kojima uglavnom nisu dobivali jasne razlike između čitljivosti latinice i ćirilice, Bujasi kažu ovo⁶:

„Kod tahistoskopskih i kampimetrijskih ispitivanja uglavnom se radilo o prepoznavanju pojedinačnog ponuđenog slova na temelju nekog uočljivog fragmenta slova. Ni uvijek isto vrijeme ekspozicije, niti brzina percepcije nisu pri tome igrali odlučujuću ulogu. Suprotno tome nije se u prikazanom ispitivanju s kartonskim predloškima sa slovima radilo samo o dopunjavanju uočenih dijelova slova, već o razlikovanju pojedinačnih slova među ostalim slovima istog pisma i o brzini kojom su u toj okolini mogla biti prepoznata. Budući da se kod stvarnog čitanja također ne radi o izoliranim slovima, postupak pomoću kartonskih predložaka sa slovima sličniji je stvarnosti od ostalih metoda za ispitivanje čitljivosti pojedinačnih pisanih znakova. Ne treba, dakako, prilikom vrednovanja ove osjetljive metode zaboraviti da se ovdje radi o prepoznavanju pojedinačnih slova u njima istovrsnoj okolini, što kod čitanja smislenih kompleksa sigurno igra važnu ulogu, pri čemu uvjeti čitljivosti tekstova pisanih različitim pismima time još nisu iscrpljeni“ (R. Bujas und Z. Bujas, 1937b).

Sudeći prema tom komentaru, autori ipak pretpostavljaju da se rezultati ovog eksperimenta mogu generalizirati na uobičajeno čitanje tiskanoga smislenog teksta, iako je čitanje smislenog materijala sasvim drugačiji proces, kakav nadilazi jednostavnu perceptivnu razinu. Vjerojatno svjesni te činjenice, u radu „Čitljivost latinice i ćirilice na osnovi najmanjeg osvjetljenja“ Ramiro i Zoran Bujas (1938) koristili su imena i tekst. Ustanovili su da je za čitanje latinice sudionicima trebalo u prosjeku 23% manje svjetla nego za čitanje ćirilice.

Najveći problem pri ispitivanju čitljivosti latinice i ćirilice bila je uvježbanost sudionika u čitanju jednog i drugog pisma. Antun Rohaček (1973), u ispitivanju čitljivosti riječi pisanih latinicom i ćirilicom pri različitim tahistoskopskim ekspozicijama, taj je problem riješio vrlo domišljato pomoću tzv. kontrolnih riječi. Nakon vrlo brižljivo provedenih eksperimenata sa studentima Filozofskog fakulteta, Antun Rohaček (1978) u svojoj magistarskoj radnji zaključuje: „1. Ispitivanjem čitljivosti rečenica pisanih ćirilicom, odnosno latinicom primjenom tahistoskopske tehnike, na grupi podjednako uvježbanih ispitanika u čitanju oba

⁵ Kampimetrija je mjerenje širine vidnog polja, a kampimetrom se mjeri širina vidnog polja.

⁶ Prevela prof. Mirjana Krizmanić

pisma, dobiveno je da su rečenice pisane latinicom znatno čitljivije od rečenica pisanih ćirilicom. 2. Bolja čitljivost latinicom pisanih riječi, rečenica i teksta, koja se pokazala uglavnom u svim dosadašnjim ispitivanjima čitljivosti naših pisama, rezultat je i toga što slova latinice imaju veći broj gornjih ili donjih nastavaka, u odnosu na slova ćirilice, koji u sklopu riječi tvore karakterističnu razvedeniju strukturu i to kod većeg broja riječi nego što te razvedenije strukture možemo susresti kod ćirilicom napisanih riječi“.

No, danas istraživanja koje su provodili Bujasi i Rohaček o čitljivosti latinice i ćirilice nemaju značenje kakvo su mogla imati tada. Ona sada imaju više smisla promatramo li ih kao perceptivne eksperimente čiji rezultati mogu imati praktičnog značenja prilikom oblikovanja pisanog teksta i različitih poruka. I još važnija pouka: ti su eksperimenti provedeni vrlo brižljivo, a autori su stalno tražili nove načine kako bi došli do što valjanijih zaključaka.

Modernizam i znanstvena psihologija u Hrvatskoj

Ramiro Bujas nije napravio puno istraživanja i nije objavio puno radova. Njegov glavni, krucijalni doprinos je instaliranje znanstvene psihologije kao sveučilišnog studija u Hrvatskoj, a time i eksperimentalnih istraživanja u psihologiji, te nastojanja da javnim djelovanjem pokaže kako je psihologija ozbiljna disciplina, a ne mistična i metafizička spekulacija. U tim je nastojanjima nailazio na tvrd otpor.

Djelovanje Ramira Bujasa postaje jasnije i razumljivije ako se baci pogled u ono vrijeme i u tadašnje akademske prilike u Europi i u Hrvatskoj. Općenito, kraj 19. stoljeća i prva polovica 20. stoljeća karakterizirani su novim razvojem psihologije u zapadnom svijetu i povezani su s pojmom *modernizma* u znanosti. Modernizam označuje nov način mišljenja, veću otvorenost različitim utjecajima te često i radikalizam. U psihologiji modernizam se pojavljuje s prihvaćanjem eksperimentalnih metoda i simboličkim krajem filozofskih spekulacija. Formalno je počelo s Wilhelmom Wundtom i njegovim strukturalizmom (Wundt nije koristio termin strukturalizam, već se smatrao voluntaristom); zatim, strukturalizmom Edwarda Titchenera (1867.-1927.); fiziologijom i psihologijom Ivana Petroviča Pavlova (1849.-1936.); poznatom knjigom Williama Jamesa (1842.-1910.) *The Principles of Psychology* objavljenom 1890.; pa zatim Johnom Watsonom (1878.-1958.) i njegovim bihevizmom; geštalt psihologijom koja se rodila pojavom članka Maxa Wertheimera (1880.-1943.) o prividnom gibanju (1912). Iako, za stvaran početak najzaslužniji su Gustav Theodor Fechner (1801.-1887.) i Ernst Heinrich Weber (1795.-1878.).

To su bila vremena u kojima se lomio tradicionalni, fenomenološki pristup i shvaćanje psihologije isključivo kao dijela filozofije te stvarao novi empirijski, eksperimentalni, kvantitativni pristup.

Stvaranje nove psihologije bilo je, zapravo, dijelom općeg napretka znanosti i tehnologije, naročito u području fizike i kemije. Wundt i dio njegovih sljedbenika

tražili su elemente psihičkog života upravo po uzoru na kemiju i fiziku. Kako kaže Eduard Kale (1981) moderna znanost temelji se na eksperimentu, a jezik izražavanja je matematika. „Znanstvene spoznaje prethodnih razdoblja u osnovi su djelo pojedinaca, u ovom razdoblju znanost posve prelazi u velike laboratorije koji će postati presudna središta naše civilizacije i suvremenog svijeta.“

Može se s velikom sigurnošću ustvrditi kako je Ramiro Bujas dobro poznao europska, pa i svjetska kretanja u psihologiji jer je aktivno sudjelovao na svjetskim kongresima eksperimentalne psihologije. Imao je 1922. godine predavanje s naslovom „Die physichen Bedingungen des psychogalvanischen Phänomens“ na VII. kongresu eksperimentalne psihologije u Marburgu. Godine 1926. sudjelovao je na IX. kongresu eksperimentalne psihologije u Münchenu s dva predavanja: „Über Kontreastempfindungen“ i „Zur Theorie des Empfindungsvorgangs“, a 1930. godine bio je na II Congrès Polonaise de Philosophie u Varšavi s predavanjem „Sur quelque principe de la théorie de la connaissance se base notre savoir des états de conscience d'autrui“.

Kakve su prilike u Hrvatskoj u to doba, koncem 19. i u prvoj polovici 20. stoljeća? B. Marotti (2016) daje sjajnu karakterizaciju:

„Taj pristup, u kojem se očituje određeni sklad, pa i uzajamna nadopuna znanosti i filozofije, nije se najčešće u Hrvatskoj u dvadesetome stoljeću uspijevao održati, čemu ima više razloga, tako da je između znanosti i filozofije, a posebice između prirodoslovlja i filozofije, uspostavljen stanovit jaz, gotovo raskol, za koji se katkada, sve do danas, čini nezacijeljav. Tomu je nepovjerenju jamačno pridonijela i jedna i druga strana, ali kada je riječ o filozofiji, zanimljivo je da se u tome slažu i inače uzajamno posve suprotstavljeni pravci, kao što je recimo marksizam, posebice onaj 'stvaralački', s jedne strane, ali primjerice i fundamentalna ontologija, s druge. A takvo se shvaćanje odnosa znanosti i filozofije, naime uzajamnog nepovjerenja, dade uočiti i u Markovićeva⁷ učenika i ujedno nasljednika na katedri – Alberta Bazale.“

Hrvatski filozofi s kraja 19. i početka 20. stoljeća, među kojima se ističu Albert Bazala, Đuro Arnold, Stjepan Zimmermann, priklanjali su se, tada, tradicionalnim filozofskim strujama dobrim dijelom teološki utemeljenima.

Kako bi bile razumljivije bitke koje je vodio Ramiro Bujas, koje su katkada prelazile intelektualnu sferu (sa Stjepanom Zimmermannom se sudio), evo u najkraćim crtama prikaz filozofije nekoliko naših najznačajnijih filozofa toga doba⁸ koji su se intenzivno bavili psihologijom iz pozicija filozofije.

⁷ Franjo Marković (1845.-1914.). Od 1874. pa do kraja života profesor filozofije na Zagrebačkom sveučilištu (Grlić, 1982.).

⁸ Ovi su prikazi napravljeni prema podacima iz enciklopedija i rječnika i nikako nemaju pretenzija bilo kakve evaluacije.

Albert Bazala (1877.-1947.) doktorirao je filozofiju 1900. na Filozofskom fakultetu u Zagrebu s temom: „Psihologijska nauka o apercipiji“.⁹ Godine 1905.-1906. nastavio je studij filozofije u Münchenu, Jeni, Halleu te Leipzigu kod Wilhelma Wundta, koji je, kako kažu, utjecao na njegovo formiranje kao mislioca. Kao profesor Filozofskog fakulteta u Zagrebu (od 1909.) predavao je sve discipline teorijske i praktične filozofije, povijest filozofije te sociologiju i psihologiju. Za Bazalu, kao filozofskog mislioca karakterističan je „voluntaristički aktivizam“¹⁰ (*Hrvatska opća enciklopedija*, 1999).

Đuro Arnold (1853.-1941.) osnovao je pedagoški seminar na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Negira psihologiju kao induktivnu znanost jer ona proučava samo pojave svijesti, a ne dušu. Egzistenciju duše nužno je prihvatiti kao supstancijalni entitet. Psihologija mora ostati dio metafizike, eksperimentalna istraživanja ne mogu se zvati psihologijom, nego „psihofizikom“. Od 1984. do 1923. na Sveučilištu u Zagrebu predaje psihologiju, psihologiju spoznaje, psihologiju čuvstava i volje, uvod u filozofiju, osnovne probleme metafizike i dr. (*Hrvatska opća enciklopedija*, 1999). Napisao je *Psihologiju za srednja učilišta* 1893. godine, koja je doživjela najmanje sedam izdanja (knjižnica Filozofskog fakulteta u Zagrebu ima izdanje iz 1923. godine).

Stjepan Zimmermann (1884.-1936.) bio je katolički svećenik, profesor filozofije na Teološkom fakultetu u Zagrebu. „U mnogobrojnim djelima s područja spoznajne teorije, ontologije i psihologije zastupao je, u okviru svoje neoskolastički¹¹ orijentirane filozofije, specifični intelektualizam i objektivizam“ (Grlić, 1982). Objavio je 1923. godine knjigu *Temelji psihologije* s podnaslovom „Opća nauka o svjesnom životu ljudske duše“. Stjepan Zimmermann bio je jedan od istaknutijih predstavnika hrvatske neoskolastike (Šestak, 2010).

Još nešto bolji uvid u kulturne i svjetonazorske prilike u vrijeme kada je Ramiro Bujas uvodio znanstvenu psihologiju na zagrebačko Sveučilište, daje pogled u knjige Đure Arnolda i Stjepana Zimmermanna, koje su u temeljnim pristupima slične. Đuro Arnold govori o nižim i višim duševnim tvorevinama. Stjepan Zimmermann govori o empiričkoj i racionalnoj psihologiji. Niža i empirička psihologija odnosi

⁹ Apercipija. 1. Čin ili proces svjesnog percipiranja; 2. Mentalni proces kojim je percepcija ili ideja asimilirana u nečije već postojeće znanje, misli i emocije (VandenBos, G. R, 2007). Proces uključivanja percepcije njezinim integriranjem sa sličnim ili povezanim percepcijama ili prethodno stečenim znanjem; također, svijest o činu ili doživljaju percipiranja. (Colman, 2006).

¹⁰ Prema *Filozofjskom rječniku* (Filipović, 1965) „psihološkim voluntarizmom naziva se teorija po kojoj je volja osnovna funkcija duševnog života i iz nje proizlazi i mišljenje i čuvstvovanje“ „Voluntarističku tezu o teorijama nauka zastupaju pozitivisti, pragmatisti i konvencionalisti koji smatraju da je svagda osnovna voljna postavka odlučna za cjelinu naučne koncepcije i izučavanja, a razum je samo oruđe volje. Suprotno: intelektualizam.“

¹¹ Skolastika. Sustavna filozofsko-teološka spekulacija koja je sadržajno željela dovesti u harmonijsko jedinstvo spasenjsko značenje kršćanske objave s filozofskim mišljenjem. U vrijeme Renesanse uglavnom je zamrla. Neoskolastika je oživljavanje skolastike sredinom 19. stoljeća (Šestak, 2010).

se na „novu psihologiju“, kako često tada nazivaju psihologijska dostignuća koja su izvirala iz sve bujnijeg razvitka eksperimentalne psihologije. Ova dva autora, kao i mnogi drugi toga doba, „nižu“ ili „empiričku“ psihologiju smatraju samo nekim nužnim osnovama koje karakteriziraju ljudsko biće, ali nikako pravom psihologijom. Zapravo, filozofi toga doba, i u Europi kao i u Hrvatskoj bore se sa – da se malo našalimo – svojevrsnim „separacijskim sindromom“: ne mogu prihvatiti da i psihologija odlazi iz krila „majčice filozofije“.

Iako su hrvatski filozofi, čini se, dosta dobro poznavali Wundtov rad, i, čak, relativno ga korektno prikazivali u okviru svoje „niže“ ili „empiričke“ psihologije, ipak su ostajali na svojim metafizičkim, skolastičkim ili sličnim pozicijama. Djelomično, čini mi se, tome je pridonio i sam Wundt. Wundtov cilj bio je razumjeti svijest (svjesnost), a slijeđenje tog cilja bilo je u tradiciji njemačkog racionalizma. Njegov je cilj bio ne samo razumjeti svijest (svjesnost) kako se ona doživljava nego, također, razumjeti mentalne zakone koji pokrivaju dinamiku svijesti. Najveću važnost za Wundta imao je koncept volje kako se on odražava u pažnji i snazi volje. Wundt je smatrao da je volja središnji koncept u okviru kojega se svi glavni problemi u psihologiji moraju razumjeti. Vjerovao je da ljudi mogu odlučiti na što će usmjeriti svoju pažnju i tako odlučiti što će jasno percipirati; većina ponašanja i selektivne pažnje je na neki način motivirano. Ime koje je Wundt dao svom pristupu u psihologiji je voluntarizam, jer se temelji na volji¹², izboru i svrsi (Hergenhahn, 2001).

Godine 1938. poznati profesor filozofije zagrebačkog Sveučilišta, Vladimir Filipović (1906.-1984.) objavio je knjigu s naslovom *Moderna psihologija u pedagogiji*. Tekst je zanimljiv i, naizgled, pomirljiv u smislu prihvaćanja suvremene psihologije, ali jedan pasus (str. 44) glasi: „Pa kao što je prirodoznanstvena psihologija tumačila subjektivne doživljaje dovodeći ih u vezu s objektivnim, materijalnim svijetom, tako duhoznanstvena psihologija nastoji razumjeti subjektivne doživljaje u vezi s objektivnim duhom“.

Nekoliko godina kasnije, 1943., Ramiro Bujas objavio je poduži članak u *Napretku* naslovljen „Pitanje duhoznanstvene psihologije“. U završnim pasusima članka Ramiro Bujas kaže ovako:

„Ne postoje dvije psihologije – prirodoznanstvena psihologija i duhoznanstvena psihologija – nego postoji samo jedna, a to je psihologija psihologa. (...) Ta koncepcija (duhoznanstvene psihologije, op. V. K.) nije izpunila što se od nje

¹² Volja. „1. U filozofiji duhovni čin koji omogućava da ono što je svjesno spoznato (neki predmet, neka vrjednota, nešto što se namjerava itd.) istodobno doživi kao svoje praktično ozbiljenje. Dok je spoznaja u svojem izvršenju ovisna o tome što ona spoznaje, što određuje pristup i način njezina spoznavanja, volja je u metafizičkom smislu potpuno slobodna, i to dvostruko: ona nije uvjetovana nikakvim predmetom ni bilo kakvom spoznajom, ali samoj toj spoznaji tek omogućuje da se prema tomu predmetu odnosi ne samo teorijski nego i djelatno. Sloboda volje izvire stoga iz njezine potpune oslobođenosti kauzalnog niza uzrokâ i posljedica. (...)“ (*Hrvatska enciklopedija*, el. izdanje). „1. U staroj psihologiji moći jedna od triju osnovnih psihičkih moći čovjeka (druge dvije su intelekt i čuvstva ili emocije)“ (Petz, 2005).

očekivalo. Nije se postiglo ni ono, što je htio Dilthey¹³, t. j. da bi se duhoznanstvenom metodom mogla sa sigurnošću rekonstruirati duševna obilježja povijesnih ličnosti, pa se nije postiglo ni to, da 'psihologija, koja razumije' posluži uobće kao posebna znanstvena disciplina za upoznavanje pojedinih subjekata te tako dopuni istraživački rad 'psihologije, koja tumači', kako je želio Spranger.¹⁴ Nije se dakako izpunila ni ničim opravdana nada nekih psihologijskih lajika, da bi duhoznanstvena psihologija zamijenila stručnu psihologiju.“

U knjižici (od 52 stranice) *Kretschmerov konstitucionalizam* tiskana je godine 1941. disertacija Margite Čeh. Ispod naslova stoji: „Radnja odobrena kao disertacija za doktorski ispit na VII. redovitoj sjednici Vijeća Filozofskog fakulteta, Sveučilišta Nezavisne Države Hrvatske od 30. srpnja 1941. prema referatu članova ispitnog odbora: gg. dr. Ramira Bujasa i dr. Vlade Petza.¹⁵ U završnoj rečenici Margita Čeh zaključuje da Kretschmerova karakterologija, osnovana na konstitucionalizmu i endokrinologiji, nije naučni prinos znanstvenim karakterologijskim istraživanjima sa stajališta naučne empirijske psihologije.

Napokon, 1945. godine objavljena je knjiga Zorana Bujasa *Elementi psihologije*, moderni na znanosti temeljen udžbenik za srednje škole.

Iako se tzv. duhoznanstvenom psihologijom bave još, možda, samo neki filozofi, ipak u *Hrvatskoj općoj enciklopediji* iz 2001. stoji ovako: „duhoznanstvena psihologija, smjer u psihologiji gdje je jedino spoznajno sredstvo individualna duhovna struktura; služi se metodom objašnjavanja i metodom razumijevanja. U modernoj psihologiji ubraja se u tzv. introspekcionističke smjerove psihologije; pripisuje se njem. filozofu E. Sprangeru i njegovu učitelju W. Diltheyu“.

Neće biti nezanimljivo spomenuti što Franjo Zenko (1995) navodi pišući o Đuri Arnoldu. Godine 1899. Đuro Arnold, prilikom „ustoličenja“ za rektora zagrebačkog Sveučilišta održao je javni govor s naslovom „Filozofija, prirodne nauke i sociologija, i podnaslovom „Riječ u prilog metafizici“. U njemu se Đuro Arnold suprotstavlja određenim antimetafizičkim tendencijama što se javljaju jačim zamahom prirodnih znanosti u sklopu Hrvatskog sveučilišta i Akademije. Dalje Franjo Zenko (1995) spominje i filozofske reakcije na „duh pozitivizma što prodire novim idejama u sociologiji, u prirodoslovlju i fizikalistički usmjerenoj psihologiji“.

Koliko je poznato, prvu knjigu iz psihologije objavio je Stjepan Basariček (1848.-1919.) 1877. godine. Bio je profesor teorijske i praktične pedagogije (metodike)

¹³ Dilthey, Wilhelm (1833.-1911.), njemački filozof, „Na području psihologije D. se također suprotstavlja naturalističkom smjeru, koji bi htio postaviti kauzalne slijedove, i traži novo duhoznanstveno usmjeravanje psihologije. Pri tom je naročito karakteristično naglašavanje karaktera, cjelovitosti svih psihičkih funkcija, doživljaja, operacija i sl.“ (Grlić, 1982).

¹⁴ Spranger, Eduard (1882.-1963.), njemački filozof, „U svom glavnom djelu „oblici života“ kritizira prirodoznanstvene orijentacije psihologije koje ne mogu doprijeti do ljudske duševnosti i koje ubijaju njenu živu dinamiku, svodeći čovjeka na njegovu nagonsku i osjetilnu prirodu i negirajući – svojim raščlanjivanjem i seciranjem – cjelinu, totalitet duševnog života“ (Grlić, 1982).

¹⁵ Vlado Petz, profesor pedagogije, bio je otac dobro poznatog profesora u Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu Borisa Petza.

na učiteljskoj školi u Zagrebu. U ruci imam „drugo znatno preradjeno izdanje“ iz 1878. godine. Knjiga ima 96 stranica manjeg formata. Ganutljiva je naivnost kojom odiše ovaj tekst. Evo jednog kraćeg citata: „Mi opažamo na sebi razne pojave, koji nikako ne pripadaju našem tielu, tako npr. mislimo, čustvujemo i hoćemo; odtud zaključujemo, da mora biti u nas osim tiela još neko biće, komu ti pojavi pripadaju, t. j. koje misli, čustvuje i hoće. – To biće zovemo dušom“ (str. 11).

No, nešto stariji je tekst Josipa Glasera, koji je u nekoliko nastavaka izlazio u časopisu *Napredak*, časopisu „za učitelje, odgojitelje i sve prijatelje mladeži“ kao glasilo „Hrvatskoga pedagogijsko-književnoga zbora“. Tekst s na slovom „Oris psihologije“ počeo je izlaziti 1. studenog 1875. (Tečaj XVI. Br. 31). Josip Glaser tuži se kako se u nas o psihologiji ništa ne piše. On je bio pedagog, između ostalog predavao je na „preparandiji“ u Petrinji psihologiju. Tekst se može čitati sa zanimanjem, između ostalog i zato što je pisan, za nas danas, arhaičnim jezikom, ali jezikom u kojemu se nastoji svim mogućim terminima dati hrvatski naziv. Počinje s opisom osjetila i na početku navodi kako se „svako osjećalo sastoji od triju česti: a) perifernog diela, b) srednjeg diela tj. živaca, koji posreduju medju spravama i mozgom, i c) centralnog dijela tj. mozga, glavnog orudja našeg duševnog rada“. U *Hrvatskoj enciklopediji* (1999) stoji da je Josip Glaser bio zastupnik empirijske psihologije u pedagogiji. To je i razlogom da ga ovdje spominjem jer, doista, ako se uzme u obzir doba kad je pisan, može se vidjeti da je puno manje kontaminiran neznatnim natruhama, za razliku od nekih kasnijih tekstova o psihologiji kod nas.¹⁶

Srećom, i u Hrvatskoj u to su vrijeme prodirala znanstvena stajališta, barem u područjima medicine i veterine. Medicinski fakultet u Zagrebu osnovan je 1917. godine, a Veterinarski fakultet dvije godine kasnije. Nastava iz prirodoslovlja i matematike postoji na Mudroslovnom fakultetu već od 1876. godine.

Ipak, ne bi bilo opravdano ne spomenuti da su ti srednjoškolski udžbenici iz psihologije, koje su pisali tadašnji hrvatski filozofi i pedagozi (u 19. i početkom 20. stoljeća), možda na neki način olakšali, namjerno ili nenamjerno, put znanstvenoj psihologiji, opisujući područja i znanstvene činjenice osjetne psihologije, percepcije, pažnje, pamćenja i sl.

Ostavština Ramira Bujasa

Uvodeći eksperimentalnu psihologiju u hrvatski znanstveni sustav, Ramiro Bujas se opredijelio za kvantitativni pristup, koji je, uostalom, sastavni dio eksperimenta, a to se opredjeljenje dobro vidi u sadržaju knjige *Dobivanje psihologijskih podataka i njihovo računsko obrađivanje* koju su 1942. objavili Ramiro i Zoran Bujas. Ta je knjiga, ustvari, prava psihometrija, a to se može iščitati već i iz sadržaja knjige. Na početku knjige nalazi se ukratko opisana metodologija psihologije, zapravo eksperimentalne psihologije, uključujući i probleme mjerenja

¹⁶ Tekst mi je pribavila, uvijek spremna na pomoć, kolegica Marijana Glavica uz određene komplikacije jer se nalazi u više brojeva časopisa *Napredak* i zato joj još posebice zahvaljujem.

u psihologiji. Središnji dio knjige sadrži temelje statistike kako se ona koristi u psihologijskim istraživanjima, pa potom i psihometrija u užem smislu: govori se o testu kao jednom od najvažnijih psihologijskih mjernih instrumenata. Taj tekst, uz dužno respektiranje vremenskog pomaka, i danas se može koristiti (slika 3).

S A D R Ž A J I:		Strana
Predgovor		5
I. DOBIVANJE PSIHOLOGIJSKIH PODATAKA		7
1. Metodika psihologije uopće		7
a) Samoopažanje ili introspekcija		7
b) Vanjsko opažanje ili ekstrospekcija		8
2. Pomagala psihologijskog istraživanja		9
a) Eksperimenat u psihologiji		9
b) Laboratorij		13
3. Mjerenje u psihologiji		14
II. RACUNSKO OBRADIVANJE PODATAKA		17
1. Reprezentativne vrijednosti		17
a) Centralna vrijednost ili medijan (<i>C</i>)		19
b) Dominantna vrijednost ili mod (<i>D</i>)		22
c) Aritmetična sredina (<i>S</i>)		23
2. Indeksi promjenljivosti		26
a) Srednja pogriješka (P_s)		27
b) Vjerojatna pogriješka (P_p)		30
c) Srednja kvadratna pogriješka ili standardna pogriješka (σ)		31
d) Koeficijent relativne promjenljivosti (<i>V</i>)		35
3. Grafično prikazivanje rezultata		35
a) Krivulja čestine (Gaussova krivulja)		37
b) Krivulja ranga (Galtonova oživa)		39
c) Normalna krivulja čestine		40
4. Upotreba normalne krivulje		50
a) Broj rezultata u nekom intervalu i vjerojatnost pojedinih rezultata		50
b) Određivanje brojčane vrijednosti za neki postotak slučajeva		55
c) Srednja vrijednost dijela normalne krivulje		56
5. Preciznost reprezentativnih vrijednosti		59
a) Indeks preciznosti aritmetične sredine		60
b) Indeks preciznosti centralne vrijednosti		62
c) Indeks preciznosti nekog odnosa rezultata		63
6. Upotreba indeksa preciznosti reprezentativnih vrijednosti		64
a) Korigirana srednja vrijednost		64
b) Preciznost razlike između dvije srednje vrijednosti		67
c) Preciznost razlike između dva indeksa disperzije		71
7. Korelacija		73
a) Pearsonov koeficijent korelacije <i>r</i>		74
b) Spearmanov koeficijent korelacije <i>q</i>		81
c) Yule-ov koeficijent asocijacije <i>Q</i>		84
d) Pearsonov koeficijent kontingencije <i>K</i>		87
e) Indeksi pogriješke koeficijentata korelacije		90
f) Grafično prikazivanje korelacije		92
g) Značenje korelacije		95
III. PSIHOLOGIJSKI TEST		97
1. Opća svojstva testa		97
a) Simptomatična vrijednost testa		98
b) Endogeni i eksogeni uvjeti reakcije		99
c) Razdioba testova		101
d) Tehnika testiranja		102
2. Baždarenje testa		104
a) Baždarenje testa prema postotku ispravnih rješenja		104
b) Baždarenje u odnosu prema reprezentativnoj vrijednosti		104
c) Baždarenje prema ordinatni moda		105
d) Metoda decila ili centila		110
e) Metoda smanjenih razlika		111
f) Tetroniranje		113
g) Baždarenje baterije testova		118
3. Metrijske karakteristike testa		118
a) Vjernost testa		118
b) Valjanost testa		121
c) Objektivnost testa		125
d) Osjetljivost testa		126
LITERATURA		129

Slika 3. Preslik sadržaja knjige Ramira i Zorana Bujasa *Dobivanje psihologijskih podataka i njihovo računsko obradivanje* (1942).

Ramiro Bujas ostavio je relativno skromnu pisanu ostavštinu. Njegovo djelovanje bilo je, s jedne strane, usmjereno na institucionaliziranje psihologije kao zasebne znanstvene discipline, a, s druge strane, ustrajao je u zalaganju da javnosti pokaže što psihologija jest a što nije. Bila su vrlo poznata njegova javna predavanja u Pučkom učilištu, toliko dobro posjećena da ih je morao ponavljati, kao i predavanja u studiju psihologije. Ramiro Bujas je uspio od psihologije u Hrvatskoj napraviti pravu respektabilnu znanstvenu disciplinu koja je bila čvrsti temelj za daljnji razvitak i znanstvene i primijenjene psihologije. O'Donnell (1985, prema Benjamin, 2007) napisao je: „Wundtova središnja uloga nije u nekom velikom otkriću nego u herojskoj propagandi eksperimentalizma“. Ta tvrdnja jednako vrijedi i za Ramira Bujasa u našim prilikama.

Elza Kučera

Zasebno poglavlje u razvitku eksperimentalne psihologije u Hrvatskoj predstavljaju istraživanja Elze Kučera. Prvi objavljeni rad Elze Kučera nosi naslov „Psihohalvanska refleksna pojava prema svome značenju za psihologiju čuvstava“, a objavljen je u *Nastavnom vjesniku*, br. 23, 1914. godine. To je relativno opširan članak, u pretisku Kr. zemaljske tiskare iz Zagreba ima 25 stranica. Taj članak i danas – ako se uzmu u obzir razlike između početka 20. stoljeća i početka 21. stoljeća – može poslužiti kao uzor kako se pišu znanstveni izvještaji.

Fenomen kojim se bavila Elza Kučera nazvan je „Féréov efekt“ prema francuskom neurologu (1852.-1907.) koji je 1887. objavio knjigu posvećenu tom fenomenu.

Elza Kučera vrlo detaljno opisuje fizikalnu i fiziološku osnovicu „psihohalvanškog refleksa“ – u današnjoj terminologiji to je elektrodermalna reakcija. Svoje je eksperimente obavljala najvjerojatnije u vlastitom stanu, u kojemu je uredila mali laboratorij eksperimentalne psihologije 1912. godine. Prije toga Oton Kučera omogućio joj je da u Fizikalnom institutu Šumarske akademije započne s istraživanjima „zakonitosti u prijenosu čuvstava“.

Činilo mi se zanimljivim preslikati njezine grafikone (slika 4) i tablicu (tablica 1) rezultata iz 1914. godine. Ovako je Elza Kučera komentirala svoje grafikone: „Ako dakle na čovjeka, koji je uklopljen u struju, ne djeluju nikakvi izvanji podražaji, a subjektivno se što više smiri, pokazuje galvanometar, da se jakost struje u roku od 10-15 minuta konstantno smanjuje do nekog minimuma. Crtu, koja to grafički prikazuje, Veraguth naziva *'krivulja mirovanja'*. Ta krivulja nije kod različitih ljudi, a ni kod istog čovjeka u različito doba, posve jednaka ni onda, kad se radi s istim instrumentima u istom položaju, kad se dakle fizikalna komponenta pokusa može uzeti za konstantnu. U brzini se spuštanja i u dužini pojedinoga zastoja očituju *individualne razlike*.“ (lijevi grafikon na slici 4)

Elza Kučera je koristila nekoliko zvučnih podražaja (zvonce, udarac čekićem po stolu), ali nije dobila vidljivije promjene u otklonu galvanometra. Onda je provela ovaj pokus: „Između 4 i 5 sati poslije podne spustila se jakost struje kod

Tablica 1

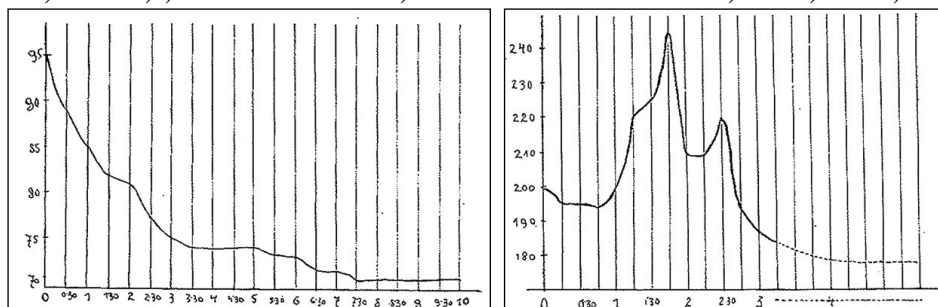
Rezultati Elze Kučera pri ispitivanju psihogalvanskog fenomena. U stupcu „Vrijeme“ označeno je točno vrijeme zadavanja podražaja, a u stupcu „Skala“ nalaze se rezultati izraženi u milimetrima na skali galvanometra.

Vrijeme:	Skala:
4 sata 35 min. 0 sek	75 – hitac
4 „ 35 „ 2 „	75 – per. latencije
4 „ 35 „ 4 „	75 – per. latencije
4 „ 35 „ 15 „	90
4 „ 35 „ 30 „	98
4 „ 35 „ 45 „	105
4 „ 36 „ – „	115
4 „ 36 „ 15 „	116
4 „ 36 „ 30 „	116
4 „ 36 „ 45 „	115
4 „ 37 „ – „	112
4 „ 37 „ 15 „	110

opažanika R. od 94 na 75 mm. Tada sam opalila mali dječji revolver, koji daje razmjerno vrlo jak prasak“. Rezultate koje je dobila prikazala je u tablici 1 (prepisanoj što vjernije; rezultati su izraženi na milimetarskoj skali galvanometra). Rezultati drugog istraživanja prikazani su na desnom grafikonu na slici 4.

Pri kraju svog članka Elza Kučera raspravlja o mogućoj praktičnoj upotrebi „psihogalvanskog refleksa“ u kliničkoj praksi te kriminalistici.

Godine 1930. Elza Kučera objavila je u *Archiv für die gesamte Psychologie*, 77(1/2), (Leipzig), prilog „Experimentalle Beiträge zur Charakteristik der Willenshandlung“ (Eksperimentalni doprinos karakteristikama voljnog djelovanja). Postavila si je pitanje: „Zbog čega se neke jednostavne reakcije ispitanika često opisuju kao voljno djelovanje, dok se neke uistinu izborne reakcije opisuju kao nešto ‘mehaničko?’“ Desetero svojih opažanika pitala je „po čemu je neko djelovanje za ispitanika voljno djelovanje, a određeni doživljaj voljni?“ Nakon motorne reakcije tražila je od svojih opažanika da na temelju introspekcije opišu „ne samo svoje doživljaje, već i da navedu je li im se nešto učinilo voljnim djelovanjem,

Slika 4. Preslik originalnih grafikona Elze Kučere. Na apscisi je vrijeme, a na ordinati su vrijednosti milimetarske skale galvanometra.

ili ne i zašto“. Prema njihovim opisima navodi četiri kategorije: 1. Jednostavnu reakciju opažanici opisuju kao automatsku ili sasvim mehaničku, pri čemu nema govora o nečem voljnom, kada reakcija slijedi jako brzo; 2. detaljniji podaci o tome zašto se brze reakcije doživljavaju kao automatske opisani su u izjavama opažanika u kojima navode da su brze reakcije automatsko izvršavanje naloga, bez razmišljanja; 3. kao mehaničke opisuju se i reakcije kod kojih postoji određeno mišljenje ili doživljaj, ali se radnja odvija neovisno o tim mislima ili osjećajima; 4. automatskim se smatraju i reakcije u kojima kao da „ja“ ne sudjeluje.

Ako zanemarimo terminologiju i interpretacije Elze Kučera, ovi njezini eksperimenti daju sasvim drugačiju sliku pod vidom suvremenih istraživanja uma i svijesti. Rad je 1933. objavljen i u *Acta Instituti psychologici Universitatis zagrabiensis*, a 1947. objavljen joj je članak *Eksperimentalni prilozi karakteristikci motivacije u voljnom djelovanju*.

Vrijedno je, čini mi se, osvrnuti se i na članak Elza Kučera „Osnutak psihologijskog instituta na višoj pedagoškoj školi“, objavljen u časopisu *Kršćanska škola* 1923. godine koji je izlazio u Zagrebu od 1897. do 1945. godine. Tekst pokazuje kako se i Elza Kučera zalagala za psihologiju kao empirijsku znanost u tadašnjoj tomu nesklonoj intelektualnoj okolini i dobro ocrtava teškoće s kojima su se susretali svi koji su nastojali osamostaliti psihologiju u Hrvatskoj. Umjesto preporučavanja, evo opširnijeg citata:

Prije pedesetak se godina psihologija počela sve više cijepati od filozofije i izgrađivati kao čista empirijska nauka. I u području su se njezinoga istraživanja pokušala izvoditi mjerenja, a pomišljalo se i na upotrebu eksperimentalne metodologije, kojom su prirodne nauke baš u ono doba dolazile do svojih lijepih uspjeha. Weber i Fechner pokazali su prvi da se mjerenje, što se dugo vremena činilo oprečno naravi psihičkih fenomena, ipak može uz primjerene modifikacije uspješno upotrijebiti i za njihovo izučavanje. Mladi je filozof Wilhelm Wundt s oduševljenjem prihvatio te pobude i počeo s mnogo energije da izgrađuje psihologiju kao eksperimentalnu nauku. Uz neprestanu živu polemiku s konzervativnim smjerovima osnovao je prvi institut za eksperimentalnu psihologiju najprije u Zürichu, a onda u Leipzigu. U njima je izvodio najprije psiho-fizička mjerenja i onda je pomalo uređivao i eksperimentalnu metodiku za izučavanje čisto psihičkih elementarnih pojava. Uspjeh za uspjehom govorio je njemu u prilog i budućnost je bila na njegovoj strani. Na različitim univerzitetima javljalo mu se sve više sljedbenika i jedan se psihologijski institut osnivao za drugim, najprije u Njemačkoj, a onda još gotovo bržim slijedom u svim drugim kulturnim zemljama. Iz područja elementarnih psihičkih fenomena počela je eksperimentalna metodologija da prelazi i u područje viših i zamršenijih psihičkih tvorevina, a iz pojedinih su se istraživanja pomalo izvijale općene zakonitosti. Obnovljena je psihologija postala podlogom i pomagalom cijelome nizu drugih nauka. Na osnovi se psihologije najprije razvila eksperimentalna pedagogija, a pravne su i neke medicinske discipline crpile iz nje nove pobude i našle nova uporišta. U posljednjim su se godinama napokon rezultati

psihologije počeli iskorišćivati i u praktičnom životu. Organizacija rada, izbor zvanja prema psihičkoj organizaciji pojedinca, tehnika rasturivanja robe i reklame počela se na osnovi psihologijskih spoznaja ispitivati i reorganizirati. Uz psihologiju razvila se tako i na široko razgranala 'psihotehnika'. (...) Ali mimo nas je cijeli taj razvoj prošao gotovo neprimijećeno i bez ikakve reakcije u našem naučnom i praktičnom životu. (...) Ali u nas sve do sada đaci nisu imali prilike, da upoznadu ni najjednostavnije pomagalo za taj eksperimentalni rad; ni najjednostavniji im se niz psihologijskih eksperimenata nije mogao prikazati. (...) Tek godinu dana je tome, da ima i u našem sveučilištu docent za eksperimentalnu psihologiju, koji je pozvan da predaje i u višoj pedagoškoj školi. (...) ... (N)aredbom povjereništva za prosvjetu i vjere u Zagrebu od 30. ožujka o.g. (1922.? Op. V. K.) osnovan je napokon i oficijelno u višoj pedagoškoj školi prvi institut za eksperimentalnu psihologiju u našoj državi ili točnije rečeno, tom je naredbom dana službena podloga realizaciji takvog instituta.

Elza Kučera rođena je 1883. godine u Vinkovcima kao prvo dijete slavnoga hrvatskog prirodoslovca Otona Kučere. Umrla je 1973. u Zagrebu, mirno, samozatajno, od psihologa zaboravljena. Ženski licej završila je u Zagrebu 1902. godine. Godine 1902. i 1903. studirala je u Beču psihologiju i specijalnu filozofiju,¹⁷ a kod profesora A. Stöhra pohađala je vježbe iz eksperimentalne psihologije. Od 1903. do 1905. godine studirala je na Mudroslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu psihologiju, specijalnu filozofiju i prirodne znanosti. Od 1905. do 1908. studirala je na Univerzitetu u Zürichu psihologiju, specijalnu filozofiju i fiziologiju. U Zürichu je surađivala s G. Störriingom kod kojega je i doktorirala disertacijom s naslovom *Die Erkenntnistheorie von Thomas Brown: eine historische Studie (Teorija spoznaje Thomasa Browna: povijesna studija)* 1910. godine. Thomas Brown (1778.-1820.), danas praktički zaboravljen, bio je škotski filozof, metafizičar. Skupina filozofa koju je on predvodio bila je usmjerena na osjetnu percepciju (*Encyclopaedia Britannica*, 2012, Kolesarić, 2011).

Prema *Leksikonu filozofa* (Grlić, 1982), Gustav Störriing (1860.-1946.) bio je njemački psihijatar, psiholog i filozof, profesor u Zürichu i Bonnu. Njegova eksperimentalna psihološka istraživanja odnose se uglavnom na osjećajni život, psihologiju mišljenja i psihopatologiju. U svom članku Steinberg & Künstler (2000) navode kako je Störriingov boravak u Wundtovom laboratoriju eksperimentalne psihologije u Leipzigu imao vrlo velik utjecaj na njegov rad.

Elza Kučera, boraveći i studirajući u tadašnjim europskim intelektualnim metropolama, susrećući se i surađujući, u tadašnjem znanstvenom smislu, s važnim osobama, imala je dobar uvid u burne tendencije u znanosti, pa se tako mogla oduprijeti standardnom filozofskom pristupu psihologiji. Zbog toga, iako je bila zanemarena, njezina eksperimentalna istraživanja značajna su za povijest eksperimentalne psihologije u Hrvatskoj.

¹⁷ *Specijalnom filozofijom* filozofi nazivaju dio filozofije koji se bavi etikom, estetikom, politikom, pravom i sl.

Od 1933. do 1938. Elza Kučera bila je suradnik Ramira Bujasa u Psihologijskom institutu.

Godine 1909. bila je postavljena za pomoćnicu u Sveučilišnoj knjižnici, gdje je ostala raditi punih 35 godina. U hrvatskoj knjižničarskoj struci Elza Kučera zauzima značajno mjesto.¹⁸

Zoran Bujas

Postoje dva relativno opširna izdanja posvećena Zoranu Bujasu. *Revija za psihologiju* (Vol. 21, No. 1, 1991) izdala je poseban broj prigodom obilježavanja osamdesete obljetnice života i rada Zorana Bujasa. U tom se broju, osim njegove biografije i iscrpne bibliografije, nalaze i članci o njegovoj ulozi u razvitku Oddelka za psihologiju u Ljubljani (Gregorač, 1991); o njegovim istraživanjima u području psihofizike i osjetne psihologije (Szabo, Kolesarić & Brenk, 1991); o njegovom mjestu i ulozi u pokušaju rješavanja bitnih pitanja psihofizike (Ognjenović, 1991); o istraživanjima u području psihofiziologije rada (Petz & Vidaček, 1991); o konstrukciji psihologijskih mjernih instrumenata (Kulenović & Krizmanić, 1991); o dokimološkim istraživanjima (Bartolović, 1991); o njegovom radu u području profesionalne orijentacije (Tarbuk & Koren, 1991).

Drugo izdanje je spomenica posvećena preminulom akademiku Zoranu Bujasu (Sokač, 2005). Na šezdesetak stranica nalaze se tekstovi B. Petza, V. Kolesarića i Ž. Pavline u kojima se prikazuje život i rad Zorana Bujasa. I u ovom se izdanju nalazi potpuna bibliografija Zorana Bujasa. Postoji još članaka posvećenih Zoranu Bujasu kao što je, primjerice, onaj B. Petza (1983).

Zoran Bujas objavio je 161 istraživački rad. Među njima 54 rada su iz područja istraživanja okusa, 5 se bavi električnim fosfenima i još 17 njih bavi se različitim drugim pitanjima psihofizike i osjetne psihofiziologije (ukupno 76). Dakle, oko 47% radova Zorana Bujasa su radovi tipično eksperimentalne naravi, tj. temelje se na eksperimentima provedenima u laboratorijskim prilikama.

Najveći dio članka u *Reviji za psihologiju* autora Szabo, Kolesarić i Brenk (1991) posvećen je istraživanjima Zorana Bujasa u području okusa. Članak završava konstatacijom da su rezultati proučavanja Zorana Bujasa u području okusa, dobiveni korištenjem rigorozno elaborirane metodologije, bitni za objašnjenje naravi funkcioniranja okusnog sustava. To osobito jasno pokazuje činjenica da nema članka ili zbornika ili knjige koji se bave područjem okusa a da nisu citirani radovi Zorana Bujasa (primjerice, povjerenom mu je pisanje poglavlja „Electrical Taste“ u poznatom višesveščanom priručniku *Handbook of Sensory Physiology*; Bujas, Z., 1971) (Pavlina i Kolesarić, 2005). Eksperimente u području okusa i električnog okusa Zoran Bujas provodio je sa svojim suradnicima, npr. Bujas, Ajduković i Mayer, 1984; 1987; Bujas, Ajduković, Szabo, Mayer, Vodanović 1985; 1986; 1987; 1994; 1995. Najviše su sa Zoranom Bujasom u tom području

¹⁸ Nešto opširnije o Elzi Kučera može se naći u članku V. Kolesarića, 2011.

suradivali Silvija Szabo, koja je doktorirala s temom *Utjecaj postepenog porasta i trajanja podražaja na apsolutnu osjetljivost u području električnog okusa* (1976), zatim Dean Ajduković, koji je magistrirao s temom *Površina elektrode i električni okus* i doktorirao s temom *Utjecaj nekih karakteristika električnog podraživanja jezika na supraliminalne senzorne efekte* (1982) te Božica Bartolović koja je magistrirala s temom *Brzina porasta intenziteta podražaja u vremenu i neki aspekti funkcionalne sposobnosti okusnog analizatora* (1977).

Začetak eksperimentalne psihologije nalazi se u psihofizici. A psihofizika zahvaljuje svoj nastanak pokušaju rješavanja vječnog filozofskog pitanja odnosa fizičkog i psihičkog. Upravo taj problem dualizma naveo je Gustava Fechnera (1801.-1889.) na ideju o mjerenju odnosa između fizičkog i psihičkog. Ta mjerenja pokazala su da fizički i psihološki svijet nije isti i, kako kaže Benjamin (2007), kad bi bili isti, psihologije nam ne bi ni trebalo.

Kombinirani naziv psihofizika opisuje u kakvom je odnosu doživljavanje prema promjenama u fizičkom svijetu. Psihofizika ne traži neku osobu da objasni svoj doživljaj crvenog, nego traži odgovor na pitanje: da li različiti ljudi doživljavaju crveno za isti fizički podražaj? (Kranz, 2008).

Fechnerova misija je bila filozofska i psihofizika je bila nusprodukt njegove filozofije, odnosno neposredni rezultat Fechnerove ideje bila je formulacija programa koji je kasnije nazvan psihofizika. Razvijene su metode mjerenja, tri psihofizičke metode koje su postale temeljne za mnoga psihologijska istraživanja. Utvrđeni su matematički oblici i za metode i za objašnjenja općeg problema mjerenja. Obavljeni su klasični eksperimenti s podizanjem utega, vidnim svjetlinama te taktilnim i vidnim udaljenostima. Tome je pripomoglo studiranje i Fechnerovo bavljenje fizikom – jedno je vrijeme bio u Leipzigu profesor fizike (Boring, 1950).

Istina je da je dominantni interes Zorana Bujasa bila psihofizika, ali njegovi interesi bili su širi, a najvažnija područja, osim psihofizike, bila su psihofiziologija rada, dokimologija i psihometrija. U području psihofiziologije rada, Zoran Bujas je, zajedno sa suradnicima, proveo mnogo vrlo važnih eksperimenata ispitujući psihološke aspekte rada, umora i odmora.

Posebice treba istaknuti psihometrijsko područje, tj. područje konstrukcije novih psihologijskih mjernih instrumenata, gdje se izrazito ističe velik broj sasvim novih, inovativnih i kreativnih testova inteligencije.

No, Zoran Bujas je počeo i završio svoj dugotrajni istraživački vijek s osjetnom psihologijom i psihofizikom. Naslov njegove doktorske disertacije bio je *O sukcesivnom kontrastu kod okusa*, 1933., koja nije objavljena. Od 15 radova, koje je objavio između 1932. i 1937. godine, samo dva se ne odnose na osjetnu psihofiziologiju. Sva 22 rada objavljena između 1983. i 1991. su iz područja osjetne psihofiziologije, kao i zadnji rad objavljen 1999. (Bujas, Ajduković, Szabo, Mayer, and Matutinović, 1999).

Zoran Bujas je u svojim istraživanjima osjetne psihofiziologije koristio, moglo bi se reći, sve psihofizičke metode: od klasičnih, (npr. metoda konstantnih

podražaja), novijih (npr. metoda prisilnog izbora s dva podražajna intervala, nastala u okviru teorije detekcije signala), još novijih (različiti oblici Stevensove subjektivne procjene veličina) te vrijeme jednostavne senzomotorne reakcije kao kriterij djelotvornosti osjetnog podražaja.

Ali, budući da mu je uvijek bilo neobično stalo do valjane metodologije, do valjanog prikupljanja podataka, Zoran Bujas je unosio u metodologiju i neke inovacije.

Jedna od tih inovacija bio je i stupanj deklarirane sigurnosti koji se prikuplja prilikom korištenja neke od psihofizičkih metoda, najčešće uz metodu prisilnog izbora s dva opažajna intervala. Taj postupak – prikupljanje izjave o stupnju sigurnosti u odgovor – Zoran Bujas je koristio u više radova: Bujas, 1975; Bujas, Kovačić i Rohaček, 1975; Bujas, Krizmanić i Krković, 1975; Bujas, Rohaček, Kovačić, 1975; Bujas, Rohaček and Szabo, 1977. Tom metodom bavili su se posebno i suradnici Zorana Bujasa: Szabo, 1973, 1977; Brenk, 1977; Kolesarić 1979; 1983; 1987).

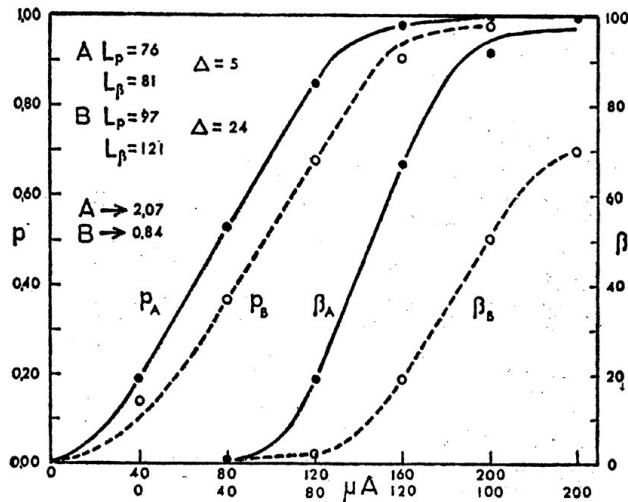
Najboljom suvremenom psihofizičkom metodom smatra se upravo metoda prisilnog izbora s dva simetrična opažajna intervala, na prvom mjestu zato što se smatralo, kako se kasnije pokazalo ne sasvim opravdanim, da se tom metodom anulira različit kriterij opažanika. Postupak se sastoji u prezentiranju u kratkoj sukcesiji dva opažajna intervala, u jednom se nalazi podražaj nekog intenziteta, a drugi je prazan, tj. u njemu nema nikakvog podražaja (redosljed opažajnih intervala, prvi prazan, drugi s podražajem, ili obrnuto, po slučaju se alterira u eksperimentu). Nakon njihova prezentiranja, opažanik se mora opredijeliti za jedan od intervala i tako odgovoriti na zadatak utvrđivanja u kojem se intervalu nalazio podražaj. Rezultati dobiveni ovom metodom, kao i drugim psihofizičkim metodama, najčešće se prikazuju tzv. psihofizičkom funkcijom koja ima sigmoidni oblik. Sigmoidni oblik psihofizičke funkcije predstavlja, ustvari, integral normalne krivulje, što znači da vrijednosti koje čine krivulju slijede normalnu distribuciju.

Psihofizičkim metodama dobivaju se binarni odgovori koji se kumuliraju te se na temelju njih određuje korespondentni intenzitet osjetnog doživljaja za svaku intenzitetnu razinu podraživanja. Tako se i pri primjeni metode prisilnog izbora dobivaju samo informacije o tome je li – prema sudu opažanika – u određenom opažajnom intervalu bio prisutan podražaj ili nije. Međutim, takav odgovor ne pokazuje koliki je bio senzorni učinak primijenjene intenzitetne razine podražaja na temelju kojega je opažanik donio svoju odluku. Svoj psihofizički sud opažanik donosi s manjom ili većom sigurnošću. Ako se od opažanika traži da deklarira svoju sigurnost u odgovor koji je dao, ona će ovisiti o jasnoći senzornog učinka. Osim toga, deklarirana sigurnost opažanika odražavat će i kriterij koji opažanik ima pri donošenju svojih odluka. Kod svih psihofizičkih postupaka, pa čak i kod metode prisilnog izbora, pitanje kriterija koji opažanik ima pri psihofizičkom suđenju predstavlja faktor koji šteti valjanosti rezultata. Taj faktor izravno djeluje na dobivene rezultate, jer će opažanik koji će, čim mu se učini da je nešto vidio ili čuo, odmah

dati pozitivan odgovor, dok će neki drugi tek kad je vrlo siguran u svoj doživljaj, dati svoj odgovor. Stoga je podatak o kriteriju opažanika vrlo važan podatak.

Obično se traži od opažanika da svoju sigurnost izrazi na ljestvici od „nula“ do „sto“: odgovor „nula“ znači da se uz dani odgovor veže potpuna nesigurnost, odgovor je, zapravo, obično pogađanje je li podražaj bio u prvom ili u drugom opažajnom intervalu. Odgovor „sto“ znači da je opažanik potpuno siguran u svoju odluku. Naravno, vrijednosti između nula i sto znače manju ili veću sigurnost ili nesigurnost. Zoran Bujas je predložio da se na temelju takvih odgovora opažanika odredi β -indeks: za svaku intenzitetnu razinu podražaja izračuna se prosječan stupanj sigurnosti za svaku intenzitetnu razinu podražaja i za svakog opažanika zasebno, bez obzira radi li se o promašajima ili pogodcima, pa je zbog takvog određivanja taj indeks nezavisan o broju detekcija. Na temelju vrijednosti β -indeksa može se konstruirati svojevrsna psihofizička funkcija, koja također ima sigmoidni oblik: u grafičkom prikazu te funkcije na apscisi nalaze se podražajni intenziteti, a na ordinati β -indeks za svaku razinu (Kolesarić, 1983; Kolesarić, 1987). Jedan takav primjer nalazi se na slici 5.

Stupnjevi sigurnosti nisu sasvim originalna Bujasova ideja (npr. Koriat, 2011), ali je ideja o njihovoj upotrebi pri psihofizičkom suđenju vrlo korisna i proširuje smisao psihofizičkih rezultata. Prvo, pokazuje nam kriterij – blaži ili stroži – opažanika pri donošenju odluka. Drugo, opažanici se – sudeći prema spontanim

Slika 5. Psihofizičke funkcije, dobivene proporcijama detekcije za svaku podražajnu razinu, jednog „blažeg“ (na grafikonu označeno s p_A) i jednog „strožeg“ (na grafikonu označeno s p_B) opažanika. Vrijednosti na apscisi pomaknute su u desno kako bi se krivulje dobivene proporcijom pogodaka i β -indeksom mogle prikazati usporedno na jednom grafikonu: β_A -indeks dobiven je uz p_A , β_B -indeks uz p_B . Lako se vidi kako je kod strožeg opažanika psihofizička funkcija stupnjeva sigurnosti izrazito pomaknuta prema većim vrijednostima (udesno), puno više nego što je to kod blažeg opažanika. (Kolesarić, 1987).

izjavama opažanika koji su sudjelovali u takvim eksperimentima – osjećaju udobnije: pogađanje u kojem se intervalu nalazio podražaj traži od opažanika određen napor kad se radi o slabim podražajima. Izjavom o stupnju sigurnosti u takvim slučajevima opažanik se na neki način zaštićuje.

Korištenje stupnjeva sigurnosti u psihofizičkom suđenju predstavlja određeni iskorak Zorana Bujasa. Njegova istraživanja uvijek su se temeljila na „tvrdoj“ metodologiji. Legendarna je njegova opreznost i u prikupljanju podataka i u njihovoj interpretaciji. Uvođenjem stupnjeva sigurnosti Zoran Bujas je pokazao kako je poznao tipičan ljudski način reagiranja na senzorne (ali i druge) podražaje: donosimo odluke kad smo na neki način uvjereni u sigurnost te odluke, a jasno je da postoje velike individualne razlike u stupnju sigurnosti uz koje će netko „prijeći s riječi na djela“; nekome je dovoljan tek mali stupanj uvjerenja, a nekome vrlo velik. Za odluku, čak i u takvim jednostavnim prilikama kao što je psihofizički eksperiment, sam senzorni efekti nije dostatan da bi omogućio efikasnu odluku. Metodom prisilnog izbora opažanici su doista „prisiljeni“ odlučiti se za jedan od opazajnih intervala, ali to još uvijek ne mora značiti da će i djelovati prema takvom rezultatu. Za djelovanje odlučan je stupanj sigurnosti.

U jednom radu (Bujas, Krizmanić, Krković, 1975) korišteni su stupnjevi sigurnosti i pri primjeni kognitivnog testa.

Najnovija istraživanja pokazuju kako su slutnje Zorana Bujasa bile ispravne. Koristiti deklarirane stupnjeve sigurnosti dodatni je podatak, to nije podatak koji samo prati odgovore opažanika pri primjeni psihofizičkih metoda.

Zoran Bujas i suradnici (1980) ispitivali su da li različit opseg podražaja pri procjenjivanju metodom direktnih procjena intenziteta podražaja stvarno mijenja senzorni efekt podražaja ili samo utječe na kriterij prosudbi subjekta. Konkurentno su prikupljali podatke snimanjem evociranih potencijala i registriranjem subjektivnih procjena intenziteta slušnih podražaja. Subjektivne procjene podražaja u užem i širem nizu podražaja (zapravo se radi o podražajnom nizu s manjim brojem podražaja i s većim brojem podražaja, a najmanji i najveći podražaj u oba niza su jednaki) bitno se razlikuju (bitna je razlika u strmini dobivenih krivulja), dok se amplitude evociranih potencijala ne razlikuju za ove nizove. Autori završavaju članak komentarom Watsona kojega citira H. Davis:¹⁹ „Ako se radi o stanju svijesti kooperativne osobe, informacije iz njezinih usta su mnogo bolje nego s vrha njegove glave“.

Zoran Bujas je polazio upravo od pretpostavke da kontinuum senzornog doživljaja intenziteta podražaja i kontinuum prosudbe nije isti kontinuum. To je, pretpostavljam, bio razlogom (ili barem jedan od razloga) za korištenje stupnjeva

¹⁹ Davis, H. (1974). Relations of peripheral action potentials and cortical evoked potentials to the magnitude of sensation. In: H.R. Moskowitz et al. (Ed.), *Sensation and measurement*. Dordrecht: Reidel.

sigurnosti uz odgovor u psihofizičkim mjerenjima. Tri su autora, J. Heereman, H. Walter i H. R. Heekeren (2015) relativno nedavno pokazali (oni smatraju da su i dokazali), koristeći kombinaciju dviju perceptivnih odluka sa snimanjem funkcionalne magnetske rezonancije (fMRI), da je subjektivna sigurnost u odluku nezavisna neuralna reprezentacija. Do takvog zaključka došao je i Zoran Bujas, ali ovi su autori koristili noviju i napredniju tehnologiju – pa, eto, i to pokazuje kako su psihologijske spoznaje ovisne i o tehnologiji.

Zoran Bujas uvijek je nastojao dobiti podatke o istoj senzornoj pojavi na različite načine, različitim postupcima i pristupima. Tako je, osim tzv. adekvatnog podraživanja, koristio prilično često i tzv. inadekvatno podraživanje, i to i u području okusa i u području vida. Istraživači u svijetu napravili su doista brojna istraživanja s inadekvatnim podraživanjem, a najčešće su se koristili električnom strujom (slabom, dakako). Najviše je istraživanja napravljeno u području električnog okusa, električnih fosfena²⁰ te u području električki izazvanih dodirnih osjeta. Električna struja, bilo izmjenična, bilo istosmjerna, koristi se zbog dvaju razloga. Tako, primjerice, u području vida usporedbom adekvatnog (svjetlosnog) podraživanja i inadekvatnog (električnom strujom) podraživanja može se utvrditi ekscitiraju li svjetlo i električna struja iste ili donekle različite strukture osjetnog organa. Budući da se pretpostavlja da električna struja preskače periferne dijelove osjetnog organa, kod vida to su osjetne vidne stanice štapići i čunjić, i da djeluje na živčane dijelove retine oka, bipolarne stanice, pa i amakrine i horizontalne stanice, nalazi dobiveni inadekvatnim podraživanjem mogu obogatiti spoznaje o općem funkcioniranju vidnog organa. Ali i općenitije, s obzirom na način funkcioniranja vidnog analizatora kao cjeline, istraživanja električnih fosfena mogu pomoći da se dođe do nekih spoznaja o ulozi pojedinih etapa, od periferije do centra, u nastajanju vidnih osjeta. Uloga nekih perifernih faza (kao što su to npr. fotokemijski procesi u receptorskim stanicama) relativno je poznata, ali za mnoge fenomene u području vida nije sasvim jasno jesu li odgovorni središnji ili periferni procesi ili i jedni i drugi. Eksperimenti koje je proveo Zoran Bujas i njegovi suradnici pokazali su da se električni fosfeni doživljajno razlikuju od fenomena koji postoje pri normalnom svjetlosnom podraživanju. Tako je, primjerice, krivulja rekuperacije električki izazvanih fosfena monotona, za razliku od krivulje rekuperacije nakon svjetlosnog podraživanja koja je, kako je poznato, prelomljena, tj. sastoji se od dva dijela: bržeg (rekuperacija čunjića) i sporijeg (rekuperacija štapića) (Kolesarić, 1979; Kolesarić, 1981).

Zoran Bujas i njegovi suradnici bavili su se temeljnim pojavama u području električki izazvanih fosfena, dok se u suvremenoj literaturi javljaju uglavnom istraživanja koja se bave pitanjem korištenja električkih fosfena u patološkim

²⁰ Fosfeni su nestrukturirani vidni doživljaji izazvani inadekvatnim podražajima. Mogu biti mehanički izazvani, npr. pritiskom na očnu jabučicu ili udarcem u glavu ili glavom ili primjenom vrlo slabe električne izmjenične ili istosmjerne struje.

slučajevima, tj. pitanjima može li korištenje električnih fosfena koristiti u dijagnostici nekih očnih bolesti ili/i neuroloških bolesti (npr. Naycheva, L. et al. (2012). Phosphene thresholds elicited by transcorneal electrical stimulation in healthy subjects and patients with retinal diseases, *Visual Psychophysics and Physiological Optics*, 53(12); Kar, K. & Krekelberg, B. (2012). Transcranial electrical stimulation over visual cortex evokes phosphenes with retinal origin, *J Neurophysiol*, 108(8). Postoje i pokušaji da se koriste kao sredstvo komunikacije kod slijepih osoba s određenom etiologijom sljepoće.

Drugi razlog proširenom korištenju električne struje kao podražaja u psihofizičkim eksperimentima je lako i udobno manipuliranje tim podražajnim sredstvom.

Posebno je interesantan rad Zorana Bujasa (i suradnika) (1980) koji počinje ovom rečenicom: „Interes psihologa za probleme koji se ne mogu riješiti isključivo bihevioralnim mjerenjem na fizikalnim skalama doveo je do rehabilitacije subjekta kao izravnog izvora psiholoških informacija“. Tu se, očito na prvom mjestu misli na Stevensovu „subjektivnu“ ili „novu psihofiziku“. Zoran Bujas inicirao je veći broj istraživanja koja je uglavnom provela Silvija Szabo (1967., 1972., 1973.), a u kojima su provjeravana svojstva poznatih Stevensovih metoda direktnih procjena veličina: subjektivna prosudba veličine podražaja pridjeljivanjem numeričkih vrijednosti osjetnom doživljaju koji je određeni podražaj izazvao. Provjere različitih varijanti te metode (sa standardom, bez standarda, uži raspon podražaja, širi raspon podražaja itd.) pokazale su da se sa svakom promjenom načina mjerenja subjektivnih veličina dobivaju manje-više drugačiji rezultati.

Zoran Bujas je doista puno svoje istraživačke pažnje posvećivao metodologiji, tj. valjanosti postupaka koji su mu služili za dobivanje relevantnih podataka. Eksperimenti sa Stevensovim direktnim brojčanim procjenama intenziteta podražaja, između ostalog, pokazali su kako podražajni kontekst – razina podražajnog niza, opseg podražajnog niza, i slične promjene u podraživanju – može imati značajnog utjecaja na rezultate, tj. na odgovore opažanika. Do sličnih uvida Zoran Bujas došao je koristeći naizgled objektivniji kriterij efikasnosti senzornog podražaja – vrijeme jednostavne senzomotorne reakcije. U članku iz 1975. Zoran Bujas kritički raspravlja o tzv. tvrdoj psihologiji, pa, između ostalog piše kako se obično izjave opažanika tijekom psihofizičkih pokusa, koje su neočekivane prema mišljenju eksperimentatora, smatraju posljedicom očekivanja opažanika, pogađanjem, njegovim konfabuliranjem ili izmišljanjem. Budući da je tijekom eksperimentiranja uvijek brižljivo pratio dobivanje rezultata, primijetio je kako je i vrijeme jednostavne senzomotorne reakcije – kojim se izbjegava verbalni odgovor podlozan mnogim subjektivnim utjecajima – također podlozan u stanovitoj mjeri nekim subjektivnim čimbenicima. Ali, već je i, koristeći (najbolju) psihofizičku metodu prisilnog izbora s dvije simetrične alternative, Zoran Bujas bio upoznat s teorijom detekcije signala u kojoj se upravo tražilo da se doživljajna djelotvornost senzornog signala vrednuje u odnosu na kontekst koji je nazvan buka ili šum.

Tako je Zoran Bujas na neizravan način potaknuo svoje suradnike na istraživanja podražajnog konteksta, kao i na provjeravanje utjecaja subjektivnih faktora na vrijeme jednostavne senzomotrne reakcije. Primjerice: Kolesarić i Rohaček, 1984., Kolesarić, Rohaček i Komar, 1984.; Kolesarić, Krizmanić i Špehar, 1986.; Ivanec, 1996.

No, vratimo se na početak. Psihofizika je nastala kao posljedica težnje rješavanja odnosa psihičkog i fizičkog odnosno, zapravo, kao gnoseološki problem (P. Ognjenović, 1991), a time se bavio Zoran Bujas. Premda nikad svoju temeljnu motivaciju nije eksplicirao, pokazao ju je uspoređujući tzv. klasičnu psihofiziku i tzv. novu, subjektivnu psihofiziku, te raspravljajući o teoriji detekcije signala. Odnosno, tražeći dokaze za Fechnerov psihofizički zakon nasuprot Stevensovom psihofizičkom zakonu (Z. Bujas, 1972.). Kako je dobro poznato, Fechnerov zakon se često naziva i logaritamski zakon prema kojemu je krivulja odnosa u kartezijanskom koordinatnom sustavu zakrivljena, ili opisno, to je krivulja negativne akceleracije, što znači da je skala doživljenih intenziteta podražaja u odnosu na intenzitete podražaja komprimirana.

Stevensov zakon se naziva i potencijalnim zato što je Stevens tvrdio da odnos između intenziteta senzornog podražaja i intenziteta izazvanog osjetnog doživljaja najbolje opisuje potencijalna funkcija kod koje eksponent može biti veći od 1, može biti 1, a može biti i manji od 1, ovisno o senzornom modalitetu. Stevens je napravio i tablicu u kojoj se navode eksponenti za različite senzorne modalitete: npr. za podizanje utega eksponent iznosi 1.45, za električni šok – neopasni, dakako – iznosi 3.5, kod okusa za saharin 0.8, za sol 1.4, kod mirisa 0.6, kod svjetlina između 0.33 i 1.0 itd. (MacKay, 1963.; Staddon, 1978). Kad je eksponent veći od 1, tada bi s porastom intenziteta podražaja intenzitet osjetnog doživljaja rastao ubrzano; kad je eksponent 1, tada je odnos intenziteta podražaja i intenziteta osjeta linearan, a kad je eksponent manji od 1, tada intenzitet osjeta raste usporeno, zaostaje za porastom intenziteta podražaja, kako to predviđa Fechnerov logaritamski zakon.

U članku „Psihofizika nekad i danas“ Zoran Bujas (1972) piše da bi prema indirektnim metodama (Fecherova psihofizika) skaliranja postojao za sva osjetna područja i za sve opažanike jedan jedinstveni psihofizički odnos prema kojemu osjetni „izlaz“ zaostaje za podražajnim ulazom, za razliku od podataka dobivenih direktnim metodama skaliranja (Stevensova psihofizika) prema kojima neke opće zakonitosti nema: psihofizički odnos može biti „kojekakav, već prema vrsti podražaja i aktiviranom receptoru, ali nažalost i prema individualnom opažaniku“.

Prema klasičnoj psihofizici senzorna osjetljivost je diskontinuirana i apsolutni limen ili prag osjetljivosti predstavlja demarkacionu (statističku) točku između neosjećanja i osjećanja. Prema teoriji detekcije signala senzorna osjetljivost je kontinuirana i stvarna djelotvornost nekog podražaja može se jedino odrediti na temelju razlike u efektu signala u odnosu na efekt slučajnih procesa u osjetnom

kanalu, a to je šum. U radu „Kriteriji efikasnosti signala u psihofizici“ Zoran Bujas (1975) koristeći električne fosfene pokazuje da senzorna osjetljivost stvarno nije kontinuirana već diskontinuirana, kako tvrdi klasična psihofizika.

Ne samo za psihologiju, već i na široj, gnoseološkoj razini, pitanja kodiranja intenzitetnih i kvalitativnih svojstava svijeta u kojemu je čovjek uronjen, kao pitanje doživljaja koje djelovanje okoline izaziva, čime se bavi psihofizika, bitna su spoznajna pitanja.

Pri kraju članka o Zoranu Bujasu i psihofizici P. Ognjenović (1991) piše kako se u dvije tisuće godina raspravljanja o tome da li se vanjski svijet reflektira u našem umu, kao što je to vjerovao Demokrit, ili se naš um pruža prema vanjskom svijetu kako bi stekao znanje o njemu, kako bi ga „osjetio“, kao što je zaključivao Empedoklo. Za Zorana Bujasa smatra da se priklonio Demokritovom mišljenju. No, ipak, to mišljenje treba nadopuniti tvrdnjom Zorana Bujasa u članku „Pojave osjetne adaptacije“ (1973) da je pojava osjetne adaptacije aktivno prilagođavanje osjetnog organa podražaju, pa, možda, ima tu i Empedoklovog mišljenja.

Zagrebački psihologijski krug

Mnogi su se, iz bližeg ili daljeg okruženja Ramira Bujasa i Zorana Bujasa, pitali – osobito zato što se Bujasi o tome nikada nisu otvoreno izjašnjavali – kojem smjeru, kojoj psihologijskoj školi oni pripadaju. Povremeno se govorilo o „zagrebačkom psihologijskom krugu“ koji je i sam Zoran Bujas povremeno spominjao, ali, zapravo, nije sasvim jasno na što bi se taj termin odnosio, osim na rigorozan pristup istraživanjima i izraziti oprez u zaključivanju o dobivenim rezultatima. Radi se, zapravo, o neprestanom isticanju da znanstveni podatak može biti valjan i pouzdan samo ako je dobiven provjerenim znanstvenim metodama i tehnikama, jer jedino takav pristup može garantirati znanstvenu, ali i praktičnu vrijednost rezultata istraživanja (Kolesarić i Pavlina, 1990; Pavlina i Kolesarić, 2005).

Je li Ramiro Bujas bio sklon biheviorizmu ili, možda, onom pravcu koji je nazvan neobiheviorizmom, ili tzv. metodologijskom biheviorizmu? Ni za Ramira ni za Zorana Bujasa, iako bi se njihova istraživanja naizgled mogla označiti kao bihevioristička, ne bi se moglo reći da su bihevioristi; ako je kod njih postojala neka sklonost u tom smjeru onda je to, možda, u smjeru metodologijskog biheviorizma.²¹ To se može lako zaključiti iz definiranja i opisivanja psihologije i njezine metode. Primjerice u knjizi *Dobivanje psihologijskih podataka i njihovo računsko obrađivanje*, objavljenoj 1942. godine, Ramiro i Zoran Bujas pišu:

²¹ Metodologijski biheviorizam je oblik biheviorizma koji priznaje postojanje i realitet svjesnih doživljaja ali tvrdi da je jedini prihvatljiv način njihova znanstvenog proučavanja temeljem njihovog izražavanja u ponašanju.

„Prvi i najjednostavniji postupak je samoopažanje subjekta. Taj se postupak osniva na 'nutarnjem' zamjećivanju, po kojemu se davno prije svake psihologije znalo da postoji područje pojava, koje su očite samo onome, koji ih doživljava. Ali takvo slučajno zamjećivanje koje bismo mogli nazvati introvizijom, nije još metoda. Za tu svrhu je potrebno aktivno opažanje ili opservacija svog doživljaja uz neke stalne prilike i sa znanstvenim ciljem. Na taj način mjesto slučajne introvizije imamo namjernu introspekciju ili samoopažanje. Introspekcija je osnovna pretpostavka za svako psihologijsko istraživanje. Ipak ona može udovoljiti zahtjevima psihologijske znanosti samo uz posebne mjere opreznosti i kontrolu.“

U *Elementima psihologije* iz 1945. Zoran Bujas piše: „Pri opisivanju i tumačenju duševnih pojava psihologija se uglavnom služi dvjema metodama: subjektivnom metodom ili samoopažanjem i objektivnom metodom ili zaključivanjem iz vanjskih znakova“, i dalje „Da nema samoopažanja ne bismo uopće znali, da postoji duševni život i ne bismo imali ključa, po kojemu bismo mogli iz ponašanja drugih izvoditi zaključke o njihovu duševnom životu“.

I, zatim, u *Uvodu u metode eksperimentalne psihologije* Zoran Bujas (1981), u poglavlju „Osnovne metode psihologije“, piše „Budući da se psihički fenomeni očituju iznutra subjektu kao kvalitativno svojevrsni red pojava, dok se izvana objektivno očituju kao načini ponašanja i djelovanja, to se metode psihologije dijele prema osnovnom načinu opažanja (unutarnjem ili vanjskom) na introspekciju i ekstrospekciju“. I, osim toga, Zoran Bujas prikazuje istraživačku shemu $P = f(\Psi/n S)$, gdje P označuje ponašanje, Ψ/n psihonervnu aktivnost i S podražajnu situaciju. Dakle, ponašanje je funkcija djelovanja psihonervne aktivnosti i okoline.

Čini se da se mirno može zaključiti da Bujasi nisu bili bihevioristi, pa ni neobihevioristi.²² Rigorozno inzistiranje na preciznim definicijama predmeta mjerenja i preciznom kontrolom procesa mjerenja upućuje, možda, na operacionalizam,²³ osobito stoga što je Zoran Bujas često isticao kako dobar istraživač u psihologiji mora dobro poznavati fiziku ili barem optiku, akustiku i elektricitet.²⁴ Na to bi mogli upućivati neki radovi Zorana Bujasa, npr. Z. Bujas, 1935; Z. Bujas, 1937. Međutim, to bi bila pomalo nategnuta klasifikacija, jer bi se tako svakog rigoroznog istraživača moglo nazvati pristalicom operacionalizma.

²² Neobiheviorizam se naziva orijentacija u psihologiji koja počiva na biheviorizmu, a opća joj je karakteristika da shemu „klasičnog“ ili „radikalnog“ biheviorizma $S - R$ proširuje na $S - O - R$, tj uvodi unutrašnje ili organske varijable (intervenirajuće varijable, hipotetički konstrukti) (Petz, 2005).

²³ Operacionalizam: nazor po kojem stajališta znanosti, njezini zakoni i pojmovi, ne postoje sami po sebi, već samo u okvirima znanstvenih postupaka u kojima se potvrđuje ili poriče njihovo postojanje. Kao filozofijsko-znanstvenu doktrinu operacionalizam je utemeljio američki fizičar P. W. Bridgman (*Hrvatska opća enciklopedija*, 2006).

²⁴ Sve do otprilike sredine osamdesetih godina prošlog stoljeća obavezni kolegij u prvoj godini studija u Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta bio je „Optika, akustika i elektricitet“, koji je dugo godina predavao profesor Dragutin Mayer.

Moje je mišljenje, ipak, da su i Ramiro Bujas i Zoran Bujas bili, zapravo, na neki način preteče onoga što danas nazivamo kognitivnom psihologijom.

Nakon Ramira Bujasa, Elze Kučera i Zorana Bujasa

Psihologija u Hrvatskoj, kako su je impostirali Ramiro i Zoran Bujas, pa i Elza Kučera, jest na prvom mjestu empirijska psihologija i toga se drže – manje-više – svi psiholozi, i istraživači i praktičari u Hrvatskoj, bilo da su njihovi izravni ili neizravni sljednici, bilo da provode laboratorijska istraživanja ili istraživanja *in situ*, odnosno u tzv. prirodnim uvjetima, bilo da se koriste vrlo različitim psihologijskim metodama – uvijek se može vidjeti nastojanje da se što preciznije, sa što manje „šuma“ obave istraživanja, kako bi se dobili što valjaniji podaci. To je svakako popudbina ovih stožernih ličnosti u povijesti hrvatske psihologije.

Uvodeći eksperimentalnu psihologiju u Hrvatsku znanstvenu zajednicu, najprije Ramiro Bujas, a zatim Zoran Bujas, uveli su način znanstvenog mišljenja koji – kako je općenito poznato – omogućuje dobivanje podataka koji su najmanje kontaminirani subjektivnim čimbenicima pa stoga i spoznajno najvredniji. To se lako može utvrditi već i površnim pogledom u različite objavljene radove kao i izvještaje psihologa praktičara: psiholozi uvijek provjeravaju svoju metodologiju, uvijek nastoje dobiti što jasniji odnos među varijablama te su uvijek vrlo oprezni u svojim interpretacijama rezultata i zaključcima. Vrlo često se može naći pri kraju pisanih izvještaja o provedenim istraživanjima kako se autori kritički odnose prema svom radu i svojim rezultatima. Osobito je vidljiva stalna potreba za evaluacijom i reevaluacijom korištenih postupaka pri prikupljanju psihologijskih podataka

Takav pristup vidljiv je kod svih sljednika Zorana Bujasa, bilo da su bili bliži njegovi suradnici, primjerice u Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu i u Laboratoriju za psihofiziologiju rada Instituta za medicinska istraživanja, bilo kao njegovi studenti koji su zatim djelovali u drugim institucijama ili fakultetima (npr. u Zadru i u Rijeci).

Eksperimentalna psihologija

Najjednostavnija definicija eksperimentalne psihologije mogla bi se ovako formulirati: psihologija koja kao glavni spoznajni alat koristi eksperiment. A eksperiment je istraživačka metoda kojom se manipulira nezavisnom varijablom da bi se utvrdio pretpostavljeni utjecaj na zavisnu varijablu, uz strogu kontrolu svih faktora, koji bi mimo nezavisne mogli djelovati na zavisnu varijablu. Eksperiment je jedini znanstveni postupak kojim se mogu otkrivati uzročno posljedične veze među pojavama. Zbog toga se primjena eksperimentalne metode veže uz laboratorije, jer je jedino u njima u najvećoj mjeri moguće kontrolirati tzv. relevantne faktore.²⁵

²⁵ Prema skraćenoj definiciji Zorana Bujasa, relevantni faktori su svi oni faktori koji bi mogli mimo nezavisne djelovati na zavisnu varijablu (bilješka s predavanja Zorana Bujasa).

Međutim, u novije vrijeme radi se o proširenom pristupu u kojemu se istraživanja nastoje što bolje kontrolirati i izvan laboratorija, pa se tako taj pojam u stvari odnosi na svaku psihologiju koja se temelji na empirijskim podacima dobivenim znanstvenim metodama. Zapravo, radi se načinu znanstveno-istraživačkog mišljenja koji je inaugurirala eksperimentalna psihologija (Petz, 2005). Pa tako postoji i pojam „eksperiment u prirodnim uvjetima“: izvedba planiranog eksperimenta u izvanlaboratorijskoj okolini, koja nije umjetno stvorena (Kljaić, 2005).

Psihofizička istraživanja Zorana Bujasa provedena su u laboratoriju. A samo su dva istraživanja, koje je Zoran Bujas izveo sa suradnicima koji bi se mogli okarakterizirati kvazi eksperimentalnim. To su: Bujas, Z., Kopajtić, N., Ostojčić, A., Petz, B. and Smolić, N. (1953). An experimental contribution to the psychology of competition in public schools. *Acta Instituti Psychologici Universitatis zagrabiensis*, 18, 1-14, te Bujas, Z. Petz, B. Krković, A. and Sorokin, B. (1961). Analysis of factors in intellectual performance under fatigue and without fatigue. *Acta Instituti Psychologici Universitatis zagrabiensis*, 23, 11-22.

Tipičan laboratorijski eksperiment provela je Mirjana Krizmanić (1972). Kako je dobro znano, miševi i štakori imali su u razvoju psihologije u zapadnom svijetu vrlo važnu – jedno vrijeme čak „stožernu“ – ulogu, napose u području istraživanja učenja. Tako i naša psihologija u svom razvoju nije zaostajala, i kod nas su postojala istraživanja s tim dragim životinjicama. U Institutu za medicinska istraživanja, u Laboratoriju za psihofiziologiju rada postojala je štakorska štala (i u tom su Laboratoriju obavljena brojna istraživanja sa štakorima), a jedna manja skupina štakora jedno je vrijeme postojala i u Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, u tzv. sjevernom podrumu. Profesori Filozofskog fakulteta u to vrijeme negodovali su jer im je smetalo što su u istoj zgradi s njima i štakori, iako, mora se priznati, ako se štala nije redovito i brižljivo čistila po Fakultetu se širio određeni vonj.

Budući da poznati rezultati istraživanja utjecaja ranog iskustva na brzinu učenja i sposobnost rješavanja problema nisu bili jednoznačni Mirjana Krizmanić je ispitivala kako rana stimulacija djeluje na brzinu učenja, kako djeluje okolina te perzistiraju li efekti ranog iskustva. Sudionici u istraživanju bili su joj štakori iz odsječke štakorske štale.

Ante Fulgosi (1932.-2005.) objavio je sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog stoljeća, dvadesetak eksperimentalnih radova koji se dotiču psihofizike i osjetne psihologije. Točnije, koristio je teoriju informacija za objašnjenje nekih pojava u psihofizici, osjetnoj psihologiji i percepciji.

U radu iz 1972. navodi kako je u području psihologije teorija informacije bila orijentirana na određivanje tzv. kapaciteta kanala u različitim osjetnim i perceptivnim područjima. Više autora odredilo je taj kapacitet („Millerovih magičnih sedam“) i tvrdilo da je broj bita u svakom kanalu nepromjenjiv (iako se dopušta određeni varijabilitet). Fulgosi vrlo opravdano prigovara tom tvrdom stavu i upo-

zorava na činjenicu da se pri tom određivanju nije uzimao u obzir mogući utjecaj nesenzornih faktora, kao što su vježba, trening, pamćenje, način odlučivanja i dr. Na različitim matricama podražaja i odgovora on pokazuje kako su indeksi koji se uobičajeno koriste neosjetljivi na razlike, pa je razvio nov način izračunavanja količine prenesene informacije, primjerice Fulgosi, 1970; 1971; 1972; 1977.

U članku s naslovom „Informacijska psihofizika – nova objektivna psihofizika“ Fulgosi (1984), pomalo neuobičajeno za ozbiljan znanstveni diskurs, prikazuje teškoće klasične, objektivne, indirektno psihofizike inzistirajući na invalidnosti i Weberovog pa time i Fechnerovog zakona. Istina je da su mnogi eksperimenti pokazali da relativni diferencijalni limen nije konstantan duž cijele ljestvice supraliminalnih djelotovornih podražaja u nekom osjetnom području. Konstantan je u srednjem intenzitetnom području, dakle području podražaja s kojim se redovito u normalnim prilikama srećemo, ali nije konstantan kod vrlo slabog i kod vrlo jakog podraživanja. No, Fulgosi posebno ističe, što je, inače, svakom istraživaču u području psihofizike poznato, kako je „diferencijalni limen kako se utvrđuje u klasičnoj psihofizici, neodjeljiv od procesa suđenja i odlučivanja, što znači da on ne odražava funkcionalne karakteristike samog osjetnog analizatora ili receptora, već cjelokupno psihičko stanje ili ugođenost ispitanika.“ Upravo će zbog toga, treba istaknuti kad se govori o istraživanjima u području psihofizike, svaki ozbiljan istraživač velik dio svojih napora posvetiti metodama prikupljanja psihofizičkih podataka. Fulgosi, dalje, glorificira Stevensovu subjektivnu, direktnu psihofiziku, za koju su doista brojna istraživanja pokazala da nije otporna na provjeru bilo koje od njegovih metoda subjektivnih procjena fizikalnih veličina. Već je Poulton (1968) utvrdio, a brojna istraživanja u Odsjeku za psihologiju potvrdila (npr. Szabo, 1972), kako veličina Stevensovog eksponenta psihofizičke funkcije (je li manji od 1, ili je 1 ili je veći od 1) ovisi o rasponu prezentiranih podražaja, o supraliminalnoj razini podražajnog niza, o veličini i poziciji standardnog podražaja itd. No, budući da su Stevensove metode subjektivne psihofizike vrlo jednostavne bile su i jesu istraživačima vrlo prihvatljive, komotne, pa su prihvaćene diljem različitih psihologijskih područja istraživanja.

Ipak, raspravu o klasičnoj (Fechnerovoj) i subjektivnoj (Stevensovoj) psihofizici Fulgosi zaključuje konstatacijom da se „Fechnerova psihofizika temelji na imaginalnoj i zamišljenoj jedva zamjetljivoj razlici za čije postojanje nema subjektivnih ni objektivnih dokaza“, a „Stevensova subjektivna psihofizika, iako realnija i objektivnija od Fechnerove, ne pruža nam pouzdane i stabilne informacije o funkcioniranju osjetnih sustava.“ Stoga, po njegovu mišljenju, psihofiziku treba postaviti na novu osnovicu, a tu osnovicu predstavljaju informacijski aspekti psihofizičkih sudova: „Donoseći sudove i procjene o razlikama u veličini svojih doživljaja ili o razlikama u veličini podražaja, ispitanik prenosi i određenu količinu informacije.“ (Fulgosi, 1984)

Ali i ta nova „objektivna psihofizika“ temelji se na sudovima opažanika, kao što se temelji i Fecherova i Stevensova psihofizika, jedino što se rezultati prikazuju na različite načine.

U novije vrijeme sve se više propitkuje upotreba teorije informacije u psihologiji. Tako R. D. Luce, (2003) u sažetku članka „Whatever happened to information theory in psychology?“ piše ovako: „Iako je Shannonova teorija informacije živa i prikladna u brojnim područjima, nakon početne pomodnosti u psihologiji tijekom 1950-ih i 1960-ih, nije više toliki čimbenik u psihologijskoj teoriji, izuzevši riječ *bit*.“ Navodi mišljenje Laminga (2001, prema Luce, 2003) koji naglašava da Shannonova definicija pojma teorije informacije zahtijeva da se ne prenose pojedinačni signali nego dugački nizovi kako bi se uklonila redundancija. Luce (2003), pak, misli da je glavni razlog inkompatibilnosti teorije informacije u psihologiji činjenica da su podražaji u psihologijskim eksperimentima strukturirani, a teorija informacija nije namijenjena takvoj vrsti informacija.

Kolega Dražen Domijan (profesor u Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Rijeci) upozorio me, usmenom komunikacijom, na neke suvremene pokušaje određivanja psihofizičkog odnosa. Tako je Kenneth Norwich (Norwich, K. H. (1993). *Information, Sensation, and Perception*. San Diego: Academic Press) zamislio, pomoću teorije informacije, novi psihofizički zakon zasnovan na entropiji. Taj zakon u sebi sadržava i Fechnerov i Stevensov psihofizički zakon, kao specijalne slučajeve. No, to je sasvim teorijska zamisao koja nije ostavila znatnijeg traga. Ipak, K. H. Norwich, u članku iz 2005. (Physical entropy and the senses. *Acta Biotheoretica*, 53, 167-180) piše da je na dva specifična osjetna modaliteta – okus slanog i glasnoća stalnog tona – pokazano da su zakoni osjećanja (Fechnerov logaritamski i Stevensov potencijalni) izraz entropije po molu²⁶ podražaja, tj. zakon osjećanja linearna je funkcija molarne entropije. Prema mišljenju tog autora, značenje njegovih opažanja leži u povezanosti fenomena „osjećanja“ (osjetnih doživljaja) izravno s fizikalnom mjerom. Ako su fizikalni zakoni univerzalni onda su i zakoni osjećanja i percepcije također univerzalni.

Osim u Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu velik broj laboratorijskih eksperimenata proveden je u Laboratoriju za psihofiziologiju pri Institutu za medicinska istraživanja u Zagrebu. Mnogi su bili pod vodstvom Zorana Bujasa, ali su, primjerice, Branko Sremec te Anđelko Krković, također, napravili veći broj eksperimenata samostalno, a najviše Stjepan Vidaček, kao jedini autor ili sa svojim suradnicima, koji je nakon Zorana Bujasa bio voditelj tog Laboratorija (vidi: Vidaček, 1957; 1965; Vidaček & Wishner, 1971; 1972; Bujas, Sremec, Vidaček, 1965).

Suradnik Zorana Bujasa u Laboratoriju za psihofiziologiju rada Branko Sremec (1931.-2011.) prešao je 1978. godine u Odsjek za psihologiju Filozofskog

²⁶ Mol – jedinica količine tvari.

fakulteta u Rijeci i tamo se, osim nastave, bavio eksperimentalnim istraživanjima percepcije (vidi: Sremec i Smojver-Ažić, 1992; Sremec, 1993).

Boris Petz (1919.-2005.) surađivao je u Laboratoriju za psihofiziologiju rada Instituta za medicinska istraživanja sa Zoranom Bujasom od 1948. godine, a od 1960. bio je profesor u Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu. U Laboratoriju za psihofiziologiju rada napravio je veći broj laboratorijskih istraživanja, u suradnji sa Zoranom Bujasom i samostalno. U članku „Prof. dr. Boris Petz – život i rad“, objavljenom u broju *Primijenjene psihologije* posvećenu Borisu Petzu, Željko Jerneić i Branko Šverko (1989) prikazuju istraživački rad Borisa Petza: radove usmjerene na evaluaciju i iznalaženje postupaka za ranu detekciju umora, potom elektrofiziološka istraživanja za vrijeme rada te istraživanja mehanizama umora i djelotvornosti odmaranja. Neka od Petzovih istraživanja su: Petz, 1954; 1957; 1970; Bujas and Petz, 1954; 1964. U spomenutom broju *Primijenje psihologije* objavljena je i bibliografija Borisa Petza.

Student Zorana Bujasa, Ilija Manenica, suosnivač Odsjeka za psihologiju u Zadru, napravio je veći broj laboratorijskih istraživanja u području psihofiziologije radne aktivnosti (vidi: Manenica, 1987a; 1987b).

Znanstvena psihologija rodila se kao eksperimentalna psihologija. U njezinim počecima, od Webera, Fechnera i Wundta dalje, psihologijski su se eksperimenti provodili u području osjetne psihologije, percepcije i psihofiziologije. Kasnije, za vladavine biheviorizma, korištenje eksperimenta intenzivno se proširilo na područje učenja.

Klasični eksperiment zahtijeva pojednostavljivanje stvarnosti: izoliranje jedne nezavisne varijable kako bi se promatralo postoji li utjecaj na izoliranu zavisnu varijablu. Za mjerenje eventualnih promjena u zavisnoj varijabli razvijeni su doista brojni postupci, a njih psiholozi uvijek brižljivo provjeravaju ne bi li utvrdili imaju li prihvatljiva metrijska svojstva. Isto tako uočeni su mnogobrojni tzv. relevantni faktori koji mimo nezavisne mogu djelovati na zavisnu varijablu, pa poseban napor istraživači posvećuju postupcima njihove kontrole.

Ali, postojali su i opravdani prigovori eksperimentu u psihologiji, a glavni je izvor prigovorima pitanje spoznajnih dometa eksperimentalno dobivenih rezultata: često nedostatna vanjska i ekološka valjanost. Želja za što boljom ekološkom valjanošću pokazuje nastojanja psihologa da psihologija bude praktičnija (Parducci and Sarris, 1984). Stoga je eksperiment doživio promjene i poboljšanja, upravo u smislu boljeg transfera rezultata eksperimenta na životne prilike, dakle, u smislu bolje generalizacije rezultata. Već od sredine prošlog (20.) stoljeća psihologijski eksperiment dobivao je ponešto proširen smisao. Eksperiment s jednim slučajem postao je opće prihvaćen, a šezdesetih godina 20. stoljeća pojavila se eksperimentalna psihologija mnogostrukih varijabli (engl. *multivarijable experimental psychology*²⁷)

²⁷ Raymond Catell osnovao je 1960. godine Society of Multivariate Experimental Psychology koje se na prvom mjestu bavi multivarijantnim statističkim modelima.

(Ardila, 1984). Legalitet su dobili i „eksperimenti s malo N“. Osim toga, sve više se koristi brižljivo proveden eksperiment za korelacijsku analizu rezultata. Kod nas, primjerice, u uzorno pripremljenom i provedenom laboratorijskom eksperimentu Branimir Šverko (1973) ispitivao je „postoji li povezanost između osobina ličnosti motrilaca i njihove uspješnosti pri detekciji rijetkih signala, te – ako postoji – kakva je njena priroda i koliki je stupanj te povezanosti“. Sličan laboratorijski eksperiment proveo je i Željko Jerneić (1988) za svoju magistarsku radnju. Ispitivao je nalazi li se u osnovi uspješnosti u različitim zadacima posebna sposobnost za simultano djelovanje. Glavna obrada rezultata bila je pomoću faktorske analize koja je trebala pokazati može li se iz korelacijske matrice učinaka izlučiti jedan faktor. Tako su vrlo uspješno združeni klasični psihologijski eksperiment i pristup koji se naziva diferencijalna psihologija.

U mnogim područjima psihologije – socijalnoj psihologiji, kliničkoj psihologiji, razvojnoj psihologiji itd. – koriste se tzv. kvazi-eksperimentalna istraživanja. U načelu, razlika između eksperimentalnih i kvazi-eksperimentalnih istraživanja samo je u manipuliranju varijablama (Ardila, 1984), te u načinu selekcioniranja sudionika u istraživanju. Ali i u drugim istraživačkim pristupima, kao što su korelacijska istraživanja, istraživanja u tzv. prirodnim uvjetima, neeksperimentalna kvantitativna istraživanja (Stadish, Cook and Campbell, 2002), dobivaju se rezultati koji imaju ili mogu imati spoznajnu vrijednost. Jer, a to je važna činjenica, psihologijska istraživanja po svojoj strukturi i znanstvenoj rigoroznosti uvijek pokušavaju što više zadržati temeljne karakteristike eksperimenta. Ponovo ističem: eksperimentalna psihologija uvela je u psihologiju način mišljenja, način kojim se dolazi do što valjanijih podataka, čega se, općenito govoreći, pridržavaju hrvatski psiholozi-istraživači – a taj duh istraživačke rigoroznosti usadili su hrvatskim psiholozima Ramiro i Zoran Bujas.

Već i letimičnim pogledom na članke u najnovijim brojevima prestižnih psihologijskih časopisa koji u svom naslovu nose termin „eksperimentalni“, poput *Journal of Experimental psychology: General*; *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance*; *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory and Cognition*; *Quarterly Journal of Experimental Psychology* može se vidjeti da, osim klasičnih eksperimentalnih radova, ti časopisi objavljuju i druge vrste empirijskih istraživanja koja mogu povezivati klasični eksperiment i diferencijalnu psihologiju, kao i suvremene modifikacija empirijskog i eksperimentalnog pristupa u znanstvenoj psihologiji.²⁸

²⁸ Uvid u te najnovije brojeve navedenih časopisa omogućila mi je kolegica Marijana Glavica, kojoj ponovno izražavam zahvalnost.

Literatura

- Ajduković, D. (1980). *Površina elektrode i električni okus*. Neobjavljen magistarski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta.
- Ajduković, D. (1982). *Utjecaj nekih karakteristika električnog podraživanja jezika na supraliminalne senzorne efekte*. Neobjavljen doktorski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta.
- Ardila, R. (1984). Contemporary aspects of psychological experimentation. In: V. Sarris & A. Parducci (Eds.), *Perspectives in Psychological experimentation: Toward the Year 2000*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Arnold, Đ. (1923). *Psihologija za srednja učilišta*. Zagreb: Narodna knjižnica.
- Bartolović, B. (1977). *Brzina porasta intenziteta podražaja u vremenu i neki aspekti funkcionalne sposobnosti okusnog analizatora*. Neobjavljen magistarski rad. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Bartolović, B. (1986). Metrijske karakteristike skale školskih ocjena u funkciji različitih načina ocjenjivanja. *Primijenjena psihologija*, 7, 15-20.
- Bartolović, B. (1991). Zoran Bujas' research and proposals in the area of dokimology /assessment of scholastic achievement/. *Revija za psihologiju*, 21(1), 29-31.
- Basariček, S. (1878). *Kratko izkustveno dušoslovje*. Zagreb: Hrvatski pedagoškijsko-književni zbor.
- Benjamin, L.T., Jr. (2007). *A Brief History of Modern Psychology*. Malden, MA: Blackwell Publishing.
- Boring, E.G. (1950). *A History of Experimental Psychology*. New York: Appleton-Century-Crofts.
- Brenk, K. (1977). *Komparativna veljavnost glavnih psihofizičnih metod*. Neobjavljen doktorski rad. Ljubljana: Oddelek za psihologijo Filozofske fakultete v Ljubljani.
- Bujas, R. (1921). Istraživanja o fizičnim uvjetima psihogalvanskog fenomena. *Liječnički vjesnik*, 43(3), 113-119.
- Bujas, R. (1922). Die physischen Bedingungen des psychogalvanischen Phänomens. U: *Materijali VII. Kongresa eksperimentalne psihologije*. Marburg.
- Bujas, R. (1937). Zur Klärung einer Tatsachenfrage im Geiete des psychogalvanischen Phänomens. *American Journal of Psychology*, 50, 362—368.
- Bujas, R. (1937). O Ocjenjivanju. *Napredak*, br. 9-10.
- Bujas, R. (1943). Pitanje duhoznanstvene psihologije. *Napredak*, LXXXIV, br. 9-10.
- Bujas, R. i Bujas, Z. (1937a). Tahistoskopsko ispitivanje ćirilskih i latinskih slova. *Nastavni vjesnik*, 45 (1/3), 28-44.
- Bujas, R. und Bujas, Z. (1937b). Ein Test zur Untersuchung der Lesbarkeit von Druckschriften. *Acta Instituti Psychologici Universitatis zagrabienensis*, 2(2), 3-9.
- Bujas, R. i Bujas, Z. (1937c). Zamjetljivost latinskih i ćirilskih slova u indirektnom gledanju. *Napredak*, 78(3/4), 11-119.
- Bujas, R. i Bujas, Z. (1938). Čitljivost latinice i ćirilice na osnovi najmanjeg osvjetljenja. *Napredak*, 79(3), 122-129.
- Bujas, R. i Bujas, Z. (1942). *Dobivanje psihologijskih podataka i njihovo računsko obrađivanje*. Zagreb: Hrvatska državna tiskara.
- Bujas, R., Bujas, Z. i Blašković, J. (1941). Subjektivni faktor u školskom ocjenjivanju, *Napredak*, br. 3, 97-125.
- Bujas, Z. (1935). Prilog tumačenju nekih pojava u području okusa. *Apotekarski Vjesnik*, 15, 77-81, 141-144, 184-188, 225-226.

- Bujas, Z. (1937). O zakonima zbrajanja i odbijanja okusa. *Apotekarski Vjesnik*, 17, 39-40, 84-88.
- Bujas, Z. (1941). Točnost i osjetljivost nastavnika pri ocjenjivanju školskih zadaća. *Napredak*, br. 4-6, 152-165.
- Bujas, Z. (1945). *Elementi psihologije*. Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor.
- Bujas, Z. (1966). Provjeravanje znanja – ispitivač ili test? *Liječnički vjesnik*, br. 7.
- Bujas, Z. (1971). Electrical Taste. In: L. Beidler (Ed.), *Handbook of Sensory Physiology*, IV (2), (180-199). Heidelberg.
- Bujas, Z. (1972). *Psihofizika nekad i danas. Psihološke rasprave*. Ljubljana: Društvo psihologa Slovenije.
- Bujas, Z. (1973). Ramiro Bujas začetnik nastave i znanstvenog rada na području psihologije u Hrvatskoj. U: D. Sary (ur.), *Stručni skupovi psihologa „Dani Ramira Bujasa“ 1970. i 1972.* (str. 9-13). Zagreb: Društvo psihologa SR Hrvatske.
- Bujas, Z. (1973). Pojave osjetne adaptacije. U: D. Sary (ur.), *Stručni skupovi psihologa „Dani Ramira Bujasa“ 1970. i 1972.*(str. 17-26). Zagreb: Društvo psihologa SR Hrvatske.
- Bujas, Z. (1975). Kriteriji efikasnosti signala u psihofizici. U: D. Sary (ur.), *Stručni skup psihologa „Dani Ramira Bujasa“ 1974.* Zagreb: Društvo psihologa SR Hrvatske. (str. 31-39). Zagreb: Društvo psihologa SR Hrvatske.
- Bujas, Z. (1981). *Uvodu u metode eksperimentalne psihologije*. Zagreb: Školska knjiga.
- Bujas, Z., Ajduković, D., & Mayer, D. (1984). Psychophysical investigation of taste effects provoked by simultaneous application of taste solutions and electrical current. *Acta Biologica JAZU*, 10(1), 1-21.
- Bujas, Z., Ajduković, D., & Mayer, D. (1987). Taste effectiveness of some sodium and chloride salts. *Acta Instituti Psychologici Universitatis zagabiensis*, 17, 3-9.
- Bujas, Z., Ajduković, D., Szabo, S., Mayer, D., & Matutinović, Ž. (1999). Perception of the form of stimulus increment as a method in assesment of the psychophysical relationship. *Perceptual and Motor Skills*, 89, 509-531.
- Bujas, Z., Ajduković, D., Szabo, S., Mayer, D., & Vodanović, M. (1994). Adaptation to NaCl evaluated by reaction time and magnitude estimation. *Acta Biologica HAZU*, 17, 1-9.
- Bujas, Z., Ajduković, D., Szabo, S., Mayer, D., & Vodanović, M. (1986). Some observation on the mechanics of electrical taste. *Acta Biologica JAZU*, 12(1), 1-13.
- Bujas, Z., Ajduković, D., Szabo, S., Mayer, D., & Vodanović, M. (1995). Central processes in gustatory adaptation. *Physiology & Behavior*, 57, 875-880.
- Bujas, Z., Ajduković, D., & Vodanović, M. (1985). Successive taste contrast and water taste in man. *Acta Biologica JAZU*, 11(1), 1-20.
- Bujas, Z., Ajduković, D., Vodanović, M., & Mayer, D. (1987). The influence of electric current on the saltiness of some sodium and chloride salts. *Acta Instituti Psychologici Universitatis zagabiensis*, 29, 81-87.
- Bujas, Z. et Petz, B. (1954). Les modifications des ondes alpha au cours du travail mental prolongé. *Le Travail Humain*, 17, 201-206.
- Buajs, Z., & Petz, B. (1964). Amplitude of the arm aftermovement as the possible indicator of effort. *Acta Instituti Psychologici zagabiensis*, 33-48. 65-72.
- Bujas, Z., Kovačić, M., & Rohaček, A. (1975). Psychophysical function based on sonfidence rating. *Acta Instituti Psychologici Universitatis zagabiensis*, 74, 3-16.
- Bujas, Z. Krizmanić, M., & Krković, A. (1975). Confidence rating as a complement of the cognitive test score. *Acta Instituti Psychologici Universitatis zagabiensis*, 77, 31-37.

- Bujas, Z., Rohaček, A., & Kovačić, M. (1975). Electrode area and electrical taste thresholds. *Acta Instituti Psychologici Universitatis zagrabiensis*, 76, 25-29.
- Bujas, Z., Rohaček, A., & Szabo, S. (1977). L'utilisation de la certitude subjective dans les mesures psychophysiques. *Acta Instituti Psychologici Universitatis zagrabiensis*, 79, 3-15.
- Bujas, Z., Dogan, S., Mayer, D., & Ajduković, D. (1980). Relation between stimulus range, direct lodness estimation and average cortical V-potential. *Acta Instituti Psychologici Universitatis zagrabiensis*, 89, 23-28.
- Bujas, Z., Sremec, B. i Vidaček, S. (1965). Doživljaj umora i njegove asocijacije s nekim drugim varijablama. *Arhiv higijene rada*, 16, 11-123.
- Car-Gavrilović, I. (1965). Kriterij ocjenjivanja i intelektualni nivo razreda. *Pedagoški rad*, 3-4, 162-167.
- Colman, A.M. (2006). *Oxford Dictionary of Psychology*. Oxford: Oxford University Press.
- Đorđevski, R. (1964). Objektivnost komisijskog ocjenjivanja. *Pedagoški rad*, 1-2, 20-30.
- Filipović, V. (1938). *Moderna psihologija u pedagogiji*. Zagreb: Minerva.
- Filipović, V. (ur.) (1965). *Filozofjski rječnik*. Zagreb: Matica Hrvatska.
- Fulgosi, A. (1970). Informacijska vrijednost zvučnih ritmova. *Revija za psihologiju*, 1, 11-13.
- Fulgosi, A. (1971). O jednom nedostatku sadašnjih načina izračunavanja količine prenesene informacije. *Revija za psihologiju*, 2, 7-9.
- Fulgosi, A. (1972). Pristranost izračunate količine prenesene informacije i broj prezentiranja svakog podražaja. U: *IV. kongres psihologa SFRJ: Psihološke rasprave* (str. 122-125). Ljubljana: Društvo psihologa Slovenije i Filozofska fakulteta u Ljubljani.
- Fulgosi, A. (1977). Teorija informacije u psihofizici. U: D. Stary (ur.), *Stručni skup „Dani Ramira Bujasa“ 1976*. (str. 87-96). Zagreb: Društvo psihologa SR Hrvatske.
- Fulgosi, A. (1984). Informacijska psihofizika – nova objektivna psihofizika. U: *Dani psihologije '83: zbornik radova* (str. 11-28). Zadar: Filozofski fakultet, Odsjek za psihologiju.
- Gregorač, J. (1991). Zoran Bujas' role in the activities and development of the Department of Psychology in Ljubljana. *Revija za psihologiju*, 21(1), 11-12.
- Grgin, T. (1980). Pregled dokimoloških istraživanja započelih radovima Ramira Bujasa. U: Stary, D. (ur.), *Stručni skup psihologa „Dani Ramira Bujasa“ 1979* (str. 29-40). Zagreb: Društvo psihologa SR Hrvatske.
- Grgin, T. (1986). *Školska dokimologija: procjenjivanje i mjerenje znanja*. Zagreb: Školska knjiga.
- Grgin, T. (1994). *Školska dokimologija: uvod u prirodoznanstvenu psihologiju*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Grgin, T. (1997). *Edukacijska psihologija*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Grgin, T. (2001). *Školsko ocjenjivanje znanja*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Grlić, D. (1982). *Leksikon filozofa*. Zagreb: Naprijed.
- Heereman, J., Walter, H., & Heekeren, H.R. (2015). A task-independent neural representation of subjective certainty in visual perception. *Frontiers in Human Neuroscience*, 9, 551.
- Hergenhahn, B.R. (2001). *An Introduction to the History of Psychology*. Belmont, CA: Wadsworth/Thomson Learning.
- Hrvatska opća enciklopedija (1999). Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- Huber, H.P., & Seybold, I. (1999). Ramiro Bujas i psihologija u Grazu oko 1900. godine. U: *Psihologija: znanost za čovjeka 21. stoljeća* (str. 9-14). Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

- Ivanec, D. (1996). Stimuli context effect on simple reaction time: The importance of preparatory interval. *Proceedings of the Twelfth Annual Meeting of the International Society for Psychophysics* (str. 293-298). Padova: University of Padova.
- Jerneić, Ž. (1988). *Ispitivanje individualnih razlika prilikom „simultanog“ obavljanja aktivnosti*. Neobjavljeni magistarski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta.
- Jerneić, Ž. i Šverko, B. (1989). Prof. dr. Boris Petz – život i rad. *Primijenjena psihologija*, 10, 3-12.
- Kale, E. (1981). *Povijest civilizacije*. Zagreb: Školska knjiga.
- Kljaić, S. (2005). Eksperiment u prirodnim uvjetima. U: Petz, B., *Psihologijski rječnik*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Kolesarić, V. (1979). *Adaptacija i rekuperacija kod električki izazvanih fosfena*. Neobjavljen doktorski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Kolesarić, V. (1981). *Vidni osjeti izazvani električnim podraživanjem oka*. Zagreb: Društvo psihologa Hrvatske.
- Kolesarić, V. (1983). Stupanj deklarirane sigurnosti subjekta kao dodatni kriterij perceptivne efikasnosti podražaja. U: Z. Bujas, (ur.), *Psihologija osjeta i psihofizika* (str. 35-43). Zagreb: Društvo psihologa Hrvatske.
- Kolesarić, V. (1987). The subject declared degree of confidence as an additional criterion of perceptive stimulus effects. *Acta Instituti Psychologici Universitatis zagradiensis*, 17, 49-57.
- Kolesarić, V., Krizmanić, M. i Špehar, B. (1986). Uputom inducirane individualne razlike u “senzornom” i “motornom” stavu pri ispitivanju vremena jednostavne senzomotorne reakcije. *Primijenjena psihologija*, 7(1-4), 275-280.
- Kolesarić, V. i Pavlina, Ž. (1990). Razvoj psihologije na Zagrebačkom sveučilištu. U: *Sveučilište u razvoju znanosti od 1669. do danas*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- Kolesarić, V. i Pavlina, Ž. (2005). Životopis akademika Zorana Bujasa. U: B. Sokač (ur.), *Zoran Bujas. 1910.-2004.*, (str. 13-17). Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- Kolesarić, V., Komar, Z. i Rohaček, A. (1984). Podražajni kontekst i vrijeme jednostavne senzomotorne reakcije. U: K. Lacković-Grgin (ur.), *IV. Dani psihologije u Zadru* (str. 105-110). Zadar: Filozofski fakultet u Zadru.
- Kolesarić, V., Rohaček, A. i Komar, Z. (1984). Ispitivanje utjecaja podražajnog konteksta na vrijeme jednostavne reakcije za grupirane podražaje. U: D. Stary (ur.), *VI. “Dani Ramira Bujasa”* (str. 69-72). Zagreb: Društvo psihologa Hrvatske.
- Koriat, A. (2011). Subjective confidence in perceptual judgments: A test of the self-consistency model. *Journal of Experimental Psychology: General*, 140(1), 117-139.
- Krantz, J.H. (2008). Psychophysics. In: Davis, S.F. & Buskist, W. (Eds.), *21st Century Psychology. A Reference Handbook* (177-186). Los Angeles: Sage.
- Krizmanić, M. (1972). Utjecaj ranog iskustva na kasnije ponašanje štakora. U: *Psihološke razprave*. Ljubljana: Društvo psihologa Slovenije i Filozofski fakultet u Ljubljani.
- Krstić, K. (1961). Professor Ramiro Bujas. *Acta Instituti Psychologici Universitatis zagradiensis*, 22, 3-9.
- Kučera, E. (1914). Psihohalvanska refleksna pojava prema svome značenju za psihologiju čuvstava. *Nastavni vjesnik*, 23.
- Kučera, E. (1923). Osnutak Psihologijskog instituta u Višoj pedagoškoj školi. *Kršćanska škola*, XXVI(5/6).
- Kučera, E. (1924). Ispitivanje inteligencije u svojoj pedagoškoj primjeni. *Zbornik za pučku prosvjetu*.

- Kučera, E. (1930). Experimentelle Beiträge zur Charakteristik der von Willenshandlung. *Archiv für die gesamte Psychologie*, 77(1/2).
- Kučera, E. (1933). Experimentelle Beiträge zur Charakteristik von Willensstufen. *Acta Instituti Psychologici Universitatis zagradiensis*, 1(3).
- Kučera, E. (1947). Eksperimentalni prilozi karakteristici motivacije u voljnom djelovanju. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Odjel za prirodne i medicinske nauke*, 273, 129-160.
- Kulenović, A., & Krzmanić, M. (1991). Zoran Bujas' work on the construction of psychological measurement instruments. *Revija za psihologiju*, 21(1), 25-28.
- Laming, D. (2001). Statistical information, uncertainty, and Bayes' theorem: Some application in experimental psychology. In: S. Benferhat & P. Besnard (Eds.), *Symbolic and quantitative approaches to reasoning with uncertainty* (str. 635-646). Berlin: Springer-Verlag
- Loveless, E., & Therford, P. (1966). Interpretation and conditioning of the positive and negative components of the skin potential response. *Psychological Record*, 16, 357.
- Luce, R.D. (2003). Whatever happened to information theory in psychology? *Review of General Psychology*, 7(2), 183-188.
- MacKay, D.M. (1963). Psychophysics of perceived intensity: A theoretical basis for Fechner's and Stevens' laws. *Science*, 139, 1213-1216.
- Manenica, I. (1987a). An evaluation of a new method for mental load assessment. In: J.R. Wilson, E.N. Corlett & I. Manenica (Eds.), *New Methods in Applied Ergonomics* (str. 223-231). London: Taylor and Francis Ltd.
- Manenica, I. (1987b). Odnos samoprocjene stanja aktivacije i razine nekih fizioloških varijabli. *Radovi*, 26(3), 131-138.
- Marotti, B. (2016). Povijest filozofije i povijest znanosti u istraživanjima akademika Žarka Dadića. *Historijski zbornik, LXIX*, 485-490.
- Marx, M.H. (1987). *Systems and Theories in Psychology*. New York: McGraw-Hill Book Company.
- Mayer, D. (1974). Izrada jednostavnih aparata i pribora – tradicija zagrebačkog Odsjeka za psihologiju. U: *Dani Ramira Bujasa*. Zagreb: Društvo psihologa Hrvatske (str. 19-29).
- Ognjenović, P. (1991). Zoran Bujas and the great issues of psychophysics. *Revija za psihologiju*, 21(1), 19-20.
- Parducci, A., & Sarris, V. (1984). The experimental approach: Dead end or via regia of psychology? In: V. Sarris & A. Parducci (Eds.), *Perspectives in Psychological experimentation: Toward the Year 2000*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Pavlina, Ž. i Kovačić, M. (1973). *Imenik psihologa članova Društva psihologa u Hrvatskoj*. Zagreb: Društvo psihologa SR Hrvatske.
- Pavlina, Ž. i Kolesarić, V. (1984). Nakladna djelatnost Psihologijskog instituta (1924.-1984.). Zagreb: Društvo psihologa Hrvatske.
- Pavlina, Ž. i Kolesarić, V. (1987). Značenje Psihologijskog instituta Zagrebačkog sveučilišta za razvoj psihologije u nas. *Primijenjena psihologija*, 8, 25-35.
- Pavlina, Ž. i Kolesarić, V. (1991). Zoran Bujas: Biography. *Revija za psihologiju*, 21(1), 3-4.
- Pavlina, Ž. i Kolesarić, V. (2005). O znanstvenom i stručnom radu akademika Zorana Bujasa. U: B. Sokač (ur.), *Zoran Bujas. 1910.-2004*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- Pavlina, Ž., Kolesarić, V., Matešić, K. i Topić, F. (2007). *Psychology in Croatia*. Zagreb: Croatian Psychological Association.

- Petz, B. (1954). Ekonomičnost rada pod utjecajem psiholoških stimulatora. *Arhiv za higijenu rada i toksikologiju*, 5, 321-329.
- Petz, B. (1957). Pokusi s Dotting testom u stanju svježine i u stanju umora. *Arhiv za higijenu rada i toksikologiju*, 8, 223-227.
- Petz, B. (1970). Eksperimentalno ispitivanje „slike proizvoda“. *Revija za psihologiju*, 1, 87-96.
- Petz, B. (1979). Ramiro Bujas, osnivač znanstvene psihologije u Hrvatskoj. *Psihologijski vjesnik*, 4, 2-4.
- Petz, B. (1983). Kratak prikaz dosadašnjeg rada akademika Zorana Bujasa. *Primijenjena psihologija*, 4, 1-8.
- Petz, B. (ur.) (2005). *Psihologijski rječnik*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Petz, B., & Vidaček, S. (1991). Zoran Bujas' research in the field of psychophysiology of work. *Revija za psihologiju*, 21(1), 21-23.
- Poulton, E.C. (1968). The new psychophysics: Six models for magnitude estimation. *Psychological Bulletin*, 69, 1-19.
- Roeckelein, J.E. (2006). *Elsevier's Dictionary of Psychological Theories*. Amsterdam: Elsevier.
- Rohaček, A. (1973). Tahistoskopsko ispitivanje čitljivosti riječi pisanih ćirilicom i latinicom. U: D. Stary (ur.), *Stručni skupovi psihologa „Dani Ramira Bujasa“ 1970. i 1972.* (str. 203-208). Zagreb: Društvo psihologa SR Hrvatske.
- Rohaček, A. (1976). Čitljivost slova ćirilice i latinice u sklopu riječi i čestina njihova pojavljivanja. U: R. Đorđevski (ur.), *V. Kongres psihologa Jugoslavije: materijali 1* (str. 145-148). Skopje: Društvo psihologa SR Makedonije.
- Rohaček, A. (1978). *Ispitivanje čitljivosti latinice i ćirilice i provjeravanje djelovanja gornjih donjih nastavaka slova na čitljivost riječi pisanih ćirilicom i latinicom*. Neobjavljen magistarski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta.
- Shadish, W.R., Cook, T.D., & Campbell, D.T. (2002). *Experimental and Quasi-experimental Designs for Generalized Causal Inference*. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Sokač, B. (ur.) (2005). *Zoran Bujas, 1920.-2004.* Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- Sremec, B. (1980). Psihohalvanski fenomen u istraživanjima Ramira Bujasa. U: Stary, D. (ur.), *Stručni skup psihologa „Dani Ramira Bujasa“ 1979.* Zagreb: Društvo psihologa SR Hrvatske.
- Sremec, B. (1993). Percepcija oblika. *Godišnjak Zavoda za psihologiju*, 2. Rijeka: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Rijeci.
- Sremec, B. i Smojver-Ažić, S. (1992). Percepcija zakrivljenih crta. *Godišnjak Zavoda za psihologiju*, 1. Rijeka: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Rijeci.
- Staddon, J.E.R. (1978). Theory of behavioral power functions. *Psychological Review*, 85, 305-320.
- Stipetić-Szabo, S. (1967). Effect of number of stimuli on the estimation of stimulus intensity. *Acta Instituti Psychologici Universitatis zagradiensis*, 58, 81-84.
- Szabo-Stipetić, S. (1971). Neki metodološki problemi Stevensove psihofizike. Neobjavljen magistarski rad. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Szabo, S. (1972). Utjecaj čestine zadavanja standarda na procjenu veličina. U: *IV. kongres psihologa SFRJ: Psihološke rasprave* (str. 137-140). Ljubljana: Društvo psihologa Slovenije i Filozofska fakulteta v Ljubljani.
- Szabo, S. (1973). Stupanj deklarirane sigurnosti kao dodatna informacija u psihofizičkim mjeranjima. U: D. Stary (ur.), *Stručni skupovi psihologa „Dani Ramira Bujasa“, 1970. i 1972.* (str. 209-214). Zagreb: Društvo psihologa SR Hrvatske.

- Szabo, S. (1976). *Utjecaj postepenog porasta i trajanja podražaja na apsolutnu osjetljivost u području električnog okusa*. Neobjavljen magistarski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta.
- Szabo, S. (1977). Psychophysical strength-duration relationship in the field of electrical taste. *Acta Instituti Psychologici Universitatis zagrabiensis*, 85, 65-70.
- Szabo, S., Bujas, Z., Ajduković, D., Mayer, D., & Vodanović, M. (1997). Influence of the intensity of NaCl solutions on adaptation and recovery time course. *Perception & Psychophysics*, 59, 180-186.
- Szabo, S., Kolesarić, V., & Brenk, K. (1991). Research of Zoran Bujas in the field of psychophysics and sensory psychophysiology. *Revija za psihologiju*, 21(1), 13-17.
- Šestak, I. (2010). Hrvatski neoskolastički priručnici filozofije o čovjeku. *Prilozi*, 71-72, 91-125.
- Šverko, B. (1973). Pozornost pri detektiranju rijetkih signala u odnosu na neke osobine ličnosti motrilaca. Neobjavljen doktorski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta.
- Tarbuk, D., & Koren, I. (1991). Zoran Bujas' work in the field of vocational guidance. *Revija za psihologiju*, 21(1), 33-35.
- VandenBos, G.R. (Ed.) (2007). *APA Dictionary of Psychology*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Vidaček, S. (1957). Utjecaj umora na reprodukciju pokreta ruke i stabilnost pritiska šake. *Arhiv za higijenu rada i toksikologiju*, 8, 229-234.
- Vidaček, S. (1965). Djelovanje simpatikomimetika na radni učinak kod tjelesnih radova. *Arhiv za higijenu rada i toksikologiju*, 16, 136-160.
- Vidaček, S., & Wishner, J. (1971). Influence of expectation of task duration on efficiency of muscular activity. *Journal of Applied Psychology*, 55, 564-569.
- Vidaček, S., & Wishner, J. (1972). Difficulty and the efficiency of muscular activity. *Journal of Applied Psychology*, 56, 510-512.
- Zenko, F. (ur. (1995). *Novija hrvatska filozofija*. Zagreb: Školska knjiga.
- Zimmermann, S. (1923). *Temelji psihologije. Opća nauka o svijesnom životu ljudske duše*. Zagreb: Hrvatska bogoslovna akademija.

Vladimir Kolesarić i Mirjana Krizmanić

TESTOVI ZORANA BUJASA

DOI 10.17234/9789531757782.2

„Prva i posljednja ljubav“ Zorana Bujasa bio je okus. Doktorirao je 1933. godine temom *O sukcesivnom kontrastu kod okusa*, a zadnji rad koji je objavio zajedno sa suradnicima 1997. godine (Szabo, Bujas, Ajduković, Mayer, and Vodanović, 1997) bio je u području okusne osjetljivosti.¹

Ta istraživačka vezanost Zorana Bujasa uz područje okusa vidljiva je u njegovim radovima na različite načine. Tako je, primjerice, u radu *Električni okus i okusni izmjenjivači: *gymnema sylvestre* i *synsepalum dulcificum* – priloga teorija okusa* (Z. Bujas, 1984), na kraju teksta citirao dio spjeva *De rerum natura* (*O prirodi*) kojega je autor Titus Lucretius Carus² (str. 35-36).

O tom, kako mi sok oćutimo, jezik i nepce
Nešto više imadu u sebi truda i brige.
Prvotno, ćutimo sok u ustima, kada mi jelo
Žvaćući drobimo, kao kad spužvu, što puna je vode,
Započetne netko da rukom je stiščući hoće osušit.
Tako što prožvaćemo, sve prođe kroz otvore usta
I kroz neravne pore u jeziku spužvastom što su.
Ako su glatki atomi u soku što teče, to onda
Nježno dodiruju, i sav prostor na jeziku što je
ispunjen vodenim sokom sav taj se dodiruje nježno.
U početku pak jače toliko podražuju, bodu,
kol'ko se više atomi iz hrapave tvari sastoje.
Nadalje jer su atomi raznoliki moraju isto
razni bit razmaci, staze, što zovu se obično pore

¹ Stvarno zadnji objavljen rad bio je metodološke naravi: Bujas, Z., Ajduković, D., Szabo, S., Mayer, D., and Matutinović, Ž. (1999). Perception of the form of stimulus increment as a method in assessment of the psychophysical relationship. *Perceptual and Motor Skills*, 89, 509-531.

² Hrvatska enciklopedija: Titus Lukretius Carus, rimski pjesnik i filozof (96. pr. Kr. – 55. pr. Kr.). Jedino mu je poznato djelo *De rerum natura* (*O prirodi*): didaktička poema u 6 knjiga pisana u heksametrima. Odlomak koji navodi Z. Bujas vjerojatno je iz prijevoda Marka Tepeša iz 1938. godine.

u svim udima tako i u ustima, na samom nepcu.
Moraju dakle da budu sad manje, sad neke pak veće,
neke u trokuta liku, a neke u četverokutu,
mnoge i okrugle, neke mnogokutne na mnogi način.
Kako pojedine vrste i kretnje tih oblika traže,
obzirom na to se mora mijenjat i oblik tih pora,
moraju mijenjat se staze, koliko im dopušta tkivo.
Stoga što jednima slatko to drugima čini se gorko.
Onome kome je slatko tom mora da najgladi teku
Kroz mnoge otvore nepca bez smetnje svake atomi.
Naprotiv kome u ustima gorko se čini
Hrapavi tome atomi i kukasti prolaze grlom.
Jedni i drugi se nađu u mednomu smiješani soku.

No Zoran Bujas dio svog velikog mentalnog kapaciteta usmjerio je i na konstrukciju psihologijskih mjernih instrumenata, pretežno na konstrukciju testova inteligencije.

Šezdesetih i većim dijelom sedamdesetih godina 20. stoljeća u Odsjeku za psihologiju i u Psihologijskom institutu vladala je „era izrade novih testova inteligencije“. Tu je eru začeo i održavao na životu Zoran Bujas sa suradnicima. Prvi i glavni autor svih tih testova bio je Zoran Bujas, a većina članova Odsjeka za psihologiju i Instituta za psihologiju bili su mu suradnici. To su bili (abecednim redom) Božica Bartolović, Vladimir Kolesarić, Mirjana Krizmanić (neko vrijeme Vodanović) i Silvija Szabo (tada još neko vrijeme Stipetić). U manjoj mjeri u tom su poslu sudjelovali Ante Fulgosi, Anđelko Krković i Branko Sremec, suradnik Zorana Bujasa u Institutu za medicinska istraživanja, a nešto kasnije bili su uključeni Alija Kulenović i Miomir Žužul. U tehničkoj izradi testova u to je vrijeme neizostavno sudjelovao Željko Pavlina, tadašnji laborant u Institutu za medicinska istraživanja. Sva grafička izrada, osobito crtanje na tzv. matricama, bila je njemu povjerena, jer je u tom poslu bio izuzetno spretan i uspješan.

Međutim, bavljenje Zorana Bujasa testovima inteligencije ima puno dužu tradiciju. U posebnom broju *Revije za psihologiju*, posvećenom osamdesetgodišnjici Zorana Bujasa, u njegovoj bibliografiji može se pronaći podatak da su 1937. godine Ramiro Bujas i Zoran Bujas konstruirali *Seriju Z* za ispitivanje inteligencije odraslih. Zatim, 1939., Zoran Bujas objavio je „Telefonski test“, test dopunjanja za ispitivanje inteligencije. Zoran Bujas i Adela Ostojčić objavili su 1942. B.O.B. seriju za ispitivanje inteligencije djece. *Seriju N*, test za ispitivanje inteligencije osoba bez školske naobrazbe, objavio je Zoran Bujas 1943. Z. Bujas i B. Petz 1944. su izradili test za ispitivanje inteligencije nazvan serija *R-II*. U četiri članka Krunoslava Matešića (2005, 2006a, 2006b, 2007) prikazana je kronika konstrukcije različitih testova, upitnika i skala u Hrvatskoj od samih početaka, a

Bujasovi testovi posebno su navedeni. Dok su testovi inteligencije u toj „starijoj eri“ konstrukcije bili u određenoj mjeri pod utjecajem tada već postojećih testova, kao primjerice zadaci analogije i dopunjanja, koji su se vrlo često javljali u Bujasovim testovima, a imaju porijeklo još kod Hermana Ebbinghausa (1850.-1909.) koji ih je, vjerojatno, prvi koristio za ispitivanje inteligencije (Hothersdall, 2002). U „novoj eri“ Bujasovi se testovi temelje na mnogim originalnim idejama.

Prema procjeni A. Kulenovića i M. Krizmanić (1991), Zoran Bujas (sa suradnicima) izradio je četrdesetak psihologijskih mjernih instrumenata (testova, skala, upitnika), a među njima tridesetak testova inteligencija. Uz to je započeo i izradu većeg broja (barem petnaestak) sasvim različitih testova inteligencije, koji su se po vrsti i prezentaciji problema uključenih u njih bitno razlikovali od dotadašnjih poznatih testova inteligencije. Tako je, na primjer, bilo testova u kojima su predloženi zadaci imali po dva ili tri točna rješenja, koja je trebalo pronaći rastavljanjem bitnog dijela zadataka na sastavne dijelove. U tim bi se zadacima jedno od rješenja tada odnosilo, primjerice, na veličinu pojma koji čini točno rješenje, drugo točno rješenje odnosilo bi se na boju ili oblik itd.

Osim testova inteligencije Z. Bujas je sa svojim suradnicima konstruirao i *Upitnik introverzije-ekstraverzije* (s M. Krizmanić); *N-upitnik* (za ispitivanje općeg neurotizma, sa Z. Radošević); *Test opće kulture*; *Grafički oblik Osgoodova semantičkog diferencijala*; Testove znanja iz matematike, biologije, fizike i hrvatskog jezika za učenike VIII. razreda osnovne škole i IV. razreda gimnazije; *Test informacija 60* za ispitivanje stavova; Upitnik za ispitivanje hijerarhije motivativnih faktora u industriji (Z. Bujas: Biliography, 1991; Sokač, 2005; Matešić, 2005, 2006a, 2006b, 2007).

Objavljeno je nekoliko članaka ili prikaza koji opisuju testove inteligencije Zorana Bujasa. To su, već spomenuti članak Alije Kulenovića i Mirjane Krizmanić (Kulenović & Krizmanić, 1991) i članak A. Kulenovića (1999) u kojima je opisan Bujasov pristup i neki njegovi testovi. Predrag Zarevski (2012) u knjizi *Struktura i priroda inteligencije*, u posebnom „bloku“ (str. 50 i dalje), prikazao je rad Zorana Bujasa na testovima inteligencije. Zatim, ima još članka, diplomskih i magistarskih radnji koji su se bavili Bujasovim testovima (kronološki): Fulgosi, 1961; Kolesarić, 1964; Koren, 1964; Kulenović, 1980; Stipetić and Kolesarić, 1964; Ivezić, 1970; Munivrana, 1970; Krković i Kolesarić, 1970, 1973; Nazor, 1978, 1984; Rimac, 1984, 1986; Bosnar, 1988; Kulenović i Žebec, 1999.

Početakom 1970-ih pod vodstvom Konstantina Momirovića napravljena je standardizacija Bujasovih testova: Bujasove verbalne i neverbalne serije te modifikacije Ravenovih progresivnih matrica (Momirović, Tarbuk i Vinski, 1971a, 1971b, 1971c).

Poznata su nam tri teksta koje je pisao sam Zoran Bujas o svom radu na novim testovima inteligencije. Dva su elaborata, jedan je bio za Savjet za naučni rad SR

Hrvatske (bez nadnevka je i nije u potpunosti opremljen), a drugi je izvještaj o modifikaciji *Ravenovih progresivnih matrica (RBM)* za Republički zavod za zapošljavanje (iz 1967.)³. Jedini objavljeni tekst u kojemu Zoran Bujas obrazlaže svoja stajališta i postupke konstrukcije testova naslovljen je *Neki 'novi' testovi za ispitivanje intelektualne razvijenosti* (Z. Bujas, 1977). U svojim obrazloženjima Bujas potpuno zaobilazi definiranje inteligencije i bilo kakvu raspravu o podrijetlu inteligencije kao i o različitim brojnim pristupima tom konstrukt u psihologiji. Jedino što je vrlo često govorio i ponavljao jest da je inteligencija osjetljivost za probleme, iako nigdje nema njegova elaboriranog objašnjenja toj, inače vrlo prihvatljivoj tvrdnji. A. Kulenović (1999) navodi da je Zoran Bujas naglašavao ulogu fleksibilnosti u inteligentnom ponašanju, a koju je shvaćao kao sposobnost uočavanja neravnoteže u različitim prilikama i operativno je nazvao osjetljivost za probleme – iako je, zapravo, fleksibilnost znatno širi pojam.

Vjerojatno je Zoran Bujas – potpuno opravdano – smatrao da je manje važno gubiti se u teorijskim razglabanjima a važnije je poboljšati to tako važno oruđe psihologa, ali oruđe kojemu se mogu uputiti brojni prigovori njihovoj i dijagnostičkoj i prognostičkoj upotrebljivosti. Polazište Zorana Bujasa pri konstrukciji testova inteligencije nije bilo iscrpno provjeravanje teorija, ponajprije zato što su najčešće ti psihologijski instrumenti posebno važna pomagala u rješavanju različitih praktičnih problema (Krković i Kolesarić, 1970).

No, u elaboratu o „testovima za ispitivanje inteligencije naših ljudi“ Zoran Bujas piše o „nekim novim teoretskim postavkama o strukturi inteligencije“. Bujas polazi od fenomenološke analize procesa mišljenja kojima se ljudi koriste kad se u redovitim životnim prilikama susreću s određenim problemima koje treba riješiti. Glavna komponenta uspješnog snalaženja u takvoj situaciji jest prepoznavanje neravnoteže koja je nastala između situacije i ciljeva kojima netko teži, a tu sposobnost, kako je već rečeno, lakog i brzog otkrivanja neravnoteže Zoran Bujas je nazvao *osjetljivost za probleme*. To važno svojstvo složene intelektualne sposobnosti standardni testovi inteligencije ne samo da ne mjere nego „opsežnom uputom, primjerima, a katkada i prethodnim uvježbavanjem, nastoje gotovo u cijelosti isključiti djelovanje te komponente na rezultate“. Osim toga, u standardnim testovima inteligencije zadatke je većinom moguće rješavati po analogiji – kako se rješava jedan zadatak tako se rješavaju i svi drugi.

Problemni test

Da bi se to ispravilo Zoran Bujas sastavio je (u nekoj mjeri uz pomoć suradnika) „Problemni test“ (Bujas, 1966; Bujas, Szabo i Kolesarić, 1981). Zadaci – ima ih 70, a u konačnoj verziji svaki točno riješeni zadatak nosi 1 bod – u tom su testu

³ Ta su dva elaborata manje-više slučajno nađena u vrlo oskudnoj arhivi Odsjeka za psihologiju i to neautorizirana i bez potpisa.

sastavljeni tako da najprije treba otkriti u čemu je problem, to jest neravnoteža u sadržaju zadatka, a kad se to otkrije pronalaženje rješenja ne čini poteškoću. Dakle, temeljno svojstvo gotovo svih zadataka u *Problemnom testu* jest da su lako rješivi pod uvjetom da se otkrije što u nekom zadatku treba učiniti. Stoga, rezultat u tom testu više pokazuje sposobnost otkrivanja problema nego sposobnost rješavanja uočenih neravnoteža. Zadaci u *Problemnom testu* vrlo su raznoliki pa zbog toga misaoni pristup kojim je netko otkrio u čemu je problem u jednom od zadataka ne može se koristiti pri otkrivanju neravnoteže u drugim zadacima (Krković i Kolesarić, 1970), o čemu svjedoči i prosječna interkorelacija zadataka od samo 0.01 (Hajduka, 1970).

Prva verzija *Problemnog testa* (iz 1966.) primijenjena je u fazi njegova provjeravanja na nekoliko različitih skupina učenika i studenata – ukupno 1302 osobe. Najbrojnija skupina bili su kandidati za upis na studij psihologije ($N = 729$), zatim učenici osmih razreda osnovne škole u Zagrebu ($N = 262$), učenici trećih razreda matematičke ($N = 86$) i jezične ($N = 71$) gimnazije u Zagrebu te studenti više dvogodišnje stručne škole ($N = 154$). Najviši prosječni rezultat u *Problemnom testu* postigli su učenici matematičke i jezične gimnazije ($M_m = 47.9$ odnosno $M_j = 44.2$), slijede kandidati za upis na psihologiju ($M = 36.3$), te učenici osmih razreda osnovne škole ($M = 27.9$) i studenti više stručne škole ($M = 26.2$). Distribucije rezultata u svim skupinama su unimodalne.

Pouzdanost mjerenja *Problemnim testom* provjeravana je na nekoliko načina: test-retest metodom, određivanjem indeksa konzistentnosti te pomoću ekvivalentnih polovica testa (Hajduka, 1970; Ivezić 1970). Korelacija nakon ponovne primjene testa na istim ispitanicima nakon mjesec dana iznosi $r = 0.96$, a nakon tri godine $r = 0.90$ (Munivrana, 1970).

Podaci dobiveni na različitim skupinama učenika i studenata pokazuju da *Problemni test* ima dobre metrijske karakteristike, uključujući dijagnostičku valjanost (visoka saturacija g-faktorom; Krković i Kolesarić, 1973) te prognostičku valjanost (korelacije sa školskim uspjehom i uspjehom na studiju zadovoljavajuće su: između 0.30 i 0.50).

A. Krković i V. Kolesarić (1973) analizirali su rezultate u *Problemnom testu* i u Bujas-Petzovoj *M-seriji* dobivene na skupini od 289 kandidata za upis na studij psihologije. *M-serija* sastoji se od 9 subtestova, koji su po svom obliku poput klasičnih testova inteligencije, i visoko je saturirana g-faktorom. Zaključeno je, između ostalog, da je analiza nedvojbeno pokazala da se *Problemnim testom* mjere dva zajednička faktora s *M-serijom* i jedan specifični. To su osjetljivost za probleme, čime se objašnjava $\frac{3}{4}$ totalne varijance te sposobnost misaonog manipuliranja verbalnim simbolima. Specifični je faktor sposobnost edukacije konektiva koji povezuje elemente skupa.

Zbog specifičnih svojstava *Problemnog testa* Zlata Radošević i Mirjana Krizmanić (1973) koristile su ga za provjeru pretpostavke o neujednačenom reagiranju

shizofrenih bolesnika, jer ovaj test zahtijeva od ispitanika različite misaone pristupe pri rješavanju pojedinih zadataka. Autorice ističu da, za razliku od drugih testova inteligencije u kojima se zadaci mogu uglavnom rješavati po analogiji, zadaci *Problemnog testa* zahtijevaju od ispitanika da sam otkrije problem. Osim toga, ispitanik u *Problemnom testu* ne može upotrijebiti misaoni pristup kojim je uočio u čemu je problem kod jednog zadatka pri otkrivanju problema u drugim zadacima. *Problemni test* je individualno primijenjen na dvije skupine sudionika, tzv. normalnih i onih s dijagnozom shizofrenije. Autorice zaključuju: „Čini nam se da rezultati ispitivanja koje smo proveli, pogotovo visoka korelacija u rangu zadataka po težini, ne opravdavaju tvrdnju da je jedna od bitnih karakteristika shizofrenog načina mišljenja neujednačenost u pristupu intelektualnim zadacima i povećana heterogenost kognitivnih funkcija“ (str. 200).

Je li Zoran Bujas (sa suradnicima) konstruirao test – *Problemni test* – koji je, osim što se sadržajno i po ideji razlikuje od standardnih testova inteligencije, upotrebljiv barem s jednakim uspjehom kao i drugi testovi u ponudi testova inteligencije? Ponajprije treba ponovno istaknuti da *Problemni test* ima vrlo dobre metrijske karakteristike, što je, svakako, najvažnije za korisnu upotrebu svakog testa. No na postavljeno pitanje može se odgovoriti i pomoću tri nekvantificirana pokazatelja. Sporadične usmene ankete s učenicima i studentima koji su rješavali test pokazale su da im je rješavanje zadataka u *Problemnom testu* bilo vrlo zanimljivo jer su zadaci sadržajno vrlo raznoliki. Općenito se o tom svojstvu testova ne govori iako zanimljivost zadataka u testu može imati važnu motivacijsku vrijednost.

Jedan od najvećih problema u upotrebi testova inteligencije poznatost je zadataka koja postaje sve veća što se neki test više koristi. Vjerojatno zato što nema tipičnih zadataka koji bi se ponavljali, zadatke u *Problemnom testu* vrlo je teško zapamtiti. Pokušaj namjernog prisjećanja nije ni jedanput uspio.

I, napokon, *Problemni test* neko je vrijeme bio u masovnoj upotrebi u najrazličitijim prilikama i u nas su vjerojatno češće korištene samo *Ravenove progresivne matrice*. Postoji vrijedan pokušaj A. Kulenovića da napravi ekvivalentne forme „Problemnog testa“ (Kulenović i Žebec, 1999) da bi se povećala upotrebljivost takvog testa.

Međutim, test ima i svoju slabu stranu praktične naravi, a to je upravo raznolikost uključenih zadataka, što ih korisnik testa treba, zapravo, sam brižljivo korigirati, odnosno ocjenjivati. Drugim riječima, test je gotovo nemoguće prilagoditi direktnoj obradi pomoću elektroničkih pomagala, a da se ne naruši njegova osnovna ideja, pa stoga njegovo ocjenjivanje traži određeno vrijeme. Ali, ako uzmemo u obzir temeljnu zamisao testa, „ručno“ ocjenjivanje uratka nije uzalud potrošeno vrijeme.

Konstrukcija novih testova

U spomenutom Bujasovu radu u kojemu govori o svom pristupu izradi testova inteligencije (Z. Bujas, 1977), nalazi se jedan odjeljak koji bi se mogao nazvati Bujasovim „manifestom“ u poslu konstrukcije testova za ispitivanje intelektualne razvijenosti (str. 11):

Ako je cilj ispitivanja ‘inteligencije’ prvenstveno praktičke prirode, tj. predviđanje uspjeha pojedinaca u raznolikim problemnim situacijama realnog života, onda bi kompozicija testovnih zadataka trebala što bolje odražavati te situacije. Pri tom bi se trebalo obazirati ne samo na tipove kompleksnih zadataka, nego i na neke opće prilike u kojima intelekt funkcionira, a koje su, uglavnom, nezavisne od tipa intelektualnih zadataka. Tako npr. u testovnoj situaciji redovito nema posebnih povratnih informacija, a u životu takve informacije su glavni regulator i korektor intelektualnih operacija. U životu pojedinac sam dolazi do rješenja, a u testu redovito treba samo prepoznati rješenja. Pri rješavanju realnih problema, čovjek nužno uzima u obzir i mogućnosti koje mu stoje na raspolaganju, a u testu raspoložive svim podacima koji su mu potrebni da dođe do ‘idealnog’ rješenja. U realnim situacijama redovito postoji veći broj načina kako se može riješiti neka neuravnotežena situacija, a u testu je strategija rješavanja zadataka usko determinirana, itd., itd.

Dalje u tom tekstu Zoran Bujas navodi pretpostavke od kojih je pošao u konstrukciji testova. U skraćenom obliku to su: za ispitivanje složene strukture intelekta prikladniji su kompleksni intelektualni zadaci za razliku od zadataka kojima se ispituju izolirani aspekti intelekta; zadaci trebaju svojim sadržajem što više nalikovati realnim situacijama, za razliku od često korištenih zadataka temeljenih na shematizaciji izoliranih podataka koji traže shematiziranu misaonu operaciju rješavanja; sadržaj zadataka treba omogućiti da se pri njihovom rješavanju mogu postaviti različite hipoteze, a ne samo jedna; zadaci ne bi trebali predstavljati idealne prilike jer takve rijetko postoje u realnom životu; u realnim situacijama obično ne postoji samo jedno rješenje, već postoji veći broj rješenja, a njihov odabir ovisit će o prilikama i cilju koji se želi postići; zbog toga je potrebno koristiti i zadatke koji imaju veći broj rješenja jer tek tada može doći do izražaja fleksibilnost mišljenja; u tipičnim testovima inteligencije redovito se detaljno tumači u čemu je problem, objašnjava se kako se zadaci rješavaju i to se ilustrira primjerima, a sve to potiče mišljenje po analogiji.

Vodeći se tim idejama Zoran Bujas konstruirao je u toj „novoj eri“, zajedno sa suradnicima, osim *Problemnog testa*, ove testove inteligencije: *Poliprofilni test*, *Verbalni test*, *Test uvrštavanja*, *Test ključa*, *Test sličnosti situacija*, *Test kompleksnih zadataka*, *Test hijerarhijskog sređivanja*; *Verbalnu bateriju (B-serija)*; s B. Bartolović i M. Vodanović) s devet subtestova: *Test bitnih karakteristika*, *Test uvrštavanja*, *Test serija brojeva*, *Test posljedica*, *Test odnosa*, *Test smisla riječi*, *Test neuravnoteženih*

struktura, *Numerički test*, *Poliprofilni test*, *Neverbalnu seriju testova (NSI)* s četiri subtesta: *Test neuravnoteženih struktura*, *Test kombiniranih rješenja* (s B. Bartolović i M. Vodanović), *Test višestrukih rješenja* (s B. Bartolović i M. Krizmanić), *Poliprofilni test*. Zatim, *Test obrazloženja*, *Test relevantnih informacija*, *Test hijerarhijskog sređivanja*, *Test približnih rješenja* (s M. Krizmanić i B. Bartolović), *Test dominantnih obilježja* (s M. Krizmanić), *Test uravnoteženih struktura* (s M. Vodanović), *Test višestruke klasifikacije* (s M. Krizmanić), *Test simboličke transpozicije* (s B. Sremec), *Test uvrštavanja* (s A. Fulgosi). Posebna je *Modifikacija Ravenovih progresivnih matrica* zato što je već postojeći test na određeni način preuređen.

U prilogu članka iz 1977. Zoran Bujas prikazuje neke od tih novih testova. Spomenut ćemo ih tri.

Ideja za *Test obrazloženja* potekla je iz činjenice da u standardnim testovima inteligencije postoje zadaci i njihova rješenja, a najvažniji podatak o intelektualnoj aktivnosti angažiranoj pri rješavanju zadataka ostaje sasvim nepoznat. Ili, drugim riječima, ne znamo kako je osoba koja je rješavala test došla do odabranog rješenja. Zato je u zadacima ovog testa izložen problem i njegovo rješenje, a među predloženim obrazloženjima treba odabrati valjano obrazloženje.

Test ključa trebao bi zahvaćati misaone aktivnosti transpozicije sadržaja u određene simbole te dekodiranje sadržaja na temelju njihovih simbola.

U *Testu sličnosti situacija* jednostavni odnosi među riječima zamijenjeni su mnogom složenijim odnosima među situacijama.

Statistička analiza Bujasovih testova

Momirović i Milinković (1972) primijenili su Bujasovu *Neverbalnu seriju (NSI)* i *B-seriju* na primjerenom i dovoljno velikom uzorku petnaestogodišnjih učenika u Hrvatskoj. Članak završavaju ovako: „Zaključak da je samo jedan generalni kognitivni faktor odgovoran za većinu varijance kod ovih testova neizbježan je. Ipak, nastavljanje ovakve analize (vjerojatno s većim brojem testova i boljim izborom metoda faktorske analize) nužno je za pouzdano zaključivanje o strukturi kognitivnog prostora u ovoj zemlji.“

U sklopu svoje magistarske radnje Kulenović (1980) koristio je četiri Bujasova testa: *Test ključa*, *Test sličnosti situacija*, *Test kompleksnih zadataka* i *Test hijerarhijskog sređivanja*. *Test ključa* i *Test sličnosti situacija* već smo spomenuli, a zadaci u *Testu hijerarhijskog sređivanja* sastavljeni su od po 12 riječi-pojmova, od kojih 9 treba odabrati i uklopiti u predloženu matricu. Hijerarhija koju treba otkriti u nekim je zadacima formalno-logičke naravi, ali zastupljen su i načela klasifikacije drugih vrsta.

Test kompleksnih zadataka sastavljen je od sadržajno vrlo različitih i većim dijelom realnih problemnih situacija koje su uobličene u formalno slične zadatke. Prvi dio svakog zadatka sastoji se od dvije ili tri činjenice iz kojih je izvediv va-

ljan zaključak. Zadatak je da se između pet predloženih odgovora odabere samo jedan koji odgovara zaključku iz prethodnih premisa-činjenica. Evo primjera (iz A. Kulenović, 1980):

Prvi dio zadatka:

Prva činjenica: Nastavnik ispituje učenika Davora.

Druga činjenica: Davor uglavnom šuti ili započinje rečenice koje ne završava.

Treća činjenica: Davor je tužan i neraspoložen.

Drugi dio zadatka:

(a) Davor je dobio dobru ocjenu

(b) Davor se sprema za nastup

(c) Davor je nemiran učenik

(d) Davor muca

(e) Davor nije zadovoljio⁴

Ove nove testove, zajedno s nekoliko standardnih testova inteligencije A. Kulenović primijenio je na 9 drugih razreda jedne srednje škole u manjem gradu u Hrvatskoj. Prikupljeni su i podaci o školskom uspjehu, zatim procjene nastavnika i procjene učenika. Primijenjen je i *Test općeg obrazovanja*. Nakon opsežne obrade rezultata A. Kulenović (1980) utvrdio je da su primijenjeni testovi učenicima bili preteški. Zbog toga se, nažalost, čini da nije baš opravdano oslanjati se na zaključke dobivene u tim ispitivanjima. Možda bi bilo zanimljivo usporediti faktorsku strukturu rezultata testova primjerenih skupini ispitanika s faktorskom strukturom rezultata primijenjenih na skupini ispitanika kojima su testovi preteški te s rezultatima skupine ispitanika kojima su testovi prelagani, kako bismo utvrdili razlikuju li se misaoni mehanizmi rješavanja zadataka u teškom i u primjerenom testu samo kvantitativno ili/i kvalitativno.

Ksenija Bosnar (1988) magistrirala je radnjom „Analiza nekih novih Bujasovih testova“. Koristila je pet Bujasovih testova: *Test ključa* (kao i A. Kulenović, 1980), zatim *Test obrazloženja*, konstruiran za uvid u sposobnost prepoznavanja smislene veze zadatka s rješenjem; *Test relevantnih informacija* koji zahtijeva razumijevanje poruke i razlučivanje za poruku bitnih riječi. Četvrti je bio *Test sličnosti situacija*, namijenjen procjeni sposobnosti rješavanja složenih verbalnih analogija a sastoji se od rečenice kojom je opisana situacija i od pet predloženih odgovora, kao na primjer:

LISICA GONI ZECA

1. Čovjek ide svojoj kući

2. Seljak žanje pšenicu

⁴ Točan odgovor je (e).

3. Znatiželjnik snima avione
4. Dječaci se kupaju u rijeci
5. Građanin posjećuje kazalište⁵

Peti test bio je *Test hijerarhijskog sređivanja*, namijenjen ispitivanju pojmova i vanjskih veza među pojmovima.

Uz ove Bujasove testove Bosnar je primijenila i mjerne instrumente za formiranje referentne faktorske strukture. Pri odabiru tih mjernih instrumenata pazila je da to budu testovi kojim će se moći jasno definirati referentni okvir. Taj je zahtjev važan radi toga da se njime omogući nedvosmislena interpretacija dobivenih rezultata pa je zato K. Bosnar odabrala 15 standardnih testova poznatih i zadovoljavajućih metrijskih karakteristika i faktorske strukture.

Cilj radnje bio je provjeriti faktorsku složenost skupa Bujasovih čestica u pet navedenih testova unutar refereničnog okvira određenog uzorkom uobičajenih i provjerenih mjera kognitivnih sposobnosti.

K. Bosnar, između ostalog, zaključuje da se čestice u Bujasovim testovima načinom mjerenja ne podudaraju ni s jednim od primijenjenih klasičnih testova te da su „utvrđena tri faktora interpretirana kao simboličko rezoniranje, edukcija relacija i korelata i perceptivno rezoniranje“. To što su „utvrđena samo tri faktora kognitivnih sposobnosti visokog reda“ pokazuje faktorsku kompleksnost, „tj. da u objašnjenju varijance pojedine čestice najčešće netrivialno sudjeluje više od jednog faktora“.

Dalje zaključuje

- da u objašnjenju varijanci najvećeg broja čestica *Testa ključa* sudjeluju simboličko rezoniranje te edukcija relacija i korelata;
- da se u objašnjenju varijanci čestica *Testa obrazloženja* pretežno nalazi simboličko rezoniranje, ali da se ne mogu zanemariti ni edukcija relacija niti negativno sudjelovanje perceptivnog rezoniranja, a pretpostavlja se da u rezultatu u znatnijoj mjeri sudjeluju i verbalni faktori nižeg reda;
- da je varijanca *Testa relevantnih informacija* najslabije reproducirana s tri referenična faktora te se tumači većim sudjelovanjem faktora nižeg reda i većom pogreškom mjerenja i da u objašnjenju varijanci dominira faktor edukcije relacija i korelata, a u više čestica opaža se negativno sudjelovanje perceptivnog faktora;
- da je varijanca *Testa sličnosti situacija* slabije objašnjiva s tri referenična faktora i da izrazitije dominira simboličko rezoniranje, a pretpostavlja se da u varijanci čestica ovog testa sudjeluju i čimbenici izvan kognitivne domene;
- da u varijanci čestica *Testa hijerarhijskog sređivanja* sudjeluju faktori edukcije relacija i simboličkog rezoniranja te da je u većem broju čestica vidljivo negativno sudjelovanje perceptivnog rezoniranja.

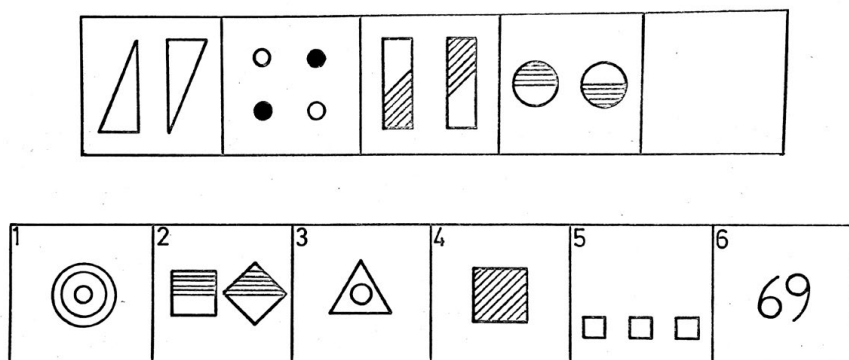
⁵ Točan odgovor je pod 2.

Ipak, ove vrlo zanimljive rezultata koje je dobila Ksenija Bosnar treba gledati i u svjetlu činjenice da je uzorak bio vrlo selekcioniran: dvjestotinjak muških studenata jednog fakulteta i da su svi ti studenti trebali rješavati dvadeset testova.

Zoran Bujas nije bio pretjerano sklon faktorskoj analizi i često je isticao da ono što staviš unutra to dobiješ van. U prilog tom njegovom mišljenju jesu i rezultati faktorizacije što su ih dobili autori koji su primjenjivali Bujasove testove. U nekim slučajevima dobiven je dominantni g-faktor, koji su neki katkada zvali – ne sasvim u šali – B-faktorom. U nekim, pak, slučajevima dobiveno je više faktora. Dosadašnji radovi provedeni su na različite načine a i rezultati nisu obrađivani jednoobrazno. Obilje testova koje je vrlo inventivno i nestandardno napravio Zoran Bujas zavrijedili su sustavniji pristup i podrobniju analizu.

Testom dominantnih obilježja Zorana Bujasa i Mirjane Krizmanić bavili su se Mirjana Nazor (1978, 1984) i Ivan Rimac (1984, 1986). Test je konstruiran u gaafičkom obliku a u svrhu promatranja različitog pristupa pri klasificiranju zadanih elemenata ovisno o dobi. Cilj analize M. Nazor (1984) bio je utvrditi razvojne faze pojmovnog mišljenja pri procesu klasifikacije. U svakom od 32 zadatka postoje dva rješenja: jedno rješenje temelji se na pojmovnom načelu (simboličko rješenje), drugo rješenje predstavlja konkretno načelo (perceptivno rješenje). Primjer zadataka nalazi se na slici 1.

Ispitane su tri skupine učenika u dobi 6-7, 9-12 i 13-15 godina te skupina odraslih, tj osoba starijih od 17 godina. Odgovori ispitanika kategorizirani su kao smisleni ili apstraktni te kao perceptivni ili konkretni (postojala je i kategorija „ostali odgovori“). Rezultati su pokazali da u funkciji dobi raste broj smislenih ili apstraktnih odgovora – tablica 1.

Slika 1. Primjer zadatka u Testu dominantnih obilježja. U gornjem redu nalazi se zadatak, a u donjem predložena rješenja⁶. (Iz magistarskog rada Mirjane Nazor).

⁶ Broj 2 je perceptivno rješenje, a broj 6 je smisleno rješenje..

Tablica 1

Prosječan broj „smislenih“ i „perceptivnih“ odgovora u Testu dominantnih obilježja četiri skupine sudionika različite dobi. U prve tri skupine bio je po 31 sudionik, a u četvrtoj 24. Paralelno su prikazani smisleni i perceptivni odgovori. Rezultati M. Nazor, 1984.

	6-7 godina	9-12 godina	13-15 godina	Stariji od 17 g.
	<i>M</i>	<i>M</i>	<i>M</i>	<i>M</i>
Smisleni	6.42	7.10	9.35	13.97
Perceptivni	21.77	22.65	21.90	17.13

Prosječan broj smislenih odgovora raste s dobi, a znatnije povećanje postoji za skupinu stariju od 17 godina. No, sve su razlike statistički značajne. Prosječan broj perceptivnih odgovora znatno je veći od prosječnog broja smislenih odgovora i podjednak je za prve tri skupine sudionika, smanjuje se vidljivo tek u skupini starijoj od 17 godina, ali je ipak veći od broja smislenih odgovora.

Broj perceptivnih ili konkretnih odgovora relativno je stalan za tri skupine učenika, a opada tek u skupini odraslih. M. Nazor (1984) zaključuje s blagom kritikom: „Rezultati dobiveni primjenom Testa dominantnih obilježja u skladu su s rezultatima Piageta i Vigotskog. Izvjesna odstupanja mogu se pripisati malom uzorku ispitanika i vjerojatno tehničkoj izvedbi pojedinih zadataka, tj. načinu na koji su prikazani principi koji se u pojedinom zadatku suprotstavljaju“ (str. 162).

I. Rimac (1986) primijenio je *Test dominantnih obilježja* kod 199 učenika prvog razreda srednje škole, dobi oko 15 godina. Komponentnom analizom dobivena su čak 11 faktora što svakako upućuje na potrebu revidiranja zadataka u *Testu dominantnih obilježja*.

Modifikacija Ravenovih progresivnih matrica

Kako je Z. Bujas stvarao svoje testove osobito može pokazati slučaj s *Modificiranim Ravenovim matricama (RBM)*. U elaboratu Republičkom zavodu za zapošljavanje⁷ Zoran Bujas (1967) opisao je razloge koji su ga naveli da modificira *Ravenove progresivne matrice* i prikazuje rezultate njihove primjene. Glavni dio elaborata sadrži rezultate koje su dobili I. Koren (1964) i V. Kolesarić (1964) u svojim diplomskim radnjama te u članku S. Stipetić i V. Kolesarić (1964).

Poznato je da *Ravenove progresivne matrice* imaju mnoge odlike zbog koji su vjerojatno najviše korišten test inteligencije u cijelom svijetu. No, kako navodi Zoran Bujas, imaju i nedostataka jer na rezultate mogu djelovati, osim misaonih procesa edukacije u određenoj mjeri i mentalni procesi na perceptivno-spacijalnoj razini. Jedan od nedostataka jest i raspored zadataka u *Matricama* čija je težina progresivno raspoređena od lakših prema težim zadacima pa to, barem kod nekih ispitanika, može izazvati stav „To je lako“. A možda najvažniji nedostatak

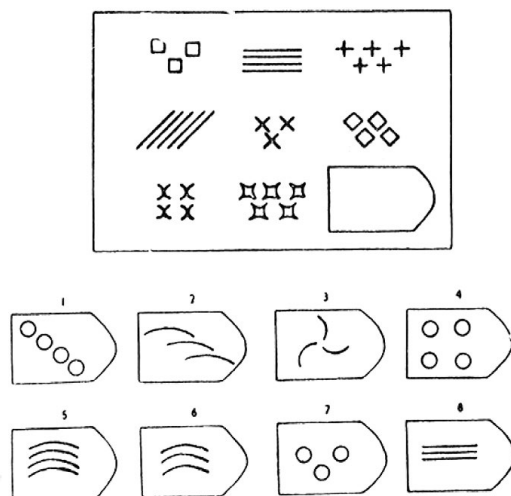
⁷ U ovom primjerku elaborata *Modifikacija Ravenovih progresivni matrica (RBM)*“ nedostaje nekoliko stranica.

jest upravo to što su *Matrice* konstruirane na temelju zakona edukcije odnosa i korelata, a to nisu jedini misaoni procesi kojima čovjek reagira u problemnim situacijama. Vjerojatno zbog tih nedostatka distribucije u *Ravenovim progresivnim matricama* imaju tendenciju bimodalnosti.

No, glavni razlog Bujasovoj modifikaciji jest njegov općenitiji prigovor testovima inteligencije. Testovi inteligencije redovito su sastavljeni pod pretpostavkom da u problemnoj situaciji postoji samo jedno ispravno rješenje, a da su sva ostala pogrešna. I, kako kaže Z. Bujas u spomenutom elaboratu, „Matrice, kao ni većina drugih testova, ne dozvoljavaju da se ista neuravnotežena struktura promatra pod različitim vidovima, iako je fleksibilnost mišljenja nesumnjivo jedna od osnovnih pretpostavki inteligentnog ponašanja“. I dalje, u realnosti vrlo često nije moguće dobiti idealno rješenje, rješenja su najčešće diktirana postojećim stanjem i mogućnostima u nekoj situaciji.

Sve ovo, ukratko navedeno, razlozi su zbog kojih je Zoran Bujas napravio modifikaciju *Ravenovih progresivnih matrica*. U *RBM-u* postoje uz svaki zadatak tri zadatake. Prvo, treba izabrati najbolje rješenje kako je predviđeno u originalnim *Matricama*. Drugo, treba potom izabrati drugo rješenje koje još uvijek može uravnotežiti matricu, tj. izabrati ono rješenje koje još ima smisla kad najboljeg rješenja nebi bilo. I treće, izabrati predloženi odgovor koji najmanje dolazi u obzir kao točno rješenje. Matrice su u svakom zadatku ostale iste kao u originalnim *Matricama*, ali trebalo je malo izmijeniti predložene odgovore i povećati njihov broj.

Na slici 2 nalazi se primjer zadatka u *RBM*.

Slika 2. Primjer zadatka u Modificiranim Ravenom progresivnim matricama (RBM) (iz Stipetić i Kolesarić, 1964). (Prvo, ili najbolje rješenje je pod br. 6, drugo je pod br. 8 i treće, ili najgore je pod br. 1).

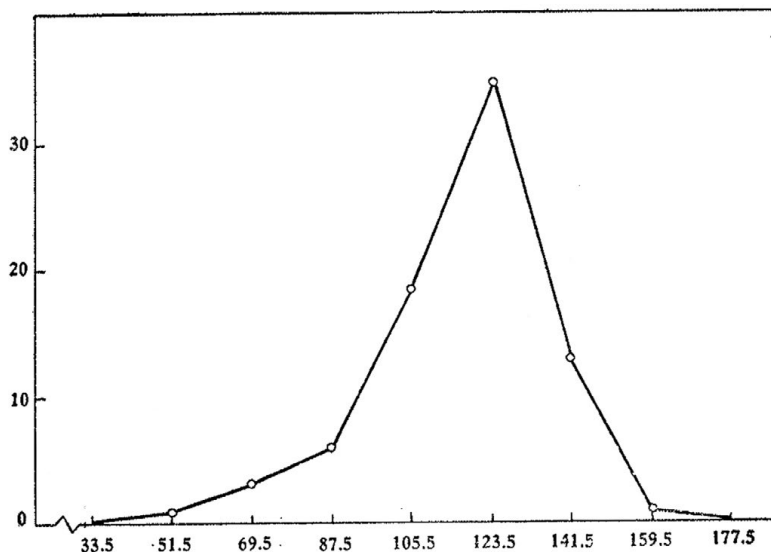
Konačni oblik RBM-a dobiven je nakon brojnih pretpokusa sa studentima, učenicima osmih razreda osnovne škole te s određenim brojem odraslih osoba koje su se isticale svojom inteligencijom, a upotrijebljene su metode analize grupacija odgovara, metoda glasnog mišljenja i diskusije, te analiza odgovora 27% najslabijih ispitanika. U toj cijeloj pripremi korišten je i koeficijent diskriminativne valjanosti svakoga pojedinog rješenja.

Dakle, uz svaki zadatak točno odabrani odgovori nose tri boda, što daje ukupno mogući rezultat 180, jer kao i originalne *Matrice* tako i *RBM* imaju ukupno 60 zadataka raspoređenih u pet serija.

U prvom primjeni završne forme modifikacije na studentima prve godine studija psihologije ($N = 80$), aritmetička sredina iznosila je 106.5 i standardna devijacija 18.02.

Prosječne vrijednosti za svaki od tri tipa rješenja bile su ove $M_I = 38.7$ i $SD_I = 6.93$ (s rimsko „I“ označili smo rezultate dobivene za najbolje rješenje, tj. rješenje jednako kao u originalnim *Ravenovim matricama*. Maksimalni mogući rezultat je 60, pa, dakle, ova aritmetička sredina pokazuje da je traženje tog rješenja bilo studentima relativno lagano, što je i inače poznat podatak. Za drugo rješenje, tj. rješenje koje treba odabrati uz pretpostavku da prvog, najboljeg nema, koje smo označili s rimsko „II“ $M_{II} = 33.2$ i $SD_{II} = 7.11$. I za „rješenje“ koje ne dolazi u obzir (označeno s „Ø“) $M_{\emptyset} = 34.8$ i $SD_{\emptyset} = 6.54$. „Drugo“ i „nikakvo“ rješenje su primjereniji jer su aritmetičke sredine samo nešto veće od 30 od mogućih 60 bodova.

Distribucija ukupnih rezultata studenata (I+II+Ø) je unimodalna – slika 3.

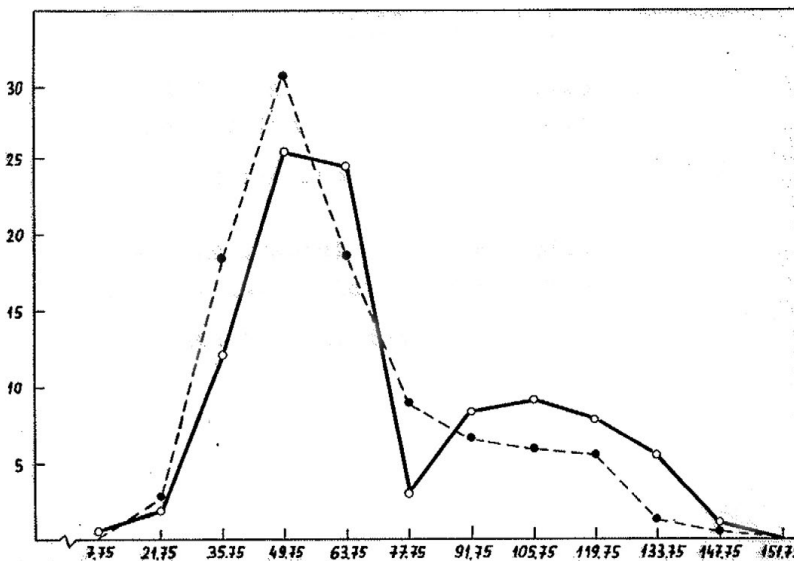

Slika 3. Distribucija ukupnih rezultata u RBM studenata psihologije prvoga godišta ($N = 80$). (Stipetić i Kolesarić, 1964).

Test RBM namijenjen je 15-godišnjem uzrastu pa je provedena primjena na 517 učenika osmog razreda osnovne škole. Rezultati su ovi: $M_{I+II+Ø} = 66.3$ i $SD_{I+II+Ø} = 28.68$ što pokazuje da je test tim učenicima bio pretežak. U ovoj skupini od 517 učenika 353 učenika bilo je iz seoskih osnovnih škola (iz šire okolice Zagreba), a 164 učenika iz zagrebačkih osnovnih škola. Seoski učenici postigli su ove rezultate $M_{I+II+Ø} = 63.7$ i $SD_{I+II+Ø} = 27.14$, a učenici gradskih škola ove rezultate $M_{I+II+Ø} = 71.6$ i $SD_{I+II+Ø} = 31.20$. Razlika je statistički značajna, $p < 0.01$.

Na slici 4 nalaze se distribucije rezultata učenika iz sela i učenika iz Zagreba. Distribucija seoskih učenika izrazito je pozitivno asimetrična, a distribucija gradskih učenika asimetrično je bimodalna.

Rješavanje RBM testa traje 90 minuta, a rješavanju prethodi uputa koja traje oko 20 minuta, s detaljnim objašnjavanjem na primjerima kako treba rješavati zadatke, što je ukupno 110 minuta. Previše za taj uzrast. Zato su Stipetić i Kolesarić (1964) pretpostavili da razredna situacija u kojoj su se redovito primjenjivali testovi ne pogoduje ozbiljnom rješavanju zadataka cijelo predviđeno vrijeme. Testirali su s RBM 60 učenika iz osmih razreda zagrebačkih osnovnih škola u skupinama od po 6 učenika i to u Psihologijskom institutu, dajući im jednake upute i trajanje rada kao i u prethodnim testiranjima. No, dobili su još izrazitiju bimodalnu distribuciju rezultata u RBM: slika 5.

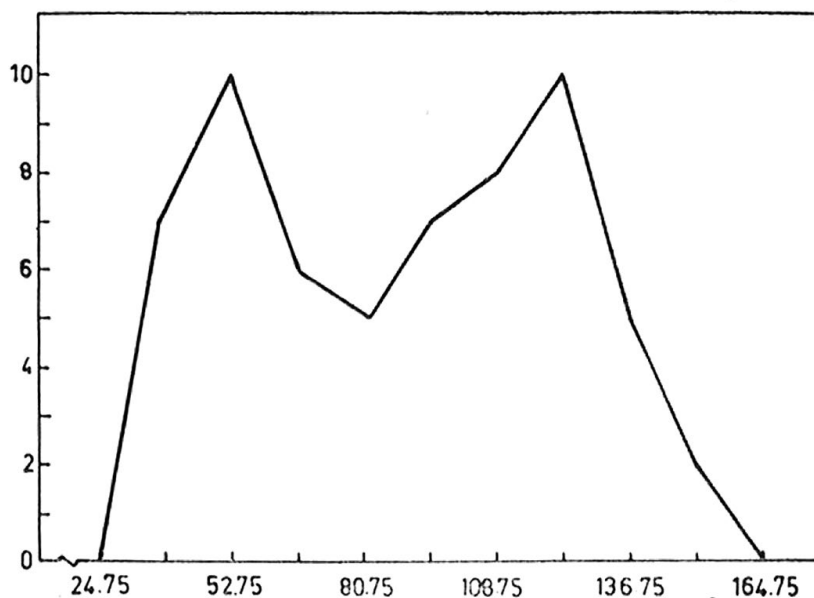
Slika 4. Distribucije rezultata u RBM seoskih i gradskih učenika osmog razreda osnovne škole. Puna crta: učenici gradskih škola. Isprekidana crta: učenici seoskih škola. (Stipetić i Kolesarić, 1964).

Stipetić i Kolesarić (1964) zatim su provjeravali novu pretpostavku: budući da su zadaci poredani progresivno, od lakših prema težima, možda to zavara neke učenike da se svi zadaci mogu lako rješavati, pa bi im povratna informacija o

točnosti rješavanja svakog zadatka mogla dati uvid u njihovu progresivnu težinu. Da bi provjerili tu pretpostavku, proveli su ovaj eksperiment. Najprije su testirali s *RBM* 192 učenika. Na temelju njihovih rezultata podijelili su ih u dvije grupe – eksperimentalnu i kontrolnu – izjednačene po obliku distribucije rezultata, po aritmetičkoj sredini i po varijabilitetu. Nakon dva tjedna ponovili su primjenu *RBM* u obje grupe. U eksperimentalnoj skupini učenici su dobivali povratnu informaciju o točnim rješenjima nakon svake od 6 serija zadataka. Ako je hipoteza točna, onda bi korelacija između testa i retesta u eksperimentalnoj skupini trebala biti znatno manja nego u kontrolnoj skupini. U eksperimentalnoj skupini korelacija test-retest iznosila je $r = 0.83$, a u kontrolnoj $r = 0.89$; razlika između ta dva koeficijenta, međutim, nije statistički značajna, a distribucija rezultata u eksperimentalnoj skupini još je izraženije bimodalna.

To je autore navelo na zaključak da se rezultati u *RBM* učenika osmog razreda osnovne škole mogu objasniti heterogenošću faktorske strukture toga testa, tj. zadaci se mogu rješavati na dvije razine, perceptivno-spacijalnoj i/ili na razini rezoniranja.

Na umjerenu faktorsku heterogenost *RBM* testa upućuju i korelacije među pojedinim vrstama odgovora. Između prvog (najboljeg) i drugog rješenja korelacija iznosi $r = 0.875$ (oko 77% zajedničkih faktora), između prvog i onog koji ne dolazi u obzir iznosi $r = 0.547$ (oko 30% zajedničkih faktora) te između drugog najboljeg i onog koji ne dolazi u obzir $r = 0.561$ (oko 31% zajedničkih faktora).

Slika 5. Distribucija rezultata primjene *RBM* u malim grupama učenika osmog razreda osnovne škole. (Stipetić i Kolesarić, 1964).

Prilikom standardizacije za područje Hrvatske Bujasove⁸, *Neverbalne serije za ispitivanje inteligencije* i *Modifikacije Ravenovih progresivnih matrica* na brižljivo odabranom uzorku od $N = 2304$ učenika osmog razreda osnovne škole, Momirović, Tarbuk i Vinski (1971a, 1971b, 1971c) prikazali su i tablicu korelacije testova s prvim faktorom koji je dobiven istodobnom faktorizacijom svih testova.⁸ U tablici su navedene vrijednosti za „minimalne homogene grupe“: muški – selo, mjesto, grad te ženske – selo, mjesto, grad. Općenito su korelacije u svim testovima s prvim faktorom relativno visoke, a najviše imaju upravo *RBM*: kreću se od 0.74 do 0.82. Dakle, ne ostaje previše mjesta za druge faktore, a taj podatak nije u potpunom suglasju s podacima dobivenim u eksperimentu Stipetić i Kolesarića (1964). Stoga se nameće pitanje: da li je Zoran Bujas uspio napraviti testove faktorski dovoljno heterogenima kako je mislio da testovi trebaju biti?

* * * *

Autor velike većine testova inteligencije konstruiranih i validiranih tijekom niza godina u Odsjeku za psihologiju i u Institutu za psihologiju je Zoran Bujas, uz određeni doprinos nekoliko njegovih suradnica i suradnika.

Činjenica je da su Bujasove testove – osobito *Problemni test*, zatim *B-seriju* u cjelini ili neke subtetsove te *Neverbalnu seriju*, također, u cjelini ili samo neke subtestove – psiholozi vrlo često koristili u različitim prilikama, a najčešće u selekcijskim ili klasifikacijskim prilikama, kao i za dijagnostiku. Bilo bi korisno kad bi se ta njihova obilna upotreba sustavno valorizirala.

Doprinos Zorana Bujasa u području razvoja testova za ispitivanje inteligencije uistinu je velik i raznolik. Polazeći od raznovrsnih zamisli o manifestacijama inteligencije u različitim životnim situacijama, ali ponajviše u onima koje treba kognitivno riješiti da bi se čovjek u njima mogao i dalje dobro snalaziti, Z. Bujas je konstruirao niz novih testova koji zbog svoje originalnosti i različitosti u odnosu na do tada postojeće testove za ispitivanje inteligencije nikako ne mogu svi stati „pod isti krov“. Neki od tih testova originalni su po kompoziciji zadataka, drugi pak po neobičnim, iako sasvim logičnim rješenjima. Ima i takvih testova koji su novi po načinima mišljenja koje treba koristiti na putu do točnog rješenja, drugi su pak novi po rastavljanju ključnih pojmova koji se koriste u zadacima na njihove „sastavne dijelove“, pa konačno rješenje nekog zadatka tada uključuje samo jedno od svojstava točnog rješenja.

Nema sumnje da originalnost samih zadataka i pristupa koji se koriste u različitim testovima za ispitivanje inteligencije Z. Bujasa i suradnika povećava njihovu valjanost za ispitivanje ne samo pojma inteligencije kakav se koristio u psihologiji tijekom većeg dijela prošloga stoljeća, već ih čini primjenjivima i za mjerenje inteligencije definirane faktorskim pristupom. Raznolikost rješenja u

⁸ Postoji, međutim, određena sumnja da bodovanje *RBM* testa prilikom standardizacije nije u potpunosti obavljeno prema zamisli autora testa.

zadacima nekih od tih testova, a još više različiti misaoni “manevri” kojima se do tih rješenja dolazi, čini prema našoj prosudbi te testove iznimno modernima i primjenjivima i u suvremenoj psihologiji početkom 21. stoljeća.

Literatura

- Bosnar, K. (1988). Analiza nekih novih Bujasovih testova. Neobjavljen magistarski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Bujas, Z. (1939). Telefonski test, novi test dopunjanja za ispitivanje inteligencije. *Napredak*, 80, 271-277.
- Bujas, Z. (1943). Serija „N“ za ispitivanje inteligencije osoba bez školske naobrazbe. Zagreb.
- Bujas, Z. (1966). *Problemni test*. Zagreb: Psihologijski institut Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Bujas, Z. (1966; prema Krković i Kolesarić, 1973). Testovi za ispitivanje inteligencije naših ljudi. Neobjavljen Elaborat za Savjet za naučni rad SR Hrvatske.
- Bujas, Z. (1977). Neki „novi“ testovi za ispitivanje intelektualne razvijenosti. D. Stary (ur.), *Stručni skupovi psihologa „Dani Ramira Bujasa“* (str. 7-21). Zagreb: Društvo psihologa SR Hrvatske.
- Bujas, Z. (1984). Električni okus i okusni izmjenjivači: *gymnema sylvestre* i *synsepalum dulcificum* – priloga teorijama okusa. U: D. Stary (ur.), *VI. psihologijski skup „Dani Ramira Bujasa“ 1981* (str. 19-37). Zagreb: Društvo psihologa SR Hrvatske.
- Bujas, Z. i Ostojčić, A. (1942). B.O.B. – Serija za ispitivanje inteligencije djece. Zagreb.
- Bujas, Z. i Petz, B. (1955). Serija „R-II“ za ispitivanje inteligencije. Zagreb.
- Bujas, Z., Szabo, S. i Kolesarić, V. (1981). Problemni test A. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Fulgosi, A. (1961). Factor analysis of M-battery. *Acta Instituti Psychologici Universitatis zagrabensis*, 26, 55-65.
- Hothersall, D. (2002). *Povijest psihologije*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Hajduka, A. (1970). *Program za statističku obradu psihometrijskih podataka mjerenja pomoću elektronskog računala*. Neobjavljen diplomski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Ivezić, Z. (1970). *Procjena pouzdanosti mjerenja s Problemnim testom na osnovi vremenski razgraničenih ekvivalentnih polovica testa*. Neobjavljen diplomski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Kolesarić, V. (1964). *Metrijske karakteristike modificiranih Ravenovih progresivnih matrica*. Neobjavljen diplomski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Koren, I. (1964). *Slaganje rezultata, koje su postigli učenici VIII. razreda osnovne škole u RBM s njihovim školskim uspjehom i procjenom njihove inteligencije*. Neobjavljen diplomski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Krković, A. i Kolesarić, V. (1970). Prikaz novog testa za ispitivanje osjetljivosti za probleme. *Revija za psihologiju*, 1(2), 73-78.
- Krković, A. i Kolesarić, V. (1973). Prilog određivanju simptomatske valjanosti „Problemnog testa“ i „M-serije“. U: D. Stary (ur.), *Stručni skupovi psihologa „Dani Ramira i Zorana Bujasa“* (str. 175-187). Zagreb: Društvo psihologa SR Hrvatske.
- Kulenović, A. (1980). *Validacija novih testova za ispitivanje intelektualne razvijenosti u prostoru nekih empirijskih kriterija*. Neobjavljen magistarski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

- Kulenović, A. (1999). Istraživanje i mjerenje ljudskih sposobnosti. U: Ajduković, D. (ur.), *Psihologija – znanost za čovjeka 21. stoljeća* (str. 37-39). Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Kulenović, A., & Krizmanić, M. (1991). Zoran Bujas' work on the construction of psychological measurement instruments. *Revija za psihologiju* 21(1), 25-28.
- Kulenović, A. i Žebec, M. S. (1999). Empirijska provjera ekvivalentnosti dvije nove forme Problemnog testa. *Suvremena psihologija*, 1, 31-42.
- Matešić, K. (2005). Prvo razdoblje razvoja testova i postupaka testiranja u Republici Hrvatskoj od 1912. do 1931. godine. *Suvremena psihologija*, 8(2), 197-209.
- Matešić, K. (2006a). Drugo razdoblje testova i postupaka testiranja u Republici Hrvatskoj od 1932. do 1948. *Suvremena psihologija*, 9(1), 89-108.
- Matešić, K. (2006b). Treće razdoblje razvoja testova i postupaka testiranja u Republici Hrvatskoj od 1952. do 1991. godine. *Suvremena psihologija*, 9(2), 213-227.
- Matešić, K. (2007). Četvrto razdoblje razvoja testova i postupaka testiranja u Republici Hrvatskoj od 1992. do danas. *Suvremena psihologija*, 10(1), 131-147.
- Momirović, K., & Milinković, M. (1972). The factor structure and the Bujas nonverbal and verbal intelligence series. *Acta Instituti Psychologici Universitatis zagrabiensis*, 4, 49-59.
- Momirović, K., Tarbuk, D. i Vinski, D. (1971a). *Standardizacija Modifikacije Ravenovih progresivnih matrica na teritoriji Socijalističke Republike Hrvatske*. Zagreb: Republički zavod za zapošljavanje.
- Momirović, K., Tarbuk, D. i Vinski, D. (1971b). *Standardizacija Verbalne baterije za ispitivanje inteligencije na teritoriji Socijalističke Republike Hrvatske*. Zagreb: Republički zavod za zapošljavanje.
- Momirović, K., Tarbuk, D. i Vinski, D. (1971c). *Standardizacija Neverbalne baterije za ispitivanje inteligencije na teritoriji Socijalističke Republike Hrvatske*. Zagreb: Republički zavod za zapošljavanje.
- Munivrana, M. (1970). *Dosljednost rezultata mjerenja s „Problemnim testom“ procijenjena retest metodom*. Neobjavljen diplomski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Nazor, M. (1978). *Prilog istraživanju dominantnih oznaka pri klasificiranju grafičkih elemenata*. Neobjavljen magistarski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Nazor, M. (1984). Analiza rješenja zadataka u Testu dominantnih obilježja primijenjenom na učenicima različite dobi. U: D. Stary (ur.), *VI. psihologijski skup „Dani Ramira Bujasa“ 1981* (str. 157-163). Zagreb: Društvo psihologa SR Hrvatske.
- Pavlina, Ž. i Kolesarić, V. (1991). Zoran Bujas: Bibliography. *Revija za psihologiju*, 21(1), 3-10.
- Radošević, Z. i Krizmanić, M. (1973). Težina zadataka u „Problemnom testu“ za ispitivanje inteligencije kod normalnih i shizofrenih. U: D. Stary (ur.), *Stručni skupovi psihologa „Dani Ramira Bujasa 1970. i 1972.* (str. 195-201). Zagreb: Društvo psihologa SR Hrvatske.
- Rimac, I. (1984). *Faktorska struktura Testa dominantnih obilježja – analiza Testa*. Neobjavljen diplomski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Rimac, I. (1986). Faktorska struktura Testa dominantnih obilježja. *Primijenjena psihologija*, 7(1-4), 193-197.
- Sokač, B. (ur.) (2005). *Zoran Bujas 1910.-2004*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- Stipetić, S., & Kolesarić, V. (1964). Bimodality of the distribution of results of the eight grade pupils tested by the modified Raven progressive matrices. *Acta Instituti Psychologici Universitatis zagrabiensis*, 47, 85-91.

Szabo, S., Bujas, Z., Ajduković, D., Mayer, D., & Vodanović, M. (1997). Influence of the intensity of NaCl solutions on adaptation and recovery time course. *Perception & Psychophysics*, 59, 180-186.

Zarevski, P. (2012). *Struktura i priroda inteligencije*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

Marijana Glavica

CITIRANOST RADOVA ZORANA BUJASA

DOI 10.17234/9789531757782.3

Uvod

Otisak kojeg je Zoran Bujas ostavio u povijesti hrvatske psihologije neosporno je dubok i prostran. Opseg, kvaliteta i utjecaj njegov znanstvenog, obrazovnog i stručnog doprinosa iscrpno su dokumentirani drugdje (Petz, 1983; Toličić, 1983; Pavlina, 1989; Kolesarić, 1991; Kolesarić i Szabo, 2005), a u ovome poglavlju bit će prikazani i analizirani podaci o citiranosti radova Zorana Bujasa te će se tako pokušati potkrijepiti i dopuniti postojeći opisi njegovog znanstvenog rada. Broj citata doslovno znači koliko puta su određeni radovi bili korišteni u drugim radovima, no često se pri interpretaciji značenja tog broja koriste pojmovi poput kvaliteta, odjek, utjecaj, impakt, učinak, rezonanca, važnost, popularnost, relevantnost ili vidljivost. Značenje broja citata i drugih pokazatelja izvedenih iz podataka o citiranosti ovisi o području i kontekstu njihove primjene, ali uvijek treba imati na umu da se radi o višedimenzionalnom pokazatelju jer su razlozi za citiranje raznovrsni, a i različiti drugi faktori mogu utjecati na količinu citata. Ne citiraju se samo znanstveno relevantni radovi, oni čiji se rezultati, teorije ili metode raspravljaju ili na koje se nadovezuje rad u kojem su citirani, već razlog citiranja može biti i neslaganje, kritika ili socijalni pritisak. Na broj citata mogu utjecati i neki faktori koji nisu znanstvene prirode poput godine objave rada, znanstvenog polja, nekih svojstava časopisa, članaka ili autora, ali i tehnički problemi poput točnosti zapisa u postojećim citatnim bazama podataka i ograničene mogućnosti pristupa tim podacima. Stoga je citatne pokazatelje potrebno oprezno koristiti za vrednovanje znanstvenika o kojemu ovisi njihovo napredovanje ili opstanak u sustavu znanosti, no citatna analiza zapravo je zanimljivija za proučavanje razvoja znanosti (Small i Crane, 1979), mreža suradnji među znanstvenicima (Letina, 2014), ili, kako ćemo ju ovdje koristiti za oslikavanje karijere eminentnih znanstvenika (Rushon, 1984; Simonton, 2002).

Neke podatke o citiranosti Zorana Bujasa moguće je pronaći u postojećoj literaturi. Šipka (1995; 1996) analizirao je citiranost autora bivše Jugoslavije u domaćoj periodici te njihovu inozemnu citiranost. Citiranost u knjigama i udž-

benicima navode Pavlina i Kolesarić (1991) te Kolesarić i Szabo (2005). Tome ćemo dodati novije podatke iz baze Web of Science o broju citata i radovima koji citiraju Zorana Bujasa kako bismo na jednom mjestu omogućili uvid u sve trenutno dostupne i dovoljno uređene podatke o njegovoj citiranosti. Osim broja citata prema različitim kriterijima, ovdje ćemo prikazati i neke karakteristike radova u kojima se njegovi radovi citiraju jer na taj način možemo dobiti dodatnu informaciju o značenju njegovih citata i prostoru odjeka njegovog znanstvenog rada. No, najprije pogledajmo koliko radova je objavio Zoran Bujasa i kakve su karakteristike tih radova.

Bibliografija Zorana Bujasa

Bibliografija Zorana Bujasa sadrži ukupno 197 radova objavljenih u razdoblju 1932-1999. Većina radova su znanstveni, a preko 70% ih je objavljeno kao članak u časopisu, što je za psihologiju uobičajeno (Moed, 2005). Stručnih radova u bibliografiji ima relativno malo, no zabilježeno je 8 knjiga među kojima su najpoznatija dva udžbenika, oba u 3 izdanja: *Osnove psihofiziologije rada* (1959, 1964, 1968) i *Uvod u metode eksperimentalne psihologije* (1967, 1974, 1981). I ostale knjige većinom su bile udžbeničkog ili instruktivnog karaktera, a prva, pod naslovom *Psihologijske vježbe*, tiskana je 1932. godine. Dvije su se bavile mjerenjem u psihologiji (*Inteligencija i njezino mjerenje*, 1942; *Testovi znanja i mogućnost njihove upotrebe u školskoj praksi*, 1943). U bibliografiji se ističe i količina testova, odnosno priručnika za testove, objavljenih kao samostalni rad ali treba dodati da se i među znanstvenim člancima nalazi znatan broj radova o testovima i mjerenju u psihologiji. To nije uobičajeno za današnje psihologe sudeći prema podacima u bazi CROSBİ¹.

Tablica 1

Broj radova prema kategoriji znanstveni/stručni i prema vrsti publikacije

UKUPNO	197
Znanstveni radovi	173
članak u časopisu	123 (71,10%)
test	32 (18,50%)
ostalo*	18 (10,40%)
Knjige	8
Stručni radovi	16

* *poglavlja u knjigama, radovi u konferencijskim zbornicima i samostalni članci*

¹ CROSBİ – Hrvatska znanstvena bibliografija. <https://www.bib.irb.hr>

Najviše radova Zoran Bujas objavio je u časopisu *Acta Instituti Psychologici Universitatis Zagrabienensis* (21% od ukupnog broja radova). U tablici 2 nalazi se popis časopisa u kojima Zoran Bujas ima više od tri rada. Na popisu se pojavljuju i prestižni psihologijski časopisi koji su i danas među najvažnijima u području, na primjer *Perception & Psychophysics*². Od poznatih stranih publikacija koje nisu na ovome popisu treba još istaknuti i *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance* u kojem je jedan rad, te poglavlje o električnom okusu u L. Beidler (Ed.): *Handbook of Sensory Physiology* (1971), koje je, kako ćemo vidjeti, najcitiraniji rad Zorana Bujasa. U tablici 2 treba još primijetiti da su radovi u značajnijoj količini prisutni i u časopisima u području biologije, pedagogije ili u onima koji se bave interdisciplinarnim proučavanjem ljudskog rada.

Tablica 2
Časopisi u kojima je Zoran Bujas objavio 3 ili više rada

Naslov časopisa	Broj radova
<i>Acta Instituti Psychologici Universitatis zagrabienensis</i>	41
<i>Arhiv za higijenu rada (Arhiv za higijenu rada i toksikologiju)</i>	15
<i>Comptes Rendus des Seancés de la Société de Biologie</i>	11
<i>Napredak</i>	9
<i>Acta Biologica JAZU i Acta Biologica HAZU</i>	8
<i>L'Année Psychologique</i>	6
<i>Le Travail Humain</i>	6
<i>Perception & Psychophysics</i>	5
<i>Apotekarski Vjesnik</i>	3
<i>Rad JAZU</i>	3

Glavna područja kojima se Zoran Bujas bavio u svojim radovima su psihofiziologija osjeta i psihofizika, psihofiziologija rada, konstrukcija psihologijskih mjernih instrumenata, dokimologija i profesionalna orijentacija, a bavio se i proučavanjem elektrodermalne reakcije, čitljivosti ćirilice i latinice, psihologijom mišljenja, emocijama i statistikom (Pavlina i Kolesarić, 1991; Kolesarić i Szabo, 2005). Slika 1 prikazuje riječi koje se pojavljuju u naslovima radova Zorana Bujasa. Riječi su prikazane na originalnom jeziku i u onom gramatičkom obliku u kojem su navedene u naslovu. Na taj se način iz slike može naslutiti kojim temama se Zoran Bujas bavio ali i na kojim jezicima je objavljivao. Treba napomenuti da je riječ "test" jednaka na hrvatskom, engleskom i francuskom pa je to razlog što je na slici najistaknutija, no testovi zaista i jesu bili važan dio njegove znanstvene produkcije.

² Danas izlazi pod naslovom *Attention, Perception & Psychophysics*

WoS možemo promatrati koliko su radovi korišteni u najpoznatijim svjetskim časopisima, odnosno kakav je međunarodni odjek nečijeg znanstvenog rada.

Pretraživanje baze podataka WoS učinjeno je kroz zbirku *Core Collection*⁴ korištenjem opcije za pretraživanje citiranih referenci koja omogućava dohvaćanje citata i za one radove koji nisu bibliografski obrađeni u bazi WoS. Najprije je pretraživanje učinjeno prema imenu autora, a naknadno i prema drugim kriterijima kako bi se obuhvatile i one reference koje nisu precizno zabilježene. U rezultatima se dobiva popis citiranih referenci s podatkom o broju citata za svaku pojedinu referencu. Citirane reference u bazi WoS bilježe se u skraćenom obliku i često je jedna referenca zabilježena na više načina zbog čega je za svaku skraćenu referencu identificirana puna referenca iz bibliografije radi točne identifikacije rada. Na kraju su za sve citirane reference u bazi WoS pronađeni i dohvaćeni radovi u kojima se te reference pojavljuju. Na taj način dobivena su dva skupa podataka za analizu. U prvom skupu nalaze se podaci o radovima Zorana Bujasa i broj citata koje su u WoS (1955-2017) dobili ti radovi. Drugi skup obuhvaća podatke iz WoS o radovima u kojima se citiraju radovi Zorana Bujasa.

Broj citata i citirani radovi

Zoran Bujas imao je ukupno 461 citat u bazi WoS (1955-2017) a citirana su 84 njegova rada. U tablici 3 prikazani su osnovni citatni pokazatelji prema rasponima godina objave citiranog rada. Vidimo da je broj citiranih radova i broj citata za većinu razdoblja podjednak što ukazuje na to da je Zoran Bujas tijekom cijele svoje duge karijere producirao radove relevantne međunarodnoj znanstvenoj zajednici.

Tablica 3

Broj citata, broj citiranih radova i prosječan broj citata po citiranom radu iz baze WoS (1955-2017) za radove Zorana Bujasa

Godina objave citiranog rada	Broj citata u WoS (1955-2017)	Broj citiranih radova	Prosječan broj citata po citiranom radu
1932-1940	119	16	7.44
1941-1950	27	3	9.00
1951-1960	57	15	3.80
1961-1970	33	13	2.54
1971-1980	157	17	9.24
1981-1990	33	12	2.75
1991-1999	34	7	4.86

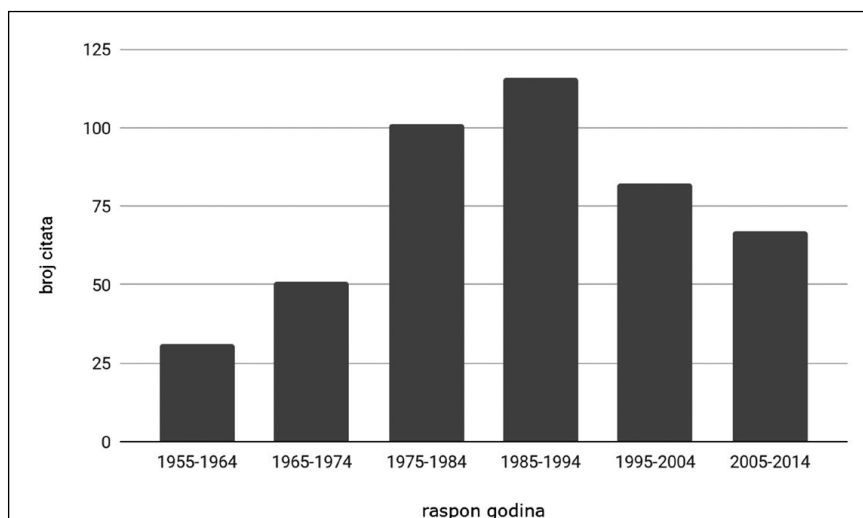
⁴ *Web of Science Core Collection* uključuje najstarije citatne baze podataka: Science Citation Index Expanded (SSCI-Expanded, od 1955. godine), Social Sciences Citation Index (SSCI., od 1955. godine) te Arts & Humanities Citation Index (A&HCI, od 1975. godine) u kojima su indeksirani citati u časopisima te nekoliko novijih baza u kojima se evidentiraju citati u knjigama, konferencijskim zbornicima i drugim vrstama literature (Emerging Sources Citation Index od 2005. godine te Book Citation Index i Conference Proceedings Citation Index od 2012. godine).

U tablici 4 prikazani su najcitiraniji radovi Zorana Bujasa. Najveći odjek imaju radovi o osjetu okusa, naročito o električnom okusu i drugi radovi u području psihofiziologije osjeta i psihofizike. Činjenica da se među 12 najcitiranijih radova 4 pojavljuju u časopisu *Acta Instituti Psychologici Universitatis zagradiensis* govori i o kvaliteti te domaće publikacije čiji je urednik Zoran Bujas bio od 1959. godine i u kojoj su se radovi objavlivali na svjetskim jezicima kako bi doprijeti do međunarodne publike.

Citiranost u bazi WoS razumljivo je manja za radove pisane na hrvatskom jeziku jer ti radovi naprosto ne mogu imati međunarodni odjek zbog jezične barijere, a i publika za koju su pisani je drugačija ako je riječ o radovima u području primijenjene psihologije koji su korisni psiholozima u praksi. Ipak, budući da se u bazi WoS obrađuju i radovi domaćih autora i unatoč tome što je tih autora bilo relativno malo prije uključivanja domaćih časopisa u bazu, za knjige je pronađeno 17 citata (za 4 knjige), a za testove 9 citata (za 7 testova).

Tablica 4
Radovi Zorana Bujasa s 10 ili više citata

<i>Citirani rad</i>	<i>Ukupan broj citata u WoSCC</i>
Bujas, Z. (1971). Electrical Taste. In L. Beidler (Ed.), <i>Handbook of Sensory Physiology, IV, 2</i> (pp. 180-199). Heidelberg.	65
Bujas, Z. et Ostojčić, A. (1939). L'évolution de la sensation gustative en fonction du temps d'excitation. <i>Acta Instituti Psychologici Universitatis zagradiensis, 3</i> (1), 3-24.	28
Bujas, Z. et Ostojčić, A. (1941). Le sensibilité gustative en fonction de la surface excitée. <i>Acta Instituti Psychologici Universitatis zagradiensis, 13</i> , 1-19.	25
Bujas, Z., Frank, M., & Pfaffmann, C. (1979). Neural effects of electrical taste stimuli. <i>Sensory Processes, 3</i> , 353-365.	24
Bujas, Z. (1935). Le temps de réaction aux excitations gustatives d'intensité différente. <i>Comptes Rendus des Séances de la Société de Biologie, 119</i> , 1360-1362.	23
Bujas, Z. (1934). Le temps d'action des stimuli de la sensibilité gustative. <i>Comptes Rendus des Séances de la Société de Biologie, 116</i> , 1307-1309.	19
Bujas, Z. (1953). L'adaptation gustative et son mécanisme. <i>Acta Instituti Psychologici Universitatis zagradiensis, 17</i> , 1-11.	17
Botte, M. C., Bujas, Z., & Chocholle, R. (1975). Comparison between the growth of the averaged electroencephalic response and direct loudness estimations. <i>Journal of the Acoustical Society of America, 58</i> , 208-213.	16
Bujas, Z., Szabo, S., Ajduković, D., & Mayer, D. (1989). Individual gustatory reaction times to various groups of chemicals that provoke basic taste qualities. <i>Perception & Psychophysics, 45</i> , 385-390.	12
Bujas, Z. (1937). Kontrast- und Hemmungserscheinungen bei disparaten simultanen Geschmacksreizen. <i>Acta Instituti Psychologici Universitatis zagradiensis, 2</i> (4), 3-12, i u: Industrielle Psychotechnik, 1939, (1-3), 81-89.	11
Bujas, Z. et Petz, B. (1954). Les modifications des ondes alpha au cours du travail mental prolongé. <i>Le Travail Humain, 17</i> (3/4), 201-206.	10
Bujas, Z., Ajduković, D., Szabo, S., Mayer, D., & Vodanović, M. (1995). Central processes in gustatory adaptation. <i>Physiology & Behavior, 57</i> , 875-880.	10

Slika 2. Broj citata Zorana Bujasa prema godinama objave radova u kojima je citiran.

Jedna od karakteristika eminentnih znanstvenika jest da se njihovi radovi citiraju i dugo nakon što je njihova karijera završila (Simonton, 2002). Posljednji rad Zoran Bujas objavio je 1999. godine, a na slici 2 vidimo da su njegovi radovi citirani više od 75 puta u razdoblju 1995-2004. Nakon smrti 2004. godine, broj citata i dalje ostaje na više od 50 u desetogodišnjem razdoblju 2004-2014, a citira se i u novijim radovima (u razdoblju 2015-2017 citiran je 14 puta).

Podatke o citiranosti Zorana Bujasa ne možemo direktno uspoređivati s podacima za druge psihologe jer podaci za druge nisu na ovaj način prikupljeni niti u jednom dosadašnjem radu. Usporedbu je napravio Šipka (1996) u pregledu citiranosti jugoslavenskih psihologa u stranim časopisima objavljenim u razdoblju 1979-1990 i indeksiranim u SCI i SSCI bazama⁵ i pokazao velik nesrazmjer u broju citata Zorana Bujasa u odnosu na ostale jugoslavenske psihologe u istom razdoblju. U promatranim časopisima Zoran Bujas imao je ukupno 129 citata, dok je prvi sljedeći na rang listi - Fulgosi, A. imao 31 citat, a slijedili su ih Šverko, B. s 26 citata, te Ajduković, D., Ivić, I. i Vidaček, S., svaki sa po 10 citata. Svi ostali citirani autori, njih ukupno 26, imali su manje od 10 citata, pri čemu ih je polovina imala 1 ili 2 citata. U istom razdoblju koje je analizirao Šipka, u ovoj analizi pronađen je 141 citat za radove Zorana Bujasa, ali razlika proizlazi iz činjenice da je ovdje korišten širi opseg radova u bazi WoS. Druga analiza (Letina, Zauder i Jokić, 2012), ovaj put na suvremenim psiholozima (N=169) za razdoblje 1991-2010 godine u bazi WoS, pokazala je da je njihova prosječna citiranost iznosila 20,72 (medijan 3), dok je u istom razdoblju Zoran Bujas imao 166 citata. Uspoređivati ove brojeve nije sasvim pošteno jer su Letina, Zauder i

⁵ SCI i SSCI danas su dio Web of Science Core Collection

Jokić analizirali samo citiranost radova u bazi WoS, a ovdje su prebrojani citati svih radova Zorana Bujasa. Ipak, u vrijeme kada je Zoran Bujas objavio većinu svojih radova hrvatski psiholozi imali su malo radova u WoS indeksiranim časopisima za razliku od danas kada je oko pola ili više radova u WoS-u, a pri tom se i radovi suvremenih psihologa koji nisu u WoS-u relativno malo citiraju. Još je teže rad Zorana Bujasa uspoređivati sa znanstvenicima na međunarodnoj sceni, no ovdje ćemo ipak navesti najpoznatiji popis eminentnih psihologa prema kriteriju citiranosti kojeg su proizveli Haggbloom i sur. (1999). Popis je učinjen kombinacijom podataka iz nekoliko popisa koje su sastavili autori prethodnih istraživanja u kojima su izneseni podaci o citiranosti u različitim razdobljima i tako je napravljen jedan kompozitni popis za razdoblje od 1962-1990. godine. Na vrhu popisa su Freud, S., s 13.890 citata, Piaget, J., s 8821 citata i H.J. Eysenck s 6212 citata. Krivulja citiranosti je tipično asimetrična, tako da oko polovine psihologa na tom popisu ima manje od 1000 citata, a psiholozi na začelju imaju oko 200 citata. U istom periodu Zoran Bujas imao je 244 citata, no prije nego se upustimo u bilo kakve usporedbe treba imati na umu da je Haggbloomu bio cilj sastaviti rang listu radije nego prebrojati točan broj citata za svakog psihologa tako da su njegove brojke silno podcijenjene, za razliku od podataka kojima ovdje raspolazemo koji su precizni do najveće moguće mjere i koji su prikupljeni iz potpuno drugačijeg i šireg izvora.

Citiranost u udžbenicima još je jedan pokazatelj koji kod eminentnih autora može imati relativno visoku vrijednost. Na žalost, WoS ima podatke o knjigama tek od 2012. godine za ograničeni opseg knjiga, pa je tako u toj bazi pronađen samo jedan citat u knjizi ali ga je zanimljivo istaknuti jer se radi o knjizi koja se bavi akustikom u opernim dvoranama⁶. Ne postoji druga dovoljno uređena baza podataka u kojoj bi se takvi podaci mogli pretražiti, ali neke podatke o citiranosti u knjigama nalazimo u postojećoj literaturi o Zoranu Bujasu. Kolesarić i Szabo (2005) utvrdili su da je Zoran Bujas citiran u nekoliko najvažnijih udžbenika u području psihofiziologije osjeta, na primjer Fessard: *Organes des seses* (1939); Schaefer: *Elektrophysiologie I* (1940); Le Magnen: *Le goût et les saveurs* (1951); Geldard: *The human senses* (1953); Piéron: *La sensation guide de vie* (1955); Coümetou: *Les examens sensoriels* (1959); Pfaffmann: *Handbook of Sensory Physiology IV* (1971); Marks: *Sensory processes* (1974); Carterette, Friedman: *Handbook of Perception VIa* (1978); Dawson, Enoch: *Foundation of Sensory Science* (1984); Pfaff: *Taste, Olfaction and the Central Nervous System* (1985), te u nekim najpoznatijim zbornicima u eksperimentalnoj i primijenjenoj psihologiji, na primjer

⁶ U knjizi "Yoichi, A. (2015). *Opera House Acoustics Based on Subjective Preference Theory*. Springer" citirani rad je "Botte, M. C., Bujas, Z., and Chocholle, R. (1975). Comparison between the growth of the averaged electroencephalic response and direct loudness estimations. *Journal of the Acoustical Society of America*, 58, 208-213."

Stevens: *Handbook of Experimental Psychology* (1951); Woodworth and Schlosberg: *Experimental Psychology* (1954); Fraisse and Piaget: *Traité de Psychologie* (1963); Maier: *Psychology in Industrie* (1965); Candland: *Psychology - the experimental approach* (1968). Podatke o citiranosti u knjigama možemo pronaći i korištenjem servisa *Google Books* koja omogućuje pretraživanje cijelog teksta knjiga, pa tako i referenci navedenih u tim knjigama. U *Google Books* pronađeno je 20 knjiga u kojima je Zoran Bujas citiran, među kojima je i nekoliko novijih u području psihofiziologije osjeta i psihofizike (Baird: *Sensation and judgment: Complementary theory of psychophysics*, 2014; Stokes, Matthen, Biggs: *Perception and its modalities*, 2014; Marks: *Sensory processes: The new psychophysics*, 2014; Carterette: *Handbook of perception, vol 6a*, 2012). Osim toga, među knjigama pronađenim u *Google Books* u kojima je citiran Zoran Bujas pronalazimo i one koje izlaze iz područja psihologije, na primjer Thomas: *Drugs, athletes, and physical performance* (2012) u kojoj se citira rad o utjecaju fenanima na ekonomičnost statičkog rada, ili Amerine et al.: *Principles of sensory evaluation of food* (2013) u kojoj je citirano nekoliko radova o okusu.

Karakteristike radova u kojima je citiran Zoran Bujas

Različite vrste citata mogu imati različito značenje ili vrijednost. Dio tih razlika možemo indirektno promatrati uz pomoć podataka o radovima u kojima se pojavljuju citati. Citatima dobivenima u poznatim časopisima koji su i sami visoko citirani možemo pripisati veću vrijednost jer su radovi u takvim časopisima vidljiviji i dopiru do šireg kruga potencijalnih čitatelja. Citiranost od stranih autora ukazuje na vidljivost autora u međunarodnoj zajednici. Uvidom u područja u koja su klasificirani ti časopisi, možemo steći dojam o tome u kojim područjima su citirani radovi imali najviše odjeka.

Citati Zorana Bujasa pronađeni su u 310 radova među kojima je 301 objavljen u časopisu, a ostalo su poglavlja u knjigama ili radovi u konferencijskim zbornicima i jedna knjiga. Prema vrsti rada, najviše je članaka (88%), preglednih radova ima 5%, a ostalih radova 7% (uvodnici, pisma, bilješke i jedna knjiga). Ti radovi su objavljeni u 157 različitih publikacija, a u tablici 5 vidimo popis 25 časopisa u kojima je pronađeno 3 ili više referenci na radove Zorana Bujasa. U tim časopisima pojavljuje se 55% od ukupnog broja citata. To su dobrim dijelom časopisi s relativno visokim faktorom odjeka⁷ što znači da su ti časopisi poznati istraživačima u relevantnim područjima, te su radovi objavljeni u njima potencijalno vidljiviji zainteresiranim čitateljima, a tako i reference koje se u njima navode. Na popisu

⁷ Faktor odjeka (*eng. Impact Factor, IF*) često se koristi kao indirektna mjera relativne važnosti časopisa unutar nekog područja. Računa se za određenu godinu kao omjer broja citata koje su u toj godini primili članci objavljeni u promatranom časopisu u prethodne dvije godine i broja radova objavljenih u tom časopisu u istom razdoblju.

Tablica 5

Časopisi u bazi WoS (1955-2017) u kojima Zoran Bujas ima 3 ili više citata

<i>Naslov časopisa</i>	<i>Broj citata za radove Zorana Bujasa</i>
<i>PHYSIOLOGY & BEHAVIOR</i>	58
<i>CHEMICAL SENSES</i>	44
<i>PERCEPTION & PSYCHOPHYSICS</i>	42
<i>BRAIN RESEARCH</i>	10
<i>PERCEPTUAL AND MOTOR SKILLS</i>	9
<i>SENSORY PROCESSES</i>	7
<i>ACTA OTO-LARYNGOLOGICA</i>	6
<i>BRAIN RESEARCH BULLETIN</i>	6
<i>JOURNAL OF EXPERIMENTAL PSYCHOLOGY</i>	6
<i>JOURNAL OF GENERAL PHYSIOLOGY</i>	6
<i>JOURNAL OF NEUROPHYSIOLOGY</i>	6
<i>SCIENCE</i>	6
<i>DRUSTVENA ISTRAZIVANJA</i>	5
<i>PHYSIOLOGICAL REVIEWS</i>	5
<i>CLINICAL OTOLARYNGOLOGY</i>	4
<i>JOURNAL OF SENSORY STUDIES</i>	4
<i>PERCEPTION</i>	4
<i>PROGRESS IN NEUROBIOLOGY</i>	4
<i>TRAVAIL HUMAIN</i>	4
<i>CHEMOSENSORY PERCEPTION</i>	3
<i>EXPERIMENTAL BRAIN RESEARCH</i>	3
<i>JAPANESE JOURNAL OF PHYSIOLOGY</i>	3
<i>JOURNAL OF FOOD SCIENCE</i>	3
<i>JOURNAL OF PSYCHOLINGUISTIC RESEARCH</i>	3
<i>SWEDISH DENTAL JOURNAL</i>	3

se nalazi i znatan broj časopisa koji nisu u području psihologije, a među kojima je i časopis *Science*, što ukazuje na širinu znanstvenog doprinosa Zorana Bujasa, ali i pokazuje koliko teme koje se proučavaju u bazičnim istraživanjima u području psihologije mogu biti relevantne i u drugim područjima znanosti.

Već je utvrđeno u prethodnom poglavlju da se radovi Zorana Bujasa citiraju i u novije vrijeme (slika 2) pa je ovdje još vrijedno pogledati u kojim časopisima se pojavljuju ti noviji citati. Iz podataka se vidi da se citati i dalje pojavljuju u poznatim međunarodnim časopisima te je tako u razdoblju 2004-2017 najviše citata pronađeno u ovim časopisima: *Physiology & Behavior* (10), *Chemical Senses* (10), *Chemosensory perception* (3), *Plos One* (2), *Personality and Individual Differences* (2). Najcitiraniji rad u istom razdoblju je i dalje rad iz 1971. godine o električnom okusu objavljen u *Handbook of Sensory Physiology* te su u većoj mjeri citirani isti oni radovi koji su i u prethodnim razdobljima dobivali veći broj citata.

Tablica 6

Broj radova u kojima je citiran Zoran Bujas u pojedinim istraživačkim područjima za časopise u bazi WoS

<i>Područje časopisa</i>	<i>Broj radova</i>
Psychology	124
Neurosciences & Neurology	77
Behavioral Sciences	62
Physiology	59
Food Science & Technology	43
Engineering	16
Otorhinolaryngology	15
Science & Technology - Other Topics	9
Dentistry, Oral Surgery & Medicine	7
Sociology	7
Psychiatry	6
Linguistics	5
Biophysics	5
Ophthalmology	5
Acoustics	5
Social Issues	5

Radove Zorana Bujasa velikom većinom citiraju strani autori. Manje od 20% citata je od domaćih autora, a dobar dio toga su reference na knjige i testove. Blagi porast u broju citata dobivenih od domaćih autora primijećuje se nakon 2010. godine jer u novije vrijeme više domaćih autora objavljuje u WoS indeksiranim časopisima, ali i dalje je broj citata od domaćih autora vrlo nizak.

U podacima o radovima u kojima se citiraju radovi Zorana Bujasa nalazi se i informacija o područjima istraživanja kojima pripadaju časopisi iz čega se može procijeniti u kojim područjima su radovi Zorana Bujasa imali najveći odjek. U tablici 6 naveden je broj radova u pojedinim tematskim područjima u koja su razvrstani časopisi u bazi WoS. Ovdje treba imati na umu da se radi o klasifikaciji časopisa, a ne o klasifikaciji radova, a da se radovi u području psihologije mogu objavljevati i u časopisima koji nisu klasificirani u područje psihologije⁶, te da jedan časopis može biti razvrstan u više područja. Manje od pola (40%) radova u kojima je citiran Zoran Bujas objavljeno je u psihologijskim časopisima, među

⁷ Na primjer, u predmetne kategorije "Sociology" i "Social Issues" svrstan je časopis *Društvena istraživanja* u kojem se objavljuju i članci u području psihologije.

kojima je i dobar dio multidisciplinarnih, odnosno onih koji su osim u područje psihologije svrstani i u ova područja: bihevioralne znanosti, ergonomija i industrijski inženjering, fiziologija, oftalmologija, neuroznanost, lingvistika, psihijatrija, matematika, biofizika, farmakologija, menagement, računalna znanost i statistika. Ostali radovi, njih 60%, objavljeni su u časopisima koji nisu svrstani u područje psihologije, a najfrekventnija područja svih časopisa vidimo u tablici 6.

Ključne riječi ili predmetne oznake nisu bile dostupne za većinu analiziranih radova zbog čega nije bilo moguće napraviti analizu prema područjima kojima pripadaju radovi. No slično kao što je učinjeno za radove iz bibliografije Zorana Bujasa, može se i ovdje napraviti frekvencijska analizu riječi iz naslova. Najčešće se pojavljuju ove riječi: *taste* (127); *human* (37); *gustatory* (35); *stimulation* (26); *responses* (24); *stimuli* (23); *effects* (21); *intensity* (20), *tongue* (20); *electrical* (19); *rat* (17); *effect* (15); *perception* (14); *stimulus* (14); *thresholds* (13); *adaptation* (13); *sensitivity* (12); *activity* (11); *auditory* (11); *chorda* (11) *tympani* (11); *cortical* (10); *temporal* (10); *single* (10); *salt* (10).

Umjesto zaključka

Prikazani podaci pokazuju da je kvaliteta znanstvenog rada Zorana Bujasa vidljiva ne samo u količini citata koje su dobili njegovi radovi, veći i u vrsti tih citata. Te podatke teško je ili nemoguće direktno uspoređivati s podacima drugih autora, bilo zato što takvi podaci za druge autore ne postoje, bilo zato što su teme kojima se Zoran Bujasa bavio relevantne i van područja psihologije, no podaci potkrepljuju i nadopunjuju postojeće informacije o znanstvenom opusu Zorana Bujasa. Kroz ovu analizu bilo je moguće otkriti da su radovi Zorana Bujasa i dan danas korišteni, odnosno da su i dalje relevantni znanstvenicima iz različitih područja znanosti.

Literatura

- Haggblom, S. J., Warnick, R., Warnick, J. E., Jones, V. K., Yarbrough, G. L., Russell, T. M., ... Monte, E. (2002). The 100 most eminent psychologists of the 20th century. *Review of General Psychology*, 6(2), 139–152. <https://doi.org/10.1037/1089-2680.6.2.139>
- Kolesarić, V. (Ur.). (1991). Special issue in honour of eightieth anniversary of Zoran Bujasa. *Revija za psihologiju*, 21(1).
- Kolesarić, V., & Szabo, S. (2005). Zoran Bujasa: In memoriam. *Review of Psychology*, 11(1–2), 75–77.
- Letina, S. (2014). *Analiza mreža suradnje znanstvenika iz tri polja društvenih znanosti od 1992. do 2012.* Neobjavljen doktorski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Letina, S., Zauder, K. i Jokić, M. (2012). Odjek radova hrvatskih psihologa u međunarodnim citatnim bazama Web of Science, Scopus i PsycINFO (1991 - 2010). U: Z. Penezić et al (ur.), *Sažeci radova XVIII. Dana psihologije u Zadru* (str. 107). Zadar: Odjel za psihologiju Sveučilišta u Zadru.
- Moed, H. F. (2005). *Citation analysis in research evaluation*. Dordrecht: Springer.

- Pavlina, Ž. (1989). Zoran Bujas. U: A. Stipčević (ur.), *Hrvatski biografski leksikon 2* (str. 453-455). Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža".
- Pavlina, Ž. i Kolesarić, V. (1991). Zoran Bujas: Biography. *Revija Za Psihologiju*, 21(1), 3–4.
- Petz, B. (1983). Kratak prikaz dosadašnjeg rada akademika Zorana Bujasa. *Primijenjena psihologija*, 4(1-4), 1-8.
- Rushton, J. P. (1984). Evaluating research eminence in psychology: The construct validity of citation counts. *Bulletin of the British Psychological Society*, 37, 33–36.
- Simonton, D. K. (2002). *Great psychologists and their times: Scientific insights into psychology's history*. Washington, DC: American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/10466-000>
- Small, H. G., & Crane, D. (1979). Specialties and disciplines in science and social science: An examination of their structure using citation indexes. *Scientometrics*, 1(5), 445–461.
- Šipka, P. (1995). Citatna analiza jugoslovenske psihološke periodike 1981-1990: odnosi među pokazateljima individualne citiranosti. *Psihologija*, 28(1–2), 195–206.
- Šipka, P. (1996). Inostrana citiranost psihologa prethodne Jugoslavije. U: P. Kostić (ur.), *Merjenje u psihologiji 2* (str. 169–179). Beograd: IKSI i i Centar za primenjenu psihologiju.
- Toličić, I. (1983). Zasluge akademika Zorana Bujasa za razvoj slovenske psihologije. *Primijenjena psihologija*, 4(1-4), 9-10.

PRILOZI POVIJESTI ZNANSTVENIH I PRIMIJENJENIH
GRANA PSIHOLOGIJE U HRVATSKOJ

Katica Lacković-Grgin

DEVEDESET GODINA RAZVOJNE PSIHLOGIJE U HRVATSKOJ

DOI 10.17234/9789531757782.4

Uvod

U velikom broju društava početkom dvadesetog stoljeća, kao i danas, bilo je prisutno shvaćanje da ako neka društvena zajednica želi prosperitet, ako želi imati produktivne i sretne ljude, treba posvetiti pozornost mladim generacijama. Taj opći stav u svjetskoj znanstvenoj psihologiji reflektirao se u povećanom interesu za istraživanja razvoja djece, pa je razvojna psihologija, od početka dvadesetog stoljeća do 60-ih godina, bila zapravo *dječja psihologija*. Nakon tih godina ona je postupno postajala *psihologija djetinjstva i adolescencije*, da bi potom obuhvatila razvoj u odrasloj i staroj dobi te tako postala *razvojnom psihologijom životnog vijeka*.

Opisane svjetske tokove u razvojnoj psihologiji hrvatska je razvojna psihologija prvih desetljeća dvadesetog stoljeća uglavnom slijedila, posebice u nastojanjima za uporabom znanstvene metodologije u istraživanju djece. Međutim, u tim je decenijama bilo zamjetnog kašnjenja u širini i dubini obrade tema i problema u odnosu na svijet.

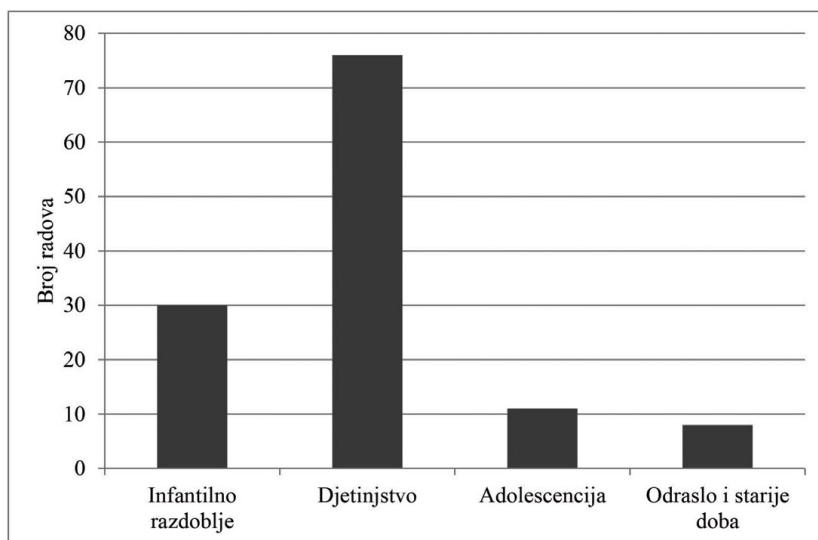
Iza sedamdesetih godina prošlog stoljeća, znanstvene i primijenjene teme razvojne psihologije sve više su počele korespondirati s onima u svijetu. To se prvenstveno odrazilo u povećanju broja istraživanja u kojima se isticao teorijski okvir, za razliku od ranije kad su istraživanja bila pretežito utemeljena u empirijskim rezultatima drugih autora i/ili u odabiru društveno relevantnih problema. Poticaj razvoju ove znanstvene discipline davali su i novootvoreni studiji psihologije izvan zagrebačkog sveučilišta. Porastao je broj kvalifikacijskih radova (diplomskih, magistarskih i doktorskih) s temama iz razvojne psihologije. Rastao je i broj uposlenih psihologa u obrazovnim, zdravstvenim i socijalnim ustanovama za djecu i mlade. U suradnji znanstvenika s fakulteta, viših pedagoških škola, instituta, zavoda i centara sa psiholozima u praksi, proširena su područja istraživanja razvoja djece i mladih. Nakon osamostaljenja RH, došlo je do još snažnijeg napretka naše razvojne psihologije jer su se počele formirati grupe mladih istraživača na odsjecima za psihologiju hrvatskih sveučilišta, ali i u institutima i centrima za

edukaciju nastavnika, socijalnih radnika i defektologa. Paralelno s tim poboljšavala se metodologija istraživanja razvoja te se postupno povećavao broj interdisciplinarnih istraživanja. Ona su se realizirala unutar same psihologije (s edukacijskom, socijalnom i kliničkom psihologijom), ali i s nekim drugim područjima znanosti.

Navedene tvrdnje nastojat će se potkrijepiti pregledom povijesnog tijeka razvoja ove znanstvene discipline u nas, i to na osnovi dostupnih publiciranih radova, priopćenja s kongresa i konferencija, ostalih pisanih izvora, pa i osobnog svjedočenja. Pregled će obuhvatiti sljedeća razvojna razdoblja: *Prvo razdoblje* (od 1920. do 1970. godine); *Drugo razdoblje* (od 1971. do 1990. godine); *Treće razdoblje* (od 1991. do 2015. godine).

Hrvatska razvojna psihologija od 1920. do 1970. godine

Hrvatska se navedenih desetljeća nalazila u sastavu sljedećih državnih tvorevina: Kraljevstvu SHS, Kraljevini Jugoslaviji, u NDH, te kao Narodna republika Hrvatska u FNRJ i na kraju, do postizanja samostalnosti 1991. godine, kao Socijalistička republika Hrvatska, u SFR Jugoslaviji. Na osnovi publiciranih podataka može se ustvrditi da je sve do 1970. godine „prisutnost“ razvojne psihologije među ostalim psihologijskim disciplinama u čitavom prostoru opisanih državnih tvorevina, pa i u Hrvatskoj, bila općenito relativno skromna. U prilog tome govori i podatak da je do 1970. godine od 2.100 radova, što su ih objavili članovi Društva psihologa Jugoslavije, samo 6.28% radova bilo iz razvojne psihologije (Bibliografija publiciranih radova iz psihologije članova Društva psihologa Jugoslavije, Zagreb, *Društvo psihologa Hrvatske*, 1971. str. 38-43). Među tim radovima najviše ih je bilo posvećeno dječjem razvoju, što je vidljivo na slici 1.

Slika 1. Frekvencija publiciranih radova do 1970. za četiri razvojna razdoblja.

U Bibliografiji nalazi se i 6 udžbenika. Ponavljana izdanja knjiga: Smiljanić-Čolanović, V. i Toličić, I. (1966; 1975): *Dečja psihologija*, Beograd, Zavod za udžbenike SR Srbije i Žlebnik, L. (1961; 1963; 1972): *Psihologija otroka in mladostnikov (Psihologija deteta i mladih, I, II, III)*, Ljubljana, Državna založba Slovenije i Beograd, Delta-Press, godinama su, uz prijevode nekih svjetskih udžbenika, služili studentima psihologije, nastavnčkih fakulteta i viših pedagoških škola u Hrvatskoj.

Kao što je poznato iz dosadašnjih tekstova o povijesti psihologije u Hrvatskoj (Pavlina, 1986, Pavlina i Kolesarić, 1987, Kolesarić, 2009), osnivač hrvatske psihologije bio je Ramiro Bujas. Dio njegova ukupnog doprinosa razvoju naše psihologije čini i doprinos razvoju dječje psihologije. U spomenutoj se bibliografiji, u dijelu posvećenom razvojnoj psihologiji, nalazi njegov rad iz 1924. godine „Psihologijsko opažanje školskog djeteta“ s Psihografskim listom i uputom o opažanju djece. Preteča ovakvog pristupa istraživanju dječjeg razvoja bio je W. Stern (1872-1938), jedan od osnivača razvojne psihologije. Njegova predavanja na sveučilištu u Hamburgu, pohađala je Marta Muchow, koja je razradila postupak psihološkog opažanja djeteta i u svojoj se kasnijoj karijeri bavila psihologijom djeteta (Matešić, 2012). Opažanje je krajem 19. i početkom 20. stoljeća bila jedna od glavnih metoda dječje psihologije, pa rad R. Bujasa, u metodološkom smislu, možemo smatrati temeljnim za hrvatsku dječju psihologiju. Ramiro Bujas potaknuo je i razvoj primijenjene razvojne psihologije osnivanjem Radnog odbora za ispitivanje školske djece primjenom Binet-Simonovog (Goddardovog) testa, priređenog za naše uvjete. Pomoću tog instrumenta su 1923. godine počela prva ispitivanja u praksi. Tendencija prema primjeni psihologije u praksi izrazila se i u osnivanju Stanice za savjetovanje pri izboru zvanja u Zagrebu (1931). Nastavilo se i s radom na razvoju mjera za ispitivanje inteligencije. Po uzoru na test P. B. Ballarda, Z. Bujas i A. Ostojčić razvili su 1942. B.O.B. serija za ispitivanje inteligencije djece od drugog razreda osnovne škole do prvog razreda srednje škole. Adela Ostojčić Bujas bila je 1950. i koautorica rada „Eksperimentalni prilog psihologiji takmičenja u osnovnim školama“, jednog od najcitiranijih znanstvenih radova u hrvatskoj psihologiji (Pavlina, 2008). Pored toga ispitivala je i inteligenciju muške i ženske srednjoškolske omladine i utvrdila da ne postoje značajne razlike u prosječnim rezultatima na testu inteligencije između djevojaka i mladića. U svom dugom i plodnom znanstvenom i nastavnom radu trajno je utjecala na razvoj dječje psihologije kao primijenjene discipline. Njezina snažna osobnost doprinosila je promjeni shvaćanja o dualnosti znanstvene i primijenjene psihologije povezivanjem vlastite znanstvene i stručne djelatnosti.

Razvoj dječje psihologije osiguravalo je i osnivanje studija psihologije (Katedre za psihologiju) na Filozofskom fakultetu u Zagrebu (1929). Studij je bio tako koncipiran da je učvrstio orijentaciju prema opažanju i mjerenju, odnosno prema

empirijskoj psihologiji. Takvu su orijentaciju ranih četrdesetih godina prihvatili i neki pedagozi uposleni u odgojno-obrazovnim ustanovama. Psihologija se tada studirala u pedagoškoj grupi predmeta, zajedno s pedagogijom, logikom, filozofijom. Diplomirana pedagoginja Ljubica Godler (1938) izvijestila je o svojim ispitivanjima zagrebačke djece predškolske dobi Bečkim razvojnim testovima. U ispitivanjima razvoja mišljenja djece od 7 do 15 godina Godler je rabila metodu analize sadržaja slobodnih dječjih sastavaka, a proučavala je i shvaćanje prenesenog značenja riječi kod djece osnovne škole. Svojim je člancima, predavanjima i društvenom akcijom (osnivanjem Centra za dječje igre i igračke) dvadesetak godina doprinosila ondašnjoj edukaciji učenika Učiteljske škole u Zagrebu, učitelja u praksi, pa i roditelja.

Poslije drugog svjetskog rata, na studij psihologije u Zagrebu 1947. kao starija asistentica Ramira Bujasa uposlena je dr. Anka Matić (Matešić, 2008). Bila je stipendistica Francuske vlade, pa je radeći u timovima poznatih francuskih psihologa H. Piérona i H. Wallona, stekla bogato stručno iskustvo, između ostaloga, i iskustvo ispitivanja djece i omladine. Doktorirala je na Sorboni. Razvoju dječje psihologije pridonio je njezin prijedlog programa studija kolegija Psihologija djetinjstva i mladosti na Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu 1950., kao i njezini članci o dječjoj igri, o ljevorukosti, dječjem likovnom izrazu i ulozi herediteta u razvoju djeteta, što ih je objavljivala u pedagoškoj periodici (*Predškolsko dijete*, *Pedagoški rad*). U toj je periodici članke o važnosti sistematskog opažanja djeteta, o dječjim interesima i emocijama, objavljivala i Nada Smolić. Anka Matić 1956. odlazi na dužnost direktorice Savjetovališta za djecu i omladinu u Zagrebu, te na Institut za proučavanje razvojnih problema djece i omladine. Iz današnje perspektive moguće je ustvrditi da je to razdoblje njezina rada imalo značajan utjecaj na porast istraživanja problema u ponašanju djece i mladih, koja su i danas vrlo prisutna u hrvatskoj razvojnoj, ali i u kliničkoj i socijalnoj psihologiji. (Proučavanje materijala što ih je njezin tim prikupio o delinkventnoj djeci smještenoj u domovima za odgoj u priličnoj je mjeri utjecao i na profesionalni izbor autorice ovoga teksta).

Svjetski poznat genetičko-maturacijski teorijski pristup razvoju djece, tematski obilježen istraživanjima tjelesnog i psihomotornog razvoja djece, postao je blizak pripadnicima medicinske struke, pa je preko njih uveden i u našu dječju psihologiju. Tako, primjerice, pedijatrica Nevenka Čuturić u *Arhivu za zaštitu majki i djeteta* 1966. i 1968. izvješćuje o američkom Baby testu i korisnosti njegove primjene, te o psihosomatskom i psihomotornom razvoju male djece. Hrvatska razvojna psihologija početne je korake u pravcu interdisciplinarnih istraživanja ostvarila upravo na ovim temama i u tome ustrajava sve do današnjih dana.

U tematskom i metodološkom smislu tih godina nove trendove donose i dvije doktorske disertacije. Pored istraživanja razvoja inteligencije i psihomotornog

razvoja, sadržaj ovih disertacija istraživanja proširuju na socijalni i govorni razvoj djece. Prva od dviju disertacija na Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu (Lazić, 1959) u našu razvojnu psihologiju uvodi svjetski poznatu sociometrijsku tehniku Jacoba Morena, istražujući relacije između školskog uspjeha i dječjeg položaja u razrednom kolektivu. To je otvorilo put prema istraživanjima i drugih korelata sociometrijskog položaja u dječjim grupama, čime se naši razvojni i edukacijski psiholozi bave sve do današnjih dana. Druga disertacija (Furlan, 1961), posvećena je raznolikosti rječnika i strukturi govora. Svoje spoznaje o govornoj razvijenosti učenika osnovne škole za stručnu javnost autor objavljuje u časopisu *Iskustva i problemi* 1962. i u časopisu *Suvremena škola* 1963. Djelujući profesionalno u Zavodu za školstvo SR Hrvatske, Furlan je putem članaka i knjiga vršio snažnu diseminaciju spoznaja iz dječje psihologije, ali i iz drugih grana psihologije, svojim člancima, kao i knjigama o početku osnovnog školovanja 1968, i o osnovama procesa učenja 1969. Na taj način slijedio je hrvatsku tradiciju približavanja znanstvene i primijenjene psihologije. Time je nastavio i nakon upošljavanja na Odsjeku Filozofskog fakulteta u Zagrebu u svojstvu profesora razvojne psihologije. Njegovo bogato znanstveno i stručno djelovanje s pravom se može pozicionirati u razvojnoj i u edukacijskoj psihologiji.

U razmatranom razdoblju hrvatska se razvojna psihologija razvijala u kontekstu jugoslavenske psihologije. Prvi Kongres psihologa Jugoslavije održan je 1961. u Sloveniji, na Bledu. Od ukupno 46 priopćenja 9 ih je bilo u sekciji za dječju i pedagošku psihologiju (Rot, 1984). Nakon trećeg Kongresa u Beogradu, 1967., kongresi više nisu bili organizirani po disciplinama, nego se povećao broj tematskih skupova, što je, prema mišljenju Rota, povećalo disciplinarnu difuznost. Meni osobno to je onemogućilo utvrđivanje točne količine priopćenja iz razvojne psihologije. Prema Rotu, u ovome razdoblju, pa i do 1978., mnogim su istraživanjima nedostajale teorijske pretpostavke. Već je ranije spomenuto da je takav nedostatak bio zamjetan i u hrvatskoj razvojnoj psihologiji u tome razdoblju, kao uostalom i u istraživanjima razvojnih psihologa biheviorističke orijentacije u svijetu. Takvo stanje bilo je dijelom i posljedica traumatskog iskustva naših vodećih psihologa izvrnutih dvama protivljenjima empirijskoj, odnosno, biheviorističkoj psihologiji. Između dvaju svjetskih ratova bilo je to snažno protivljenje dijela akademske zajednice i crkvenih krugova, pristalica duhovno-znanstvene psihologije, a prvih godina nakon Drugoga svjetskog rata bile su to ideološki zasnovane komunističke zabrane testova i testiranja. Većina hrvatskih psihologa od naših su osnivača naučili svoj posao raditi znanstveno korektno, izbjegavajući svjetonazorske prepirke u teorijskom elaboriranju istraživačkih problema. Rane razvojne teorije ličnosti (Freudova, Adlerova, Jungova) u nas su se u ovom razdoblju smatrale neznanstvenima jer se preferirao eksperimentalni pristup. Međutim, u svijetu su ove teorije bile predmetom znanstvenih provjera pri kojima su njihovi apstraktni koncepti

operacionalizirani tako da ih je bilo moguće znanstveno verificirati. Formulirane su i nove teorije i/ili modeli razvoja koji u načelu postaju predmetom znanstvenih provjeravanja. Na jugoslavenskom prostoru u razvojnoj su psihologiji načelo teorijskog utemeljenja istraživanja najprije počeli prakticirati beogradski psiholozi (npr. Ivan Ivić i njegovi suradnici). Svoja istraživanja kognitivnog razvoja djece zasnivali su na danas poznatim razvojnim teorijama J. Piageta i L. Vigotskog, koje su „velike sile“ u psihologiji (SAD i Velika Britanija) otkrile tek 60-ih godina prošlog stoljeća. Nakon tog vremena u našoj razvojnoj psihologiji počinje novo razdoblje u odnosu prema teorijskom utemeljenju istraživanja, posebice kognitivnog razvoja djece.

Hrvatski razvojni psiholozi bili su dobro povezani i s psiholozima iz SR Slovenije u kojoj su znanstvenici, predvođeni profesorom na Filozofskom fakultetu u Ljubljani, Ivanom Toličićem, proučavali dječje aktivnosti u igri koristeći ih kao dijagnostičko sredstvo djetetove ličnosti u predškolskoj dobi. To je bila i tema Toličićeve doktorske disertacije (1959). Njegov interes za mjerenje različitih aspekata dječjeg razvoja usmjerio ga je i na izradu i provjeravanje prognostičke valjanosti *Testa za školske novince*, odnosno Testa zrelosti za školu (Ljubljana, 1966). Tih godina u njegovim su istraživanjima sudjelovali i neki hrvatski psiholozi, pa i autorica ovog priloga. Rezultati primjene testa u praksi pokazali su da djeca iz obitelji nižega socioekonomskog statusa, kao i ona koja nisu pohađala dječje vrtiće, postižu slabije rezultate, što je profesora Toličića potaknulo na ideju o *maloj školi*. Zahvaljujući njegovu zalaganju i zalaganju njegovih suradnika ta je ideja realizirana i u Hrvatskoj. Tragom njegova rada na izradi testa za ispitivanje djece pri polasku u osnovnu školu, u Hrvatskoj su u narednim razdobljima u tu svrhu konstruirani i naši testovi. Uporaba pojma *zrelost* za školu, ili *gotovost* za školu, kako su je nazivali u SR Srbiji (Smiljanić, 1970), postupno se napušta (zbog činjenice da se „zrelost“ prvenstveno shvaća kao biološka kategorija), pa se umjesto njega uvodi pojam *spremnost* (ili *pripremljenost*) za školu. Prema mojoj procjeni, istraživanja ovih konstrukata i primjena njihovih rezultata predstavljaju primjer onovremenog značajnog utjecaja naše razvojne, a i pedagoške psihologije, na politiku odgoja i obrazovanja. Sve većim društvenim potrebama za upoznavanjem dječjeg razvoja razvojni su se psiholozi odazvali i pisanjem znanstveno-popularnih tekstova o dječjem i adolescentskom razvoju. Široko prihvaćena bila je serija od deset knjižica 1. Kola: *Dečja psihologija* (1964), Beograd, Rad. Napisali su ih poznati razvojni psiholozi toga vremena. Iz Hrvatske u toj su biblioteci kao autorice sudjelovale Branka Lazić, s Odsjeka za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu i Nada Smolić, s Više škole za socijalne radnike u Zagrebu. Sadržaj knjižica donosio je osnovne podatke i spoznaje o razvoju osjeta i pokreta u djece, o dječjoj inteligenciji i mišljenju, o dječjim emocijama i interesima, o odnosu nasljeđa i okoline u dječjem razvoju i o razvoju u pubertetu. U okviru Škole za

roditelje društva *Naša djeca*, čiji je program u osnovnim školama grada Rijeke i bliže okolice od 1967. izvodila skupina volontera (psiholog, pedagog, pedijatar, socijalni radnik i pravnik), te su knjižice bile dio pokretne biblioteke za roditelje koji su ih rado posuđivali (Potočnjak, 1971).

Na kraju prikaza ovog razdoblja hrvatske razvojne psihologije želim objasniti zašto je ovaj pregled organiziran po načelu *najznačajniji psiholozi i najznačajniji radovi*. Iz podataka na sl. 1, vidljiva je njezina relativna nerazvijenost, kako u odnosu na cjelinu njezina predmeta, tako i u odnosu na ostale psihologijske discipline (npr. psihologiju rada, fiziološku, pedagošku i socijalnu psihologiju). Te činjenice ne omogućuju sintetski prikaz njezinih dominantnih teorijskih, metodoloških i tematskih obilježja. Njih će čitatelj naći u prikazu sljedeća dva razdoblja razvojne psihologije u Hrvatskoj.

Pregled razdoblja od 1971. do 1990. godine

Relevantna obilježja navedenog razdoblja

Znanstvenu dinamiku u našoj razvojnoj psihologiji u ovome razdoblju potaknuli su već stasali trendovi u svjetskoj razvojnoj psihologiji. Između ostaloga, u svijetu su ponovno „otkrivene“ neke ranije razvojne teorije, a formulirane su i nove. Provjeravanje njihovih postavki tematski je širilo područja istraživanja svih aspekata razvoja pri čemu su uspoređivane osobe različite dobi i spola u sličnim i različitim okolinama. Pored strukture i socioekonomskih obilježja grupa u kojima pojedinci žive, počinju se proučavati i psihosocijalna obilježja tih grupa i socijalno ponašanje pojedinaca u njima. Slijedom toga, razvijaju se i novi teorijski i metodološki pristupi, usavršavaju se metode istraživanja razvoja, tehnike prikupljanja podataka i njihova statistička obrada, te se postupno „izlazi iz laboratorija“, što povećava ekološku valjanost istraživanja razvoja. Uz transverzalne, raste broj longitudinalnih, kao i nacionalnih studija djece i mladih. Opadanje broja laboratorijskih eksperimenata prati paralelni porast broja korelacijskih studija. Relacije između biološkog i psihološkog razvoja sve češće se istražuju prema modelu indirektnih efekata, u odnosu na ranija istraživanja po modelu direktnih efekata.

Društvena situacija u SR Hrvatskoj, u odnosu na poslijeratnu, u ovom razdoblju postaje povoljnija. Raste broj ustanova odgoja i obrazovanja, zdravstvenih ustanova za brigu o osobama svih dobi, mijenja se i društvena regulativa brige za mlade, a razvijaju se i visokoškolske ustanove. Osnivaju se novi studiji psihologije, prvo na Filozofskom fakultetu u Zadru (1978), a zatim na Pedagoškom fakultetu u Rijeci (1979). Na zagrebačkom Odsjeku za psihologiju 1969. započeo je poslijediplomski studij na kojemu su neki polaznici magistrirali s temama iz razvojne psihologije. Nekoliko psihologa s temama relevantnima za razvojnu psihologiju je i doktoriralo: Lacković-Grgin, 1982, Havelka, 1984, Ljubešić, 1985, M. Ajduković, 1986, Žužul, 1987, Nazor, 1987, Lugomer-Armano, 1988, Duran, 1994. Paralelno s

porastom broja kvalificiranih psihologa javlja se i porast potreba za njihovo zapošljavanje. Rad psihologa u praksi potiče interes i kod stručnjaka drugih profila za primjenu znanstvenih rezultata u praksi. O rezultatima istraživanja izvješćuje se na kongresima, simpozijima i konferencijama, te na stručnim skupovima za edukaciju učitelja, nastavnika, profesora, socijalnih radnika i drugih. Uz Kongres psihologa Jugoslavije, koji se prestao održavati 1988., u Hrvatskoj je, povodom desete obljetnice smrti Ramira Bujasa, 1970. godine, u organizaciji Odsjeka za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu i Društva psihologa Hrvatske, započeo s radom znanstveni skup Dani Ramira Bujasa, koji se održava bionalno i kasnije prerasta u međunarodni skup. Na Odsjeku za psihologiju u Zadru (1979.), povodom sto godina rođenja Ramira Bujasa, održani su prvi Dani psihologije u Zadru koji se također održavaju bionalno, danas kao međunarodni skup. Redovito se održavaju i Konferencije Hrvatskog psihološkog društva.

Pored zbornika radova priopćenih na navedenim skupovima, u Hrvatskoj u ovome razdoblju izlaze i časopisi u kojima se objavljuju radovi i iz razvojne psihologije. To su: *Revija za psihologiju*, *Primijenjena psihologija* i *Radovi za filozofiju, psihologiju, sociologiju i pedagogiju (FPSP)*, te pedagoški časopisi: *Pedagoški rad*, *Školski vjesnik*, *Iskustva i problemi*, *Predškolsko dijete* i *Defektologija*. Psiholozi su tada objavljivali i u beogradskim časopisima *Psihologija* te *Sociologija*, ali i u knjigama i drugim publikacijama. Zanimljivo je spomenuti da pregled objavljenih radova članova Društva psihologa Jugoslavije do 1972. (Stary, 1975), pokazuje da je u usporedbi s brojem radova do 1970. samo u dvije godine ukupni broj radova porastao 67,56%, a iz razvojne psihologije 28,11%.

Tematska i metodološka obilježja razvojne psihologije 1971.-1990.

U svrhu identifikacije tema iz razvojne psihologije u znanstvenim, stručnim i preglednim radovima, te drugim publikacijama, najprije je analizirana prisutnost pripadajućih članaka u ključnim, slučajno odabranim publikacijama. Analiza brojeva *Zbornika Dana Ramira Bujasa* (1974.-1981.). pokazala je da u tom razdoblju, u usporedbi s prethodnim, raste broj radova iz razvojne psihologije, ali je on i dalje relativno mali te, u odnosu na ukupni broj radova, iznosi oko 10 %. U *Reviji za psihologiju*, koja je počela izlaziti 1970.godine, od 1975. povećava se broj znanstvenih radova u odnosu na dotadašnje brojne pregledne i stručne radove. U analiziranih 16 brojeva časopisa nakon 1975., od ukupno 86 znanstvenih radova 8.17% ih je iz razvojne psihologije, među stručnima ih je 11,1%, a među preglednima ih je 17.38%. U *Primijenjenoj psihologiji*, u razdoblju od 1980. do 1989., od 121 znanstvenog rada 9.9 % ih je iz razvojne psihologije, a od ukupno 76 stručnih radova ih je 12.8 %. Još uvijek dominiraju radovi o razvoju u predškolskoj i školskoj dobi. U časopisu *Radovi-Razdio FPSP*, od 1977. do 1990., objavljeno je ukupno 64 rada iz psihologije, od kojih je 39.06% iz

razvojne psihologije djetinjstva i adolescencije. Posebni značaj za hrvatsku razvojnu psihologiju imao je VIII. kongres psihologa Jugoslavije, 1984., gdje se u sekciji *Razvojna psihologija*, osim o shvaćanju djeteta i djetinjstva, raspravljalo i o problemima istraživanja kod adolescenata i starijih osoba te o potrebi interdisciplinarnog i međukulturnog pristupa u istraživanjima razvoja. Na posljednjem, IX. Kongresu psihologa Jugoslavije, održanom 1988., hrvatski su psiholozi organizirali sekciju *Adolescencija*. Iste je godine objavljena i monografija *Problemi adolescenata iz gradskih sredina* (Lacković-Grgin i sur.1988). Porast istraživanja razvoja u adolescenciji ukazuje na to da hrvatska razvojna psihologija postupno počinje obuhvaćati sve veći dio cjeline svoga predmeta. Njezinom predmetnom proširenju pridonijela je i serija gerontoloških istraživanja (Defilipis i Zvonarević, 1970, Defilipis, Jovanović i Zvonarević, 1972) na populaciji Zagrepčana iznad 60 godina starosti, kao i longitudinalna studija socijalno-emocionalnog stanja starih ljudi u ruralnim područjima SR Hrvatske, što ju je od 1972. do 1976. provela Nada Smolić-Krković. Također, Smolić-Krković je 1974. objavila knjigu *Gerontologija* (prema: *Hrvatska opća enciklopedija*, Zagreb, Leksikografski zavod Miroslav Krleža). Nakon pionirskog rada ovih autora, počinju istraživanja starenja, nastavljena sve do današnjih dana. Zanimljiv je podatak da je 1984. zabilježen pomak granice određenja početka razdoblja starosti sa 60 na 65 godina. I naposljetku, sredinom ovog razdoblja u Zagrebu izlazi knjiga *Čovjekov psihički razvoj: uvod u razvojnu psihologiju* (Furlan, 1981), a u Beogradu knjiga *Razvojna psihologija* (Smiljanić, 1989). Obje su knjige sistematizirale starija znanja, ali im je nažalost nedostajalo dovoljno sadržaja o promjeni paradigme 70-ih godina, kao i nekih razvojnih pojmova proizašlih iz novijih razvojnih teorija. Na osnovi iznesenoga može se ustvrditi da tijekom ovog razdoblja hrvatska razvojna psihologija postupno prestaje biti pretežito dječja psihologija.

Analiza sadržaja radova iz navedenih publikacija pokazuje da se istraživanja i primjena njihovih rezultata mogu podijeliti u nekoliko tematskih skupina.

Prva skupina kao i u prethodnom razdoblju, u najširem smislu obuhvaća teme o kognitivnom razvoju i kognitivnom funkcioniranju. Istražuje se utjecaj socioekonomskog i rezidencijalnog statusa djece na razvoj njihovih intelektualnih sposobnosti, i na njihov školski uspjeh (Lacković-Grgin, 1970; Toličić i Zorman, 1977). Propituju se neki koncepti Piagetove teorije inteligencije, i to: koncepti konzervacije broja i količine (Fulgosi i Fulgosi, 1971), provjeravaju se nesuglasni nalazi o dobi javljanja multiplikativne klasifikacije, konzervacije količine i invarijantnosti brojeva (Horvat, 1975), istražuje se uloga jezika u formiranju formalnih operacija, a ispituje se misaoni razvoj i formiranje početnih matematičkih pojmova na prijelazu s pred-operacionalnog na operacionalni nivo (Šarlija-Medančić, 1986). Razvojna istraživanja kognitivnih sposobnosti osoba srednje i starije dobi bila su rijetka.

Valja napomenuti da je u ovom razdoblju u svijetu i u nas još uvijek dominiralo shvaćanje da je dijete *homo educandus*. Ono je u određenoj mjeri utjecalo na izbor tema u ovoj skupini istraživanja i na relativno dobru recepciju istraživačkih rezultata. Osnovne spoznaje iz ove tematske skupine bile su korisne sastavljajući obrazovnih programa predškolskih ustanova i osnovnih škola, te organizaciji odgojno-obrazovne prakse odgojitelja i učitelja. Djelovale su pozitivno i na društveno-političke odluke o razvoju predškolskih i školskih ustanova, pa i na razvoj stručnih službi u osnovnim školama SR Hrvatske, čiji su sastavni dio bili i psiholozi. Doprinosile su i razvoju ustanova za profesionalno savjetovanje i usmjeravanje.

Tradicionalno inzistiranje hrvatske psihologije na važnosti istraživačke metodologije vidljivo je i u ovim istraživanjima. Posebna pozornost posvećivala se valjanosti instrumenata za ispitivanje kognitivnih sposobnosti. Tako, na primjer, provjeravaju se norme za Progresivne matrice za djecu (Ljubešić, 1977), prognostička valjanost Wechslerove ljestvice inteligencije za uspjeh u prvom i drugom razredu osnovne škole, ispituju se metrijske karakteristike Ketwig testa zrelosti za školu (Zarevski, 1982), a provjerava se i valjanost dječjih crteža (čovjeka i stabla), kao indikatora kognitivnih sposobnosti djece na početku školovanja i početkom adolescencije (Ribić, 1986). Za ispitivanje inteligencije adolescenata i odraslih, u ovome razdoblju, značajna su ostvarenja u razvoju psiho-dijagnostičkih instrumenata. Profesor Zoran Bujas i njegovi suradnici na Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu i Zavoda za zapošljavanje SR Hrvatske, 1971., 1975., na reprezentativnim uzorcima osoba različite dobi i stupnja obrazovanja, baždari su Bujasovu verbalnu bateriju za ispitivanje inteligencije (*B-seriju*), zatim Modifikaciju Ravenovih progresivnih matrica, M-seriju i druge (Matešić, 2011). Osim njihove primjene u postupcima profesionalnog usmjeravanja i zapošljavanja, ti su testovi omogućavali i kvalitetna istraživanja. Pored uporabe testova, u istraživanjima iz ove skupine korištena je Piagetova klinička metoda, upitnici o socioekonomskom i obrazovnom statusu roditelja djece, kao i podaci iz školske dokumentacije. U odnosu na način kako se u zapadnim zemljama operacionalizirao socioekonomski status, u ovim se istraživanjima taj način prilagođavao našim društveno-ekonomskim prilikama. Može se ustvrditi da su istraživanja iz ove skupine korespondirala s tadašnjim svjetskim istraživanjima, a neka od njih odvijala su se u suradnji hrvatskih razvojnih psihologa s onima iz Ljubljane i Beograda.

Druga tematska skupina odnosi se na socijalni razvoj djece i adolescenata, a mogla bi se podijeliti u dvije podskupine. U jednoj su podskupini istraživanja kognitivnih aspekata socijalnog ponašanja utemeljena u socijalno-kognitivnoj i Piagetovoj teoriji razvoja i/ili modelima izvedenima iz tih teorija. U drugoj se podskupini veća pozornost posvećivala interakcijama adolescenata s roditeljima, vršnjacima i drugim značajnim osobama i utjecaju tih interakcija na razvoj različiti-

tih aspekata socijalnog ponašanja djece i adolescenata. Poseban naglasak posvećen je delinkventnom ponašanju djece i adolescenata, te stilovima života adolescenata.

U *prvu podskupinu* pripadaju istraživanja pro-socijalnog ponašanja djece s obzirom na neka obilježja pomagača i pomaganog (Kljaić i Prišlin, 1984), zatim očekivanja predškolske djece o ponašanju odgojitelja prema djeci različite fizičke privlačnosti (Turčinović, 1980). Pokazalo se da stereotipije o fizičkoj privlačnosti svoj razvoj započinju u 4. godini života. Nadalje, proučavani su neki aspekti socijalizacije stereotipa spolnih uloga (npr. muških i ženskih zanimanja), koje se također počinju formirati u predškolskoj dobi (Hudek, 1986). Istraživane su i dječje atribucije uspjeha i neuspjeha (Lugomer-Armano, 1988), koje utječu na motivaciju djece u učenju, ali i na odnose između djece i značajnih odraslih. U okviru socijalno kognitivne teorije ispitivala se izraženost praznovjernosti kod djece školske dobi, te dječje agresivno ponašanje i njegove situacijske determinante: oružje i agresivnost djece (Žužul, 1987). Raspravljalo se o utjecaju gledanja filmova i vanjskog potkrjepljenja na dječju agresivnost, a ispitivao se i odnos agresivnosti i hiperaktivnosti u djece predškolske dobi. Nadalje, tu pripadaju i istraživanja u okviru Piagetove teorije o razvoju shvaćanja pravila i vrijednosti, te istraživanja sposobnosti decentracije, odnosno razumijevanja potreba drugih, kao osnove moralnog ponašanja. Ispitivan je i odnos tipova moralnog rasuđivanja predškolske djece s njihovim sociometrijskim položajem u grupi (Lacković-Grgin i Deković, 1987).

Navedena i slična istraživanja metodološki i sadržajno slijedila su svjetske trendove, ali su, nažalost, kasnila u fazi za desetak i više godina. Uzroci kašnjenja su višestruki, a prema mojoj procjeni dva su uzroka ključna. Jedan od njih je stanje koje je dominiralo u hrvatskoj psihologiji u kojoj se sporo prihvaćala *kognitivna revolucija*, odnosno sporo se napuštala bihevioristička paradigma razvoja. Više ili manje diskretno su se kritizirala istraživanja u okviru spomenutih razvojnih teorija. Kad su studenti predlagali istraživati teme utemeljene u „novim“ teorijama, otvoreno ih se upozoravalo da nije problem u temi i problemu, već u metodi. Tek nakon otvaranja novih studija psihologije u Hrvatskoj postupno su se u istraživanja uvodili klinički intervjui, autobiografska metoda i ostale tehnike koje su u svjetskoj razvojnoj psihologiji postale legitimnima krajem šezdesetih godina prošlog stoljeća. Drugi uzrok bile su skromne kadrovske i materijalne prilike za razvoj ove znanstvene discipline. Kadrova koji bi se bavili razvojno-psihološkim temama nedostajalo je ne samo na sva tri studija psihologije u Hrvatskoj i na višim i visokim učilištima na kojima se predavala psihologija djetinjstva i mladosti, nego je i broj psihologa u drugim odgojno-obrazovnim institucijama bio mali. Trajno je nedostajalo materijalnih sredstava za terenska istraživanja, pa čak i literature, posebice stranih knjiga i časopisa. Te činjenice manje su utjecale na vremensko zaostajanje za svijetom na teme iz druge podskupine. Čini se da je

povoljnijim materijalnim prilikama za ta istraživanja vjerojatno pridonijela njihova veća društvena relevantnost.

U drugoj podskupini prva sustavna istraživanja u razmatranom razdoblju započela su 1977. u okviru projekta *Razvojno-socijalizacijski aspekti formiranja ličnosti i ponašanja mladih*, na Katedri za psihologiju Zavoda za društvene znanosti Filozofskog fakulteta u Zadru. Provedena su početna istraživanja psiho-dinamike obiteljskih odnosa te roditeljskog upravljanja djecom u odnosu s njihovom motivaciju u učenju i s nekim oblicima njihova socijalnog ponašanja. Proučavana je percipirana efikasnost u socijalnim interakcijama u odnosu na socio-emocionalnu ekspanzivnost učenika, nakon čega su slijedila teorijska istraživanja utjecaja simetričnih i asimetričnih socijalnih interakcija na samovrednovanje djece i adolescenata (Lacković-Grgin, 1984; 1988). O ostalim istraživanjima u okviru ovog projekta opširnije vidjeti u: *30. obljetnica Odjela za psihologiju Sveučilišta u Zadru*, 2008, str.31-32, Zadar, Sveučilište u Zadru.

Tih su godina na Danima Ramira Bujasa započela priopćenja radova o delinkventnom ponašanju mladih (Bajer, Kljaić i Brandolica, 1974; Kljaić, Prišlin i Bajer 1985). Provedeno je sustavno longitudinalno istraživanje muške delinkventne djece, u kojemu je, između ostaloga, utvrđeno da su struktura obitelji i roditeljska briga za dijete najznačajniji faktori u razvoju delinkventnog ponašanja. Longitudinalni nacrt istraživanja omogućio je utvrditi da je skoro polovica praćene djece nakon četrnaeste godine ponovno počinila kazneno djelo do njihove osamnaeste godine života (Bajer i Kljaić, 1990). I u ranijem pregledu hrvatskih istraživanja prediktora delinkventnog ponašanja mladih M. Ajduković (1980) utvrđuje da psihološka istraživanja pokazuju da su dobri prediktori toga ponašanja odgojni postupci u obitelji (npr. delinkventi dobivaju manje ljubavi od očeva, dok su majke prema njima indiferentne). Defektološka istraživanja istovremeno ukazuju na značenje asocijalnih ponašanja članova obitelji za razvoj delinkventnog ponašanja mladih. Raspravljalo se i o mogućnostima socijalne integracije delinkvenata, a provjeravana je i valjanost samoiskaza o neprihvatljivim ponašanjima mladih (Ajduković, M. Ajduković, D. i Tadinac, 1984). Sumirani su i nalazi o stilovima roditeljskog odgoja kao faktora delinkventnog ponašanja (M. Ajduković, 1990). Socijalno ponašanje adolescenata, u širem smislu, bilo je i predmetom istraživanja stilova života gradske omladine (Fulgosi i Radin, 1982). U to su vrijeme slabila tipična obilježja socijalističkog industrijskog društva. Počele su se pojavljivati alternativne skupine mladih u većim hrvatskim gradovima koje su težile modernosti, uz, istovremeno, sve vidljivije skupine mladih koje su preferirale tradicionalne vrijednosti. Autori su željeli ispitati šarolikost njihovih životnih stilova. Pokazalo se da svih osam identificiranih stilova života manje opisuju karakteristike ličnosti mladih, a više ekonomski i obrazovni te rezidencijalni status njihovih obitelji, loša komunikacija s roditeljima i broj članova obitelji.

Metodološke pristupe u ovoj tematskoj podskupini obilježavaju teorijska situiranja istraživačkih problema, pažljiva odabiranja i provjeravanja metrijskih karakteristika stranih instrumenata za mjerenje različitih istraživačkih varijabli, te konstrukcija novih instrumenata (npr. za ispitivanje roditeljskih stilova upravljanja djecom i adolescentima, skala za mjerenje interakcija sa značajnim odraslima, tehnika za utvrđivanje sociometrijskog statusa). Također, brižljivo su odabrani uzorci ispitanika. Reprezentativni uzorci korišteni su u istraživanjima kad je njihova svrha bila nalaženje općih principa razvoja, dok su za provjeru nekih teorijski relevantnih koncepata služili prigodni uzorci. Počele su se rabiti psihografske analize i etnografske metode istraživanja, koje će se u sljedećem razdoblju koristiti u istraživanjima razvoja u srednjoj i, posebice, starijoj dobi.

Treća tematska skupina odnosi se na različite poremećaje u dječjem razvoju. U prvim godinama razmatranog razdoblja ispitivale su se minimalne cerebralne disfunkcije kod djece (Turdiu Šimunec, 1970), uzroci tikova i enureza, a longitudinalno su praćena djeca s psihomotornom epilepsijom. Započela su i sustavna istraživanja sindroma zaostajanja u dječjem jezičnom razvoju (Ljubešić, 1990), s posebnim obzirom na ozljede mozga poslije rođenja i na zaostajanje u kognitivnom razvoju. Ova je autorica u svojoj doktorskoj disertaciji ispitivala kognitivne sposobnosti osnovnoškolske djece oštećena vida, oštećena sluha i mentalno retardiranih (Ljubešić, 1985). Pozornost se počela posvećivati i istraživanjima etiologije autizma (Ribić, 1977). Proučavani su i faktori koji utječu na pojavu elipsi u govoru djece predškolske dobi (Mimica, 1982). U skupini istraživača koji su se bavili teškoćama i poremećajima u razvoju djece prakticirao se interdisciplinarni pristup kao i u svjetskoj razvojnoj psihologiji. On se u razmatranom razdoblju u hrvatskoj psihologiji pokazao produktivnim i poticajnim za razvoj kliničke psihologije, kao i defektologije. Suradnja između kliničke i razvojne psihologije dovodi do sve uspješnije primjene istraživačkih rezultata u praksi (npr. u radu zdravstvenih centara i savjetovališta za djecu, majke i adolescente) i do sve kvalitetnije edukacije defektologa. Konačno, interdisciplinarni pristup urodio je oblikovanjem nove discipline – razvojne psihopatologije (Vulić-Prtorić i Cifrek-Kolarić, 2011).

Četvrta tematska skupina obuhvaća početna istraživanja odraslih u jednoj od njihovih vrlo značajnih životnih uloga – u ulozi roditelja. U razvojnoj psihologiji istraživački fokus na ulogu roditelja i roditeljstvo ima dugu tradiciju. Ona je započela pod utjecajem brojnih razvojnih teorija ličnosti koje su naglašavale značenje roditeljskog utjecaja na razvoj djece, ali i na roditeljstvo kao iskustvo koje utječe na razvoj samih roditelja. U svjetskoj psihologiji roditeljsko ponašanje kao istraživačka tema prisutno je već više od stotinu godina, a u našoj razvojnoj psihologiji u četrdesetak godina. U razmatranom razdoblju istraživanja su uglavnom bila usmjerena na roditeljsku praksu u kontekstu socio-demografskih obilježja obitelji, obiteljske strukture, obiteljskih odnosa i filozofije odgoja. Ispitivale su se

kontekstualne determinante roditeljskog ponašanja, verificirani su tada aktualni teorijski modeli upravljanja djecom i njihova važnost za različite aspekte dječjeg i adolescentskog razvoja, te se vršila usporedba s empirijskim rezultatima stranih istraživanja. U okviru modela što ga je 1971. predložila Baumrind, naša istraživanja su pokazala da demokratski, autoritativni i stihijski stil roditeljskog rukovođenja djecom imaju različite učinke na socijalnu zrelost, kooperativno i kompetitivno ponašanje djece i na njihov sociometrijski položaj u razredu (Lacković-Grgin, 1982). Metodološka novost u tim istraživanjima bila je, uz uključivanje roditelja, ispitivanje njihove djece, te utvrđivanje /ne/slaganja u njihovim iskazima o roditeljskim postupcima.

Istraživanja kod adolescenata pokazala su da oni koji procjenjuju većom nježnost i intimnost u odnosu s očevima imaju manje problema u ispitivanih pet područja života, dok je majčina i očeva kontrola bila povezana s problemima u tim područjima. Rezultati su bili sukladni stranim nalazima kod adolescenata (npr. u Francuskoj i SAD-u). Zanimljivo je da su tradicionalni roditelji i oni nižeg obrazovanja pokazivali veću kontrolu kćeri u pubertetu, posebice onih koje su ranije spolno sazrele (Lacković-Grgin i Raboteg-Šarić, 1987). Prvorođena djeca općenito su bila više stimulirana u njihovu intelektualnom i verbalnom razvoju (Lacković-Grgin i Antica, 1985). Osim broja djece i redoslijeda njihova rođenja, roditeljsko ponašanje proučavano je i s obzirom na druge strukturalne značajke obitelji (npr. gubitak ešalonske strukture obitelji). Radi se o nepotpunim obiteljima, obično samo s majkom i djecom, bez oca zbog njegove smrti, zbog razvoda braka ili zbog njegova dugotrajnog izbjivanja iz profesionalnih razloga. Pokazalo se da majke iz obitelji gdje je otac umro pokazuju veći stupanj kontrole sinova, nego kćeri, a iz potpunih obitelji majke više kontroliraju kćeri nego sinove (Lacković-Grgin i Opačić, 1989). Adolescenti bez oca nešto brže odrastaju od svojih vršnjaka iz potpunih obitelji (Lacković-Grgin, Opačić i Žitnik, 1988). Pred kraj ovog razdoblja objavljen je pregledni članak posvećen razvoju djece razdvojenih roditelja, njihovim reakcijama i prilagodbi na razdvojenost, te njihovom emocionalnom i kognitivnom razvoju (Obradović, 1990). U narednom razdoblju taj će rad biti poticajan za daljnja istraživanja razvoja u jedno-roditeljskim obiteljima.

Na kraju, usuđujem se istaći pionirski značaj ove skupine istraživanja uloge roditelja i roditeljstva, koji će potaknuti seriju budućih istraživanja tih fenomena u hrvatskoj razvojnoj psihologiji.

Peta tematska skupina odnosi se na istraživanja starosti i starenja. Iako su ta istraživanja malobrojnija od onih u prethodno prikazanim skupinama, ona su značajna zbog proširenja hrvatske razvojne psihologije na cjelinu njezina predmeta. Već spomenuta pionirska istraživanja Defilipisa i Zvonarevića, te Nade Smolić-Krković, doprinijela su oblikovanju gerontološke psihologije u našim uvjetima i njezino postupno razgraničenje od gerontologije kao medicinske grane. Taj se

proces prepoznaje u proširenju istraživanja o fizičkim i zdravstvenim problemima starenja na istraživanja o socio-psihološkim korelatima starosti i starenja. Preciznije, dvije doktorske disertacije bile su posvećene psihosocijalnim indikatorima involutivnih procesa u funkciji dobi (Spitek-Zvonarević, 1979, Havelka, 1984). Nadalje, ispitan je distres i životno zadovoljstvo starijih te njihov odnos s nekim sociodemografskim varijablama, kao što je npr. rezidencijalni smještaj zatim psihosocijalna zavisnost te kvantiteta i kvaliteta socijalne mreže starijih (Raboteg-Šarić, Takšić, Božičević, 1988). Jedno istraživanje bilo je usmjereno na stav prema starijim osobama različitog zdravstvenog stanja kod onih osoba koje su s njima u različitim vrstama kontakta (Raboteg-Šarić, Vlahović, Božičević Mimica i Frey, 1985). Kao i u slučaju tematske skupine o razvojnim poremećajima, i u ovoj se skupini istraživanja koristio interdisciplinarni pristup u kojem su s razvojnim psiholozima sudjelovali socijalni, klinički i zdravstveni psiholozi, medicinari i drugi.

Prikaz tema, metodoloških obilježja i društvene relevantnosti istraživanja u našoj razvojnoj psihologiji tijekom ovog razdoblja, završit ću s nekoliko zamjedbi proizašlih iz uspoređivanja naše i svjetske razvojne psihologije. *Prva* zamjedba odnosi se na nacрте istraživanja. U nas je, više nego u svijetu, znatno dominirao transverzalni pristup. No, rezultati dobiveni tim pristupom u istraživanjima faktora dobi, nisu interpretirani u terminima dobnih promjena, već u terminima dobnih razlika, u čemu se odražavala naša metodološka kritičnost. U svjetskoj se literaturi u tome razdoblju susreću kritike učestalih interpretacija dobnih razlika u terminima dobnih promjena (Marshall, 1999). *Druga* se zamjedba odnosi na dominaciju znanstvenica u svjetskoj razvojnoj psihologiji (C. N. Jacklin, 1989). Takva dominacija u nas je u ovom razdoblju nešto manje izražena. *Treće*, u svijetu i u nas u ovom su razdoblju znatno brojnija istraživanja kognitivnog i socijalnog razvoja, nego tjelesnog i emocionalnog razvoja. *Četvrto*, kao i u svijetu i u nas se učestalo provjeravalo / ne/postojanje spolnih razlika u ispitivanim varijablama. *Peto*, pred kraj razdoblja zamjećuje se promjena dobnog određenja i naziva nekih razvojnih razdoblja. Npr. naziv prolongirana adolescencija, uveden je sedamdesetih godina prošlog stoljeća nakon velikih društveno-ekonomskih promjena i produženog trajanja obrazovanja, danas se vremenski produžuje i naziva razdobljem nadolazeće odraslosti.

Hrvatska razvojna psihologija od 1991. do 2015. godine

Relevantna obilježja navedenog razdoblja

Hrvatska se razvojna psihologija u ovome razdoblju susrela s potpuno afirmiranim shvaćanjem u svjetskoj razvojnoj psihologiji da ljudski razvoj traje cijeli život, da je razvoj stalni dobitak i gubitak, da je on višesmjernan, da je plastičan, da razvoj varira u vezi s povijesnim vremenom, kulturom i osobnim životnim događajima te da ovisi o interakciji dobne razine, povijesnog vremena i ne-normativnih događaja. Zbog svega nabrojenog preporuča se da razvoj valja proučavati interdisciplinarno.

Naznačene postavke usmjeravaju istraživače na neprestana traganja za sve potpunijim objašnjenjima razvoja, što nužno dovodi do proširenja razvojno-psiholoških konstrukata, do razvoja novih metoda za njihovo ispitivanje te do daljnjih provjera postavki ranijih razvojnih teorija i do formuliranja novih. Opisano stanje u svjetskoj razvojnoj psihologiji na početku ovoga razdoblja u našoj akademskoj zajednici postaje prezentno, između ostaloga zbog sve dostupnije ogromne recentne empirijske građe iz svjetske i domaće znanstvene produkcije. Zahvaljujući tome, manje ili više individualna istraživanja raznovrsnih problema počela su se organizirati u osmišljene projekte na kojima je radilo više istraživača. To je omogućilo dublje ulaženje u pojedine razvojne teme i probleme te nalaženje novih znanstvenih činjenica. Posljedično, te su spoznaje navodile razvojne psihologe u hrvatskoj akademskoj zajednici na uvođenje novih kolegija u studijima psihologije, kao i u drugim studijima čiji programi su uključivali sadržaje iz razvojne psihologije. Uz tradicionalni kolegij *Psihologija djetinjstva i adolescencije*, uvode se novi kolegiji kao npr. *Psihologija zrele dobi i starosti*, *Psihologija ranog djetinjstva*, *Psihologija obitelji i roditeljstva*, *Razvojni rizici, otpornost i psihopatologija* i dr. Prevode se strani i pišu novi domaći udžbenici i znanstvene monografije te raste broj znanstvenih, preglednih i stručnih radova u domaćim, ali i u stranim časopisima. Sustavno su nastavljena istraživanja nekih problema na koja su u prethodnom razdoblju dobiveni tek privremeni odgovori (npr. stres u djece i adolescenata, razvoj nekih osobina ličnosti, govorni poremećaji kod djece, posljedice životnih tranzicija na razvoj mladih i odraslih, doživljaj roditeljstva, uspješno starenje i dr.). Na redovito održanim konferencijama Hrvatskog psihološkog društva, s brojnim izlaganjima o primjeni psihologije u praksi, sudjelovali su i razvojni psiholozi koji preferiraju primijenjena istraživanja, ali i oni skloni znanstvenim teorijskim istraživanjima.

Početak ovog razdoblja Hrvatsku su zahvatile velike društvene promjene kao posljedica njezina osamostaljenja od Jugoslavije. Prvo je uslijedio Domovinski rat i period njime izazvanih kriza u poslijeratnom razdoblju. Prekid institucionalnih veza s bivšim jugoslavenskim republikama postupno je doveo do prekida i/ili sužavanja stručnih i znanstvenih veza između razvojnih psihologa iz bivših republika i do sve snažnije orijentacije na međunarodnu suradnju s psiholozima iz zapadnih zemalja. Naši razvojni psiholozi aktivno sudjeluju na međunarodnim konferencijama iz razvojne psihologije, a neki se uključuju i u međunarodne istraživačke projekte.

Nakon rata došlo je do postupnoga kadrovskog jačanja na odsjecima za psihologiju filozofskih fakulteta u Zagrebu, Zadru i Rijeci. Rastao je broj mladih istraživača usmjerenih na istraživanja razvojno-psiholoških tema i problema, kao i studenata koji, sudjelujući u realizaciji projekata svojih mentora, izrađuju diplomske, magistarske, pa i doktorske radove. U projekte već afirmiranih istraživača uključuju se znanstveni novaci čije financiranje je preuzelo Ministarstvo

znanosti Republike Hrvatske. Na taj su način ojačale fakultetske katedre za razvojnu psihologiju. Paralelno s tim jačali su i timovi istraživača u starim i novim institutima (u Institutu za društvena istraživanja i Institutu Ivo Pilar), u Studijskom Centru socijalnog rada Pravnog fakulteta u Zagrebu, Visokoj zdravstvenoj školi u Zagrebu. Razvojni se psiholozi zapošljavaju i u novo uspostavljenim učiteljskim fakultetima u Zagrebu, Zadru, Rijeci i Osijeku, na Edukacijsko-rehabilitacijskom fakultetu u Zagrebu, Filozofskom fakultetu u Splitu i Osijeku, kao i u predškolskim, školskim i zdravstvenim ustanovama Republike Hrvatske. Promijenjeni kriteriji za napredovanje u akademska zvanja, što su ih donosili novi zakoni o znanosti i visokoškolskom obrazovanju u Republici Hrvatskoj, dobro organizirani poslijediplomski, specijalistički i doktorski studiji, redovito održavani domaći i međunarodni znanstveni skupovi – sve to je poticalo znanstvenu produkciju razvojnih psihologa različitih generacija, što je vidljivo iz sadržaja znanstvenih i stručnih časopisa, zbornika sa skupova i stručnih elaborata.

U ovome razdoblju dinamizirana je i izdavačka djelatnost u Republici Hrvatskoj. Osnovana je „Naklada Slap“ koja objavljuje znanstvenu i stručnu literaturu iz psihologije. Između ostaloga, objavljeni su domaći i prevedeni strani sveučilišni udžbenici, znanstvene monografije i brojni testovi za praktične i istraživačke svrhe. Sadržaji tih publikacija služe studentima psihologije različitih razina studiranja, studentima nastavnčkih fakulteta, stručnjacima raznih profila, pa i roditeljima. Ugasili su se i/ili transformirali psihologijski časopisi iz prethodnih razdoblja, a oformljeni su neki novi. Prestala je izlaziti jugoslavenska *Revija za psihologiju*, a počeo je izlaziti međunarodni časopis *Review of Psychology*. Časopis *Primijenjena psihologija* ugašen je 1992., a od 1998. počela je izlaziti *Suvremena psihologija*. Časopis *RADOVI-Razdio FPSP*, Filozofskog fakulteta u Zadru, osnovan 1977., prestao je izlaziti 2002. Jačanje visokoškolskih studija psihologije i sustavno financiranje izdavačke djelatnosti omogućili su osnivanje novih časopisa. *Društvena istraživanja* počela su izlaziti 1992. godine, a *Godišnjak Zavoda za psihologiju u Rijeci*, osnovan 1992. prerasta 1997. u znanstveni časopis *Psihologijske teme*. Od 2008. počeo je izlaziti časopis *Klinička psihologija*.

Osim u navedenim časopisima, razvojni psiholozi u ovom razdoblju objavljuju i u časopisima: *Pedagoški rad*, *Napredak*, *Školski vjesnik*, *Medica Iadertina*, *Ljetopis socijalnog rada*, *Defektologija*, *Logopedija*, *Majka i dijete*, te u izdanjima ureda UNICEF-a za Hrvatsku i dr. Objavljuju i u stranim časopisima: *Infant and young children*, *Adolescence*, *Journal of Adult Development*, *Studia Psychologica*, *International Journal of Educational Psychology*, *European Journal of Personality*, *Journal of Child and Family Studies*, *A Journal of Human Behavior*, *Nordic Psychology*, *Social Indicators Research*, *Journal of Sexual Medicine* i dr.

Naposljetku, oni koji se bave razvojno-psihološkim pojavama autori su više znanstvenih monografija i sveučilišnih udžbenika, urednici knjiga i autori poglavlja

u knjigama izdanima u Hrvatskoj i inozemstvu, kao i autori publiciranih skala i upitnika za mjerenje i istraživanje različitih istraživanih varijabli. Neka od knjiga nagrađivane su kao izuzetno vrijedna znanstvena djela. Dio naslova nabrojanih publikacija, uz reference, mogu se naći na HRČKU i u CROSBİ.

Tematske i metodološke značajke hrvatske razvojne psihologije od 1991. do 2015.

Identifikaciju tema, kao i načina i rezultata njihova istraživanja, omogućila nam je analiza sadržaja nabrojanih publikacija čiji se broj značajno povećao u odnosu na prethodno prikazana razdoblja hrvatske razvojne psihologije.

U zbornicima radova *Dani Ramira Bujasa* (i *Dani Ramira i Zorana Bujasa*) i dalje je relativno malo priopćenja iz razvojne psihologije. To potvrđuje podatak da je od 1994. do 2003. od ukupno 76 priopćenja samo njih 5 (6.57%) iz razvojne psihologije (*Review of Psychology*, Vol. 10, 2, 2003, 153-158). Vrlo je indikativan motivacijski naziv simpozija održanog 1997. na 13. Danima Ramira Bujasa: *Stavimo ljudski razvoj u fokus: djetinjstvo i poslije*. Čini se da su dvije mlade znanstvenice, G. Keresteš i G. Kuterovac, ponudom ovog simpozija željele promovirati razvojnu psihologiju životnog vijeka. No, od 8 radova njih 7 je bilo iz dječje psihologije, a samo 1 iz psihologije odraslih. Mali broj radova iz razvojne psihologije na našem uglednom znanstvenom skupu možda je izraz tendencije koja se jasnije zamjećuje od 2009. do 2015. godine. Teme koje su ranije bile u sekcijama iz razvojne psihologije „sele“ se u sekcije psihologije obrazovanja, kliničke i socijalne psihologije, jer su proučavanja interdisciplinarna, a kontekst ispitivanja su škole, klinike i fakulteti. Teme su iz područja kognitivnog, socijalnog i emocionalnog funkcioniranja djece i adolescenata. Neka od tih istraživanja mogla bi se svrstati u primijenjenu razvojnu psihologiju. U *Primijenjenoj psihologiji* najviše znanstvenih, preglednih i stručnih radova iz razvojne psihologije objavljeno je u njezina tri posljednja broja. U njima je prisutnost radova iz razvojne psihologije, u odnosu na ukupno objavljene, redom iznosio 30%, 31.5% i 40% radova. Od ukupnog broja radova iz psihologije u časopisu *Društvena istraživanja* (od 1992. do 2017.) iz razvojne psihologije bilo ih je oko 60%. U časopisu *Godišnjak Zavoda za psihologiju u Rijeci*, (kasnije *Psihologijske teme*) do danas je od ukupnog broja radova njih oko 17% iz razvojne psihologije. Od 1998. do 2016. u *Suvremenoj psihologiji* objavljeno je 148 radova od čega su 34 (22.97%) iz razvojne psihologije. U zadarskom časopisu *RADOVI, Razdio FPSP*, od 1990. do 2002. iz psihologije je objavljeno 90 radova, od toga 33% iz razvojne psihologije. Ovi podatci o broju radova, uz radove objavljene u ostalim nabrojanim časopisima, potvrđuju trend značajnog porasta u odnosu na ranije razdoblje. Analiza sadržaja tih radova pokazuje da je došlo do širenja istraživačkih tema i problema i do njihove nužne teorijske utemeljenosti, kao i do novih metodoloških postupaka. Sadržaje publiciranih istraživanja moguće je podijeliti u nekoliko skupina.

Prvu skupinu čine radovi o kognitivnom razvoju u različitim životnim razdobljima u kojima se izvješćuje o rezultatima istraživanja u okviru znanstvenih projekata i/ili pri izradi doktorskih, magistarskih i diplomskih radova. Radovi donose ekstenziju ranijih spoznaja o kognitivnom razvoju.

Utemeljena u teoriji kognitivnog razvoja Lava Vigotskog, ranije započeta dugogodišnja teorijska i empirijska istraživanja igre kao semantičke tvorevine dječje sub-kulture, utvrđuju njezin značaj u razvoju dječjih kognitivnih i metakognitivnih funkcija (Duran, 2003, 2004). Također, prikupljanje i analiza dječjih uradaka, odnosno dječje spontane kulture, omogućilo je nove spoznaje o dječjem stvaralaštvu (Duran, 2003). To je poboljšalo edukaciju osoba koje profesionalno ili volonterski rade s djecom, ali i roditelja. U okviru projekta *Razvoj komunikacije i jezika u djece s ranim mozgovnim oštećenjima*, voditeljice M. Ljubešić, u višegodišnjim istraživanjima proučavan je odnos kognitivnog razvoja, jezičnog razumijevanja i komunikacijskih vještina djece predškolske dobi s ozljedama mozga poslije rođenja, te o kognitivnim i socio-kognitivnim obilježjima djece školske dobi s pre/perinatalnim oštećenjima mozga (Šimleša, Ivšac i Ljubešić, 2007; Ivšac Pavliša, Šimleša i Ljubešić, 2011). O svojim su spoznajama autorice obavještavale stručnjake i roditelje i time pridonosile organiziranju pravovremenih interventnih programa, kao i razvoju roditeljskih vještina u radu s djecom s posebnim potrebama. Novija istraživanja navedenih autorica usmjerena su prema teoriji uma, tj. prema dječjim sposobnostima pripisivanja mentalnih stanja sebi i drugima, onih stanja koja se ne mogu direktno opažati (npr. želje, namjere, vjerovanja). Inspirirani Piagetovim ispitivanjima dječjeg shvaćanja mentalnih pojava i dječjeg egocentrizma, današnji psiholozi postavljaju pitanja o pristupu procjeni teorije uma, trudeći se utvrditi kritični period njezina razvoja. Postoje indikatori da je kritični period toga razvoja od treće do pete godine života (Šakić, Kotrla Topić i Ljubešić, 2012). U projektu *Kognitivni, metakognitivni i motivacijski čimbenici čitanja i učenja*, voditeljice S. Kolić-Vehovec, provedeno je nekoliko istraživanja s ciljevima: a) utvrđivanja spolnih razlika u metakognitivnim i motivacijskim čimbenicima razumijevanja teksta u adolescenata završnih razreda osnovne škole iz Hrvatske i Slovenije; b) utvrđivanja doprinosa verbalnog radnog pamćenja razumijevanju teksta u ranoj adolescenciji i c) utvrđivanja razvojnih promjena u metakognitivnom znanju o strategijama čitanja i stavovima prema čitanju kod adolescenata oba spola u dobi od 10 do 14 godina (Kolić-Vehovec, Pečjak, Rončević Zubković, 2009; Rončević Zubković, 2011; Kolić-Vehovec, Rončević Zubković i Pahlina Renić, 2014). Između ostaloga, utvrdilo se da djevojčice imaju bolje metakognitivno znanje o strategijama čitanja, veću motivaciju za čitanje i da bolje razumiju narativni tekst od dječčaka, zatim da je raspon verbalnog pamćenja značajan prediktor razumijevanja teksta, a isto to je i rječnik. Longitudinalno ispitivanje pokazuje da se od 10 do 14 godine kontinuirano poboljšava metakognitivno znanje o strategijama čitanja, ali da pozitivni stavovi prema rekreacijskom čitanju kontinuirano opadaju.

Nakon ranijih istraživanja formiranja matematičkih pojmova i konzervacije broja i količine, u ovome se razdoblju ovaj aspekt kognitivnog razvoja nastavlja proučavati u okviru razvojne teorije razumijevanja brojeva Lauren Resnick (Vlahović-Štetić i Kovačić, 2009). U ispitivanju kod predškolske i djece iz 1. i 2. razreda osnovne škole, pokazalo se, u skladu s teorijom, da stariji učenici imaju veću sposobnost od predškolske djece konstruirati zadani broj na dva različita načina. Predškolska djeca imaju veći broj kanoničkih reprezentacija, a manji broj ne-kanoničkih reprezentacija od djece prvog i drugog razreda. Pri provjeravanju postavki trirazinske teorije razvijajućeg uma (Demetriou, 1999., prema Žebec, Fabijanić i Prvčić, 2010), autori su najprije provjeravali valjanost postupka mjerenja kvantitativno-relacijskog prosuđivanja. Nakon toga izvršeno je ispitivanje koje je potvrdilo da od osme do sedamnaeste godine života ovo prosuđivanje raste i da se najprije usvaja aritmetika, zatim omjerno prosuđivanje i na kraju algebra. Dobne promjene čovjekova sustava obrade podataka i njihovu ulogu u kognitivnom razvoju proučavao je Žebec (2005). U proučavanju odnosa crta ličnosti i brzine obrade podataka utvrđeno je da se tijekom adolescencije ta brzina slabo mijenja i da u tome nema spolnih razlika (Žebec, Mlačić i Kopačević, 2011).

Utjecaj okoline na kognitivni razvoj u ovom se periodu proučava s aspekta ekološko-kontekstualističkih teorija. Ispitivana je važnost socijalnog konteksta za kognitivni razvoj djece predškolske dobi koja odrastaju u različitom obiteljskom i institucionalnom okruženju (Miljević-Riđički i Pavin Ivanec, 2009). Između ostaloga, rezultati pokazuju, da u korištenim mjerama kognitivnog statusa djeca koja odrastaju u dječjim domovima imaju sustavno lošije rezultate od djece koja odrastaju s oba roditelja. O prirodi okruženja ovisi i razvoj dječjih pojmova o ratu i miru (Kosanović, 1992; Miljević-Riđički i Lugomer-Armano, 1994), i o smrti (Kuterovac Jagodić, 1994). U obimnim istraživanjima emocionalne inteligencije, u jednome dijelu, zahvaćen je i njezin razvoj i obiteljske varijable koje su s tim razvojem povezane (Vučenović, Takšić i Hajncl, 2014).

Osim kod djece i adolescenata kognitivni je razvoj proučavan i kod osoba od 56 do 96 godina starosti (Despot-Lučanin i Lučanin, 2010). Pokušalo se pronaći psihosocijalne prediktore promjena u kognitivnim funkcijama u starosti. Kod ispitanika iz domova umirovljenika utvrdilo se da su promjene u njihovim kognitivnim funkcijama povezane sa socijalnom podrškom, socijalnom participacijom i sa zdravljem. Očuvanju kognitivnih funkcija u starosti dugoročno doprinose viša razina intelektualne, socijalne i tjelesne aktivnosti. Ispitivao se i odnos kognitivnih funkcija i depresivnosti u starijih osoba (Despot-Lučanin, 2011).

U navedenim istraživanjima kognitivnog razvoja registrira se pomak prema provjeravanju novijih teorija i modela. Nastavlja se tradicija poštivanja visokih kriterija u izboru mjera za ispitivanje kognitivnih varijabli, konstruiraju se nove mjere (npr. Testovi spremnosti za školu, Vlahović-Štetić, Vizek-Vidović, Arambašić

i Miharija, 1995; Hadžiselimović i Vukmirović, 1999). Raste i broj longitudinalnih istraživanja koja omogućuju utvrđivanje razvojnih promjena, a ne samo nalaženja dobnih razlika u kognitivnom funkcioniranju. Više nego ranije, u korelacijskim istraživanjima u ovom razdoblju koriste se sofisticirani načini statističke obrade podataka, što omogućuje bolje uvide u prirodu i pravce povezanosti varijabli uključenih u istraživanje.

Druga tematska skupina odnosi se na teorijska i empirijska istraživanja stresa, njegovih izvora, posrednika i učinaka u različitim životnim razdobljima. Zbog bolje preglednosti podijelit ćemo ih u više podskupina.

Prvu podskupinu čine sustavna istraživanja stresa na Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zadru unutar dvaju znanstvenih projekata „Okolinski stresori, medijatori i reakcije na stres“ i „Osobni i okolinski faktori reakcije na stres“ u trajanju od desetak godina. Relativna novost u odnosu na svjetska istraživanja stresa bilo je usmjeravanje suradnika u projektu na psihosocijalni stres u različitim ulogama, tijekom različitih životnih tranzicija kao što su: prijelazi iz jednog stupnja školovanja u drugi, nezaposlenost, tranzicija u roditeljstvo, efekt „praznog gnijezda“, menopauza, umirovljenje (Lacković-Grgin i Sorić, 1996; 1997; Lacković-Grgin, Deković, Milosavljević, Cvek-Sorić i Opačić, 1996.; Ivanov i Penezić, 2002; Lacković-Grgin, Penezić i Varkaš, 2001; Penezić, Lacković-Grgin i Bačinić, 2006), a teorijski je razmatran i značaj ličnosti u procesu stresa (Lacković-Grgin i Grgin, 1996), te stres uloga (Lacković-Grgin, 2004). Šire teorijsko polazište istraživanja bio je Lazarusov model stresa. U svrhu realizacije istraživačkih ciljeva, pribavljalo se, adaptiralo, psihometrijski provjeravalo strane instrumente i konstruiralo nove za mjerenje varijabli uključenih u seriju ispitivanja (Sorić i Proroković, 2002; Sorić, 2002; Penezić, 1998; 2002; Nekić, 2004 i dr.). Osnovni rezultati istraživanja pokazuju da je prijelaz na studij stresan za adolescente koji su zbog studija promijenili mjesto boravka, ali da prijelaz nije izazvao razvojni diskontinuitet, već je samo dinamizirao intrapsihičke procese (npr. porasla je usamljenost, a zbog percepcije studijskih opterećenja smanjilo se samopoštovanje (Lacković-Grgin i Sorić, 1997). Longitudinalno praćenje pokazalo je da su efekti na usamljenost s vremenom nestali te da su stilovi suočavanja sa studentskim obavezama relativno stabilni tijekom praćenja. Neovisno o prirodi stresora u pojedinim životnim razdobljima, osobe s višom razinom stresa imaju niže životno zadovoljstva (Penezić, 2000). Obrazovanje ima moderatorsku ulogu u depresivnim reakcijama na menopauzu, u smislu da obrazovanje žene imaju manje takvih reakcija. (Detaljniji prikaz rezultata istraživanja stresa ove podskupine čitatelj može naći u: *30. obljenica Odjela za psihologiju Sveučilišta u Zadru*, 2008).

U drugoj podskupini su istraživanja stresa djece i mladih u ratnim okolnostima i zbog akademskih i/ili svakodnevnih problema. U okviru projekata „Djeca u ratu“ voditelja M. Žužula i „Dugoročni utjecaji rata na psihosocijalnu prilagodbu djece i škola kao izvor podrške“, voditeljice V. Vizek-Vidović, istraživala se

povezanost izloženosti djece ratu i dječje agresivnosti (Keresteš, 2002; 2007), pri čemu je utvrđena veća agresivnost djece izložene ratu. Djeca izložena ratu imala su brojne posttraumatske stresne simptome (Kuterovac Jagodić, 2003), a nekoliko godina nakon rata u te je djece bila veća prisutnost socijalnih devijacija i sklonosti rizičnom ponašanju (Mlačić, Šakić i Franc, 2002). Djeca izložena ratu imala su i razne emocionalne posljedice (Živčić-Bećirević, 1993). Istraživanja stresa u akademskim i svakodnevnim situacijama pretežito su bila usmjerena na načine (stilove) suočavanja sa stresom te njihovim odnosima s crtama ličnosti i stresnim životnim događajima u ranoj adolescenciji (Kardum i Krapić, 2001). Nadalje, utvrđeno je da se odrasli u usporedbi s adolescentima u svakodnevnim stresnim situacijama više suočavaju aktivnim rješavanjem problema, dok se adolescenti više služe izbjegavanjem i poricanjem problema (Šimunović, 1998). Ispitivano je i suočavanje u ispitnim situacijama (Sorić, 1999). Konstruirani su i novi upitnici suočavanja sa stresom zbog problema s uspjehom u školi (Brdar i Rijavec, 1997; Krapić i Kardum, 2003; Lončarić, 2008,) primjenom kojih se dobivaju korisni podaci za intervencije u radu s učenicima adolescentne dobi. Uporabom strukturalne analize u odraslih je proučavano suočavanje s konfliktom radne i obiteljske uloge (Hudek-Knežević i Kardum, 1996).

U spominjanim i ostalim hrvatskim istraživanjima stresa kod osoba različite dobi, razvojna je psihologija, oslanjajući se na suradnju sa znanstvenicima u drugim psihologijskim granama, doprinijela porastu novih spoznaja u ovom širokom i relevantnom istraživačkom području. Te se spoznaje odnose na ulogu varijabli u procesu stresa, što ih u sebi uključuju teorije i modeli stresa (osobine ličnosti, strategije suočavanja, socijalna podrška, emocije), koje se tijekom života mijenjaju. Doprinijelo se utvrđivanju značaja mnogih konstrukta iz odabiranih modela stresa i njihova pojedinačnog i skupnog doprinosa ishodima stresnog procesa u osoba različite dobi. To je bilo moguće zato što su istraživači posebnu pozornost posvećivali provjeri valjanosti konstrukata i pouzdanom načinu njihova ispitivanja i mjerenja. Relevantnost tog korpusa istraživanja vidljiva je i u međunarodnoj recepciji rezultata, kao i u brojnim objavljenim radovima, te u monografijama i udžbenicima „Naklade Slap“. Na odjelu za psihologiju Sveučilišta u Zadru u studij psihologije uveden je i kolegij *Psihofiziološki aspekti stresa*.

Treća skupina istraživanja odnosi se na razvoj raznih osobina ličnosti u užem smislu. S obzirom na teorijsku pozadinu podijelit ću ih u pet podskupina.

Prva podskupina uključuje istraživanja razvoja osnovnih crta ličnosti u okviru dispozicijskih teorija ličnosti o kojima su pisali Eysenck, Costa i McCrae i drugi. U njima se pokušalo odgovoriti na dva temeljna problema: nasljednosti crta i njihove stabilnosti/promjenjivosti s dobi. Svjetske bihevioralno genetičke studije (blizanaca, obitelji i adoptiranih) pokazuju različite rezultate o heritabilnosti crta. Naši znanstvenici poduzeli su seriju istraživanja problema heritabilnosti. S

obzirom na razlike u nalazima o heritabilnosti crta u studijama blizanaca i obitelji, izvršena je analiza podataka iz četiri nezavisne studije pet-faktora ličnosti kod roditelja i djece. Utvrđena je niska do umjerena povezanost između crta majki i očeva i niža procjena familijarne agregacije ličnosti u odnosu na heritabilnost u studijama blizanaca (Bratko, Butković, Vukasović, Keresteš i Brković, 2014). S obzirom na ispitivane razine ličnosti (razina specifičnih reakcija, pet-faktorska razina i razina generalnog faktora), našla se nešto niža heritabilnost na razini specifičnih reakcija, a približno jednaka na ostale dvije razine (Vukasović, Bratko i Butković, 2009). U metodološki izvrsno zacrtanoj meta-analizi brižljivo odabranih rezultata istraživanja iz 12 zemalja, koja su uključivala crte pet-faktorskog modela, zatim Eysenkova i Tellegenova modela, i ispitanike od 9 do 92 godine, utvrdilo se, između ostaloga, da rod nije statistički značajan moderator heritabilnosti, a da je prosječna vrijednost procjene heritabilnosti za neuroticizam .39, a za ekstraverziju .42. Prosječni efekt genetskog doprinosa individualnim razlikama u ličnosti iznosi .40% (Vukasović i Bratko, 2015). Longitudinalno istraživanje crta što ih mjeri Eysenckov EPQ, u dvije točke mjerenja od adolescencije do rane odraslosti, pokazuje promjene u prosječnim rezultatima u pravcu njihova smanjenja na ljestvici neuroticizma i laganja, te blagog povećanja na ljestvici ekstraverzije (Bratko, 2002). Longitudinalnim istraživanjem blizanaca ispitala se i stabilnost genetskih i okolinskih efekata od adolescencije do rane odraslosti (Bratko i Butković, 2007). Ova, kao i ostala istraživanja navedenih znanstvenika imaju visoku razinu vidljivosti u domaćoj i svjetskoj znanstvenoj zajednici. U okviru dispozicijskih teorija ličnosti pripadaju i istraživanja temperamenta u dojenačkoj dobi (Keresteš, 1995; 2005), te njegovih dimenzija (samokontrole, pozitivne i negativne afektivnosti) u objašnjenju varijabiliteta školskog uspjeha kod djece prosječne dobi od 13 godina (Macuka i Burić, 2015).

Druga podskupina istraživanja ličnosti utemeljena je u socijalno- kognitivnim teorijama ličnosti, a usmjerena je na samopoimanje i njemu srodne konstrukte. Počelo se s teorijskim istraživanjima strukture i geneze samopoimanja. U okviru modela Shavelsona i sur. (1976) nastavljena su empirijska istraživanja faceta samopoimanja i njihova međuodnosa, uz provjeravanje instrumenata mjerenja, s obzirom na njihovo strano porijeklo, te izrada vlastitih skala i upitnika. Nakon konzultacija s uglednim lingvistima odlučili smo, iz teorijskih razloga, da engleski termin *self-concept* prevedemo izrazom *samopoimanje*, jer on obuhvaća i strukturu i proces. Do tada korišteni hrvatski izrazi *sebstvo* i *ilili jastvo* imaju drukčiju teorijsku pozadinu. Ciljevi istraživanja bili su brojni. Željelo se ispitati deskriptivne i evaluativne aspekte samopoimanja, njihove izvore i relacije s različitim oblicima ponašanja, te dobne i spolne razlike u samopoimanju. Osnovni nalazi pokazuju da su u djece predškolske dobi izvori općeg samopoštovanja majka i otac, dok u adolescenciji kod dječaka njihov značaj opada, a u djevojaka raste. Opadanje

samopoštovanja djevojčica u pubertetu nije generalna pojava, već je izražena u onih čiji roditelji pojačavaju kontrolu ponašanja. Ispitalo se i školsko samopoimanje. Pri ispitivanju općeg samopoštovanja pomoću Rosenbergove skale nisu utvrđene dobne razlike između adolescenata, osoba zrele i starije dobi, a razlika nema niti u starijih različitog rezidencijalnog statusa. (O ostalome vidjeti u: Lacković-Grgin, 1994): *Samopoimnje mladih*, Jastrebarsko, Naklada Slap i 30. *Obljetnica Odjela za psihologiju Sveučilišta u Zadru*, (2008), Zadar, Sveučilište u Zadru).

Kasnije se utvrdilo da u ranoj adolescenciji razvoju nekih dimenzija samopoimanja znatno doprinosi roditeljska podrška, posebice kod djevojčica (Brajša-Žganec, Raboteg-Šarić i Franc, 2000). Jedna od faceta samopoimanja, slika tijela (engl. *body image*), proučavana je u vezi s navikama hranjenja adolescentica. Afektivni i kognitivni aspekti slike tijela i opće nezadovoljstvo tijelom povezani su s poremećajima hranjenja, a utvrđen je i efekt kohorte, jer adolescentice pokazuju višu internalizaciju društvenih standarda o mršavosti kao idealu, od njihovih majki kad su one bile u adolescenciji (Pokrajac-Bulian, Živčić-Bećirević, Vukmanović i Forbes, 2005, Pokrajac-Bulian, Stubbs i Ambrosi-Randić, 2004).

Treća podskupina obuhvaća istraživanja usamljenosti koja su trajala desetak godina, a odvijala su se u tri ciklusa: 1.u okviru Russellovog jednodimenzionalnog shvaćanja usamljenosti; 2.pod kognitivističkim modelom Rokach i 3. pod Weissovim dvodimenzionalnim modelom, sa svrhom provjere tih modela, utvrđivanja valjanosti konstrukta usamljenosti i njoj srodnih konstrukata, te unapređenja metodologije istraživanja. Za potrebe ispitivanja adaptirane su i konstruirane skale: UCLA (duža i skraćena verzija), adaptiran je upitnik usamljenosti Rokach, konstruirane su Skale prisnosti u prijateljstvu, Skala preferirane samoće, Skala afilijativne motivacije, Skala interpersonalne orijentacije, Skala socijalne i emocionalne usamljenosti, Skala socijalnih strategija i druge.(Opširnije o tim instrumentima vidjeti u: *Zbirka psihologijskih skala i upitnika Sv.1*, (2002), Sv.2, (2004), Sv 4, (2008), Zadar, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zadru). Na konceptualnoj razini utvrđeno je da su usamljenost i samoća odijeljeni konstrukti, da je usamljenost multidimenzionalno iskustvo, da su najkonzistentnije dimenzije socijalna i emocionalna usamljenost, zatim da, suprotno nekim stranim empirijskim rezultatima, starije osobe nisu najusamljenije, nego su to adolescenti. Kroskulturalno istraživanje pokazalo je da su odrasle žene usamljenije od muškaraca, da ispitanici iz Kanade imaju višu razinu iskustva usamljenosti od ispitanika u Hrvatskoj (Rokach, Orzeck, Lacković-Grgin i Penezić, 2001), da studenti rabe samoću ne samo za obavljanje nekih aktivnosti, nego i za suočavanje s usamljenosti i dr. (Detaljnije vidjeti u: Lacković-Grgin, K. (2008): *Usamljenost: fenomenologija, teorije i istraživanja*, Jastrebarsko, Naklada Slap).

Kasnija istraživanja usamljenosti bila su usmjerena na njezinu povezanost s prisnosti u prijateljstvu, sa socijalnom podrškom i sociometrijskim statusom.

Zanimljiv je nalaz da je veća usamljenost u djevojčica s manjom socijalnom podrškom i s većim sociometrijskim statusom (Medved i Keresteš, 2011). Usamljenost i preferirana samoća provjeravane su kao prediktori samo-procjene zdravlja u odraslih. Usamljenost je značajno negativno povezana s procjenom zdravlja, dok samoća nije značajno povezana s tom procjenom (Tucak Junaković i Nekić, 2013).

Valja istaknuti da istraživanja samopoimanja i usamljenosti obilježavaju složeni nacrti koji su omogućili utvrditi strukturu samopoimanja i usamljenosti, njihove promjene s dobi i njihovu moderatorsku i medijacijsku ulogu u povezanosti nezavisnih i zavisnih varijabli u nekim od provedenih studija.

Četvrta podskupina istraživanja interdisciplinarnog su karaktera, a uključuju emocionalna stanja i osobine ličnosti ranije pozicioniranih u okviru psihoanalitičkih, a danas u okviru ekoloških i socijalno-kognitivnih teorija razvoja ličnosti. Na početku, o depresivnosti u djetinjstvu i adolescenciji, opisuju se njezini simptomi i njihova prevalencija, funkcioniranje depresivne djece te tehnike procjene toga stanja (Živčić, 1993). Istraživanja depresivnosti ova je autorica nastavila i kasnije, no o njima će biti riječi u prilogu o hrvatskoj kliničkoj psihologiji. Serija istraživanja na području Hrvatske u okviru projekta *Psihosocijalni aspekti psihopatologije u djetinjstvu i adolescenciji*, voditeljice A. Vulić-Prtorić bila je usmjerena na strah, anksioznost i depresivnost i na rizične i zaštitne čimbenike koji djeluju na njihovu pojavnost. Istraživali su se simptomi ispitne, separacijske i socijalne anksioznosti, zatim povezanost anksioznosti i beznadnosti (kao kognitivnog aspekta depresivnosti), te njihove relacije s kvalitetom obiteljskih interakcija i sa suočavanjem sa stresom. Doprinos ovih istraživanja, pored ostaloga, ogleda se u razvoju instrumenata za mjerenje ključnih varijabli (napr. Skale za mjerenje strahova i anksioznosti za djecu i adolescente, Skale za mjerenje depresivnosti za djecu i adolescente, Skale za mjerenje percepcije roditeljskog ponašanja). Skale su validirane i baždarene na reprezentativnim uzorcima ispitanika (Vulić-Prtorić i Macuka, 2006; Macuka, 2007), pa su korištene i od drugih istraživača. Primjerice, ispitujući relaciju anksioznosti i depresivnosti sa sociometrijskim statusom djece u ranoj adolescenciji, na ukupnom uzorku djevojčica i dječaka utvrđeno je da nema povezanosti anksioznosti i depresivnosti, ni njihovih pojedinih aspekata s prihvaćanjem i odbacivanjem od strane vršnjaka u razredu (Keresteš i Glavina, 2007). (Opširnije o rezultatima poticajnih istraživanja u okviru spomenutog projekta vidjeti u knjizi: Vulić-Prtorić, A. i Cifrek-Kolarić, M. (2011): *Istraživanja u razvojnoj psihopatologiji*, Jastrebarsko, Naklada Slap). Za ispitivanje depresije nekliničkih uzoraka odraslih osoba različitih razina obrazovanja, konstruirana je Skala depresije (Krizmanić i Kolesarić, 1994). Ona bolje od poznatog Beckova upitnika depresije diferencira blage stupnjeve depresije, koja se može javljati u nekim tranzicijskim razdobljima života (npr. pri odlasku odrasle djece iz roditeljskog doma, zbog menopauze, gubitka posla i sl.).

Peta podskupina sadrži teorijska istraživanja i empirijska provjeravanja valjanosti konceptata jedne od najpoznatijih razvojnih teorija, Eriksonove psihosocijalne teorije ličnosti. U njima su obuhvaćene komponente ličnosti koje se razvijaju od adolescentne dobi do duboke starosti, kao i neke stečevine uspješnog rješavanja kriza pojedinih razvojnih razdoblja. Osnovni rezultati u uzorcima adolescenata pokazuju dobne razlike u profesionalnom identitetu i spolne razlike u relacijskom identitetu. Integritet je dobno specifična komponenta u starijoj životnoj dobi, dok na mlađim uzrastima on predstavlja integrirani sustav identiteta, intimnosti i generativnosti (detaljnije vidjeti u: *30. godišnjica Odjela za psihologiju Sveučilišta u Zadru*, Zadar, 2008). Serija istraživanja bila je posvećena generativnosti prema modelu McAdamsa i St. Aubina (Tucak Junaković, 2009). O komponentama Eriksonove teorije ličnosti izrađena je jedna doktorska, jedna magistarska i dvije diplomske radnje. Za potrebe tih istraživanja suradnici na projektu konstruirali su skale identiteta, integriteta, generativnosti, zadovoljstva životom, nade, optimizma-pesimizma, te upitnik kvalitete odnosa s braćom i sestrama i dr. (detaljnije vidjeti u: *Zbirka psihologijskih skala i upitnika*, Sv.1, str.15-17, 20-22, Sv.2, 2004, str.1-6, 19-24, 44-51, Sv.3, 2006, str.15-23, 78-85), Zadar, Sveučilište u Zadru. Rezultati istraživanja ove podskupine bili u poticajni za formuliranje novih teorijskih postavki o roditeljstvu tijekom životnog vijeka (Lacković-Grgin, 2010; 2015).

Četvrta skupina tematski obuhvaća brojna istraživanja socijalizacije kao procesa usvajanja ponašanja koja omogućuju funkcioniranje pojedinca u društvu, njegovu dobrobit i dobrobit društva. Istraživanjima pretežito utemeljenima na kontekstualnim i ekološkim modelima razvoja obuhvaćena su djeca, adolescenti, odrasli i stariji, a naglasci su stavljeni na ovisnost tih ponašanja od društvenih i interpersonalnih čimbenika. Dio tih istraživanja po svojoj svrsi i ciljevima tragao je za odgovorima na neke teorijski relevantne probleme razvoja, dok su ostala bila motivirana traženjem znanstvenih odgovora na društvene probleme, posebice u vezi s ranjivim i rizičnim skupinama ljudi svih dobi, a osobito djece i mladih. Istraživanja u ovoj skupini odvijala su se u okviru projekata: *Socijalizacija djece i mladih i Roditelji, vršnjaci i psihosocijalni razvoj* (voditeljica Z. Raboteg-Šarić), *Rat, dječje socijalno ponašanje i uloga obitelji* (voditeljica G. Keresteš), *Utjecaj vršnjačkog pritiska u doba adolescencije* (voditeljica M. Lebedina Manzoni). Bilo je i pojedinačnih istraživanja, izvan ovih projekata, u svrhu izrade kvalifikacijskih radova (diplomskih, magistarskih i doktorskih radnji). Sve njih podijelit ćemo u nekoliko podskupina.

Prva podskupina zasniva se na teorijama i modelima koji ističu prirodu i važnost vršnjačkih interakcija i interakcija s roditeljima u fazama primarne i sekundarne socijalizacije. Prema modelu što su ga predložili (Bukowski i Hoza – prema Klarin, 2006), dvije dimenzije vršnjačkih odnosa bitne su za ishode socijalizacije: popularnost u grupi vršnjaka i vršnjačko prijateljstvo. Različito operacionalizirane

te su dimenzije pokazale da se uloga interakcija s vršnjacima mijenja s dobi i da se njezin utjecaj mijenja u ovisnosti o vrsti internaliziranih ili eksternaliziranih ponašanja, kao što se s dobi mijenja i odnos snage utjecaja vršnjaka i snage utjecaja roditelja (Klarin, 2000; Klarin, 2006; Raboteg-Šarić, Brajša-Žganec i Šakić, 2009; Klarin, Šimić-Šašić, Proroković, 2012; Raboteg-Šarić i Šakić, 2012). Zanimljiv je i nalaz da se u samoprocjeni popularnost među vršnjacima precjenjuje, posebice u mladića, što indicira na moguću zaštitnu ulogu samoprocjena od emocionalnih i ponašajnih problema u odnosima s vršnjacima (Putarek i Keresteš, 2016). U ovom se istraživanju, za razliku od klasičnog sociometrijskog postupka, prvi put u Hrvatskoj primijenila novija prosudbena sociometrijska metoda, kao nadopuna klasičnog postupka.

U istraživanju čiji cilj je bio utvrditi prediktore društveno neprihvatljivog ponašanja adolescenata s obzirom na dob njegova javljanja, između ostalog, ispitivalo se kako to ponašanje objašnjavaju percepcija roditeljskog ponašanja, rizičnost braće/sestara i vršnjaka (Šincek i M. Ajduković, 2012). Rezultati su pokazali da nabrojani prediktori najbolje objašnjavaju društveno neprihvatljivo ponašanje mladića u kojih se ono rano pojavilo. Značajan je doprinos vršnjačkog utjecaja i rizičnosti vršnjaka, a suprotno ranijim nalazima roditeljsko ponašanje slabo doprinosi objašnjenju društveno neprihvatljivog ponašanja. Možda je to stoga što su u ovom radu ispitivana raznovrsna neprihvatljiva ponašanja. Kad se istražuju specifični oblici društveno neprihvatljiva ponašanja, kao što je npr. nasilje nad vršnjacima onda se roditeljsko ponašanje (kažnjavanje i nadzor nad djecom) pokazuju značajnim korelatima vršnjačkog nasilja (Velki i Kuterovac-Jagodić, 2014). Također, roditeljsko nasilje nad djecom ima dugotrajni učinak, jer otprilike trećina djece koja su u djetinjstvu bila zlostavljana u odrasloj dobi postaju zlostavljači vlastite djece, javlja se tzv. među-generacijski prijenos zlostavljanja (Pečnik, 2001). (O nasilju detaljnije vidjeti u: Bilić, Buljan Flander i Hrpka (2012): *Nasilje nad djecom i među djecom*, Jastrebarsko, Naklada Slap).

Druga podskupina obuhvaća socijalne odnose u odrasloj i starijoj dobi i njihovu povezanost s nekim aspektima ponašanja. Odnosi majki i kćeri u svjetskoj psihologiji istražuju se u okvirima različitih teorijskih pristupa, dok se u nas ti odnosi i njihovi ishodi ispituju rijetko, i to samo kod studentica. Zato nije bilo moguće utvrditi eventualne promjene tih odnosa s dobi. U nas se utvrdilo da unutrašnji model koji je majka razvila u odnosu sa svojom majkom utječe na oblik privrženosti koji majka razvija s vlastitom kćeri (Smojver-Ažić i Jakovčić, 2006). Kćeri koje imaju naglašenu potrebu za odobravanjem od strane majke i izraženiji strah od napuštanja, uz istodobno traženje bliskosti s majkom s kojom nemaju zadovoljavajući odnos, mogu razviti psihopatološke simptome (Smojver-Ažić i Pokrajac Bulian, 2012; Smojver-Ažić, Martinac Dorčić i Živčić-Bećirević, 2015). U nekoliko istraživanja ispitivao se i odnos među braćom i sestrama u odrasloj dobi (Ćubela Adorić i Jurkin, 2006).

Bliski odnosi s članovima obitelji, s prijateljima i romantičnim partnerima bili su predmetom sustavnih istraživanja privrženosti. Već su početna istraživanja urodila metodološkim doprinosom u istraživanju ovog konstrukta, jer je izvršena modifikacija i validacija Brennanovog Inventara iskustava u bliskim vezama kako bi se njime mjerila privrženost u različitim vrstama bliskih odnosa, koji su bili predmetom kasnijih istraživanja (Kamenov i Jelić, 2003; Jelić, Kamenov i Cokarić, 2006, prema: Kamenov, Jelić i Lotar Rihtarić, 2014). Niz kasnijih istraživanja donijelo je, za razvojnu psihologiju, teorijski važne rezultate. Glede prototipske perspektive, prema kojoj je stil privrženosti relativno stabilan, rezultati govore da postoji mali stupanj preklapanja stila privrženosti u dječjoj i odrasloj dobi, tj. oni govore u prilog revizionističke perspektive. Nadalje, utvrdilo se da kvaliteta odnosa roditelja prema djeci i kvaliteta odnosa između roditelja doprinosi privrženosti bliskim osobama u adolescentnoj i odrasloj dobi. Kvaliteta odnosa među roditeljima određuje bliske odnose u budućnosti u većoj mjeri od obiteljske strukture, tj. od njezine cjelovitosti (Kamenov, Jelić i Lotar Rihtarić, 2014).

Iako je fokus istraživanja starenja sredinom ovog razdoblja pomaknut s bioloških čimbenika starenja prema interakciji bioloških i psihosocijalnih čimbenika (Despot Lučanin, 2014), interpersonalni odnosi u starijoj dobi rijetko se ciljano ispituju. U jednom ispitivanju, iz niza najnovijih istraživanja uspješnog starenja, utvrđeno je da zadovoljstvo sobom kao roditeljem, zadovoljstvo svojom djecom i odnosima s njima, statistički značajno doprinose uspješnom starenju (Tucak Junaković, Nekić i Ambrosi-Randić, 2016). Da su dobri socijalni odnosi s djecom i bližnjima povezani s kvalitetom života u starosti pokazuje i istraživanje Vuletić i Stapić (2013). Ovakvi nalazi govore u prilog teorije socio-emocionalne selektivnosti (Carstensen, 1995), prema kojoj se u starosti reducira broj osoba iz socijalne mreže, na one s kojima postoji snažna emocionalna povezanost. U starosti životno zadovoljstvo ovisi i o socijalnoj podršci (Despot- Lučanin, Lučanin i Havelka, 2007). U ispitivanju uloga bake i djeda utvrđeno je da su dimenzije tih uloga povezane sa životnim zadovoljstvom (Roso, 2007), dok je njihova centralnost povezana s više kontakata i više zajedničkih aktivnosti s unucima (Penezić, Roso Perić, Levačić, 2009).

Prikazana istraživanja u četvrtoj skupini, s obzirom na ciljeve i rezultate, međusobno se razlikuju po svojoj usmjerenosti. Neka su više usmjerena prema problemima teorijske naravi, a neka više prema mogućnostima praktične primjene rezultata. No, sva su ona na solidnoj metodološkoj razini.

Peta skupina sastoji se od razvojno-psiholoških istraživanja koja su situirana u okvir motivacijskih teorija razvoja, koje govore o namjernim akcijama pojedinca i o njegovu doprinosu vlastitom razvoju. U okviru projekta *Samoregulacija i samoevaluacija osobnog razvoja*, voditeljice K. Lacković-Grgin, pod heurističkim modelom koji je uključivao ciljeve kao organizatore samoregulacije i samoevalu-

acije, zatim mehanizme i strategije samoregulacije, te samopoštovanje, životno zadovoljstvo i komponente ličnosti Eriksonova modela, ispitivao se njihov odnos u transverzalnim i kratkoročnim longitudinalnim istraživanjima kod hrvatskih ispitanika u dobi od 15 do 75 godina i u jednome dijelu kod odraslih u Sloveniji. Za provjeru modela kontrole osobnog razvoja Heckhausen i Schultz (1995) konstruiran je upitnik osobne kontrole razvoja (Lacković-Grgin, Grgin, Sorić i Penezić, 1999; Lacković-Grgin, Grgin, Penezić i Sorić, 2001), a za ostale varijable u heurističkom modelu, kao mjere samoevaluacije razvoja, konstruirane su skale za mjerenje učestalosti temporalnih i socijalnih usporedbi i njihovih emocionalnih posljedica (Čubela Adorić, 2004), kao i mjere razvojnih ciljeva (Penezić i Lacković-Grgin, 2001, Tucak Junaković, 2008). Teorijski je istraživana konstrukta zadovoljstva životom, provjeravane su dobne razlike u zadovoljstvu i konstruirane različite mjere zadovoljstva životom (Penezić, 1996; 1997; 2002). Rezultati su pokazali, da pored primarne i sekundarne kontrole osobnog razvoja, o kojima govori spomenuti teorijski model, egzistira i tercijarna kontrola. S dobi primarna kontrola opada, sekundarna raste, a u tercijarnoj kontroli nema dobnih razlika. Teorijski važan nalaz je da uporaba sekundarne kontrole u odrasloj dobi omogućuje povratak na primarnu kontrolu (Lacković-Grgin i Penezić, 2010), te da osobna kontrola razvoja ima veće značenje u održavanju samopoštovanja od temporalnih usporedbi. Nadalje, s dobi opada učestalost i temporalnih i socijalnih usporedbi, ali se povećava njihova stabilnost. Emocionalne posljedice socijalnih i temporalnih usporedbi u području uspješnosti pokazale su se povezane sa životnim zadovoljstvom (Penezić, 2005). (O detaljima tih istraživanja vidjeti u: K. Lacković-Grgin i V. Čubela Adorić (ur), 2006): *Odabrane teme iz psihologije odraslih*, Jastrebarsko, Naklada Slap).

Za ispitivanje razvoja samoregulacije metodološki je važno istraživanje utemeljeno u teoriji Selekcije, optimizacije i kompenzacije (SOC), Baltes, 1990. U istraživanju Brković, Keresteš i Kuterovac Jagodić (2012), izravno se uspoređuju rezultati dobiveni primjenom transverznog i longitudinalnog pristupa u kojem su djeca praćena dvije godine i ispitana u tri vremenske točke. Ispitivanjima su obuhvaćena djeca u ranoj adolescenciji. Korišten je vinjetni upitnik koji mjeri dvije dimenzije samoregulacije: selekciju i rekonstruiranje. Analizom podataka iz transverznog i longitudinalnog ispitivanja utvrđeno je da se selekcija i restrukturiranje smanjuju s dobi, te da je krivulja razvoja selekcije linearna, a restrukturiranje nelinearna. Razvojne krivulje dječaka i djevojčica se ne razlikuju. Ovi su rezultati i teorijski značajni jer potvrđuju empirijske podatke o privremenom pogoršavanju funkcioniranja u ranoj adolescenciji u mnogim područjima, pa i u samoregulaciji.

Šesta skupina obuhvaća istraživanja posvećena temi ponašanja u ulozi roditelja i doživljaj roditeljstva. Nakon pionirskih istraživanja u prethodnom razdoblju, u ovome su se razdoblju ona intenzivirala. U početku razdoblja bila su to istraživanja

roditeljstva u okolnostima rata i u poslijeratnom vremenu. U istraživanju što ga je organizirao Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, između ostalog, ispitala se medijacijska uloga roditelja na efekte rata kod djece (Kuterovac Jagodić, 2015). Istraživanja su pobudila pozornost kolega iz inozemstva. Slično kao i u svijetu, zbog fokusa na roditeljsku praksu i njezine posljedice po razvoj djece, istraživači su proučavali prve stadije roditeljstva. Nakon što je razvojna psihologija postala psihologijom životnog vijeka, roditeljstvo se postupno počinje proučavati i u ostalim razvojnim stadijima, s posebnim naglaskom na doživljaj roditeljstva. Ciljevi ovih istraživanja su različiti. Neki su više posvećeni provjeri suvremenih teorija i modela koji objašnjavaju roditeljski utjecaj na različite aspekte razvoja djece i adolescenata i usporedbi s nalazima iz drugih kultura. Drugima je primarni cilj bilo adaptiranje ili konstruiranje mjera za ispitivanje varijabli roditeljstva, kao što su na primjer, motivacija za roditeljstvo, stilovi roditeljskog ponašanja, specifične dimenzije toga ponašanja, zadovoljstvo roditeljstvom, roditeljske kompetencije i druge. Treći su zahvaćali socijalni kontekst roditeljstva (strukturu obitelji, razvod braka, socio-ekonomski status roditelja), kao i obilježja djece (dob i spol djece, biološka ili adoptirana djeca, bolesna djeca). Motiv za ta istraživanja bila je primjena rezultata u praksi. Za razliku od ranije, kad su istraživanja roditeljstva pretežito obuhvaćala ponašanja majki, u ovome razdoblju sve se češće proučava i ponašanje očeva i njihovo doživljavanje roditeljstva. S obzirom na činjenicu da su istraživanja roditeljstva vrlo brojna i raznovrsna, osnovne informacije o njima podijelit će se u nekoliko podskupina.

Prva podskupina istraživanja tematski obuhvaća roditeljsko ponašanje i njegove učinke na razvoj djece i mladih. U našim, kao i u svjetskim empirijskim istraživanjima, roditeljsko je ponašanje operacionalizirano u terminima stilova (npr. autoritativni, autoritarni, permissivni, indiferentni stil) i u terminima bipolarnih dimenzija emocionalnosti (prihvatanje/odbijanje, emocionalna toplina/zanemarivanje), te dimenzija ponašajne kontrole (čvrste/slabe) i psihološke kontrole (kontrola/podrška dječje autonomije), a ponekad i na druge načine, ako to zahtijevaju ciljevi istraživanja. Iz metodoloških razloga opada broj istraživanja stilova, a raste broj istraživanja pojedinih dimenzija roditeljstva, zbog veće valjanosti i pouzdanosti instrumenata za njihovo mjerenje. U istraživanju (Keresteš, Brković, Kuterovac Jagodić i Greblo, 2012), posvećenom konceptualizaciji i mjerenju roditeljskog ponašanja, utvrđene su tri globalne dimenzije: roditeljska podrška, restriktivna kontrola i popustljivost. Rezultat tog istraživanja je valjan i pouzdan mjerni instrument kojega rabe novi istraživači roditeljskog ponašanja. Na uzorku mladih odraslih oba spola, ispitan je odnos između percepcije dimenzija roditeljskog ponašanja pomoću Rohnnerova upitnika prihvatanja/obijanja. Od ispitanika se tražilo da se prisjete razdoblja od 7 do 12 godina njihova života i procjene tadašnje ponašanje njihovih roditelja u četiri dimenzije koje taj upitnik obuhvaća.

Pored toga, ispitanicima su izmjereni agresivnost, neuroticizam, ekstraverzija i samopoštovanje. Između ostaloga, utvrdilo se da je očeva neizdiferencirano odbijanje snažan prediktor fizičke agresivnosti i neuroticizma, a da je očeva toplina i afektivnost prediktor ekstraverzije. Majčina ponašanja nisu bila visoko prediktivna za ispitivane varijabli ličnosti, ali su ona ipak objašnjavala dio njihove varijance, i to više u uzorku muškaraca nego u uzorku žena (Kuterovac-Jagodić i Keresteš, 1997). Neke druge naše studije, slično onima u svijetu, pokazuju povezanost između roditeljskog emocionalnog odbijanja i adolescentskih ovisničkih ponašanja (Glavak, Kuterovac-Jagodić i Sakoman, 2001). Internalizirani problemi u djece u ranoj adolescenciji također su povezani s emocionalnim odbijanjem od oca i majke (Vulić-Prtorić, 2002). Ispitivanja čvrste/slabe kontrole pokazuju da je čvrsta roditeljska kontrola povezana s problemima što ih adolescenti imaju u odnosu s vršnjacima (Deković i Raboteg-Šarić, 1997), a da je povećana kontrola očeva povezana s više psihosomatskih simptoma dječaka, a povećana kontrola majki s više psihosomatskih simptoma kod djevojčica (Vulić-Prtorić, 2002).

Druga podskupina obuhvaća roditeljska ponašanja s aspekta strukture obitelji i njihova značenja u razvoju djece i mladih. Intenziviraju se istraživanja roditeljstva u jednoroditeljskim obiteljima, zbog demografskih i obiteljskih promjena koje se događaju u poslijeratnom razdoblju. Javlja se opadanje broja djece u suvremenim obiteljima, pomiče se doba prvog roditeljstva, raste broj samačkih kućanstva, ali i broj razvoda brakova, iako je on niži nego u većini evropskih zemalja. Roditeljsko ponašanje samohranih majki ispituje veći broj autora (Grozđanić, 2000; Keresteš, 2001; Raboteg-Šarić i Pećnik, 2006; Miljević Riđički i Pavin Ivanec, 2008; – sve prema Raboteg-Šarić, 2015). Osnovni nalazi su da se samohrane majke percipiraju slabijima u kontroli nad svojom djecom u odnosu na majke iz obitelji s oba roditelja te da između samohranih majki i samohranih očeva nema razlike u praksi njihova odgajanja djece. Samohrane majke djece predškolske dobi izvješćuju o nižem osjećaju roditeljske kompetencije, i o nižem zadovoljstvu, ali se od majki iz obitelji s oba roditelja ne razlikuju u toplini i prihvaćanju djeteta (Reić Ercegovac, Ljubetić i Peričić, 2013).

Treća podskupina sadrži istraživanja relacije ekonomskog statusa obitelji, roditeljskih odgojnih postupaka i dobrobiti njihove djece. Duga tradicija tih istraživanja i danas je poticana potrebama društva za primjenom istraživačkih rezultata. Ranije se ekonomski status operacionalizirao u terminima visokog, srednjeg i niskog socioekonomskog statusa i bio je relativno robusna mjera. Danas se češće ispituju financijske teškoće i njihove psihološke posljedice kod roditelja, koje se manifestiraju i u njihovu roditeljskom postupanju, pa i u doživljaju roditeljstva (M. Ajduković, 2014). Po mojem mišljenju, radi se o tendenciji prisutnoj i u istraživanjima drugih tema, ali i u istraživanjima u drugim područjima znanosti. Naime, širinu istraživačkih tema počinje zamjenjivati dubina njihova proučavanja

koja omogućuje bolje objašnjenje fenomena koji se istražuju. Novija istraživanja u našem suvremenom društvu, zahvaćenom ekonomskom krizom, ukazuju na pojavu nasilnih odgojnih postupaka prema djeci u obiteljima s financijskim teškoćama. Djeca i srednjoškolci iz takvih obitelji doživljavaju više psihičkog zlostavljanja od roditelja i imaju izraženije emocionalne probleme (Pećnik i Tokić, 2011; M. Ajduković i Rajhvajn Bulat, 2012).

Četvrta podskupina uključuje istraživanja doživljaja roditeljstva. U njima se perspektiva gledanja na roditeljstvo pomiče s roditeljskog ponašanje prema djeci, na odrednice i sastavnice toga ponašanja, koje su u dobroj mjeri rezultat razvojne povijesti roditelja. To su stavovi prema roditeljskoj ulozi i prema djeci, filozofija odgoja, subjektivna važnost roditeljstva, doživljaj kompetentnosti u roditeljskoj ulozi, stres u roditeljskoj ulozi, zadovoljstvo roditeljstvom, roditeljske meta-emocije i dr. U istraživanjima doživljaja roditeljstva unutar projekata *Odrednice roditeljskog ponašanja*, voditeljice G. Armano Lugomer (2002-2006), i projekta *Ličnost roditelja i roditeljstvo tijekom tranzicije djeteta u adolescenciju*, voditeljice G. Kereteš (2006-2012) dobiveni su teorijski relevantni rezultati. Utvrdilo se, između ostaloga, da su individualne karakteristike roditelja (dob, obrazovanje, stilovi privrženosti i roditeljsko iskustvo), kontekst u kojem se ostvaruje roditeljska uloga (struktura obitelji, objektivna obilježja i subjektivni doživljaj posla), karakteristike djeteta (dob i spol) važne odrednice subjektivnog doživljaja roditeljske uloge. Značajni prediktori psihološke dobrobiti roditelja su kvaliteta bračnog odnosa, opća razina stresa i socijalne podrške i stupanj percipiranih razvojnih promjena u srednjoj životnoj dobi, dok je kvaliteta odnosa roditelj-adolescent manje značajan prediktor dobrobiti roditelja (Kereteš, Brković i Kuterovac Jagodić, 2011a; 2011b; 2011c).

Doživljaj roditeljstva ispitan je i u ostalim stadijima roditeljstva (za vrijeme tranzicije u roditeljstvo, kad su djeca u predškolskoj dobi, i u srednjem i kasnom djetinjstvu). U opsežnom istraživanju tranzicije u roditeljstvo pokazalo se da su osobine ličnosti roditelja važne za doživljaj roditeljstva pri tranziciji mladih parova u roditeljsku ulogu i da je doživljaj roditeljstva važan za njihovu dobrobit (Reić Ercegovac, 2010). Nadalje, žene i muškarci razlikuju se u procjeni dobiti i cijene roditeljstva. Neposredno nakon rođenja djeteta opada bračna kvaliteta, što ovisi o podjeli obveza prema djetetu i onih u kućanstvu (Nekić, 2010). U dvije longitudinalne studije u Hrvatskoj i Njemačkoj ispitanici su roditelji u fazi tranzicije u roditeljstvo i roditeljstvo za vrijeme djetetove tranzicije u adolescenciju da bi se provjerio utjecaj roditeljstva na razvoj crta ličnosti u odrasloj dobi. Utvrdilo se da je kod majki novorođenčadi stres izazvan rođenjem djeteta povezan sa smanjenjem crte ugodnosti, savjesnosti i emocionalne stabilnosti, da su kod oboje roditelja konflikti roditelj- dijete povezani sa smanjenjem savjesnosti i emocionalne stabilnosti. Rezultati govore u prilog teorije socijalnog ulaganja (Hutteman, Bleidorn, Kereteš, Brković, Butković, Denissen, 2014). Specifični

aspekt roditeljstva, roditeljske meta-emocije, kod roditelja predškolske djece ispitivala je Brajša-Žganec (2002; 2012). Rezultati su pokazali da se majke i očevi ne razlikuju u svjesnosti vlastitih i djetetovih emocija tuge i ljutnje, ali da majke bolje reguliraju djetetove emocije. Pokazalo se da postoji povezanost roditeljskih meta-emocija s internaliziranim i eksternaliziranim problemima djece. Takvih problema imaju manje djeca roditelja svjesnih svojih i djetetovih emocija. Detaljni pregled hrvatskih istraživanja doživljaja roditeljstva daju Keresteš i Brković (2014).

Roditeljstvo je tema prisutna i u brojnim stručnim radovima i priručnicima, čiji cilj je bio educirati roditelje i stručnjake različitih profila, te senzibilizirati društvene institucije za brigu o djeci, mladima i o roditeljima (Kuterovac Jagodić, Keresteš i Aničić Škrabić, 2005; Keresteš i Brajša-Žganec, 2009; Pećnik, 2013; Ljubešić, 2013; Dobrotić, Pećnik i Baran, 2015)

Navedeni znanstveni i stručni radovi samo su reprezentanti sveukupnih znanstvenih i stručnih istraživanja roditeljskog ponašanja i doživljaja roditeljstva u ovome razdoblju. Po svojim metodološkim odlikama i po spoznajnoj razini većina ih je jednaka onima u svjetskoj literaturi o čemu svjedoče radovi objavljeni u međunarodnim publikacijama. Istraživači su puno truda uložili na pred-ispitivanja prije donošenja odluka o izboru metoda, tehnika i instrumenata, vodeći računa o kulturalnim faktorima koji bi mogli utjecati na prijevode stranih instrumenata, te o delikatnosti i etičkoj odgovornosti pri istraživanjima. Zahvaljujući rezultatima rada na ovoj temi, povećala se osjetljivost roditelja prema potrebama njihove djece, kao i osjetljivost djece prema potrebama roditelja. Toj su osjetljivosti doprinijeli i: 1. turbulentni događaji u ovom razdoblju (rat i ekonomska kriza) koji pojačavaju brigu roditelja, ali i brigu socijalnih institucija zbog kojih se one obraćaju stručnjacima i zapošljavaju ih; 2. adekvatni profesionalni odgovori kliničkih i edukacijskih psihologa, socijalnih radnika, pedagoga, pedijatarata i drugih profesija; 3. pozitivni odgovori akademske zajednice psihologa čiji članovi obogaćuju obrazovne programe na sveučilištima; 4. aktivna sudjelovanja u organizaciji i radu sekcija, simpozija i okruglih stolova na godišnjim konferencijama HPD-a, i na drugim znanstvenim i stručnim skupovima u zemlji.

Na samom kraju ovog razdoblja, za seriju *Family Issues in the 21st Century*, na poziv izdavača, uređena je znanstvena monografija u kojoj su svoje priloge objavili naši istraživači roditeljstva (K.Lacković- Grgin & Z. Penezić (Eds) , 2015: *Parenthood and Parenting in Croatia: A Developmental and Socio-cultural Perspective*, New York, Nova Science Publishers Inc.).

Zaključak

Na kraju valja istaknuti da cjelina ovog teksta potvrđuje osnovne naznake iz njegova uvoda o pravcima razvoja hrvatske razvojne psihologije kao znanstvene i primijenjene discipline. Tijekom nekoliko prvih desetljeća ona je relativno sporo,

ali kontinuirano napredovala, da bi se tijekom posljednjih desetljeća taj napredak ubrzao. Ponajprije, istraživanja su se proširila na cijelo-životni razvoj, uz prihvaćanje perspektive o promijenjenim fazama razvoja zbog novih društveno-ekonomskih prilika u svijetu i u nas, te zbog produženja ljudskog života. Na teorijskom je planu napredak vidljiv u spoznajama o /ne/održivosti nekih teorijski relevantnih koncepata i modela razvoja, ali i pojava novih, do sada neistražvanih koncepata. Napredak na metodološkom planu, utemeljen u počecima njezina razvoja, vidljiv je u povećanju broja metoda za prikupljanje podataka, u povećanom broju longitudinalnih istraživanja i u sve sofisticiranijim načinima statističke obrade podataka. Javlja se komparativna i kros-kulturalna istraživanja, pa naša razvojna psihologija pomalo postaje vidljiva i na međunarodnom planu. U neprestanom su porastu i interdisciplinarna istraživanja. Primjena rezultata takvih istraživanja u praksi dovela je do osnivanja savjetovališta za djecu, studente i stare, do otvaranja Poliklinike za zaštitu djece grada Zagreba te do jačanja stručnog rada u obrazovnim, socijalnim i zdravstvenim ustanovama. Istraživanja, koja se u nabrojenim područjima rada, provode povećavaju količinu nove empirijske građe i jačaju tendencije grananja razvojne psihologije i oblikovanja novih disciplina (npr. gerontološke psihologije, pedijatrijske psihologije, razvojne psihopatologije). Zanimljivo će biti pratiti u kom će se pravcu ovakve tendencije nastavljati i dalje? Nadam se da će odgovore na ovo retoričko pitanje, kao i na mnoga druga pitanja u i o razvojnoj psihologiji u budućnosti, čitatelji ovog povijesnog priloga dočekati sa zanimanjem.

Literatura

- Ajduković, M., Ajduković, D. i Tadinac M. (1984). Mogućnost socijalne integracije delinkventnata i stav okoline prema problemu mladenačke delinkvencije. U: D. Stary (ur.), *Zbornik radova Dana Ramira Bujasa*, (str. 233-240). Zagreb: Društvo psihologa SR Hrvatske.
- Ajduković, M. (1986). *Vrijednosne orijentacije maloljetnika različitog delinkventnog ponašanja*. Neobjavljen doktorski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Ajduković, M. (1990). Stil odgoja u obitelji kao faktor delinkventnog ponašanja djece. *Primijenjena psihologija*, 11, 47-55.
- Ajduković, M. i Rajhvajn Bulat, L. (2012). Doživljaj financijskog statusa obitelji i psihosocijalno funkcioniranje srednjoškolca. *Revija za socijalnu politiku*, 19(3), 233-253.
- Ajduković, M. i Rajter, M. (2014). Obiteljski ekonomski stres kao čimbenik rizika za nasilne odgojne roditeljske postupke i psihosocijalnu dobrobit djece, U: A. Brajša-Žganec, J. Lopizić i Z. Penezić (ur.), *Psihološki aspekti suvremene obitelji, braka i partnerstva* (str. 353-375). Jastrebarsko: Hrvatsko psihološko društvo i Naklada Slap.
- Bajer, M. i Kljaić, S. (1990). *Kasniji životni put delinkventne djece*. Zagreb: Radna zajednica RKSSOH.
- Baltes, P. B. (1990). Psychological perspectives on succesful aging: The model of selective optimisation with compensation. In: P.B. Baltes & M.M. Baltes (Eds), *Succesful aging: Perspective from behavioral science*, (str. 1-34). New York: Cambridge University Press.
- Bekavac, J. i Vranić, A. (2015). Kognitivni trening kod starijih osoba: utječe li kognitivna vježba na neke osobine ličnosti i na dobrobit? *Društvena istraživanja*, 24(2), 259-279.

- Bibliografija radova od 1980-1989. (1989). *Primijenjena psihologija*, 10(4), 323-343.
- Brajša-Žganec, A. (2002). *Roditeljske meta-emocije i socijalno-emocionalni razvoj djece*. Neobjavljen doktorski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Brajša-Žganec, A. (2012). Što znamo o meta-emocijama roditelja: Kakve osjećaje imaju očevi i majke djece predškolske dobi? U: A. Brajša-Žganec, J. Lopižić i Z. Penezić (ur.), *Psihološki aspekti suvremene obitelji, braka i partnerstva. 20. godišnja konferencija hrvatskih psihologa*. Knjiga sažetaka (str. 79). Zagreb: Hrvatsko psihološko društvo.
- Brajša-Žganec, A., Raboteg-Šarić, Z. i Franc, R. (2000). Dimenzije samopoimanja u odnosu na opaženu socijalnu podršku iz različitih izvora. *Društvena istraživanja*, 9(6), 897-912.
- Bratko, D. (2002a). Teorijski i metodološki problemi pri istraživanju kontinuiteta i promjena ličnosti. *Društvena istraživanja*, 4-5(60-61), 603-622.
- Bratko, D. (2002b). Kontinuitet i promjene ličnosti od adolescencije do rane odraslosti: rezultat longitudinalnog istraživanja. *Društvena istraživanja*, 11(4-5), 623-640.
- Bratko, D., & Butković, A. (2007). Stability of Genetic and Environmental Effects From Adolescence to Young Adulthood: Results of Croatian Longitudinal Twin Study of Personality. *Twin Research and Human Genetics*, 10(1), 151-157.
- Bratko, D., Butković, A., Vukasović, T., Keresteš, G., & Brković, I. (2014). Personality resemblance between parents and offspring: study of five factors across four samples and questionnaire. *Journal of Child and Family Studies*, 23(1), 95-104.
- Brdar, I. i Rijavec, M. (1997). Suočavanje sa stresom zbog loše ocjene u školi: konstrukcija upitnika. *Društvena istraživanja*, 6(4-5), 599-617.
- Brković, I., Keresteš, G. i Kuterovac Jagodić, G. (2012). Usporedba rezultata transverzalnog i longitudinalnog pristupa procjeni razvoja samoregulacije u ranoj adolescenciji. *Psihologijske teme*, 21, 273-297.
- Bujas, R. (1924). Psihologijsko opažanje školskog djeteta, Zagreb: Psihologijski Institut.
- Cakić, L. (2014). Struktura metamemorije majki sigurno i nesigurno privržene djece u dobi od 5 do 7 godina. *Klinička psihologija*, 8(1), 5-16.
- Carstensen, L.L. (1993). Motivation for social contact across life-span: A theory of socioemotional selectivity. *Nebraska Symposium on Motivation*, 40, 209-254.
- Ćubela Adorić, V. i Jurkin, M. (2006). Upitnik kvalitete odnosa s braćom i sestrama u odrasloj dobi (KOBS). *Zbirka psihologijskih skala i upitnika, Sv.3*, (str.75-85). Zadar: Sveučilište u Zadru.
- Defilipis, B. i Zvonarević, M. (1970). *Socijalni, zdravstveni i psihički problem starih ljudi u Zagrebu*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja.
- Defilipis, B., Jovanović, M. i Zvonarević, M. (1972). *Komparativna analiza stanovnika stare i stanovnika zrele dobi grada Zagreba*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu.
- Deković, M. i Raboteg-Šarić, Z. (1997). Roditeljski odgojni postupci i odnosi adolescenata s vršnjacima. *Društvena istraživanja*, 6(4-5), 427-444.
- Despot Lučanin, J. i Lučanin, D. (2010). Psihosocijalni prediktori promjena u kognitivnim funkcijama u starosti. *Suvremena psihologija*, 13(2), 221-233.
- Despot-Lučanin, J. (2011). Cognitive Function and Depression in Elderly People. *Psihologijske teme*, 20(2), 173-186.
- Despot-Lučanin, J. (2014). Psihologija i starenje-mogućnosti psihološke skrbi za starije osobe i njihove obitelji. U: A. Brajša-Žganec, J. Lopižić i Z. Penezić (ur.), *Psihološki aspekti suvremene obitelji, braka i partnerstva*. (str. 339-352). Jastrebarsko: Hrvatsko psihološko društvo i Naklada Slap.

- Despot-Lučanin, J., Lučanin, D. i Havelka, M. (2007). Family, social support and quality of life in old people in different regions in Croatia. U: V. Čubela (ur.), *Book of Selected Proceedings of the 15th Psychology Days in Zadar* (str. 93-107). Zadar: University of Zadar.
- Dobrotić, I., Pečnik, N. i Baran, J. (2015). *Potrebe roditelja i pružanje usluga roditeljima koji podižu djecu u otežanim okolnostima*. Zagreb: Udruga Roditelji u akciji - RODA.
- Duran, M. (1994). *Igra, igrovna aktivnost i neki aspekti kognitivnog razvoja*. Neobjavljen doktorski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Duran, M. (2003). *Dijete i igra*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Duran, M. (2004). Može li simbolička igra biti pokazatelj razvojnih početaka metakognicije, *Suvremena psihologija*, 7(2), 261-269.
- Fulgosi, A. i Fulgosi, Lj. (1971). Neka ispitivanja Piagetovih koncepcija konzervacije broja i količina. *Revija za psihologiju*, 2(1-2), 35-51.
- Fulgosi, A. i Radin, F. (1982). *Stilovi života zagrebačkih srednjoškolaca: Multivarijantna psihografska analiza ponašanja*. Zagreb: Centar društvenih djelatnosti SSOH.
- Glavak, R., Kuterovac Jagodić, G. i Sakoman, S. (2003). Perceived parental acceptance – rejection, family related factors and socioeconomic status of families of adolescent heroin addicts. *Croatian Medical Journal*, 44, 199-206.
- Glavina, E. i Keresteš, G. (2007). Anksioznost i depresivnost kao korelati sociometrijskog statusa u grupi vršnjaka. *Suvremena psihologija*, 10(1), 7-22.
- Hadžiselimović, Đ. i Vukmirović, Ž. (1999). *Test spremnosti za školu (TSS)*. Rijeka: Odsjek za psihologiju, Filozofski fakultet u Rijeci.
- Havelka, M. (1984). *Sociopsihološki i biološki korelati starenja gradske populacije*. Neobjavljen doktorski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Heckhausen, J., & Schultz, R. (1995). A life-span theory of control, *Psychological Review*, 102, 284-304.
- Horvat, L. (1975). Multiplikativne klasifikacije, konzervacija količine ter invariantnog števila pri šest letnem otroku. U: D. Stary (ur.), *Stručni skup psihologa Danima Ramira Bujasa 1974*. (str. 83-104). Zagreb: Društvo psihologa SR Hrvatske.
- Hudek-Knežević, J., & Kardum, I. (1996). A model of coping with conflicts between occupational and family roles: Structural analysis. *Personality and individual differences*, 21(3), 355-372.
- Hudek-Knežević, J. i Kardum, I. (2006). *Psihosocijalne odrednice tjelesnog zdravlja*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Hutteman, R., Bleidorn, W., Keresteš, G., Brković, I., Butković, A., & Denissen, J.J. (2014). Reciprocal association between parenting challenges and parents' personality in young and middle adulthood. *European Journal of Personality*, 28(2), 168-179.
- Ivić, I. (1971). Razvoj dječjeg mišljenja. *Simpozij na IV Kongresu psihologa Jugoslavije*, Bled. Usmena komunikacija.
- Ivšac Pavliša, J., Šimleša, S., & Ljubešić, M. (2011). Cognitive Abilities and Language Comprehension in Preschool Children with Perinatal Brain Lesion. *Collegium antropologicum*, 35(1), 31-38.
- Jacklin, C.N. (1989). Female and Male: Issues of gender. *American Psychological Association*, 44(2), 001-007.
- Jelić, M. i Kamenov, Ž. (2015). Age Differences in Effects of Family Structure and Quality on Attachment to Family and Romantic Partners. *Psihologijske teme*, 24(1), 155-172.
- Kamenov, Ž. i Jelić, M. (2003). Validacija instrumenta za mjerenje privrženosti u različitim vrstama odnosa: Modifikacija Brennanova Inventara iskustva u bliskim vezama. *Suvremena psihologija*, 6(1), 73-91.

- Kamenov, Ž., Jelić, M. i Lotar Rihtarić, M. (2014). Uloga privrženosti u bliskim odnosima tijekom adolescencije i odrasle dobi. U: A. Brajša-Žganec, J. Lopižić i Z. Penezić (ur.), *Psihološki aspekti suvremene obitelji, braka i partnerstva* (str. 203-239). Jastrebarsko: Hrvatsko psihološko društvo i Naklada Slap.
- Keresteš, G. (1995). *Karakteristike temperamenta prevano i na vrijeme rođene djece*. Neobjavljeni magistarski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Keresteš, G. (2001). Roditeljsko ponašanje i obiteljska klima u obitelji samohranih majki. *Društvena istraživanja*, 10(4-5), 903-925.
- Keresteš, G. (2002). *Dječje agresivno i prosocijalno ponašanje u kontekstu rata*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Keresteš, G. (2005). Maternal ratings of temperamental characteristics of healthy premature infants are indistinguishable from those of full-term infants. *Croatian Medical Journal*, 46(1), 36-44.
- Keresteš, G. i Brajša-Žganec, A. (2009). *Udomiteljstvo: skrb o djeci izvan vlastite obitelji - Vodič za edukaciju stručnih djelatnika*. Zagreb: UISP.
- Keresteš, G. i Brković, I. (2014). Istraživanja doživljaja roditeljstva. U: A. Brajša-Žganec, J. Lopižić i Z. Penezić (ur.), *Psihološki aspekti suvremene obitelji, braka i partnerstva* (str. 69-101). Jastrebarsko: Hrvatsko psihološko društvo i Naklada Slap.
- Keresteš, G., Brković, I. i Kuterovac Jagodić, G. (2011a). Doživljaj kompetentnosti u roditeljskoj ulozi i sukobi između roditelja i adolescenata. *Suvremena psihologija*, 14, 7-21.
- Keresteš, G., Brković, I. i Kuterovac Jagodić, G. (2011b). Doživljaj roditeljstva očeva i majki adolescenata. *Suvremena psihologija*, 14, 153-169.
- Keresteš, G., Brković, I., & Kuterovac Jagodić, G. (2011c). Predictors of psychological well-being of adolescents' parents. *Journal of Happiness Study*, 13(6), 1073-1089.
- Keresteš, G., Brković, I., Kuterovac Jagodić, G. i Greblo, Z. (2012). Razvoj i validacija Upitnika roditeljskog ponašanja. *Suvremena psihologija*, 15, 23-42.
- Klarin, M. (2000). *Odnosi s vršnjacima kao prediktori različitih aspekata prilagodbe*. Neobjavljen doktorski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Klarin, M. (2006). *Razvoj djece u socijalnom kontekstu- Roditelji, vršnjaci i učitelji - kontekst razvoja djeteta*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Klarin, M., Šimić-Šašić, S., & Proroković, A. (2012). The Contribution of Family and Peer Interaction to the Understanding of Self-esteem in Adolescence: Gender and Cultural Similarities and Differences. *International Journal of Humanities and Social Science*, 2(21), 1-12.
- Kolesarić, V. (2009). Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu 1929.-2009. *Psiholog*, 2, 18-26.
- Kolić-Vehovec, S., Pečjak, S. i Rončević Zubković, B. (2009). Spolne razlike u metakognitivnim i motivacijskim čimbenicima razumijevanja teksta adolescenata u Hrvatskoj i Sloveniji. *Suvremena psihologija*, 12(2), 223- 241.
- Kolić-Vehovec, S., Rončević Zubković, B., & Pahljina-Reinić, R. (2014). Development of Metacognitive Knowledge of Reading Strategies and Attitude Toward Reading in Early Adolescence: The Effect of Reading Comprehension, *Psihologijske teme*, 23(1), 78-98.
- Kosanović, N. (1992). *Dječja koncepcija rata i mira*. Neobjavljen diplomski rad. Zadar: Filozofski fakultet u Zadru.
- Krapić, N. i Kardum, I. (2003). Stilovi suočavanja sa stresom kod adolescenta: konstrukcija i validacija upitnika. *Društvena istraživanja*, 12(5), 825-848.
- Krizmanić, M. i Kolesarić, V. (1994): *Priručnik za primjenu Skale depresivnosti D-92*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

- Kuterovac Jagodić, G. (2003). Posttraumatic stress symptoms in Croatian Children exposed to war: a prospective study. *Journal of Clinical Psychiatry*, 59(1), 9-25.
- Kuterovac Jagodić, G. (2015). Parenting in the Challenging Circumstances of Croatia Post-War Society. In: K. Lacković-Grgin i Z. Penezić (Eds.), *Parenthood and Parenting in Croatia: A Developmental and Socio-Cultural Perspective* (str. 201-243). New York: Nova Science Publishers, Inc.
- Kuterovac Jagodić, G., & Keresteš, G. (1997). Perception of parental acceptance – rejection and some of personality variables in young adults. *Društvena istraživanja*, 4-5(30-31), 471-499.
- Kuterovac Jagodić, G., Keresteš, G. i Aničić Škrabić, I. (2005). Rizici u razvoju djece koja se udomljuju. U: A. Brajša-Žganec, G. Keresteš i G. Kuterovac Jagodić (ur.), *Udomiteljstvo: Skrb o djeci izvan vlastite obitelji* (str. 73-107). Zagreb: UISP.
- Kuterovac Jagodić, G. (1994). *Dječje poimanje smrti: Kognitivna razvijenost i prošlo iskustvo*. Neobjavljen magistarski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Lacković-Grgin, K. (1970). Školski uspjeh učenika prvoga razreda koji su polazili dječji vrtić uspoređen s uspjehom onih koji dječji vrtić nisu pohađali, *Zbornik Pedagoške akademije Rijeci*, str. 75-79.
- Lacković-Grgin, K. (1982). *Roditeljski stil rukovođenja i socijalno ponašanje učenika*, Neobjavljen doktorski rad. Ljubljana: Filozofska fakulteta v Ljubljani.
- Lacković-Grgin, K. (1984). Percipirana efikasnost u socijalnim odnosima u odnosu na socio-emocionalnu ekspanzivnost učenika. *Psihologija*, 1-2, 89-94.
- Lacković-Grgin, K. (1988). Samovrednovanje pojedinca i značajni drugi – razvojno-psihološka perspektiva. *Sociologija*, 1, 133-140.
- Lacković-Grgin, K. (1994). *Samopoimanje mladih*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Lacković-Grgin, K. (2004). Stres uloga u različitim životnim razdobljima. U: Lj. Kaliterna i V. Šakić (ur.), *Hrvatsko društvo danas – psihosocijalni procesi* (str. 21-31). Zagreb: Institut Ivo Pilar.
- Lacković-Grgin, K. (2010). Doživljaj i praksa roditeljstva u različitim životnim razdobljima. *Društvena istraživanja*, 20, 1063-1083.
- Lacković-Grgin, K. (2015). Parenthood and Parenting from the Perspective of Life-Span Psychosocial Development. In: K. Lacković-Grgin i Z. Penezić (Eds.), *Parenthood and Parenting in Croatia: A Developmental and Socio-cultural Perspective* (str. 27-55). New York: Nova Science Publishers, Inc.
- Lacković-Grgin, K. i Antica, N. (1985). Redoslijed rođenja i funkcionalna zrelost za školu. *Pedagoški rad*, 7-8, 304-310.
- Lacković-Grgin, K. i Deković, M. (1987). Sociometrijski status predškolske djece u odnosu na tip njihova moralnog prosuđivanja. *Pedagoški rad*, 2, 210-215.
- Lacković-Grgin, K., & Deković, M. (1990). The contribution of significant others to adolescents' self-esteem. *Adolescence*, 25(100), 839-846.
- Lacković-Grgin, K. i Grgin, T. (1996). Ličnost u procesu stresa. *Radovi - Razdio FPSP*, 35(12), 69-95.
- Lacković-Grgin, K. i Raboteg-Šarić, Z. (1987). Spolno sazrijevanje, odnosi sa značajnim osobama i neki aspekti ponašanja adolescentica. *Zbornik radova Dani psihologije* 87, Zadar, 85-90.
- Lacković-Grgin, K. i Sorić, I. (1996). Prijelaz i prilagodba studenata na studij – Jednogođišnje praćenje. *Radovi - Razdio FPSP*, 34(11), 53-66.
- Lacković-Grgin, K. i Sorić, I. (1997). Korelati prilagodbe studiju tijekom prve godine. *Društvena istraživanja*, 4-5(30-31), 461-475.

- Lacković-Grgin, K. i sur. (1988). *Problemi adolescenata iz gradskih sredina*. Zadar: Narodni list.
- Lacković-Grgin, K. (2000). *Stres u djece i adolescenata*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Lacković-Grgin, K., Deković, M., Milosavljević, B., Cvek-Sorić, I., & Opačić, G. (1996). Social Support and Self-esteem in Unemployed University graduates. *Adolescence*, 31(123), 701-707.
- Lacković-Grgin, K., Penezić, Z. i Varkaš, L. (2001). Neke odrednice depresivnosti i zadovoljstva životom žena u menopauzi. *Medica Jadertina*, 31, 141-152.
- Lacković-Grgin, K., Grgin, T., Penezić, Z., & Sorić, I. (2001). Some predictors of Primary Control of Development in Three Transitional Period of Life. *Journal of Adult Psychology*, 8(3), 149-160.
- Lacković-Grgin, K., & Penezić, Z. (2010). Self-Regulation Across Some of Life Transition. In: T. Miller (Ed.), *Handbook of Stressful Transition Across the Life Span* (str. 411-439). New York: Springer.
- Lacković-Grgin, K., Grgin, T., Sorić, I. i Penezić, Z. (1999). Osobna kontrola razvoja: neki korelati i dobne razlike. *Psihologijske teme*, 6(7), 67-78.
- Lacković-Grgin, K., Opačić, G. i Žitnik, E. (1988). Neki aspekti self-koncepta mladih iz obitelji s ocem i bez oca. *Radovi - Razdio FPSP*, 8, 155-164.
- Lacković-Grgin, K. i Opačić, G. (1989). Interakcija s majkom i zadovoljstvo obiteljskim životom mladih iz obitelji s ocem i bez oca. *Radovi - Razdio FPSP*, 28(5), 147-154.
- Lazić, B. (1959). *Školski uspjeh učenika u odnosu na položaj i strukturu kolektiva*. Neobjavljen doktorski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Lončarić, D. (2008). Analiza obrazaca suočavanja sa školskim neuspjehom: kognitivne procjene i ishodi suočavanja. *Društvena istraživanja*, 17(3), 573-592.
- Lugomer-Armano, G. (1988). *Dječje atribucije uspjeha i neuspjeha*. Neobjavljeni doktorski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Ljubešić, M. (1977). Norme za obojane progresivne matrice za šestogodišnju gradsku djecu. *Revija za psihologiju*, 7(1-2), 33-39.
- Ljubešić, M. (1985). *Istraživanja kognitivnih sposobnosti djece oštećena vida, djece oštećena sluha i mentalno retardirane djece osnovnoškolske dobi*. Neobjavljen doktorski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Ljubešić, M. (2013). Roditelji i djeca s teškoćama u razvoju, U: N. Pečnik (ur.), *Kako roditelji i zajednice brinu o djeci najmlađe dobi u Hrvatskoj* (str. 139-146). Zagreb: UNICEF.
- Macuka, I. (2007). Skala percepcije roditeljskog ponašanja - SRRP. *Zbirka psihologijskih skala i upitnika*, Sv.4, 23-35. Zadar: Sveučilište u Zadru.
- Macuka, I. i Burić, I. (2015). Školski uspjeh mladih adolescenata: važnost uloge osobnih i obiteljskih čimbenika. *Društvena istraživanja*, 24(4), 487-507.
- Marshall, V.W. (1999). Analyzing social theories of aging. In: V.L. Bengston i K.W. Schaie (Eds.): *Handbook of theories of Aging* (str. 434-456). New York: Springer.
- Matešić, K. (2008). Kolumna Krunoslava Matešića. *Psiholog*, 3-4, 53-64.
- Matešić, K. (2011). Osamdeset godina primjene psiholoških testova u službi Profesionalnog usmjeravanja u Republici Hrvatskoj. *Psiholog*, 3-4, 43-46.
- Matešić, K. (2012). Marta Muchov. *Psiholog*, 3(4), 51-52.
- Medved, A. i Keresteš, G. (2011). Usamljenost u ranoj adolescenciji: spolne i dobne razlike te povezanost sa socijalnim odnosima. *Društvena istraživanja*, 20(2), 457-478.
- Miljević-Riđički, R., & Lugomer-Armano, G. (1994). Children's Comprehension of War. *Child abuse review*, 3(2), 134-144.

- Mimica, I. (1984). Utjecaj nekih faktora na pojavu elipsi u govoru djece predškolske dobi. *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru - Razdio društvenih znanosti*, 10, 56-68.
- Mlačić, B., Šakić, V. i Franc, R. (2002). Mladi i izloženost ratnim događajima. *Društvena istraživanja*, 11(2-3), 379-393.
- Nazor, M. (1987). *Dječji crtež kao pokazatelj nekih kognitivnih funkcija*. Neobjavljen doktorski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zadru.
- Nekić, M. (2004). Skala samostišavanja. *Zbirka psihologijskih skala i upitnika*, Sv.2 (str. 34-43). Zadar: Sveučilište u Zadru.
- Nekić, M. (2010). *Tranzicija u roditeljstvo: socijalne usporedbe, pravednost podjele obveza i zadovoljstvo brakom*. Neobjavljen doktorski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zadru.
- Nekić, M. i Galić, M. (2006). Privrženost u odrasloj dobi. U: K. Lacković-Grgin i V. Čubela Adorić (ur.). *Odabrane teme iz psihologije odraslih* (str. 201-230). Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Obradović, J. (1990). Djeca razdvojenih roditelja: reakcija, prilagodba, emocionalni i kognitivni razvoj. *Primijenjena psihologija*, 11(3), 155-172.
- Pavlina, Ž. (1986). Ramiro Bujas kao naš suvremenik. *Primijenjena psihologija*, 7(1-4), 144-151.
- Pavlina, Ž. (2008). U spomen Adeli Ostojčić Bujas (1908-2008). *Psiholog*, 3-4, 51.
- Pavlina, Ž. i Kolesarić, V. (1987). Značenje psihologijskog instituta Zagrebačkog sveučilišta u razvoju psihologije u nas. *Primijenjena psihologija*, 8(1), 25-35.
- Pečjak, S., Kolić-Vehovec, S., Rončević Zubković, B. i Ajdišek, N. (2009). Metakognitivni i motivacijski prediktori razumijevanja teksta adolescenata iz Hrvatske i Slovenije. *Suvremena psihologija*, 12(2), 257-269.
- Pećnik, N. (2001). *Međugeneracijski prijenos zlostavljanja djece*. Neobjavljen doktorski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zadru.
- Pećnik, N. (2013). Resursi za roditeljstvo u razdoblju ranog razvoja djeteta, U: N. Pećnik (ur.), *Kako roditelji i zajednice brinu o djeci najmlađe dobi u Hrvatskoj* (str. 127-138). Zagreb: UNICEF.
- Pećnik, N. i Tokić, A. (2011). *Roditelji i djeca na pragu adolescencije: Pogled iz tri kuta, izazovi i podrška*. Zagreb: Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti.
- Penezić, Z. (1996). Teorije, mjerenja i korelati zadovoljstva životom. *Radovi - Razdio FPSP*, 35(12), 95-113.
- Penezić, Z. (1997). Usporedba tri različite dobne skupine u nekim aspektima zadovoljstva životom. *Radovi - Razdio FPSP*, 36(13), 29-42.
- Penezić, Z. (2002). Skala zadovoljstva životom. U: *Zbirka psihologijskih skala i upitnika*, Sv.1. (str. 20-22). Zadar: Sveučilište u Zadru.
- Penezić, Z. i Lacković-Grgin, K. (2001). Važnost razvojnih ciljeva u adolescentnoj, srednjoj i starijoj životnoj dobi. *Radovi-Razdio FPSP*, 40(17), 65-81.
- Penezić, Z., Roso Perić, I., & Levačić, J. (2009). Grandparents roles – relations with life satisfaction and generative action. From Knowledge to Interventions. *Health Psychology 2009 in Pisa*. Abstract Book. Moss-Morris, R., & Yardely, L. (Eds.), (str. 308-309). Pisa: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Pokrajac-Bulian, A., Stubbs, L. i Ambrosi-Randić, N. (2004). Različiti aspekti slike tijela i navike hranjenja u adolescenciji. *Psihologijske teme*, 13(1), 91-104.
- Pokrajac-Bulian, A., Živčić-Bećirević, I., Vukmanović, S. i Forbes, G. (2005). Nezadovoljstvo tjelesnim izgledom i navike hranjenja kod studentica i njihovih majki. *Psihologijske teme*, 14(1), 57-70.

- Potočnjak, B. (1971). *Problemi suvremene porodice: Oblici pomoći roditeljima u odgoju djece*. Rijeka: Općinski odbor Saveza društava Naša djeca.
- Putarek, V., & Keresteš, G. (2016). Self-perceived popularity in early adolescence: Accuracy, associations with loneliness, and gender differences. *Journal of Social and Personal Relationships*, 33, 257-274.
- Raboteg-Šarić, Z. (1988). Neki korelati psihosocijalne zavisnosti među starijima. *Radovi-Razdio FPSP*, 27(4), 151-158.
- Raboteg-Šarić, Z. (2015). Parenting in Single-Parents Families in Croatia. In: K. Lacković-Grgin i Z. Penezić (Eds.), *Parenthood and Parenting in Croatia. A Developmental and Socio-Cultural Perspective* (str. 169-201). New York: Nova Science Publishers, Inc.
- Raboteg-Šarić, Z. i Šakić, M. (2012). Učinci roditeljskog odgojnog stila kvalitete prijateljstva na dobrobit adolescenata. U: Z. Penezić, V. Čubela Adorić, J. Ombla, A. Slišković, P. Valerjev, i A. Vulić-Prtorić, (ur), *XVIII Dani psihologije u Zadru, Sažeci radova* (str. 133).
- Raboteg-Šarić, Z., Brajša-Žganec, A., & Šakić, M. (2009). Life satisfaction in Adolescents: The effects of perceived family economic status, self-esteem and quality of family and peer relationships. *Društvena istraživanja*, 18(3), 547-565.
- Raboteg-Šarić, Z., Takšić, V. i Božičević, V. (1988). Psihološki distres i životno zadovoljstvo među starijima: odnosi s nekim socio-demografskim varijablama. *Radovi-Razdio FPSP*, 27(4), 141-149.
- Raboteg-Šarić, Z., Vlahović, V., Božičević, V., Mimica, I. i Frey, J. (1985). Stav prema starijim osobama različitog zdravstvenog stanja kod ispitanika koji su u različitom kontaktu s tim osobama. *Defektologija*, 21(1), 41-50.
- Reić Ercegovac, I. (2010). *Subjektivna dobrobit tijekom tranzicije u roditeljstvo*. Neobjavljen doktorski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Reić-Ercegovac, I., Ljubetić, M., & Peričić, M. (2013). Maternal self-competence and mother-child interaction. *Hellenic Journal of Psychology*, 10(2) 102-119.
- Ribić, K. (1977). Neka istraživanja dječjeg autizma. *Revija za psihologiju*, 7(1-2), 32-41.
- Ribić, K. (1986). Crtež stabla nedovoljno razvijenih i „normalnih“ učenika pubertetsko-adolescentske dobi, *Radovi, Razdio društvenih znanosti*, 2, 87-95.
- Rokach, A., Orzeck, T., Cripps, M.A., Lacković-Grgin, K., & Penezić, Z. (2001). The effects of culture on the meaning of loneliness. *Social Indicators Research*, 53(1), 149-160.
- Rončević Zubković, B. (2011). Doprinos raspona verbalnog radnog pamćenja razumijevanju teksta u ranoj adolescenciji. *Psihologijske teme*, 20(2), 213-232.
- Roso, I. (2007). *Značenje uloge bake i djeda - provjera modela Helen Kivnick*. Neobjavljen diplomski rad. Zadar: Odjel za psihologiju Sveučilišta u Zadru.
- Rot, N. (1984). Razvoj jugoslavenske psihologije. *Psihologija*, 1-2, 5-20.
- Smiljanić, V. (1970). Gotovost dece za polazak u školu. *Psihologija*, III, 1.
- Smojver-Ažić, S. i Jakovčić, I. (2006). Percepcija prisnih odnosa i privrženost adolescenata i njihovih majki. *Psihologijske teme*, 5(1), 59-80.
- Smojver-Ažić, S. i Pokrajac-Bulian, A. (2012). Kvaliteta odnosa s majkom iz perspektive studentica. U: I. Bekić (ur.): *Majke i kćeri* (str. 26-38). Zagreb: Udruga za razvoj i promociju umjetnosti i kulture 90-60-90.
- Smojver-Ažić, S., Martinac Dorčić, T. i Živčić-Bećirević, I. (2015). Attachment to Parents and Depressive Symptoms in College Students: The Mediating Role of Initial Emotional Adjustment and Psychological Needs. *Psihologijske teme*, 24(1), 135-153.

- Sorić, I. (1999). Anxiety and coping in the context of a school examination. *Social Behavior and Personality*, 27(3), 319-332.
- Sorić, I. (2002). Skala suočavanja s ispitnom situacijom. *Zbirka psihologijskih skala i upitnika, Sv.1* (str. 151-154). Zadar: Odsjek za psihologiju, Filozofski fakultet u Zadru.
- Sorić, I. i Proroković, A. (2002). Upitnik suočavanja sa stresnim situacijama Endlera i Parkera, *Zbirka psihologijskih skala i upitnika, Sv.1* (str. 147-151). Zadar: Odsjek za psihologiju, Filozofski fakultet u Zadru.
- Spitek-Zvonarević, V. (1979). *Psihofiziološki i socijalni indikatori involutivnih procesa u funkciji dobi*. Neobjavljen doktorski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Stary, D. (1975). Objavljeni radovi psihologa Jugoslavije iz psihologije do konca 1972. godine. *Revija za psihologiju*, 5, 1-2, 129-135.
- Šakić, M. (2012). Pristup procjeni teorije uma u dojenačkoj i predškolskoj dobi. *Psihologijske teme*, 21(2), 359-381.
- Šarlija-Medančić, N. (1986). *Misaoni razvoj i formiranje početnih matematičkih pojmova na prijelazu s pred-operacionalnog na operacionalni nivo*. Neobjavljen doktorski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Šimleša, S., Ivšac, J., & Ljubešić, M. (2007). Early Cognitive, Social-Cognitive and Language Development in Children with Pre/Perinatal Brain Lesions. *CogniNien, Creier, Comportament*, 11(3), 519-538.
- Šimunović, V. (1998). Suočavanje adolescenata i odraslih sa svakodnevnim stresnim situacijama. *Društvena istraživanja*, 7(3), 317-338.
- Šincek, D. i Ajduković, M. (2012). Doprinos percepcije roditeljskog ponašanja, Rizičnosti braće/sestara i vršnjaka te internaliziranih problema društveno neprihvatljivom ponašanju mladića. *Psihologijske teme*, 21(1), 1-28.
- Toličić, I. (1959). *Igralna dejavnost kot dijagnostično sredstvo otrokove osebnosti v prešolski dobi*. Neobjavljen doktorski rad. Ljubljana: Filozofska fakulteta v Ljubljani.
- Toličić, I. (1966). *Test za šolske novince*. Ljubljana: Zavod za produktivnost dela.
- Toličić, I. i Zorman, L. (1977). *Okolje in uspešnost učencev*. Ljubljana: Državna založba.
- Tucak Junaković, I. (2008). Skraćena verzija upitnika važnosti životnih ciljeva. U: *Zbirka psihologijskih skala i upitnika, Sv.4* (str. 73-84). Zadar: Sveučilište u Zadru.
- Tucak Junaković, I. (2009). *Provjera osnovnih postavki McAdamsova i de St. Aubinova modela generativnosti u odraslih različite dobi*. Neobjavljen doktorski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Tucak Junaković, I. i Nekić, M. (2013). Usamljenost i samoća kao prediktori zdravlja ljudi. *Medica Iadertina*, 1-2, 11-21.
- Tucak Junaković, I., Nekić, M. i Ambrosi-Randić, N. (2016). Roditeljsko zadovoljstvo, generativnost i uspješno starenje. *Suvremena psihologija* 19(2), 149-162.
- Turčinović, P. (1980). Očekivanje predškolske djece o ponašanju odgojitelja prema djeci različite fizičke privlačnosti. U: D. Stary (ur.), *Stručni skup psihologa Danima Ramira Bujasa 1979*. (str. 355-364). Zagreb: Društvo psihologa SR Hrvatske.
- Turdiu Šimunec, J. (1970). Ispitivanje minimalnih cerebralnih disfunkcija kod djece. *Revija za psihologiju*, 1(2) 31-36.
- Velki, T. i Kuterovac Jagodić, G. (2014). Uloga strukturalnih i procesnih obiteljskih čimbenika u objašnjenju dječjeg nasilničkog ponašanja. *Ljetopis socijalnog rada*, 22(2), 271-296.
- Vlahović-Štetić, V. i Kovačić, S. (1999). Kognitivna reprezentacija brojeva u djece različite dobi. *Društvena istraživanja*, 8(4), 563-577.

- Vlahović-Štetić, V., Vizek-Vidović, V., Arambašić, L. i Miharija, Ž. (1995). *Test spremnosti za školu*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Vučenović, D., Takšić, V. i Hajncl, Lj. (2014). Razvoj emocionalne inteligencije i odnos s problemima ponašanja u obiteljskom okruženju. U: A. Brajša-Žganec, J. Lopižić i Z. Penezić (ur.), *Psihološki aspekti suvremene obitelji, braka i partnerstva* (str. 271-291). Jastrebarsko: Hrvatsko psihološko društvo i Naklada Slap.
- Vukasović, T., & Bratko, D. (2015). Heritability of Personality: A Meta-Analysis of Behavior Genetic Studies. *Psychological bulletin*, 141(4), 769-785.
- Vukasović, T., Bratko, D. i Butković, A. (2009). Od specifičnih reakcija do agregiranih dimenzija ličnosti: procjena gornje granice heritabilnosti u funkciji širine konstrukta. *Suvremena psihologija*, 12(2), 323-338.
- Vuletić, G. i Stapić, M. (2013). Kvaliteta života i doživljaj usamljenosti kod osoba starije životne dobi. *Klinička psihologija*, 6(1-2), 45-63.
- Vulić-Prtorić, A. (2002). Obiteljske interakcije i psihopatološki simptomi u djece i adolescenata, *Suvremena psihologija*, 5, 31-51.
- Vulić-Prtorić, A. i Cifrek-Kolarić, M. (2011). *Istraživanja u razvojnoj psihopatologiji*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Vulić-Prtorić, A. i Macuka, I. (2006). Depresivnost i psihosomatski simptomi u djetinjstvu. *Prvi kongres primijenjene psihologije*. Knjiga sažetaka, str. 88.
- Zarevski, P. (1982). Metrijske karakteristike Ketwig testa zrelosti za školu. *Primijenjena psihologija*, 12(1-2), 62-71.
- Žebec, M.S. (2005). *Dobne promjene sustava obrade podataka i njihova uloga u kognitivnom razvoju*. Neobjavljen doktorski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Žebec, M.S., Fabijanić, P. i Prvčić, I. (2010). Kvantitativno-relacijsko prosuđivanje hrvatske djece i adolescenata: psihometrijska analiza i razvojne osobitosti. *Suvremena psihologija*, 13(1), 5-24.
- Žebec, M.S., Kopačević, D. i Mlačić, B. (2011). Relationship between the big-five personality dimensions and speed of information processing among adolescents. *Društvena istraživanja*, 20(2), 435-455.
- Živčić, I. (1993). Depresija u djetinjstvu i adolescenciji. *Godišnjak Zavoda za psihologiju*, 2, 151-164.
- Živčić-Bećirević, I. (1993). Emotional Reaction of Children to War Stress in Croatia. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 26(2), 709-713.
- Žužul, M. (1987). *Situacijske determinante agresivnosti: oružje i agresivnost djece*. Neobjavljen doktorski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Branimir Šverko

OD INDUSTRIJSKE DO ORGANIZACIJSKE PSIHOLOGIJE: OSVRT NA RAZVOJ PSIHOLOGIJE RADA U HRVATSKOJ

DOI 10.17234/9789531757782.5

„Psihologija rada“ je grana primijenjene psihologije koja se bavi ljudskim radom. U vrijeme prevage industrijskog rada nazivala se i „industrijska psihologija“. Danas se koristi i naziv „organizacijska psihologija“, koji naglašava organizacijski kontekst ljudskog rada. Ova tri naziva su bliskoznačnice – pokrivaju slično područje psihologije kojemu je cilj objasniti ljudsko ponašanje pri radu te dobivene spoznaje primijeniti u cilju povećanja individualne dobrobiti i organizacijske uspješnosti.

Povijesno, psihologija rada je bila prva grana primijenjene psihologije. Nastala je na prijelomu 19. i 20. stoljeća, kad su se ispunila dva nužna uvjeta. Prvo, tada je stvorena društvena potreba, jer su ubrzani razvoj industrijske proizvodnje i sve složenija tehnologija tražili više znanja o ponašanju i mogućnostima ljudi pri radu. Drugo, stasala je i sama psihologija, jer je razvoj eksperimentalne psihologije, diferencijalne psihologije i psihodijagnostike dosegao razinu koja je omogućila primjenu u praksi. Zato se upravo tijekom prvih godina 20. stoljeća u nekim zemljama zapadne Europe i u Sjevernoj Americi pojedini psiholozi počinju baviti problemima čovjeka pri radu: pojavljuju se prve analize poslova i zanimanja, započinju prva testiranja ljudskih sposobnosti u cilju profesionalnog usmjeravanja i odabira zaposlenika, a ispituju se i uvjeti rada o kojima ovisi umor i učinkovitost pri radu (vidi npr. Carpintero, 2017).

Prvi odjeci tih dostignuća u nas zabilježeni su dvadesetak godina kasnije, ali je ozbiljniji razvoj psihologije rada u Hrvatskoj uslijedio tek u drugoj polovici prošlog stoljeća. Premda je otada je prošlo preko pola stoljeća, razvoj psihologije rada u nas još nitko nije pokušao sustavno prikazati.¹ Ovaj prilog to pokušava nadoknaditi.

U pripremi ovog priloga koristio sam bibliografiju publiciranih radova iz psihologije koju je pripremio Dinko Stary (1973, 1975) i bibliografiju radova

¹ Zanimljiva opažanja iznesena su na skupu „Psihologija rada u Hrvatskoj: Prošlost, sadašnjost i budućnost“ održanom 2010. godine povodom 50. godišnjice osnivanja naše Katedre za psihologiju rada na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Nažalost, u pisanom obliku ostali su samo sažeci saopćenja (Parmač Kovačić i Tonković, 2010).

hrvatskih psihologa iz područja psihologije rada koju smo nedavno pripremili pretraživanjem baza CROSBİ (Hrvatska znanstvena bibliografija), citatnih baza Scopus i Web of Science, baze online časopisa HRČAK, kataloga Nacionalne i sveučilišne knjižnice i još nekih izvora.²

Osim znanstvenih i stručnih radova, posebno sam proučio pisane izvore o stanju i razvoju psihologije rada u nas. To su, primjerice, prikazi stanja i problema industrijske psihologije u Jugoslaviji (Petz, 1964, Živković 1965),³ članci o prioritetnim zadacima i problemima psihologa u praksi (npr. Bujas, 1959; Petz, 1962), prikaz i ilustracije rada psihologa u tvorničkoj praksi (Perharić, 1963), rezultati istraživanja profesionalnih aktivnosti i zadovoljstva industrijskih psihologa u Hrvatskoj (npr. Šverko i Vizek-Vidović, 1978) te publikacije i materijali s raznih skupova posvećenih strukovnim problemima ili jubilarnim osvrtima (npr. Ajduković, 1999; Roth, 1965).

Razgovarao sam i s nizom kolega⁴ i tako dopunio oskudne podatke iz pisanih izvora. Naravno, oslonio sam se i na osobna iskustva koje sam stekao u dugogodišnjoj interakciji s kolegama i događajima, koji su obilježili razvoj psihologije rada u nas. Preko 50 godina bio sam i osobno uključen u ključne faze tog razvoja. Zato ovaj prilog, ma koliko se ja trudio, ne može biti posve objektivan.

Nastanak i razvoj psihologije rada u Hrvatskoj, prikazat ću ovdje kroz tri razdoblja. Prvo je razdoblje prije Drugoga svjetskog rata kad su započele aktivnosti u području profesionalne orijentacije. Drugo je razdoblje poslije Drugoga svjetskog rata (1950-1990) kad je došlo do uzleta i konsolidacije industrijske psihologije. Treće razdoblje (poslije 1990. godine) je razdoblje društveno-ekonomskih promjena i tranzicije na tržišno gospodarstvo. S obzirom da je ovo knjiga priloga o povijesti psihologije u Hrvatskoj, ranijim razdobljima baviti ću se detaljnije.

1930-1950: Počeci s profesionalnom orijentacijom

Prije Drugoga svjetskog rata Hrvatska je bila agrarna zemlja s nerazvijenom industrijom. Zato nije bilo prave potrebe za razvojem psihologije rada. A ni mogućnosti, jer ni psihologija u Hrvatskoj nije bila dovoljno razvijena. Katedra za

² Zahvaljujem bibliotekarkama Filozofskom fakulteta u Zagrebu Ivani Kukić, koja je obavila pretraživanja, i Marijani Glavici, koja je to omogućila i pomogla savjetima.

³ Petzov članak je bio namijenjen informiranju međunarodne psihološke zajednice o tadašnjoj jugoslavenskoj psihologiji rada uoči 15. Međunarodnog kongresa primijenjene psihologije, koji je održan u Ljubljani 1964. godine. Živkovićev članak je temeljit prikaz stanja i problema industrijske psihologije u Jugoslaviji pripremljen za skup *Stanje i perspektive jugoslavenske psihologije* održan u Beogradu 1963. godine. Priloge za pripremu Živkovićevog članka dali su i hrvatski industrijski psiholozi B. Perharić, B. Stanuga i D. Stary.

⁴ Na informacijama ili savjetima osobito zahvaljujem Tomislavu Bunjevcu, Mirku Drenovcu, Zvonimiru Galiću, Anji Gurdulić-Šverko, Željku Jerneiću, Rajki Marković, Nikoli Pastuoviću, Božidaru Perhariću, "Biserki Ross, Zoranu Sušnju i Ivi Šverko.

psihologiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu osnovana je tek 1929. godine, a u Hrvatskoj je bilo samo nekoliko osoba koje su studirale psihologiju u inozemstvu. Jedna od njih, Elza Kučera (1883-1972), studirala je filozofiju i psihologiju u Beču, a doktorirala psihologiju Zürichu. Radila je kao knjižničarka u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, ali je objavljivala i iz radove filozofije i psihologije (Boršić i Skuhala Karasman, 2017). Godine 1924. u *Kalendaru Hrvatskog radiše*, Elza Kučera je objavila stručni članak „Psihologija kao savjetnica u izboru zanimanja“. Bio je to prvi stručni članak s temom iz psihologije rada u Hrvatskoj.

Udruga „Hrvatski radiša“ ubrzo izdaje i *Savjetnik kod izbora zvanja* (1925), priručnik na 290 stranica s podnaslovom: „Rukovodj za svršene učenike i učenice pučkih (osnovnih), građanskih i njima sličnih škola, za učenike srednjih zavoda, za roditelje, skrbnike, svećenike i nastavnike kao i za svakoga, tko dolazi u priliku da savjetuje u izboru zvanja: izradjeno po najboljim vrelima.“ U priručniku je posebno naglašena uloga psihologije pri izboru zvanja.

U 1930-im osnivaju se prve ustanove za profesionalno usmjeravanje u tadašnjoj Jugoslaviji: u Zagrebu i Beogradu 1931. godine te Ljubljani 1938. godine. Brančić (1974, str. 16) drži da je „u uvjetima industrijske nerazvijenosti i agrarne zaostalosti zemlje“, njihovo osnivanje bilo uglavnom „rezultat inicijative pojedinaca“. U Zagrebu je zato zaslužno nekoliko pojedinaca okupljenih u projektu osnivanja Stanice za savjetovanje pri izboru zvanja pri Zavodu za unapređivanje obrta zagrebačke Komore za trgovinu, obrt i industriju (vidi Šešo, 2000).

Stanica za savjetovanje pri izboru zvanja u Zagrebu osnovana je 19. lipnja 1931. na sjednici Izvršnog odbora Zavoda za unapređivanje obrta. Sudjelovao je i Ramiro Bujas, koji je doprinio koncipiranju Stanice i napisao njezin Pravilnik. Stanica je bila zamišljena kao javna ustanova namijenjena mladima pred izborom zanimanja, ali i odraslima koji zbog bilo kojeg razloga mijenjaju zanimanje. Prema Pravilniku, „zadaca je stanice da savjetuje mladeži i odraslima kod izbora privrednog zvanja ispitujući njihovu fizičku i psihičku sposobnost, i tako sprečava stupanje u pojedina privredna zvanja onima, koji nemaju za to fizičkih i psihičkih preduvjeta“ (Spomenica Hrvatskog zavoda za zapošljavanje, 2008, str. 13). U stanici su radili liječnik, psiholog i savjetnik pri izboru zanimanja, koji su se stručno upotpunjavali kako bi klijentima dali najbolji savjet. Prvi stručni tim u Stanici činili su liječnik Aurel Forenbacher i Zlatko Predrag kao psihotehničar⁵. Godine 1937. u Stanici se je zaposlio Zoran Bujas, a kasnije i drugi psiholozi: Angeline Borić, Milutin Dobrenić, Jelena Kajfeš i Boris Petz.⁶

⁵ U to vrijeme primijenjena psihologija se je još uvijek nazivala „psihotehnikom“, a „psihotehničar“ je bio naziv za psihologa koji se bavi primijenjenom psihologijom.

⁶ Prema publikaciji *Cjeloživotno profesionalno usmjeravanje u Hrvatskom zavodu za zapošljavanje* (http://www.hzz.hr/UserDocsImages/Cjelozivotno_profesionalno_usmjeravanje_u_HZZ-u.pdf)

Nedavno su Žebec Šilj i Žebec (2018), na temelju proučavanja arhivskih izvora⁷, detaljnije opisali osnivanje i djelovanje Stanice za savjetovanje pri izboru zvanja. Njihov članak sadrži niz zanimljivih informacija o osnivanju Stanice, okolnostima u kojima je djelovala, osnivačima i zaposlenicima, dijagnostičkim postupcima i klijentima koji su koristili usluge Stanice. Premda se je Stanica primarno bavila profesionalnim usmjeravanjem mladih, povremeno je na zahtjev pojedinih institucija provodila i selekcijske postupke. Tako je već 1933 g. odabrala grupu stipendista Hrvatskog radiše za nastavak školovanja. To je prema godišnjem izvještaju Stanice bila „prva selekcija u našoj sredini provedena psihotehničkim metodama“ (Žebec Šilj i Žebec, 2018, str. 14). Stanica je uspješno i bez prekida radila 17 godina, od 1931. do 1948. godine, s time da je dva puta mijenjala ime: 1942. preimenovana je u Zavod za savjetovanje pri izboru zvanja kod Glavnog ureda rada, a 1947. u Zavod za psihologiju i fiziologiju rada pri Ministarstvu rada Narodne Republike Hrvatske.⁸ Broj klijenata se povećavao iz godine u godinu, a 1947. godine dosegao je 400 ispitanika mjesečno (Šešo, 2000).

No, 1948. godine Ministarstvo rada NR Hrvatske naprasno je ukinulo Zavod za psihologiju i fiziologiju rada u Zagrebu. Razlozi za ovaj bizaran događaj nikad nisu posve razjašnjeni. Zna se da je 1936. godine u Sovjetskom savezu, odlukom najvišeg partijskog tijela kritizirana „buržoaska“ teorija sposobnosti i zabranjeno psihologijsko testiranje kao neznanstvena metoda. Zakašnjeli odjek te odluke u „našim nestručnim krugovima“ (Bujas, 1952, str. 10) vjerojatno je glavni razlog zatvaranja Zavoda, a time i savjetovališta za izbor zanimanja u Zagrebu. Zašto se je to dogodilo 1948., u vrijeme raskida sa Sovjetskim savezom, nije sasvim jasno. Ali nije ni važno, jer zabrana nije dugo trajala.

Već 1951. godine, kad je Jugoslavija primljena u Međunarodnu organizaciju rada, u Beogradu je u organizaciji Instituta rada pri Savjetu za narodno zdravlje i socijalnu politiku Vlade FNRJ održano prvo savjetovanje o izboru zanimanja. Sudjelovali su svi istaknuti jugoslavenski psiholozi (Z. Bujas, M. Rostohar, B. Stevanović, N. Roth, R. Supek, B. Petz i drugi) te predstavnici relevantnih institucija. Na skupu su razmotreni društveni, teorijski i metodološki aspekti profesionalnog usmjeravanja te donijete preporuke za osnivanje savjetovališta i razvoj profesionalne orijentacije.⁹ Te su preporuke ubrzo i primijenjene, jer su 1952. godine ponovo otvorena savjetovališta za izbor zanimanja u Zagrebu, Beogradu i Ljubljani.

⁷ Riječ je o arhivskom gradivu koje je pohranjeno u Državnom arhivu u Zagrebu kao „HR-DAZG-239 Zavod za psihologiju i fiziologiju rada“.

⁸ Prema podacima Državnog arhiva u Zagrebu (<http://www.daz.hr/vodic/site/article/hr-dazg-239-za-vod-za-psihologiju-i-fiziologiju-rada>).

⁹ Sve referate, rasprave i preporuke ovog savjetovanja objavio je Institut rada u posebnoj publikaciji (*Izbor zanimanja*, 1952).

Nakon obnavljanja Savjetovališta za izbor zanimanja u Zagrebu, u razdoblju od 1957. do 1960. osnivaju se centri za profesionalno usmjeravanje mladih, prvo u većim gradovima (Splitu, Rijeci, Karlovcu i Varaždinu), a potom i drugim gradovima. Na temelju Zakona o službi za zapošljavanje, 1960. godine, centri se integriraju u Zavod za zapošljavanje gdje i danas djeluju u okviru Odsjeka za profesionalno usmjeravanje i obrazovanje pri Područnim službama HZZ-a.

1950-1990: uzlet industrijske psihologije

Početak 1950-ih u Jugoslaviji je završila faza centralističkoga administrativnog socijalizma. U gospodarstvu se počinju uvoditi neki tržišni elementi i dopušta se stanovita samostalnost radnih organizacija. Znatna sredstva ulažu se u razvoj industrije i rudarstva, koji bilježe izuzetan rast. Sve je veće zanimanje za produktivnost rada, a povezano s time i za racionalniji pristup „ljudskom faktoru“. Tih godina je osnovan Savezni zavod za produktivnost rada u Beogradu, utemeljeni su republički centri za proizvodnost rada i izobrazbu kadrova, u Zagrebu je osnovan Institut za higijenu rada, a širi se i mreža centara za profesionalnu orijentaciju. Sve su to bile ustanove u kojima su našli mjesta i psiholozi.

Industrijalizacija zemlje, sa svim socijalno-kulturnim promjenama koje su je pratile, nametnula je potrebu rješavanja niza ljudskih problema – od racionalnijeg odabira, izobrazbe i zaštite ljudi na radu, do socijalno-psiholoških problema oblikovanja skladnijih radnih kolektiva. Uvjerenje da psihologija može doprinijeti rješavanju ovih problema potaklo je angažiranje prvih psihologa u radnim organizacijama. Na poticaj sindikata, tijekom 1950-ih veća poduzeća počinju zapošljavati psihologe (Živković, 1965). O psihologiji, osobito industrijskoj, „počinje se sve više pisati; ona postaje moderna“ (Lučev-Singer, 1962).

Prvi industrijski psiholog u Hrvatskoj (i u tadašnjoj Jugoslaviji) zaposlio se 1952. godine (Petz, 1964), u jednom zagrebačkom poduzeću. Tijekom 1960-ih ubrzano je zapošljavanje psihologa u organizacijama, pa je početkom 1970-ih u Hrvatskoj bilo 60 industrijskih psihologa.¹⁰

Publicistički i izdavački polet

Zapošljavanju psihologa vjerojatno su pridonijeli i brojni članci i knjige iz psihologije rada. Seriju članaka u stručnoj periodici otvorio je prilog o osnovnim problemima psihofiziologije rada (Petz, 1950). Uslijedili su članci o ulozi psihologa u industriji (M. Novosel, 1955a; Sremec, 1958), o prioritetnim zadacima industrijske psihologije (Bujas, 1959; Petz, 1962) te o problemima psihologije u industriji i društvu (Lučev-Singer, 1962, Sorokin, 1962). Obznanjena su i prva iskustva o djelovanju psihologijske službe u Željezari Sisak (M. Novosel, 1955b),

¹⁰ Prema *Imeniku psihologa u Hrvatskoj* (Pavlina i Kovačić, 1973)

u „Prvomajskoj“ (Stanuga, 1957), na Jugoslavenskim željeznicama (Čačković, 1964) i u „Radi Končaru“ (Stary, 1966a).

Uz stručne članke objavljene su i brojne knjige. Izdavački „boom“ je počeo s knjigama Rudija Supeka *Psihologija rada u privredi* (Supek, 1958) i Zorana Bujasa (suradnik B. Petz) *Osnove psihofiziologije rada* (1959). Potom su objavljene knjige usmjerenijeg sadržaja, primjerice: *Procjenjivanje radnika* (P. Novosel, 1962) i *Psihološke metode u praksi* (Obradović i Čudina, 1963). Zatim je uslijedio čitav niz knjiga, uglavnom prijevoda dobrih izvornika, koje je izdala novinsko-izdavačka kuća „Privreda“, odnosno „Panorama“ iz Zagreba u okviru biblioteke „Psihologija rada“: *Socijalna psihologija u poduzeću* (Brown, 1962), *Praktična poslovna psihologija* (Laird i Laird, 1964), *Industrijska psihologija* (Maier, 1964), *Psihologija za rukovodioce* (Leavitt, 1965), *Psihologija za inženjere* (M. Novosel, 1965), *Psihološka analiza ekonomskog ponašanja* (Katona, 1965), *Uspješno podučavanje* (Staton, 1965), *Čovjek i rad* (Whyte, 1966), *Industrijska sociologija* (Miller i Form, 1966), *Prosuđivanje ljudi* (Laird i Laird, 1966), *Problemi psihologije rada* (Platonov, 1966), *Praktično intervjuiranje* (Bassett, 1968).

Osim što su senzibilizirale stručnu javnost za psihologijske aspekte produktivnosti rada, ove knjige pridonijele su i osposobljavanju industrijskih psihologa.

Osposobljavanje industrijskih psihologa

Katedru za psihologiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu prerasla je poslije Drugoga svjetskog rata u Odsjek za psihologiju, koji je tijekom 1950-ih godina doživio sadržajnu i kadrovsku ekspanziju. Broj članova Odsjeka povećao se tada na 5-6 nastavnika, pa su studenti psihologije – uz predmete na filozofiji, sociologiji, pedagogiji, ekonomiji i medicini – koncem 50-ih mogli upisati i niz psihologijskih kolegija na svom odsjeku: Osnove psihologijske statistike, Psihologijske praktikume, Fiziološke osnove psihičkih pojava, Psihologiju djetinjstva i mladosti, Sistematsku psihologiju, Socijalnu psihologiju, Psihometriju, Pedagošku psihologiju i Industrijsku psihologiju. Nastava iz industrijske psihologije uvedena je 1958., a Katedra za industrijsku psihologiju je osnovana 1960. godine. Utemeljitelj je bio Boris Petz (1919-2005), koji je Katedru vodio sve do svog umirovljenja 1991. godine. Uz *Industrijsku psihologiju*, studenti su mogli slušati i kolegij *Organizacija privrednih poduzeća* (koji je predavao Dragutin Domainko s Ekonomskog fakulteta, a kasnije ga je naslijedio Dragutin Taboršak s Fakulteta strojarstva i brodogradnje) i *Osnove higijene rada* (koji je predavao Fedor Valić s Medicinskog fakulteta).

Bilo je to nedostatno za složeni rad u praksi. Na Savjetovanju o stanju i perspektivama jugoslavenske psihologije, održanom u ožujku 1963. godine, Zoran Bujas je konstatirao da tadašnji odsjeci za psihologiju mogu studentima dati „samo opću stručnu psihološku naobrazbu i uputiti ih u osnovne metodološke

postupke...“ a „u pogledu različitih i brojnih konkretnih područja psihološke primjene mogu studente samo *informirati*, ali *ne i formirati*, da bi oni mogli po diplomiranju uspješno raditi“ (Bujas, 1965, str. 46).

Kako su se snašli i što su radili prvi industrijski psiholozi u nas?

Kad sam se 1961. godine zaposlio u Brodogradilištu „3. Maj“ u Rijeci, bilo je svega desetak psihologa u hrvatskim radnim organizacijama. Započinjali smo sami, bez mentora i uzora na koje bi se mogli osloniti. S fakulteta smo ponijeli samo opću psihologijsku naobrazbu i solidno metodološko obrazovanje. No, manjkala su nam specifična znanja potrebna za rad u praksi. To smo morali nadoknaditi uz rad.

U većini slučajeva, radne organizacije primale su nas susretljivo. Imali smo i znatnu slobodu djelovanja. Petz (1962) je zamijetio da su se tadašnja poduzeća prema psiholozima odnosila „vrlo benevolentno“ i davala im „više slobode u radu, nego mnoga poduzeća na Zapadu“ (str. 188). Možda zato što rukovodioci u organizacijama nisu bili sigurni što mogu i trebaju od nas očekivati. Kako kaže Singer-Lučev (1962, str. 590) „psiholog je promoviran kao egzotična tvorevina, čiju svrhu teško da je tko i mogao sagledati“. Tako smo se i našli pred izazovnim zadatkom da dobrim dijelom sami formiramo svoj djelokrug. Proučavali smo strana iskustva, uzimali u obzir savjete o prioritnim zadacima (Bujas, 1959; Petz, 1962) i međusobno se nesebično savjetovali. Svim izazovima pristupali smo s malo iskustva, ali s puno entuzijazma.

Dakako, osluškivali smo što se u radnim organizacijama od nas očekuje. Bilo je jasno da se moramo uklopiti u djelokrug kadrovske službe. Nasuprot prethodnim, administrativno orijentiranim personalnim odjelima, kadrovske službe su se tada počele formirati kao stručna tijela za oblikovanje i provođenje kadrovske strategije poduzeća. U većim poduzećima bile su to samostalne organizacijske jedinice u rangu ostalih osnovnih sektora u poduzeću (kao što su tehnički ili financijski). U svom sastavu su imale različite odjele, npr. za radne odnose, plan kadrova, izobrazbu, tehničku i zdravstvenu zaštitu. U organizacijskoj shemi, „industrijski psiholog“ je, u pravilu, bio izvan tih odjela, podređen izravno rukovoditelju kadrovskega sektora. Očekivalo se da surađuje sa svakim odjelom.

Početak 1960-ih, veće radne organizacije su u svojim organizacijskim dokumentima precizirale poslove i zadatke industrijskog psihologa. Primjerice, u priručniku *Organizacija kadrovske službe Brodogradilišta 3. maj*, izdanom u siječnju 1961. g., ovako su bili definirani zadaci psihologa (str. 51):

- Ispituje sposobnosti, osobine i sklonosti radnika i rukovodilaca u svrhu pravilnijeg rasporeda na odgovarajuće poslove već zaposlenih lica, kao i prilikom samog zapošljavanja;
- surađuje u razrađivanju metoda stručnog obrazovanja i učestvuje u odabiranju kandidata za razne vidove obrazovanja, školovanja, specijalizacije, stipendiranja;

- ispituje faktore koji utječu na produktivnost radnika: radna sredina, osvjetljenje, buka, umor radnika, monotonija poslova, odmor, rekreacija itd. te predlaže mjere za poboljšanje uvjeta rada;
- ispituje i analizira uzroke nesreća na poslu sa stanovišta psihičkih osobina i drugih okolnosti te predlaže mjere da se u tom pogledu smanji ili otkloni mogućnost unesrećivanja;
- ispituje uzroke nezdravih međuljudskih odnosa, posebno između pretpostavljenih i podređenih, te predlaže mjere za njihovo uklanjanje;
- učestvuje svojim savjetom u donošenju odluka o unapređivanju radnika, odnosno kod postavljanja radnika na rukovodne dužnosti.

U nekim poduzećima ta je lista poslova mogla biti i duža, ali u nekim je nije ni bilo. Zato je *realni* djelokrug pojedinih psihologa, dobrano ovisio o njihovim kompetencijama i sklonostima. Perharić (1963), jedan od pionira industrijske psihologije u nas, navodi slijedeća glavna područja rada tadašnjih industrijskih psihologa: (1) raspodjela radnika prema njihovoj stručnoj spremi i sposobnostima na radna mjesta koja im najbolje odgovaraju; (2) prihvaćanje i uvođenje novih radnika; (3) suradnja pri organizaciji profesionalnog obrazovanja unutar poduzeća; (4) organizacija i kontrola procjenjivanja uspješnosti radnika u poslu; (5) ispitivanje glavnih motivacijskih poticaja i organizacija adekvatnog stimuliranja u radu. Ta se lista dobrim dijelom poklapa i glavnim područjima rada koje navodi Živković (1965).

Uključivanje prvih industrijskih psihologa pratili su i problemi. Živković (1965) kao glavni problem navodi „nedefiniranost zahtjeva prakse“, koja je omogućila rad „nadri psihologa“¹¹ i „negativnu selekciju psihologa“ (str. 76). Živković kaže da su se u privredi zaposlili i mnogi koji nisu uspjeli u drugim granama primijenjene psihologije, pa su onda svojim radom ometali „raščišćavanje mnogih problema između psihologije i privrede“ (primjerice, bavili su se psihoterapijom, koja nije područje psihologije rada, niti su ti psiholozi bili za nju osposobljeni).

Jedna od specifičnosti rada industrijskog psihologa je potreba da svoj rutinski dio posla, povremene intervencije koje poduzima i savjete koje daje radnoj organizaciji utemelji na *prethodnim istraživanjima i analizama* (npr. analiza posla, statistička obrada podataka o izostancima, fluktuaciji, nezgodama na radu, istraživanjima čimbenika ne/zadovoljstva radnika). No neka su rukovodstva očekivala brza rješenja, pa je to bio izvor konflikata, ali i rada psihologa ispod stručnog standarda.

Bilo je, međutim, primjernih pothvata već u ranoj fazi. U nastavku navodim tri takva primjera s kojima sam bio osobno upoznat.

¹¹ Živković (1965) navodi da je tada u Jugoslaviji na radnim mjestima industrijskih psihologa radilo 40 do 50 nepsihologa.

Primjeri dobre prakse

1. Standardizacija testova intelektualnih sposobnosti u poduzeću „Rade Končar“

Racionalna raspodjela osoblja na radna mjesta u skladu sa sposobnostima pretpostavlja (a) temeljito poznavanje zahtjeva poslova i (b) razvoj standardiziranih dijagnostičkih postupaka. Bez toga se raspodjela svodi na improvizaciju. Zato je 1960. godine u „Radi Končaru“, pod stručnim vodstvom Zorana Bujasa, provedena analiza svih radnih mjesta. Poslove je analizirala grupa od osam psihologa i starijih studenata psihologije (među njima i ja), a poslom je operativno rukovodio Boris Petz. Bio je to opsežan zadatak koji je trajao mjesecima, jer je trebalo analizirati oko 1000 radnih mjesta.

Analize su trebale poslužiti u različite svrhe, a prvo su poslužile kao osnova za grupiranje radnih mjesta za potrebe standardizacije testova intelektualnih sposobnosti. Naime, 1961. godine u „Končaru“ je proveden i drugi veliki projekt: testiranje intelektualnih sposobnosti svih članova kolektiva. Izuzeti su bili samo direktori i nepismeni radnici, te oni koji su zbog bolovanja ili nekog drugog razloga bili odsutni. Primijenjeni su Kalifornijski test mentalnih sposobnosti, Purdue neverbalni test i Bujasov test verbalne inteligencije (VIP). Testiranje je organizirao Ante Vuko, tadašnji voditelj Službe za industrijsku psihologiju. Tijekom mjesec dana u šest prostorija testirano je 4247 radnika (75,3 % svih zaposlenih). Dobiveni rezultati su obrađeni po grupama srodnih poslova, koje su formirane tako da (a) budu slične po prirodi rada i zahtjevima, (b) imaju jednak stupanj potrebne naobrazbe i (c) da su zbog planiranih statističkih analiza dovoljno brojne (minimalno 20 izvršilaca). Na taj način su sva radna mjesta reducirana u 60 grupa, za koje su onda određene testovne norme (u kategorijama z-vrijednosti i ljestvicama *decila*). Osim za 60 grupacija poslova, norme su određene za pojedine kategorije stručne sprema, kao i za 24 glavna zanimanja (elektro-inženjer, strojarški inženjer, ekonomist, strojobravar, ličilac itd.).

Teorijska podloga ovom postupku je postavka da se ljudi ustaljuju na poslovima koji su u skladu njihovim sposobnostima – sposobniji napreduju ili odlaze na izazovnije poslove, a nedovoljno sposobni bivaju premješteni ili sami napuštaju poslove ako se s njima ne mogu lako nositi. Zato je određivanjem intelektualnih zahtjeva pojedinih skupinama poslova i zanimanja „Končar“ dobio izvanrednu metodološku podlogu za kvalitetan odabir novih radnika, upućivanje na dodatnu izobrazbu te donošenje odluka o premještanju i unapređenju. Naknadno je Stary (1967) validacijskom studijom potvrdio je valjanost ovog pristupa.

2. Ispitivanje potreba izobrazbe u Brodogradilištu 3. Maj

U Brodogradilištu su 1961. g započele pripreme za dvogodišnji program izobrazbe poslovođa. Ključni početni korak u tom procesu bilo je ispitivanje obrazovnih potreba. Već je ranije uočena potreba za takvom izobrazbom. Sad je trebalo preciznije ustanoviti što poslovođama nedostaje, kako bi se prema tome mogli odabrati obrazovni sadržaji. Planirano je da se to učini na temelju (a) grupnih konzultacijama sa samim poslovođama, (b) procjena dobrih i loših osobina poslovođa od strane njihovih pretpostavljenih i (c) mišljenja radnika o osobinama njihovih poslovođa. Za organizaciju procjenjivanja i anketiranja bila je zadužena Služba industrijske psihologije.

Za prosudbe poslovođa od strane pretpostavljenih¹² priredili smo *ček-listu* s 47 opisnih tvrdnji, a svaka je imala dva oblika – pozitivni i negativni. Procjenitelji su trebali označiti sve one tvrdnje koje pristaju ocjenjivanom poslovođu. Ukupno je procijenjeno 98 poslovođa, a svakog su procijenila dva nadređena rukovoditelja. Na taj način moglo se ustanoviti u kojim su osobinama poslovođe dobro, a kojima loše ocijenjene. Radnici su pak sud o svojim poslovođama izrazili na 18 tvrdnji koje su se odnosile na različita ponašanja poslovođa¹³, a čiji intenzitet ili čestinu pojavljivanja su mogli izraziti na opisnim ljestvicama. Poslovođe, njih 40, procjenjivali su samo njihovi vlastiti radnici. Bilo ih je 317, po osam za svakog poslovođu. Na temelju prosječnih ocjena poslovođa u pojedinim ponašanjima, ustanovljene su njihove dobre i loše strane u očima radnika.

Rezultati su pokazali da se nadređeni i podređeni procjenitelji slažu u jednom – da poslovođe imaju solidne stručne vještine i dobro poznaju poslove svojih radionica. No, nisu složili u pogledu njihovih nedostataka. Rukovodioci su lošima procijenili organizacijske vještine poslovođa, dok su radnici smatrali da njihovi poslovođe zakazuju u vještini ophođenja s ljudima. Preporučeno je stoga da se izobrazba poslovođa usredotoči na organizacijska znanja i međuljudske odnose.

3. Procjenjivanje radne uspješnosti u „Nikoli Tesli“

Početak 1960-ih uvodilo se nagrađivanje prema rezultatima rada. U nedostatku objektivnih pokazatelja, organizacije su pribjegavale procjenjivanju. Tako je i u „Nikoli Tesli“ razvijen sustav skala za procjenjivanje uspješnosti (Perharić, 1968). Na temelju sustavnih razgovora s rukovodiocima, psiholog je odabrao osobine koje će se procjenjivati (npr. poznavanje posla, planiranje svog rada, kvaliteta rada, održavanje alata i strojeva...). Za svaku osobinu razvio je verbalne opise ponašanja koji omogućuju graduiranje osobine. Osobine su se razlikovale za pojedine poslove, ali su sustavom pondera konačne ocjene svedene na jednu ljestvicu raspona od 1 do 15. Svakog radnika procjenjivao je njegov neposredni rukovoditelj, a njegov nadređeni je pregledavao ocjene i eventualno sugerirao ispravke. Potom ih neposredni rukovoditelj iznosio radnoj grupi na sastanku svih članova, a pritom bi se svakom uručio obrazac s njegovim ocjenama. Postojalo je i pravo žalbe savjetu radne jedinice. Prvo ocjenjivanje je bilo *probno*, da se provjeri kako funkcionira i utvrde metrijske karakteristike. Pouzdanost je bila visoka u svim grupama (varirala je 0.80 do 0.90), a oblik i raspon distribucije ocjena ukazivali su na dobru diskriminativnost. Potom se prešlo na *stvarno* ocjenjivanje u funkciji nagrađivanja (o ocjenama je ovisio dio osobnog dohotka). Takvo ocjenjivanje se je onda ponavljalo svakih šest mjeseci. Provjera njegovih metrijskih karakteristika je pokazala da se je pouzdanost smanjila, a negativno asimetrične distribucije ukazivale su na smanjenu diskriminativnost ocjena. Zaključeno je da je upitna vrijednost ocjenjivanja koje utječe na osobni dohodak.

¹² Šverko, B. Procjenjivanje poslovođa od strane pretpostavljenih u svrhu ispitivanja potreba izobrazbe. *Industrijska psihologija–Izvještaj br. 2*, Brodogradilište 3. maj (travanj 1962)

¹³ Šverko, B. Mišljenje radnika o njihovim poslovođama. *Industrijska psihologija –Izvještaj br. 4*, Brodogradilište 3. maj, (srpanj) 1962),.

Ova tri primjera pokazuju da su naši prvi industrijski psiholozi bili u stanju planirati, provesti i evaluirati vrlo složene projekte u praksi. Uz stručne kompetencije, trebala je i potpora okoline za provedbu ovakvih projekata.

Anketa o aktivnostima industrijskih psihologa

Početak 1970-ih završava razdoblje ubrzanog razvoja industrijske psihologije; psiholozi konsolidiraju svoj stručni položaj, a ustaljuju se i njihovi poslovi u radnim organizacijama. U svibnju 1977. godine, u vezi s reorganizacijom studija na Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, provedi smo anketno istraživanje industrijskih psihologa u Hrvatskoj (Šverko i Vizek-Vidović, 1978). Cilj je bio saznati što rade, koje metode koriste u radu, s kim sve surađuju i koliko su zadovoljni studijem. Upitnik je poslan svim psiholozima u radnim organizacijama, a izostavljeni su psiholozi iz zavoda za zapošljavanje, zavoda za zaštitu na radu i iz drugih središnjih ustanova. Odgovorilo je ukupno 47 psihologa. Između ostalog, oni su procijenili koliko često obavljaju svaku od 22 predložene radne aktivnosti (*često* - 3, *povremeno* - 2, *rijetko* - 1, *nikada* - 0). U obradi su određene prosječne učestalosti obavljanja svake aktivnosti, na temelju kojih su onda aktivnosti rangirane (tablica 1).

Deset godina kasnije, koncem 1986. godine, Sušan, Kolić i Tabaković (1987) ponovili su ovo istraživanje, ali obuhvatili su samo 19 industrijskih psihologa iz Riječke podružnice Društva psihologa SR Hrvatske. Premda uzorci nisu komparabilni, poslužiti će na za grubu usporedbu i procjenu osnovnih trendova.

Na vrhu rang-liste, s visokom čestinom obavljanja, je „ispitivanje sposobnosti pri prijemu novih radnika“, a česta aktivnost je i „ispitivanje sposobnosti pri horizontalnom i vertikalnom premještanju radnika“. U skladu s time, prema ovoj anketi, psiholozi su od svih metoda najviše koristili testove intelektualnih sposobnosti. Premda tada još nisu bili poznate meta-analičke spoznaje o operativnoj valjanosti psihologijskih testova, vladalo je uvjerenje da su objektivni testovi inteligencije i drugi strukturirani dijagnostički postupci najbolje što možemo ponuditi praksi. Kako su i organizacije željele kompetentno osoblje, psiholozi su se nastojali etablirati upravo u području selekcije i klasifikacije osoblja. Krilatica „pravi čovjek na pravo mjesto“ je to olakšala (Singer-Lučev, 1962).

Na drugom mjestu po čestini obavljanja bilo je „individualno savjetovanje s radnicima koji imaju problema“. Bio je to neočekivano, jer industrijski psiholozi ne bi trebali biti klinički psiholozi. Oni bi svojim aktivnostima trebali djelovati na šire procese u radnoj organizaciji, koji mogu pospješiti dobrobit i učinkovitost većeg broja pojedinaca, odnosno cijelog radnog kolektiva. U tom smislu su i usmjeravani tijekom studija.

Visoko na rang-listi nalaze se poslovi i zadaci u kojima su psiholozi mogli realizirati svoje metodološko i statističko obrazovanje: „analize izostanaka i fluk-

Tablica 1

Poslovi i zadaci industrijskih psihologa rangirani prema njihovim procjenama čestine obavljanja

Poslovi i zadaci koje psiholozi obavljaju	Rang učestalosti	
	1977	1986
Ispitivanje sposobnosti pri prijemu novih radnika	1	1
Individualno savjetovanje s radnicima koji imaju problema	2	2
Analize izostanaka i fluktuacije	3	5
Praćenje radnika; kriteriji uspješnosti, subjektivne procjene	4	10
Sudjelovanje pri izradi pravilnika i sporazuma	5	11
Ispitivanje stavova, motivacije i zadovoljstva u radu	6	8
Sudjelovanje pri sistematizaciji radnih mjesta	7	9
Ispitivanje sposobnosti pri premještanju ili unapređenju radnika	8	6,5
Ispitivanje međuljudskih odnosa i predlaganje mjera za poboljšanje	9	12
Poslovi u vezi s procjenom poslova i raspodjelom osobnih dohodaka	10	13,5
Problemi invalida rada; utvrđivanje radnih mjesta za invalide	11	3
Ispitivanje obrazovnih potreba i programiranje obrazovanja	12	16
Ispitivanje nezgoda pri radu i predlaganje mjera za poboljšanje sigurnosti	13	13,5
Utvrđivanje radnih mjesta s posebnim uvjetima rada	14,5	4
Ispitivanje samoupravljanja i uključenosti radnika	14,5	15
Sistematski pregledi radnika na poslovima s posebnim uvjetima rada	16	6,5
Priprema organizacija i realizacija obrazovnog procesa	17	17
Osobno sudjelovanje u obrazovnom procesu (npr. predavanje)	18	18,5
Evaluacija obrazovnih rezultata	19	18,5
Ispitivanje umora i predlaganje mjera za njegovo suzbijanje	20	21
Ispitivanje fizikalno-klimatskih i drugih objektivnih okolnosti rada	21	20
Racionalizacija alata i strojeva, ergonomsko oblikovanje radnih mjesta	22	22

tuacije“ (rang 3, odnosno 5) i „praćenje radnika, utvrđivanje radne uspješnosti i subjektivno procjenjivanje“ (rang 4, odnosno 10) te „ispitivanje stavova, motivacije i zadovoljstva u poslu“ (rang 6, odnosno 8).

Znatno manje su se bavili profesionalnim osposobljavanjem. Sve aktivnosti u području obrazovanja imale su nisku čestinu obavljanja, pa su smještene u donjem dijelom rang-liste u oba istraživanja. Industrijski psiholozi u Hrvatskoj zanemarivali su tada jedno bitno područje prilagodbe čovjeka radu, odnosno razvoja ljudskih potencijala.

Posve na začelju rang-liste, i to u oba istraživanja, nalaze se aktivnosti koje se odnose na prilagodbu rada čovjeku. Prevencija umora, poboljšanje objektivnih

okolnosti rada te ergonomijsko oblikovanje alata i radnih mjesta ključni su alati humanizacije rada, koji imaju i vrlo važne psihologijske aspekte. Ipak naši su ih industrijski psiholozi zapostavljali, vjerojatno zato što se od njih nije ni očekivalo da se bave takvim problemima, a možda i zbog toga što nisu imali ni dovoljno znanja iz organizacije rada, inženjerske psihologije i ergonomije.

Rezultati dvaju istraživanja pokazali su i neke promjene: 1986. godine porasla je čestina obavljanja poslova vezanih uz zaštitu invalida rada i osoba na poslovima s posebnim uvjetima rada. Ove promjene uvjetovane su jednim dijelom zakonskim obvezama koje su u međuvremenu uvedene.

Znanstveno-istraživački rad u razdoblju od 1950. do 1990.

Uzlet industrijske psihologije može se pratiti i kroz kumulativni rast broja radova koje su objavili hrvatski psiholozi iz različitih područja psihologije rada. Prije 1950. godine bilo je svega nekoliko takvih radova, koncem 1960. oko 70 radova, koncem 1970. godine oko 300 radova, a do 1990. preko 500 objavljenih radova.¹⁴

Kako se u tom razdoblju malo znanstvenika bavilo psihologijom rada, znatan dio spomenutih publikacija napisali su psiholozi iz prakse. Bilo je to poletno pionirsko razdoblje u kojem su mnogi osjećali potrebu objasniti što, gdje i kako može psihologija pomoći u svijetu rada. Zato većina objavljenih radova jesu popularno-stručni i stručni članci o psihologijskim aspektima izbora zanimanja, odabira i izobrazbe radnika, sigurnosti pri radu i slično. Ali bilo je i istraživanja, originalnih znanstvenih priloga. U ovom kratkom prikazu ograničit ću se samo na značajnije radove, koji su publicirani u važnijim monografijama i časopisima značajnije diseminacije.

U Hrvatskoj su u većem dijelu obuhvaćenog razdoblja postojale samo dvije znanstvene institucije koje su se bavile psihologijom rada: Laboratorij za psihofiziologiju rada Instituta za medicinska istraživanja u Zagrebu i Katedra za industrijsku psihologiju Odsjeka za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Istraživanja u Laboratoriju za psihofiziologiju rada Instituta za higijenu rada

Institut za higijenu rada (sada Institut za medicinska istraživanja i medicinu rada) osnovan je 1947. godine odlukom Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti – JAZU (od 1992. godine Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – HAZU). Jednu od njegovih pet jedinica - Laboratorij za psihofiziologiju rada – vodio je Zoran Bujas. Premda je stalno osoblje bilo malobrojno (2-3 asistenta), uz sudjelovanje vanjskih suradnika, poglavito s Odsjeka za psihologiju Filozofskog fakulteta, u Laboratoriju je tijekom 1950-ih i 1960-ih godina ostvaren izniman program *psihofizioloških istraživanja rada i umora*.

¹⁴ To je procjena na temelju radova obuhvaćenih u dvije bibliografije (Stary, 1973 i Kukić, 2018)

U uvjetima ubrzane industrijalizacije poratne Jugoslavije, s naglaskom na tešku industriju i rudarstvo, razumljiv je bio interes za istraživanje rada i umora. Ovaj istraživački program iznimne metodološke razine kombinirao je bihevioralne, elektro-fiziološke i fenomenološke metode istraživanja, u pravilu uz primjenu eksperimentalnog nacrtu. Objavljeno je preko 30 znanstvenih radova, a ovdje ću za ilustraciju spomenuti dio tih radova. Možemo ih grupirati u dvije skupine.

Jedna skupina radova bavila se problemom *detekcije umora i evaluacije* tzv. *testova umora*. Već u 1930-im je Ramiro Bujas (1935) pisao o novom načinu mjerenja umora, a Zoran Bujas (1937) o sužavanju vidnog polja kao testu umora. U nizu novih pokusa (Bujas, 1957; Bujas i Petz, 1956; Bujas, Petz i Krković, 1953) provjeravane su različite senzorne, psihomotorne i elektrofiziološke promjene u stanju umora. Nađeno je da one nisu kod svih ispitanika istog smjera, a nisu ni u jednoznačnom odnosu prema intenzitetu i trajanju rada. Zato je fokus preusmjeren na subjektivne procjene umora. Ustanovljeno je da one posjeduju zadovoljavajuću pouzdanost i valjanost (Bujas, 1972; Bujas, Pavlina, Sremec, Vidaček i Vodanović, 1966; Bujas, Pavlina, Vidaček, Vodanović, 1967). Nepostojanje univerzalnog testa umora, kao i razlike u brzini s kojom se uspostavljaju funkcionalne sposobnosti nakon rada uz nisko i uz visoko opterećenje (Bujas i Petz, 1950, 1953) potvrdili su gledište da fiziološka osnova i mehanizam umora nisu jedinstveni. Jedino zajedničko obilježje je to da u stanju umora dolazi do dezintegracije funkcija koje su najbolje prilagođene zadatku i do ponovne integracije na nekoj drugoj razini. Ovu hipotezu o dezintegraciji podržalo je istraživanje razlika u faktorskoj strukturi mentalnih testova koje su ispitanici rješavali u stanju umora i u stanju svježine (Bujas, Petz, Krković i Sorokin, 1960).

Druga skupina istraživanja bavila se *suzbijanjem umora*: učincima odmaranja i upotrebe stimulatora. Ustanovljene su prednosti tzv. relativnog odmaranja u usporedbi s pasivnim odmaranjem (Bujas, Petz, Vidaček, Tkalac, 1964). Potvrđeno da je oporavak bolji kad se za odmaranje podijeli na veći broj kraćih odmora nego kad se koristi manji broj dužih odmora (Petz, 1964, 1972). Ustanovljeno je da psihološki stimulatori (snažni motivacijski poticaji) pospješuju radni učinak bez zamjetljivih štetnih posljedica po organizam (Bujas i Petz, 1953; Petz, 1954). Nasuprot tome, farmakološki stimulatori povećavaju radni učinak na račun iscrpljenja energetske rezervi organizma, jer se veći radni učinak naknadno plaća povećanim dugom u kisiku (Bujas i Petz, 1952).

Program istraživanja umora u Laboratoriju za psihofiziologiju rada, potaknuo je i niz istraživanja umora u realnoj radnoj praksi. Tako je M. Novosel (1954) provjeravala djelovanje odmora u tekstilnoj industriji, Popović (1974; Popović i Pajević, 1977) umor pilota nadzvučnih aviona, a Gurdulić-Šverko (1978) koherentnost retrospektivnog i neposrednog procjenjivanja umora u vozača tramvaja.

Početak 1970. godine u Laboratoriju za psihofiziologiju rada, pod vodstvom Stjepana Vidačeka, započela su istraživanja *cirkadijurnih ritmova i njihovog značaja za smjenski rad*. Pokazalo se da rad u smjenama uključuje opetovane promjene u ritmu budnost/spavanje, koje mogu izazvati umor, poremećaje u spavanju i narušeno zdravlje te smanjenu sigurnost i produktivnost rada (Petz i Šverko, 1973; Vidaček, Kaliterna i Radošević-Vidaček, 1985; Vidaček, Kaliterna, Radošević-Vidaček i Folkard, 1986; Vidaček, Radošević-Vidaček, Kaliterna, Prizmić, 1990). Zato su istraživanja usmjerena prema ispitivanju tolerancije na smjenski rad. Kao sastavnice tolerancije istraživane su različite osobine: jutarnjost-večernjost (Vidaček, Šverko i Miljević, 1977; Šverko, Vidaček i Kaliterna, 1979), introverzija, neuroticizam, plastičnost ponašanja, kao i parametri cirkadijurnih ritmova - amplituda, akrofaza i mesor (Vidaček, 1984; Vidaček i Radošević-Vidaček, 1986; Vidaček, Radošević-Vidaček, Kaliterna, 1987; Vidaček, Kaliterna, Radošević-Vidaček i Folkard, 1988).

Projekt je nastavljen i u 1990-im godinama.¹⁵ Longitudinalno istraživanje je pokazalo da mesor 24-satnih ritmova raspoloženja i amplituda 24-satnog ritma tjelesne temperature (određeni prije početka rada u smjenama) predstavljaju najbolje prediktore tolerancije na smjenski rad tijekom prvih godina rada u smjenama (Vidaček, Radošević-Vidaček, Kaliterna i Prizmić, 1993; Kaliterna, Vidaček, Prizmić i Radošević-Vidaček, 1995). Kod starijih radnika, samo je razina 24-satnih varijacija raspoloženja bila povezana s tolerancijom (Prizmić, Vidaček, Radošević-Vidaček, Kaliterna, Čabrac-Grbac, Lalić i Fornazar-Knežević, 1995; Vidaček, Prizmić, Kaliterna, Radošević-Vidaček, Čabrac-Grbac, Fornazar-Knežević i Lalić, 1995). Istraživan je i problem nadoknade spavanja. U brzorotirajućem smjenskom radu za nadoknadu spavanja važnije je produljivanje glavnog spavanja u poslijepodnevnoj smjeni i slobodnim danima nego dodatno dnevno spavanje (Radošević-Vidaček i Vidaček, 1994; Radošević-Vidaček, Vidaček, Kaliterna i Prizmić, 1995). Na temelju provedenih istraživanja, Vidaček i Radošević-Vidaček (1992) su napisali preporuke za organizaciju smjenskog rada, a Petz i Vidaček (1999) cjeloviti prikaz svih istraživanja u Laboratoriju za psihofiziologiju rada.

Istraživanja u Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu

Godine 1962. Filozofski fakultet u Zagrebu je uselio u novoizgrađenu zgradu. U moderno projektiranoj zgradi Odsjeku za psihologiju pripao je čitav kat. Svaki profesor dobio je svoj radni kabinet, a najviše po dva asistenta dijelila su jednu sobu. No, što je važnije, projektiran je i izgrađen prostor za istraživanja: „tiha izba“ s elektroencefalografom u predsoblju, šest boksova za provođenje paralelnih

¹⁵ Premda se ova sekcija odnosi na istraživanja do 1990. godine, prikazujen je i ovaj nastavak u 1990-im, jer je integralni dio istraživanja koja su započela u 1970-im.

individualnih istraživanja ili studentskih vježbi, laboratorij za osjetna istraživanja, zoo-laboratorij u podrumu te velika prostorija za pohranu aparata. To je omogućilo provođenje različitih laboratorijskih istraživanja, između ostalog i dvije skupine istraživanja važnih za psihologiju rada.

U drugoj polovici 1960-ih u fokusu su bila *istraživanja pozornosti pri detekciji rijetkih signala*. Uz interes da se istraže kognitivni procesi pažnje, postojao je i praktični poticaj: da se bolje razumiju problemi radarskih motrilaca i operatora koji motre kontrolne ploče automatiziranih postrojenja. Istraživanja je započeo Krković na studijskom boravku u SAD-u (Krković i Davies, 1965). Ubrzo smo na Odsjeku za psihologiju razvili novi auditivni zadatak pozornosti s podražajima sličnim Morzeovom kodu (Krković i Šverko, 1967), koji je realiziran i u taktilnoj i dvije vizualne inačice (Šverko, 1968). Istraživanje je potvrdilo da već u početku motrenja dolazi do znatnog pada uspješnosti, da je učinak bolji poslije podne i navečer nego ujutro, da je najveći uz auditivnu prezentaciju ove vrste podražaja te da uvježbavanje ne utječe na uspješnost detekcije. „Kažnjavanjem“ (jaki zvuk) za svaku pogrešku sprječavaju se uobičajeni simptomi pospanosti (odsutnost sporijih ritmova na EEG-u) i pad učinka (Krković i Bočkal, 1969), dok variranje propriceptivne stimulacije promjenama položaja tijela nije imalo efekta (Krković i Bočkal, 1969). Analizom vjerojatnosti detekcije signala u funkciji inter-signalnog intervala podržana je teorija očekivanja (Šverko, 1970a). Korelacijskim analizama ustanovljeno je da su individualne razlike u detekcijskoj uspješnosti invarijantne s obzirom na osjetni modalit (Šverko, 1968, 1970b), a povezane su s inteligencijom i osobinama ličnosti (Šverko, 1972, 1973).

Koncem 1970-ih aktualan je bio *problem sposobnosti za simultano djelovanje (time-sharing ability)*. Postoji li takva sposobnost koja se, hipotetski, aktualizira u situacijama informacijskog (pre)opterećenja, kad smo suočeni sa zahtjevima da više zadataka obavljamo istodobno (kao što je to npr. u poslovima kontrolora leta). Ovim problemom počeo sam se baviti tijekom studijskog boravka na Sveučilištu Illinois u SAD-u. Tada sam precizirao sam problem i osnovni metodološki obrazac te proveo prvo istraživanje (Šverko, 1977). Potom su uslijedila istraživanja u Zagrebu: na uzorku studenata (Šverko, Jerneić i Kulenović, 1983) i na uzorku vozača ZET-a (Šverko, Maslić, Jerneić i Gurdulić-Šverko, 1994). Ispitanici su niz kognitivnih i psihomotornih zadataka obavljali pojedinačno i u različitim kombinacijama od po dva zadatka istodobno. Učinci u pojedinačnim i simultanim uvjetima obrađeni su postupcima faktorske analize, a istražene su i njihove relacije s drugim varijablama (Jerneić i Šverko, 1994). Dodatno je Jerneić je istražio i strukturu simultanog djelovanja na različitim razinama uvježbanosti (Jerneić (1997, 2007). Rezultati nisu potvrdili postojanje općeg faktora simultanog djelovanja, ali su pokazali da postoje grupni faktori. Učinak registriran u samostalnim i simultanim uvjetima imao je različite značajke: (a) u faktorskoj

analizi saturiran je različitim faktorima, a (b) prema drugim varijablama, kao što su dob ili osobine ličnosti, pokazao je različit odnos. Pri simultanoj prezentaciji zadataka očituju neki aspekti ponašanja koji nisu prisutni pri samostalnoj primjeni zadataka. Koncem 1970-ih, kada su pokrenuta, ova istraživanja bila su na „oštrici“ svjetskih istraživanja u ovom području. Bila su inovativna i imala su velik međunarodni odjek.

Tijekom 1980-ih suradnici Katedre za psihologiju rada sudjelovali su u međunarodnom projektu *Work Importance Study* (WIS), kojeg je pokrenuo američki profesor Donald Super, a sudjelovali su istraživački timovi iz Australije, Belgije, Hrvatske¹⁶, Japana, Južne Afrike, Kanade, Poljske, Portugala i SAD. Cilj je bio: (a) razviti međunarodno upotrebljive upitnike za ispitivanje vrijednosti i ključnih životnih uloga, i (b) pridonijeti međukulturalnoj usporedni vrijednosnih orijentacija i salijentnosti životnih uloga. Nacionalne rezultate hrvatski tim je objavio nizu radova. U njima je analizirana faktorska struktura (Kulenović, Jerneić, Šverko i Vizek-Vidović, 1984) i hijerarhija radnih vrijednosti učenika, studenata i zaposlenih (Vizek-Vidović, Jerneić, Kulenović i Šverko, 1984); uspoređene su radne vrijednosti učenika različitog obrazovnog usmjerenja (Jerneić, Kulenović, Šverko i Vizek-Vidović, 1985; Šverko, 1982a) i studenata koji se pripremaju za različita zanimanja (Šverko, Jerneić, Kulenović i Vizek-Vidović, 1987); provedena je preliminarna usporedba faktorske strukture s drugim zemljama (Šverko, 1987a) te razvijen model izvora individualnih razlika u važnosti rada (Šverko, 1989). Publiciran je i priručnik s uputama i normama za primjenu upitnika vrijednosti (Šverko, 1987b). Glavni rezultati ovog međunarodnog projekta objavljeni su u knjizi *Life Roles, Values, and Career: International Findings of the Work Importance Study* (Super i Šverko, 1995). Hrvatski tim je dao ko-urednika ove znanstvene monografije i napisao čak pet poglavlja: uvodno poglavlje s teorijskim objašnjenjima i pregledom prethodnih istraživanja (Šverko i Vizek-Vidović, 1995), nacionalno poglavlje s rezultatima iz Hrvatske (Šverko, Jerneić, Kulenović i Vizek-Vidović, 1985), poglavlje s međukulturalnim usporedbama vrijednosti (Šverko, 1995) i životnih uloga (Kulenović i Super, 1995) te zaključno poglavlje a osvrtnom na dobivene spoznaje (Šverko i Super, 1995).

Ostala istraživanja

U prethodnoj sekciji su opisani cjeloviti znanstveni projekti s institucijskom podrškom. Bavili su se nedovoljno istraženim problemima, primjernom metodologijom, a imali su i zapažen međunarodni odjek. Osim njih bilo i drugih istraživanja koja ću prikazati u tri tematske cjeline. Uz istraživačke radove, spomenuti ću i utjecajnije stručne radove.

¹⁶ Formalno je bila Jugoslavija, ali je uzorak bio iz Hrvatske

Ergonomijska istraživanja. U ranijem razdoblju učestala su bila ergonomijska istraživanja, osobito eksperimentalna *istraživanja procesa primanja informacija*. Već u 1930-im godinama R. Bujas i Z. Bujas (1937 a i b, 1938) su istraživali čitljivost različitih pismena. Kasnije je metodama eksperimentalne psihologije istraživani niz praktičnih problema u sustavima čovjek-stroj, kao što su: čitljivost brojčanika (Bujas i Krković, 1961), utjecaj osvjetljenja (Manenica, 1965), brzina reagiranja u odnosu relativni položaj automobilskog pokazivača smjera (Petz i Munivrana, 1975), brzina dekodiranja prometnih znakova zabrane i obaveze (Petz i Boban, 1989) i sposobnost zamjećivanja većeg broja prometnih znakova (Šverko, Pintar i Gurdulić-Šverko, 1978). Istražena je točnost procjenjivanja udaljenosti vozala s upaljenim i ugašenim svjetlima (Krković i Bačun (1973) i s paralelnim i konveksnim zrcalom retrovizora (Krković, 1975). Analizirani su psihički procesi u osnovi „nepažnje“ strojovođa (Šverko, 1975), opažano ponašanje vozača u raskrižju (Ajduković, 1975), ispitan odnos između brzine vožnje i razmaka među vozilima (Sremec, 1984) i djelovanje vremena prijema informacija na mentalno opterećenje kontrolora letenja (Sremec, 1977). Analizirani su postupci mjerenja perceptivno mentalnog opterećenja (Sremec, Vukmirović i Sušan, 1989; Šverko, 1980).

U vrijeme kad su zbog ratnog stanja bile učestale zračne uzbune, Šverko, Maslić, Jerneić i Kacian (1992) su proveli ergonomijsku analizu sustava zvučnog uzbunjivanja i predložili poboljšani sustav, koji je ubrzo bio i službeno usvojen.

Psiholozi su se bavili i *istraživanjima tjelesnog rada*. Drenovac (1970) je primjenjivao ciklografsku metodu za utvrđivanje stupnja usvojenosti radnih vještina. Najviše se je ergonomijskim istraživanjima bavio se Ilija Manenica, koji doktorirao i jedno vrijeme radio na Sveučilištu u Birminhamu. Osobito je istraživao fiziološke reakcije organizma (respiracijski pokazatelji, srčani R-R intervali) pri radu u uvjetima slobodnog i nametnutog ritma (Manenica 1977, 1979; Manenica i Corlett, 1977; Charnock i Manenica, 1978). Bavio se je i fiziološkom analizom šumarskog rada (Tomlinson i Manenica, 1977), metodama analize tjelesnih položaja pri radu (Corlett, Madeley i Manenica, 1979; Corlett i Manenica, 1980; Manenica, 1986), tehnikama analize udobnosti vozila (Manenica i Corlett, 1973) i oblikovanjem uputa za lakše snalaženje u zgradama (Corlett, Manenica i Bishop, 1973).

U području *zaštite zdravlja ljudi pri radu* bitan doprinos dao je Boris Petz svojim istraživanjima nesreća na radu (Petz, 1973, 1975, 1989, 1993) i izostanaka (Petz, 1958, Petz i Vidaček, 1960). Razmjere apsentizam u industriji analizirao je Tadin (1961), obilježja traumatizma Stanuga (1970), a uzroke visoke stope izostanaka zbog bolovanja Šverko (1986; Šverko i Tarbuk, 1987). Istraživane su i reakcije ljudi na rad u klimatiziranom uredskom prostoru (Šverko i Vukmirović, 1979) te utjecaj profesionalne izloženosti pesticidima na psihomotoriku (Vidaček i Matešić, 1978) i raspoloženje radnika (Kaliterna, 1984).

Usmjeravanje i razvoj kadrova. U području *profesionalnog usmjeravanja* Ivan Koren se je bavio identifikacijom nadarenih pojedinaca (Koren, 1971), istraživao je faktore kongruencije roditelja i njihove djece pri izboru zanimanja (Koren, 1978) te osobne i situacijske determinante profesionalnih sklonosti (Koren, 1986). Čudina-Obradović (1981, 1982) je istraživala profesionalnu motivaciju srednjoškolaca i čimbenike njihovog odlučivanja o daljnjem školovanju. Vrijednosne osnove opredjeljivanja za atraktivna i neatraktivna zanimanja istraživali su (Šverko, Ajduković, Hajnc, Kulenović, Prišlin i Vizek-Vidović (1980), a potom Šarić, Raboteg-Šarić i Vlahović-Štetić (1989), dok je Jusupović (1984) istraživao mogućnost realizacije radnih vrijednosti kao osnovu zadovoljstva odabranom profesijom.

Realizirano je nekoliko *validacijskih studija*. Osim već spomenute validacije testova intelektualnih sposobnosti u „Radi Končaru“ (Stary, 1967), ispitana je valjanost različitih testova za odabir radnika u tvornici električnih centrala (Perharić, 1962), brodogradilišnih dizalčara (Gurdulić-Šverko i Šverko, 1965; Tadin, 1966), vozača tramvaja (Gurdulić-Šverko i Šverko, 1973) te kvaliteta i prognostička valjanost psihološke obrade kandidata (Kohut, 1989 a i b). U području *procjenjivanja uspješnosti radnika*, izašla je monografija P. Novosela (1962), a potom niz i niz metodoloških studija: Pastuović (1964, 1966) je pokušao razviti komparabilne skale za procjene radnika na različitim poslovima, Obradović (1966) istraživao mogućnosti metode prisilnog izbora, a Šverko (1962) i Stary (1970) su ispitivali pouzdanost i valjanost ocjena koje daju koordinirani i nadređeni procjenitelji.

Neusklađenost obrazovne strukture kadrova sa zahtjevima rada (Kujundžić i Ranilović, 1981) i nužnost prekvalifikacije kadrova (Tabaković, 1972) naglasili su važnost *profesionalnog obrazovanja odraslih*. Time se je bila zaokupljena grupa psihologa iz Zavodu za industrijsku andragogiju Radničkog sveučilišta „Moša Pijade“. Za razliku od drugih stručnjaka u Zavodu, koji su se bavili sadržajem obrazovanja, psiholozi su bili usredotočeni na metodološke aspekte (ispitivanje obrazovnih potreba i evaluaciju ishoda obrazovanja), a bavili su se i teorijom obrazovanja odraslih. Objavili su niz stručnih članaka (npr. Andrilović, 1965, 1966, 1967; Pastuović, 1967, 1968; Vujević, 1963, 1964) i nekoliko knjiga. Između ostalih, to su knjige o vrednovanju obrazovanja za proizvodni rad (Andrilović, Pastuović i Mijatović Ferenčina, 1968), obrazovanju i razvoju kadrova (Filipović i Pastuović, 1976) te o obrazovnom ciklusu (Pastuović, 1978).

Motivacija i organizacijska psihologija. Radovi o *motivaciji za rad* pojavljuju se u 1960-im (Bujas, 1963; Stančić, 1960; Stary, 1966 b i c, 1968). U 1980-im objavljen je rad o istraživanjima hijerarhije motivacijskih faktora u industriji (Šverko, 1982b), longitudinalna studija o važnosti i zadovoljenju motivacijskih faktora (Bahtijarević-Šiber, 1984), analiza procesnih modela motivacije i zadovoljstva radom (Kulenović i Pastuović, 1985), monografija o motivaciji i raspodjeli

(Bahtijarević-Šiber, 1986) te rasprava o uvjetima poticajnosti nagrađivanja prema radu (Šverko, 1988).

Koncem 1960-ih pojavljuje se i interes za *organizacijske procese*. U kontekstu samoupravnog sustava, istražuje se raspodjela društvene moći na temelju percepcije distribucije utjecaja (Šiber, Kljaić, Magdić i Šverko, 1966) i opažanja participacije na sjednicama kolektivnih organa upravljanja (Obradović, 1972; Pastuović, 1970, 1972). Rezultati su suglasno pokazali da raspodjela društvene moći, umjesto demokratskog, slijedi oligarhijski, ponegdje i autokratski obrazac. Povezana se time su i istraživanja uključenosti radnika u život svojih organizacija (Sremec i Šverko, 1964; Šverko i Šiber, 1967), stilova rukovođenja (Jušić, 1970, 1972), razlika u formalnoj i neformalnoj strukturi radne organizacije (Pintar, 1973) te odnosa veličine radne organizacije i procesa odlučivanja (Obradović, 1977).

Osvrt na hrvatsku psihologiju rada u razdoblju socijalizma

Industrijska psihologija u Hrvatskoj nastala je i svoj uzlet ostvarila u razdoblju socijalizma. Tadašnja prevladavajuća ideologija, međutim, nije bitno utjecala na teoriju i praksu psihologije rada. Bilo je povremenih poziva da se razvije npr. „autentična“, socijalistička teorija profesionalnog razvoja, ali nitko ozbiljan to nije pokušao učiniti. U raspravama o društvenoj ulozi profesionalne orijentacije i selekcije, isticano je da u socijalizmu, gdje je rad „pravo i dužnost svakog čovjeka“, prednost treba dati profesionalnoj orijentaciji, tj. „raspodjeli ljudi na radna mjesta prema njihovim mogućnostima“ (Bujas, 1959, str. 77), jer selekcija prema trenutnim sposobnostima je nehumana i pogoduje samo poslodavcima. No u *Diskusiji o problemima profesionalne selekcije* (1974)¹⁷ iznesen je realističan stav da kad se selekcija već provodi, jer ima više kandidata nego slobodnih poslova, bolje ju je provoditi stručno, uz sudjelovanje psihologa. S porastom nezaposlenosti, ideja o pravu na rad je potisnuta, profesionalna selekcija je postala važnom zadaćom kadrovske službe, a time i djelokruga industrijskih psihologa.

Što se teorijske orijentacije tiče, nije bilo jasne prevage nekog teorijskog sustava, ni u praktičnom, a niti u znanstveno-istraživačkom radu. Jedino bi se možda moglo reći da osnovna orijentacija naše psihologije bila – pozitivistička, u dobrom smislu. Pod snažnim utjecajem Bujasa, naša rana industrijska psihologija stavljala je naglasak na empirijska istraživanja i mjerenje, naglašavala je važnost evaluacije i težila je metodološkim postupcima koji mogu otkriti uzročno-posljedične odnose. Bila je više orijentirana na nomotetičko (koje se odnosi na opće spoznaje) nego na idiografsko (koje se odnosi na pojedinca). U svojoj empirijskoj orijentaciji i sadržajnoj jasnoći, najviše se ugledala na američku psihologiju.

¹⁷ *Diskusija o problemima profesionalne selekcije*, održana u listopada 1972. godine, a objavljena je u *Reviji za psihologiju* iz 1974. (vol. 4, br. 2, str. 71-104). Inicijator diskusije je bio B. Sremec, organizator B. Jušić, a moderator B. Petz.

Američki profesor češkog porijekla Joseph Brožek (1913-2004), poznat po svojim radovima iz povijesti psihologije, napisao je zajedno s A. Krkovićem prikaz Bujasove (1959) knjige *Osnove psihofiziologije rada – uvod u industrijsku psihologiju*. Naslov te recenzije bio je *Industrial Psychology From Just East of West* (Brožek i Krković, 1961). Bio je to dobro odabran naslov, jer Bujasova knjiga doista je utemeljena na najboljim zapadnim, poglavito američkim izvorima. Kao dugogodišnji temeljni udžbenik iz psihologije rada, ta je knjiga, uz dodatne američke izvore, bitno odredila sadržaj rada i metodološku orijentaciju naših prvih industrijskih psihologa.

U osvrtu na našu industrijsku psihologiju prije 50 godina, jedan on njenih doajena, Dinko Stary je također ustvrdio: „Sva naša industrijska psihologija toga doba bila je po uzoru na američku industrijsku psihologiju, a problematika rada pokrivala je praktički sva poglavlja iz Bujasove *Psihofiziologije rada*. Danas takve industrijske psihologije više nema. Psihologija ljudskih resursa je nešto drugo, ali o tome su pozvani reći drugi ljudi“ (Stary, 2010, str. 21).

Hrvatska psihologija rada poslije 1990. godine

Promjene u praksi

Demokratskim izborima 1990. godine pokrenut je proces transformacije vlasništva i tranzicije prema otvorenom tržišnom gospodarstvu. U tom procesu radne organizacije – one koje su opstale – doživjele su temeljite promjene. U sklopu tih promjena dotadašnje kadrovske službe prerasle su u odjele za upravljanje ljudskim resursima (potencijalima). Relativno nezavisna pozicija „industrijskog psihologa“ je ugašena, neki psiholozi su izgubili posao, ali je većina odmah našla svoje mjesto u odjelima za ljudske resurse. Dio njih je prešao u samostalne konzultante ili se zaposlio u konzultantskim tvrtkama, koje organizacijama nude usluge u području upravljanja ljudskim potencijalima i organizacijskog razvoja. Iščeznuo je i termin „industrijska psihologija“, neki psiholozi kažu da se bave „razvojem ljudskih resursa“, ali većinom se koristi termin „organizacijska psihologija“.

Kako su sve ove promjene u okruženju utjecale na strukturu i opseg poslova psihologa? Odgovor ćemo potražiti u rezultatima ankete, koju je iz 2012. godine proveo Stručni razred za organizacijsku psihologiju i psihologiju rada pri Hrvatskoj psihološkoj komori. U sklopu nastojana da se utvrdi koji sve poslovi pripadaju psihološkoj djelatnosti, članovi razreda priredili su anketni upitnik s opsežnim popisom od 63 poslova i zadataka. Upitnik su poslali na e-adrese 292 članova Komore u području psihologije rada, s molbom da označe sve poslove koje obavljaju. Odgovorilo je njih 48. Njihove najčešće aktivnosti izdvojene su u Tablici 2.

Kao što vidimo, baš kao i u ranijem razdoblju, u vrhu su aktivnosti vezane uz selekciju osoblja: pribavljanje kandidata, određivanje potrebnih kompetencija, provođenje selekcijskog intervjua, psihologijsko testiranje kognitivnih sposobnosti

Tablica 2

Najčešće profesionalne aktivnosti u području psihologije rada i organizacijske psihologije prema anketi Hrvatske psihološke komore 2012. godine ($N = 48$)

Profesionalne aktivnosti	<i>n</i>	%
Sudjelovanje u postupku pribavljanja kandidata za zaposlenje	43	89,6 %
Određivanja kompetencija potrebnih za rad na pojedinom radnom mjestu	42	87,5 %
Selekcija pri zapošljavanju – provođenje selekcijskog intervjua	41	85,4 %
Selekcija pri zapošljavanju – psihologijsko ispitivanje kognitivnih sposobnosti	40	83,3 %
Selekcija pri zapošljavanju – psihologijsko ispitivanje ličnosti	40	83,3 %
Priprema i organizacija obrazovnog procesa	40	83,3 %
Sudjelovanje u planiranju i implementaciji promjena / organizacijski razvoj	39	81,2 %
Strateško planiranje odabira i razvoja kadrova	39	81,2 %
Utvrđivanje kriterija za praćenje radne uspješnosti	39	81,2 %
Prepoznavanje potencijala za rukovodne pozicije	39	81,2 %
Uvođenje i podrška provođenju periodičnih razgovora o razvoju kompetencija	38	79,2 %
Sudjelovanje u procjenjivanju radne uspješnosti	37	77,1 %
Ispitivanje obrazovnih potreba i programiranje osposobljavanja	37	77,1 %
Evaluacija učinka provedenog osposobljavanja	37	77,1 %
Istraživanje organizacijske klime i kulture	37	77,1 %
Uvođenje i podrška provođenju sustava periodičnih razgovora o učinku	36	75,0 %
Planiranje profesionalnog razvoja zaposlenih	36	75,0 %
Analiza i oblikovanje poslova i radnih mjesta	35	72,9 %
Sudjelovanje u izradi sistematizacije radnih mjesta / kataloga poslova	35	72,9 %
Izrada ili sudjelovanje u izradi metodologije za praćenje radne uspješnosti	34	70,8 %
Ispitivanje stavova prema radu i organizaciji (zadovoljstvo poslom, org. odanost)	34	70,8 %
Individualno savjetovanje s radnicima koji imaju problema	34	70,8 %

Izvor: SROPPr HPK (ljubaznošću Z. Sušnja)

i osobina ličnosti. Ove poslove u svom djelokrugu ima velika većina anketiranih (između 80 i 90 % njih). U tom pogledu današnji se psiholozi u organizacijama ne razlikuju od onih koji su djelovali pred nekoliko desetljeća. Nema puno podataka o tome kako se provode selekcijski postupci danas, ali čini se da su postali raznovrsniji. Primjer dobro osmišljenog postupka odabira prodajnog osoblja jednog telekomunikacijskog operatora opisali su Kolega i Grčić (2011).

Slično kao nekad, psiholozi se i nadalje bave različitim aktivnostima vezanim uz procjenjivanje radne uspješnosti (između 70 i 80 % njih), analizom i sistema-

tizacijom poslova (72,9 %), ispitivanjem stavova prema radu i organizaciji (70,8 %), a nalaze vremena i za individualno savjetovanje s radnicima koji imaju problema (70,8 %).

No, vidljive su i promjene. Porasla je zaokupljenost obrazovnim aktivnostima, koje su nekad bile zapostavljene. U 2012. godini većina se anketiranih psihologa izjavljuje da se bave pripremom i organizacijom obrazovnog procesa (83,3%), ispitivanjem obrazovnih potreba i programiranjem osposobljavanja (77 %) te evaluacijom učinka provedenog osposobljavanja (77 %).

Osim toga, njihov djelokrug je proširen i novim aktivnostima, koje nisu bile karakteristične za nekadašnju industrijsku psihologiju: većina anketiranih psihologa izjavljuje da sudjeluje u planiranju i implementiranju organizacijskih promjena (81,2 %) i u istraživanju organizacijske klime i kulture (77 %). U novije aktivnosti spada i identifikacija potencijalnih rukovoditelja (81,2 %), uvođenje i podrška provođenju periodičkih razgovora o razvoju kompetencija (79,2 %) i ostvarenom učinku (75 %) te planiranje profesionalnog razvoja zaposlenih (75 %). Psiholozi sudjeluju i u strateškom planiranju odabira i razvoja kadrova (81,2 %).

Komentirajući promjene u djelokrugu psihologa, Sušanj (2004) je prosudio da psiholozi se sve više integriraju u poslovne procese i mijenjaju fokus svog djelovanja – s pojedinca na organizaciju i s parcijalnih na sustavna rješenja. Strateško planiranje promjena i organizacijski razvoj polako ulazi u njihov djelokrug.

Htio sam zato, kao i za ranije razdoblje industrijske psihologije, prikazati nekoliko primjera današnje dobre prakse, poglavito u području planiranja promjena i organizacijskog razvoja. Međutim, u literaturi nije opisan ni jedan takav primjer. Organizacijskim razvojem, prema spomenutoj anketi, bavi se preko 80 % organizacijskih psihologa. No nitko o provedenim intervencijama u praksi nije ništa napisao. U izravnom kontaktu s nekolicinom kolega uspio sam dobiti neke informacije o postupcima u praksi, ali ne i dokumentaciju o provedenim cjelovitim zahvatima – takvim koji bi počeli s analizom organizacijskog stanja i završili s evaluacijom uvedenih promjena.

Osim organizacijskih psihologa u službama za ljudske resurse radnih organizacija, psihologijom rada bave se još dvije relativno brojne skupine psihologa. Jednu čine psiholozi u Hrvatskom zavodu za zapošljavanje i njegovim podružnicama. Oni se i nadalje bave svojim tradicionalnim poslovima profesionalnog informiranja i savjetovanja, a svoje usluge pružaju učenicima završnih razreda osnovne škole, učenicima završnih razreda srednje škole te po potrebi studentima i nezaposlenim osobama. Drugu brojnu skupinu čine psiholozi u području medicine rada, koji su ranije djelovali u sustavu zdravstvene zaštite, najčešće pri domovima zdravlja. Primarno su se bavili ocjenom psihofizičke sposobnosti za različite vrste poslova, kao što su: radnici na poslovima s posebnim uvjetima rada, zaštitari i čuvari, vozači i kandidati za vozače, pomorci i brodari, zrakoplovno osoblje, pirotehničari,

djelatnici MUP-a, pravosuđa i carine i drugi. Početkom 1990-ih ovo je bila najbrojnija skupina psihologa u području psihologije rada, ali se je zbog privatizacije sustava zdravstvene zaštite i gubitka statusa zdravstvenih djelatnika, njihov broj smanjio (Kulenović, 1999a).

Znanstveno-istraživački rad poslije 1990. godine

U razdoblju nakon 1990. godine u Hrvatskoj nema instituta ili zavoda koji bi se sustavno bavio psihofiziološkim ili psihosocijalnim problemima ljudi pri radu. Laboratorij za psihofiziologiju rada Instituta za medicinska istraživanja prestao je s radom 1992. Katedra za psihologiju rada Odsjeka za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu i nadalje je glavna ustanova za istraživanja iz psihologije rada, ali sve više istraživanja dolazi i iz odjela za psihologiju drugih sveučilišta u Hrvatskoj. No kako je znanstveno osoblje na katedrama za psihologiju rada malobrojno, infrastruktura skromna, a financiranje istraživanja oskudno, veći istraživački projekti su rijetki. Istraživanja su uglavnom plod individualnih interesa i inicijative pojedinaca. Osim toga istraživači iz različitih institucija bave se često istim temama, a ponekad i međusobno surađuju. Zato u nastavku provedena istraživanja neće biti prikazana po institucijama, već grupirana u nekoliko tematskih skupina.

Psihosocijalni aspekti rada u vrijeme društvenih promjena

Tijekom 1990-ih tranzicijski procesi u zemljama istočne i centralne Evrope zaokupili su pozornost organizacijskih psihologa. Bilo je to razdoblje krupnih društvenih promjena koje su, između ostalog, utjecale na individualni vrijednosni sustav (Šverko, 1999) i salijentnost životnih uloga (Jerneić i Šverko, 2001). U rujnu 1998. godine na međunarodnoj konferenciji u Inter-univerzitetskom centru u Dubrovniku okupilo se 30-ak istraživača koji su raspravljali o utjecaju tranzicije na organizacijski razvoj, procese rukovođenja i na stavove zaposlenika. Svi referati su objavljeni u posebnoj monografiji (ten Horn, Šverko i Zinovieva, 1999), a dio njih i u posebnom broju časopisa *Social Science Information* (Šverko, Zinovieva i ten Horn, 2000). Istraživači iz Hrvatske izvijestili su o organizacijskoj privrženosti u privatnim i javnim poduzećima (Obradović, 1999), o inovativnoj klimi i kulturi u tranzicijskim i razvijenim zemljama (Sušanj, 2000) te o kvaliteti radnog života u razdoblju tranzicije (Maslić Seršić i Šverko, 1999).

Periodična istraživanja kvalitete radnog života (Maslić Seršić, Šverko i Galić, 2005a; Šverko i Galić, 2009, Galić i Plečaš, 2012) pokazuju kolebanja koja odražavaju objektivne promjene ekonomskih okolnosti. No u svim razdobljima stupanj ostvarenosti nekih aspekata rada (materijalna sigurnost te mogućnosti napredovanja i sudjelovanja) bio je izrazito nizak. Slično se može zaključiti i iz usporedbe percipirane kvalitete radnog života u Hrvatskoj i ostalim zemljama

Europske unije (Šverko i Galić, 2014). Ne čudi stoga podatak da je preko 75 % studenata Zagrebačkog sveučilišta razmišljalo o odlasku u inozemstvo (I. Šverko, 2005).

U ovakvim okolnosti vjerojatno je da poslodavci krše implicitna obećanja iz tzv. psihološkog ugovora. Galić, Tonković Grabovac, Gotvald i Jerneić (2016) su ustanovili da je doživljaj kršenja ovisan o dobi, stažu i obrazovanju, a njegove posljedice su smanjeno zadovoljstvo i zalaganje u radu. Dautović i Galić (2016) su dodatno istraživali generacijske razlike: mlađa kohorta (tzv. generacija Y) očekuju više od svojih poslodavaca i pokazuju odlučnije namjere napuštanja organizacije kad su joj očekivanja iznevjerena.

Jedna od posljedica tranzicijskog procesa bio je i dramatičan rast nezaposlenosti. To je potaklo opsežan program *istraživanja psihosocijalnih posljedica dugotrajne nezaposlenosti*, koji je realiziran na Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu između 2003. i 2008. godine. Različite psihosocijalne osobine i zdravstveno stanje reprezentativnog uzorka nezaposlenih uspoređene su s reprezentativnim uzorkom opće populacije, a potom je provedeno i višegodišnje longitudinalno istraživanje reprezentativnog uzorka nezaposlenih. Četiri su glavna opća zaključka. Prvo, produžena nezaposlenost vodi siromaštvu i socijalnoj izolaciji, koji dodatno smanjuju mogućnost zapošljavanja (Šverko, Maslić Seršić i Galešić, 2004a; Šverko, Galić i Maslić Seršić, 2006). Drugo, psihičko zdravlje nezaposlenih je narušeno u usporedbi s općom populacijom (Šverko, Maslić Seršić i Galešić, 2004b; a poguban utjecaj nezaposlenosti na psihičko zdravlje potvrđuju i longitudinalni podaci (Galić i Šverko, 2008). Treće, utvrđeno je da utjecaj nezaposlenosti ovisi o dobi (Maslić Seršić, Šverko i Galić, 2005b), financijskim okolnostima (Galić, Maslić Seršić i Šverko, 2006), socijalnoj podršci (Maslić Seršić, 2006), obrazovanju (Galić, 2007) i „radu na crno“ (Šverko, Galić, Maslić Seršić i Galešić, 2008). Četvrto, povećani napor u traženju posla nisu nužno povezani s pozitivnim ishodom; veći utjecaj na zapošljavanje imaju neke fiksne demografske varijable (Galić, 2011; Šverko, Galić, Maslić Seršić i Galešić, 2008). Na temelju toga revidiran je heuristički model zapošljavanja. Šverko (2012a) je dao cjeloviti završni prikaz svih ovih istraživanja i ostvarenih rezultata.

Nezaposlenost u pravilu prati se i *nesigurnost posla* – neizvjesnost i zabrinutost zaposlenih da će izgubiti posao ili neke pogodnosti u poslu. Maslić Seršić i Trkulja (2009) su prikazali psihologijske koncepcije i istraživanja nesigurnosti posla, a Tomas i Maslić Seršić (2015) su na temelju kros-sekcijskog istraživanja zaključili da nesigurnost posla spada među najvažnije stresore u radu smjenskih radnika. Maslić Seršić i Tomas (2014, 2015; Maslić Seršić i ostali, 2014) analiziraju *zapošljivost* kao alternativu sigurnosti posla i razvijaju upitnik za mjerenje tzv. dispozicijske zapošljivosti, a Tomas i Maslić-Seršić (2017) potvrđuju da je dispozicijska zapošljivost povezana s intenzitetom traženja posla. Na prigodnom uzorku studenata,

Mazalin i Parmač Kovačić (2016) istražuju percipiranu zapošljivost i nalaze da ona u znatnoj mjeri odražava objektivnu zapošljivost.

Organizacijski procesi i konstrukti

Bahtijarević-Šiber (1991, 1992) provela je prvu operacionalizaciju i istraživanje *organizacijske kulture* u Hrvatskoj. Istraživanjem u osam velikih industrijskih poduzeća u Hrvatskoj identificirala je 6 dimenzija organizacijske kulture, koje određuju dva faktora višeg rada: „dinamičnu, kreativnu kulturu“ i „statičnu, birokratsku kulturu“. Kvalitativnom analizom prikupljenih podataka ustanovila je da u hrvatskim poduzećima prevladava birokratska kultura.

Zoran Sušanj je sudjelovao u međunarodnom projektu FOCUS (First Organizational Climate/Culture Unified Survey), kojim su prikupljeni podaci o organizacijskoj klimi i kulturi iz 11 evropskih zemalja (Van Muijen i ostali, 1999). Upitnik, utemeljen na Quinovom modelu „suparničkih vrijednosti“, mjerio je četiri orijentacije organizacijske kulture: naglašavanje *pravila* (hijerarhijska kultura), *podrške* (grupna kultura), *ciljeva* (racionalna kultura) i *inovacije* (razvojna kultura). Provedene analize su pokazale da organizacijska kultura ovisi o vrsti djelatnosti (Sušanj, 1994; Konrad i Sušanj, 1996), a ustanovljene su i razlike između pojedinih zemalja (Konrad i Sušanj, 1999; Sušanj, 2000). Sušanj (2005) je na agregiranom skupu svih podataka proveo temeljitu analizu primijenjenog modela na organizacijskoj i individualnoj razini. Na organizacijskoj razini multidimenzionalnim skaliranjem je dobio djelomičnu potkrjepu polaznog modela suparničkih vrijednosti. Ustanovio je također da su organizacijska klima i kultura povezane sa zadovoljstvom u poslu, organizacijskom odanosti i procjenom efikasnosti organizacije.

Sušanj je zaslužan i za jedan projekt u realnoj praksi. To je projekt kontinuiranog praćenja organizacijske klime i zadovoljstva poslom u slovenskim i hrvatskim poduzećima, koji se širi i na susjedne zemlje. Lansirala ga je konzultanstska grupa AT Adria d.o.o. kao neprofitan projekt.¹⁸ U Hrvatskoj je projektu pristupilo preko 100 organizacija. Upitnik sadrži pitanja za procjenu 12 dimenzija organizacijske klime (definirane kao percepcija svih značajnih aspekata radne okoline) i 12 faceta zadovoljstva poslom. Primijenjuje se anonimno na reprezentativnim uzorcima, ili na svim članovima manjih organizacija. Prikupljeni podaci se obrađuju na razini poduzeća, države i regije te dostavljaju članicama projekta. Utvrđeni nacionalni profili svih mjerenih dimenzija daju im dobar standard za usporedbu i organizacijsku dijagnozu.

Povezana s organizacijskom klimom i kulturom je i *poduzetnička orijentacija* poduzeća. Taj konstrukt su, na uzorku hrvatskih poduzeća, provjeravali Tonković Grabovac i Morić Milovanović (2015). Potvrdili su strukturu s pet dimenzija po-

¹⁸ Brošura *Pregled istraživanja organizacijske klime i zadovoljstva poslom u Hrvatskoj i Sloveniji od 2001. do 2005. godine* (lipanj 2006) sadrži opis projekta i osnovne rezultate za prvo razdoblje.

duzetničke orijentacije: inovativnost, proaktivnost, sklonost riziku, autonomiju i kompetitivnu agresivnost. Na individualnoj razini identifikacijom poduzetničkog potencijala, razvojem poduzetničkih kompetencija i ispitivanjem poduzetničkih namjera bavila se Miljković Krečar (2008, 2010 a i b; Jakopec, Miljković Krečar i Sušan, 2013).

Organizacijsku pravednost kao zajednički ili agregatni doživljaj pravednosti članova nekog kolektiva proučavali su Jakopec i Sušan (2014a, 2014 b, Jakopec, 2015). Njihov upitnik distributivne, proceduralne i interakcijske pravednosti odnosi na dva izvora pravednosti – rukovodstvo i organizaciju u cjelini. Pozitivni interakcijski učinci na zadovoljstvo zaposlenih i njihovo odgovorno organizacijsko ponašanje su najizraženiji kad se dobrim prosuđuju oba izvora pravednosti.

Stupanj u kojem je pojedinac privržen svojoj organizaciji naziva se *organizacijska odanost*. Seršić Maslić (1999, 2000) istraživala je njezinu dimenzionalnost te pokazala da zaposlenici iz uspješnijih organizacija pokazuju viši stupanj odanosti i manju sklonost napuštanju organizacije. Jerneić i Kutleša (2012), na uzorku znanstvenih djelatnika, potvrđuju da je organizacijska odanost, uz zadovoljstvo s poslom, značajan prediktor tendencije napuštanja organizacije. Na temelju rezultata istraživanja na uzorku hotelskih radnika, Gonan Božac, Sušan i Besim (2017) zaključuju da stupanj usuglašenosti individualnih i organizacijskih vrijednosti ima izravan i posredan utjecaj na organizacijsku odanost.

Penezić, Rak i Slišković (2013) i Penezić, Slišković i Rak (2013) su provjeravali konstrukt nazvan *odgovorno organizacijsko ponašanje*. Potvrdili su postojanje pet dimenzija konstrukta: altruizam, savjesnost, građanske vrline, uljudnost i fer ponašanje. Značajni prediktori većine tih dimenzija jesu percepcija proceduralne pravednosti te važnost i/ili ostvarenost intrinzičnih radnih vrijednosti. Odanost organizaciji i neke osobine ličnosti također su povezani sa samoprocjenjenim odgovornim organizacijskim ponašanjem (Kračić, Pletikosić, i Grabar, 2011). Oprečno odgovornom ponašanju je *nepoželjno organizacijsko ponašanje*. Tomšić, Jerneić i Tonković (2014) su sastavili upitnik nepoželjnog organizacijskog ponašanja za primjenu na studentskoj populaciji, sa skalama organizacijske i interpersonalne devijantnosti. Upitnik je pokazao invarijantnost faktorske strukture u anonimnoj i neanonimnoj situaciji primjene.

Jedna od važnih tema organizacijske psihologije je *rukovođenje*. Fikreta Bahtijarević-Šiber je o „menadžmentu“ napisala niz članaka u ekonomskim časopisima i jednu monografiju (Sikavica i Bahtijarević-Šiber, 2004). Ta knjiga objašnjava pojmove menadžmenta i vodstva te donosi rezultate anketnog istraživanja provedenog u 50 hrvatskih poduzeća. Svako poglavlje ima dva dijela: u jednom se objašnjavaju pojmovi (npr. razine, funkcije i sustavi menadžmenta, delegiranje odgovornosti, osobine menadžera, stilovi rukovođenja), a u drugom prikazuje podaci iz prakse hrvatskih poduzeća.

Rukovođenje je usko povezano s organizacijskom pravednošću. Sušanji i Jakopec (2012, Jakopec, Sušanji i Stamenković, 2013) su utvrdili da aktivni stilovi rukovođenja (transakcijski i transformacijski) doprinose doživljaju organizacijske pravednosti, a posljedično i identifikaciji pojedinca s organizacijom. S druge strane, Čulina Grmošek i Jerneić (2003) su ustanovili povezanost osobina ličnosti sa stilovima rukovođenja, poglavito s transformacijskim. Hajncl i Vučenović (2014) potvrđuju povezanost ličnosti sa samoprocjenama transformacijskog stila rukovođenja, ali ta povezanost izostaje kad stil rukovoditelja procjenjuju njihovi podređeni.

Istraživanja stresa

Ubrzo nakon knjige o stresu u radu (Vizek Vidović, 1990) počela su i istraživanja u tom području. Na Odjelu za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zadru pod vodstvom Ilije Manenice, istraživane su psihofiziološke reakcije na stres. U nizu istraživanja (Gregov i Proroković, 2006; Manenica, 1991, 1993; Manenica, Brečić i Šuto, 2014; Manenica i Krošnjar, 1990; Slavić i Manenica, 2002; Slišković i Manenica, 2006, 2011; Šimić, 2003; Šimić i Manenica, 2000, 2012 i dr.) mjereni su parametri srčane aktivnosti (srčana frekvencija, veličina i varijabilitet R-R intervala) u cilju analize psihomotornih aktivnosti i evaluacije učinaka različitih stresora kao što nametnuti ritam rada, povećano mentalno opterećenje ili interferencija bioloških ritmova. Rezultati sugeriraju da je spektralna analiza vremenskih serija R-R intervala korisna metoda za analizu mentalnog opterećenja i identifikaciju različitih stresora.

Ostala istraživanja temeljila su se na anketiranju pripadnika nekih profesija koje su u većoj mjeri izložene stresorima. Tako su Hudek-Knežević, Krapić i Kalebčić Maglica (2009, 2011), u prospektivnom istraživanju na uzorku bolničkih medicinskih sestara i tehničara, istraživali kako preopterećenost na poslu, konflikt i nejasnoća radnih uloga, uz neke osobine ličnosti i stavove prema radu i organizaciji, utječu na tzv. profesionalno sagorijevanje i tjelesne simptome stresa. Istraživane su i osobitosti stresa u zanimanjima liječnika u hitnoj medicinskoj službi (Gregov, Kovačević i Slišković, 2011), pomoraca (Slišković, 2017; Slišković i Penezić, 2015, 2016, 2017); visokoškolskih nastavnika (Slišković, 2011; Slišković i Maslić Seršić, 2011; Slišković, Maslić Seršić i Burić, 2011), učitelja (Macuka, Burić i Slišković, 2017; Slišković, Burić, i Knežević, 2016; Burić, Penezić i Sorić, 2017) i socijalnih radnika (Družić Ljubotina i Friščić, 2014).

U istraživanju međutjecaja rada i porodičnog života, Šverko, Arambašić i Galešić, (2002) su ustanovili da pretjerani prekovremeni rad i s njim povezana neravnoteža profesionalnog i osobnog života utječu na razinu stresa i subjektivnu dobrobit, a Šimunić i Gregov (2012) su pokazale da je konflikt radne i obiteljske uloge povećan kod smjenskih radnica. Tonković Grabovac, Salkičević i Löw Stanić

(2016) su ustanovile da neujednačenost bračnih drugova u stupnju zaokupljenosti radom utječe na njihovo životno zadovoljstvo.

Ličnost i radno ponašanje

U okviru ove teme u Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu realizirane su dvije skupine istraživanja. Prva skupina bavila se problemom *iskrivljanja odgovora u upitnicima ličnosti* (Galić i Jerneić, 2013; Galić, Jerneić i Belavić, 2009; Galić, Jerneić i Parmač, 2012; Galić, Jerneić i Prevendar, 2008; Parmač, Galić i Jerneić, 2009; Parmač Kovačić, Galić i Andreis, 2014; Parmač Kovačić, Galić i Jerneić, 2014; Tonković, Galić i Jerneić, 2011; Tonković, Jerneić i Galić, 2013). Glavni zaključak provedenih istraživanja je da kandidati u selekcijskoj situaciji mogu iskrivljavati odgovore te to, u određenom stupnju, i čine. Različite metode za suočavanje s lažiranjem kao sto su skale socijalno poželjnog odgovaranja, mjerenje vremena latencije na računalno prezentirane cestice ili upozorenja o lažiranju koja se daju kandidatima su tek djelomično korisna za suočavanje s lažiranjem u praktične svrhe. U okviru ovog projekta, Tonković i Jerneić (2012) su konstruirali prvi *Hrvatski test integriteta* i proveli istraživanja koja podržavaju njegovu praktičnu valjanost (Jerneić i Tonković Grabovac, 2015).

Druga skupina istraživanja bavila se razvojem i adaptacijom instrumenta za mjerenje implicitnih procesa ličnosti. Ta istraživanja započeo je Zvonimir Galić dok je kao Fulbrightov stipendist boravio na Sveučilištu Purdue (Galić, Scherer i LeBreton, 2014a, 2014b). Istraživanja su nastavljena u okviru projekta Hrvatske zaklade za znanost "Implicitna ličnost i radno ponašanje" (Galić, 2016; Galić, Bubić i Parmač Kovačić, 2016; Galić i Ružojčić, 2017; Galić, Ružojčić, Jerneić i Tonković Grabovac, 2018; Parmač Kovačić, Galić i Kušan, 2015; Parmač Kovačić, Galić, i Ružojčić, 2018). Cilj je bio razviti i adaptirati testove za mjerenje implicitne agresivnosti i implicitnog motiva za moći te ispitati njihovu valjanost u predviđanju organizacijskog ponašanja. Rezultati istraživanja pokazuju da ovi testovi predstavljaju psihometrijski valjane mjere koje nisu podložne socijalno poželjnom odgovaranju. Osim toga oni daju novi uvid u razumijevanje nekih aspekata ponašanja koji nisu obuhvaćeni tradicionalnim upitnicima ličnosti.

Usmjeravanje, razvoj i odabir osoblja

U 1990-im je objavljen *Vodič kroz zanimanja* (Šverko, 1998) s opisima 260 zanimanja u Hrvatskoj koje je pisalo tridesetak suradnika, mahom organizacijskih psihologa. Ti opisi zanimanja ušli su i u *e-Vodič kroz zanimanja*, prvi naš interaktivni *online* sustav za profesionalno usmjeravanje. Razvijen je 1999. godine na Odsjeku za psihologiju zagrebačkog Filozofskog fakulteta i od tada je 24 sata na dan dostupan svim zainteresiranim korisnicima. Kulenović (1999) je napisao recenziju ovog sustava, a opsežna evaluacijska studija (Šverko, Akik, Babarović,

Brčina i I. Šverko, 2002) podržala je pojavnu, konstruktivnu i kongruentnu valjanost njegovog savjetodavnog modula.

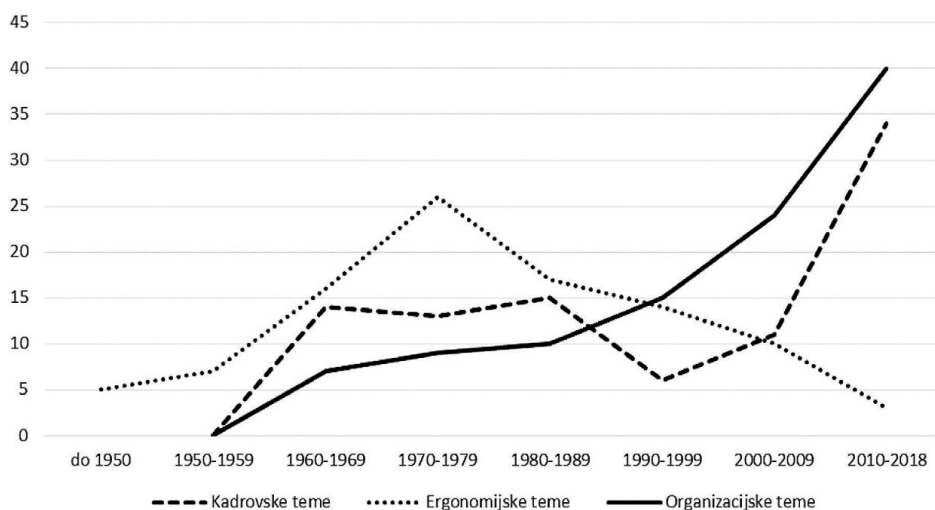
Početak 2000-ih, Iva Šverko i Toni Babarović s Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar u Zagrebu pokrenuli su program istraživanja u području *izbora i razvoja karijere*. Jedna skupina istraživanja bila je usmjerena na istraživanje profesionalnih interesa (I. Šverko, 2003, 2008; I. Šverko & Babarović, 2006; Hedrih, I. Šverko i Pedović, 2018; I. Šverko i Hedrih, 2010). Ta su istraživanja potvrdila prikladnost cirkularnog i sfernog modela strukture interesa u hrvatskim uzorcima, kao i njihovu kulturalnu univerzalnost u široj regiji. Osim toga, I. Šverko i Babarović (2008) su istraživali povezanost kongruencije interesa studenata i odabranih studija sa zadovoljstvom i uspjehom u studiju te međuzavisnost profesionalnih interesa, osobina ličnosti, profesionalne adaptabilnosti, radnih vrijednosti i životnih uloga (I. Šverko i Babarović, 2016; I. Šverko, Babarović i Kos, 2017). O mjerenju radnih vrijednosti i životnih uloga objavljen je pregledni rad (B. Šverko, B., Babarović i I. Šverko, 2008).

Druga skupina istraživanja usmjerila se na konstrukt profesionalne zrelosti: analizirani su modeli profesionalne adaptabilnosti, uključenosti u proces konstrukcije karijere i poteškoća u donošenju profesionalnih odluka (Babarović i I. Šverko, 2016, 2018). Osporena je teza da diferenciranost, konzistentnost i visina profila profesionalnih interesa mogu biti indikatori profesionalne zrelosti (Černja, I. Šverko i Babarović, 2018; Černja, Babarović i I. Šverko, 2017), a longitudinalnim je istraživanjem potvrđena primjenjivost modela konstrukcije karijere kroz prilagodbu na proces profesionalne tranzicije nakon srednje škole (I. Šverko i Babarović, 2018). U sklopu ovih istraživanja konstruiran je Slikovno-opisni upitnik profesionalnih interesa (I. Šverko, Babarović i Međugorac, 2014) i Test informiranosti o zanimanjima (Babarović i I. Šverko, 2011). Suradnici projekta bavili su se i računalnim sustavima za profesionalno usmjeravanje (Babarović, 2009; Babarović i I. Šverko, 2012) te razvili *online* sustave za pomoć pri izboru zanimanja *Put karijere* i *Karijera.hr*.

O odabiru osoblja objavljena su tri rada: o prognostičkoj valjanosti samoprocjena radnih vrijednosti (Šverko i Vrančić, 1998), o validacijskim spoznajama i generalizaciji valjanosti (Šverko, 2003) te o nacionalnoj i dobnoj diskriminaciji u realnoj selekcijskoj praksi (Maslić Seršić i Vukelić, 2012).

Razvojni trend i zaključni osvrt

Ovaj prikaz obuhvatio je ukupno 296 znanstveno-istraživačkih radova koji su objavljeni do 2018. godine. Slika 1 prikazuje vremensku dinamiku njihova objavljivanja – broj objavljenih radova u susljednim desetgodišnjim razdobljima. U cilju praćenja promjena u tematskoj strukturi, radovi su pri tom podijeljeni u tri općenitije sadržajne skupine, u skladu s uobičajenom disciplinskom podjelom

Slika 1. Broj objavljenih radova iz tri područja psihologije rada u 10-godišnjim razdobljima.

psihologije rada. Prvu skupinu čine teme iz *kadrovske* psihologije, koje se odnose na usmjeravanje i razvoj individualnih potencijala, a s tim u vezi uključuju i istraživanja sposobnosti i osobina ličnosti koje su važne u radu. Drugu skupinu čine *ergonomijski* sadržaji, koji se odnose na prilagodbu rada čovjeku, a s tim u vezi uključuju umor, nesreće na radu, izostanke i fluktuaciju. Treću skupinu čine sadržaji iz *organizacijske* psihologije koji uključuju motivacijske i socijalne-psihološke aspekte rada u organizaciji, ali i šire društvene procese (ovu skupinu uključena su i istraživanja psihosocijalnih aspekata nezaposlenosti).

Slika prikazuju promjene u tematskoj strukturi tijekom vremena. Istraživanja su započela u 1950-im s ergonomijskom tematikom, koja je dominirala sve do 1980-ih. U središtu interesa tada su bila psihofiziološka istraživanja umora i odmora, cirkadijurne ritmičnosti i rada u smjenama, pozornosti i detekcije rijetkih signala, prijenosa informacija i ponašanja u prometu, profesionalnih nezgoda i zaštite ljudi pri radu, izostanaka i bolovanja. Interes za ergonomijske aspekte rada bio je na vrhuncu u 1970-im godinama, a nakon toga je postojano opadao. Obrnuti trend su imala istraživanja u području kadrovskih i organizacijskih problema. U oba ova područja istraživanja su počela nešto kasnije, a ubrzani rast bilježe tek poslije 1990. godine. U kadrovskom području tom rastu najviše su doprinijela istraživanje odnosa ličnosti i radnog ponašanja. U organizacijskom području dominantno se istražuje organizacijska klima i kultura, organizacijska pravednost i organizacijski stres. Premda im je trend sličan, ove dvije skupine istraživanja pokazuju i razlike: do konca 1980-ih brojnija su istraživanja s kadrovskom tematikom, a poslije toga više je istraživanja s organizacijskom tematikom.

Usporedno sa tematskim promjenama, u istraživačkim radovima zbile su se i *metodološke promjene*. U novijim radovima koji istražuju složene organizacijske procese zamjetna je visoka razina statističke analize. Sve više se koriste složene varijante multivarijantnih analiza poput *path* analize, multidimenzionalnog skaliranja i strukturalnog modeliranja. Sve češća su i istraživanja koja koriste longitudinalne nacрте istraživanja. No ima i negativnih trendova: nestala su eksperimentalna istraživanja, a smanjeno je i korištenje objektivnih varijabli. Naime, pregledavajući objavljene radove ustanovio sam da je među 112 radova koji su objavljeni prije 1990. godine njih 39 (ili 34,8 %) koristilo eksperimentalni nacrt istraživanja, dok je među 184 rada objavljena nakon 1990. samo četiri (2,1 %) bilo s eksperimentalnim nacrtom. Složene organizacijske procese nije lako eksperimentalno istraživati, pa je ta promjena razumljiva. Manje je razumljiva druga promjena, a to je smanjeno korištenje objektivnih varijabli. Naime, pregledao sam koliko radova među varijablama koje se tretiraju kao zavisne ili nezavisne, ili se naprosto međusobno koreliraju, imaju barem jednu varijablu objektivne naravi (koja se ne temelji na samoprocjenama). Prije 1990. godine 88 radova (78,6 %) imalo je bar jednu varijablu objektivne naravi, dok je među radovima nakon 1990. godine bilo samo 24 (ili 13 %) takvih radova. Smanjenjem udjela objektivnih varijabli povećava se mogućnost da dio utvrđenih kovarijacija čini tzv. metoda varijanca, dakle sistematska pogrešna varijanca proizašla iz korištenja iste metode i izvora mjerenja. Sofisticiranim postupcima statičkih analiza ovaj se problem ne može posve neutralizirati. Velik je sada izazov za organizacijsku psihologiju da usavrši metodologiju za istraživanje kompleksnih organizacijskih procesa.

Promjene u tematskoj strukturi istraživačkih radova dobrim se dijelom poklapaju i s naprijed opisanim promjenama u djelokrugu organizacijskih psihologa u praksi. Među njihovim najčešćim aktivnostima, prema anketi Hrvatske psihološke komore 2012. godine (tablica 1), nema više aktivnosti ergonomijskog sadržaja. Izrazito dominiraju aktivnosti usmjerene na odabir i razvoj individualnih ljudskih potencijala, a uz njih i složenije aktivnosti koje se odnose na organizacijsku kulturu i razvoj.

Otvaranjem prema novijim temama usmjerenim na složene organizacijske procese, suvremena psihologija rada je proširila horizonte tradicionalne industrijske psihologije. No u nas je pritom zapostavila ergonomijsku perspektivu, koja jest važna komponenta humanizacije rada. Ne muče nas više problemi tjelesnih napora i prilagodbe fizičke okoline, ali nove tehnologije i komunikacijski sustavi, koji su preplavili naš život, predstavljaju izazov upravo za kognitivnu ergonomiju. Uravnoteženje kadrovske, organizacijske i ergonomijske pristupa bit će stoga jedan od izazova hrvatske psihologije rada u budućnosti.

Literatura

- Ajduković, D. (1975). Ponašanje vozača u odnosu na izmijenjenu signalizaciju na raskršću. U: *V. Kongres psihologa Jugoslavije: materijali 1* (str. 196-200). Skopje: Društvo psihologa SR Makedonije.
- Ajduković, D. (ur.) (1999). *Psihologija - znanost čovjeka 21. stoljeća. 1929.-1999: 70 godina Odsjeka za psihologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Andrilović, V. (1960). Dosljednost poslovođa u ocjenjivanju radnika. *Radnik i obrazovanje*, 3, 245-248.
- Andrilović, V. (1965). Mjerenje efekata tvorničkog obrazovanja u proizvodnji. *Radnik i obrazovanje*, 3-4, 196-208.
- Andrilović, V. (1966). Vrednovanje rezultata obrazovanja za proizvodni rad. *Produktivnost*, 12, 829-835.
- Andrilović, V. (1967). Ispitivanje potreba radne organizacije za osnovnim općim obrazovanjem. *Obrazovanje odraslih*, 1-2, 60-63.
- Andrilović, V., Pastuović, N. i Mijatović Ferenčina, V. (1968). *Metode vrednovanja rezultata obrazovanja za proizvodni rad*. Zagreb: Radničko sveučilište "Moša Pijade" Zagreb.
- Babarović, T. (2009). *Računalno potpomognuto profesionalno savjetovanje: usporedba različitih modela donošenja odluka*. Neobjavljen doktorski rad. Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Babarović, T. i Šverko, I. (2011). Profesionalna zrelost učenika viših razreda osnovnih škola. *Suvremena psihologija*, 14(1), 91-109.
- Babarović, T. i Šverko, I. (2012). Teorijsko utemeljenje računalnih sustava za profesionalno savjetovanje. *Društvena istraživanja*, 21, 863-883. doi:10.5559/di.21.4.03
- Babarović, T., & Šverko, I. (2016). Vocational development in adolescence: career construction, career decision-making difficulties and career adaptability of Croatian high-school students. *Primijenjena psihologija*, 9(4), 429-448.
- Babarović, T., & Šverko, I. (2018). The Validity of Career Decision-Making Difficulties Questionnaire in Croatia. *Journal of Career Assessment*. <https://doi.org/10.1177/1069072717748960>.
- Bahtijarević-Šiber, F. (1984). Hijerarhija važnosti i zadovoljenosti motivacijskih faktora u radu - longitudinalna studija. *Primijenjena psihologija*, 5(3-4), 149-157.
- Bahtijarević-Šiber, F. (1986). *Motivacija i raspodjela*. Zagreb: Informator.
- Bahtijarević-Šiber, F. (1991). Dimenzije i struktura organizacijske kulture. *Ekonomski analitičar*, 12, 3-13.
- Bahtijarević-Šiber, F. (1992). Organizacijska kultura: operacionalizacija i istraživanje. *Revija za sociologiju*, 23(1-2), 27-39.
- Bahtijarević-Šiber, F. (1999). *Management ljudskih potencijala*. Zagreb: Golden marketing.
- Boršić, L. i Skuhala Karasman, I. (2017). Elza Kučera između filozofije i psihologije. U L. Boršić, i I. Skuhala Karasman, (ur.), *Filozofkinje u Hrvatskoj* (str. 145-162). Zagreb: Institut za filozofiju.
- Brožek, J., & Krković, A. (1961). Industrial Psychology From Just East of West. *Contemporary Psychology*, 6, 316-317.
- Bujas, R. (1935). Nov način mjerenja umora. *Liječnički vjesnik*, 57(7), 287-290.
- Bujas, R. i Bujas, Z. (1937a). Tahistoskopsko ispitivanje ćirilskih i latinskih slova. *Nastavni vjesnik*, 45(1/3), 28-44.

- Bujas, R., & Bujas, Z. (1937b). Zamjetljivost latinskih i ćirilskih slova u indirektnom gledanju. *Napredak*, 78(3/4), 111-119.
- Bujas, R. i Bujas, Z. (1938). Čitljivost latinice i ćirilice na osnovi najmanjeg osvjetljenja. *Napredak*, 79(3), 122-128.
- Bujas, Z. (1937). Le retrecissement du champ visuel comme test du fatigue. *L'Année Psychologique*, 38, 140-147.
- Bujas, Z. (1952). Neki problemi u vezi s osnivanjem savjetovališta pri izboru zanimanja. U: *Izbor zanimanja* (str. 5-19). Beograd: Institut rada pri Savjetu za narodno zdravlje i socijalnu politiku Vlade FNRJ (litografrano).
- Bujas, Z. (1957). Testovi umora. *Arhiv za higijenu rada i toksikologiju*, 8, 211-214.
- Bujas, Z. (1959). Prioritetni problemi industrijske psihologije u nas. *Produktivnost*, 7(1), 23-29.
- Bujas, Z. (1963). Quelques problèmes méthodologiques relatifs à étude de la motivation au travail chez les ouvriers dans les payes en voie d'industrialisation. *Le Travail Humain*, 26(1/2), 31-35.
- Bujas, Z. (1965). Organizacija studija psihologije na našim univerzitetima. U: N. Roth (ur.), *Stanje i perspektive Jugoslovenske psihologije – referati sa savetovanja udruženja psihologa Jugoslavije marta 1963* (str. 42-48). Beograd: Jugoslovensko udruženje psihologa.
- Bujas, Z. (1968). Psihofiziološka istraživanja nekih aspekata umora i odmora. *Arhiv za higijenu rada i toksikologiju*, 19, 301-314.
- Bujas, Z. (1972). La validité des évaluations subjectives de la fatigue. *Le Travail Humain*, 35, 193-20.
- Bujas, Z., & Krković, A. (1961). Contribution a l'étude de la lisibilité des échelles des instruments. *Acta Instituti Psychologici Universitatis Zagrabienensis*, 34, 117-123.
- Bujas, Z., Pavlina, Ž., Sremec, B., Vidaček, S. i Vodanović, M. (1966). Subjektivno procjenjivanje umora. *Arhiv za higijenu rada i toksikologiju*, 17, 275-290.
- Bujas, Z., Pavlina, Ž., Vidaček, S., & Vodanović, M. (1967). Electromyographic investigation of fatigue and recovery in the field of static work. *Acta Instituti Psychologici Universitatis Zagrabienensis*, 51, 13-34.
- Bujas, Z. i Petz, B. (1950). Utjecaj opterećenja na radni učinak i na brzinu oporavljanja pri statičnom radu. *Arhiv za higijenu rada i toksikologiju*, 1(4), 428-447.
- Bujas, Z., & Petz, B. (1953). L'influence des stimulants psychiques sur le rendement du travail et sur la consommation d'oxygène au cours du travail statique. *Arhiv za higijenu rada i toksikologiju*, 3(3), 282-295.
- Bujas, Z., & Petz, B. (1956). Etude comparative de certains tests du fatigue. *Le Travail Humain*, 19(1/2), 193-207.
- Bujas, Z., Petz, B., & Krković, A. (1953). Can the critical frequency fusion of interrupted electrical stimulation of the eye serve as a test of fatigue. *Arhiv za higijenu rada i toksikologiju*, 3(3), 428-438.
- Bujas, Z., Petz, B., Krković, A., & Sorokin, B. (1961). Analysis of factors in intellectual performance under fatigue and without fatigue. *Acta Instituti Psychologici Universitatis Zagrabienensis*, 23, 11-22.
- Bujas, Z., Petz, B., Vidaček, S., & Tkalac, D. (1964). Effect of passive rest and of relative rest in the form of diminished loading on the maximum work output and the pulse rate. *Acta Instituti Psychologici Universitatis Zagrabienensis*, 39, 29-42.
- Burić, I., Penezić, Z., & Sorić, I. (2017). Regulating emotions in the teacher's workplace: Development and initial validation of the Teacher Emotion-Regulation Scale. *International Journal of Stress Management*, 24(3), 217-246.

- Carpintero, H. (2017-02-27). History of Organizational Psychology. *Oxford Research Encyclopedia of Psychology*. <http://psychology.oxfordre.com/view/10.1093/acrefore/9780190236557.001.0001/acrefore-9780190236557-e-39> pristupljeno 17. 2. 2018.
- Charnock, D.M., & Manenica, I. (1978). Spectral analysis of R-R intervals under different work conditions. *Ergonomics*, 21(2), 103-108.
- Corlett, E.N., Madeley, S.J., & Manenica, I. (1979). Posture targetting: A technique for recording working posture. *Ergonomics*, 22(3), 357-366.
- Corlett, E.N., & Manenica, I. (1980). The effects and measurements of working posture. *Applied Ergonomics*, 11(1), 7-16.
- Corlett, E.N., Manenica, I., & Bishop, R.P. (1973). The design of direction finding systems in buildings. *Applied Ergonomics*, 3(3), 66-69.
- Čačković, A. (1964). Psihologijska služba na jugoslavenskim željeznicama. *Željeznički vjesnik*, X (9), 169.
- Černja, I., Babarović, T. i Šverko, I. (2017). Mogu li diferenciranost i konzistentnost interesa biti pokazatelji profesionalne zrelosti osnovnoškolaca? *Društvena istraživanja* 26(1), 41-58.
- Černja I., Šverko I., & Babarović T. (2018). Career Maturity Indicators in Adolescence: Convergence of Different Measures. In: V. Cohen-Scali, J. Rossier, L. Nota (Eds.), *New perspectives on career counseling and guidance in Europe: Building Careers in Changing and Diverse Societies* (str. 53-70). Cham: Springer.
- Čulina Germešek, S. i Jerneić, Ž. (2003). Transformacijsko i transakcijsko vodstvo: povezanost s osobinama ličnosti. *Suvremena psihologija*, 6(1), 7-32.
- Čudina-Obradović, M. (1981). Determinante profesionalne motivacije: empirijsko istraživanje u školama usmjerenog obrazovanja. *Primijenjena psihologija*, 2(1-3), 35-59.
- Čudina-Obradović, M. (1982). Tko će na fakultet? Faktori koji utječu na profesionalno odlučivanje nakon srednje škole. *Primijenjena psihologija* 3(1-4), 7-18.
- Dautović, M., & Galić, Z. (2016). Generational differences in psychological contract content and reactions to psychological contract breach in the transition context: a study of Croatian employees. *Primijenjena psihologija*, 9(4), 395-412.
- Diskusija o problemima profesionalne selekcije (1972). *Revija za psihologiju*, 4, 71-104.
- Drenovac, M. (1970). Ciklografski postupak utvrđivanja stupnja usvojenosti vještina. *Revija za psihologiju*, 1, 63-67.
- Družić Ljubotina, O. i Friščić, L. (2014). Profesionalni stres kod socijalnih radnika: izvori stresa i sagorijevanje na poslu. *Ljetopis socijalnog rada* 21(1), 5-31.
- Filipović, N. i Pastuović, N. (1976). *Obrazovanje i razvoj kadrova*. Beograd: Privredno finansijski vodič.
- Galić, Z. (2007). Psychological consequences of unemployment: moderating role of education. *Review of Psychology*, 14, 25-34.
- Galić, Z. (2011). Job search and (re)employment: taking the time-varying nature of job-search intensity into consideration. *Revija za socijalnu politiku*, 18(1), 1-23.
- Galić, Z. (2016). Conditional Reasoning test for Aggression: Further evidences about incremental validity. *International Journal of Selection and Assessment*, 24, 24-33.
- Galić, Z., Bubić, A., & Parmač Kovačić, M. (2016). Alternatives to self-reports: Conditional reasoning problems and IAT-based tasks. In: Kumar, U. (Ed.), *The Wiley Handbook of Personality Assessment* (str. 215-227). Chichester, UK: John Wiley & Sons.
- Galić, Z., & Jerneić, Z. (2013). Usefulness of Communal and Agentic Management scales for measuring faking on personality questionnaires. *Journal of Personnel Psychology*, 12, 115-123.

- Galić, Z., Jerneiđ, Z. i Belavić, M. (2009). O svecima i superherojima: Provjera Paulhusovog (2002) modela socijalne poželjnosti. *Društvena istraživanja*, 18, 977-998.
- Galić, Z., Jerneiđ, Z., & Parmač, M. (2012) Do applicants fake their personality questionnaire responses and how successful are their attempts? A case of military pilot selection. *International Journal of Selection and Assessment*, 20, 229-241.
- Galić, Z., Jerneiđ, Ž. i Prevedar, T. (2008). Socijalno poželjno odgovaranje, ličnost i inteligencija u selekcijskoj situaciji. *Psihologijske teme*, 17(1), 93-110.
- Galić, Z., Maslić Seršić, D. i Šverko, B. (2006). Financijske prilike i zdravlje nezaposlenih u Hrvatskoj: vodi li financijska deprivacija do lošijeg zdravlja? *Revija za socijalnu politiku*, 13(3-4), 257-264.
- Galić, Z., & Plećaš, M. (2012). Quality of working life during the recession: the case of Croatia. *Croatian economic survey*, 14(1), 5-41.
- Galić, Z., & Ružojčić, M. (2017). Interaction between implicit aggression and dispositional self-control in explaining counterproductive work behaviors. *Personality and Individual Differences*, 104, 111-117.
- Galić, Z., Ružojčić, M., Jerneiđ, Ž., & Tonković Grabovac, M. (2018). Disentangling the Relationship Between Implicit Aggressiveness and Counterproductive Work Behaviors: The Role of Job Attitudes. *Human Performance*, 31(2), 77-96.
- Galić, Z., Scherer, K., & LeBreton, J.M. (2014a). Examining the Measurement Equivalence of the Conditional Reasoning Test for Aggression across U.S. and Croatian Samples. *Psychological Test and Assessment Modeling*, 56, 195-216.
- Galić, Z., Scherer, K., & LeBreton, J. M. (2014b) Validity evidence for Croatian version of the Conditional Reasoning Test for Aggression. *International Journal of Selection and Assessment*, 22, 343-354.
- Galić, Z., & Šverko, B. (2008). Effects of prolonged unemployment and reemployment on psychological and physical health. *Review of Psychology*, 15(1-2), 3-10.
- Galić, Z., Tonković Grabovac, M., Gotvald, I., & Jerneiđ, Ž. (2016). When employers: a study of psychological contract breach among Croatian employees. *Zagreb International Review of Economics & Business*, 19, 59-69
- Gonan Božac, M., Sušan, Z., & Besim, A. (2017). Attitudinal and Behavioral Outcomes of P-O Fit and Work Engagement in Hotel Staff. *Organizational Cultures: An International Journal*, 17(1), 21-38.
- Gregov, Lj., Kovačević, A., & Slišćković, A. (2011). Stress among Croatian physicians working in emergency medical service and health centers: pilot study. *Croatian Medical Journal*, 52, 8-15.
- Gregov, Lj., & Proroković, A. (2006). Typical patterns of changes in psychomotor activity. In: V. Čubela Adorić (ed.) *Book of Selected Proceedings of the 15th Psychology Days in Zadar* (str. 123-133). Zadar: University of Zadar .
- Gurdulić-Šverko, A. (1978). *Subjektivne procjene umora u realnim radnim uvjetima*. Neobjavljen magistarski rad. Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Gurdulić Šverko, A. i Šverko, B. (1965). Prognošćićka valjanost nekih testova za uspjuh u zvanju dizalićčara. *Arhiv za higijenu rada i toksikologiju*, 16, 293-300.
- Gurdulić-Šverko, A. i Šverko, B. (1973). Ispitivanje brzine i varijabilnosti izborne reakcije vozaća tramvaja, *Psihomedicina saobraćaja*, 5, 105-112.
- Hajnc, Lj. i Vućenović, D. (2014). Odnos opće mentalne sposobnosti, osobina ličnosti i transformacijskog stila rukovođenja: uloga izvora procjene. *Psihologijske teme*, 23(3), 369-387.

- Hedrih, V., Šverko, I. & Pedović, I. (2018). Structure of Vocational Interests in Macedonia and Croatia – Evaluation of the Spherical Model. *Facta Universitatis*, 17(1), 19-36.
- Hudek-Knežević, J., Krapić, N. i Kalebić Maglica, B. (2009). Organizacijski stres i stavovi prema radu kao prediktori zdravstvenih ishoda: prospektivno istraživanje. *Društvena istraživanja*, 18, 129-151.
- Hudek-Knežević, J., Maglica B.K., & Krapić, N. (2011). Personality, organizational stress, and attitudes toward work as prospective predictors of professional burnout in hospital nurses. *Croatian Medical Journal*, 52, 538-549.
- Izbor zanimanja (1952). Beograd: Institut rada pri Savjetu za narodno zdravlje i socijalnu politiku Vlade FNRJ (litografrano).
- Jakopec, A. (2015). Teorijski i metodološki aspekti istraživanja klime pravednosti u organizacijskom kontekstu. *Psihologijske teme*, 24(3), 517-542.
- Jakopec, A., Miljković Krečar, I., & Sušan, Z. (2013). Predictors of entrepreneurial intentions of students of economics. *Studia psychologica*, 55(4), 289-297.
- Jakopec, A. i Sušan, Z. (2014a). Provjera dimenzionalnosti konstrukta pravednosti u organizacijskom kontekstu. *Psihologijske teme*, 23 (2), 305-325.
- Jakopec, A. i Sušan, Z. (2014b). Effects of (Mis)Alignment Between Supervisory and Organizational Justice. *Društvena istraživanja*, 23(4), 615-637.
- Jakopec, A., Sušan, Z. i Stamenković, S. (2013). Uloga stila rukovođenja i organizacijske pravednosti u identifikaciji zaposlenika s organizacijom. *Suvremena psihologija*, 16(2), 185-202.
- Jerneić, Ž. (1997). *Individualne razlike pri simultanom djelovanju: struktura učinka u funkciji vježbe*. Neobjavljen doktorski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta.
- Jerneić, Ž. (2003). U potrazi za time-sharing sposobnošću: 25 godina ispitivanja individualnih razlika pri simultanom djelovanju. *Suvremena psihologija*, 6(2), 315-345.
- Jerneić, Ž. (2007). Factor structure of time-sharing performance at different levels of practice. *Review of Psychology*, 14, 115-138.
- Jerneić, Ž., Kulenović, A., Šverko, B. i Vizek-Vidović, V. (1985). Radne vrijednosti i profesionalno-obrazovna orijentacija mladih. *Psihologija*, 18(3-4), 174-183.
- Jerneić, Ž. i Kutleša, V. (2012). Stavovi prema radu, radni učinak i namjera napuštanja organizacije kod znanstvenih djelatnika. *Suvremena psihologija*, 15, 43-64.
- Jerneić, Ž., & Šverko, B. (1994). Time-sharing factors and their relation to cognitive abilities and personality traits. *Personality and Individual Differences*, 16, 297-308.
- Jerneić, Ž., & Šverko, B. (2001). Life-role changes in times of socioeconomic transition. *Review of psychology*, 8, 41-47.
- Jerneić, Ž. i Tonković Grabovac, M. (2015): Prilog provjeri kriterijske valjanosti Hrvatskog testa integriteta. 22. *Dani Ramira i Zorana Bujasa*. http://bib.irb.hr/datoteka/760389.drzb2015_poster_integritet_isprintana_verzija.pdf pristupljeno 10. 11. 2018.
- Jusupović, D. (1984). Mogućnosti realizacije različitih radnih vrijednosti i zadovoljstvo izabranom profesijom. *Primijenjena psihologija*, 5(3-4), 174-178.
- Jušić, B. (1970). Autokratski i demokratski način rukovođenja u samoupravljanju. U: J. Brekić (ur.), *Organizacija rada u samoupravnim odnosima* (str. 427-441). Zagreb: Ekonomski institut i Narodne novine.
- Jušić, B. (1972). Autoritet i samoupravni mikrosustav. *Revija za sociologiju*, 1, 49-72.
- Kaliterna, Lj. (1984). Utjecaj profesionalne ekspozicije pesticidima na raspoloženje radnika. U: K. Lacković-Grgin (ur.), *Dani psihologije '83 – Zbornik radova* (str. 99-104). Zadar: Filozofski fakultet. Odsjek za psihologiju.

- Kaliterna, L., Vidaček, S., Prizmić, Z., & Radošević-Vidaček, B. (1995). Is tolerance to shiftwork predictable from individual differences? *Work & Stress*, 9(2/3), 140-7.
- Kohut, V. (1989a). Ispitivanje kvalitete psihologijske obrade kandidata u provođenju profesionalne selekcije. *Primijenjena psihologija*, 10(2), 155-161.
- Kohut, V. (1989b). Ispitivanje prognostičke valjanosti psihologijske obrade kandidata. *Primijenjena psihologija*, 10(2), 163-167.
- Kolega, M. i Grčić, H. (2011). Selekcija i trening prodajnog osoblja na primjeru TELE2 Hrvatska. *Ekonomski misao i praksa*, 20(2), 591-602.
- Konrad, E., & Sušanj, Z. (1996). Influences of industry on organizational culture and climate. *Review of Psychology*, 3(1-2), 3-10.
- Konrad, E., & Sušanj, Z. (1999). Crossnational Study of Cultures in European Manufacturing Organizations. *Studia Psychologica*, 41(1), 23-31.
- Koren, I. (1971). *Eksperimentalni doprinosi metodici sistematskog identificiranja nadarene omladine*. Zagreb: Republički zavod za zapošljavanje.
- Koren, I. (1978). *Faktori kongruencije kod roditelja i njihove djece u procesu izbora zanimanja*. Zagreb: Republička interesna zajednica za zapošljavanje.
- Koren, I. (1986). *Uloga osobnih i situacionih determinanti u moderiranju profesionalnih sklonosti pojedinaca*. Neobjavljen doktorski rad. Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Krapić, N., Pletikosić, S. i Grabar, N. (2011). Odnos crta ličnosti i stavova prema radu i organizaciji s odgovornim organizacijskim ponašanjem. *Psihologijske teme*, 20(2), 319-336.
- Krković, A. (1975). Prosudivanje udaljenosti pomoću paralelnog i konveksnog zrcala na automobilskim retrovizorima. U: *V. Kongres psihologa Jugoslavije: materijali 1* (str. 179-183). Skopje: Društvo psihologa SR Makedonije.
- Krković, A. i Bačun, Đ. (1973). Procjenjivanje udaljenosti vozila upaljenih i ugašenih svjetala. U: Stary, D. (Ur.). *Stručni skupovi psihologa "Dani Ramira Bujasa" 1970. i 1972.* (str. 171-174). Zagreb : Društvo psihologa SR Hrvatske.
- Krković, A., & Bočkal, Z. (1969). Effect of immediate negative reinforcement on vigilance performance and electroencephalogram. *Arhiv za higijenu rada i toksikologiju*, 20(1), 1-9.
- Krković, A. i Bočkal, Z. (1970). Utjecaj položaja tijela motrioca na detektiranje rijetkih signala i na elektronecefalogram. *Revija za psihologiju*, 1(1), 15-18.
- Krković, A., & Davies, R. (1965). Skin-conductance, alpha-activity and vigilance. *American Journal of Psychology*, 78, 304-306.
- Krković, A., & Šverko, B. (1967). Characteristics of the performance on a new variety or vigilance task. *Acta Instituti Psychologici Universitatis zagradiensis*, 54, 49-58.
- Kujundžić, I. i Ranilović, B. (1981). Obrazovna kompatibilnost kadrova sa zahtjevima rada i njihova produktivnost. *Primijenjena psihologija*, 2(1-3), 60-69.
- Kulenović, A. (1999a). Odsjek i praksa: današnje stanje. U: Ajduković, D. (ur.), *Psihologija - znanost čovjeka 21. stoljeća. 1929.-1999: 70 godina Odsjeka za psihologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* (str. 54-59). Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta.
- Kulenović, A. (1999b). Internetom do profesionalnog informiranja i prikladnog zanimanja ili <http://mrav.ffzg.hr/zanimanja/>: vodič kroz zanimanja: elektronička verzija. *Suvremena psihologija* 2(1-2), 163-168.
- Kulenović, A., Jerneić, Ž. i Šverko, B. (1984). Individualne razlike u rezidualnom kapacitetu: struktura i relacije s nekim drugim osobinama ličnosti. U: K. Lacković-Grgin (ur.), *Dani psihologije u Zadru '83, Zbornik radova*, 2, 117-126.

- Kulenović, A., Jerneić, Ž., Šverko, B. i Vizek-Vidović, V. (1984). Faktorska struktura radnih vrijednosti učenika, studenata i zaposlenih. *Primijenjena psihologija*, 5, 158-165.
- Kulenović, A. i Pastuović, N. (1985). Usporedba i evaluacija nekih procesnih modela motivacije i zadovoljstva radom. *Primijenjena psihologija*, 6(3-4), 225-236.
- Kulenović, A., & Super, D.E. (1995). The five major life roles viewed cross-nationally. In: D. E. Super, & B. Šverko (Eds.), *Life Roles, Values, and Career: International Findings of the Work Importance Study* (str. 349-358). San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Manenica, I. (1965). Utjecaj osvjetljenja na kvalitet i kvantitet rada. *Naše zdravlje*, 1, 27-33.
- Manenica, I. (1977). Comparison of some psychological indices during unpaced and paced work. *International Journal of Production Research*, 15(3), 261-275.
- Manenica, I. (1979). Neki problemi rada u uvjetima monotonije i nametnutog radnog ritma. *Ergonomija* (dodatak), 3, 5-18.
- Manenica, I. (1986). A technique for postural load assessment. In: E.N. Corlett, J. Wilson, & I. Manenica (Eds.), *The Ergonomics of Working Postures* (str. 270-277). London: Taylor & Francis Ltd.
- Manenica, I. (1991) Another view of stress. *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 30, 143-147.
- Manenica, I. (1993) Some problems in measurement of circadian stress. *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 31, 75-84.
- Manenica, I., Brečić, A., & Šuto, A. (2014). Differentiations of mental and motor components in a psychomotor task. In: A. Galmonte, & R. Actis-Grosso (Eds.) *Different Psychological Perspectives on Cognitive Processes: Current Research Trends in Alps-Adria Region* (str. 115-131). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing .
- Manenica, I., & Corlett, E.N. (1973). A model of vehicle comfort and a method for its assessment. *Ergonomics*, 16(6), 849-854.
- Manenica, I., & Corlett, E.N. (1977). A study of light repetitive task. *Applied Ergonomics*, 8(2), 103-109.
- Manenica, I. i Krošnjar, N. (1990). Efekti mentalnog opterećenja i nametnutog ritma rada na parametre nekih psihofizioloških varijabli. *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 29, 95-107.
- Macuka, I., Burić, I. i Slišković, A. (2017). Emocionalna iskustva učitelja kao prediktori njihova mentalnoga zdravlja. *Psihologijske teme*, 26(2), 355-375.
- Maslić Seršić, D. (1999). An empirical test of Meyer and Allen's three-component model of organizational commitment in a Croatian context. *Review of psychology*, 6(1-2), 17-24.
- Maslić Seršić, D. (2000). Što je odanost i kako je možemo mjeriti? *Suvremena psihologija*, 3(1-2), 99-111.
- Maslić Seršić, D. (2006). When does unemployment imply impaired psychological health? The mediating role of psychological deprivation and social support. *Review of psychology*, 13(1), 43-50.
- Maslić Seršić, D., & Šverko, B. (2000). Croatian workers in the period of transition: a five-year follow-up of job-related attitudes. *Social Science Information*, 39(2), 363-376.
- Maslić Seršić, D., Šverko, B. i Galić, Z. (2005a). Radne vrijednosti i stavovi prema poslu u Hrvatskoj: što se promijenilo u odnosu na devedesete? *Društvena istraživanja*, 14(26), 1039-1054.
- Maslić Seršić, D., Šverko, B., & Galić, Z. (2005b). Unemployment and dimensions of subjective health: exploring moderating effects of age. *Studia psychologica*, 47(3), 221-234.
- Maslić Seršić, D., & Tomas, J. (2014). The role of dispositional employability in determining individual differences in career success. *Društvena istraživanja*, 23(4), 593-613.

- Maslić Seršić, D. i Tomas, J. (2015). Zapošljivost kao suvremena alternativa sigurnosti posla: teorije, nalazi i preporuke u području psihologije rada. *Revija za socijalnu politiku*, 22(1), 95-112.
- Maslić Seršić, D. i Trkulja, J. (2009). Nesigurnost posla kao predmet istraživanja u psihologiji: teorije, metode, rezultati. *Društvena istraživanja*, 8(3), 523-545.
- Maslić Seršić, D. i Vukelić, A. (2012). Vojislav Trifunović ili Tomislav Lučić: tko će se lakše zaposliti u Zagrebu? Testiranje diskriminacije po nacionalnoj i dobnoj osnovi metodom prirodnog eksperimenta. *Revija za sociologiju*, 42(1), 31-59.
- Maslić Seršić, D., Tomas, J., Bahun, I., Bitanga, M., Čeč, P., Dautović, M.,... Vincelj Bele, L. (2014). *Dispozicijska zapošljivost: Tko uspijeva na tržišta rada?* Zagreb: FF press.
- Mazalin, K. i Parmač Kovačić, M. (2016). Odrednice percipirane zapošljivosti studenata. *Društvena istraživanja*, 24(4), 509-529.
- Miljković Krečar, I. (2008). Konstrukcija i empirijska provjera upitnika poduzetničkih sklonosti. *Psihologijske teme*, 17, 57-73.
- Miljković Krečar, I. (2010a). Teorijski modeli poduzetničke karijere. *Društvena istraživanja*, 19, 441-461.
- Miljković Krečar, I. (2010b). Razvoj poduzetničkih kompetencija u sustavu cjeloživotnog obrazovanja. *Napredak*, 151, 417-432.
- Novosel, M. (1954). Djelovanje polsatnog odmora u tekstilnoj industriji. *Organizacija rada*, 315-317.
- Novosel, M. (1955a). Uloga psihologa u industriji. *Izobrazba rukovodilaca*, 5, 45-48.
- Novosel, M. (1955b). Seminar industrijske psihologije u Željezari Sisak. *Socijalna politika*, 4(7-8), 105-107.
- Novosel, P. (1962). *Procjenjivanje uspješnosti radnika*. Zagreb: Savezni centar za obrazovanje rukovodnih kadrova u privredi.
- Obradović, J. (1972). Distribucija participacije u procesu donošenja odluka na temama vezanim uz ekonomsko poslovanje poduzeća. *Revija za sociologiju*, 1, 15-48.
- Obradović, J. (1966). Modifikacija metode prisilnog izbora kao kriterija uspješnosti u radu. *Arhiv za higijenu rada i toksikologiju*, 17(4), 433-446.
- Obradović, J. (1977). Veličina radne organizacije i struktura donošenja odluka. U: Stary, D. (Ur.). *Stručni skup psihologa "Dani Ramira Bujasa" 1976.* (str. 145-159). Zagreb: Društvo psihologa SR Hrvatske.
- Parmač Kovačić, M., Galić, Z. i Andreis, L. (2014). Upozorenje o mogućnosti detekcije lažiranja odgovora u upitnicima ličnosti: jesu li upozoreni ispitanici iskreniji? *Suvremena psihologija*, 17(1), 35-52.
- Parmač, M., Galić, Z. i Jerneić, Z. (2009). Vrijeme latencije kao indikator iskrivljavanja odgovora na upitnicima ličnosti: provjera Holdenovog modela. *Suvremena psihologija*, 12, 43-61.
- Parmač Kovačić, M., Galić, Z., & Jerneić, Z. (2014). Socially desirability scales as indicators of self-enhancement and impression management. *Journal of Personality Assessment*, 96, 532-543.
- Parmač Kovačić, M., Galić, Z. i Kušan, M. (2015). Usporedba dvije verzije Testa implicitnih asocijacija za mjerenje motiva za moći. *Suvremena psihologija*, 2, 175-189.
- Parmač Kovačić, M., Galić, Z., & Ružojčić, M. (2018). Implicit Association Test for Aggressiveness: Further evidence of validity and resistance to desirable responding. *Personality and Individual Differences*, 129, 95-103.

- Parmač Kovačić, M. i Tonković, M. (ur.) (2010). *Psihologija rada u Hrvatskoj: prošlost, sadašnjost i budućnost - Program i sažeci priopćenja*. Zagreb: Odsjek za psihologiju, Filozofski fakultet i Hrvatsko psihološko društvo.
- Pastuović, N. (1964). Skala procjene kao metoda za dobivanje komparabilne mjere uspješnosti u poslu. *Arhiv za higijenu rada i toksikologiju*, 15, 173-182.
- Pastuović, N. (1966). Problem kriterija uspješnosti u poslu radnika zaposlenih na različitim poslovima u proizvodnji konfekcije odjeće. *Zbornik saopćenja i plenarnih predavanja - 2. kongres psihologa SFRJ*. (str. 72-78). Zagreb: Društvo psihologa SR Hrvatske.
- Pastuović, N. (1967). Empirijska evaluacija efikasnosti stručnog obrazovanja u povećanju radne uspješnosti radnika na mehaniziranom nivou proizvodnje. *Pedagogija*, 2-3, 400-406.
- Pastuović, N. (1968). Model ispitivanja obrazovnih potreba u tvorničkom obrazovanju. *Radnik i obrazovanje*, 4, 16-24.
- Pastuović, N. (1970). Pokušaj mjerenja stupnja utjecaja članova organizacije u radu organa upravljanja poduzeća. *Revija za psihologiju*, 1(2), 79-85.
- Pastuović, N. (1972). Distribucija utjecaja u jugoslavenskim poduzećima i faktori koji ju determiniraju. U: *Psihološke rasprave* (str. 327-335). Ljubljana: Društvo psihologov Slovenije.
- Pastuović, N. (1978). *Obrazovni ciklus*. Zagreb: Andragoški centar.
- Pavlina, Ž. i Kovačić, M. (1973). *Imenik psihologa u Hrvatskoj*. Zagreb: Društvo psihologa SR Hrvatske.
- Penezić, Z., Rak, I. i Slišković, A. (2013). Odgovorno organizacijsko ponašanje: provjera konstrukta na hrvatskom uzorku. *Društvena istraživanja*, 22(1), 121-141.
- Penezić, Z., Slišković, A. i Rak, I. (2013). Doprinos stavova prema radu i radnih vrijednosti pojašnjenju odgovornoga organizacijskog ponašanja. *Psihologijske teme*, 22(3), 457-480.
- Perharić, B. (1962). Utjecaj izbora i obrazovanja novih radnika na smanjenje fluktuacije. *Radnik i obrazovanje*, 2(6), 472-480.
- Perharić, B. (1963). Iz prakse industrijskog psihologa. U: *Iz prakse kadrovske službe* (str. 117-163). Zagreb: Radničko sveučilište „Moša Pijade“.
- Perharić, B. (1968). Neke metrijske karakteristike procjene uspješnosti u eksperimentalne svrhe i procjene koja ima utjecaj na osobne dohotke radnika. *Psihologija*, 1(2), 181-192.
- Petz, B. (1954). Ekonomičnost rada pod utjecajem psiholoških stimulatora. *Arhiv za higijenu rada i toksikologiju*, 5(3-4), 321-329.
- Petz, B. (1958). Utjecaj godina i obiteljske odgovornosti na broj izostanaka i na izgubljene radne dane. *Arhiv za higijenu rada i toksikologiju*, 9(2), 121-178.
- Petz, B. (1962). Osnovni zadaci i problemi industrijskog psihologa u našoj industriji. *Organizacija rada*, 12(1), 185-189.
- Petz, B. (1964). Industrial psychology in Yugoslavia. *Bulletin de L'association internationale de Psychologie*, 13(1), 21-30.
- Petz, B. (1964). Effect of the number and length of rest pauses on work output in static effort. *Arhiv za higijenu rada i toksikologiju*, 15(2), 183-188.
- Petz, B. (1972). The number and the length of rest pauses in relation to the level of fatigue. *Acta Instituti Psychologici Universitatis Zagrabienensis*, 67, 45-48.
- Petz, B. (1973). O različitom stavu javnosti prema zaraznim bolestima i prometnim nesrećama. *Revija za psihologiju*, 3, 41-47.
- Petz, B. (1975). Današnje stanje pojma „sklonost za nesreće“. *Čovjek i promet*, 1, 5-14.
- Petz, B. (1989). Nesreće i izostanci – fenomeni iste vrste. *Anali Zavoda za znanstveni rad u Osijeku*, 151-157.

- Petz, B. (1993). Čovjek i nesreće na radu i u prometu. Najnoviji pogledi na „sklonost za nesreće“. *Promet*, 5, 71-74.
- Petz, B., & Boban, S. (1989). Razlikovanje u dekodiranju prometnih znakova zabrane i znakova obaveze. *Bilten Znanstvenog savjeta za promet JAZU*, 2, 16-18.
- Petz, B. i Munivrana, M. (1975). Relativni položaj pokazivača smjera i brzina i točnost reakcije. U: *V. Kongres psihologa Jugoslavije: materijali 1* (str. 174-179). Skopje: Društvo psihologa SR Makedonije.
- Petz, B. i Šverko, B. (1973). Prilog ispitivanja stavova prema noćnom radu. U B. Sremec (ur.) *Psihološki aspekti rada u smjenama* (str. 21-30). Zagreb: Društvo psihologa SR Hrvatske.
- Petz, B. i Vidaček, S. (1960). Analiza izostanaka s posla u jednom zagrebačkom poduzeću. *Arhiv za higijenu rada i toksikologiju*, 11, 289-297.
- Petz, B., & Vidaček, S. (1999). Studies of psychophysiological and temporal conditions of work. *Arhiv za higijenu rada i toksikologiju*, 50(4), 405-21.
- Pintar, B. (1973). Usporedba formalne i neformalne strukture radne organizacije. U: Stary, D. (Ur.) *Stručni skupovi psihologa "Dani Ramira Bujasa" 1970. i 1972.* (str. 119-131). Zagreb: Društvo psihologa SR Hrvatske.
- Popović, R. (1974). Pokušaj mjerenja umora pilota nadzvučnih borbenih aviona. *Revija za psihologiju*, 4(2), 21-26.
- Popović, R. i Pajević, D. (1977). Prilog ispitivanju umora u uvjetima aktuelne djelatnosti na radnom mjestu. U: Stary, D. (ur.), *Stručni skup psihologa "Dani Ramira Bujasa" 1976.* (str. 71-86). Zagreb: Društvo psihologa SR Hrvatske.
- Prizmić, Z., Vidaček, S., Radošević-Vidaček, B., & Kaliterna, Lj. (1995). Shiftwork tolerance and 24-hour variations in moods. *Work & Stress*, 9(2/3), 327-34.
- Radošević-Vidaček, B., & Vidaček, S. (1994). Compensation of reduced sleep in a rapidly rotating shift system. *Arhiv za higijenu rada i toksikologiju*, 45(3), 211-8.
- Radošević-Vidaček, B., Vidaček, S., Kaliterna, L., & Prizmić, Z. (1995). Sleep and napping in young shiftworkers: A 5-year follow-up. *Work & Stress*, 9(2/3), 272-80.
- Roth, N. (ur.) (1965). *Stanje i perspektive Jugoslovenske psihologije – referati sa savetovanja udruženja psihologa Jugoslavije marta 1963.* Beograd: Jugoslovensko udruženje psihologa.
- Lučev-Singer, V. (1962). Problemi psihologije u industriji. *Naše teme*, 6(4), 587-592.
- Sikavica, P. i Bahtijarević-Šiber (2004). *Menadžement: teorija menadžmenta i veliko empirijsko istraživanje u Hrvatskoj.* Zagreb: Masmedia.
- Slavić, A., & Manenica, I. (2002). An attempt in mental load quantification in some mental tasks. *Review of Psychology*, 9, 35-40.
- Sliškić, A. (2011). Stres kod nastavnika u visokom obrazovanju. *Psihološke teme*, 20(1), 67-90.
- Sliškić, A. (2017). Occupational stress in seafaring. U: MacLachlan, M. (Ur.). *Maritime psychology: research in organisational and health behavior at sea* (str. 99-126). Cham, Switzerland: Springer.
- Sliškić, A., Burić, I. i Knežević, I. (2016). Zadovoljstvo poslom i sagorijevanje na poslu kod učitelja: važnost podrške ravnatelja i radne motivacije. *Društvena istraživanja*, 25(3), 371-392.
- Sliškić, A., & Manenica, I. (2006) A comparison of fatigue parameters in morning and night working shifts. In: V. Čubela Adorić (ed.), *Book of Selected Proceedings of the 15th Psychology Days* (str. 331-342). Zadar: University of Zadar.

- Slišković, A., & Manenica, I. (2011). Changes in heart rate variability during working and non-working nights. *Medica Jadertina*, 41(1-2), 15-22.
- Slišković, A., & Maslić Seršić, D. (2011). Work stress among university teachers: gender and position differences. *Arhiv za higijenu rada i toksikologiju*, 62(4), 299-306.
- Slišković, A., Maslić Seršić, D., & Burić, I. (2011). Work locus of control as a mediator of the relationship between sources and consequences of occupational stress among university teachers. *Review of psychology*, 18(2), 109-118.
- Slišković, A., & Penezić, Z. (2015). Occupational stressors, risk and health in the seafaring population. *Review of Psychology*, 22(1-2), 29-39.
- Slišković, A., & Penezić, Z. (2016). Testing the associations between different aspects of seafarers' employment contract and on-board internet access and their job and life satisfaction and health. *Arhiv za higijenu rada i toksikologiju*, 67(4), 351-361.
- Slišković, A., & Penezić, Z. (2017). Lifestyle factors in Croatian seafarers as relating to health and stress on board. *Work*, 56, 371-380.
- Sorokin, B. (1962). Uloga i mjesto psihologije u društvu. *Naše teme*, 6(4), 580-586.
- Spomenica Hrvatskog zavoda za zapošljavanje od 1906. do 2006.* (2008). Drugo dopunjeno izdanje. Zagreb: Hrvatsko zavod za zapošljavanje. http://www.hzz.hr/UserDocsImages/SPOMENICA_1906-2006-2.IZDANJE.pdf. Pristupljeno 20.6.2018.
- Sremec, B. (1958). Psiholog u industriji. *Osigurani* 11/12, 29.
- Sremec, B. (1977). Djelovanje vremena prijema informacija na mentalno opterećenje kontrolora letenja. U: Stary, D. (ur.), *Stručni skup psihologa "Dani Ramira Bujasa" 1976.* (str. 171-179). Zagreb: Društvo psihologa SR Hrvatske.
- Sremec, B. (1984). Odnos između brzine vožnje i razmaka među vozilima. *Revija za psihologiju* 14(1-2), 57-62.
- Sremec, B., & Šverko, B. (1964). An attempt of investigating the degree of workers' participation in the life and work of the factory. *Acta Instituti Psychologici Universitatis Zagrabensis*, 37, 15-20.
- Sremec, B., Vukmirović, Ž. i Sušan, Z. (1989) Perceptivno mentalno opterećenje u različito doba dana. *Primijenjena psihologija*, 10, 287-292.
- Stančić, V. (1960). Neki oblici motivacije, životna dob i radni uspjeh u tekstilnoj industriji. *Vjesnik rada*, 3(10), 272-278.
- Stanuga, B. (1957). Služba psihofiziologije rada u Prvomajskoj. *Sanitarni tehničar*, 4(3), 54-55.
- Stanuga, B. (1970). Neka obilježja traumatizma radnika obzirom na tehničko-tehnološki nivo rada. *Moderna organizacija*, 5-6, 347-352.
- Stary, D. (1966a). Neki problemi i iskustva i rada psihologa u velikom industrijskom poduzeću. *Tehnika*, 6, 1093.
- Stary, D. (1966b). Radni razgovori kao oblik djelovanja na motivaciju grupe radnika. *Sociologija*, 4, 113.
- Stary, D. (1966c). Mogućnost upotrebe anketnih pisama za praćenje uzroka izlazne fluktuacije radnika u poduzeću. *Arhiv za higijenu rada i toksikologiju*, 17, 165-174.
- Stary, D. (1967). Validacija normi potrebnih intelektualnih sposobnosti dobivenih metodom hijerarhije pomoću metode praćenja na osnovu dinamičkog kriterija. *Arhiv za higijenu rada i toksikologiju*, 18, 205-213.
- Stary, D. (1968). Zadovoljstvo poslom i motivacija radnika na individualnom radu i na tekućoj traci. *Zbornik radova JUREMA* (str. 463-469). Zagreb: Jugoslavensko društvo za regulaciju, mjerenje i automatizaciju.

- Stary, D. (1970). Mogu li članovi radne grupe biti uzajamno isto toliko dobri ocjenjivači profesionalne uspješnosti kao i rukovodioci. *Revija za psihologiju*, 2, 3-12.
- Stary D. (1973). *Bibliografija publiciranih radova iz psihologije članova Društava psihologa u Jugoslaviji do 1970. godine*. Zagreb: Društvo psihologa SR Hrvatske.
- Stary D. (1975). *Bibliografija publiciranih radova iz psihologije članova Društava psihologa u Jugoslaviji 1971. i 1972. sa dopunama Bibliografije do konca 1970*. Zagreb: Društvo psihologa SR Hrvatske.
- Stary, D. (2010). Industrijska psihologija prije 50 godina kod nas. U: M. Parmač Kovačić i M. Tonković (ur.), *Psihologija rada u Hrvatskoj: prošlost, sadašnjost i budućnost -Program i sažeci priopćenja* (str. 21). Zagreb: Odsjek za psihologiju, Filozofski fakultet i Hrvatsko psihološko društvo.
- Super, D.E., & Šverko, B. (Eds.) (1995). *Life Roles, Values, and Career: International Findings of the Work Importance Study*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Sušanj, Z. (1994). Organizacijska djelatnost kao determinanta organizacijske kulture. *Godišnjak Odsjeka za psihologiju*, 3, 143-148.
- Sušanj, Z. (2000). Innovative climate and culture in manufacturing organizations: differences between some European countries. *Social Science Information*, 39(2), 349-361.
- Sušanj, Z. (2004). Psiholog u organizaciji: što može, a što se očekuje? *Saopćenje na 12. godišnjoj konferenciji hrvatskih psihologa Opatija*.
- Sušanj, Z. (2005). *Organizacijska klima i kultura: konceptualizacija i empirijsko istraživanje*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Sušanj, Z., & Jakopec, A. (2012). Fairness perceptions and job satisfaction as mediators of the relationship between leadership style and organizational commitment. *Psihologijske teme*, 21(3), 509-526.
- Sušanj, Z., & Jakopec, A. (2016). Towards an understanding of the relationship between supervisors' felt trust and team-effectiveness evaluation. *Primenjena psihologija*, 9(4), 413-427.
- Sušanj, Z., Kolić, S. i Tabaković, Đ. (1987). Psiholozi u praksi: poslovi i radni zadaci, zadovoljstvo poslom i mišljenje o studiju psihologije. *Primijenjena psihologija*, 8(3-4), 241-255.
- Šarić, J., Raboteg-Šarić, Z. i Vlahović-Štetić, V. (1989). Radne vrijednosti, profesionalne namjere i školski uspjeh učenika u završnom razredu osnovne škole. *Revija za psihologiju*, 19(1-2), 17-23.
- Šešo, Z. (2000). Počeci djelovanja službe za zapošljavanje u Hrvatskoj. *Revija za socijalnu politiku*, 7(2), 175-182
- Šiber, I., Kljajić, S., Magdić, M. i Šverko, B. (1966). Percepcije distribucije utjecaja u radnoj organizaciji. *Politička misao*, 3(4), 69-81.
- Šimić, N. (2003). Promjene parametara sinus aritmije u psihofiziološkim istraživanjima. *Medica Jadertina*, 33(3-4), 85-92.
- Šimić N. i Manenica, I. (2000) Changes in stress level during preoperative and postoperative period. *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 38/15, 47-57.
- Šimić N., & Manenica I. (2012). Exam experience and some reactions to exam stress. *Human Physiology*, 38(1), 1-6.
- Šimunić, A., & Gregov, Lj. (2012). Conflict between work and family roles and satisfaction among nurses in different shift systems in Croatia: A questionnaire survey. *Arhiv za higijenu rada i toksikologij*, 63, 189-197.
- Šverko, B. (1962). Koordinirani i supraordinirani kao procjenitelji profesionalne vrijednosti. *Psihološki bilten*, 6(3), 49-76.

- Šverko, B. (1968). Intermodal correlations in vigilance performance. In: *Proceedings of the 16th International Congress of Applied Psychology* (str. 341-346). Amsterdam: Swets & Zeitlinger.
- Šverko, B. (1970a). Vjerojatnost detekcije rijetkih slušnih signala u funkciji intervala od prethodne reakcije. *Revija za psihologiju*, 1(1), 23-26.
- Šverko, B. (1970b). Korelacijska analiza uspješnosti u detektiranju rijetkih signala različitog osjetnog modaliteta. *Revija za psihologiju*, 1(1), 13-22.
- Šverko, B. (1972). Effects of intelligence on vigilance performance. *Acta Instituti Psychologici Universitatis zagabiensis*, 72, 77-81.
- Šverko, B. (1973). *Pozornost pri detektiranju rijetkih signala u odnosu na neke osobine ličnosti motrilaca*. Neobjavljen doktorski rad. Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Šverko, B. (1975). O prolascima vlakova pored zatvorenih signala i o psihološkim procesima koji se nalaze u osnovi tzv. "nepažnje" strojovođa. *Željeznice*, 31(1), 17-22.
- Šverko, B. (1977). Individual differences in time-sharing performance. *Acta Instituti Psychologici Universitatis Zagabiensis*, 80, 17-30. (objavljeno i kao Technical Report ARL-77-4 / AFOSR-77-4). Aviation Research Laboratory, Urbana-Champaign: University of Illinois).
- Šverko, B. (1980). Suvremeni pristup utvrđivanju radnog opterećenja. *Primijenjena psihologija*, 1, 163-170.
- Šverko, B. (1982a). Radne vrijednosti i njihov značaj za izbor zanimanja. *Čovek i zanimanje*, 7-8-9, 11-15.
- Šverko, B. (1982b). Istraživanje hijerarhije motivacijskih faktora u našoj industriji i mjesto osobnog dohotka u toj hijerarhiji. U: Obradović, J. (ur.), *Psihologija i sociologija organizacije* (str. 281-288). Zagreb: Školska knjiga.
- Šverko, B. (1986). Što sve utječe na izostanke s posla zbog bolovanja: prijedlog jednog teorijskog procesnog modela. *Revija za psihologiju*, 16, 53-64.
- Šverko, B. (1987a). The structure of work values: A cross-national comparison. *Acta Instituti Psychologici Universitatis Zagabiensis*, 17, 23-29.
- Šverko, B. (1987b). *Priručnik za upitnik vrijednosti (V-upitnik)*. Zagreb: SSIZ za apsoljavanje Hrvatske.
- Šverko, B. (1988). Uvjeti poticajnosti nagrađivanja prema radu. *Naše teme*, 32(11), 2638-2644.
- Šverko, B. (1989). Origin of individual differences in importance attached to work: A model and a contribution to its evaluation. *Journal of Vocational Behavior*, 34, 28-39.
- Šverko, B. (1995). The structure and hierarchy of values viewed cross-nationally. In: D. E. Super, & B. Šverko (Eds.), *Life Roles, Values, and Career: International Findings of the Work Importance Study* (str. 225-240). San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Šverko, B. (ur.). (1998). *Vodič kroz zanimanja: izaberite između 260 zanimanja*. Zagreb: Razbor.
- Šverko, B. (1999). Istraživanja radne djelatnosti. U: D. Ajduković (ur.), *Psihologija - znanost čovjeka 21. stoljeća. 1929.-1999: 70 godina Odsjeka za psihologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* (str. 45-46). Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Šverko, B. (1999). The Work Importance Study: Recent changes of values in Croatia. *Applied Psychology: An International Review*, 48(1), 89-102.
- Šverko, B. (2003). Novije spoznaje o valjanosti selekcijskih metoda: od doktrine o situacijskoj specifičnosti do postavke o generalizaciji valjanosti. *Suvremena psihologija*, 6(2), 293-313.
- Šverko, B. (2012a). Psychosocial aspects of unemployment: an outline of the research in Croatia. *Sanitas et labor*, 9(1), 59-71.
- Šverko, B. (2012b). *Ljudski potencijali: usmjeravanje, odabir i osposobljavanje*. Zagreb: Sveučilišna naknada.

- Šverko, B., Ajduković, D., Hajnc, L., Kulenović, A., Prišlin, R. i Vizek-Vidović, V. (1980). *Psihosocijalni aspekti izbora obrazovanja i zanimanja*. Zagreb: Centar društvenih djelatnosti SSOH.
- Šverko, B., Akik, N., Babarović, T., Brčina, A., & Šverko, I. (2002). Validity of e-advice: The evaluation of an Internet-based system for career planning. *International Journal for Educational and Vocational Guidance*, 2, 193-215.
- Šverko, B., Arambašić, L., & Galešić, M. (2002). Work-life balance among Croatian employees: role time commitment, work-home interference, and well being. *Social science information*, 41(2), 281-301.
- Šverko, B., Babarović, T., & Šverko, I. (2008). Assessment of values and role salience. U: Athanasou, J., Van Esbroeck, R. (Eds.), *International Handbook of Career Guidance* (str. 539-564). New York: Springer.
- Šverko, B. i Galić, Z. (2009). Kvaliteta radnog života u Hrvatskoj: subjektivne procjene tijekom posljednjih 15 godina. U: Franičević, V., Puljiz, V. (ur.), *Rad u Hrvatskoj: pred izazovima budućnosti* (str. 197-223). Zagreb: Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo; Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Šverko, B., & Galić, Z. (2014) The Perceived Quality of Working Life in Croatia and the European Union. *Društvena istraživanja*, 4, 557-575.
- Šverko, B., Galić, Z. i Maslić Seršić, D. (2006). Nezaposlenost i socijalna isključenost: longitudinalna studija. *Revija za socijalnu politiku*, 13(1), 1-14.
- Šverko, B., Galić, Z., Maslić Seršić, D., & Galešić, M. (2008a). Working in hidden economy : latent benefits and psychological health. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 17(3), 301-412.
- Šverko, B., Galić, Z., Maslić Seršić, D., & Galešić, M. (2008b). Unemployed people in search of a job: reconsidering the role of search behavior. *Journal of Vocational Behavior*, 72, 415-428.
- Šverko, B. i Jerneić, Ž. (1988). Prof. dr. Boris Petz - Život i djelo. *Primijenjena psihologija*, 10, 3-12.
- Šverko, B., Jerneić, Ž., & Kulenović, A. (1983). A contribution to the investigation of time-sharing ability. *Ergonomics*, 26(2), 151-160.
- Šverko, B., Jerneić, Ž., Kulenović, A., & Vizek-Vidović, V. (1987). Work-values of students preparing for different occupations: A contribution to validation of the WIS Values Scale. *Revija za psihologiju*, 17(1-2), 59-66.
- Šverko, B., Jerneić, Ž., & Kulenović, A., & Vizek-Vidović, V. (1995). Life roles and values in Croatia: Some results of the Work Importance Study. In: D. E. Super, & B. Šverko (Eds.), *Life Roles, Values, and Career: International Findings of the Work Importance Study* (str.128-146). San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Šverko, B., Maslić Seršić, D. i Galešić, M. (2004a). Aktivnosti i financijsko stanje nezaposlenih u Hrvatskoj. Ima li osnova za tezu o socijalnoj isključenosti dugotrajno nezaposlenih osoba? *Revija za socijalnu politiku*, 11(3-4), 283-298.
- Šverko, B., Maslić Seršić, D. i Galešić, M. (2004b). Nezaposlenost i subjektivno zdravlje. Jesu li najugroženije nezaposlene osobe srednje dobi? *Suvremena psihologija*, 2, 315-345.
- Šverko, B., Maslić, D., Jerneić, Ž. i Kacian, N. (1992). Sustav uzbunjivanja građana: ergonomska analiza i prijedlog za poboljšanje. *Civilna zaštita*, 1(2), 105-116.
- Šverko, B., Maslić, D., Jerneić, Ž., & Gurdulić-Šverko, A. (1994). Time-sharing performance of choice-response tasks: Factor structure and age differences. *Review of Psychology*, 1, 5-10.
- Šverko, B., Pintar, B. i Gurdulić-Šverko, A. (1976). Utjecaj broja i položaja simultano prezentiranih prometnih znakova na efikasnost njihova zamjećivanja. *Čovjek i promet*, 2(1), 17-23.

- Šverko, B., & Super, D.E. (1995). The findings of Work Importance Study. In: D. E. Super, & B. Šverko (Eds.), *Life Roles, Values, and Career: International Findings of the Work Importance Study* (str. 349-358). San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Šverko, B., & Šiber, I. (1967). Family responsibility and the informativness pattern in the inustrial female workers. *Acta Instituti Psychologici Universitatis Zagrabienensis*, 55, 59-64.
- Šverko, B. i Tarbuk D. (1987). Broj bolovanja i broj izgubljenih radnih dana zbog bolovanja: distribucije i vremenska stabilnost registriranih podataka. *Privreda*, 31(1-2), 99-102.
- Šverko, B., Vidaček, S. i Kaliterna, Lj. (1979). Osobine ličnosti i svakodnevne navike života. *Revija za psihologiju*, 9, 49-58.
- Šverko, B. i Vizek-Vidović, V. (1978). Industrijski psiholozi u SR Hrvatskoj: profesionalne aktivnosti, zadovoljstvo u poslu i mišljenje o studiju psihologije. *Revija za psihologiju*, 8, 79-89.
- Šverko, B., & Vizek-Vidović, V. (1995). Studies if the Meaning of work: Approaches, models, and some of the findings. In: D.E. Super, & B. Šverko (Eds.), *Life Roles, Values, and Career: International Findings of the Work Importance Study* (str.3-21). San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Šverko, B., & Vrančić, I. (1998). Predictive validity of value assessment in organizational settings. *Review of Psychology*, 5, 27-33.
- Šverko, B. i Vukmirović, Ž. (1979). Ispitivanje stava prema klimatizaciji radnog prostora. *Arhiv za higijenu rada i toksikologiju*, 30, 323-332.
- Šverko, I. (2003). Profesionalni interesi: određenje, dominantni pogled i nove tendencije. *Suvremena psihologija*, 6(1), 129-149.
- Šverko, I. (2005). Studentske namjere odlaska u inozemstvo: veličina potencijalnog "odljeva mozгова" i njegove odrednice u 1995., 1997. i 2004. godini. *Društvena istraživanja*, 80(6), 1149-1174.
- Šverko, I. (2008). Spherical model of interests in Croatia. *Journal of Vocational Behavior*, 72(1), 14-24.
- Šverko, I., & Babarović, T. (2006). The validity of Holland's Theory in Croatia. *Journal of Career Assessment*, 14(4), 490-507.
- Šverko, I., & Babarović, T. (2008). Correspondence of interests and self-efficacy beliefs with occupational choice. *Društvena istraživanja*, 95(3), 397-415.
- Šverko, I., & Babarović, T. (2016). Integrating personality and career adaptability into vocational interest space. *Journal of Vocational Behavior*, 94, 89-103.
- Šverko, I., & Babarović, T. (2018). Applying Career Construction Model of Adaptation to Career Transition in Adolescence: A Two-Study Paper. *Journal of Vocational Behavior*. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2018.10.011>.
- Šverko, I., Babarović, T., & Kos, S. (2017). Nomological Network of RIASEC Types: Interests, Personality Traits, Work Values and Life Role Salience. In: V. Hedrih (Ed.), *Work and Family Relations at the Beggining of the 21st Century* (str. 21-36). Niš: Faculty of Philosophy, University of Niš.
- Šverko, I., Babarović, T., & Međugorac, V. (2014). Pictorial assessment of interests: Development and evaluation of Pictorial and Descriptive Interest Inventory. *Journal of Vocational Behavior*, 84, 356-366.
- Šverko, I. i Hedrih, V.(2010). Evaluacija sfernog i heksagonalnog modela strukture interesa u hrvatskim i srpskim uzorcima. *Suvremena psihologija*, 13(1), 47-62.
- Tabaković, Đ. (1972). Rezultati istraživanja uzroka, pojava oblika i učinaka prekvalifikacije u suvremenim jugoslavenskim ekonomsko-tehničkim uvjetima. *Čovjek i zanimanje*, 1, 12-16.

- Tadin, I. (1966). Psihometrijske karakteristike dvaju testova za izbor dizaličara. *Zbornik saopćenja i plenarnih predavanja - 2. kongres psihologa SFRJ* (str. 41-44). Zagreb: Društvo psihologa SR Hrvatske.
- Tomas, J., & Maslić Seršić, D. (2015). Job insecurity and health among industrial shift workers: the role of organizational context. *Psihologija Resurselor Umane*, 13, 189-205.
- Tomas, J., & Maslić Seršić, D. (2017). Searching for a job on the contemporary labour market: the role of dispositional employability. *Scandinavian journal of work and organizational psychology*, 2(1), 1-13.
- Tomašić, J. i Sušan, Z. (2006). Psiholozi u praksi jučer i danas: poslovi i radni zadaci, zadovoljstvo poslom i mišljenje o studiju psihologije. *Saopćenje na 14. godišnjoj konferenciji psihologa*. Vodice.
- Tomlinson, R.W., & Manenica, I. (1977). A study of physiological and workstudy indices of forestry work. *Applied Ergonomics*, 8(3), 165-172.
- Tomšić, A., Jerneić, Ž. i Tonković Grabovac, M. (2014). Razvoj upitnika nepoželjnog organizacijskog ponašanja za studentsku populaciju. *Suvremena psihologija*, 17(1), 5-20.
- Tonković, M., Galić, Z., & Jerneić, Z. (2011). The construct validity of over-claiming as a measure of egoistic enhancement. *Review of Psychology*, 18(1), 13-21.
- Tonković, M. i Jerneić, Ž. (2012). *Hrvatski test integriteta*. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta.
- Tonković, M., Jerneić, Z., & Galić, Z. (2012). The effects of faking on the construct validity of personality questionnaires: A direct faking measure approach. *Psihologijske teme*, 21(3), 455-472.
- Tonković Grabovac, M. i Morić Milovanović, B. (2015). Provjera osnovnih postavki modela poduzetničke orijentacije na hrvatskim poduzetnicima. *Suvremena psihologija*, 18(1), 21-41.
- Tonković Grabovac, M., Salkičević, S., & Löw Stanić, A. (2016). Work engagement of dual-working couples: dissimilarity and its relation to both partners' well-being. *Current psychology*, 35(4), 595-605.
- Van Muijen, J.J., Koopman, P., De Witte, K., De Cock, G., Sušan, Z., Lemoine, C., ..., Turnipseed, D. (1999). Organizational Culture: The Focus Questionnaire. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 8(4), 551-568.
- Vidaček, S. (1984). Karakteristike cirkadijurnih ritmova i adaptacija na smjenski rad. *Revija za psihologiju*, 14(1-2), 41-46.
- Vidaček, S., Kaliterna, Lj., & Radošević-Vidaček B. (1985). The effect of shiftwork on performance efficiency and some physiological and psychological indices of working capacity. *Arbete Och Hals 198(27)*, 79-94.
- Vidaček, S., Kaliterna, Lj., Radošević-Vidaček, B., & Folkard, S. (1988). Personality differences in the phase of circadian rhythms: a comparison of morningness and extraversion. *Ergonomics*, 31, 873-88.
- Vidaček, S., Kaliterna, Lj., Radošević-Vidaček, B., & Folkard S. (1986). Productivity on a weekly rotating shift system: circadian adjustment and sleep deprivation effects? *Ergonomics*, 29, 1583-1590.
- Vidaček, S., & Matešić, K. (1978). Psihomotorika radnika izloženih pesticidima. U: V. Vizek-Vidović (ur.), *Psihologijski aspekti ocjene poslova s posebnim uvjetima rada* (str. 25-34). Zagreb: Društvo psihologa SRH.
- Vidaček, S., Prizmić, Z., Kaliterna, Lj., Radošević-Vidaček, B., Čabrac-Grbac, B., Fornazar-Knežević, B., & Lalić, V. (1995). Shiftwork tolerance and circadian rhythms in oral temperature and heart rate. *Work & Stress*, 9(2/3), 335-41.
- Vidaček, S., & Radošević-Vidaček, B. (1986). Dvadesetčetirisanne varijacije autonomne aktivacije. *Primijenjena psihologija*, 7(1-4), 203-210.

- Vidaček, S. i Radošević-Vidaček, B. (1992). Preporuke u vezi sa smjenskim radom. *Arhiv za higijenu rada i toksikologiju*, 43(2), 193-198.
- Vidaček, S., Radošević-Vidaček, B., & Kaliterna, Lj. (1987). Predictive validity of individual difference measures for sleep problems in shift workers: preliminary results. In: Oginski A., Pokorski J., and Ruten, F.J. (Eds.), *Contemporary advances in shiftwork research* (str. 277–285). Krakow: Medical Academy.
- Vidaček, S., Radošević-Vidaček, B., Kaliterna, Lj. i Prizmić, Z. (1990). Radni učinak smjenskih radnica. *Arhiv za higijenu rada i toksikologiju*, 41(4), 339-345.
- Vidaček, S., Radošević-Vidaček, B., Kaliterna, Lj., & Prizmić, Z. (1993). Individual differences in circadian rhythm parameters and short-term tolerance to shiftwork: a follow-up study. *Ergonomics*, 36(1-2), 117-23.
- Vidaček, S., Šverko, B. i Miljević, G. (1977). Dnevne varijacije u stupnju aktivacije i neke osobine ličnosti. *Arhiv za higijenu rada i toksikologiju*, 28, 231-241.
- Vizek-Vidović, V., Jerneić, Ž., Kulenović, A. i Šverko, B. (1984). Hijerarhije radnih vrijednosti učenika, studenata i zaposlenih. *Primijenjena psihologija*, 5, 166-173.
- Vizek Vidović, V. (1990). *Stres u radu*. Zagreb: Radna zajednica republičke konferencije SSOH.
- Vujević, M. (1963). Vrednovanje dopunskog obrazovanja odraslih. *Obrazovanje odraslih*, 10, 41-50.
- Vujević, M. (1964). Psihološki osvrt na praksu industrijskog obrazovanja. *Naše teme*, 5, 742-752.
- Žebec Šilj, I. i Žebec, M.S. (2018). Osnivanje i djelatnost Stanice za savjetovanje pri izboru zvanja od 1931. do 1948. godine – početak primijenjene psihologije u Hrvatskoj. *Suvremena psihologija*, 21(1), 5-28.
- Živković, P. (1965). Stanje i problemi industrijske psihologije u Jugoslaviji. U: N. Roth (ur.), *Stanje i perspektive jugoslovenske psihologije – referati sa savetovanja udruženja psihologa Jugoslavije marta 1963.* (str. 71-94). Beograd: Jugoslovensko udruženje psihologa.

Dean Ajduković

SOCIJALNA PSIHOLOGIJA U HRVATSKOJ

DOI 10.17234/9789531757782.6

Socijalna psihologije jedna je od fundamentalnih grana psihologije koja se bavi čovjekom u socijalnom okruženju, ali su njezine spoznaje sastavni dio primijenjenih psihologijskih grana, a obilato se koriste u drugim strukama, poput sociologije, socijalnog rada, odgojnih znanosti, prava, ekonomije, organizacijskog razvoja, upravljanja ljudskim resursima itd. Budući da se život svake osobe, od rođenja do smrti, uvijek odvija u nekom socijalnom kontekstu, razumljivo da su zakonitosti njenog razvoja, privatnog i javnog ponašanja, djelovanja u radnom okruženju ili odnosima s pripadnicima vlastite ili tuđe grupe, dakle onime čime se bavi socijalna psihologija, ugrađene u sve primijenjene grane psihologije. Stoga se socijalna psihologija bavi čovjekovim psihičkim životom i ponašanjem uvijek u odnosu na druge pojedince, grupe ili sustave, a njezine se spoznaje koriste u razvojnoj, zdravstvenoj, edukacijskoj psihologiji, psihologiji rada i drugim primijenjenim granama. Da bi socijalna psihologija mogla doći do spoznaja koja imaju ekološku valjanost i primjenjivost, istraživanja se, osim u laboratoriju, provode u realnim okruženjima kojima se prvenstveno bave pojedine primijenjene grane psihologije. O uključenosti spoznaja i teorija socijalne psihologije u primijenjenim psihologijama svjedoče i prilozi o povijesti razvojne psihologije u ovoj knjizi (Lacković-Grgin), psihologije rada (Šverko), političke psihologije (Šiber) i edukacijske psihologije (više autora). Iz njih je razvidno da su procesi i pitanja kojima se istraživački bavi socijalna psihologija relevantni u tim primijenjenim granama.

U definicijama socijalne psihologije poznatih autora nalazimo različite naglaske, ali istu suštinu. Za povijest hrvatske psihologije značajna je Zvonarevićeva definicija (1976):

Predmet socijalne psihologije može se, možda, najlakše utvrditi ako socijalnu psihologiju shvatimo kao granu psihologije koja proučava psihološke aspekte socijalnih pojava i socijalne aspekte psiholoških pojava. ... Pod „socijalnim“ razumijemo ljudsko društvo, a pod „psihološkim“ sve individualno-psihološke pojave (psihološki život čovjeka-pojedinca) i sve fenomene kolektivne psihologije (str. 6).

Na prvi je pogled ova definicija sveobuhvatna, ali je istodobno vrlo općenita, pa javnosti, ali i stručnjacima, slabo pomaže razumjeti sadržaj discipline socijalne psihologije. Osim toga je vidljivo da zahtijeva detaljno dodatno objašnjenje pojmova koje koristi, što je uvijek slaba strana definiranja predmeta o kojemu se radi.

Ako ovu definiciju usporedimo s onima američkih autora, doduše nešto kasnijeg datuma, vidimo da su one konkretnije i da navode ključne procese kojima se bavi socijalna psihologija. Tako, primjerice, autor jednog od vrlo poznatih udžbenika Myers (1983) definira socijalnu psihologiju kao „znanstveno istraživanje kako ljudi misle o, utječu na i odnose se jedni prema drugima“ (str. 5). Vidimo da je na prvom mjestu istaknut kognitivni, misaoni, aspekt odnosa pojedinca i socijalnog okruženja, a zatim dimenzija socijalnog utjecaja, odnosno socijalne moći. To, prema njegovom mišljenju, odražava suvremeno razumijevanje predmeta socijalne psihologije, koje uključuje proučavanje snage socijalne situacije u koju je pojedinac uronjen, snagu pojedinca kao aktivnog kreatora koji utječe na socijalne situacije i važnost kako pojedinac razmišlja o sebi i drugima.

Baron, Byrne i Suls (1989) i DeLamater i Meyers (2007) su u svojim udžbenicima socijalne psihologije, koji su doživjeli niz izdanja, definirali područje vrlo općenito, kao ono koje se bavi prirodom i uzrocima ljudskog socijalnog ponašanja. Slično čine Aronson, Willson i Akert (2005) koji navode da socijalna psihologija proučava kako stvarna ili zamišljena prisutnost drugih ljudi utječe na naše misli, osjećaje i ponašanje, dakle eksplicitno dodaju socijalnu kogniciju i emocije. DeLamater i Meyers (2008) dopunjuju svoju definiciju prilično detaljnim opisima čime se socijalna psihologija bavi, dakle postupaju slično kao Zvonarević. Tako navode da se ljudsko socijalno ponašanje odnosi na aktivnosti pojedinaca u prisustvu drugih osoba, procese socijalne interakcije između dviju ili više osoba, odnose između pojedinaca i grupa kojima pripadaju. Dalje naglašavaju da se u socijalnoj psihologiji nastoje utvrditi preduvjeti i uzroci različitih socijalnih ponašanja, a navode i istraživačke metode, uključujući eksperiment, sistematsko opažanje i anketu. Hewstone, Stroebe i Jonas (2008) u udžbeniku pisanom iz europske perspektive socijalne psihologije opširno analiziraju različite definicije socijalne psihologije da bi zaključili da se „socijalna psihologija može definirati kao znanstveno nastojanje da se razumije i objasni kako na misli, osjećaje i ponašanja pojedinaca utječe stvarna, zamišljena ili pretpostavljena prisutnost drugih ljudskih bića“ (str. 18).

Ovaj prikaz razvoja socijalne psihologije u Hrvatskoj nije rezultat sistematskog istraživanja već je moje osobno viđenje kao istraživača i nastavnika aktivnog u ovom području preko 30 godina. U njemu nastojim pokazati ključna razdoblja i njihove glavne protagoniste iz moje perspektive svjedoka povijesti, ali istodobno i njezinog aktera kao dugogodišnjeg profesora socijalne psihologije, povezati to s društvenim kontekstom pojedinog razdoblja te naglasiti glavna područja i nji-

hov razvoj. Stoga neka, po mojem mišljenju manje istaknuta područja socijalne psihologije, neće dobiti pažnju koju bi im pridao drugi autor. Također, neki protagonisti koji su se javljali u pojedinom razdoblju, ali su kasnije napustili rad u našoj socijalnoj psihologiji, neće biti ovdje dovoljno spomenuti. U posljednjih dvadesetak godina svjedočili smo izrazitom zamahu psihologije: osnivanje novih studija psihologije (tako da ih samo u Zagrebu sada djeluje tri), rastu istraživačke i primijenjene publicistike, širenju praktičnog rada psihologa u nova područja. To vrijedi i za socijalnu psihologiju, pa je posljedica da neki pojedinačno zanimljivi radovi ovdje neće moći biti spomenuti jer nisu dio prepoznatljivog trenda razvoja. Ovaj prikaz je bio nužno vremenski ograničen, te obuhvaća razdoblje od početaka hrvatske socijalne psihologije pedesetih godina prošlog stoljeća do 2015. godine.

Valja imati na umu da je izbor istraživačkih tema (ili ignoriranje pojedinih tema) u socijalnoj psihologiji puno više povezan s aktualnim socijalnim kontekstom nego što je to karakteristično za druge grane fundamentalne psihologije, a u velikoj mjeri i primijenjenih psihologija. S druge strane, razvoj neke struke u malim zemljama poput Hrvatske, pa tako i psihologije, uvelike je odraz interesa, pogleda na svijet, pa i osobnih karakteristika glavnih protagonista. To je vidljivo u povijesti razvoja naše socijalne psihologije tijekom kojega se stalno odvijaju dva paralelna procesa: s jedne strane, to je istraživanje zakonitosti u socijalnoj psihologiji i rigorozna provjera pretpostavki različitih teorija, a s druge strane, predanost primjeni socijalno-psiholoških spoznaja u praksi.

Struktura ovog prikaza je sljedeća: prvo se opisuje kontekst u kojem se razvijala socijalna psihologija u usporednoj perspektivi s onime što se događalo na američkoj i europskoj sceni, te njezina, kako mi se čini, prepoznatljiva razdoblja. U nastavku su prikazana glavna područja i teme kojima se hrvatska socijalna psihologija bavila u okviru prepoznatljivih istraživačkih programa i njihove primjene.

Razdoblja razvoja hrvatske socijalne psihologije

Razvoj hrvatske socijalne psihologije može se podijeliti u četiri razdoblja, nejednakog trajanja:

Početak i prvo razdoblje obilježio je utjecaj Rudija Supeka kao prvog nastavnika (docenta) socijalne (i kliničke) psihologije koje je u tom njegovom svojstvu kratko trajalo (1957-1958), ali je Supekov utjecaj bi vidljiv još niz godina. Teme o kojima je Supek pisao u to vrijeme i kasnije, često u obliku eseja, bile su vrlo raznolike, ali uvijek propitujući odnos pojedinca, grupa i društvenih procesa, no rijetko potkrijepljene empirijskim istraživanjima. Izuzetak je impresivno socijalno-psihološko i etnografsko istraživanje socijalnih procesa na omladinskim radnim akcijama koje su tada bile društveno-politički važne. To istraživanje detaljnije je spomenuto kasnije u ovom tekstu (Supek, 1963).

Drugo razdoblje pod vodstvom Mladena Zvonarevića može se opisati kao interes za vrlo različite teme socijalne psihologije, ali usko povezane sa socijalnim kontekstom tada aktualnih društvenih izazova. Za docenta i predstojnika Katedre za socijalnu psihologiju Zvonarević je izabran 1960, a na poziciji predstojnika je ostao 18 godina, sve do umirovljenja 1978. Nakon toga je preselio u Rijeku, gdje je bio jedan od osnivača tamošnjeg odsjeka za psihologiju i njegov nastavnik. Tijekom godina je stvarao prilike za istraživanje tada socijalno osjetljivih tema, poput propitivanja slabih točaka radničkog samoupravljanja, stavova mladih prema samoupravljanju, podjele socijalne moći u poduzećima, političke i socijalne orijentacije (seoske) omladine, veza socioekonomskog statusa i uspješnosti studiranja, lokalnih političkih izbora, radne emigracije u zapadnoeuropske zemlje, prirodu religioznosti itd.

Svjedočenje profesora Slavka Kljaića o odnosu politike i socijalne psihologije u tom vremenu vrlo je zanimljivo.¹ Na pitanje o utjecaju politike na socijalnu psihologiju, on odgovara:

Ne znam o tome ništa. Ali postojao je jasni, otvoreni utjecaj politike u ispitivanjima javnog mijenja. Mislim da ne bi prošla nikakva ispitivanja socijalne distance, vjerujem da bi tome jako prigovorili [misli na partijske funkcionare, op. DČB]. S upitnicima se išlo kod visoko pozicioniranih „drugova i drugarica“. Znate što je prihvaćeno? Tu se vidi Zvonarevićeva domišljatost. On je to pokušavao ispitati malo indirektno – da li bi netko ušao u međunacionalni brak? To je prošlo. Zvonarević je inzistirao da se ta neka pitanja ponavljaju tijekom vremena, pa je to dosta dobro ispadalo za političare [jer su rezultati o međuetničkim odnosima bili povoljni, op. DČB], pa takva pitanja nisu bacali van. ... No, nešto drugo u vezi s vašim pitanjem u utjecaju politike na socijalnu psihologiju. U Hagu [na prvoj Ljetnoj školi Europske asocijacije za eksperimentalnu socijalnu psihologiju 1965., op. DČB] je jedan od voditelja također postavio pitanje o političkom utjecaju i općenito utjecaju društva na socijalnu psihologiju u istočnoevropskim zemljama [koje su, za razliku od tadašnje Jugoslavije, pripadale komunističkom bloku i bile pod snažnim sovjetskim utjecajem, op. DČB]. A onda sam ja postavio protupitanje: Zar vi ne mislite da je i američka psihologija pod utjecajem društvenih i kulturnih zbivanja tamo? Pa jasno da je.

Zanimljivo je da sam Zvonarević o toj temi indirektno govori kada navodi da „na čisto pitanje o religiji bračnih partnera nije se išlo stoga što u našoj zemlji postoji vrlo velik broj ateista, te bi takvo pitanje za njih bilo neumjesno“ (Zvonarević, 1976, str. 571).

¹ Profesora Slavka Kljaića je u svibnju 2018. godine intervjuirala Dinka Čorkalo Biriški (u izvodima iz intervjua označeno s DČB) o njegovim sjećanjima na početak socijalne psihologije u nas. Citati u ovom prikazu isječci su iz tog intervjue. Zahvaljujem DČB i Slavku Kljaiću na suglasnosti da dijelove toga intervjua koristim ovom prilikom.

Zvonarević je otvorio područje istraživanja delinkvencije i socijalne patologije još 1955., kada to politički nije bila dobrodošla tema, ali si je on to mogao priuštiti zbog svojega političkog statusa. Premda je putovao u SAD, u njegovim pisanim radovima, uključujući kapitalno djelo *Socijalna psihologija* (1976), nije jasno vidljiva korespondencija sa suvremenom anglo-američkom socijalnom psihologijom i novim teorijama (poput kognitivne socijalne psihologije, socijalnog identiteta, agresije, prosocijalnog ponašanja). No, zato detaljno piše o istraživačkim metodama, socijalizaciji, strukturi i osobinama grupe, velikim grupama, unutar-grupnim procesima, socijalno-psihološkim aspektima samoupravljanja, psihologiji propagande, socijalnoj psihologiji i kriminalitetu. Području stavova je posvetio relativno malo prostora, a predrasudama i teorijama promjene stavova ništa. Brojna poglavlja sadrže njegove vrlo zanimljive analize pojedinih tema. Odličan je primjer poglavlje „Porodica i brak“ koje u odjeljku o udvaranju vrlo plastično oslikava Zvonarevićevu veliku upućenost u literaturu, oslanjanje na Engelsovu analizu porijekla porodice i svijest o aktualnim društvenim procesima, primjerice o „seksualnoj revoluciji“.

Zvonarević je svakako zaslužan za empirijsko utemeljenje hrvatske socijalne psihologije, premda nije imao razumijevanja za eksperimentalnu socijalnu psihologiju. Odgovarajući na pitanje o tome kako se Zoran Bujas odnosio prema razvoju socijalne psihologije, Kljaić kaže:

Po mojoj ocjeni, Bujas je bio velika podrška, ne samo meni osobno. Kad je on bio u komisijama za magisterije i doktorate, bio je vrlo zahvalan član komisije. Vidjeli ste da je zainteresiran, imao je uvijek prava pitanja, vidjeli ste da je to čitao pažljivo, a to su tada bili doktorati i istraživanja koja su provjeravala postavke sasvim novih teorija (o kojima Bujas nije mogao znati mnogo, op. DČB). No, on je to čitao s velikim zadovoljstvom ... Profesor Zvonarević za to baš nije imao smisla. Po njegovom, ja bih doktorirao pet godina ranije, kod njega je sve išlo na brzinu. Moj doktorat, područje socijalne facilitacije, to je za njega bilo cijepanje dlake na četvero. On je imao apsolutno široke interese, ali cijeli metodološki pristup, istraživanja, sve je to bilo tako daleko od njega, moram to reći. To ilustrira te razlike između Bujasa i Zvonarevića.

Znakovito je da u Zvonarevićevom opsežnom udžbeniku nema niti spomena o ključnim istraživanjima, teorijama ili vodećim osobama svjetske socijalne psihologije toga doba. Tako na primjer, nema ništa o glasovitoj Allportovoj (1954) hipotezi kontakta kao ključnog elementa za smanjivanje međugrupnih predrasuda, Festingerovoj (1957) teoriji kognitivne disonance, vrlo utjecajnoj Bandurinoj (1963) teoriji socijalnog učenja, o šokantnim istraživanjima pokoravanja Milgrama (1963) i deindividuciji Zimbarda (1971).

U trećem razdoblju razvitka hrvatske socijalne psihologije, koje započinje osamdesetih godina prošlog stoljeća, vodeće ime je Slavko Kljaić. On je prvo

diplomirao socijalni rad (1956), radio je u Centru za psihohigijenu, a diplomirao je psihologiju 1962, na zagrebačkom Odsjeku za psihologiju zaposlio se 1964. Prema njegovim riječima, činjenica da je jedini od asistenata imao iskustvo rada u praksi vjerojatno je pridonijelo da bude raspoređen na Katedru za socijalnu psihologiju. U intervjuu se živopisno prisjeća tog iskustva:

Kljaić: *U početku sam imao puno, puno posla. Uglavnom sam radio nastavu. Cijelu, sve. I predavanja.*

DČB: A što je Zvonarević radio?

Kljaić: *Putovao po svijetu i pisao knjigu. Kad sam ja izabrao Radmilu,² onda je Zvonarević bio malo skeptičan, pa je rekao: „Da ja nisam imao tebe, ne bih knjigu napisao, a ona je žena, pa kad dođu obveze...“ Kasnije mi je došao, Radmila je već bila magistrirala, pa mi je rekao da ju Bujas hvali.*

Nakon Zvonarevićevog odlaska s Odsjeka za psihologiju u Zagrebu, Kljaić je postao predstojnik Katedre za socijalnu psihologiju koju je vodio sljedećih 22 godina, do umirovljenja 2000 godine. Nakon toga je zdušno pomagao osnivanje studija psihologije na Sveučilištu u Osijeku, gdje je nakon umirovljenja nekoliko godina predavao socijalnu psihologiju.

U nagovještaju ovog razdoblja velika je zasluga Slavka Kljaića bila što je uveo paradigmu eksperimentalne socijalne psihologije u Hrvatsku. Njegova doktorska disertacija *Pojava socijalne facilitacije u odnosu na razinu anksioznosti i motivacije* (1975) je prvo eksperimentalno socijalno-psihološko istraživanje u nas. To je primjer istraživanja važne socijalne pojave pomoću laboratorijskog eksperimenta, u najboljoj tradiciji američke socijalne psihologije. Tome je svakako pridonijelo što je Kljaić školske godine 1967/69 koristio Fordovu stipendiju u SAD-u i boravio u vrhunskom laboratoriju Daniela Katza na Sveučilištu Michigan u Ann Arboru. Katz je bio poznati američki eksperimentalni socijalni psiholog tako da je Kljaić imao prigodu upoznati pristup koji se nije njegovao u Hrvatskoj i tadašnjoj Jugoslaviji. Time je utro put eksperimentalnoj socijalnoj psihologiji, spajajući tradiciju Zagrebačke psihologijske škole, čvrsto utemeljene u laboratorijskoj eksperimentalnoj metodologiji, i sadržaja kojima se bavi socijalna psihologija. Njegove analize eksperimentalnih uvjeta u socijalnoj psihologiji bile su putokaz novim generacijama (Kljaić, 1977, 1984).

Važan doprinos našoj socijalnoj psihologiji Slavka Kljaića je i što je otvorio komunikaciju sa socijalnim psiholozima u svijetu, premda ne i stvarnu suradnju. Ključno je bilo njegovo sudjelovanje na prvoj međunarodnoj Ljetnoj školi

² Radmila Prišlin, socijalna psihologinja svjetskog glasa, diplomirala i doktorirala, te bila zaposlena na Odsjeku za psihologiju od 1977. do 1992, na Katedri za socijalnu psihologiju, danas prorektorica na San Diego State University, bila je urednica *European Journal of Social Psychology*.

eksperimentalne socijalne psihologije (1965). Tu je upoznao čime se bave kolege u zapadnim europskim zemljama, što je bilo vrlo poticajno za širenje njegovih vidika izvan tema i metoda koje su prevladavale u skromnoj hrvatskoj socijalnoj psihologiji. Drugo važno iskustvo je bio njegov spomenuti boravak na Sveučilištu Michigan. Evo što o tome kaže u intervjuu s Dinkom Čorkalo Biruški:

Mi smo se [u smislu razvoja socijalne psihologije] razvijali ne samo autonomno, nego totalno van utjecaja suvremene socijalne psihologije, teorija. ... Nije bilo uopće agensa za taj utjecaj, mi na Odsjeku nismo imali ni jedne knjige, ni jednog časopisa. Znam točno kada se ta situacija promijenila, to je bilo 1969. kada sam se vratio s Fordove stipendije. Donio sam sa sobom ili sam poslao poštom jedno ili dva godišta (Journal of) Personality and Social Psychology i to sam dobio od profesora Katza, koji je – ne znam da li je bio formalno glavni urednik, ali svakako idejni mentor – tako da je imao punu sobu tih časopisa i ja sam dosta toga slao u Zagreb... Kad sam se vratio, onda sam ja uplatio još jednu godinu pretplate, pa je to onda preuzeo Fakultet. No da vam kažem šta sam ja zatekao kad sam diplomirao i kad sam došao na Odsjek kao asistent. Imali smo jedno četiri ili pet brojeva časopisa dok je još bio Abnormal and Social Psychology (stari naziv časopisa Journal of Personality and Social Psychology, op. DČB) i u tome sam ja našao nekoliko radova koje sam koristio u nastavi.

Na temelju svojeg iskustva Kljaić je poticao boravak mlađih suradnika u Americi, objavljivanje radova na engleskom jeziku i u ozbiljnim međunarodnim časopisima. Bio je mentor mnogim disertacijama u kojima se koristila eksperimentalna paradigma za provjeravanje postavki suvremenih teorija socijalne psihologije i na taj način je održavao smjer naše eksperimentalne socijalne psihologije. Istodobno je Kljaić bio otvoren i za druge istraživačke pristupe i teme, pa je napisao priloge iz socijalne psihologije u knjigama o radnoj organizaciji (Šiber i sur., 1982), vojnoj psihologiji (Kolesarić, 1992), sustavu civilne zaštite (Stary i Kacian, 1993), u udžbeniku iz psihologije za gimnazije (Šverko i sur., 2006). Napisao je brojne natuknice iz socijalne psihologije u antologijskom *Psihologijskom rječniku* (Petz, 1992, 2005).

Ovo razdoblje karakterizira ubrzani razvoj hrvatske socijalne psihologije u kojem stasa nova generacija socijalnih psihologa, a njihov broj se znatno povećao. O porastu istraživačkog kapaciteta i rastućem interesu mlađih psihologa za socijalnu psihologiju govori veliki broj doktorskih disertacija koje je isprva sve mentorirao Slavko Kljaić, zatim Radmila Prišlin, pa Dean Ajduković, a kasnije Željka Kamenov, Marina Ajduković i zatim Dinka Čorkalo Biruški. To je pratio veliki porast interesa studenata za socijalnu psihologiju vidljiv u broju diplomskih radova. Može se reći da je vrijeme vodstva Slavka Kljaića obuhvaća treće razvojno razdoblje (od 1978. do 1990.) i početak četvrtog razdoblja (od 1990. do 2000. godine).

Četvrto razdoblje razvoja hrvatske socijalne psihologije započinje 1990. i traje do danas. U sadržajima se logično nastavlja na prethodno vrlo dinamično razdoblje, ali se naglo javljaju potpuno nove teme koje su odraz tektonskih društvenih promjena nakon 1990, a dijelom se vezuju uz posljedice Domovinskog rata. Nakon umirovljenja Slavka Kljaića predstojnik Katedre za socijalnu psihologiju u zagrebačkom Odsjeku za psihologiju postao je Dean Ajduković koji ju je vodio sljedećih 12 godina, nakon čega je započelo izmjenjivanje članova katedre u toj ulozi.

Slično kao nakon Drugoga svjetskog rata u anglo-američkoj socijalnoj psihologiji, ovo razdoblje je pred hrvatsku socijalnu psihologiju stavilo nove izazove. Široka mobilizacija psihologa u odgovoru na rat ogledala se i u socijalnoj psihologiji. Uz produbljeno istraživanje stavova, stereotipa i predrasuda, socijalno-psihološka znanja i metode poslužili su za brzo konstituiranje potpuno novog, interdisciplinarnog *psihosocijalnog područja* istraživanja i prakse koje je postalo prepoznatljivo u međunarodnim okvirima. Novo probuđeni interes za istraživanja nacionalnog identiteta u okolnostima samostalne Hrvatske, međugrupnih, posebno međuetničkih odnosa nakon sukoba, novi teorijski modeli poput *socijalne rekonstrukcije zajednice nakon sukoba* utemeljeni na empirijskim socijalno-psihološkim istraživanjima, a povezivanje socijalnih procesa u realnom kontekstu s individualnom i kolektivnom traumatizacijom, izravno su povezani s posljedicama rata. Porast svijesti o ljudskim pravima, dubljem razumijevanju ravnopravnosti u društvu i humanističkih vrijednosti, potaknuli su istraživanja o socijalno-psihološkim aspektima pozicije nacionalnih manjina, socijalnim identitetima (nacionalnom, europskom), rodnoj ravnopravnosti i psihološkom položaju seksualnih manjina, utjecaju ekonomske krize i siromaštva na socijalizacijske ishode, konceptu vjerovanja u pravedan svijet. Provodila su se istraživanja prosocijalnog ponašanja i altruizma, socijalnih aspekata samopoštovanja i samopoimanja, istraživanja privlačnosti, bliskih i bračnih odnosa. Istodobno se radilo na unapređenju metoda mjerenja i izradi instrumenata za mjerenje ovih konstrukata. Dublje razumijevanje različitih pojavnih oblika nasilja potaknulo je istraživanja i njihovu primjenu u praksi, poput uzroka i mogućnosti prevencije nasilja u obitelji, među vršnjacima i bliskim odnosima, psihosocijalnog tretmana počinitelja nasilja. Osobina je ovog razvojnog razdoblja da se nastavlja provjeravanje elemenata aktualnih socijalno-psiholoških teorija (primjerice *Model vjerojatnosti elaboracije promjene stavova*, *Teorije međugrupne prijetnje*, *Teorije socijalnog identiteta*).

Ovi su procesi zahtijevali povećanu suradnju s drugim granama psihologije i drugim znanstvenim disciplinama, tako da porast interdisciplinarnosti i međuinstitucijske suradnje bitno karakterizira ovo najsuvremenije razdoblje socijalne psihologije. Nova generacija socijalnih psihologa razvila je višegodišnje i sustavne istraživačke programe, znatno je narasla istraživačka produkcija i broj objavlje-

nih radova, po prvi puta i u renomiranim međunarodnim časopisima i u obliku poglavlja u knjigama svjetskih izdavača. Razvila se suradnja s međunarodnom istraživačkom zajednicom koja se tijekom godina proširivala. Ovo je razdoblje obilježeno sve aktivnijim sudjelovanjem hrvatskih socijalnih psihologa na međunarodnoj sceni, što je osim u objavljivanju radova u kompetitivnim časopisima i knjigama, prepoznatljivo u redovitom sudjelovanju na ključnim međunarodnim skupovima, članstvom u tijelima međunarodnih časopisa i međunarodnih organizacija, gostovanju uglednih socijalnih psihologa u Hrvatskoj i organiziranju velikih međunarodnih konferencija. Sve je ovo pridonijelo otvaranje novih područja istraživanja povezanih sa suvremenim socijalno-psihološkim teorijama.

Može se zamijetiti da se u ovom razdoblju jasno profiliralo nekoliko istraživačkih grupa koje kontinuirano djeluje u socijalnoj psihologiji. Istraživački kapacitet je osobito narastao na Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, gdje djeluju dvije prepoznatljive istraživačke grupe, vrlo produktivna grupa na Studiju socijalnog rada Pravnog fakulteta u Zagrebu, te pojedini istraživači u Odjelu za psihologiju u Zadru, Odsjeku za psihologiju u Rijeci, Institutu društvenih znanosti u Zagrebu i Institutu Ivo Pilar, a u najnovije vrijeme u Odsjeku za psihologiju u Osijeku. Neke od ovih grupa i pojedinaca su vrlo uspješno razvili transdisciplinarnu vezu socijalne psihologije i snažne međunarodne kontakte. No, u nekim od spomenutih centara, gdje je socijalna psihologija bila dobro utemeljena, interesi ranije aktivnih istraživača usmjerili su se u srodna područja, poput stresa i zdravlja (u Rijeci), kvalitete života i konstrukta sreće (u Rijeci i Institutu Ivo Pilar), sociologije i obrazovanja (u Institutu društvenih znanosti u Zagrebu).

Nažalost, eksperimentalna istraživačka paradigma je već osamdesetih godina pala u drugi plan osim kada je riječ o pojedinim doktorskim disertacijama. Čini se kako je mentorima i doktorandima bilo stalo pokazati da znaju i mogu na rigorozan način provjeravati temeljne postavke socijalno-psiholoških teorija i predlagati njihova poboljšanja, ali su njihovi istinski interesi bili bliži drugim istraživačkim metodologijama. Prevladali su korelacijski nacrti. To je bilo praćeno sve naprednijim statističkim analizama, koje je omogućila veća dostupnost snažnih računala i sofisticiranih programskih paketa za analizu podataka. U najnovije vrijeme u naglom je porastu prikupljanje podataka putem Interneta i različitih informacijskih platformi. S jedne strane, to ima znatnih prednosti u pogledu brzine prikupljanja podataka i malih resursa koji su za to potrebni, no s druge strane, očigledno je da istraživači (ne samo u socijalnoj psihologiji) zaboravljaju brojna ograničenja koja dovode u pitanje valjanost tako prikupljenih podataka. Premda su u literaturi o metodologiji *on-line* istraživanja opisani postupci kako se mogu smanjiti prijetnje unutarnoj valjanosti u takvom prikupljanju podataka i uzorkovanja, rijetka su domaća istraživanja koja se, do sada, na njih obaziru. Kao što je poznato, psihologiji se zamjeralo da mnoge svoje spoznaje temelji na

istraživanjima provedenim sa studentima kao sudionicima, koji su naravno pri-strani predstavnici populacije, pa su time te spoznaje koji puta upitne valjanosti. Zanimarivanje metodoloških uvjeta za valjana i pouzdana *on-line* istraživanja, još su veća prijatna uvjerljivosti spoznaja iz socijalne psihologije (Ajduković, 2015).

Hrvatska socijalna psihologija u usporednoj perspektivi sa svijetom

U ovom dijelu nastojat ću prikazati prepoznatljiva područja kojima se bavilo u našoj socijalnoj psihologiji te povući paralele s onime što se u otprilike isto vrijeme ili nešto ranije odvijalo u američkoj i europskoj socijalnoj psihologiji.

Usporedimo li prvo sadržaje kojima se u prvoj i drugoj fazi razvoja naše socijalne psihologije daje prioritet, treba poći od onoga čime se, prema mišljenju vodećih osoba toga doba treba baviti socijalna psihologija. Tako Zvonarević (1976) navodi da se *socijalni aspekt* psiholoških pojava proučava na individualnom planu, odnosno istražuju se socijalni izvori, putevi i metode kojima oni utječu na razvoj, formiranje i modificiranje psihičkog života pojedinca. Dakle, smatra Zvonarević, riječ je o procesu socijalizacije kao predmetu socijalne psihologije. *Psihološki aspekt* socijalnih pojava, po njegovom mišljenju, istražuju se na kolektivnom planu u obliku grupa ili kao kompleksne socijalne pojave. Pri tome pod grupama misli na obitelj, poduzeće, klasu, publiku ili naciju, a u drugom slučaju riječ je o pojavama kao što su revolucija, rat, nezaposlenost, kriminalitet. Prilikom specifikiranja socijalne psihologije u odnosu na druge grane psihologije, Zvonarević na istom mjestu opisuje da se socijalna psihologija bavi psihičkim pojavama koje su više socijalne, a opća psihologija pojavama koje su manje socijalne. Među prve pripadaju npr. stavovi, a u druge osjeti, refleksi i drugi jednostavniji psihički procesi. Zvonarević jasno stoji na ideološkoj poziciji marksizma (između ostalih često citirani autori su Marks, Engles, povremeno Lenjin, dakako uz vrlo bogato navođenje psihologa), pa iz te perspektive pojašnjava da socijalna psihologija proučava društvenu nadgradnju, ideologiju, svijest, dok sociologija kao bliska znanstvena disciplina proučava samu osnovu društva, društveno biće.

Može se uočiti da otprilike u isto vrijeme kada američki autori udžbenika socijalnu psihologiju u velikoj mjeri pišu iz pozicije socijalne kognicije, jedini udžbenik u nas, Zvonarevićev, definira njezin predmet određivanjem granice prema sociologiji tako što uvodi argument introspekcije kao metode svojstvene samo psihologiji, ali nema sadržajnog određenja. Naprotiv, strani autori ističu kognitivne procese i sadržaje poput osjećaja, misli, uvjerenja, namjera, očekivanja, načina kako su konstruirani individualni i grupni ciljevi, stvarne ili zamišljene prisutnosti drugih osoba kojima se mogu objasniti različita socijalna ponašanja. No, valja naglasiti da je Zvonarevićeva *Socijalna psihologija* prvi puta tiskana u vrijeme kada tek započinje vrlo značajna promjena u europskoj socijalnoj psihologiji u smjeru dominacije socijalne kognicije kao teorijske orijentacije.

Nekoliko godina ranije Henri Tajfel sa suradnicima (1971) objavljuje rad *Social categorization and intergroup behavior* kojim najavljuje stvaranje teorije socijalnog identiteta kao jedne od prevladavajućih u suvremenoj socijalnoj psihologiji. Zvonarevićev udžbenik ostao je do danas jedini domaći udžbenik, a njegovo je djelo odraz tadašnjeg vremena u hrvatskoj socijalnoj psihologiji. Od onda su različiti domaći nakladnici tiskali hrvatske prijevode dobrih stranih udžbenika socijalne psihologije, a studenti i istraživači rutinski počeli koristiti izvore (pa i udžbenike) na engleskom jeziku, pa nije za očekivati da će se pojaviti novi domaći udžbenik socijalne psihologije u dogledno vrijeme.

Jedna od specifičnih osobina socijalne psihologije proizlazi iz činjenice da se ona bavi ljudskim ponašanjem i doživljavanjem u različitim uobičajenim socijalnim situacijama. Posljedica je da se neka objašnjenja do kojih se dolazi nakon pomnog istraživanja mogu činiti trivijalnim u smislu: „pa to smo znali i bez istraživanja“. Razlog je da, naravno, ljudi razmišljaju o uzrocima i posljedicama svojeg i tuđeg socijalnog ponašanja i pronalaze za sebe dovoljno dobra objašnjenja. Kao što duhovito navodi Myers (1999), za razliku od drugih znanstvenih disciplina, socijalnom psihologijom se bavi više milijardi ljudi, onoliko koliko ih danas živi na Zemlji. Budući da se redovito radi o kompleksnim uzrocima ponašanja, naravno da su takva intimna objašnjenja pojednostavljena realnosti, obično temeljem nekog perceptivno ili emocionalno istaknutog aspekta ponašanja i situacije. Obično je to samo dio temeljitijeg, šireg i slojevitijeg objašnjenja koje omogućuje socijalna psihologija, ali dovoljno dobro da se može reći: „pa naravno, i mislili smo da je to tako“. Uzmimo za primjer znamenita Milgramova (1963) eksperimentalna istraživanja o pokoravanju autoritetu. To da su ljudi spremni slijediti upute protivne njihovom uvjerenju staro je iskustvo čovječanstva, nas samih i osoba koje poznajemo. Stoga bi se moglo reći da ta istraživanja nisu pridonijela suštinski novoj spoznaji. Međutim, ona su objasnila koji univerzalni faktori povećavaju vjerojatnost da obični ljudi budu spremni činiti stvari zbog toga što autoriteti to od njih traže. Je li to bila važna nova spoznaja? Mislim da jest. Je li svijet postao boljim mjestom jer su ljudi mogli tu spoznaju koristiti kako bi smanjili štetnu podložnost autoritetima? Mislim da nije, ali to je zato što su istovremeno na djelu i mnogi drugi uzroci nepoželjnoga ljudskog socijalnog ponašanja. Drugo, složenost i raznolikost ljudskoga socijalnog iskustva su tako velike da laička objašnjenja iz pojedinačnih primjera, premda mogu biti logična, vode kontradiktornim zaključcima koji odražavaju kompleksnost pojava kojima se bavi socijalna psihologija. To se lijepo odražava u narodnim mudrostima i poslovicama koje se odnose na potpuno suprotna socijalna ponašanja. Evo nekih kontradiktornih primjera: *Puno babica kilavo dijete* i *Više ljudi više zna* ili *Što možeš danas, ne ostavljaš za sutra* i *Strpljen, spašen*.

Povijesno gledano, vjerojatno prvi udžbenik socijalne psihologije s naslovom *An Introduction to Social Psychology* izdan je 1908. godine (McDougall). Sadržaj je, onda kao i danas odražavao tadašnja prevladavajuća objašnjenja ljudskog ponašanja, ali tada u terminima instinkta i drugih naslijeđenih ponašanja, pa su poglavlja uključivala teme o emocijama, moralnosti, karakteru i religiji. No, biheviorizam je već desetak godina kasnije zauzeo glavno mjesto u socijalnoj psihologiji, a eksperiment postao dominantna metoda istraživanja. Istraživačke teme postale su znatno sličnije današnjima poglavljima u sistematici socijalne psihologije. Nadalje, socijalna psihologija ima dugu tradiciju eksperimenta u svojem metodološkom repertoaru. Naime, prvi eksperiment socijalne facilitacije Normana Tripleta (1898) pokazao je da prisutnost drugih osoba povećava uradak u jednostavnim zadacima. No, eksperiment se u socijalnoj psihologiji afirmirao tek tridesetih godina kada je Muzaref Sherif (1936), znamenitim laboratorijskim eksperimentima, pokazao da se složene pojave, poput socijalnih normi, mogu brzo razviti i u umjetno stvorenoj eksperimentalnoj situaciji, te da one opstaju i dugo nakon što eksperimentalna intervencija završi.

Tridesete godine prošlog stoljeća bile su razdoblje brzog razvoja socijalne psihologije u SAD-u, zemlji koja je apsolutno dominirala područjem sve do osamdesetih godina, kada se europska socijalna psihologija afirmira novim sadržajima. To je vrijeme u kojem je Moreno razvio sociometriju (1934) kao sustav za mjerenje socijalnih interakcija, a koja se u najnovije doba vraća kao *analiza mreža* socijalnih odnosa u zajednici uz korištenje naprednih računalnih programa. U otprilike isto vrijeme geštaltist Kurt Lewin (1939), na temelju svoje teorije polja, eksperimentira s unutargrupnim procesima i stilovima vodstva u grupama, a desetak godina kasnije osniva poznate *National Training Laboratories*. Drugi svjetski rat pogodovao je brzom razvoju psihologije u SAD-u zbog novih potreba u području rada, propagande, selekcije za vojne potrebe. Socijalnoj psihologiji su se tada postavila ozbiljna pitanja radi objašnjavanja masovne podrške koju je rasistički nacizam dobio u visoko civiliziranoj Njemačkoj i spremnog sudjelovanja običnih ljudi u provedbi Holokausta. Za to je bilo potrebno istražiti ponašanje pojedinaca koji pod utjecajem autoriteta, moći situacije i grupe pristaju činiti nezamislive stvari drugim ljudima. Naravno da je snažnom zamahu američke socijalne psihologije pridonijelo i to što su mnogi već znameniti psiholozi emigrirali iz antisemitske i kasnije nacističke Njemačke te istočne Europe u SAD i Veliku Britaniju. U tom kontekstu nastaju eksperimentalna istraživanja Solomona Ascha (1951) o uvjetima pod kojima se ljudi u grupi konformiraju s većinom premda je njihova percepcija stvarnosti drugačija, velike teorije poput one Gordona Allporta (1954) o naravi predrasuda i ulozi međugrupnog kontakta, Leona Festingera (1957) o kognitivnoj disonanci kao mehanizma promjene stava kada se on ne slaže s vlastitim ponašanjem. Stanley Milgram (1963) objavljuje šokantne nalaze svojih

eksperimenata kako su obični ljudi spremni mučiti druge ako to od njih traži osoba u autoritetnoj poziciji. Albert Bandura (1963) je pokazao u laboratoriju kako se može oblikovati socijalno (agresivno) ponašanje, pa je formulirao teoriju socijalnog učenja. Phillip Zimbardo (1971) izašao je izvan klasičnog laboratorija i improvizirao laboratorij koji je imao glavne značajke zatvora kako bi proveo znamenito istraživanje o zastrašujućoj snazi socijalnog konteksta, brzog ulaženja u propisane socijalne uloge, konformiranja nehumanim pravilima i deindividuacije.³

Teme u vezi socijalne percepcije, agresije i sukoba, odlučivanja, prosocijalnog ponašanja, privlačnosti i atribucija dominirale su u naredna dva desetljeća. Naša socijalna psihologija nije niti po istraživačkim pitanjima niti po metodologiji korespondirala s ovim procesima. Eksperimentalna istraživanja socijalno-psiholoških pojava javljaju se kod nas početkom sedamdesetih godina Kljaićevim istraživanjima socijalne facilitacije (Kljaić, 1972, 1975, 1977), no takva eksperimentalna istraživanja unutargrupnih procesa nisu pustila dublje korijene u narednom razdoblju.

Isto vrijedi i za kasno sazrijevanje svijesti o etičkim pitanjima i rizicima po sudionike socijalno-psiholoških istraživanja. Zanimljivo je da, premda je Američka psihološka asocijacija prvi etički kodeks usvojila 1953. godine, tadašnji standardi su omogućili da Milgram, Zimbardo i drugi socijalni psiholozi provedu eksperimente iz kojih smo jako puno naučili, ali danas ne bi bili dopušteni. Sudjelovanje u istraživanjima socijalne psihologije došlo je pod posebno etičko povećalo zbog toga što se mogući rizici ne vežu samo uz manipulacije u laboratoriju koje se lakše neutralizira, već su prisutni i u puno brojnijim anketnim istraživanjima u socijalnoj psihologiji kada sudionik može biti izložen uznemirujućim pitanjima, a *debriefing* nakon istraživanja je puno teže provesti ako se radi o anonimnom prikupljanju podataka. U hrvatskoj psihologiji je svijest o etičkim aspektima istraživanja također sazrijevala, tako da je 1996. donesen *Etički kodeks Hrvatskog psihološkog društva*, a 2004. *Kodeks etičke djelatnosti psihologa*. Prva nastava na studiju psihologiju o istraživačkoj etici odvijala se na Odsjeku za psihologiju u Zagrebu u okviru znanstvenoga magistarskog studija koju je početkom devedesetih godina držao autor ovog priloga, a koji se s tim pitanjima neposredno suočio za vrijeme boravka na Kalifornijskom sveučilištu u Berkelyju nekoliko godina ranije (1986/87).

Američka socijalna psihologija je sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog stoljeća došla u svojevrsnu krizu jer nije dovoljno uspješno odgovarala na nove izazove s kojima se suočilo američko društvo, poput neriješenih pitanja rasizma i diskriminacije, radikalnijeg zaoštavanja pitanja rodne (ne)ravnopravnosti proizašlih iz feminističkog pokreta, porasta napetosti između socijalnih i klasnih grupa, obespravljenosti seksualnih manjina, promjena u razumijevanju pojma obitelji,

³ O detaljima provedbe toga eksperimenta i etičkim kontroverzama Zimbardo je detaljno raspravljao s nastavnicima i studentima Odsjeka za psihologiju u Zagrebu prilikom višednevne posjete (2009) koju su organizirali Dean Ajduković i Dinka Čorkalo Biruški. Tom prilikom je na javnom predavanju od preko 400 sudionika predstavljen hrvatski prijevod Zimbardove knjige *Luciferov učinak*.

suočavanja s epidemijom AIDS-a, potrebom za racionalnijim odnosom prema ekološkim resursima itd. Također, u većoj mjeri se počela propitivati ekološka valjanost laboratorijskih eksperimenata, a narastanje svijesti o ljudskim pravima u svakom pogledu je u većoj mjeri istaknulo rizike za mentalno zdravlje sudionika istraživanja. Istodobno je europska socijalna psihologija otvorila nova područja istraživanja te dala velike i utjecajne teorije poput *teorije socijalnog identiteta*, manjinskog utjecaja na većinu ili međugrupnih odnosa koji su bili važniji za europski multikulturni prostor nego za američki. Socijalna kognicija postala je dominantna teorijska orijentacija, u čemu je europska socijalna psihologija bila ravnopravna s američkom. Teorija socijalnog identiteta Henri Tajfela i Johna Turnera (1979) izvrstan je primjer integrativne socijalno-psihološke teorije koja uključuje kognitivne procese (slijed: kategorizacija - socijalna identifikacija - socijalna usporedba), individualne osobine poput slike o sebi u vezi pripadanja relevantnoj grupi kao mehanizma vlastitog uzdizanja, uzroke pristranosti prema vlastitoj i vanjskoj grupi s posljedicama poput konstrukcije stereotipa, razvoja predrasuda, diskriminacije, a u krajnjim slučajevima pojave rasizma, sukoba i genocida.

Iz navedenoga je razvidno da je razvoj socijalne psihologije uvijek bio usko vezan za društvene procese u pojedinom razdoblju. No, uloga utjecajnih pojedinaca i njihov osobni životni put također su usmjeravali socijalnu psihologiju, kako u svijetu, tako i kod nas. Uzmimo za primjer životno iskustvo Henri Tajfela (1919-1982) koje je nesumnjivo utjecalo na njegov odabir tema kojima se bavio. Rođen je u Poljskoj u tradicionalnoj židovskoj obitelji u kojoj se govorio jidiš, a njegovo je prezime izvedeno iz njemačkog *Teufel* (vrag). Na studij se nije mogao upisati zbog ograničenja broja mjesta (*numerus clausus*) za Židove na sveučilištima u Poljskoj, ali je uspio upisati kemiju u Parizu. Drugi svjetski rat proveo je kao francuski vojni zarobljenik u njemačkim logorima, gdje je priznao svoje židovsko porijeklo, ali ne i poljsko, izdajući se za Francuza. Nakon rata angažirano je pomagao židovskoj djeci izbjeglicama koja su naseljavana u Englesku. Ova snažna osobna iskustva žrtve predrasuda, diskriminacije i rasizma su očigledno usmjerila njegov profesionalni razvoj u socijalnu psihologiju koju je 1951. počeo studirati u Londonu u svojim ranim tridesetim godinama. Zanimljivo da mu je to omogućila stipendija koju je osvojio za izvrsno napisani esej upravo o predrasudama.

Njegov suautor Teorije socijalnog identiteta John Turner (1947-2011) imao je sasvim drugačiji životni put koji ga je doveo do uvida u snagu identifikacije s grupom. Odrastajući u radničkoj londonskoj obitelji s osmero djece, kao student je radio fizičke poslove i djelovao kao sindikalni organizator. To je bila prigoda da upozna moć koja proizlazi iz pripadanja grupi i s njom povezani grupni i individualni ponos, grupnu lojalnost i moć grupnog utjecaja. Obojica su ostavili najdublji trag u suvremenoj socijalnoj psihologiji tragajući za odgovorima na pitanja koja su izvirala iz vlastitog životnog iskustva.

Životni put dvije glavne osobe s početka hrvatske socijalne psihologije, Rudija Supeka i Mladena Zvonarevića, također je obilježio njezin razvoj prvih dvadesetak godina. U ovoj je knjizi u više priloga prikazano kao je Zoran Bujas usmjerio hrvatsku psihologiju. U socijalnoj psihologiji je njegov utjecaj bio znatno manji nego u drugim granama psihologije. Prvi razlog je vjerojatno to što nije imao intelektualni interes za istraživanja u ovom području i smatrao je da se socijalno-psihološke pojave ne mogu dovoljno precizno mjeriti. Drugi vjerojatni razlog je što su se kao prvi protagonisti socijalne psihologije pojavile dvije snažne osobe, Rudi Supek i Mladen Zvonarević s istaknutom političkom (komunističkom) prošlosti, što im je davalo socijalnu moć u tadašnje vrijeme.

Rudi (Rudolf) Supek (1913-1993) diplomirao je filozofiju i psihologiju u Zagrebu 1937, a nastavio studirati kliničku psihologiju u Parizu. Tamo ga je zatekao Drugi svjetski rat, bio je istaknuti sudionik francuskog antifašističkog pokreta otpora, uspio je preživjeti u zloglasnom nacističkom koncentracijskom logoru Buchenwald. Bio je nositelj najvišega francuskog odlikovanja, legije časti. Nakon oslobođenja je živio je u Parizu i zatim Zagrebu, da bi 1952, na čuvenom sveučilištu Sorbonne doktorirao psihologiju, a u komisiji za obranu bio mu je Jean Piaget. U kritičnom razdoblju napada sovjetskog vođe Josifa Visarionovića Staljina i svih komunističkih zemalja na jugoslavenskog vođu Josipa Broza Tita (1948), Supek je, usprkos pritisku vodstva Francuske komunističke partije, stao na Titovu stranu i vratio se u Zagreb. Supekovo filozofsko obrazovanje, iskustvo preživljavanja koncentracijskog logora, školovanje u kliničkoj psihologiji i izrazita lijeva humanistička orijentacija formirali su njegov interes za odnos pojedinca i društvenih sustava.

Mladen Zvonarević (1922-1995) je iza sebe imao partizansko iskustvo koje je u godinama poslije Drugoga svjetskog rata bila prvorazredna legitimacija za društveni utjecaj i položaj. Njegovi suvremenici su se prisjećali da je neposredno nakon rata na fakultet znao doći u vojnoj uniformi i navodno opasan pištoljem, na što se, naravno, nije dobro gledalo. Odmah nakon rata upisao je psihologiju, diplomirao je 1948., a sljedeće godine se zaposlio na Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

U svakom slučaju Supek i Zvonarević su, svaki na svoj način, iskoristili nezavisnost koju im je omogućio politički status za profesionalni razvoj, realizaciju svojeg istraživačkog i publicističkog rada, te za usmjeravanje socijalne psihologije sukladno svojim interesima i uvjerenjima. Supek se od početka 60-ih godina opredijelio za djelovanje u području sociologije i napustio je socijalnu psihologiju. Zvonarevića su uglavnom zanimali široki društveni aspekti socijalne psihologije i nije imao interesa za suvremenu kognitivnu socijalnu psihologiju niti eksperimentalni pristup istraživanju socijalno-psiholoških pojava koji zahtijeva rigoroznost i preciznost. To su promijenili Slavko Kljaić i njegova prva suradnica Radmila Prišlin.

Kao što je spomenuto, osamdesete godine su označile prevlast kognitivne perspektive u objašnjavanju socijalnog ponašanja. To pretpostavlja da je za razumijevanje širokog raspona socijalnih pojava koje se tiču čovjeka nužno dobro razumjeti kognitivne procese kojima čovjek spoznaje svoju okolinu. Budući da je spoznavanje socijalnih pojava i kogniciju moguće eksperimentalno istraživati u laboratoriju uz manje resursa nego u stvarnom, vanjskom svijetu, razumljivo je da eksperiment bila metodologija kojom se na ta pitanja moglo odgovoriti. Istraživanja socijalne kognicije u izvan laboratorijskim uvjetima znatno je skuplje i kompliciranije, ali može imati veću ekološku valjanost. U isto je vrijeme rasla mogućnost primjene spoznaja iz socijalne psihologije u primijenjenim psihologijskim disciplinama, poput zdravstvene, organizacijske, školske psihologije ili u marketingu i prodaji. Stoga su socijalno-psihološke teorije poput *Teorije planiranog ponašanja* (Ajzen i Fishbein, 1980) našle široku primjenu u drugim disciplinama i znanostima. U našoj socijalnoj psihologiji to je već bilo vrijeme kada su stvoreni uvjeti da se bavi sličnim temama i koristi slična metodologija kao u svijetu.

U devedesetim godinama i kasnije uočljivo je širenje interesa socijalnih psihologa na ulogu sociokulturnih faktora u socijalnim ponašanjima, poput nacionalnog identiteta, uloge manjine i većine u stvarnim okolinama, odnosu migranata i domicilnih zajednica itd. Tada je hrvatska socijalna psihologija već ozbiljno komunicirala s europskim i američkim kolegama.

Pogledajmo detaljnije što se u ovim razdobljima zbivalo u našoj socijalnoj psihologiji. Hrvatski socijalni psiholozi, kao i oni u svijetu, od početka su se bavili socijalnim ponašanjima relevantnima za konkretni društveni kontekst u kojem su djelovali. Sukladno općoj orijentaciji zagrebačkog Odsjeka za psihologiju, koji je bio *alma mater* hrvatske psihologije, a koji je, kako je to već istaknuto u drugim priložima ove knjige, zagovarao i njegovao rigoroznost u istraživanjima svih psiholoških pojava, kada je to postalo moguće, to je primjenjivano i u socijalnoj psihologiji. To je i danas njezina snaga. No, specifičnost povijesnog vremena i osobne preferencije ključnih protagonista odredili su prioritete u definiranju istraživačkih tema, što se odrazilo i na odabir metodologije. Stoga prvih dvadesetak godina nalazimo pretežno deskriptivni (anketni) i asocijacijski (više korelacijski, a rijetko kauzalno-komparativni) pristup, a sve do sedamdesetih godina ne nalazimo intervencijski (kvaziekperimentalni i eksperimentalni) pristup.

Pristupi i glavna područja hrvatske socijalne psihologije

U ovom prikazu glavnih tema kojima se bavila naša socijalna psihologija oslonio sam se na dva izvrsna pregleda razvoja socijalne psihologije u nas. Prvi je onaj Slavka Kljaića *Pregled istraživanja socijalno-psiholoških pojava* (1999) napisan prigodom obilježavanja 70 godina Odsjeka za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Drugi je napisala Dinka Čorkalo Biruški (2007) u povodu održavanja

godišnje konferencije Europske asocijacije socijalne psihologije u Opatiji (2008), što je bilo svojevrsno priznanje našim socijalnim psiholozima jer je prvi puta u 40-godišnjoj povijesti te krovne organizacije socijalnih psihologa ona održana izvan zapadne Europe.

Prvi izabrani nastavnik socijalne psihologije u Hrvatskoj bio je Rudi Supek. Na Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu počeo je predavati opću psihologiju 1950, da bi 1957. bio izabran za docenta iz kliničke i socijalne psihologije. Time je započeo formalni razvoj naše socijalne psihologije. Vjerojatno mu nije odgovarala pozitivistička i bihevioristička orijentacija psihologije pod vodstvom Zorana Bujasa, pa je 1958. godine napustio Odsjek za psihologiju, nastavio karijeru u Beogradu i usmjerio se u područje sociologije. O tome se može naslutiti iz eseja „Socijalna psihologija i socijalistički humanizam“ u knjizi *Psihologija i antropologija* (1981, str. 17). Naime, na tom mjestu objašnjava da je broj znanstvenih radnika u području psihologije kod nas znatno narastao, ali se osjeća kriza u davanju odgovora na bitna pitanja. Dalje kaže:

Zatvaranje u granice vlastite specijalnosti i znanstvene sigurnosti, pod krinkom naučne strogosti i egzaktnosti, samo je loše prikrivalo odsustvo naučnog uvida i zamaha pred originalnošću samog problema. Neki su smatrali da je znanstveno pitanje tek onda dobro formulirano ako je krajnje usitnjeno i analitički ograničeno na jedan mali sektor ljudske psihe ili društvene egzistencije...

Nakon trogodišnjeg rada u Institutu za društvena istraživanja u Beogradu vratio se 1961. na Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu za profesora sociologije, gdje je 1963. osnovao Odsjek za sociologiju. Premda se Supek najveći dio svoje izuzetno bogate karijere smatrao sociologom (u Hrvatskom državnom arhivu postoji bibliografija s 480 jedinica – knjiga, eseja, članaka i novinskih priloga), njegova povezanost sa socijalnom psihologijom ostala je vidljiva u više publikacija nakon što je „postao sociolog“. Zanimljivo da njegovo najranije djelo u kojem se u naslovu spominje psihologija nosi naziv *Psihologija građanske lirike* (1952), u kojem ga zanima razvoj senzornosti slika kao opće zakonitosti razvoja umjetnosti, što je bio dio njegove doktorske disertacije. Drugi rani radovi Rudi Supeka u području psihologije sadržajno pripadaju općoj psihologiji, ali u mnogima možemo naći neku od dimenzija kojom se bavi suvremena socijalna psihologije poput teorija privlačnosti, ljubavi i izbora partnera. Na primjer: *O korisnim i štetnim strastima* (1957), *Simpatija i antipatija u braku i životu* (1955), *Izbor bračnog druga* (1958), *Prvi oblici dječje društvenosti* (1960). Studija *Omladina na putu bratstva: psiho-sociologija radne akcije* (1963) izvanredna je i danas relevantan primjer vrlo složenog istraživanja koje kombinira različite metode: panel anketiranje velikog broja sudionika, longitudinalni pristup, analizu sadržaja novina i dokumentacije, standardizirane i neformalne intervjuue, opažanje sa sudjelovanjem, analizu stati-

stičkih podataka, analizu društvenih okolnosti i promjena, te njihovo povezivanje s promjenama u rezultatima tijekom tri godine. Knjiga je pisana na dinamičan način, jasno odražava Supekovu marksističku ideološku poziciju, ali zagovara demokratizaciju društva i prati kako su se ti društveni procesi reflektirali na same omladinske radne akcije. Sadržaj istraživanja usmjeren je na socijalno-psihološke konstrukte poput stavova mladih koji su sudjelovali u radnim akcijama i njihove promjene tijekom vremena, socijalne uloge različitih sudionika akcija, praćenje grupne dinamike tijekom četiri godine, promjene u organiziranju radnih akcija itd. U svakom slučaju ovo istraživanje predstavlja izvanredan i sveobuhvatan pothvat kakav bi danas i uz znatno veće resurse bilo vrlo teško provesti.

U knjižici *Sociologija i socijalna psihologija* (1957) Supek argumentira zbog čega je društvenost sastavni dio ljudske prirode: emocionalno izražavanje od rođenja kao oblik utjecanja pojedinca na druge osobe, sposobnost imitacije drugoga, sposobnost govora radi komunikacije s drugima. Nadalje iznosi što je „praktična korist od socijalne psihologije“. To su spoznaje o važnosti stavova i mišljenja ljudi u radnom okruženju, primjena u području trgovine, istraživanja tržišta i propagande, ispitivanju javnog mnijenja. Poseban naglasak stavlja na primjenu socijalno-psiholoških istraživanja u suzbijanju i promjeni predrasuda, od pojedinaca i primarnih grupa do odnosa između nacionalnih grupa. Pri tome ističe međugrupni kontakt kao glavno sredstvo „pozitivnog utjecanja na promjenu stavova u pozitivnom smislu“ (1957, str. 36). Međutim, ističe da ako mediji i druga sredstva utjecaja u nekoj društvenog sredini „podupiru (rasne) predrasude, onda naponi psihologa i pedagoga koji stoje na naprednim pozicijama ne mogu donijeti ploda“.

U zbirci eseja *Društvene predrasude: socijalno-psihološka razmatranja* (1973) Supek razmatra puno šira pitanja od predrasuda: od uloge nagona u ljudskom socijalnom ponašanju (nastojeći napraviti usporedbe sa životinjskim svijetom), životinjskoj i ljudskoj agresivnosti, ulogama grupa u tim svjetovima. Posebice su zanimljivi eseji o naciji, nacionalizmu, domoljublju i rodoljublju. Najmanji dio knjige se zaista bavi društvenim predrasadama, za koje Supek daje svoju vrlo opširnu definiciju, koja uključuje i psihodinamske elemente. Oslanja se prvenstveno na francuske filozofe, sociologe i antropologe, a neznatno na američke socijalne psihologe koji su prije razvili empirijski dobro utemeljene teorije stavova i ponašanja. Knjiga je pisana s vrlo jasne marksističke pozicije i kritike kapitalizma, ali zalažući se za demokratizaciju, te je zanimljiva komunistička pozicija autora iz koje kritizira aktualne pojave u društvu. U proširenom izdanju knjige (1978) dodana su i poglavlja „Domoljublje u željeznom zagrljaju rodoljublja (nacionalizam i birokracija) te „Populizam i socijalizam“ kojima proširuje teme iz pet godina starijeg izdanja. Sve u svemu, može se reći da je pojmu predrasuda Supek pristupio ne iz njihove socijalno-psihološke utemeljenosti nego antropološke, filozofske i sociološke nadgradnje.

Knjiga *Ispitivanje javnog mnijenja* (1961 i 18 izdanja do 1981 godine) prvi je ozbiljan udžbenik metodologije anketnog istraživanja (stavova) iz kojeg su učile generacije studenata psihologije i drugih društvenih disciplina. I nakon gotovo 60 godina u njoj nalazimo sadržaje koji su korisne smjernice u planiranju i provedbi anketnog ispitivanja. To se odnosi na postupak definiranja pojmova, elemenata izrade nacrtu istraživanja, upozorenja na važnost formuliranja pitanja obzirom na njihov smisao i kontekst u kojem će se postaviti, njihov redoslijed te osjetljivu ulogu anketara prilikom prikupljanja podataka i njegovo ponašanje, kao i izvore grešaka i pristranosti. Po mojem mišljenju, naslov knjige implicira da se radi samo o ispitivanju javnog mnijenja, dok je zapravo riječ o izvrsnim temeljima za općenito ispitivanje stavova, što je jedno od ključnih područja socijalne psihologije. Stoga sadržaj knjige nadilazi pojam javnog mnijenja.

Kao što je ranije spomenuto, u povijesti hrvatske socijalne psihologije sljedeće mjesto zauzima Mladen Zvonarević koji je naslijedio Supeka kao nastavnik socijalne psihologije na Odsjeku za psihologiju od 1960. godine. U istraživanjima i publikacijama zanimao se za šire društvene teme koji su dobrim dijelom bili izvan područja socijalne psihologije. Neke njegove prve publikacije bile su jasno ideološki obojene (poput *Psihologija i neki problemi marksizma*, 1953), u disertaciji se bavio maloljetničkim kriminalitetom (1955), pisao je o primjeni psihologije u obrazovanju odraslih (1958). Ubrzo je napisao prvi udžbenik iz psihologije za gimnazije (1962) koji je doživio 23 izdanja i imao je nešto sadržaja iz socijalne psihologije, a zatim *Socijalnu psihologiju* (1976), vrlo opširnu sistematiku socijalne psihologije. Zvonarević je zaslužan za početna istraživanja stavova i javnog mnijenja, te istraživanja u vezi s kriminalitetom i maloljetničkom delinkvencijom, što je i danas prisutno u našoj socijalnoj psihologiji. Zanimljivo je da je Zvonarević uspio provesti istraživanje o ponašanju ljudi u katastrofama neposredno nakon razarajućeg zemljotresa u Banjoj Luci 1969. godine. U toj katastrofi je poginulo 15 osoba, preko 1100 ih je ozlijeđeno, djeca su prevezena na školovanje u razne škole diljem bivše Jugoslavije kako bi dovršili školsku godinu, štete na infrastrukturi i zgradama su bile goleme. Rezultati ovog istraživanja su, nažalost, objavljeni samo u obliku šapirografirane brošure male naklade, a bili su jako zanimljivi. Tako je utvrđeno da za vrijeme potresa nije bilo panike, da su ljudi koji su imali bilo koju vrstu aktivističkog iskustva u Crvenom križu spontano organizirali pomaganje. Tek pola stoljeća kasnije ovakva istraživanja su počela u zemljama zapadne Europe, a nalazi su vrlo slični.

Istraživanja stavova

Istraživanja stavova su rano započela u našoj socijalnoj psihologiji i ostala snažno zastupljena do danas. Sadržaj se ponajviše odnosio na traženje poveznica s različitim socijalno-psihološkim ili razvojnim konstruktima. Prva objavljena

istraživanja vežu se uz stavove i izbornu ponašanje (Zvonarević, Kljaić, Šiber, 1966), socijalno-političku orijentaciju seoske omladine (Zvonarević, 1968), pa niz istraživanja stavova o političkom sustavu, izbornom ponašanju i ispitivanju stavova javnosti (javnom mnijenju), o čemu više piše Šiber u ovoj knjizi (Zvonarević i sur., 1968a,b, 1970, 1972). Među ranim radovima nalazimo istraživanje stavova na dimenziji konzervativizma-liberalizma kod osoba različite obrazovne razine (Ostojčić, 1978). Zatim nalazimo sve više istraživanja u kojima se provjeravaju različite odrednice iz teorija stavova i njihove strukture, radi se na unapređenju mjerenja stavova te konstrukciji instrumenata za njihovo ispitivanje.

Radmila Prišlin započela je sustavno istraživati strukturu stavova i uvjete njihove promjene u uvjetima kognitivne disonance (1979, 1980a, 1983, 1985, 1986), kognitivnu disonancu kod introverata, ambiverata i ekstroverata (1980b), afektivno-kognitivnu konzistenciju strukture stavova (Kulenović i Prišlin, 1984). Bavila se jednim od najvažnijih pitanja socijalne psihologije, odnosom stava i ponašanja (1987), istaknutosti stava i implikacijama na ponašanje (1988), stava, ponašanja i samomotrenja (1987). Eksperimentalno je provjeravala pretpostavke o ortogonalnosti sustava SYMLOG za opažanje ponašanje članova grupa te utvrdila da postoji povezanost između dimenzija koje bi prema modelu trebale biti nezavisne (1990). Tijekom kasnije karijere u inozemstvu eksperimentalno je istraživala utjecaj manjine na mišljenje i ponašanje većine te donošenje odluka u takvim okolnostima. Prišlin je bila najperspektivniji socijalni psiholog u Hrvatskoj, ali je nažalost preselila u SAD (1992) gdje je postigla iznimnu profesionalnu karijeru. Petar Turčinović se otprilike u isto vrijeme, ali znatno kraće, interesirao za pitanja konzistencije stavova (1994a) i formiranje stereotipa (1992, 1994b).

Snagu stava i povezanost s drugim komponentama stava više godine je istraživala Renata Franc. To je uključivalo ispitivanje afektivno-kognitivne zasnovanosti stava i različite indikatore snage (Franc, 1999, 2001), provjeru višekomponentnog modela međugrupnih stavova (Franc, 2000) i instrumentalne i vrijednosne funkcije stavova (Franc i Brkljačić, 2005). Promjenom stavova i djelovanjem persuazije eksperimentalno se bavila Čorkalo (1997) provjeravajući suvremeni *Model vjerojatnosti elaboracije promjene stavova*, te odnos znanja, stava i percepcije opasnosti (Čorkalo, 1992, 1995, 1996). Ova su istraživanja bila teorijski izvrsno utemeljena i koristila su suvremene metodološke postupke tako da su mogla biti objavljivana u prestižnim međunarodnim časopisima.

Za unapređenje metodologije mjerenja stavova značajan je bio višegodišnji program u kojem je korištena eksperimentalna paradigma za unapređenje mjerenja stavova na čemu su sustavno radili D. Ajduković, Kljaić, Prišlin i Szabo (1984, 1986, 1987a,b,c, 1988, 1989). Poticaj za ovaj istraživački program bio je nastojanje da se izbjegnju nedostaci ljestvica stavova konstruirane na klasičan način (npr. Thurstoneovim postupkom). U inovativnom pristupu autori su na

skaliranje stavova primjenjivali analogiju metode direktnih procjena veličina osjeta koja je razvijena u psihofizici. Radi se o tome da se neka veličina stava prema predmetu mjerenja koja je sadržana u odabranoj tvrdnji uzme za standard u odnosu na kojeg se na skali od 1 do 100 procjenjuje veličina stava u svim ostalim tvrdnjama. Pokazalo se da takvo skaliranje stavova ima niz prednosti nad drugim postupcima koji se koriste prilikom konstrukcije skala stavova. Autori su u nizu pažljivo provedenih eksperimenata dokazali da se ovaj postupak može primijeniti bez prethodnog uvježbavanja sudaca za procjenjivanje veličine stava, da je utjecaj stavova sudaca na skalne vrijednosti tvrdnji u ovom postupku znatno manji nego kod Thurstoneove metode prividno jednakih intervala, da razlike u kontekstu i širini raspona procjenjivanih tvrdnji ne utječu na procjene pojedinih tvrdnji, a da su skalne vrijednosti neovisne o intenzitetu i broju tvrdnji prilikom konstrukcije ljestvice stavova. Ova su istraživanja, nažalost, prekinuta kada se interes autora usmjerio u drugom smjeru turbulentnih 1990-ih godina.

Osim u socijalnoj psihologiji stavovi su popularan konstrukt u istraživanjima u drugim dijelovima psihologije i drugim strukama. Često se radilo o temama kojima su se autori trenutno bavili, a stavovi su bili dio nacrtu istraživanja kojim se nastojalo odgovoriti na druga pitanja. Uobičajeno je da se studenti psihologije okušaju u svom prvom istraživanju upravo u vezi sa stavovima. U nastavku ću ilustrirati široki raspon tema istraživanja stavova u području socijalne psihologije, a također će se vidjeti i svojevrsna transdisciplinarnost.

Odnos stavova i dimenzija ličnosti kontinuirano privlači pažnju pa su se neki autori kraće vrijeme bavili tim pitanjem. Na primjer, Milas i Žakić-Milas (2003) su provjeravali empirijsku opravdanost psihoanalitičkog i socijalizacijskog modela odnosa ličnosti i društvenih stavova. Zaključili su da je socijalizacijski model prema kojem ličnost predstavlja pretežno okvir, a stavovi ishod socijalizacijskog procesa opravdani.

Analiza strukture društvenih stavova pokazala je da se u hrvatskom društvu dosljedno javljaju tri temeljne ideologijske dimenzije: etnocentrizam, religioznost i spolne slobode neovisno o uzorcima, mjernom instrumentu i promjenama u društvenom kontekstu između 1992. i 1996. godine (Milas i Rihtar, 1998). Struktura stavova ispitivana je i na više specificiranim razinama, kao u odnosu na AIDS, tako i u pogledu sociodemografskih odrednica (D. Ajduković i M. Ajduković, 1989).

U nekim radovima se samo opisivala izraženost i smjer stavova u ciljanim grupama. Primjerice: stav prema psihologiji kod studenata prava i psihologije (M. Ajduković i Kette, 1990); stavovi stručnjaka i laika prema zlostavljanju djece (M. Ajduković, Petak, Mršić, 1992), stavovi prema silovanju među studentima različitog spola i studijskog usmjerenja (Ljubini i Kamenov, 2004); stavovi stručnjaka socijalne skrbi prema izdvajanju djece iz obitelji i udomiteljstvu (M. Ajduković,

Sladović Franz i Kamenov, 2005); u sklopu sudske psihologije ispitani su stavovi studenata prava prema kaznenopravnom sustavu (M. Ajduković, Ručević, Herceg i Novokment, 2012).

Povezanost stava i znanja, a koji puta i ponašanja, stalna je tema u socijalnoj psihologiji i ispitivana je u odnosu na različite konstrukte. Primjer su stavovi i znanja studenata o AIDS-u (M. Ajduković, 1989; D. Ajduković i M. Ajduković, 1991; Čorkalo i Renić, 1999). S time je povezano i nastojanje da se pomoću stavova predvidi ponašanje, pa onda i njegova promjena. Na temelju nekih od ovih istraživanja razvijen je model koji je testiran na velikom nacionalnom uzorku sudionika s ciljem predviđanja promjena ponašanja relevantnih za sprečavanje širenja AIDS-a.⁴ Utvrđeno je da su znanje i stavovi prediktivni za percepciju osobne ugroženosti, a ona je dobar prediktor promjena u ponašanju (D. Ajduković i M. Ajduković, 1991; D. Ajduković, M. Ajduković i Prišlin, 1991, 1992, 1999). U eksperimentalnoj evaluaciji jedne uobičajene edukativne intervencije radi prevencije prijenosa HIV-a, odnosno AIDS-a, jedan od kriterija je bila promjena stavova i poboljšanje znanja (M. Ajduković i D. Ajduković, 1990). Važan nalaz je bio da standardni edukativni seminari namijenjeni prevenciji ne pridonose značajno znanju, promjeni stavova, a naravno niti ponašanja, već je potrebno voditi računa o motivacijskim faktorima promjene ponašanja. Tonković i Čorkalo (2005) su ispitivali raspoloženje kao determinantu promjene stava.

Konstrukcija ljestvica stavova prema različitim predmetima mjerenja rezultirali su brojnim, obično dobro uređenim ljestvicama stavova. Neke su bile prilagodba stranih instrumenata, a neki puta se radilo o novo konstruiranim skalama stavova. Na primjer: prilagodba skale stavova prema silovanju (Kamenov, Ljubin i Vurnek, 2004); nova skala za ispitivanje stavova prema izdvajanju djece iz obitelji i udomiteljstvu (Kamenov, Sladović-Franz i M. Ajduković, 2006); provjera dviju skala socijalne distance kao mjere predrasuda u dječjoj dobi (Maričić, Kamenov i Horvat, 2012); konstrukcija i validacija skale za mjerenje općih društvenih stavova (Milas, Mlačić i Mikloušić, 2013).

Unutargrupni procesi i međugrupni odnosi

Klasično područje socijalne psihologije od njezinih početaka je istraživanje procesa unutar grupa i odnosa između grupa. Unutargrupni procesi se prvenstveno odnose na to kako grupa djeluje na doživljavanje i ponašanje svojih članova

⁴ Model koji je provjeravan ovim istraživanjima (D. Ajduković, M. Ajduković i Prišlin, 1991) opisan je u knjizi *AIDS i mladi* i naglašava višedimenzionalnost problema izazvanih pojavom AIDS-a, uključujući stavove, znanja, prošla ponašanja relevantna za širenje zaraze HIV-om, izvore informiranja i predviđanje promjene u ponašanju. Formulirane su i preporuke za izgradnju programa prevencije utemeljene na socijalno-psihološkim znanjima. Do danas je to ostalo referentno istraživanje u području HIV/AIDS i rizičnih ponašanja u područja spolnosti i korištenja opijata.

(socijalna facilitacija, konformiranje, popuštanje, odlučivanje u grupi, polarizacija, unutargrupna komunikacija, vodstvo, struktura, kohezija, identifikacija s grupom, utjecaj unutargrupne manjine na većinu itd.). Međugrupni odnosi polaze od činjenice da pripadanje različitim grupama ima niz posljedica na to kako njihovi članovi misle o sebi i o pripadnicima druge (vanjske) grupe, čemu pripisuju njihova ponašanja, što osjećaju prema njima i kako se ponašaju prema njima (uključujući sukobe i suradnju, percepciju i atribuciju osobina i ponašanja članova druge grupe, povećanje i smanjivanje netrpeljivosti među grupama, percepciju međugrupnih prijatelji, stereotipe, predrasude i diskriminaciju itd.).

Unutargrupni procesi se prvenstveno istražuju primjenom eksperimentalne paradigme u laboratoriju jer ih je moguće provesti uz relativno male resurse, a omogućuju vrlo visoki stupanj kontrole brojnih faktora. Kao što je već navedeno, kod nas je Kljaić (1972, 1975) započeo istraživanja u toj tradiciji, koja su se odnosila na utjecaj socijalne situacije na komfornost i latenciju slobodnih asocijacija i socijalnu facilitaciju te djelovanje unutargrupnih normi (Fulgosi i Kljaić, 1972). Kasnije se Rijavec (1983, 1989) bavila utjecajem manjinskog mišljenja, a Prišlin (2005) odnosom između veličine grupe, socijalne moći i grupnom interakcijom. Temeljne postavke razvojnoga modela subjektivne grupne dinamike i diferencijalnih procjena članova grupe te uzroka pristranosti provjeravale su Tomašić Humer i Čorkalo Biruški (2015), a odrednice podložnosti vršnjačkom pritisku Lotar (2012). Kada je riječ o međugrupnim odnosima, Kamenov (1998) je provjeravala teoriju o prikladnosti socijalne prosudbe u međugrupnom kauzalnom atribuiranju. Pokazalo se da pristranost u objašnjavanju ponašanja članova vlastite u odnosu na članove vanjske grupe ovisi o dvije grupe faktora: uvjetima u kojima se ta prosudba donosi i o osobinama procjenjivača. O međugrupnim i unutargrupnim procesima pisala je Čorkalo (2003, a, b). No najveći korpus istraživanja međugrupnih odnosa nastao je istraživanjem kompleksne teme međunacionalnih odnosa poveznih s posljedicama Domovinskog rata.

Istraživanje etničkih odnosa, predrasuda i etničkog identiteta

Ovo je područje postalo posebice velika tema u hrvatskoj socijalnoj psihologiji nakon 1990. godine. Razlozi su očigledni, a proizlaze iz činjenice da u višestrukim državama i zajednicama međusobni odnosi dviju ili više grupa koje se razlikuju po etničkoj pripadnosti imaju životno značenje na svim razinama – od individualne do državne. Manifestacije međuetničkih odnosa su raznolike, a uključuju stereotipe o drugima, predrasude, socijalnu distancu, sklonost ili stvarnu diskriminaciju, preko nacionalnog identiteta, do eskalacije sukoba i njegovo prevladavanje. Posljedice raspada bivše Jugoslavije i iskustva Domovinskog rata postavili su pred našu socijalnu psihologiju brojne izazove. Na njih su psiholozi nastojali odgovoriti od 1990-ih godina, ne samo istražujući nego i formulirajući

preporuke kako unaprijediti međugrupne odnose koje su politike mogle iskoristiti. Nažalost, to do sada to nije bio slučaj. U istraživanjima su korišteni različiti pristupi, ponajviše na stvarnim grupama tako da je njihova ekološka valjanost približila nalaze stvarnim situacijama.

Jedno od prvih istraživanja etničkih stereotipa proveo je Nagavci (1978) pitajući kako su oni povezani sa socijalizacijom djece u multietničkoj državi. To je bilo sporadično istraživanje, a kasnije je nastala istraživačka grupa na Odsjeku za psihologiju u Zagrebu koja se posljednjih 25 godina kontinuirano bavi ovim područjem.

Vrlo je zanimljivo kako su Kamenov i Čorkalo (1997) tehniku razvijenu za davanje povratnih informacija članovima malih grupa o njihovim uzajamnim odnosima (SYMLOG) inovativno primijenile za ocjenu međuetničkih odnosa. Ovakav pristup omogućio je da se, u odnosu na tradicionalno ispitivanje nacionalnih stereotipa, dobiju podaci ne samo o njihovom sadržaju nego i o emocionalnoj komponenti etničkih stavova preko dimenzija prijateljsko-neprijateljsko, a međusobne udaljenosti etničkih grupa prikazale su u dimenzionalnom prostoru. U sadržajnom pogledu ovo istraživanje je značajno jer je provedeno u tri navrata, dakle longitudinalno na istim sudionicima u razmaku od 5 godina, odnosno od 1991. do 1996. godine, što je bilo razdoblje između početka i završetka Domovinskog rata. Pokazalo se da sudionici (studenti psihologije) nisu promijenili stav o vlastitoj (hrvatskoj) naciji, ali je njihova percepcija pripadnika svih ostalih nacija uključenih u istraživanje postala negativnija. Sve procjenjivane etničke grupe (Albanci, Srbi i Slovenci) percipirani su 1996. sve više neprijateljskima. To je bio jasan pokazatelj porasta etnocentrizma, što su autorice pripisale ratu zbog kojega je došlo do unutargupnog zatvaranja prema svim vanjskim grupama neovisno o njihovoj povezanosti s ratom. Ispitujući etničku distancu studenata u Zagrebu, Magdalenić (1996) je utvrdio se da je ona neposredno poslije rata bila osobito velika prema Bošnjacima i Srbima (18. odnosno 28. mjesto od procjenjivanih 29 nacija), ali da je bila manja kod osoba koje su osobno poznavale barem jednog pripadnika tih etničkih grupa (što je bilo sukladno Allportovoj *hipotezi kontakta*), a osobna pogođenost ratom nije bila povezana s etničkom distancom (što je jedan od prvih takvih nalaza koji su kasnije potvrđivani). Unutargupno zatvaranje, kao proces koji traje, potvrdio je i Radin (2005) gotovo deset godina kasnije, tj. da vremenom u Hrvatskoj dolazi do sve veće nacionalne vezanosti i unutargupnog zatvaranja mladih ljudi. Zanimljivo je da se to događalo u vrijeme (dugotrajnih) priprema za ulazak Hrvatske u Europsku uniju, što je bila jedna od glavnih društvenih tema. Proces povećanja nacionalne vezanosti i skeptičnosti prema otvaranju prema drugima, sukladan je činjenici da je na referendumu o pristupanju EU (siječanj 2012.) izlazak birača bio samo 44%, od kojih je 66% glasalo za pristupanje, dakle postojala je velika podijeljenost stanovništva u pogledu ovoga životno

važnog pitanja. Sukladne rezultate dobili su Franc, Šakić i Kaliterna-Lipovčan (2010) ispitivanjem stavova prema doseljenicima u Istočnu Slavoniju, gdje ih je domaće stanovništvo percipiralo kao izvor međugrupne prijete.

Različitim dimenzijama međuetničkih odnosa i rata u Hrvatskoj kontinuirano se bavila istraživačka grupa Deana Ajdukovića i Dinke Čorkalo Biruški. Korišteni su različiti istraživački pristupi, longitudinalni kvantitativni i kvalitativni (brojni intervjui, fokusne grupe, etnografsko istraživanje). Većina istraživanja sustavno je provedena u Vukovaru, a manjim dijelom u Belom Manastiru, Kninu, Jasenovcu, nekoliko gradova u Istri, Banjoj Luci i Mostaru. To je omogućilo praćenja promjena u međuetničkim odnosima Hrvata i drugih etničkih grupa, prvenstveno Srba, u duljem vremenskom razdoblju (15 godina), dakle u vremenu kada se mogla pratiti stabilizacija međugrupnih odnosa. Posebnu su pažnju posvetili praktički i simbolički vrlo osjetljivom pitanju školovanja djece koja pripadaju većinskoj i manjinskoj grupi u višetničkim zajednicama, kao i različitim oblicima njihovih odnosa. Škola je tretirana kao ključan prostor susreta djece iz dvije etničke grupe u etnički podijeljenom gradu (Vukovar), a time i jedini prostor njihove socijalne integracije i normalizacije odnosa izvan etničkih okvira (Čorkalo Biruški i D. Ajduković, 2003; 2007, 2008a, b, 2012). Ova su istraživanja dosljedno pokazala da škola kao institucija ne potiče međuetničko približavanje djece i mladih te da se ne koriste mogućnosti koje mogu pomiriti brigu manjinske zajednice za očuvanje svojeg identiteta i kulture i pravo djece da odrastaju uz vršnjачke odnose koji nisu zadani etničkom pripadnošću. Istraživači su argumentirano istaknuli mogućnosti stvaranja interkulturalnog okruženja na spoznajama socijalne psihologije i empirijskih rezultata koji su pokazivali put kojima bi valjalo stvarati prosperitetnu zajednicu na načelima *modela socijalne rekonstrukcije nakon sukoba*.

Ovaj istraživački program ciljano je razvijen upravo u Vukovaru zbog njegovog istaknutog simboličkog statusa u hrvatskom i srpskom narativu o ratu. Radi se o socijalnom okruženju istodobno karakteriziranog dubokom kolektivnom traumatizacijom stanovnika, zajednicom s predratnim visokim životnim i komunalnim standardom, izrazite kohezije i integriranosti, s poviješću pozitivnog prožimanja brojnih etničkih grupa. Istraživanje procesa raspada te zajednice od 1990., međuetničke posljedice strahota nakon okupacije grada, povratka prognanih Hrvata i djelomičnog odlaska Srba, do fizičke obnove grada, ovi su istraživači započeli 1998. godine. Višegodišnji istraživački program praćenja promjena u zajednici u redovitim razmacima omogućio je empirijski utemeljen razvoj *modela socijalne rekonstrukcije traumatizirane zajednice nakon nasilnih sukoba* (D. Ajduković, 2003; 2004, 2005, 2006; Biro, D. Ajduković, Čorkalo, Djipa, Milin i Weinstein, 2004; D. Ajduković i Čorkalo, 2004a,b,c; Čorkalo, D. Ajduković, Weinstein, Stover, Djipa i Biro, 2004; Čorkalo Biruški i D. Ajduković, 2009, 2012; Čorkalo Biruški, 2012; Čorkalo Biruški, D. Ajduković i Löw, 2014; Freedman, Čorkalo, Levy,

Abazović, Leebaw, D. Ajduković, Djipa i Weinstein, 2004; Roose, De Ruyter, D. Ajduković, Fundter i Hövels, 2006). Čorkalo Biruški, D. Ajduković i Löw Stanić (2014) su konstruirali skalu za mjerenje socijalne rekonstrukcije (SORS-21).

U tom kontekstu valja naglasiti doprinos naših socijalnih psihologa povezivanju psihološke traume i socijalno-psiholoških procesa koji je prepoznat u europskim okvirima kao inovativni pristup (npr. D. Ajduković, 2004). On je bio potaknut kontinuiranim istraživanjima u ratom pogođenim zajednicama, ali je proširen na druga područja gdje dolazi do prožimanja socijalno-psiholoških procesa u zajednici, traume i mentalnog zdravlja.⁵ Tako je utvrđeno da se kod ratom traumatiziranih osoba pogled na svijet (svjetonazor) mijenja i da posreduje između traumatizacije i socijalnog oporavka odnosa u zajednici (Čorkalo Biruški, D., Ajduković i Löw Stanić, 2014; Čorkalo Biruški i Penić, 2014; Penić, Čorkalo Biruški i Elcheroth, 2014). Usporedba dvije višetetničke sredine (Vukovar i Istra) omogućila je dodatno utvrđivanje uloge kolektivne traumatizacije u međuetničkim stavovima većinske grupe (Jelić, Čorkalo Biruški, D. Ajduković, 2014). Utvrđeno je da Hrvati u Istri imaju znatno pozitivniji stav prema multikulturalnosti i negativniji prema asimilacionizmu od Hrvata u Vukovaru. Odrasli u obje sredine više su podržavali multikulturalnost nego njihova djeca, ali u Vukovaru su podržavali i asimilaciju manjina, dok u Istri nije nađena takva razlika između odraslih i djece. I ovo je potvrdilo ranije navedene spoznaje, dobivene u drugim sredinama i drugim metodama, da najmlađi pokazuju najveću etnocentričnu zatvorenost.

Jedna od specifičnih tema je bio proces političke socijalizacije mladih u kontekstu sukobljenih etničkih grupa koje žive u istom gradu (Reidy, Taylor, Merrilees, D. Ajduković, Čorkalo Biruški i Cummings, 2015). Istraživanje je provedeno fokusnim grupama s djecom od 11 do 15 godina starosti i njihovim roditeljima, pripadnicima hrvatske i srpske etničke grupe. Glavni nalaz je bio da se politička socijalizacija mladih odvija putem roditelja, vršnjaka, škole i medija, a da služi održavanju međugrupnih napetosti i podjela u Vukovaru. Na temelju tih nalaza, autori su predložili postupke kojima bi se to moglo promijeniti.

Skalu nacionalnog identiteta (NAIT), kao dijela socijalnog identiteta konstruirale su Čorkalo i Kamenov (1998) u sklopu šireg istraživanja nacionalnog identiteta i međunacionalne tolerancije. Ova je skala, ili njezini dijelovi, kasnije korištena u mnogim istraživanjima. Spomenuta studija pokazala je da su međunacionalnoj toleranciji sklonije osobe boljeg obrazovanja, manje autoritarni, oni s manje izraženim nacionalnim identitetom, te oni koji su manje kritični prema stanju demokracije u Hrvatskoj. Autorice su se založile za njegovanje nacionalnog identiteta svake etničke skupine i poštivanje individualnih prava svakog građana.

⁵ Za povezivanje socijalno-psiholoških procesa i psihološke traume, Europska asocijacija za traumatski stres (ESTSS) je 2008. godine dodijelila Deanu Ajdukoviću prestižnu nagradu Wolter de Loos za istaknuti doprinos europskoj psihotraumatologiji.

nina. U povezanom istraživanju (Čorkalo i Kamenov, 2003) utvrđeno je da je nacionalni identitet bio izraženiji kod učenika srednjih škola nego kod studenta i odraslih, a imali su i najveću socijalnu distancu prema drugim etničkim grupama. Od četiri komponente Skale nacionalnog identiteta, nacionalizam je bio prediktivan za veću socijalnu distancu. Etnički identitet bio je povezan s opravdavanjem postupaka vlastite grupe kao odrednice doživljaja kolektivne krivnje nakon međunacionalnog sukoba.

Dimenzionalnost hrvatskog domoljublja i nacionalnog identiteta su na nacionalnom uzorku ispitali Franc, Ivičić i Šakić (2009), koji su dobili rezultate sukladne onima o kojima su nekoliko godina ranije izvijestile Čorkalo i Kamenov (1990). Franc i suradnici (2009) su krenuli od poznate razlike kritičkog i nekritičkog domoljublja koji su oboje pozitivno povezani s izraženošću nacionalnog identiteta, ali se radi o međusobno nezavisnim dimenzijama. Domoljublje se obično opisuje kao pozitivna privrženost i emocionalna vezanost za vlastitu naciju, po čemu je različito od nacionalizma koji počiva na uvjerenju u nadmoć vlastite nacije, zagovaranju nacionalne dominacije, negativnom odnosu prema i spremnosti na ponižavanje drugih grupa. Nacionalizam se može izjednačiti s nekritičkim domoljubljem. U ovom istraživanju Franc i suradnici su utvrdili da je među hrvatskim građanima znatno izraženije kritičko od nekritičkog domoljublja. Najvažnija odrednica kritičkog domoljublja bila važnost osobnog identiteta za pojam o sebi. Za razliku od toga, odrednice nekritičkog domoljublja su bile desna politička orijentacija, veća važnost vjere, izrazita važnost nacionalnog identiteta u samoodređenju sebe te pripadanje hrvatskoj (većinskoj) etničkoj grupi. Uloga identificiranja s vlastitom grupom u međugrupnim odnosima ispitivana je i laboratorijskim eksperimentima u kojima je sudjelovala Jelić (Saleem, Prot, Cikara, Lam, Anderson, i Jelić, 2015). Pokazalo se da sigurna privrženost ima ulogu u smanjivanju međugrupnih negativnih emocija i agresivnosti prema pripadnicima vanjske grupe, a da to posebice vrijedi za osobe koje su izrazito identificirane s vlastitom grupom.

Doživljaj kolektivne krivnje je svjesna emocionalna reakcija koja se javlja kada su naglašeni socijalni identitet pojedinca ili doživljaj povezanosti s grupom čiji su postupci nemoralni. Taj doživljaj ima dva aspekta: prihvaćanje i pripisivanje kolektivne krivnje. Čorkalo Biruski i Magoč (2009) su na uzorku Hrvata i Srba u Vukovaru utvrdile da se oni ne razlikuju u prihvaćanju kolektivne krivnje, ali Hrvati ju znatno više pripisuju, više opravdavaju postupke vlastite grupe i imaju izraženiji etnički identitet. Etnički identitet, pripisivanje kolektivne krivnje i opravdavanje postupaka vlastite grupe međusobno su pozitivno povezani, negativno povezani su etnički identitet i prihvaćanje kolektivne krivnje tijekom sukoba. Kolektivno pripisivanje i prihvaćanje krivnje pod utjecajem su identifikacije s grupom, što je posredovano opravdavanjem lošeg ponašanja pripadnika vlastite

grupe. Odnos prema vlastitoj grupi nakon sukoba je važniji za doživljaj kolektivne krivnje, a za pripisivanje krivnje su važnije kognicije i emocije prema vanjskoj grupi (Penić i Čorkalo Birušku, 2009; Jelić, Čorkalo Biruški i D. Ajduković, 2013). Milas, Rimac i Karajić (2001, 2007) su na nacionalno reprezentativnom uzorku građana Hrvatske istražili stavove prema oprost i pomirenju nakon Domovinskog rata. Spremnost na pomirenje je bila definirana kao socijalna distanca etničkih grupa, a razmatrani su preduvjeti za proces pomirenja. Rezultati su pokazali da je 4/5 građana sklono uvjetnom, obeštećujućem oprost, mali udio ih se priklanja bezuvjetnom oprost, a zanemarivi udio zagovara osvetu. Spremnost na oprost praktički nije bila povezana s bilo kojom od brojnih varijabli za koje su autori smatrali da mogu biti odrednice oprosta. Čorkalo Biruški, D. Ajduković, Löw i Bakić (2015) proveli su sa studentima istraživanje o mogućnostima i prediktorima međugrupnog opraštanja između Hrvata i Srba nakon Domovinskog rata. Uzorak je uključivao studente različitih sveučilišta i branitelje. Po prvi puta je u istraživanje međugrupnih odnosa uključen konstrukt ogorčenosti koji je razvijen na temelju neposrednih iskustava s ratom pogođenim i traumatiziranim osobama. Rezultati su pokazali kako je međugrupno opraštanje složen proces u čijoj se podlozi nalaze mnogi faktori. Dobivene su očekivane, premda vrlo male razlike između uzorka branitelja i studenata. Branitelji su manje spremni na oprost od studenata, nešto više smatraju da je hrvatska strana bila veća žrtva od srpske, osjećaju više negativnih međugrupnih emocija te veću simboličku prijetnju i međugrupno nepovjerenje. Posebice je važan nalaz da su osobe koje u većoj mjeri doživljavaju sebe ili svoju grupu žrtvom, manje sklone opraštanju, neovisno o objektivnoj viktimizaciji. Drugim riječima, subjektivni doživljaj viktimizacije važniji je od stvarne viktimizacije. Najvažnijim prediktorima pokazali su se kontekstualna ogorčenost i međugrupne emocije. Dok stvarna viktimizacija nije bila prediktivna za opraštanje, percipirana viktimizacija jest.

Istraživanje međugeneracijskog odnosa s etničkim identitetom povezanih konstrukata (Križanec i Čorkalo Biruški, 2009) pokazalo je da roditelji studenata iskazuju izraženiji nacionalizam od svoje (odrasle) djece koji iskazuju izraženiji kozmopolitizam. Osim sociodemografskih prediktora nacionalizam roditelja i studenta moguće je bilo predvidjeti i na temelju desne političke orijentacije, vertikalnog individualizma, te veće važnosti vjere, dok se kozmopolitizam mogao predvidjeti na temelju izraženije lijeve političke orijentacije. Jelić (2003) je provjerala postavke teorije socijalnog identiteta na stvarnim većinskim i manjinskim etničkim grupama djece i njihovih roditelja uvodeći konstrukt osobnog i socijalnog samopoštovanja kao faktora pozitivne pristranosti prema vlastitoj i sklonosti diskriminaciji vanjske grupe. Utvrdila je, u skladu s ranijim istraživanjima, da pripadnici većinske grupe imaju više socijalno samopoštovanje i izraženiji etnički identitet te da su skloniji pristranosti i diskriminaciji od pripadnika manjinske

grupe. Djeca su i u ovom istraživanju pokazala ekstremnije stavove prema vlastitoj i vanjskoj grupi od svojih roditelja. Pod vidom etničke socijalizacije važan je nalaz da je postojao jasan doprinos roditeljskih stavova i ponašanja, prije svega pristranosti roditelja, na stavove i ponašanja djece.

Provjeru postavki jedna od najutjecajnijih suvremenih socijalno-psiholoških teorija međugrupnih odnosa, *Teorije međugrupne prijetnje* (Stephan i Renfro, 2002) provela je Löw (2014). Teorija razmatra dvije vrste prijetnje: realističnu, koja predstavlja percepciju fizičke, ekonomske ili političke opasnosti od vanjske grupe, i simboličku, koja predstavlja doživljaj da je druga grupa prijetnja normama, vrijednostima, običajima i drugim simboličkim sustavima vlastite grupe. U ovom istraživanju se simbolička prijetnja pokazala medijatorom između međugrupnog kontakta i percepcije međugrupnih odnosa grupa nakon sukoba, što je sukladno iskustvima u podijeljenim zajednicama poput Sjeverne Irske. Nadalje, istraživanje je istaknulo važnost statusnih razlika između stvarnih većinskih i manjinskih grupa, što nije moguće postići u laboratorijskim uvjetima, gdje postoji opasnost od neopravdanih generalizacija i vjerovanja da o međugrupnim odnosima znamo više nego što je to stvarno kada postoje latentni sukobi između stvarne većine i manjine. Ugroženost identiteta učenika srpske nacionalnosti u Zagrebu bili su predmet dvaju istraživanja u kojima se jasno pokazao doživljaj simboličke prijetnje (Uzelac, Magdalenić, Milinković i Lazić, 1997; Uzelac i Magdalenić, 2001). U postkonfliktnim zajednicama doživljaj uskrate simbola stvara socijalni kontekst u kojem simbolička prijetnja postaje dominantnom, a pristup materijalnim resursima manje važnim. U praktičnom smislu, to znači da stvaranje zajedničkoga simboličkog prostora sukobljenih grupa koje žive u istoj zajednici može biti put prema smanjivanju doživljaja prijetnje, a onda i poboljšanju međugrupnih odnosa.

Istraživanje odnosa nacionalnog i europskog identiteta

Odnos nacionalnog i europskog identiteta aktualizirao se otvaranjem Europske unije prema potencijalnim članicama. Usporedna ispitivanja u Hrvatskoj i Srbiji u osnovi su nastojala odgovoriti na pitanje: je li moguće istodobno imati istaknuta oba socijalna identiteta (Kamenov, 2006; Kamenov, Jelić, Huić, Franceško, Mihić, 2006). U istraživanju na sudionicima iz Zagreba i Novog Sada utvrđeno je postojanje nezavisnog odnosa nacionalnog i europskog identiteta. Potvrđeno je da europski identitet i stav prema europskim integracijama nisu isti konstrukt. Sudionici su imali izraženiji nacionalni nego europski identitet, što je u skladu s očekivanjima jer je naglašenost nacionalnog identiteta poznata i često dokumentirana posljedica poratnog razdoblja.

Jedno od novih područja praktične primjene socijalno-psiholoških pojava, ali i sistematskog istraživanja proizašlo je iz iskustava s ratom i izbjeglištvom s kojima se hrvatsko društvo dramatično suočilo u razdoblju od 1991. do 1997. godine.

U odgovoru na taj izazov sudjelovali su brojni psiholozi, ali ovdje ćemo navesti samo ključne elemente koji dokumentiraju ulogu socijalnih psihologa. Tako je razvijen model *psihosocijalne pomoći prognanicima* (D. Ajduković, 1993a,b, 1996) utemeljen na kombinaciji socijalno-psiholoških spoznaja, socijalnog rada, mentalnog zdravlja i psihološke traume te perspektive psihologije u zajednici (engl. *coummunity psychology*). Ova iskustva i otvaranje sasvim novog područja su kasnije našla primjenu u transdisciplinarnom reagiranju na velike nesreće i katastrofe (Bison i suradnici, 2010.). Posebna je osobina ovog područja da su, kao što je to redoviti slučaj u socijalnoj psihologiji, istraživanja izranjala iz uočavanja socijalnih procesa u praksi i služila su njezinom unapređenju. Transdisciplinarnost je vidljiva u temama koje su bile istraživane: odnos roditelja i djece u progonstvu, psihosocijalna prilagodba prognane djece i adolescenata, kontekstualni izvori i simptomi stresa prognane djece (M. Ajduković, 1993a,b,c, 1996; M. Ajduković i D. Ajduković, 1993, 1998; M. Ajduković, Miljević i Pećnik, 1992; M. Ajduković i Ljubotina, 1995); psihološka prilagodba prognanika (D. Ajduković, 1992), psihosocijalna prilagodba na progonstvo u starijoj životnoj dobi (M. Ajduković, 1994); pravni i psihološki aspekti obitelji u ratu (Alenčić i M. Ajduković, 1991); grupni oblici rada razvijeni za okolnosti rada u progonstvu (M. Ajduković i Čevizović, 1994; M. Ajduković, Čevizović i Kontak, 1995); psihosocijalne intervencije za osnaživanje djece u progonstvu (D. Ajduković i Joshi, 1999); intervencijski programi u zajednici (D. Ajduković i M. Ajduković, 2000, 2003); perspektive suživota nakon povratka povratnika u njihove zajednice opustošene ratom (Čorkalo i Kamenov, 1993), razvojni ishodi i antisocijalno ponašanje mladih koji odrastaju u etnički podijeljenim zajednicama (Štambuk, Ajduković i Čorkalo Biruški, 2015).

Konstrukt pravednog svijeta

Vjerovanje u pravedan svijet je konstrukt koji je na Odjelu (ranije odsjeku) za psihologiju Sveučilišta u Zadru niz godina dio istraživačkog programa pod vodstvom Vere Ćubele Adorić (Ćubela, 2001; Ćubela i Ivanov, 2000; Ćubela Adorić, 2004, 2011; Ćubela Adorić i Kvartuč, 2007). Za mjerenje ovog pojma konstruiran je niz mjernih instrumenata poput: Skala vjerovanja u pravedan svijet (Ćubela, 2002), Skala vjerovanja u nepravednost svijeta (Ćubela Adorić, 2012), Skala osjetljivosti na nepravdu (SON) i Skala imanentne i ultimativne pravde (Ćubela Adorić i Jurkin, 2010a,b), čije su metrijske karakteristike provjeravane (Ćubela, Proroković i Gregov, 1999).

Socijalno-psihološki aspekti maloljetničke delinkvencije i kriminaliteta

Istraživanja maloljetničke delinkvencije u našoj socijalnoj psihologiji imaju dugu tradiciju. Zvonarević je započeo ovaj smjer istraživanja još u svojoj doktorskoj disertaciji (1955), što se nastavilo u radovima koji su se bavili psihološkim aspektima

kriminaliteta (Tabaković, 1984; Bujanović-Pastuović, 1985) i mišljenjem građana o veličini kazne (Tabaković, Sušanj i Turčinović, 1991). Područje maloljetničke delinkvencije ostalo je snažno prisutno u socijalnoj psihologiji zahvaljujući Kljaićevim istraživanjima i otvaranju interdisciplinarnе suradnje s pravnicima (Bajer, Gajer i Kljaić, 1975) i posebice knjizi *Kasniji životni put delinkventne djece* (Bajer i Kljaić, 1990). Ovo je izuzetno djelo u kojem se kroz 10 godina pratio životni put djece koja su u prvoj točki istraživanja imala nepunih 14 godina, a u drugoj točki najveći broj ih je imao najmanje 22 godine. Ovakva istraživanja su vrlo rijetka u svijetu jer zahtijevaju puno resursa (ljudskih i materijalnih), tako da je u vrlo skromnim uvjetima hrvatske istraživačke scene ovo bio jedinstven pothvat. Među mnoštvom vrlo značajnih nalaza za praksu i teoriju socijalizacije djece i mladih sklonih devijantnom ponašanju, važno je istaknuti da su karakteristike djeteta i obitelji omogućile formiranje sklopa karakteristika kojim se može prognozirati buduće delinkventno ponašanje, naravno uz određenu razinu pogreške (Kljaić, 1982, 2007; Kljaić i Prišlin, 1984; Kljaić, Prišlin i Bajer, 1985, 1986). Rezultati su pokazali da je preko polovine sudionika nakon navršenih 14 godina prestalo činiti krivična djela, odnosno barem nisu bili evidentirani. Autori su to pripisali faktorima poput sazrijevanja, prilagođavanja društvenim normama, pozitivnoj izloženosti vršnjaka iz drugačijeg socijalnog okruženja (tijekom služenja vojnog roka) i donekle djelovanju odgojnih mjera. Pitanja svrhe, oblika i vremena primjene odgojnih mjera koja su autori istaknuli prije gotovo 30 godine jednako su ostala neodgovorena i danas. U području maloljetničke delinkvencije Kljaić je bio mentorski izrazito angažiran, što je pridonijelo proširivanju i produbljivanju područja.

Sljedeći značajan doprinos sustavnom istraživanju maloljetničkog neprihvatljivog ponašanja iz perspektive socijalne psihologije i unapređenju samoiskaza kao glavne tehnike za prikupljanje podataka od samih sudionika (nasuprot analizi sekundarne dokumentacije i službenih statističkih podataka) dala je Marina Ajduković (M. Ajduković, 1988a,b,1989, M. Ajduković i D. Ajduković, 1988). U sklopu istraživačkog programa duljeg trajanja sa suradnicama razvila je *Upitnik samoiskaza rizičnog i delinkventnog ponašanja mladih - SDRP-2007* (Ručević, M. Ajduković i Šincek, 2009) koji je korišten u brojnim istraživanjima. Ona se u seriji istraživanja sustavno bavila vrijednosnim orijentacijama maloljetnih delinkvenata (1988, 1987, 1989a), faktorima recidivizma maloljetnih počinitelja krivičnih djela poput zaposlenosti (1989b) i stila odgoja (1989c), mogućnosti socijalne integracije delinkvenata i stava okoline (M. Ajduković, D. Ajduković i Tadinac, 1984), rasprostranjenosti rizičnog i delinkventnog ponašanja djece i mladih u urbanim sredinama (M. Ajduković, Ručević i Šincek, 2008), razlikama između mladića s ranim i kasnim javljanjem društveno neprihvatljivog ponašanja (Šincek i M. Ajduković, 2012). Kamenov i suradnice s Edukacijsko-rehabili-

tacijskog fakulteta zanimale su se za stigmatizaciju osuđenika za krivična djela (Lotar, Kamenov i Lebedina Manzoni, 2010). Grupa s Instituta Ivo Pilar bavila se sa sklonosti adolescenata socijalnim devijacijama i antisocijalnim ponašanjima (Šakić, Franc i Mlačić, 2002) te povezanošću rizičnih i antisocijalnih ponašanja mlađih adolescenata s privrženosti školi (Vrselja, Sučić i Franc, 2009). Šincek je ispitivala utjecaj vršnjaka i spremnost na rizično ponašanje mladih (2011).

Bliski odnosi, partnerstvo i privrženost

Bliski odnosi su tema u socijalnoj psihologiji o kojoj svi udžbenici u dijelu o socijalnim odnosima imaju zasebna poglavlja. U hrvatsku socijalnu psihologiju ovu su temu uvele Željka Kamenov, Margareta Jelić i Vera Čubela. Jedno od prvih istraživanja u ovom području je ono Kamenov i Jelić (2003) u kojem je modificiran strani instrument za mjerenje privrženosti u različitim vrstama bliskih odnosa, a koji je bio originalno konstruiran za mjerenje konstrukta privrženosti u ljubavnim vezama. Skraćeni upitnik je zadržao dva faktora: anksioznost i izbjegavanje te je bio visoko pouzdan. Budući da su strana istraživanja prvenstveno usmjerena na ispitivanje privrženosti u partnerskim odnosima, Kamenov i Jelić (2005) su postavile pitanje kako je to u drugim oblicima veza. Prema teoriji, stil privrženosti koji se usvoji u djetinjstvu definira strukturu i kvalitetu kasnijih odnosa s različitim značajnim osobama, dakle ne samo između partnera, već i s članovima obitelji i prijateljima. Stoga je ispitivana stabilnost stilova privrženosti studenata u romantičkim vezama, prijateljstvima i obiteljskim odnosima (Kamenov i Jelić, 2005; Kamenov, 2007). Utvrđeno je da osobe imaju sigurniju privrženost s članovima obitelji i prijateljima nego s partnerima, a jedini stil koji je bio relativno stabilan u različitim odnosima je bila sigurna privrženost. Nesigurna privrženost u romantičnim vezama se nadoknađivala sigurnijom u ostalim, manje ugrožavajućim vezama s prijateljima i članovima obitelji. Nalazi da ljudi mogu imati različite stilove privrženosti tijekom života i u različitim vrstama odnosa bacaju drugačije svjetlo na klasičnu teoriju privrženosti (Marušić, Kamenov i Jelić, 2006). Kasnije je dodatno istraživana privrženost među prijateljima (Marušić, Kamenov i Jelić, 2011; Lotar Rihtarić i Kamenov, 2013). Istraživana je i privrženost u bliskim odnosima tijekom različitih životnih razdoblja, tj. u adolescenciji i odrasloj dobi (Kamenov, Jelić i Lotar Rihtarić, 2014). Inače, istraživanja osobina partnerstva, romantičnih veza i brakova počivaju na ispitivanju dijada, tj. oba člana para, što ih čini posebno zahtjevnim i osjetljivima, a to je napravljeno u više istraživanja u ovom području.

Pitanje po čemu se razlikuju uspješne i neuspješne ljubavne veze, koji su prediktori zadovoljstva ljubavnom vezom te njezine kvalitete i stabilnosti bili su predmetom opsežnog istraživanja parova koji žive zajedno (Tadinac, Kamenov, Jelić i Hromatko, 2007). Pokazalo se da su zadovoljstvo i kvaliteta vezom pove-

zani s visokom procjenom vlastite vrijednosti kao partnera i još višom procjenom vrijednosti partnera, čestinom pozitivnih interakcija, zadovoljstvom seksualnim životom i udjelom u odlučivanju, raspodjelom poslova i financijskih izdataka. Stabilnost veze ovisila je dotadašnjem ulaganju u vezu, sukladno socijalno-psihološkim teorijama. Članovi uspješnih parova smatraju da su profitirali svojom vezom obzirom na partnerovu i vlastitu vrijednost na tržištu, imaju niže izbjegavanje i anksioznost, seksualno su zadovoljniji i procjenjuju partnera komunikacijski kompetentnijim. Kvaliteta sadašnjih odnosa (romantičnih i s obitelji) povezana je s kvalitetom odnosa između roditelja u vrijeme odrastanja sudionika istraživanja (Jelić i Kamenov, 2015). Emocionalno pozitivna ili sukobljujuća ponašanja pridonose zadovoljstvu brakom u većoj mjeri nego osjećaj ljubavi, ali osobe koje više pokazuju i percipiraju ljubav više su zadovoljne brakom (Jelić, Kamenov i Huić, 2014).

U drugim istraživanjima bliskih odnosa i partnerstva teme su uključivale: atribuciju partnerova negativnog ponašanja i kvalitetu braka (Ćubela i Rakić, 2001); taktike samopredstavljanja muškaraca i žena ovisno o vrsti odnosa s ciljnom osobom (Jelić i Ištok-Novak, 2014); kvalitetu i stabilnost odnosa u funkciji podjele moći u odlučivanju i obiteljskih obaveza (Kamenov, Jelić, Tadinac i Hromatko, 2007; Bartolac i Kamenov, 2011, 2013); partnerske odnose u kontekstu roda i rodni uloga, iskustva rodno neravnopravnog odnosa u obitelji (Kamenov, Huić i Jugović, 2011); međukulturnu stabilnost prediktora bračnog zadovoljstva koje je pokazalo da postoji malo sličnosti između hrvatskih i iranskih parova (Tadinac, Bajoghli, Joshagani, Hromatko, Jelić i Kamenov, 2012); odnos između osobina ličnosti i privrženosti partnerima (Marušić, Kamenov i Jelić, 2006; Jozić, Milas i Mlačić, 2011).

Ćubela i suradnice sustavno su se bavile prilagodbom i razvojem instrumenta za mjerenje različitih aspekata partnerskog odnosa: Skala zadovoljstva brakom (Ćubela Adorić, Mičić i Nekić, 2014), Skala sklonosti idealiziranju braka (Ćubela Adorić i Juranić, 2010), Skala uspješnosti rješavanja bračnih konflikata (Ćubela Adorić i Kovač, 2010), Skala percipirane pravednosti u braku (Ćubela Adorić i Mičić, 2010), Skala bračne stabilnosti (Ćubela Adorić, i Vugdელიja, 2010), Upitnik bračne usklađenosti (Ćubela, 2002), Skala zadovoljstva brakom (Ćubela Adorić, Mičić i Nekić, 2014).

Uz to Ćubela (2006) je napisala temeljiti pregled spoznaja o bliskim odnosim u odrasloj i starijoj dobi, a Jelić (2009a) prikaz odnosa između privlačnosti, privrženosti i ljubavi.

Rodne uloge i rodni identitet

Rodne uloge i rodni identitet područja su za koje interes u našoj socijalnoj psihologiji počinje osamdesetih godina prošlog stoljeća. Kasnije se to proširuje i na socijalno-psihološka pitanja odnosa prema seksualnim manjinama u suvremenom hrvatskom društvu.

Jedno od ranih kvaziekperimentalnih istraživanja odnosilo se na ulogu spola u procjeni karakteristika ciljne osobe (Bezinović, Raboteg-Šarić i Božičević, 1981) koje je pokazalo su mlade žene različito procjenjivale osobe s istim biografijama ovisno o tome jesu li mislile da se radi o ženama ili muškarcima, a netradicionalno ponašanje muškaraca su negativnije procijenile nego isto takvo ponašanje ženskih osoba. Socijalizaciju stereotipa spolne uloge kod djece predškolske dobi ispitala je Hudek (1986), a malo kasnije su ispitivani stavovi adolescenata prema rodnoj jednakosti u različitim područjima života (Raboteg-Šarić i Ravlić, 1990). Raboteg-Šarić konstruirala je instrument za ispitivanje stavova o ravnopravnosti spolova (2002).

Do sada najveće istraživanje o rodnoj ravnopravnosti provedeno na nacionalno reprezentativnom uzorku građana bavilo se stavovima, percepcijom, iskustvima s rodnom ravnopravnosti i odnosom prema rodnoj diskriminaciji objavljeno je u knjizi koju su uredile Kamenov i Galić (2011), a autori su bili D. Ajduković, Baranović, Galić, Jelić, Jugović, Huić, Kamenov i Leinert-Novosel. U poglavljima su izložene teorijske i empirijske spoznaje o rodnim pitanjima u obitelji, poput socijalizacije djece i rodno tipizirana ponašanja u obitelji, podjela kućanskih poslova i brige o djeci između roditelja, sudjelovanje partnera u donošenju odluka i upravljanju financijskim resursima obitelji. Analizirane su dobne, spolne i regionalne razlike te sklonost rodnoj diskriminaciji u četiri životna područja – obitelji, obrazovanju, tržištu rada i politici, kao i načini reagiranja na rodnu diskriminaciju. Rezultati jasno upućuju da u Hrvatskoj ravnopravnost žena i muškaraca u obitelji nije postignuta. Obiteljske odnose karakterizira nejednaka podjela obveza između žena i muškaraca te nejednak tretman muške i ženske djece. Od žena se očekuje da preuzmu većinu brige o djeci i kući, premda su zaposlene kao i njihovi partneri. Kroz nejednak tretman sinova i kćeri daje se na znanje kakva su očekivanja od svakog spola i kakve bi uloge trebali preuzeti u obitelji. Više rodne diskriminacije se doživljava u primarnim obiteljima nego u onima koje su sudionici zasnovali, a nejednak tretman znatno je bio češći od roditelja nego partnera, odnosno partnerice. Podjela moći između partnera u donošenju važnih odluka i upravljanju obiteljskim financijama percipira se znatno ravnopravnijom. Iz toga se moglo zaključiti da su u hrvatskom društvu žene u obiteljima uglavnom ravnopravne muškarcima u odlučivanju i upravljanju novcem. U području obrazovanja žene, mlađi i obrazovaniji, te sudionici iz urbanih sredina skloniji su ravnopravnijim stavovima. Pritom je utvrđeno da same žene u znatnom broju

podržavaju promicanje tradicionalne slike žene preferencijom stereotipnih izbora škola i zanimanja. Oko 50% žena te jedna trećina muškaraca su bili izloženi nekoj vrsti neravnopravnog tretmana u primarnoj obitelji, i to podjednako od oba roditelja. Žene koje su doživjele rodnu diskriminaciju percipiraju više rodne diskriminacije u suvremenom hrvatskom društvu nego žene koje nisu imale to iskustvo. Bez obzira na spol, sudionici koji su doživjeli rodnu diskriminaciju imaju egalitarnije stavove prema rodnim ulogama i spremniji su se uključiti u akcije za smanjivanje rodne diskriminacije. Nalazi su uglavnom potvrdili kako je u našoj kulturi još uvijek prisutan jak utjecaj tradicionalnih socijalnih normi vezanih uz rodne uloge koji se prvenstveno očituje u spremnosti na rodno neravnopravno postupanje.

Rodni stereotipi o zanimanjima važniji su za odabir vrste škole i područja studija nego što su to rodne uloge (Jugović, 2010, 2015). Učenici srednjih škola su se umjereno slagali sa stereotipnim prikazom žena i muškaraca u medijima, a djevojke su bile osjetljivije na takvo prikazivanje žena. Kod mladića je jedan od prediktora podržavanja stereotipiziranog izgleda, osobina i uloga žena bila usvojena maskulina rodna uloga (Bubalo i Jelić, 2015).

Pregledom više od 40 hrvatskih istraživanja o partnerskim odnosima u kontekstu roda i rodnih uloga Kamenov, Huić i Jugović (2014) su ustvrdile da su rodne razlike male i često nestabilne. Smatraju da se ne može govoriti o muškoj i ženskoj vrsti partnerskog odnosa jer podaci pokazuju da su muškarci i žene mnogo više međusobno slični nego različiti na većini dimenzija i aspekata koji su važni za bliske odnose. Tijekom razvoja instrumenta za ispitivanje rodnih uloga u adolescenciji pokazalo se da se rodne uloge u toj dobi očituju u različitim očekivanjima od mladića i djevojaka u širokom spektru osobina, ponašanja i interesa vezanih uz školu, obitelj, slobodno vrijeme, izgled i intimne odnose (Jugović i Kamenov, 2008). Također je nađeno da je koncept rodnih uloga u adolescenciji kompleksniji od postojećih definicija te da postoje specifičnosti rodnih uloga u hrvatskom kontekstu u odnosu na druga društva.

Specifičnosti socijalno-psiholoških aspekata seksualnih manjina predstavljaju novu temu koja je bile predmetom nekoliko istraživanja. Istraživani su stigmatizacija (Jugović, Pikić i Bokan, 2006) i nasilje nad lezbijkama, gejevima i biseksualnim osobama (Pikić i Jugović, 2006), koji su pokazali da pripadnici ovih skupina osjećaju snažnu stigmatizaciju i da ih je preko polovice doživjelo neki oblik nasilja u prethodne četiri godine. Uvjerenja o rodnim ulogama i istospolnim odnosima ispitana na nacionalno reprezentativnim uzorcima u Hrvatskoj i Sloveniji su kod žena bila egalitarnija i manje homonegativna nego muškaraca, kao i kod nereligioznih u odnosu na religiozne (Jugović i Ančić, 2013). Istraživanje o stavovima studenata o pravima osoba homoseksualne orijentacije provedeno je na velikom uzorku studenata u razdoblju kada se u Hrvatskoj pripremao

Zakon o životnom partnerstvu osoba istog spola, koji je u dijelu javnosti izazivao snažene prijepore (Huić, Jugović i Kamenov, 2015). Najveća podrška je bila za ravnopravnost u svijetu rada, a mala za prava usvajanja djece, sklapanja braka i medicinski potpomognutu oplodnju. Prava su više podržavale studentice, osobe s manje izraženim modernim predrasudama prema homoseksualnim osobama, manje religiozni te oni koji su imali više kontakta s homoseksualnim osobama. Jedno istraživanje se bavilo strategijama održavanja prijateljstava i zadovoljstvom istospolnim prijateljima (Huić i Smolčić, 2015).

Agresija i različiti pojavnici nasilja

Agresija i nasilje su područje socijalne psihologije koje pobuđuje veliki interes zbog toga što nema osobe bez iskustva s agresijom i nekim oblikom nasilja. Stoga je logično da su različite teorije nastojale objasniti korijene, pravilnosti u razvoju agresije i nasilja na međuosobnoj i međugrupnoj razini, kao i postupke za njihovo smanjivanje i preveniranje. Kod nas je agresija istraživana korištenjem eksperimentalnog pristupa, poput situacijskih determinanti agresivnosti uz provjeravanje postavki teorija agresivnosti (Žužul, 1987), uloge računalnih igara i agresivnog ponašanja (Frappanti-Roglić, 1998). No, većinom su u radovima iz područja nasilja korišteni drugi pristupi, pretežno korelacijski. Na primjer, u istraživanju latentne i manifestne agresivnosti i dimenzija ličnosti (Poljuha i Žužul, 1987), atribucijama seksualnog nasilja u ratu i miru (Raboteg-Šarić, Rijavec i Olujić, 1997), agresivnog i prosocijalnog ponašanja djece (M. Ajduković, Rajhvajn Bulat i Sladović Franz, 2008). Ovo područje socijalne psihologije karakterizira znatna publicistička aktivnost, uključujući programske smjernice i dokumente u vezi prevencije i tretmana za zaustavljanje nasilja. Ciljne grupe u istraživanjima najčešće su bila djeca, tako da su od različitih aspekata suzbijanja nasilja nad djecom ovdje probrani samo neki primjeri: stavovi stručnjaka o suzbijanju zlostavljanja djece (M. Ajduković, 1991; M. Ajduković, Petak i Mršić, 1992; M. Ajduković, Sušac i Rajter, 2011), nasilje nad djecom u obitelji (M. Ajduković, 2001; Pećnik, 2001), nasilju nad ženama u obitelji (M. Ajduković, 2000; M. Ajduković i Pavleković, 2000), psihosocijalne intervencije s počiniteljima nasilja u obitelji (M. Ajduković, 2004), nasilje u obitelji (M. Ajduković i Pećnik, 1994; M. Ajduković, 2003), smjernice za planiranje, provedbu i evaluaciju preventivskih i tretmanskih programa zaštite djece od nasilja (M. Ajduković i Marohnić, 2010), nasilje u vezama mladih (M. Ajduković i Ručević, 2009; dD. Ajduković, M. Ajduković, Cesar, Kamenov, Löw, i Sušac, 2011).

Znatno je manje radova koji su se bavili nasiljem u drugim populacijama, poput starijih osoba: razvoj skale za procjenu osjetljivosti za nasilje nad starijima u obitelji (M. Ajduković, Muslić i Rusac, 2008; Rusac i M. Ajduković, 2009), ispitivanje osjetljivosti studenata za nasilje nad starijima (Muslić, Rusac i M. Ajduković, 2009), obiteljsko nasilje nad starijim osobama (M. Ajduković, Ogresta i Rusac, 2009).

Znanja iz socijalne psihologije bliskih odnosa, grupa, promjene stavova, atribucija i samopoimanja našla su praktičnu primjenu u preventivnim programima i razvoju tretmana za suzbijanje nasilja u bliskim odnosima, partnerstvu i obitelji. Stoga su nakon testiranja programa izrađeni brojni priručnici koje koriste psiholozi i stručnjaci u drugim disciplinama, kao što su: psihosocijalni tretman počinitelja nasilja u obitelji (Jusupović, Žižak, D. Ajduković, Kraljević, M. Ajduković i Vrban, 2008), priručnik o provedbi *Protokola o postupanju u slučaju obiteljskog nasilja* (D. Ajduković, 2010), prevencija nasilja u mladenačkim vezama (D. Ajduković, 2011). Radilo se na promicanju razumijevanja uzroka nasilja i načina njegovog suzbijanja te istraživala učinkovitost intervencija (D. Ajduković, 2009, 2012; D. Ajduković i M. Ajduković, 2010; D. Ajduković, Löw i Sušac, 2011; D. Ajduković i Jusupović, 2012; D. Ajduković i Löw Stanić, 2014).

Prosocijalno ponašanje

Prosocijalno ponašanje je područje koje se u našoj socijalnoj psihologiji intenzivno istraživalo u jednom razdoblju, da bi interes zatim opao. Početna istraživanja bavila su se karakteristikama osoba u nevolji i pomaganjem u stvarnoj životnoj situaciji (Raboteg-Šarić i Šarić, 1984), motivacijom za darivanje krvi (Raboteg-Šarić i Kapetanović, 1993), starim pitanjem nalazi li se u osnovi pomaganja drugima egoizam ili altruizam (Raboteg-Šarić, 1984/1985) i definiranjem i mjerenjem empatije u socijalno-psihološkim istraživanjima (Raboteg-Šarić, 1986/1987). Ista je autorica kasnije izradila skalu za mjerenje altruizma (Raboteg-Šarić, 2002). Najopsežniji pregled prosocijalnog ponašanja dala je Zora Raboteg-Šarić u knjizi *Psihologija altruizma* (1995) koja se temelji na njevoj doktorskoj disertaciji (1993). Samo istraživanje je uključilo izradu skala za mjerenje empatije i za mjerenje altruističnog ponašanja. Pokazalo se da se osobe s razvijenijom sposobnosti doživljavanja emocionalne empatije ponašaju altruističnije, a da je emocionalna komponenta prosocijalne motivacije važnija od kognitivne. Povezanost između emocionalne empatije i altruističnog ponašanja jača je u osoba koje su usvojile zrelije moralno rasuđivanje. Zanimljivo je istraživanje koje je koristilo kombinaciju longitudinalnog i transverznog nacrtu u kojem je korištena metoda sistematskog opažanja predškolske djece u pogledu njihovog prosocijalnog i agresivnog ponašanja godinu dana prije rata i godinu dana kasnije (Raboteg-Šarić, Žužul i Keresteš, 1994). Pokazalo se da je rat imao snažan utjecaj na povećanje prosocijalnog, ali ne i agresivnog ponašanja.

Istraživanja prosocijalnog ponašanja nastavila je Brkljačić, zanimajući se prvenstveno za psihologijske aspekte doniranja organa (Brkljačić, 1999, 2002, 2003; Brkljačić, Ferić i Rihtar, 2003; Brkljačić i Franc, 2005) i stavove prema donaciji organa (Topić, Brkljačić i Grahovac, 2006).

Neka prepoznatljiva ostala područja naše socijalne psihologije

Među ostalim područjima naše socijalne psihologije ili grana koja su izrasle iz nje, valja spomenuti nekoliko koje se razlikuju po vremenu nastanka i razvoju, a i po opsegu istraživanja ili primjene u praksi. Sigurno u ovom prikazu nedostaju neka područja koja su sporadično istraživana ili koja bi netko drugi uvrstio u prikaz socijalne psihologije u nas, ali su ovaj izbor nalagali praktični razlozi.

Samopoimanje i samopoštovanje

Stvaranje pojma o sebi i slike o sebi je područje u kojem se usko isprepleću socijalno-psihološki konstrukti, proces socijalizacije, ličnosti i razvojne psihologije (vidi prilog Katice Lacković-Grgin u ovoj knjizi). Odgovor na pitanje „Tko sam ja?“ suština je pojma o sebi i osobnom identitetu, a proizvod je složenog međudnosa između svijesti o sebi koja se formira u odnosu na socijalnu okolinu. Stoga je bitan dio pojma o sebi odnos s drugim ljudima, interpretiranje prošlih socijalnih iskustava, uvjerenja o sebi u socijalnom okruženju, usporedba sebe i drugih itd. Socijalna evaluacija, kao bitan element formiranja pojma o sebi, nailazi na praktične probleme u operacionalizaciji i mjerenju, što su istražili Burušić, Milas i Rimac (2003). Na uzorku studentica i studenata primijenili su niz ljestvica koje barem nominalno opisuju različite vidove socijalne evaluacije i provjerili su može li se konstrukt socijalne evaluacije svesti na manji broj temeljnih faktora. Našli su da postoji velika povezanost nominalno raznorodnih konstrukata te da se socijalna evaluacija zaista može opisati manjim brojem faktora. Samopoimanjem iz perspektive socijalne psihologije najviše se bavila Margareta Jelić. Ispitivala je odnos samopoimanja i samopoštovanja (Jelić, 2008, 2009b), ulogu samopoštovanja u unutargrupnoj i međugrupnoj pristranosti (Jelić, 2009c), raspravljala je o novom konstrukt sigurnosti samopoštovanja kao mogućem odgovoru na problem operacionalizacije razine samopoštovanja i njegovog kontekstualnog variranja (Jelić, 2012). Vrlo je korisno da je validirala hrvatsku verziju skale socijalnog samopoštovanja (Jelić, 2009d) i provjerila mogućnost korištenja *Testa implicitnih asocijacija* za mjerenje samopoštovanja (Jelić i Tonković, 2009).

Ekološka psihologija

Ekološka psihologija se bavi uzajamnim odnosom čovjeka i fizičke okoline koja je proizvod čovjekovog djelovanja, pri čemu socijalni kontekst stvara simbolička značenja i praktične okolnosti u kojima se odvija čovjekovo ponašanje. Zbog toga se socijalna psihologija smatra izvorištem ekološke psihologije. Ova grana psihologije počela se razvijati osamdesetih godina prošlog stoljeća s intenzivnom produkcijom sljedećih desetak godina, nakon čega je zamrla, ali se vide znakovi oživljavanja u najnovije vrijeme. Objavljeni radovi bavili su se definiranjem uloge

ekološke psihologije (D. Ajduković, 1984, 1987, 1991), psihologijskim aspektima stanovanja (D. Ajduković, Jusupović i Vučinić, 1980; D. Ajduković, 1984), osobnog prostora (D. Ajduković i Bistrović, 1987; D. Ajduković, 1988; Vranić, 2003), psihosocijalne klime (D. Ajduković, 1990; D. Ajduković i Kulenović, 1990; M. Ajduković, D. Ajduković i Kulenović, 1991; M. Ajduković, Prišlin i D. Ajduković, 1991), percepcije okolinskih opasnosti (Čorkalo, 1992, 1995, 1996), urbane okoline (D. Ajduković i Čorkalo, 1992; Jelić i Löw Stanić, 2014; Jelić, Šeruga i Mikloušić, 2014).

Socijalizacija u uvjetima siromaštva

Socijalno funkcioniranje i socijalizacija u uvjetima siromaštva kao socijalno-psihološki relevantna pojava predmet je novog interesa naših psihologa. To je još jedan primjer odgovora socijalne psihologije na procese u društvu koji se izravno odražavaju na ponašanje ljudi. U ovom slučaju riječ je o odrazu dramatičnog pogoršanja socijalnog konteksta zbog dugotrajne ekonomske krize koja je na psihološkom planu povećala nesigurnost, neizvjesnost i psihološku uznemirenost, rizike za funkcioniranje obitelji. Ovo je izrazito transdisciplinarno područje u kojem se prepliću psihologija, socijalni rad i socijalna politika. Prva istraživanja su pokazala da su ekonomske teškoće kao socijalno-situacijski stresor prethodnik nasilja nad djecom i dio najnovijih modela obiteljskog stresa (M. Ajduković i Rajter, 2014). Subjektivni indikatori socioekonomskog statusa su značajniji od objektivnih pokazatelja u objašnjavanju psihičkih poteškoća adolescenata, a percepcija financijskih poteškoća odražava i psihološko značenje koje im ljudi pogođeni teškoćama pridaju (M. Ajduković i Rajhvajn Bulat, 2012). Može se očekivati da će ovo područje biti još dugo u fokusu barem jedne istraživačke grupe u Hrvatskoj.

Udžbenički tekstovi iz socijalne psihologije

Nastava iz socijalne psihologije se u nas u početku temeljila na radovima prvih nastavnika, zatim niz godina na Zvonarevićevoj *Socijalnoj psihologiji* (1967), osamdesetih godina su postali dostupniji udžbenici američkih autora na engleskome. Primjer su prijevodi udžbenika socijalne psihologije, poput Hewstone i Ströbe (2003), Pennington (2004), Aronson, Wilson i Akert (2005), Brown (2006). U kontekstu širenja znanja o nekim dijelovima socijalne psihologije treba znati da se o njima pisalo u gimnazijskim udžbenicima (Zvonarević, 1962; Šverko i suradnici, 1992; Bratko, 2001). Uz to valja istaknuti udžbenike iz socijalne psihologije za studente prava (Petković i Magdalenić, 1971; Sorokin, 1967; Sorokin i Magdalenić 1982). Još uvijek jedini udžbenik grupnog rada napisala je M. Ajduković (1977). Za potrebe specifične publike u vojsci Milas i Ćubela (2000) su napisali vrlo pregledno poglavlje o stavovima, predrasudama i stereotipima. U udžbeniku

Primijenjena psihologija: pitanja i odgovori, koji je uredila Dinka Čorkalo Biruški (2009) sadržaji iz socijalne psihologije obrađeni su u četiri od 20 poglavlja. Knjiga *Istraživačke metode u psihologiji i drugim društvenim znanostima* Gorana Milasa (2009) postala je nezamjenjiv udžbenik u podučavanju metoda koje se primjenjuju u socijalnoj psihologiji.

Zaključak

Socijalna psihologija u Hrvatskoj počela se razvijati ranih pedesetih godina prošlog stoljeća u odvojenosti od tada suvremenih spoznaja, metoda i tema u svijetu. Kao i drugdje, njezino je obilježje uvijek bilo i ostalo nastojanje da na znanstveni način odgovori na aktualne izazove koje nose društveni procesi i svakodnevni život u realnom socijalnom okruženju. To je prepoznatljivo tijekom četiriju razdoblja razvoja hrvatske socijalne psihologije. Sedamdesetih godina prošlog stoljeća počinje korištenje paradigme eksperimentalne socijalne psihologije i uspostavljanje komunikacije sa socijalnim psiholozima u svijetu. Krajem trećeg razvojnog razdoblja, od 1980-ih godina, dolazi do znatnog porasta interesa za socijalnu psihologiju, što je vidljivo u velikom povećanju broja istraživanja od kojih se neka bave provjeravanjem temeljnih pretpostavki teorija socijalne psihologije, a druga primijenjenom socijalnom psihologijom, broju doktorskih disertacija, magistarskih radova i zanimanju studenata. Devedesete godine vrijeme su uspostavljanja nekoliko snažnih istraživačkih grupa koje se bave suvremenim temama i ravnopravno sudjeluju u međunarodnoj istraživačkoj zajednici, što se učvrstilo i proširilo u protekla dva desetljeća. Vrlo solidna kadrovska baza i smiono otvaranje novih područja istraživanja i prakse u našoj socijalnoj psihologiji osobina je četvrtog razvojnog razdoblja, što garantira da će ova grana psihologije i dalje uspješno napredovati i odgovarati na nove izazove.

Literatura

- Ajduković, D. (1984a). Psiholgijski pogled na jedan aspekt društvene krize. *Primijenjena psihologija*, 5, 244-247.
- Ajduković, D. (1984b). Psiholgijski problemi istraživanja kvalitete stanovanja. U: K. Lacković Grgin (ur.), *Zbornik radova "VI Dani psihologije"* (str. 47-54). Zadar: Filozofski fakultet,
- Ajduković, D. (1987). O psiholgijskom pristupu ekološkim problemima. *Sveske Jugoslavenskog centra za teoriju i praksu samoupravljanja*, 6, 59-64.
- Ajduković, D. (1988). A contribution to the methodology of personal space research. *Psychologische Beiträge*, 30, 198-208.
- Ajduković, D. (1990). Psychosocial climate in correctional institutions: Which attributes describe it? *Environment & Behavior*, 22, 420-432.
- Ajduković, D. (1991). Čovjekova okolina i psihologija. U: V. Kolesarić, M. Krizmanić i B. Petz (ur.), *Uvod u suvremenu psihologiju* (str. 449-509). Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.

- Ajduković, D. (1992). Psychological adaptation problems among displaced people. *Psychologische Beiträge*, 34, 157-164.
- Ajduković, D. (1993a). Model pružanja psihološke pomoći prognanicima. U: D. Ajduković (ur.), *Psihološke dimenzije progona* (str. 25-42). Zagreb: Alinea.
- Ajduković, D. (1993b). Psihološke okolnosti progona i izbjeglištva. U: D. Ajduković (ur.), *Psihološke dimenzije progona* (str. 11-24). Zagreb: Alinea.
- Ajduković, D. (1996). Psihološke okolnosti življenja u progona i psihosocijalna pomoć. U: J. Pregrad (ur.), *Stres, trauma, oporavak* (str. 217-228). Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.
- Ajduković, D. (ur.) (2003). *Socijalna rekonstrukcija zajednice: Psihološki procesi, rješavanje sukoba i socijalna akcija*. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.
- Ajduković, D. (2004). Social contexts of traumatization and healing. *Medicine, Conflict and Survival*, 20(2), 120-135.
- Ajduković, D. (2005). Social (re)construction of a local community after massive traumatization. U: M. J. Friedman i A. Mikus-Kos (ur.), *Promoting the psychosocial well being of children following war and terrorism* (str. 3-9). Amsterdam: IOS Press.
- Ajduković, D. (2006). Barriers to social reconstruction of communities in the aftermath of organized violence. U: U. Ewald i K. Turković (ur.), *Large scale victimization as a potential source of terrorist activities* (str. 269-277). Amsterdam: IOS Press.
- Ajduković, D. (2009). Uloga muškaraca u zaustavljanju nasilja nad ženama. *Vjesnik Đakovačko-osječke nadbiskupije i Srijemske biskupije*, 825-828.
- Ajduković, D. (ur.) (2010). *Priručnik o provedbi Protokola o postupanju u slučaju obiteljskog nasilja*. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć i UNDP.
- Ajduković, D. (ur.) (2011). *Prevenција nasilja u mladenačkim vezama: Priručnik za voditelje programa*. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.
- Ajduković, D. (2012). Prevenција nasilja u mladenačkim vezama. U: V. Božičević, S. Brlas, i M. Gulin (ur.), *Psihologija u zaštiti mentalnog zdravlja* (str. 183-198). Virovitica: Zavod za javno zdravstvo „Sveti Rok“ Virovitičko-podravske županije.
- Ajduković, D. (2015). Online istraživanja: Metodološki izazovi i zamke. U: Zarevski, P., Jurin, T., i Modić Stanke, K. (ur.), *Sažeci priopćenja 22. Dani Ramira i Zorana Bujasa* (str. 102). Zagreb: Filozofski fakultet.
- Ajduković, D. i Ajduković, M. (1989). Struktura stavova studenata o problemima vezanim uz AIDS. *Primijenjena psihologija*, 10(3), 185-194.
- Ajduković, D., & Ajduković, M. (1991). University students and AIDS: Knowledge, attitudes and behavioral adjustment. *Psychological Reports*, 69, 203-210.
- Ajduković, D., & Ajduković, M. (2000). Community based program in meeting the psychosocial needs of children in a resettlement process. U: U. Van Willigen (ur.), *Health hazards of organized violence in children: Coping and protective factors* (str. 169-177). Utrecht: Stichting Pharos.
- Ajduković, D., & Ajduković, M. (2003). Systemic approaches to early interventions in community affected by organized violence. U: R. Orner i U. Schnyder (ur.), *Reconstructing early interventions after trauma. Innovations in the care of survivors* (str. 82-92). Oxford: Oxford University Press.
- Ajduković, D., & Ajduković, M. (2010). Nasilje u obitelji: što zdravstveni djelatnici mogu učiniti. *Medicina Fluminensis*, 46(3), 292-299.
- Ajduković, D., Ajduković, M., Cesar, S., Kamenov, Ž., Löw, A. i Sušac, N. (2011). *Prevenција nasilja u mladenačkim vezama*. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.

- Ajduković, D., Ajduković, M. i Prišlin, R. (1991). *AIDS i mladi - psihosocijalne dimenzije*. Zagreb: Medicinska naklada – Zagreb.
- Ajduković, D., Ajduković, M., & Prišlin, R. (1992). Predicting AIDS-induced behavioral change in the general population of young people. *Journal of Applied Social Psychology*, 22, 1776-1795.
- Ajduković, D. i Bistrović, E. (1987). Prilog grafičkoj metodi istraživanja kognitivnih prostornih mapa. *Revija za psihologiju*, 17, 67-80.
- Ajduković, D. i Čorkalo, D. (1992). Empirijsko utvrđivanje simbola grada. *Socijalna ekologija*, 1(3), 309-320.
- Ajduković, D. i Čorkalo, D. (2004a). *Socijalni kontekst kao izazov za "Novu vukovarsku školu"*. U: Lj. Gehrecke (ur.), *Nova vukovarska škola* (str. 23-32). Vukovar: Europski dom Vukovar.
- Ajduković, D., & Čorkalo, D. (2004b). Trust and betrayal in war. U: E. Stover i H. Weinstein (ur.), *My neighbor, my enemy: Justice and community in the aftermath of mass atrocity* (str. 287-302). Cambridge University Press.
- Ajduković, D., Čorkalo Biruski, D. i Löw Stanić, A. (2012). *Mjerenje socijalne rekonstrukcije: Skala socijalne rekonstrukcije SORS-21*. Zagreb: Filozofski fakultet, neobjavljena projektna dokumentacija.
- Ajduković, D.; & Joshi, P. (ur.) (1999). *Empowering children: Psychosocial assistance under difficult circumstances*. Zagreb: Society for Psychological Assistance.
- Ajduković, D. i Jusupović, D. (2012). Suradnja u lokalnoj zajednici: model, iskustva i evaluacija unapređenja međusektorske suradnje u suzbijanju nasilja u obitelji. U: V. Božičević, S. Brlas i M. Gulin (ur.), *Psihologija u zaštiti mentalnog zdravlja* (str. 409-424). Virovitica: Zavod za javno zdravstvo „Sveti Rok“ Virovitičko-podravske županije.
- Ajduković, D., Jusupović, D. i Vučinić, G. (1980). Neki psihologijski aspekti stanovanja. *Primijenjena psihologija*, 1, 181-191.
- Ajduković, D., Kljaić, S., Prišlin, R. i Szabo, S. (1984). Usporedba dvaju načina konstruiranja skala za mjerenje stavova metodom procjena veličina. *Revija za psihologiju*, 14, 1-10.
- Ajduković, D., Kljaić, S., Prišlin, R. i Szabo, S. (1986). Provjera efekta uvježbavanja u postupku procjenjivanja veličina stavova. *Primijenjena psihologija*, 7, 318-326.
- Ajduković, D., Kljaić, S., Prišlin, R., & Szabo, S. (1987). Development of scales for the measurement of attitudes by the magnitude estimation method. *Acta Instituti Psychologici*, 17, (95), 31-38.
- Ajduković, D., Kljaić, S., Prišlin, R. i Szabo, S. (1987). Metrijske karakteristike skala za mjerenje stavova konstruiranih Thurstoneovim i Stevnskim postupkom. U: T. Grgin (ur.), *Zbornik radova VI. Dani psihologije* (str. 51-56). Zadar: Filozofski fakultet.
- Ajduković, D., Kljaić, S., Prišlin, R. i Szabo, S. (1987). Utjecaj stava sudaca na skalne vrijednosti tvrdnji. *Primijenjena psihologija*, 8, 51-58.
- Ajduković, D., Kljaić, S., Prišlin, R. i Szabo, S. (1988). Raspon procjenjivanih stavova i njihove skalne vrijednosti kod metode procjena veličina. *Revija za psihologiju*, 18, 19-29.
- Ajduković, D., Kljaić, S., Prišlin, R. i Szabo, S. (1989). Utjecaj kompozicije i intenziteta tvrdnji na skale stavova konstruirane metodom procjena veličina. *Primijenjena psihologija*, 10, 269-277.
- Ajduković, D. i Kulenović, A. (1990). Konstrukcija skale psihosocijalne klime u penalnim ustanovama. *Penološke teme*, 5, 207-213.
- Ajduković, D. i Löw Stanić, A. (2014). Prevencija i djelotvorno pristupanje nasilju u vezama mladih putem školskog sustava. U: I. Zenzerović Šloser i L. Jurman (ur.), *Nasilje ostavlja tragove* (str. 160 – 172). Zagreb: Centar za mirovne studije.

- Ajduković, D., Löw, A. i Sušac, N. (2011). Rodne razlike i prediktori partnerskog nasilja u mladenačkim vezama. *Ljetopis socijalnog rada*, 3, 527-553.
- Ajduković, M. (1987). Faktorska struktura radnih vrijednosti maloljetnika različitog delinkventnog statusa. *Primijenjena psihologija*, 8(3-4), 205-214.
- Ajduković, M. (1988). Value orientations of delinquent and non-delinquent youth and needs hierarchy theory. *Psychologische Beiträge*, 30(1-2), 118-128.
- Ajduković, M. (1989a). *Vrijednosne orijentacije maloljetnih delinkvenata*. Zagreb: Narodne novine.
- Ajduković, M. (1989b). Zaposlenost i recidivizam mladih počinitelja krivičnih djela. *Socijalni rad*, 3(1-2), 69-78.
- Ajduković, M. (1990). Stil odgoja u obitelji kao faktor delinkventnog ponašanja djece. *Primijenjena psihologija*, 11(1), 47-54.
- Ajduković, M. (1991). Stavovi stručnjaka o suzbijanju zlostavljanja djece: Međuprofesionalne razlike. *Zbornik Pravnog fakulteta*, 41(1), 217-225.
- Ajduković, M. (1993a). Promjena odnosa roditelja i djece u progonstvu: Usporedba zbijega i obiteljskog smještaja. U: D. Ajduković (ur.), *Psihološke dimenzije progonstva* (str. 76-89). Zagreb: Alinea.
- Ajduković, M. (1993b). Psihosocijalna prilagodba prognane djece smještene bez roditelja u drugu obitelj. U: D. Ajduković (ur.), *Psihološke dimenzije progonstva* (str. 89-102). Zagreb: Alinea.
- Ajduković, M. (1993c). Izvori i simptomi stresa kod djece u progonstvu. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 43(2-3), 243-249.
- Ajduković, M. (1994). Psihosocijalna prilagodba na progonstvo u starijoj životnoj dobi. *Ljetopis Studijskog centra socijalnog rada*, 1, 67-78.
- Ajduković, M. (1996). Mothers' perception of their relationship with their children during displacement: A six month follow-up. *Child Abuse Review*, 5(1), 34-49.
- Ajduković, M. (1997). *Grupni pristup u psihosocijalnom radu*. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.
- Ajduković, M. (1988a). Razvoj i mogućnosti upotrebe samoiskaza kao izvora podataka o delinkventnom ponašanju. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 38(1), 65-82.
- Ajduković, M. (1988b). Samoiskaz i izučavanje delinkventnog i društveno neprihvatljivog ponašanja mladih u nas. *Penološke teme*, 3(1-2), 15-39.
- Ajduković, M. (1989). Značaj strategije izbora uzorka u izučavanju delinkventnog ponašanja. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 39(3), 343-354.
- Ajduković, M. (1989). Stavovi i znanja studenata socijalnog rada i socijalnih radnika o AIDS-u. *Socijalni rad*, 3(1-2), 91-102.
- Ajduković, M., i Ajduković, D. (1988). Odnos samoiskazane neotkrivene i otkrivene delinkventne aktivnosti prema društvenim vrijednostima uz parcijalizirani utjecaj socijalnog statusa. *Penološke teme*, 3(3-4), 177-200.
- Ajduković, M. i Ajduković, D. (1990). Eksperimentalna evaluacija edukativnog seminara o AIDS-u. *Socijalni rad*, 4(1-2), 89-96.
- Ajduković, M., & Ajduković, D. (1993). Psychological well-being of refugee children. *Child Abuse & Neglect*, 17(6), 841-852.
- Ajduković, M., & Ajduković, D. (1998). Impact of displacement on the psychological well-being of refugee children. *International Review of Psychiatry*, 10(3), 210-219.

- Ajduković, M., Ajduković, D. i Kulenović, A. (1991). Psihosocialno vzdušje v hrvaških kazenskih zavodih: dojevanje obsojencev in osebja. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 42(3), 351-364.
- Ajduković, M., Ajduković, D. i Tadinac, M. (1984). Mogućnost socijalne integracije delinkventata i stav okoline prema maloljetničkoj delinkvenciji. U: D. Stary, (ur.), *Zbornik radova VI Dani R. Bujasa* (str. 233-240). Zagreb: Društvo psihologa Hrvatske.
- Ajduković, M. i Čevizović, M. (1994). Model individualnog i grupnog rada sa starijim prognanicima. *Ljetopis Studijskog centra socijalnog rada*, 1, 33-42.
- Ajduković, M., Čevizović, M., & Kontak, K. (1995). Group work in Croatia: Experiences with older refugees. *Group Work*, 8(1), 236-247.
- Ajduković, M., & Kette, G. (1994). Attitudes of law and psychology students toward law and psychology. *Zbornik Pravnog fakulteta*, 44(4), 431-440.
- Ajduković, M., Miljević, R., & Pečnik, N. (1992). The influence of displacement on the relationship of mothers to their children accommodated in host families. *Psychologische Beiträge*, 34(3/4), 199-205.
- Ajduković, M., Muslić, Lj. i Rusac, S. (2008). Senzibilnost za nasilje nad starijima u obitelji – razvoj skale i prvi rezultati. *Ljetopis socijalnog rada*, 15(2), 265 - 287.
- Ajduković, M. i Ljubotina, D. (1995). Psihosocijalna prilagodba adolescenata na progonstvo. *Ljetopis Studijskog centra socijalnog rada*, 1, 41-49.
- Ajduković, M., Ogresta, J., & Rusac, S. (2009.) Family violence and health among elderly in Croatia. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 18(3), 261-179.
- Ajduković, M. i Pavleković, G. (ur.) (2000). *Nasilje nad ženom u obitelji*. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.
- Ajduković, M. i Pečnik, N. (1994). Zlostavljanje i zanemarivanje djece u obitelji. *Revija za socijalnu politiku*, 1(3), 269-277.
- Ajduković, M., Petak, O., & Mršić, S. (1992). Assessment of professionals' and nonprofessional's attitudes toward child abuse in Croatia. *Child Abuse & Neglect*, 17(4) 549-556.
- Ajduković, M., Prišlin, R. i Ajduković, D. (1991). Raskorak u procjenama psihosocijalne klime u kaznenim ustanovama između osuđenika i osoblja - mogući indikator konflikta. *Zbornik pravnog fakulteta*, 41, 309-321.
- Ajduković, M. i Rajhvajn Bulat, L. (2012). Doživljaj financijskog statusa obitelji i psihosocijalno funkcioniranje srednjoškolaca. *Revija za socijalnu politiku*, 19(3), 233-253.
- Ajduković, M. i Rajter, M. (2014). Obiteljski ekonomski stres kao čimbenik rizika za nasilne odgojne postupke i psihosocijalnu dobrobit djece. U: A. Brajša-Žganec, J. Lopižić i Z. Penezić (ur.), *Psihološki aspekti suvremene obitelji, braka i partnerstva* (str. 353-375). Jastrebarsko: Naklada Slap i Hrvatsko psihološko društvo.
- Ajduković, M. i Ručević, S. (2009). Nasilje u vezama mladih. *Medicus*, 18(2), 217-225.
- Ajduković, M., Ručević, S., Herceg, B. i Novokment, A. (2012). Psihosocijalni korelati stavova studenata prava prema kaznenopravnom sustavu. *Pravni vjesnik*, 12(1), 7-33.
- Ajduković, M., Ručević, S. i Šincek, D. (2008). Istraživanje rasprostranjenost rizičnog i delinkventnog ponašanja djece i mladih u urbanim sredinama – dodatni poticaj za prevenciju. *Dijete i društvo*, 10(1/2), 27-47.
- Ajduković, M., Sladović Franz, B., i Kamenov, Ž. (2005). Stavovi stručnjaka socijalne skrbi prema izdvajanju djece iz obitelji i udomiteljstvu. *Ljetopis Studijskog centra socijalnog rada*, 12(1), 39-66.
- Ajduković, M., Sušac N. i Rajter, M. (2011). Stavovi stručnjaka prema nekim etičkim pitanjima epidemioloških istraživanja nasilja nad djecom u obitelji. *Dijete i društvo*, 13(1/2), 13-30.

- Ajzen, I., & Fishbein, M. (1980). *Understanding attitudes and predicting social behavior*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Alenčić, M. i Ajduković, M. (1991). Obitelj u ratu - pravni i psihološki aspekti. *Zakonitost*, 45(11), 1337-1348.
- Allport, G.W. (1954). *The Nature of Prejudice*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Aronson, E., Willson, T.D., & Akert, R.M. (2005). *Socijalna psihologija*. Zagreb: Mate.
- Asch, S.E. (1951). Effects of group pressure upon the modification and distortion of judgments. U: H. Guetzkow (ur.), *Groups, leadership and men* (str. 177-190). Pittsburgh, PA: Carnegie Press.
- Bajer, M., Gajer, G. i Kljaić, S. (1975). *Izvršioци krivičnih djela mladi od 14 godina: studija o djeci prijavljenoj za krivična djela u Zagrebu u 1970. godini*. Zagreb: Pravni fakultet.
- Bajer, M. i Kljaić, S. (1990). *Kasniji životni put delinkventne djece*. Zagreb: Radna zajednica Republičke konferencije Saveza socijalističke omladine Hrvatske.
- Bandura, A., Ross, D., & Ross, S.A. (1963). Vicarious reinforcement and imitative learning. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 67(6), 601.
- Baron, R.A., Byrne, D., & Suls, J. (1989). Attitudes: Evaluating the social world. U: R.A. Baron, D. Bryne i J. Suls (ur.), *Social Psychology* (str. 79-101). Boston: Allyn and Bacon.
- Bartolac, A., Kamenov, Ž. i Petrak, O. (2011). Rodne razlike u obiteljskim ulogama, zadovoljstvu i doživljaju pravednosti s obzirom na tradicionalnost stava. *Revija za socijalnu politiku*, 18, 175-194.
- Bartolac, A. i Kamenov, Ž. (2013). Percipirana raspodjela obiteljskih obveza među partnerima i doživljaj pravednosti u vezi. *Sociologija i prostor*, 195(1), 67-90.
- Bezinović, P., Raboteg-Šarić, Z. i Božičević, V. (1981). "(Ne)primjerena" uloga spola kao determinator procjena nekih karakteristika ličnosti. *Radovi (Sveučilište u Splitu. Filozofski fakultet Zadar. Razdio društvenih znanosti*, 20(9), 197-203.
- Bubalo, I. i Jelić, M. (2015). Kritička osviještenost učenika i učenica završnih razreda srednje škole o reprezentaciji žena u medijima. *Medijska istraživanja*, 21(2), 107-125.
- Biro, M., Ajduković, D., Čorkalo, D., Djipa, D., Milin, P., & Weinstein, H. (2004). Attitudes towards justice and social reconstruction in Bosnia and Herzegovina and Croatia. U: E. Stover i H. Weinstein (ur.), *My neighbor, my enemy: Justice and community in the aftermath of mass atrocity* (str. 183-205), NY: Cambridge University Press.
- Bisson, J. I., Tavakoly, B., Witteveen, A. B., Ajduković, D., Jehel, L., Johansen, V.J., Nordanger, D., Orenge G.F., Punamaki, R-L., Schnyder, U., Sezgin, A.U., Wittmann, L., & Olf, M. (2010). TENTS guidelines: Development of post-disaster psychosocial care guidelines through a Delphi process. *British Journal of Psychiatry*, 196(1), 69-74.
- Bratko, D. (2001). *Psihologija – udžbenik psihologije za gimnazije*. Zagreb: Profil.
- Brkljačić, T. (1999). Psihologijski aspekti presađivanja tkiva i organa : prinos proučavanju dobrovoljnog davalatstva. *Društvena istraživanja*, 8(43-44), 863-880.
- Brkljačić, T. (2002). Tissue and organ donation: The relationship between attitude structure and intention to donate. *Društvena istraživanja*, 11(60-61), 725-749.
- Brkljačić, T. (2003). *Razvoj modela za predviđanje davateljskog ponašanja*. Neobjavljeni doktorski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Brkljačić, T., Ferić, I., & Rihtar, S. (2003). Development and testing of promotion materials on tissue and organ donation. *Croatian Medical Journal*, 44(2), 225-233.
- Brkljačić, T. i Franc, R. (2005). Razlike između davatelja i nedavatelja krvi: intenzitet i dimenzionalnost stava, predviđanje namjere i ponašanja. *Društvena istraživanja*, 14(1-2), 207-225.

- Brown, R. (2006). *Grupni procesi*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Bujanović-Pastuović, R. (1985). *Neki viktimološki aspekti nasilničkog ponašanja*. Neobjavljeni magistrarski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Burušić, J., Milas, G. i Rimac, I. (2003) Utvrđivanje povezanosti i temeljne strukture nekoliko aspekata socijalne evaluacije. *Psihologijske teme*, 12(12), 33-42.
- Čorkalo, D. (1992). Psihologijski aspekti istraživanja okolinskih opasnosti. *Socijalna ekologija*, 1(1), 63-81.
- Čorkalo, D. (1995). Percipirana opasnost, znanje i stavovi prema nuklearnim elektranama. *Socijalna ekologija*, 4(1), 1-14.
- Čorkalo, D. (1996). Nuklearna energija: percipirana opasnost i promjena stava. *Socijalna ekologija*, 5(1), 21-36.
- Čorkalo, D. (2003). Grupe i unutargrupni procesi. U: D. Ajduković (ur.), *Socijalna rekonstrukcija zajednice: psihološki procesi, rješavanje sukoba i socijalna akcija* (str. 153-171). Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.
- Čorkalo, D. (2003). Stavovi i ponašanja među grupama. U: D. Ajduković (ur.), *Socijalna rekonstrukcija zajednice: psihološki procesi, rješavanje sukoba i socijalna akcija* (str. 173-194). Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.
- Čorkalo, D. (2004). From the laboratory to the field, from senses to social change: Development and perspectives of Croatian psychology. *Psychology Science*, 46(Supp 1), 37-46.
- Čorkalo D. i Ajduković, D. (2003.) Uloga škole u poslijeratnoj socijalnoj rekonstrukciji zajednice. *Dijete i društvo*, 5(2-3), 219-233.
- Čorkalo, D. i Kamenov, Ž. (1993). Perspektive suživota: očekivanja glede povratka i etnički stavovi prognanika. U: D. Ajduković (ur.), *Psihološke dimenzije progona* (str. 124-136). Zagreb: Alinea.
- Čorkalo, D. i Kamenov, Ž. (1998). *Nacionalni identitet i međunacionalna tolerancija*. Zagreb: Filozofski fakultet, Izvještaj s VIII. Ljetne psihologijske škole.
- Čorkalo, D., & Kamenov, Ž. (2003). National identity and social distance: Does in-group loyalty lead to outgroup hostility? *Review of psychology*, 10(2), 85-94.
- Čorkalo, D. i Renić, D. (1999). Stavovi, znanja i ponašanja studenata u vezi s AIDS-om. *Društvena istraživanja*, 8(2-3), 287-304.
- Čorkalo Biruški, D. (ur.) (2009). *Primijenjena psihologija: pitanja i odgovori*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čorkalo Biruški, D. (2012). Lessons learned from the Former Yugoslavia: The case of Croatia. U: D. Landis i R. Albert (ur.), *Handbook of Ethnopolitical Conflict* (str. 327-348). New York: Springer Verlag.
- Čorkalo Biruški, D., & Ajduković, D. (2007). Separate schools – a divided community: The role of the school in post-war social reconstruction. *Review of Psychology*, 14(2), 93-108.
- Čorkalo Biruški, D. (2007). An outline for the history of social psychology in Croatia: People and trends. *European Bulletin of Social Psychology*, 19(3), 4-11.
- Čorkalo Biruški, D. i Ajduković, D. (2008). Promjene međuetničke diskriminacije u djece i međuetnički stavovi i ponašanja njihovih roditelja. *Ljetopis socijalnog rada*, 15(3), 377-400.
- Čorkalo Biruški, D. i Ajduković, D. (2008). Stavovi učenika, roditelja i nastavnika prema školovanju: Što se promijenilo tijekom šest godina u Vukovaru? *Migracijske i etničke teme*, 24(3), 189-216.
- Čorkalo Biruški, D. i Ajduković, D. (2009). Od dekonstrukcije do rekonstrukcije traumatizirane zajednice: primjer Vukovara. *Revija za socijalnu politiku*, 16(1), 1-24.

- Čorkalo Biruški, D. i Ajduković, D. (2012). *Škola kao prostor socijalne integracije djece i mladih u Vukovaru*. Zagreb: Friedrich Ebert Stiftung.
- Čorkalo Biruški, D., & Ajduković, D. (2012). Parallel world of divided community: Time does not make much difference. U: O. Simić, Z. Volčić i C.T. Philpot (ur.), *Peace psychology in the Balkans: Dealing with a violent past while building peace* (str. 177-198). New York: Springer.
- Čorkalo Biruški, D. i Ajduković, D. (2012). Što određuje međuetničke stavove adolescenata u podijeljenoj zajednici? *Društvena istraživanja*, 21(4), 901-921.
- Čorkalo Biruški, D., Ajduković, D., & Löw Stanić, A. (2014). When the world collapses: Changed worldview and social reconstruction in a traumatized community. *European Journal of Psychotraumatology*, 5(1), 24098. DOI: 10.3402/ejpt.v5.24098.
- Čorkalo Biruški, D., Ajduković, D., Löw Stanić, A. i Bakić, H. (ur.) (2015). *Može li se oprostiti nakon rata*. Zagreb: FF press.
- Čorkalo, D., Ajduković, D., Weinstein, H., Stover, E., Djipa, D., & Biro, M. (2004). Neighbors again? Inter-community relations after ethnic violence. U: E. Stover i H. Weinstein (ur.), *My neighbor, my enemy: Justice and community in the aftermath of mass atrocity* (str. 143-1619). NY: Cambridge University Press.
- Čorkalo Biruški, D. i Magoč, A. (2009). „Mi“ ne možemo biti krivi?! Etnički identitet i opravdavanje postupaka vlastite grupe kao odrednice doživljaja kolektivne krivnje. *Revija za sociologiju*, 40(3), 211-231.
- Čorkalo Biruški, D., & Penić, S. (2014) Traumatized selves: Does war trauma facilitate in-group bonding and out-group distancing? U: D. Spini, G. Elcheroth i D. Čorkalo Biruški (ur.) *War, community and social change: Collective experiences in the Former Yugoslavia* (str. 137-153). New York: Springer.
- Ćubela, V. (2001). *Vjerovanje zaposlenih i nezaposlenih u pravedan svijet: provjera nekih postavki o individualnim razlikama*. Neobjavljeni doktorski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Ćubela, V. (2002). Skale vjerovanja u pravedan svijet. U: K. Lacković-Grgin, A. Proroković, V. Ćubela i Z. Penezić (ur.), *Zbirka psihologijskih skala i upitnika* (str. 12-14). Zadar: Filozofski fakultet.
- Ćubela, V. (2002). Upitnik bračne usklađenosti. U: K. Lacković-Grgin, A. Proroković, V. Ćubela i Z. Penezić (ur.), *Zbirka psihologijskih skala i upitnika* (str. 83-86). Zadar: Filozofski fakultet.
- Ćubela Adorić, V. (2004). Belief in a just world and young adults' ways of coping with unemployment and the job search. U: C. Dalbert i S. Hedvig (ur.), *The justice motive in adolescence and young adulthood* (str. 189-214). London: Routledge.
- Ćubela Adorić, V. (2006). Prisni odnosi u odrasloj i starijoj dobi. U: K. Lacković-Grgin i V. Ćubela Adorić (ur.), *Odabrane teme iz psihologije odraslih* (str. 161-215). Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Ćubela Adorić, V. (2011). Justice related beliefs and coping efficacy: A test of the adaptive functioning of the belief in a just world. U: D. Miljković i M. Rijavec (ur.), *Positive psychology in education* (str. 25-44). Zagreb: Faculty of Teacher Education.
- Ćubela Adorić, V. (2012). Skala vjerovanja u nepravednost svijeta (VUNS). U: A. Proroković, V. Ćubela Adorić, Z. Penezić i I. Tucak Junaković (ur.), *Zbirka psihologijskih skala i upitnika* 6 (str. 55-66). Zadar: Sveučilište u Zadru.
- Ćubela, V. i Ivanov, L. (2000). Vjerovanja u (ne)pravedan svijet i centralnost pravde: Relacije s osjećajem koherentnosti i generaliziranim očekivanjima u pogledu budućnosti. *Radovi - Razdio filozofije, psihologije, sociologije i pedagogije*, 39(20), 133-148.

- Ćubela Adorić, V. i Juranić, I. (2010). Skala sklonosti idealiziranju braka. U: I. Tucak Junaković, V. Ćubela Adorić, A. Proroković i Z. Penezić (ur.), *Zbirka psihologijskih skala i upitnika V.* (str. 61-67). Zadar: Sveučilište u Zadru.
- Ćubela Adorić, V. i Jurkin, M. (2006). Upitnik kvalitete odnosa s braćom i sestrama u odrasloj dobi (KOBŠ). U: V. Ćubela Adorić, Z. Penezić, A. Proroković i I. Tucak (ur.), *Zbirka psihologijskih skala i upitnika Svezak 3* (str. 57-87). Zadar: Sveučilište u Zadru.
- Ćubela Adorić, V. i Jurkin, M. (2008). Skala osjetljivosti na nepravdu (SON). U: Z. Penezić, V. Ćubela Adorić, A. Proroković i I. Tucak Junaković (ur.), *Zbirka psihologijskih skala i upitnika, IV* (str. 7-19). Zadar: Sveučilište u Zadru.
- Ćubela Adorić, V. i Jurkin, M. (2010). Skala imanentne i ultimativne pravde. U: I. Tucak Junaković, V. Ćubela Adorić, A. Proroković i Z. Penezić (ur.), *Zbirka psihologijskih skala i upitnika, V* (str. 23-30). Zadar: Sveučilište u Zadru.
- Ćubela Adorić, V., & Kvartuć, T. (2007). Effects of mobbing on justice beliefs and adjustment. *European Psychologist, 12*(4), 261-271.
- Ćubela Adorić, V. i Mičić, L. (2010). Skala percipirane pravednosti u braku. U: I. Tucak Junaković, V. Ćubela Adorić, A. Proroković i Z. Penezić (ur.), *Zbirka psihologijskih skala i upitnika, V* (str. 53-59). Zadar: Sveučilište u Zadru.
- Ćubela Adorić, V., Mičić, L. i Nekić, M. (2014). Skala zadovoljstva brakom. U: V. Ćubela Adorić, Z. Penezić, A. Proroković i I. Tucak Junaković (ur.), *Zbirka psihologijskih skala i upitnika, Svezak 7* (str. 49-56). Zadar: Sveučilište u Zadru.
- Ćubela, V., Proroković, A. i Gregov, L. (1999). Neki tipovi valjanosti i pouzdanosti dviju skala vjerovanja u pravedan svijet. *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru - Razdio FPSP, 38*(15), 133-148.
- Ćubela, V. i Rakić, A. (2001). Odnos između atribucija partnerova negativnog ponašanja i subjektivne kvalitete braka: Efekt učestalosti partnerova negativnog ponašanja. *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru - Razdio FPSP, 40*(17), 83-104.
- Ćubela Adorić, V. i Vugdelića, P. (2010). Skala bračne stabilnosti. U: I. Tucak Junaković, V. Ćubela Adorić, A. Proroković i Z. Penezić (ur.), *Zbirka psihologijskih skala i upitnika, V* (str. 17-22). Zadar: Sveučilište u Zadru.
- Festinger, L. (1957). *A theory of cognitive dissonance*. Stanford: Stanford University Press.
- Franc, R. (1999). Attitude strength and attitude-behavior domain: Magnitude and Independence of moderating effects of different strength indices. *Journal of Social Behavior and Personality, 14*(2), 177-195.
- Franc, R. (2000). Provjera višekomponentnog modela međugrupnih stavova i pratećih mjera otvorenog tipa. *Društvena istraživanja, 9*(1), 83-101.
- Franc, R. (2001). *Snaga stava: učinci i procesni mehanizmi u ovisnosti od afektivno-kognitivne zasnovanosti stava*. Neobjavljeni doktorski rad. Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Franc, R., & Brkljačić, T. (2005). Self-report measure of attitude functions: Instrumental attitudes towards condom use and value-expressive attitudes towards voting. *Review of Psychology, 12*(2), 147-154.
- Franc, R., Ivičić, I. i Šakić, V. (2009). Oblici domoljublja i izraženost hrvatskog nacionalnog identiteta. *Društvena istraživanja, 18*(3), 393-41.
- Franc, R., Šakić, V. i Kaliterna-Lipovčan, Lj. (2010). percipirane posljedice doseljavanja i stav prema doseljavanju. *Društvena istraživanja, 19*(3), 421-440.
- Frapporti-Roglić, M. (1998). *Igranje kompjutorske igre kao poticaj iskazivanja agresivnog ponašanja*. Neobjavljeni magistrarski rad. Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

- Freedman, S., Čorkalo, D., Levy, N., Abazovic, D., Leebaw, B., Ajduković, D., Djipa, D., & Weinstein, H. (2004). Public education and social reconstruction in Bosnia and Herzegovina and Croatia. U: E. Stover i H. Weinstein (ur.), *My neighbor, my enemy: Justice and community in the aftermath of mass atrocity* (str. 226-247). NY: Cambridge University Press.
- Fulgosi, A., & Kljaić, S. (1972). Knowledge of „norms“ and characteristics of entopic after-image. *Acta Instituti Psychologici Universitatis Zagrabienensis*, 71, 71-76.
- Haney, C., Banks, W.C., & Zimbardo, P.G. (1973). Study of prisoners and guards in a simulated prison. *Naval Research Reviews*, 9, 1-17.
- Hewstone, M., Ströbe, W. (2003). *Socijalna psihologija*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Hewstone, M., Stroebe, W., & Jonas, K. (2008). *Introduction to social psychology – A European perspective*. Oxford: Blackwell.
- Hudek, J. (1986). *Neki aspekti socijalizacije stereotipa spolne uloge kod djece predškolske dobi*. Neobjavljeni magistarski rad. Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Huić, A., Jugović, I. i Kamenov, Ž. (2015). Stavovi studenata o pravima osoba homoseksualne orijentacije. *Revija za socijalnu politiku*, 22(2), 219-245.
- Huić, A., Kamenov, Ž. i Jelić, M. (2012). Does equity in ways of showing love matter for marital satisfaction? *Primenjena psihologija*, 5(3), 209-239.
- Huić, A. i Smolčić, I. (2015). Strategije održavanja prijateljstva i zadovoljstvo istospolnim prijateljstvima – efekti aktera i partnera. *Društvena istraživanja*, 25(1), 63-83.
- Jelić, M. (2003). *Provjera postavki teorije socijalnog identiteta na etničkim grupama*. Neobjavljeni magistarski rad. Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Jelić, M. (2008). *Odnos samopoštovanja i motiva samopoimanja*. Neobjavljeni doktorski rad. Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Jelić, M. (2009a). Voli me, ne voli me ... i zašto? Privlačnost, privrženost i ljubav. U: D. Čorkalo Biruški (ur.), *Primijenjena psihologija: Pitanja i odgovori* (str. 201-217). Zagreb: Školska knjiga.
- Jelić, M. (2009b). Što vidimo u ogledalu? Pojam o sebi i samopoštovanje. U: D. Čorkalo Biruški (ur.), *Primijenjena psihologija: Pitanja i odgovori* (str. 81-99). Zagreb: Školska knjiga.
- Jelić, M. (2009c). Is self-esteem predictor of in-group bias and out-group discrimination? *Review of psychology*, 16(1), 9-18.
- Jelić, M. (2009d). Validacija hrvatske verzije Skale socijalnog samopoštovanja. *Migracijske i etničke teme*, 25(3), 237-262.
- Jelić, M. (2012). Nove spoznaje u istraživanjima samopoštovanja: konstrukt sigurnosti samopoštovanja. *Društvena istraživanja*, 21(2), 443-463.
- Jelić, M., Čorkalo Biruški, D., & Ajduković, D. (2013). Predictors of collective guilt after the violent conflict. *Collegium Antropologicum*, 37, 1-10.
- Jelić, M., Čorkalo Biruški, D. i Ajduković, D. (2014). Ideološki stavovi većinske grupe u dvije višetetničke sredine. *Revija za socijalnu politiku*, 21(1), 19-41.
- Jelić, M. i Ištok-Novak, M. (2014). Taktike samopredstavljanja muškaraca i žena ovisno o bliskosti ciljne osobe. *Suvremena psihologija*, 17(2), 135-148.
- Jelić, M. i Kamenov, Ž. (2015). Age differences in effects of family structure and quality on attachment to family and romantic partners. *Psihologijske teme*, 24(1), 155-172.
- Jelić, M., Kamenov, Ž. i Huić, A. (2014). Perceived spouse's affectionate and antagonistic behaviours and marital satisfaction. *Društvena istraživanja*, 23(1), 87-107.
- Jelić, M. i Löw Stanić, A. (2014). Utjecaj socio-ekonomske strukture susjedstva na privrženost susjedstvu. *Socijalna ekologija*, 23(2), 151-174.

- Jelić, M., Šeruga, M. i Mikloušić, I. (2014). Provjera teorije vidik-zaklon na primjeru gradskih parkova. *Socijalna ekologija*, 22(3), 183-200.
- Jelić, M. i Tonković, M. (2009). Test implicitih asocijacija u ispitivanju samopoštovanja, *Psihologijske teme*, 18, 183-201.
- Jozić, S., Milas, G. i Mlačić, B. (2011). Odnos Eriksonovih osnovnih snaga ličnosti, emocionalne kompetentnosti i privrženosti prema ljubavnim partnerima u osoba mlađe odrasle dobi. *Društvena istraživanja*, 20(3), 729-750.
- Jugović, I. (2010). *Važnost rodnih uloga i stereotipa u objašnjenju obrazovnog postignuća i odabira studija*. Neobjavljeni doktorski rad. Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Jugović, I. (2015). Rodna dimenzija odabira područja studija. U: B. Baranović (ur.), *Koji srednjoškolski namjeravaju studirati? - Pristup visokom obrazovanju i odabir studija* (str. 165-185). Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.
- Jugović, I. i Kamenov, Ž. (2008). Razvoj instrumenta za ispitivanje rodnih uloga u adolescenciji. *Suvremena psihologija*, 11(1), 93-106.
- Jugović, I., & Ančić, B. (2013). Effects of religiosity and spirituality on gender roles and homonegativity in Croatia and Slovenia. U: N. Furlan Štante i M. Harcet (ur.), *Spirituality of Balkan women breaking boundaries: The voices of women of ex-Yugoslavia* (str. 93-118). Ljubljana: University of Primorska, Science and Research Centre, Annales University Press.
- Jugović, I., Pikić, A., & Bokan, N. (2006). Lesbians, Gays and Bisexuals in Croatia: How the Stigma Shapes Lives? U: R. Kuhar i J. Takacs (ur.), *Beyond the pink curtain: everyday life of LGBT people in Eastern Europe* (str. 345-363). Ljubljana: Peace Institute.
- Jusupović, D., Žižak, A., Ajduković, D., Kraljević, R., Ajduković, M. i Vrban, I. (2008). *Psihosocijalni tretman počinitelja nasilja u obitelji – Priručnik za voditelje tretmana*. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.
- Kamenov, Ž. (1998). *Socijalna (ne)prikladnost prosudbe o uzrocima ponašanja temeljene na grupnoj pripadnosti*. Neobjavljeni doktorski rad. Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Kamenov, Ž. (2007). The role of attachment in adulthood: Is there a reason for pessimism or optimism? U: V. Čubela Adorić (ur.), *15th Psychology Days in Zadar: Book of Selected Proceedings* (str. 9-28). Zadar: University of Zadar.
- Kamenov, Ž. (2011). Stavovi, predrasude i uvjerenja o uzrocima rodne diskriminacije. U: Ž. Kamenov, Ž. i B. Galić (ur.) *Rodna ravnopravnost i diskriminacija u Hrvatskoj; Istraživanje "Percepcija, iskustva i stavovi o rodnoj diskriminaciji u RH"* (str. 92-111). Zagreb: Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH.
- Kamenov, Ž. i Čorkalo, D. (1997). Mjerenje promjena nacionalnih stereotipa: primjena metode SYMLOG-a. *Društvena istraživanja*, 6(2-3), 361-372.
- Kamenov, Ž. i Galić, B. (ur.) (2011). *Rodna ravnopravnost i diskriminacija u Hrvatskoj, Istraživanje "Percepcija, iskustva i stavovi o rodnoj diskriminaciji u RH"*. Zagreb: Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH.
- Kamenov, Ž., Huić, A. i Jugović, I. (2011). Uloga iskustva rodno neravnopravnog tretmana u obitelji u percepciji, stavovima i sklonosti rodnoj diskriminaciji. *Revija za socijalnu politiku*, 18, 195-215.
- Kamenov, Ž., Huić, A. i Jugović, I. (2014). Partnerski odnosi u kontekstu roda i rodnih uloga. U: A. Brajša-Žganec, J. Lopižić i Z. Penezić (ur.), *Psihološki aspekti suvremene obitelji, braka i partnerstva* (str. 239-274). Jastrebarsko: Naklada Slap i Hrvatsko psihološko društvo.
- Kamenov, Ž. i Jelić, M. (2003). Validacija instrumenta za mjerenje privrženosti u različitim vrstama bliskih odnosa: Modifikacija Brennanova Inventara iskustava u bliskim vezama. *Suvremena psihologija*, 6(1), 73-91.

- Kamenov, Ž., & Jelić, M. (2005). Stability of attachment styles across students' romantic relationships, friendships and family relations. *Review of Psychology*, 12(2), 115-123.
- Kamenov, Ž., Jelić, M., Huić, A., Franceško, M. i Mihić, V. (2006). Odnos nacionalnog i europskog identiteta i stavova prema europskim integracijama građana Zagreba i Novog Sada. *Društvena istraživanja*, 15(4-5), 867-890.
- Kamenov, Ž., Jelić, M. i Lotar Rihtarić, M. (2014). Uloga privrženosti u bliskim odnosima tijekom adolescencije i odrasle dobi. U: A. Brajša-Žganec, J. Lopžić i Z. Penezić (ur.), *Psihološki aspekti suvremene obitelji, braka i partnerstva* (str. 203-238). Jastrebarsko: Naklada Slap i Hrvatsko psihološko društvo.
- Kamenov, Ž., Jelić, M., Tadinac, M., & Hromatko, I. (2007). Quality and stability of the relationship as a function of distribution of housework, financial investments, and decision making between partners. U: V. Čubela Adorić (ur.), *15th Psychology Days in Zadar: Book of Selected Proceedings* (str. 133-151). Zadar: University of Zadar.
- Kamenov, Ž. i Jugović, I. (2011). Percepcija, iskustvo i stavovi o rodnoj (ne)ravnopravnosti u obitelji. U: Ž. Kamenov i B. Galić (ur.), *Rodna ravnopravnost i diskriminacija u Hrvatskoj; Istraživanje "Percepcija, iskustva i stavovi o rodnoj diskriminaciji u RH"* (str. 120-142). Zagreb: Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH.
- Kamenov, Ž., Ljubin, T. i Vurnek, M. (2004). Mjerenje stavova prema žrtvama silovanja: Modifikacija Fieldove skale stavova prema silovanju. *Ljetopis Studijskog centra socijalnog rada*, 11(2), 271-288.
- Kamenov, Ž., Sladović Franz, B. i Ajduković, M. (2006). Razvoj skale za ispitivanje stavova prema izdvajanju djece iz obitelji i udomiteljstvu. *Revija za rehabilitacijska istraživanja*, 42(1), 55-76.
- Kljajić (1972). *Utjecaj nekih karakteristika socijalne situacije na konformnost i latenciju slobodnih asocijacija*. Neobjavljeni magistarski rad. Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Kljajić, S. (1975). *Pojava socijalne facilitacije u odnosu na razinu anksioznosti i motivacije*. Neobjavljeni doktorski rad. Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Kljajić, S. (1977). Provjeravanje doživljaja eksperimentalne situacije nakon pokusa. U: D. Stary (ur.), *Dani Ramira Bujasa 1976*. (str. 125-134). Zagreb: Društvo psihoploga Hrvatske.
- Kljajić, S. (1982). Korištenje prognostičkih indikatora i planiranje preventivnih mjera. *Zbornik Republičkog zavoda za socijalni rad*, 229-233.
- Kljajić, S. (1984). Eksperimentalni pristupi i razine analize u našim novijim socijalno-psihološkim istraživanjima. *Psihologija*, 3, 36-46.
- Kljajić, S. (1992). Psihološke pretpostavke stvaranja i izradnje borbenih postrojbi. U: V. Kolesarić (ur.), *Poglavlja iz vojne psihologije* (str. 39-46). Zagreb: Ministarstvo obrane Republike Hrvatske.
- Kljajić, S. (1999). Istraživanje socijalno-psiholoških pojava. U: D. Ajduković (ur.), *Psihologija – znanost za čovjeka 21. stoljeća* (str. 42-44). Zagreb: Filozofski fakultet.
- Kljajić, S. (2007). Rani indikatori kasnijeg društveno neprihvatljivog i delinkventnog ponašanja. U: V. Kolesarić (ur.), *Psihologija i nasilje u suvremenom društvu* (str. 9-19). Osijek: Filozofski fakultet.
- Kljajić, S. i Prišlin, R. (1984a). Razina moralnog rasuđivanja i prosocijalno ponašanje djece – karakteristike pomagača i pomaganog. U: D. Stary (ur.), *VI. Dani Ramira Bujasa 1981* (str. 215-225). Zagreb: Društvo psihologa Hrvatske.
- Kljajić, S. i Prišlin, R. (1984b). Struktura rezultata u verbalnim i neverbalnim testovima WISC kod delinkventne djece. *Primijenjena psihologija*, 5(1-2), 1-6.

- Kljajić, S., Prišlin, R. i Bajer, M. (1985). Psihosomatski status djece i uvjeti odgoja kao indikatori za prognozu kasnijeg elinkventnog ponašanja. *Revija za psihologiju*, 15, 35-40.
- Kljajić, S., Prišlin, R. i Bajer, M. (1986). Karakteristike porodice i djeteta kao indikatori kasnijeg delinkventnog ponašanja. *Penološke teme*, 1, 29-33.
- Križanec, T. i Čorkalo Biruški, D. (2009). Prediktori nacionalizma i kozmopolitizma: Doprinos nekih sociodemografskih obilježja, ideološke samoidentifikacije i individualizma / kolektivizma na uzorku studenata i njihovih roditelja. *Migracijske i etničke teme*, 25(1-2), 7-33.
- Lewin, K., Lippitt, R., & White, R.K. (1939). Patterns of aggressive behavior in experimentally created "social climates". *Journal of Social Psychology*, 10(2), 269-299.
- Lotar, M. (2012) *Odrednice podložnosti vršnjačkom pritisku u adolescenciji*. Neobjavljeni doktorski rad. Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Lotar, M., Kamenov, Ž. i Lebedina Manzoni, M. (2010). Spolne razlike u stigmatizaciji osuđenih počinitelja kaznenih djela. *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju*, 18(2), 31-43.
- Lotar Rihtarić, M. i Kamenov, Ž. (2013). Susceptibility to peer pressure and attachment to friends. *Psihologija*, 46(2), 111-126.
- Löw Stanić, A. (2014). *Provjera postavki teorije međugrupne prijateljstva u višetetničkoj zajednici nakon sukoba*. Neobjavljeni doktorski rad. Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Ljubin, T. i Kamenov, Ž. (2004). Podržavanje mitova o silovanju među studentima: Razlike po spolu i studijskom usmjerenju. *Socijalna psihijatrija*, 32(2), 58-65.
- Magdalenic, I. (1996). Neke determinante etničke distance (istraživanja na uzorku studenata socijalnog rada). *Ljetopis Studijskog centra socijalnog rada*, 3, 37-50.
- Marušić, I., Kamenov, Ž., & Jelić, M. (2006). Personality and attachment to romantic partners. *Review of Psychology*, 13(1), 9-18.
- Marušić, I., Kamenov, Ž., & Jelić, M. (2011) Personality and attachment to friends. *Društvena istraživanja*, 20(4), 1119-1137.
- Milas, G. (2009). *Istraživačke metode u psihologiji i drugim društvenim znanostima*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Milas, G. i Čubela, V. (2000). Stavovi, predrasude i stereotipi U: Ž. Pavlina, Z. Komar (ur.), *Vojna psihologija* (str. 299-320). Zagreb: MORH.
- Milas, G., Mlačić, B., & i Mikloušić, I. (2013). Construct validation of a general social attitude scale (SAS_G). *Journal of Individual Differences*, 34(4), 203-213.
- Milas, G. i Rihtar, S. (1998) Struktura društvenih stavova u Hrvatskoj. *Društvena istraživanja*, 7(6), 885-905.
- Milas, G., Rimac, I. i Karajić, N. (2001). Mir u Hrvatskoj - rezultati istraživanja. U: B. Vučeta i V. Batarelo (ur.), *Mir u Hrvatskoj - rezultati istraživanja* (str. 7-57). Zagreb i Split: Hrvatski Caritas i Franjevački institut za kulturu mira.
- Milas, G., Rimac, I. i Karajić, N. (2007). Spremnost na oprost i pomirenje nakon Domovinskog rata u Hrvatskoj. *Društvena istraživanja*, 16(6), 1151-1173.
- Milas, G. i Žakić Milas, D. (2003). Ličnost i društveni stavovi: povezanost temeljnih dimenzija. *Društvena istraživanja*, 12(3-4), 519-539.
- Milagram, S. (1963). Behavioral study of obedience. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 67, 371-378.
- Muslić, Lj., Rusac, S. i Ajduković, M. (2009.) Senzibilnost za nasilje nad starijima kod studenata: mogućnost intervencija kroz nastavni program. *Ljetopis socijalnog rada*, 16(1), 51-67.

- Myers, D. G. (1983). *Social psychology*. Boston: McGraw-Hill.
- Myers, D. G. (1999.) *Social psychology*. Boston: McGraw-Hill.
- Mcdougall, W. (1908). *An introduction to social psychology*. London: Methuen.
- Milgram, S. (1963). Behavioral study of obedience. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 67(4), 371.
- Nagavci, M. (1978). *Ispitivanje etničkih stereotipija kod djece na kraju osnovnog obrazovanja*. Zagreb: Filozofski fakultet, magistarski rad.
- Ostojić, N. (1978) *Konzervativizam-liberalizam u grupama različitog edukacionog nivoa*. Neobjavljeni magistarski rad. Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Pećnik, N. (2001). *Međugeneracijski prijenos tjelesnog zlostavljanja djece*. Neobjavljeni doktorski rad. Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Penić, S. i Čorkalo Biruški, D. (2009). Predviđanje pripisivanja i prihvaćanja kolektivne krivnje : uloga ratnog traumatskog iskustva. *Društvena istraživanja*, 18(4-5), 851-874.
- Penić, S., Čorkalo Biruški, D., & Elcheroth, G. (2014). Threatened powers: When blaming “the Others” grows out of internal instability and protest.. U: D. Spini, G. Elcheroth i D. Čorkalo Biruški (ur.), *War, community and social change: Collective experiences in the Former Yugoslavia* (str. 163-182). New York: Springer.
- Pennington, D. C. (2004). *Osnove socijalne psihologije*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Petković, S. i Magdalenić, I. (1971) *Elementi socijalne psihologije – neki odabrani problemi društvenog ponašanja*. Zagreb: Pravni fakultet.
- Petz, B. (ur.) (1992). *Psihologijski rječnik*. Zagreb: Prosvjeta.
- Petz, B. (ur.) (2005). *Psihologijski rječnik*. Zagreb: Naklada Slap.
- Pikić, A. i Jugović, I. (2006). *Nasilje nad lezbijkama, gejevima i biseksualnim osobama u Hrvatskoj*. Zagreb: Kontra.
- Poljuha, B. i Žužul, M. (1987). Razlike između latentne i manifestne agresivnosti i Eysencovih dimenzija ličnosti. *Primijenjena psihologija*, 8(2), 109-118.
- Prišlin, R. (1979). *Promjena stava u situaciji kognitivne disonance u odnosu na neke crte ličnosti*. Neobjavljeni magistarski rad. Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Prišlin, R. (1983). *Afektivno kognitivna struktura stava i kognitivna disonanca*. Neobjavljeni doktorski rad. Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Prišlin, R. (1985). Affective-cognitive attitude structure and cognitive dissonance. *Psychologische Beiträge*, 2, 255-264.
- Prišlin, R. (1990). Provjera hipoteze o ortogonalnosti SYMLOG dimenzije. *Primijenjena psihologija*, 11(4), 201-2011.
- Prišlin, R. (2005). Group size, power allocation, and change effects on conceptual representation of group interaction. *Review of Psychology*, 12(2), 81-89.
- Prot, S., Gentile, D., Anderson, C., Suzuki, Kamae; Swing, E., Ming Lim, K., Horiuchi, Y., Jelić, M., Krahe, B., Liuqing, W., Liao, A., Khoo, A., Petrescu, P., Sakamoto, A., Tajima, S., Toma, R., Warburton, W., Zhang, X., & Pan Lam, B. (2014) Long-term relations among prosocial-media use, empathy, and prosocial behavior. *Psychological Science*, 25(2), 358-368.
- Raboteg-Šarić, Z. (1984/1985). Interne determinante altruizma: da li je pomaganje drugima u osnovi egoistično ili altruistično? *Radovi, Razdio društvenih znanosti, Filozofski fakultet Zadar*, 24(1), 85-95.
- Raboteg-Šarić, Z. (1986/1987). Problemi definiranja i mjerenja empatije u socijalno-psihološkim istraživanjima. *Radovi, Razdio društvenih znanosti, Filozofski fakultet Zadar*, 26(3), 161-174.

- Raboteg-Šarić, Z. (1993). *Empatija, moralno rasuđivanje i različiti oblici prosocijalnog ponašanja*. Neobjavljeni doktorski rad. Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Raboteg-Šarić, Z. (1995). *Psihologija altruizma*. Zagreb: Alinea.
- Raboteg-Šarić, Z. (2002). Skala altruizma. U: K. Lacković-Grgin, A. Proroković, V. Čubela i Z. Penezić (ur.), *Zbirka psihologijskih skala i upitnika* (str. 87-92). Zadar: Filozofski fakultet u Zadru.
- Raboteg-Šarić, Z. (2002). Skala stavova o ravnopravnosti spolova. U: K. Lacković-Grgin, A. Proroković, V. Čubela i Z. Penezić (ur.), *Zbirka psihologijskih skala i upitnika* (str. 95-103). Zadar: Filozofski fakultet u Zadru.
- Raboteg-Šarić, Z. i Kapetanović, I. (1993). Motivacijski aspekti ponašanja dragovoljnih davalaca krvi. *Medica Jadertina*, 23(3-4), 205-215.
- Raboteg-Šarić, Z. i Ravlić, M. (1990). Stavovi adolescenata prema jednakosti među spolovima u različitim područjima društvenog života. *Psihologija*, 23(3-4), 41-49.
- Raboteg-Šarić, Z., Rijavec, M., & Olujić, M. (1997). Causal attributions of sexual violence in war and peace. *Studia psychologica*, 39(1), 59-77.
- Raboteg-Šarić, Z. i Šarić, J. (1984). Neke karakteristike osobe u nevolji i pomaganje u stvarnoj životnoj situaciji. *Revija za psihologiju*, 14(1-2), 33-39.
- Raboteg-Šarić, Z., Žužul, M., & Keresteš, G. (1994). War and children's aggressive and prosocial behaviour. *European Journal of Personality*, 8(3), 201-212.
- Radin, F. (2005). Nacionalna vezanost i EU integracija. U: V. Ilišin (ur.), *Mladi Hrvatske i europska integracija* (str. 173-195). Zagreb: Institut za društvena istraživanja.
- Reidy, C.M., Taylor, L.K., Merrilees, C.M., Ajduković, D., Čorkalo Biruški, D., & Cummings, M.E. (2015). The political socialization of youth in a post-conflict community. *International journal of intercultural relations*, 45, 11-23.
- Rijavec, M. (1983). *Mehanizmi utjecaja rigidne manjine: kategorijalna pripadnost članova manjine i njihov utjecaj na većinu*. Neobjavljeni magistarski rad. Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Rijavec, M. (1989). *Socijalna kontrola i socijalna promjena: mehanizmi utjecaja manjinskog i većinskog mišljenja*. Neobjavljeni doktorski rad. Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Rooze, M., De Ruyter, A., Ajduković, D., Fundter, N., & Hövels, J. (2006). The healing community: The importance of community-based interventions. U: J. Griffiths, i T. Ingleton (ur.), *Real risk* (str. 103-106). Leicester: Tudor Rose.
- Ručević, S., Ajduković, M. i Šincek, D. (2009). Razvoj Upitnika samoiskaza rizičnog i delinkventnog ponašanja mladih (SRDP-2007). *Kriminologija i socijalna integracija*, 17(1), 1-11.
- Rusac, S., & Ajduković, M. (2009). Raising community awareness for elderly abuse in Croatia. *Journal of Gerontology Social Work*, 2, 148-156.
- Saleem, M., Prot, S., Cikara, M., Lam, B., Anderson, C., & Jelić, M. (2015). Cutting Gordian knots: Reducing prejudice through attachment security. *Personality and social psychology bulletin*, 41(11), 1-15.
- Sherif, M. (1936). *The psychology of social norms*. New York: Harper.
- Sorokin, B. (1967). *Socijalna psihologija. Dio 1. Uvod u psihologiju*. Zagreb: Pravni fakultet.
- Sorokin, B. i Magdalenić, I. (1982). *Osnove socijalne psihologije za studente prava*. Zagreb: Pravni fakultet.
- Stry, D. i Kacian, N. (ur.) (1993). *Djelotvornost sustava civilne zaštite Hrvatske u zaštiti i spašavanju stanovništva od ratnih razaranja*. Zagreb: Zavod za istraživanje i razvoj sigurnosti.

- Supek, R. (1955). *Simpatija i antipatija u braku i životu*. Zagreb: Hrvatsko prirodoslovno društvo.
- Supek, R. (1957). *Sociologija i socijalna psihologija*. Beograd: Rad.
- Supek, R. (1958). *Umjetnost i psihologija*. Zagreb: Matica Hrvatska.
- Supek, R. (1958). *Izbor bračnog druga*. Beograd: Rad.
- Supek, R. (1960). *Prvi oblici dječje društvenosti*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika NR Srbije.
- Supek, R. (1961). *Ispitivanje javnog mnijenja*. Zagreb: Naprijed.
- Supek, R. (1963). *Omladina na putu bratstva – Psiho-sociologija radne akcije*. Beograd: Mladost.
- Supek, R. (1981). *Psihologija i antropologija*. Beograd: Nolit.
- Šakić, V., Franc, R. i Mlačić, B. (2002). Samoiskazana sklonost adolescenata socijalnim devijacijama i antisocijalnim ponašanjima. *Društvena istraživanja*, 11(2-3), 265-289.
- Šiber, I., Kljajić, S., Magdić, M. i Šverko, B. (1982). Percepcija distribucije utjecaja u radnoj organizaciji. U: J. Obradović (ur.), *Psihologija i sociologija organizacije* (str. 174-186). Zagreb: Školska knjiga.
- Šincek, D. (2011). *Utjecaj vršnjaka i spremnost na rizično ponašanje mladih*. Neobjavljeni doktorski rad. Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Šincek, D. i Ajduković, M. (2012). Razlike među mladićima s ranim i kasnim javljanjem društveno neprihvatljivog ponašanja. *Društvene istraživanja*, 21(2), 421-441.
- Štambuk, M., Ajduković, D. i Čorkalo Biruški, D. (2015). Razvojni ishodi mladih izloženih antisocijalnom ponašanju u zajednici i uloga obiteljskog funkcioniranja. *Ljetopis socijalnog rada*, 22(2), 243-269.
- Šverko, B., Zarevski, P., Szabo, S., Kljaić, S., Kolega, M. i Turudić Čuljak, T. (1992). *Psihologija – udžbenik za gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga.
- Tabaković, Đ. (1984). *Subjektivni i objektivni aspekti krivične odgovornosti ubojica*. Neobjavljeni doktorski rad. Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Tabaković, Đ., Sušan, Z. i Turčinović, P. (1991). Mišljenje građana o veličini kazne u funkciji vremena. *Penološke teme*, 6(1-4), 91-96.
- Tadinac, M., Bajoghli, H., Joshagani, N., Hromatko, I., Jelić, M., & Kamenov, Ž. (2012). Determinants of relationship quality: A cross-cultural study. *Psychology Research*, 2(1), 40-51.
- Tadinac, M., Kamenov, Ž., Jelić, M. i Hromatko, I., (ur.) (2007). *Što ljubavnu vezu čini uspješnom? Izvještaj s XV. Ljetne psihologijske škole*. Zagreb: FF Press.
- Tajfel, H., Billig, M. G., Bundy, R. P., & Flament, C. (1971). Social categorization and intergroup behavior. *European Journal of Social Psychology*, 1(2), 149-178.
- Tomašić Humer, J. i Čorkalo Biruški, D. (2015). Provjera temeljnih postavki razvojnoga modela subjektivne grupne dinamike na ad hoc grupama mladih. *Društvena istraživanja*, 24(3), 367-386.
- Tonković, M. i Čorkalo, D. (2005). Raspoloženje kao determinanta promjene stava. *Društvena istraživanja*, 77, 509-529.
- Topić, I., Brkljačić, T., & Grahovac, G. (2006). Survey of medical students about attitudes toward organ donation. *Dialysis & Transplantation*, 35(9), 571-578.
- Triplett, N. (1898). The dynamogenic factors in pacemaking and competition. *American Journal of Psychology*, 9(4), 507-533.
- Turčinović, P. (1992). Preventing conflicts based on stereotypes: An attempt to use experimental results in practice. *Godišnjak zavoda za psihologiju*, 1(1), 165-171.

- Tručinović, P. (1994a). Congerence of attitudes towards abortion among elderly: Myth or reality. *Godišnjak zavoda za psihologiju*, 3, 167-171.
- Turčinović, P. (1994b). I want, therefore I am: The role of motivation and cognition in stereotype formation. *Godišnjak zavoda za psihologiju*, 3, 149-165.
- Uzelac, S. i Magdalenić, I. (2001). Modeli obrane učenika frustriranih nacionalnom i vjerskom pripadnošću u uvjetima globalnih međunacionalnih sukoba. *Zbornik učiteljske akademije u Zagrebu*, 3(1), 55-66.
- Uzelac, S., Magdalenić, I., Milinković, B. i Lazić, N. (1997). *Identitet i strah : doživljavanja zagrebačkih učenika u vezi s njihovom nacionalnom i vjerskom pripadnošću s posebnim osrptom na učenike srpske nacionalnosti*. Zagreb: Srpsko kulturno društvo Prosvjeta.
- Vranić, A. (2003). Personal space in physically abused children. *Environment and Behavior*. 35(4), 550-566.
- Vrselja, I., Sučić, I. i Franc, R. (2009). Rizična i antisocijalna ponašanja mlađih adolescenata i privrženost školi. *Društvena istraživanja*, 18(4/5), 739-762.
- Zvonarević, M. (1953). Psihologija i neki problemi marksizma. *Savremena škola*, 8(1-2), 17-34.
- Zvonarević, M. (1955). *Psihološki i socijalni faktori omladinskog kriminaliteta*. Neobjavljeni doktorski rad. Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Zvonarević, M. (1958). *Primjena psihologije u obrazovanju odraslih*. Zagreb: Savez narodnih sveučilišta Hrvatske.
- Zvonarević, M. (1962). Psihologija za III. razred gimnazije. Zagreb: Školska knjiga.
- Zvonarević, M. (1968). *Politička i socijalna orijentacija seoske omladine u SR Hrvatskoj*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja Sveučilišta.
- Zvonarević, M. (1976). *Socijalna psihologija*. Zagreb: Školska knjiga.
- Zvonarević, M., Benc, M. i Spitek, V. (1968a). *Stavovi i informiranost članova Saveza komunista grada Zagreba o nekim aktualnim političkim pitanjima*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja.
- Zvonarević, M., Benc, M. i Spitek, V. (1968b). *Politički i socijalni problemi SR Hrvatske u ogledalu javno mnijenja*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja.
- Zvonarević, M., Benc, M., Kljaić, S. i Slamnik, N. (1970). *Javno mnijenje stanovnika SR Hrvatske u listopadu 1969. godine*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja.
- Zvonarević, M., Benc, M., Kljaić, S. i Slamnik, N. (1972). *Javno mnijenje stanovnika SR Hrvatske u veljači 1972. godine*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja.
- Zvonarević, M., Kljaić, S. i Šiber, I. (1966). Neki aspekti izbora za općinske skupštine u Zagrebu 1965. *Politička misao*, 1-2, 75-86.
- Žužul, M. (1987). *Situacione determinante agresivnosti:oružje i agresivnost djece*. Neobjavljeni doktorski rad. Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Ivan Šiber

RAZVOJ POLITIČKE PSIHOLOGIJE U HRVATSKOJ

DOI 10.17234/9789531757782.7

Uvod

*Što je uopće politička psihologija?*¹

Odrediti predmet neke znanosti, znanstvene discipline ili primijenjenog područja je kompleksan zadatak. Teorijske definicije, posebice u području društvenih i humanističkih znanosti, izrazito su rijetke. Obično se pribjegava deskripciji područja, navođenju problema i sl. Politička psihologija je svakako primijenjeno područje psihologije, prije svega socijalne psihologije, ali ujedno i interdisciplinarno područje koje zahtijeva sociološke, politološke, historiografske analize te znanja iz drugih disciplina kao što su antropologija i ekonomija. Moglo bi se reći, slično određenju koje daje Zvonarević (1976) za socijalnu psihologiju, da politička psihologija istražuje psihološke aspekte političkih pojava i političke aspekte psiholoških pojava. Politička psihologija određena je političkim fenomenima: što politika postaje rasprostranjenija u nekom društvu i što je veća angažiranost pojedinaca u političkim procesima, to je veće i područje političke psihologije. Drugim riječima, razvoj društva i uloga pojedinca i drugih društvenih agregata kao nositelja političke akcije određuje i domenu političke psihologije.

U pregledu područja političke psihologije Hermann (1986) ukazuje na pet temeljnih polazišta:

- *Usredotočenost na interakciju političkih i psiholoških pojava.* Kako psihološki čimbenici određuju političko ponašanje i kako političke akcije utječu na psihološke varijable? Percepcije, vjerovanja, motivi, mišljenja, vrijednosti, interesi, osobni stil i obrambeni mehanizmi pojedinca utječu na to kako će se oni ponašati i politički djelovati. Jednako tako, politička kultura, politički sustav, mehanizmi političke socijalizacije, politički pokreti i stranke, kao i međunarodni poredak, utječu na to kako će se ljudi formirati kao politička bića.

¹ Dijelovi ovog teksta prethodno su objavljeni u sljedećim publikacijama: *Psihologijski aspekti međunarodnih odnosa* (1988); *Autoritarna struktura ličnosti – kritički prikaz jugoslavenskih istraživanja* (1989); *Osnove političke psihologije* (1998); *Političko ponašanje – istraživanja hrvatskog društva* (2007).

- *Politička psihologija je relevantna za mnoge socijetalne probleme.* Interes za ovo područje rezultat je činjenice da su mnogi društveni problemi izrazito politizirani, od zaštite okoliša do međuetničkih odnosa.
- *Konkretna socijalna (politička) situacija dovodi do razlika među ljudima.* Politička psihologija uvijek proučava pojedinca i grupe u određenom vremenu i prostoru, odnosno u određenom političkom sustavu i kulturi. Tu se postavlja problem što je to ljudima zajedničko u političkom ponašanju, neovisno o konkretnim političkim i kulturnim okolnostima, a što je različito, odnosno ovisno o tim okolnostima.
- *U političkoj psihologiji naglasak je na procesu političkog ponašanja i na rezultatu tog ponašanja.* Kako se birači opredjeljuju? Kako se mogu razriješiti politički sukobi? Kako se odvija proces informiranja? Kako vođe mobiliziraju sljedbenike? Kako se politički socijaliziraju mladi?
- *Politička psihologija se temelji na različitim metodama analiza i prikupljanja podataka.* Ova potreba za različitim metodološkim pristupima proizlazi iz činjenice određene multidisciplinarnosti predmeta političke psihologije. Naime, predmet političke psihologije je određen samim političkim fenomenom koji je izrazito promjenljiv, koji utječe na ostale sfere socijetalnih procesa i dobiva veoma različite oblike u vremenu i prostoru.

Razvoj političke psihologije u svijetu

Svaka se znanost razvija u kontekstu ostalih znanosti i moraju postojati određene metodološke i spoznajne pretpostavke za njezin razvoj. Jednako tako potrebna je i povoljna društvena situacija, odnosno postojanje određene društvene potrebe koje traže znanstvene odgovore. Upravo razdoblje s početka 20. stoljeća jednostavno zahtjeva socijalnu i političku psihologiju. To je vrijeme naglog razvoja industrijskog društva koje stavlja ljude u specifične situacije međusobne interakcije značajne za samu proizvodnju, kao i razdoblje jačanja građanskog društva, parlamentarne demokracije, općih izbora, koje također zahtijeva razumijevanje osobina čovjeka kao socijalne jedinice, kao subjekta i objekta tih zbivanja.

Već 1909. Wallas ukazuje na važnost psihologijskih aspekata naglašavajući da skoro svi istraživači u području politike analiziraju institucije, a izbjegavaju analizu čovjeka, i istovremeno naglašavaju ograničenost njegovih racionalnih kapaciteta.

Američki publicist i znanstvenik Lippman (1922) također uviđa zapostavljenost analize čovjeka u dotadašnjim politološkim pristupima i kaže: „Govoriti o politici a ne obazirati se na ljudska bića, zapravo je najveća pogreška u našem političkom mišljenju.“

Slično mišljenje imaju i politolozi, tako da, na primjer, američki politolog Eulau (1963) naglašava: „Čovjek je korijen. Mislim da je nemoguće reći išta smisleno o

upravi, a da se ne govori o političkom ponašanju čovjeka, o njegovim ciljevima, nagonima, osjećajima, vjerovanjima, vrijednostima.“

Problematika političke psihologije istraživala se usporedo s razvojem socijalne psihologije. Samo kao primjer možemo navesti istraživanja stavova koja su u samom početku bila istraživanja političkih stavova (Thurstone, 1928; Ferguson, 1939; Eysenck, 1944.), pokušaji operacionalizacije ideologijske orijentacije (liberalno-konzervativno; lijevo-desno), odnosno Bogardusova (1925) istraživanja fenomena socijalne distance, prije svega između pojedinih etničkih skupina.

Razvoj političke psihologije u Hrvatskoj

Formalno, ali i sadržajno, politička psihologija pojavljuje se osnivanjem Fakulteta političkih znanosti na Sveučilištu u Zagrebu 1962. godine kao jedan od obaveznih kolegija u nastavnom planu (puni naziv kolegija bio je *Osnove socijalne i političke psihologije*). Pri tome je interesantno naglasiti da se prvi relevantan udžbenik političke psihologije u svijetu pojavio tek deset godina kasnije (Knutson, 1973), a svjetsko udruženje za političku psihologiju utemeljeno je tek 1978. godine. Navodimo te činjenice kako bismo pokazali da se već prilikom formalnog utemeljenja političkih znanosti kod nas vodilo računa o svjetskim trendovima razvoja znanosti i da su osnivači bili svjesni dalekosežnosti tog projekta.²

S obzirom na prirodu tadašnjeg političkog poretka kod nas, ali i dramatičnih promjena 1990. godine uvođenjem višestranačke parlamentarne demokracije, nužno je prikaz razvoja političke psihologije podijeliti u dva razdoblja: razdoblje pokušaja izgradnje socijalističkog samoupravnog društva (u osnovi totalitarnog poretka), i razdoblje uspostave demokratskog poretka. Kako smo to već naglasili, stvarni društveni odnosi i problemi određuju predmet istraživanja tako da niz problema suvremene političke psihologije prije 1990. godine jednostavno nije bio dostupan istraživanju, s jedne strane zbog postojanja niza društvenih zabrana, a s druge, zbog činjenice da priroda političkog sustava nije omogućavala izbor između različitih političkih opcija, što i je u osnovi političke psihologije i njene društvene primjene.

Postoje dva problema s kojima se suočavamo u prikazu razvoja političke psihologije. Prvi je pitanje do koje mjere, zbog interdisciplinarnosti problematike, neko istraživanje pripada u političku psihologiju, odnosno u sociologiju ili politologiju. Mogli bismo, naravno, poći od selektivnog pristupa pa se zadržati isključivo na radovima psihologa.³ Budući da ne postoji jednoznačan kriterij, u ovom ćemo se

² Veliku i odlučujuću ulogu u tome imao je Mladen Zvonarević, u to vrijeme profesor u Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

³ Samo kao ilustracija ograničenosti takvog pristupa može se navesti primjer D. Riesmana koji je zatražio prijem u Američko sociološko udruženje nakon što je objavio knjigu *Usamljena gomila* (1950). Nije primljen s obrazloženjem da nije diplomirani sociolog. Početkom 2000. o njemu se piše kao posljednjem živom velikanu američke sociologije 20. stoljeća! Slično bi bilo kada bi se iz prikaza razvoja industrijske psihologije izostavio F. Taylor s obrazloženjem da nije psiholog već inženjer.

prikazu prikloniti osobnoj ocjeni o pojedinom radu imajući u vidu interesantnu distinkciju koju navodi Zvonarević (1976) o odnosu socijalne psihologije i sociologije. Prema njemu, „Kriterij za pripadnost neke metode psihologiji, odnosno socijalnoj psihologiji, jasan je i jednostavan, a nalazi se u *općoj metodi psihologije, u introspekciji*“ (str. 10).

Drugi je problem treba li se u ovom prikazu zadržati isključivo na autorima iz Hrvatske ili treba uzeti u obzir i radove autora iz ostalih dijelova tadašnje Jugoslavije. Budući da se ipak radilo o zajedničkoj državi, izrazito razvijenoj znanstvenoj suradnji, i, ne najmanje važno, zajedničkim problemima, smatramo da je ne samo korektno, već i znatno informativnije prikazati radove i autora izvan Hrvatske.

Isto tako nužno je upozoriti da u ovom pregledu nisu obuhvaćeni svi radovi iz ovog područja, već prije svega oni koji su otvorili nove probleme i pristupe.

Radovi iz područja političke psihologije do 1990. – rani radovi

Priroda političkog sustava nužno je stavljala određena ograničenja istraživanju problematike koja pripada u područje političke psihologije. Ta ograničenja bila su dvojaka: s jedne strane, nepostojanje slobode političkog opredjeljenja, odnosno višestranačkog sustava, a s druge, represivni karakter društva koji, u najmanju ruku, nije podržavao, a ponekad i *implicitno i eksplicitno* onemogućavao istraživanje nekih problema. Ipak, kao što ćemo vidjeti, postoji niz istraživačkih radova koji su pružili relevantne uvide u mnoge iznimno važne probleme za razumijevanje „ljudskog“ faktora u okviru tadašnjega političkog sustava.

Istraživanja psihologije izbornog ponašanja

Prvi objavljeni radovi su iz područja izbornog ponašanja. Polemičko pitanje o istraživanju politike kada politike nema koje postavlja Prpić (2002) u svom eseju o Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu i razvoju političkih znanosti u bivšoj Jugoslaviji, bez ostatka se može primijeniti i na problematiku istraživanja izbora. Za izborne sustave i izbornu ponašanje uobičajava se reći da su to „područja nad kojima politička znanost zasigurno posjeduje znanstveni legitimitet, ako ne i monopol“, odnosno „ako znanost u političkoj znanosti postoji, tada je to na predmetu izbora“ (Grdešić i Šiber, 1991.; str. 5).

Je li moguće u okviru jednostranačkog monopola i „samorazumljivog“ nositelja vlasti analizirati izbornu ponašanje? Ako da, što se uopće može istraživati i kakva je svrha takvih istraživanja?

Prvo istraživanje ponašanja birača u Hrvatskoj, ali i u cijeloj tadašnjoj Jugoslaviji, provedeno je 1965. godine prilikom izbora za općinske skupštine u gradu Zagrebu (Zvonarević, Kljaić i Šiber, 1966). To su prvi izbori kada je uvedena mogućnost biranja između većeg broja kandidata. Elementarna pretpostavka biranja je *znanje* ponuđenih modaliteta, u ovom slučaju poznavanja imena kandidata. Upravo zato

je u ovom istraživanju primijenjen postupak ispitivanja neposrednog pamćenja, odnosno neposredno po izlasku s birališta (tzv. izlazna anketa) biraču je pristupio anketar i zamolio ga ako se može sjetiti nekog imena s izborne liste. Prema tome, birač je tek koju minutu ranije držao u rukama izbornu listu te, čak i da nije od ranije znao kandidata, mogao se sjetiti nekog od imena koje je netom pročitao. Zbog toga je zadatak birača bio osobito lagan – s obzirom na mogućnost neposrednog dosjećanja - pa se njegov neuspjeh da reproducira barem jedno ime s izborne liste ne može interpretirati drugačije nego kao potpuno nepoznavanje kandidata između kojih je 'izabrao', odnosno kao neposredan pokazatelj nezainteresiranosti za sam rezultat izbora. Konačan nalaz istraživanja sam po sebi dovoljno govori o karakteru i motivacijskoj snazi izbora u to vrijeme – 52% ispitanika neposredno po izlasku s birališta nije znalo ni jedno jedino ime s liste kandidata!

U okviru izbora 1967. godine za tadašnju Saveznu skupštinu po prvi puta je primijenjena metoda *panel ankete* (Šiber, 1970), odnosno ispitivanje istih ispitanika u nekoliko navrata izborne kampanje.⁴ Nalazi istraživanja u zaključku rada komentirani su na sljedeći način: „U svakom slučaju ako bismo željeli zajednički interpretirati ove podatke onda moramo reći da stvarno učešće birača (operacionalizirano kroz znanje kao nužnu pretpostavku) nije u skladu s intencijama izbornog sustava. Ti se podaci mogu interpretirati kao rezultat neodgovarajuće pažnje izbornim procesima, neprimjerenim procesima informiranja, nedovoljnoj aktivnosti društveno političkih organizacija, nedovoljnoj svijesti biračkog tijela i slično, ali nama se čini da bi ovo sve bili površni argumenti. Čini nam se da je točnije reći da je stavljanje težišta na ličnost pojedinca kao određeni, uvjetno rečeno, kompromis između plebiscitarnih izbora i višestranačkog sustava neprijmjereno i nedovoljno za realizaciju željenog društvenog odnosa. Ne samo što birači i nadalje pristupaju izborima po inerciji ranijeg vrednovanja već je pitanje do kakvih bi stvarnih društvenih procesa i promjena mogla dovesti činjenica da birači poznaju i biraju najbolje kandidate“ (Šiber, 1970).

M. Benc (1969) je analizirao izbore na temelju rezultata izborne statistike (tzv. *ekološki pristup*, odnosno *studij agregata*) i pokazao znatne razlike u izlasku na izbore u različitim dijelovima Hrvatske. Ključni nalaz njegove analize je da birači u manjim seoskim sredinama znatno više izlaze na izbore nego u gradovima. Taj nalaz je svojevrsna konstanta i u izlasku na izbore nakon demokratskih promjena. Pokazuje se svojevrsna zakonitost da tzv. zatvorene socijalne sredine svojom unutarnjom socijalnom dinamikom potiču izlazak na izbore. Tu se, vjerojatno, radi o mehanizmima psihosocijalne interakcije kao što su socijalni pritisak ili imitacija, ali i konformizmu kod obavljanja građanske dužnosti.

⁴ Svakako da izborne kampanje u to vrijeme nisu imale obilježja suvremenih kampanja u višestranačkim demokracijama, ali je ipak postojala određena vremenska dimenzija predlaganja, rasprave i informiranja građana.

Uvođenjem delegatskog sustava po prvi puta problematika znanstvenog istraživanja izbora prestaje biti isključivo predmet pojedinačnog interesa već postaje predmet dugoročnog istraživačkog projekta provedenog na Fakultetu političkih znanosti. Uvođenjem delegatskog sustava pokušavao se realizirati neposredan interes biračkog tijela u kontinuiranom procesu interakcija: biračko tijelo (delegatska osnova) – delegacije – delegat – delegatsko tijelo. Analize izbora 1978., 1982., i 1986. objavljene su u mnogim tekstovima od kojih navodimo dva najvažnija. Jedno je knjiga *Delegatski sustav 1974-1984* (Šiber i Tomac, 1986), a drugo je monografija *Delegatski izbori 1978-1986* (Kasapović, 1987) koja je bila neposredna kritika postojećeg izbornog modela i dovela, po prvi puta u tadašnjoj Jugoslaviji, do javne rasprave o potrebi uvođenja višestranačkog sustava.

U istraživanju javnog mnijenja građana Zagreba 1988. godine (Bahtijarević, Šiber i Zvonarević, 1989) po prvi puta je postavljeno pitanje o uvođenju višestranačkog sustava, odnosno postojanju većeg broja političkih stranaka. Bez obzira na dominantan ideološki obrazac političke socijalizacije, većina ispitanika izjasnila se za višestranačje.

Istraživanja psihologije međunacionalnih odnosa

Budući da se radi o izrazito osjetljivom problemu tadašnjih društvenih odnosa u višenacionalnoj zajednici, sa snažnim tradicionalnim, emocionalnim, pa i ideološkim nabojem, ne čudi da su prva istraživanja te problematike naišla na veoma burnu reakciju, čak i svojevrsnu osudu. Prvo istraživanje koje bi spadalo u ovo područje nikada nije objavljeno. Radi se o istraživanju R. Supeka krajem 50-ih godina prošlog stoljeća o problematici socijalne distance kod mladih koji su sudjelovali na radnim akcijama.⁵ Obrazloženje zabrane objavljivanja rezultata bilo je, naravno, ideološko: „Mi smo kroz revoluciju riješili taj problem i to treba ostaviti po strani!“ Ipak, s vremenom, istraživanja su dobila svoj legitimitet, i ovdje ćemo ih, sažeto, prikazati u pet grupa problema:

1. Oblici nacionalne vezanosti

Nacionalni osjećaj u ovoj analizi prvenstveno se razmatra kroz koncepciju stava, znači kao latentni odnos, tendenciju prosuđivanja, vrednovanja i ponašanja u vezi s fenomenom nacionalnog. Može li se odnos prema nacionalnom svesti na jedan jedinstveni odnos, na određeni kontinuum pozitivnog i negativnog? Istraživanja kod nas u to vrijeme temeljila su se na provjeri teorijskog koncepta po kome postoje određeni tipovi nacionalne vezanosti (Guetzkow, 1955), odnosno pretpostavci da se pojedinci po svojim stavovima ne distribuiraju uzduž jednog kontinuumu s obzirom na objekt stava, već da postoji nekoliko oblika vezanosti, a pojedinci se na njima grupiraju s obzirom na svoj dominantni tip odnosa.

⁵ Usmena informacija autora R. Supeka

Rot i Havelka (1972, 1973) pošli su od pretpostavke o postojanju pet oblika nacionalne vezanosti i, slijedeći razrađenu metodologiju izrade i provjere pojedinih tvrdnji, konstruirali odgovarajuće ljestvice Likertovog tipa:

Isključiva nacionalna vezanost koju karakterizira naglašavanje vezanosti za vlastitu naciju i ocjena da je ta vezanost jedino važna i značajna. Oni smatraju da taj oblik vezanosti odgovara pojmovima *etnocentrizam*, odnosno nacionalni šovinizam.

Istaknuta nacionalna vezanost kod koje postoji vezanost za vlastitu naciju, ali i prihvaćanje drugih grupnih pripadnosti. To označavaju kao nacionalnu idealizaciju ili *patriotizam*.

Višestruka nacionalna vezanost kod koje postoji osjećaj pripadnosti vlastitoj naciji, ali i lojalnost prema međunacionalnoj suradnji i sporazumijevanju. Taj oblik zovu *internacionalizam*.

Istaknuta internacionalna vezanost koju karakterizira naglašavanje vezanosti za opću ljudsku zajednicu, odnosno *kozmpolitizam*.

Nepostojanje nacionalne vezanosti, tj. odsustvo vezanosti i pripadnosti za bilo koju naciju, što označavaju kao *anacionalizam* ili individualizam.

Iste, odnosno slične mjerne instrumente primijenili su i drugi autori, u prvom redu Peršič (1973), Lazaroski (1975), Đurić (1980) i Šiber (1988). Bez obzira što većina autora smatra da rezultati potvrđuju polaznu pretpostavku, ti su rezultati izrazito nekonzistentni, ponekad suprotstavljeni, postotak objašnjene varijance primjenom faktorske analize izrazito mali, a broj dobivenih faktora izrazito velik (Rot i Havelka, 1972, dobili su devet značajnih faktora od kojih analiziraju samo pet koji odgovaraju njihovom modelu!).⁶

2. Stav prema nacionalnom kao dijelu ideologije

Stav prema nacionalnoj problematici oduvijek je bio sastavni dio svih političkih pokreta bez obzira radilo se o parolama *sloboda, bratstvo, jednakost*, o pozivanju na *krv i zemlju*, odnosno prava *više rase*, ili *bratstvo i jedinstvo*. Od samog početka razvoja socijalne i političke psihologije mnogi autori su se bavili problemom može li se mnoštvo socijalnih stavova i njihova pojavna raznolikost svesti na manji broj koncepcija, i u kojim se terminima te koncepcije mogu interpretirati. Značajno mjesto u tim istraživanjima ima i stav prema *nacionalnom operacionaliziran u pojmovima patriotizma i internacionalizma*. Jedan od prvih istraživača tog problema Thurstone (1931) pored osnovnog faktora *radikalizam - konzervativizam*, uočava samo još jedan faktor: *nacionalizam - internacionalizam*. Ferguson (1939) kao treći izdvojeni faktor nalazi *nacionalizam*. U kritici postupaka, nalaza i interpretaciji tih autora Eysenck (1954) stav prema nacionalnom i internacionalnom svodi na osnovni kontinuum u domeni socijalnih stavova *radikalizam - konzervativizam*.

⁶ Detaljnije o tome u Šiber I., 1988.

U našim je uvjetima ta problematika bila predmet triju istraživanja usmjerenih na analizu *stava prema nacionalnom u kontekstu idejnih orijentacija*. Osnovno je polazište tih istraživanja da *ideologija predstavlja integralni sustav vrijednosti, a da stavovi teže izvjesnoj konzistentnosti i osmišljavanju odnosa pojedinca* i, u ovom slučaju, *političkog realiteta*. Istraživanja su rađena različitim mjernim instrumentima i na različitim uzorcima, a uglavnom su došla do istih zaključaka. Radi se o istraživanjima Šibera (1974), Pantića (1977) i Jerbića i Lukić (1979). U sva tri istraživanja jasno se pokazalo postojanje jednog osnovnog idejnog faktora, mada ga autori različito imenuju. Tako Šiber tu osnovnu orijentaciju zove *pro sistem - anti sistem*; Pantić *samoupravljanje - tradicionalizam*, a Jerbić i Lukić *orijentacija protiv - za samoupravljanje*. U okviru tog faktora nacionalna isključivost u sva tri istraživanja vezana je uz pozitivne stavove prema privatnom vlasništvu i, dijelom, uz veću religioznost. Jednako tako, u sva tri istraživanja, ustanovljen je još jedan faktor koji sadrži stav prema nacionalnom, a može ga se nazvati *centralizam - decentralizam*, odnosno *unitarizam - nacionalna ravnopravnost*.

3. Stereotipije

„Većinu stvari mi ne vidimo prvo, pa ih tek tada definiramo; mi ih prvo definiramo, pa ih tek tada vidimo. U bogatoj, kompleksnoj konfuziji vanjskog svijeta mi uzimamo samo ono što je naša kultura za nas već definirala i težimo da to što smo ugledali vidimo u stereotipnim formama naše kulture“ (Lippman, 1961, str. 81), odnosno: „Stereotipije su tendencija da se razmišlja u rigidnim, pojednostavljenim kategorijama, u nedvosmislenim terminima crno - bijelo, pogotovo u području psihologijske i socijalne problematike“ (Stanford, 1973, str. 145). Teško da je moguće pregnantnije izraziti suštinu stereotipnog mišljenja.

Nažalost, u bivšoj Jugoslaviji, a slična je situacija i nakon uspostave samostalnih država nakon 1990. godine, postoji veoma mali broj javno publiciranih istraživanja stereotipija a uglavnom se radi o sporadičnim pokušajima koji ostaju kao dokumentacija u pojedinim institutima, s time da ih se povremeno spominje bez navođenja konkretnih rezultata. Tako, na primjer, Peršič spominje istraživanje stereotipija kod studentske omladine u Sloveniji (1975), ali ne navodi konkretne sadržaje. Rot (1975) iznosi neke podatke istraživanja stereotipija u Beogradu, ali, nažalost, više kao ilustraciju nego što daje cjelokupni prikaz. Ipak postoji niz istraživanja, istina u jednoj specifičnoj populaciji, na osnovi kojih se može zaključiti o nekim karakteristikama stereotipnog prosuđivanja. Radi se o istraživanjima Đurića (1980) koji je niz godina istraživao međunacionalne odnose, posebno stereotipije, Srba i Mađara u Vojvodini. Ograničenost njegovih podataka prvenstveno je u tome što su obuhvaćene samo dvije nacionalne skupine i što su istraživanja provedena pretežno na djeci i omladini. Ipak, po svojoj temeljitosti i sveobuhvatnosti ova su istraživanja primjer kako provoditi takva istraživanja i

obavljati relevantne analize podataka. Osnovni nalazi autora odnose se na auto stereotipije i hetero stereotipije Srba i Mađara, na sadržaje stereotipija, sličnost stereotipija roditelja i djece, kao i promjene sadržaja tijekom vremena.

4. Socijalna distanca

U svakodnevnom životu ljudi, bilo svojom vlastitom željom, bilo stjecajem okolnosti, stupaju u različite odnose s drugim ljudima, odnose koji imaju različiti stupanj značenja, trajnosti i emocionalne zasićenosti za pojedinca. Te potencijalne odnose s pripadnicima drugih društvenih grupa, kao i odnos pojedinca prema tim odnosima, Park (1924) je obuhvatio pojmom *socijalne distance* pod čime podrazumijeva stupnjeve razumijevanja i intimnosti što općenito obilježavaju socijalne odnose. Ovo Parkovo shvaćanje operacionalizirao je Bogardus (1925) u obliku konkretnog mjernog instrumenta kao *ljestvicu socijalne distance*.

Istraživanja socijalne distance početak su istraživanja međunacionalnih odnosa kod nas. O prva dva istraživanja ne raspoložemo izvornim podacima, izuzevši usputnog navođenja nekih nalaza u drugim radovima tih autora. Već spomenuto istraživanje Supeka (1963) ponovljeno u narednim godinama (1958-1961), objavljeno je u knjizi *Psihosociologija radne akcije*. Sljedeće je istraživanje Rota (1963-1966).⁷ Prvo istraživanje koje je obuhvatilo cjelokupnu jugoslavensku populaciju je istraživanje Pantića (1967). Ispitivana je socijalna distanca prema pojedinim nacionalnim skupinama u tadašnjoj Jugoslaviji. Opći nalaz je da je 59% ispitanika bez distance, 28% imali su slabu distancu, a jaku distancu prema drugima imalo je 13% ispitanika. Ponovljeno istraživanje 1985. godine pokazalo je uglavnom slične rezultate.⁸ Istraživanje Jerbića i Lukić (1979) provedeno na mladima u Hrvatskoj također pokazuje da oko 61% mladih uopće nema distancu prema drugima, a da 14% iskazuje izrazitu distancu. Posljednje istraživanje u tom razdoblju provedeno 1987. godine⁹ pokazuje dramatične promjene. Izrazito jaku socijalnu distancu iskazuje u rasponu od 22% ispitanika u Hrvatskoj do 54% ispitanika na Kosovu! Nema nikakve sumnje da su ti rezultati odraz tadašnjih političkih prilika. Ipak, treba napomenuti da takvu razinu socijalne distance pokazuju i istraživanja provedena u SAD-u.

5. Javno mnijenje

Istraživanja javnog mnijenja prije društvenih promjena bila su na marginama društvenog interesa, posvećivala im se minimalna pozornost i više su bila slučajna

⁷ Nažalost, do samog izvještaja nismo mogli doći. Ovo navodimo na temelju sekundarnih izvora: N. Rot (1972), i D. Pantić (1967)

⁸ Grupa autora, Beograd (1986).

⁹ Grupa autora, Ljubljana (1988).

pojava nego trajan društveni interes.¹⁰ Najveći broj istraživanja zahvatio je problem mnijenja o međunacionalnim odnosima na osnovi percepcije problema koji zahtijevaju najveću pozornost društva. Iz ponuđenih lista ispitanik je birao ona dva koja su, po njegovom mišljenju, najznačajnija. Od prvog takvog istraživanja Džinića (1965), Zvonarevića i sur. (1969), Magdalenića (1969), Šibera (1974), do istraživanja na Fakultetu političkih znanosti (1982), pokazuje se stabilan broj ispitanika (od 10.9% do 12.7%) koji smatraju da je problematika međunacionalnih odnosa dominantna u tadašnjem jugoslavenskom društvu. Interesantan je nalaz istraživanja Zvonarevića i sur. (1971) o međunacionalnim odnosima u Hrvatskoj po kome svega 2.9% ispitanika smatra da treba ograničiti utjecaj Hrvata, a 7.3% smatra da treba ograničiti utjecaj Srba. Ovdje, kao uostalom i kod svih ostalih rezultata, treba naglasiti vjerojatan utjecaj samocenzure i konformizma imajući u vidu prirodu tadašnjega političkog sustava.

Istraživanja osobina ličnosti i karakteristika društvenih grupa

Budući da se ovdje radi o prikazu razvoja političke psihologije, zadržat ćemo se samo na onim psihologijskim sadržajima koji su izrazito povezani s fenomenom politike. To su u prvom redu problemi autoritarnosti i političke kulture.

1. Autoritarna ličnost

Autoritarnošću se označava *sindrom psihologijskih osobina povezanih s antidemokratskom orijentacijom, pojavama etnocentrizma i konzervativizma*. Autoritarna ličnost je ona koja traži autoritet kome bi vjerovala, koji bi joj pružio sigurnost i izvjesnost, a istodobno je spremna da se na isti način postavi prema onima koji o njoj ovise, da inzistira na svom autoritetu i hijerarhiji. Živeći i socijalizirajući se u okviru autoritarnih odnosa unutar obitelji, religije, države, pojedinac traži sigurnost u ocu, Bogu ili vlasti. U situacijama društvene krize, nesigurnosti, gubitka perspektive, pojedinac traži „oca domovine“, „vođu“ ili „mesiju“. Upravo takav, autoritaran, prevladavajući karakter zahvalno je psihološko tlo za razne oblike manipulacije, a pogotovo za homogenizaciju unutar grupe i za izražavanje agresivnosti prema vanjskim grupama. Drugim riječima, predrasude su sastavni dio takvog karaktera, a samo od vanjskih okolnosti (krize, frustracije) ovisi njihovo izražavanje. Dakako da svaka frustracija ne dovodi do agresivnog ponašanja, kao što ni svaka „manjinska grupa“ nije objekt predrasuda. Također, sama autoritarnost nije neminovno uzrok proganjanja drugih. Tu se radi isključivo o *psihološkim pretpostavkama i mehanizmima koji posreduju u određenoj situaciji, koji olakšavaju*

¹⁰ Izuzetak je Centar za istraživanje javnog mnijenja pri Fakultetu za društvene vede u Ljubljani, dok su odgovarajući instituti u Zagrebu i Beogradu imali samo sporadična istraživanja.

određeno ponašanje i uvjetuju njegov intenzitet. Taj odnos strukture ličnosti i dominantnog obrasca političkih odnosa i ponašanja dovodi do postavljanja nekoliko relevantnih pitanja koja, s psihologijskog aspekta, mogu pružiti dodatne spoznaje u razumijevanju prirode političkog procesa u nekom društvu:

- Do koje je mjere autoritarnost, kao agregatna osobina populacije, prisutna u strukturi ličnosti, pa prema tome i zahvalna osnova različitih oblika manipulacija, autoritarnih rješenja i zapreka razvoju demokracije?
- U kojim segmentima populacije je ta osobina ličnosti osobito prisutna?
- Čime je autoritarnost uvjetovana, odnosno, radi li se o *ego obrambenoj* ili *kognitivnoj* autoritarnosti?
- Kakva je povezanost autoritarne strukture ličnosti i prihvatanja određenih idejnih orijentacija?

Na ta pitanja je teško odgovoriti na temelju ranijih istraživanja budući da je problem autoritarnosti bio uglavnom sporedna varijabla, a i samih istraživanja ima vrlo malo.

Rot i Havelka (1973) istražuju sindrom autoritarnosti i njegovu povezanost s etnocentrizmom. Uz minimalne izmjene i dopune primijenili su poznatu F-ljestvicu (Adorno i dr., 1950) na uzorku učenika srednjih škola u Beogradu i Kragujevcu. Tri su osnovna nalaza relevantna za ovaj prikaz.

Prvo, dobiveni rezultati razine autoritarnosti izrazito su visoki, a kod učenika industrijskih škola dobiven je najviši rezultat do tada zabilježen u literaturi (Rot i Havelka, 1973).

Drugo, dobivena je veza između autoritarnosti, osobina pojedinca i socijalne okoline. Učenici iz Beograda imali su nižu autoritarnost od učenika iz Kragujevca, učenici gimnazija nižu autoritarnost od učenika industrijskih škola, mladići nižu autoritarnost od djevojaka. Isto tako pokazalo se je da je razina autoritarnosti negativno povezana s obrazovanjem roditelja.

Treće, dobivena je izrazita povezanost (korelacija 0.54) između autoritarnosti i isključive nacionalne vezanosti (koju oni izjednačavaju s etnocentrizmom). Slični rezultati, ali niži, dobiveni su i u odnosu autoritarnosti i socijalne distance prema drugim narodima.

U veoma složenoj metodološko-statističkoj analizi Jerbić i Lukić (1979) su, na uzorku srednjoškolaca u Hrvatskoj, pored ostalog, zahvatili i odnos autoritarnosti i određenih vrijednosnih orijentacija. Dobivena je negativna povezanost autoritarnosti sa socijalističkim samoupravljanjem (-0.255), a pozitivna sa socijalnom distancom prema drugim narodima (0.284) i s etnocentrizmom (0.404).

U istraživanju na tadašnjim članovima Saveza komunista (SK) (Šiber, 1984) dobivena je povezanost autoritarnosti s idejnom nekritičnosti (0.482) kao i negativan odnos prema samoupravljanju (-0.400).

U ambicioznom istraživanju na cjelini tadašnjeg jugoslavenskog prostora čiji rezultati, nažalost, nisu nikada u cijelosti objavljeni,¹¹ pokazalo se da nema bitnih razlika u razini autoritarnosti između pojedinih republika i pokrajina.

Bez obzira na nedostatak većeg broja istraživanja i na njihovu relativnu marginalnost, mislimo da se može ponoviti zaključak koji je sadržan u radu koji prikazuje opširnije tu problematiku (Šiber, 1989): „Opći zaključak do kojeg dolazimo na temelju navedenih nalaza jest da izrazita prisutnost autoritarnosti u psihološkoj strukturi naše populacije predstavlja realnu pretpostavku nametanja različitih utjecaja, pogotovo u situacijama društvenih previranja, nesigurnosti i konflikata“.

2. Politička kultura

Pojam političke kulture uvode Almond i Verba (1963) kako bi pokušali objasniti, u okviru komparativne politike, zašto dolazi do različite učinkovitosti demokratskih procesa u zemljama koje imaju sličan ustavno-pravni poredak. Odgovor nalaze u različitim političkim kulturama uvjetovanim povijesnim procesima. Po njihovom mišljenju: „Pojam političke kulture odnosi se na političke orijentacije – prema političkom sustavu i njegovim različitim dijelovima, kao i stavove prema ulozi pojedinca u sustavu“. Drugim riječima, pod političkom kulturom podrazumijevaju niz psiholoških osobina koje su dominantne u nekom društvu. Pojam je sličan pojmu društvenog karaktera, s time da se ograničava na područje političkog ponašanja. Po njima ta orijentacija označava internalizirane aspekte objekata i odnosa. To uključuje:

- *Kognitivnu orijentaciju* – znanje i vjerovanje o političkom sustavu, njegovoj ulozi i zahtjevima tih uloga, ulaganjima u sustav i njegovim rezultatima;
- *Afektivnu orijentaciju* ili osjećaje o političkom sustavu, njegovoj ulozi, osobama i učincima;
- *Evaluativnu orijentaciju*, odnosno prosuđivanje i mišljenje o političkim objektima koji tipično uključuju kombinaciju vrijednosnih standarda i kriterija s informacijom i osjećajima.

Kolika je važnost političke kulture za funkcioniranje demokratskog društva najbolje se vidi iz često citirane misli Dahrendorfa (1992) u vezi promjena u zemljama Istočne Europe: „Politički sustav moguće je promijeniti za 6 mjeseci; za promjenu ekonomskog sustava potrebno je 6 godina; za izgradnju demokratske političke kulture treba 60 godina“.

Teško je jednoznačno odrediti konkretna istraživanja koja bi se usredotočila na kompleksnost takvog sadržaja, ali se mnoga istraživanja mogu interpretirati u okviru toga koncepta. Za potrebe ovog prikaza i ilustraciju teze da su i prije

¹¹ Radi se o projektu „Klasno biće jugoslavenskog društva“ koje je provedeno 1986. godine na reprezentativnim uzorcima svih republika i pokrajina. Rukovodilac istraživanja bio je *Fakultet za društvene vede* u Ljubljani pod vodstvom Nike Toša.

političkih promjena 90-ih godina prošlog stoljeća naši istraživači bili u trendu razvoja suvremene znanosti možemo navesti istraživanje Novosela (1969) koncem 60-ih godina prošlog stoljeća u Hrvatskoj i analizu Benca (1970). Primijenivši originalni upitnik Almonda i Verbe (1963) na uzorku punoljetnog stanovništva, Novosel je dobio rezultate koji su ukazivali na prevladavajuće oblike *parohijalne političke kulture*, odnosno na činjenicu da je težište na pripadnosti određenoj zajednici (nacionalnoj, vjerskoj i sl.) iz čega proizlaze prava i obaveze pojedinca i *podaničke političke kulture* koja se sastoji u bespogovornom prihvaćanju autoriteta i političkoj pasivnosti, dok je *participativna politička kultura* koja se sastoji u aktivnom odnosu pojedinca kako prema politici tako i prema ostalim socijalnim procesima, bila samo u naznakama.¹² M. Benc analizirao je pojedine aspekte političke kulture na temelju dvaju anketnih istraživanja i sustavne analize ponašanja birača na pojedina pitanja na temelju zapažanja anketara.

Radovi iz područja političke psihologije – poslije 1990.

Promjena političkog poretka i demokratski, višestranački izbori, postavili su nove probleme pa time i nove mogućnosti pred istraživače. S jedne strane, izbor pojedine političke opcije omogućava korištenje one ključne kriterijske varijable koja je temelj suvremene politike – izbor određene političke opcije, a s druge, istraživanja problema koji su u ranijem sustavu bili potiskivani, pa i zabranjivani. Pri tome ne treba gubiti iz vida da se problematika političke psihologije vrlo široko upotrebljava za potrebe same političke prakse. Tu bi na neki način mogli reći da isto tako kako se ponekad politologija određuje kao *tehnologija moći*, tako se i politička psihologija do neke mjere može odrediti kao *sadržaj i mehanizmi te tehnologije*.¹³

Budući da su istraživanja nakon 1990. uglavnom kompleksna i obuhvaćaju veći broj problema, fenomena i njihov međusobni odnos, teško ih je tematski prikazati kao što je to učinjeno ranije. Isto tako treba imati u vidu da višestranačka demokracija otvara niz problema koji su bili ili irelevantni ili nedostupni za istraživanje u ranijem razdoblju.

1. Istraživanje izbora i ponašanja birača

Uvođenjem višestranačkog sustava suočili smo se s dva na prvi pogled jednostavna pitanja:

¹² Bilo bi interesantno ponoviti to istraživanje nakon skoro 50 godina i nakon 25 godina promjene političkog sustava.

¹³ Veliki dio problematike političkog marketinga temelji se na spoznajama političke psihologije od istraživanja javnog mnijenja (opredjeljenja biračkog tijela, istraživanja političke motivacije, struktura potreba, ideologijskih profila pojedinih skupina birača i sl.), do problematike političke komunikacije (oglašavanja, izbornih slogana, političkih nastupa), kao i predviđanja izbornih rezultata.

- zašto ljudi izlaze ili ne izlaze na izbore,
- kome i zašto daju svoj glas, odnosno stranačko opredjeljenje.

Odgovori na ta pitanja postaju ključne varijable razumijevanja uspostavljanja nositelja vlasti. U pokušaju davanja odgovora, ili, drugim riječima, analizi svih relevantnih varijabli koje utječu na te odluke, na djelu je čitava povijest jednog naroda (imajući u vidu prije svega povijesne rascjepke koji su u temelju dugotrajnih dispozicija izbornog ponašanja), njegova socijalna i ekonomska struktura (do koje je mjere čovjek politički ono što je socijalno), politička kultura, proces socijalizacije i utjecaj socijalne okoline u kojoj se pojedinac nalazi, utjecaj vrste rješenja izbornog i stranačkog sustava, mobilizacijska uloga političkih stranaka, uloga masovnih medija i njihovo posredovanje, struktura aktualnih problema u zemlji i relevantnom okruženju i njihova percepcija itd. Kao što vidimo, tu je niz problema koji omogućavaju i zahtijevaju i psihologijsku analizu, ali svakako u suradnji, prije svega, politologijskih i sociologijskih pristupa.

U samom početku u Hrvatskoj možemo pratiti dvije grupe istraživača. To su istraživači na Fakultetu političkih znanosti u okviru dugoročnog projekta *Izbori, stranke i parlament u Hrvatskoj* te istraživači s Instituta „Ivo Pilar“. Obje grupe istraživača objavile su niz relevantnih knjiga i članaka. Autori s Fakulteta političkih znanosti objavili su do sada desetak knjiga neposredno iz problematike izbora i oko 50 radova u časopisima, od čega dvadesetak u inozemstvu, dok su radovi suradnika Instituta „Ivo Pilar“ objavljivani uglavnom u časopisu *Društvena istraživanja*.¹⁴

Znanstveni problemi obrađivani u tim istraživanjima nesumnjivo pokazuju da danas u Hrvatskoj raspoložemo mnogim spoznajama o ponašanju birača, njihovoj motivacijskoj osnovi, vrijednosnim opredjeljenjima i slično.

2. Razlozi izlaska na izbore

Sudjelovanje u političkim procesima, prije svega u procesima konstituiranja predstavničkih tijela, ključna je pretpostavka demokratskog društva. Izaći na izbore ili ne, odnosno, zašto izaći ili ne, temeljno je pitanje motivacije građana u izbornim procesima. Psihološka analiza zahtijeva razumijevanje i osobe i psihološkog svijeta koji je okružuje, ili, kako to kaže Lewin (1951): „Ponašanje ovisi o položaju osobe i njezine okoline. Da bi se ponašanje razumjelo ili predvidjelo, osoba i njezina okolina moraju se razmatrati kao konstelacija međusobnih činilaca“. Običan statistički podatak o manjoj izbornoj participaciji žena, tj. odnos jedne demografske varijable (spola) i političke aktivnosti, sadržava i socijalno-psihološke kategorije društveno-ekonomskog položaja žena i kulturnih obrazaca danog društva.

Analiza izlaska građana na izbore nakon promjene političkog sustava pokazuje izrazitu ulogu percepcije važnosti izbora za društvo kao i neizvjesnost izbornih

¹⁴ Pored niza pojedinačnih istraživanja, sustavno i longitudinalno izborni procesi prate se od 1990. godine samo na Fakultetu političkih znanosti.

rezultata (Šiber, 2005). Ipak, kako to naglašava Campbell (1962), pravi je pasivni građanin onaj koji ne glasa zbog nedostatka motivacije. Za razumijevanje političke motivacije možemo primijeniti poznatu postavku Vroomove teorije očekivanja po kojoj „Motivacijska sila izborne situacije je proporcionalna percipiranoj mogućnosti da će izbor jedne a ne neke druge opcije dovesti do željenog rezultata“. U ovom prikazu zadržat ćemo se na dva istraživanja. Jedno je istraživanje Lamze Posavec (2004) koja se bavi izbornom apstinencijom, a drugo Šibera (2005) koje je usmjereno razlozima izbornog opredjeljenja.

Osnovni cilj prvog istraživanja (Lamza Posavec, 2004) je provjera pretpostavke da se osobe koje ne namjeravaju izaći na izbore razlikuju prema demografskim i socijalnim osobinama, političkim stavovima i općenito interesom za politiku, od osoba koje izlaze na izbore. Analiza demografskih i socijalnih osobina ispitanika pokazala je, mada ponekad statistički značajne, ipak vrlo male povezanosti s izbornom apstinencijom. Znatno veći utjecaj ima opća politička nezainteresiranost, nezadovoljstvo ispunjavanjem izbornih obećanja kao i percepcija da promjena nositelja vlasti neće dovesti do željenih promjena.

Drugo istraživanje (Šiber, 2005) došlo je do istih rezultata, uz jednu značajnu nadopunu. Naime, usporedo s razlozima neizlaska, tražili su se i razlozi sudjelovanja u izborima. Primjenom faktorske analize dobivena su tri značajna i interpretabilna faktora: jedan je nazvan *nezainteresiranost i osjećaj bespomoćnosti*, drugi *ideološka isključivost*, a treći *politička odgovornost*. Za hrvatsku političku zbilju izrazito je značajan drugi faktor koji u osnovi sadrži želju da se svojim glasom spriječi politički suparnik (HDZ ili SDP) da dođe na vlast! Uostalom, odnos tog faktora i opredjeljenja za pojedinu stranku je 0.67 (eta koeficijent) na izborima 2.000. godine, odnosno 0.76 na izborima 2003. godine.

Još jedan zanimljiv nalaz je iz istraživanja Rimca (1999), koji istražuje osnovne psihološke odrednice formiranja političke participacije i nalazi da nema značajnije empirijske potvrde o većoj složenosti izbornog opredjeljenja kod kognitivno opremljenijih osoba.

3. Stranačko opredjeljenje

Osnovni nalazi dosadašnjih istraživanja kome i zašto ljudi daju svoj glas, odnosno o razlozima stranačkog opredjeljenja birača, mogli bi se, vrlo sažeto, analizirati *u tri grupe problema*.

Interesno ideolojski. Radi se o poznatim postavkama po kojima je čovjek politički ono što je socijalno. U razvoju građanskog društva, prije svega 19. stoljeća, dolazi do sukoba rada i kapitala i na tome se temelje određeni svjetonazori i političko profiliranje stranaka.¹⁵ Klasni, ali i religijski rascjepi oblikovali su izborni

¹⁵ Sukob rada i kapitala samo je jedan od rascjepa na kojima se temelji formiranje političkog opredjeljenja. Prema *teoriji rascjepa* (Lipset Rokkan, 1960) ostali su: centar - periferija; država - crkva, i selo - grad.

diskurs u zapadnim demokracijama. Kako to kaže Dalton (1996): „Socijalno demokratske stranke okreću se radu i radnicima, dok kršćansko demokratske regrutiraju svoju podršku iz posjetitelja nedjeljnih misa“.

Tradicionalno ideologijski. Jednom kada su formirane stranačke identifikacije, bilo na temelju egzistencijalnih uvjeta života, bilo na temelju traumatskog iskustva, one traju i nakon promjene socioekonomskog položaja, odnosno nakon što je neki povijesni događaj prevladan. Ovdje se radi o rezultatima političke socijalizacije, prije svega u okviru obitelji, odnosno, kako to određuju Lippset i Rokkan (1960) u već spomenutom radu, radi se o svojevrsnoj *teoriji zaleđivanja*, odnosno o generacijskom prenošenju određenih opredjeljenja.

Usmjerenost na konkretne probleme. Ne postoji snažna stranačka identifikacija već se birač opredjeljuje na temelju konkretnog programa za rješavanje nekog problema koji je za njega važan i zaokuplja njegovu pozornost.

Kao što vidimo, sve tri motivacijske osnove su izrazito psihološki zasićene. Radi se o zajedničkim potrebama i interesima pojedinih socijalnih skupina koje proizlaze iz njihovog socioekonomskog položaja; o procesu socijalizacije, prije svega u obiteljskoj sredini, u kojoj se stvara stranački identitet. Razvojem društva, smanjivanjem socijalnih sukoba (prije svega zbog prirode rada, razvoja tehnologije i usluga, što razbija raniju dihotomiju rada i kapitala), pojedinac se sve više okreće problemima svakodnevnog života što postaje temelj njegovog političkog odabira.

Što su pokazali rezultati dosadašnjih istraživanja u Hrvatskoj? Od prvih demokratskih izbora 1990. godine do danas, socijalna uvjetovanost političkog opredjeljenja je zanemariva.¹⁶ Mogu se uočiti manje razlike u opredjeljenju s obzirom na razinu obrazovanja (manje obrazovani – desno, više obrazovani – lijevo) i mjesto boravka (selo – desno, grad – lijevo), što je svakako nedostavno za potpuno razumijevanje izbornih rezultata. Opredjeljivanje na temelju konkretnih stranačkih politika (obrazovanje, zdravstvo, mirovinski sustav, vanjska politika, zaštita okoliša i sl.) također se pokazuje beznačajnim za razumijevanje izbornog ponašanja.¹⁷

Prema dosadašnjim istraživanjima¹⁸ odlučujuće varijable za razumijevanje stranačkog opredjeljenja su *tradicionalno – ideologijske*, odnosno povijesni rascjep u Hrvatskoj u Drugom svjetskom ratu i religioznost.

Dramatični događaji u povijesti naroda ostavljaju trajne posljedice u svijesti budućih generacija i, na neki način, predstavljaju međaš u razumijevanju latentnih i manifestnih sukoba. Posebno su značajni masovni sukobi unutar nekog naroda

¹⁶ Ovaj prikaz temelji se na rezultatima longitudinalnih istraživanja na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu.

¹⁷ Na takvim problemima se tek u zadnje vrijeme formiraju nove stranke, tzv. *one issue party*, kao što su *Živi zid*, *Orah*, sl.

¹⁸ Navodimo samo neka: Grdešić, I. i dr. *Hrvatska u izborima*; Kasapović, Šiber, Zakošek, Birači i demokracija. U: Kasapović, M. (ur.), *Hrvatska politika 1990-2000*; Šiber, I. (2007). *Političko ponašanje – istraživanja hrvatskog društva*.

koji imaju obilježja građanskog rata. Francuska revolucija, koja se u europskoj političkoj misli smatra početkom suvremene političke povijesti, predstavljala je veliki, krvavi sukob različitih političkih ideja i staleža, ali i različitih regija tadašnjega francuskog društva. Sudjelovanje pojedinih članova obitelji u tom sukobu prije više od dva stoljeća i danas, u stanovitoj mjeri, utječe na politička usmjerenja i izbor stranaka pripadnika tih obitelji (Todd, 1988). Građanski rat u SAD-u, sukob Sjevera i Juga, koji se smatra početkom suvremene povijesti te zemlje (Janda, Berry and Goldman, 1989), također je utjecao na određene „rascjep“ u političkim opredjeljenjima. Ta su zbivanja, doduše, u suvremenim uvjetima izgubila emocionalni naboj i sadržaj koji je bio uzrok sukoba, ali je ostala obiteljska tradicija, svojevrsna vjernost i uspomena koja se prenosi s koljena na koljeno. Miller (1976) upotrebljava metaforu kako bi objasnio stranačku lojalnost: politika je analogna religiji, a birač je analogan religijskom sljedbeniku.

Na hrvatskim prostorima takvo ‘traumatsko’ značenje imala su, i imaju, zbivanja tijekom Drugoga svjetskog rata. Vjerojatno ne postoji zemlja i narod (s izuzetkom Španjolske) u kojoj je unutarjni sukob bio tako vehementan i koji je bio vođen s tako različitim opredjeljenjima i posljedicama. Ne ulazeći u različite razloge političkih opredjeljenja (i njihovu kritiku ili opravdanje) kao što su želja za uspostavom nacionalne države, snažni revanšizam uz prihvaćanje i provođenje rasnih zakona, konformizam, građanska poslušnost i odziv na mobilizaciju NDH-a; otpor zločinima i talijanskoj okupaciji hrvatskog teritorija, šansa za ostvarenje komunističkog poretka, a s vremenom i svijest o NDH kao gubitničkoj strani, mobilizacija nakon pada Italije i sl. među pristašama partizanskog pokreta, i danas, poslije više od 70 godina, ta se opredjeljenja sve više svode na dvije suprotstavljene i isključive opcije. Aktivnih sudionika tog sukoba uglavnom više nema, ali su još uvijek prisutni snažni emocionalni naboji stečeni procesom socijalizacije (teorija zamrzavanja) koji dovode do uzajamne diskvalifikacije. Rezultati istraživanja pokazuju (Šiber, 1998, 2007) da upravo *politička biografija obitelji* formirana na tom povijesnom rascjepu u najvećoj mjeri određuje političko opredjeljenje novih generacija, ili, kako to kaže Marx (1953): „mrtvi iz grobova vuku žive“, odnosno „mrtvi kao mora pritišću mozak živih“! Sažeto, birači NDH tradicije biraju u omjeru četiri naprema jedan stranke desnice, a birači NOB tradicije četiri naprema jedan stranke lijevice!

Pored političke biografije obitelji, varijabla koja značajno djeluje na političko opredjeljenje je i *religioznost*. Ona je povezana kako s određenim političkim svjetonazorom – veća religioznost s konzervativnijim svjetonazorom, a manja s liberalnijim – tako i s određenom strukturom socijalnih i političkih stavova. Stoga je poznavanje stupnja i vrste religioznosti (jedna od podjela razlikuje *uvjerene* i *tradicionalne* vjernike), vrlo važno za političko profiliranje stranaka i njihovo djelovanje. Neke stranke ekspliciraju svoja religijska opredjeljenja, poput demokršćanskih stranaka, dok su neke na glasu kao ateističke stranke. Ključni nalaz

niza istraživanja na Fakultetu političkih znanosti (Šiber, 2007) jest da su se nakon 1990. izrazito promijenili iskazi građana o njihovoj religioznosti – 1990. godine 47% je izjavljivalo da nisu vjernici, a 2003. samo 14%! Ono što je značajno je činjenica da u Sloveniji, koja je bila u istom političkom sustavu kao i Hrvatska, do takvih promjena nije došlo (Toš, 1999). To znači da su promjenama u iskazivanju religioznosti umnogome pridonijeli konkretni procesi u pojedinim državama, a ne mogućnost slobodnog iznošenja svojih opredjeljenja.

4. Struktura političkih stavova, osobine ličnosti i stranačko opredjeljenje

Mogućnosti koje su se otvorile uvođenjem višestranačke demokracije potaknule su veći broj istraživanja odnosa pojedinih osobina ličnosti i izbora određenih političkih opcija, odnosno političkih stavova. U svom radu o strukturiranju hrvatske stranačke scene Šiber (1993), na temelju istraživanja birača o tome s kime bi njihov stranački izbor trebao koalirati, nalazi tri izrazito unutar sebe povezana grozda, koji odgovaraju tradicionalnoj podjeli na ljevicu, centar i desnicu, s time da se izvan tih skupina nalaze regionalne stranke i stranke manjina.

Sličan nalaz dobili su i Milas i Rimac, (1994) koji, analizirajući stavove prema pojedinim strankama u Hrvatskoj, zaključuju da se hrvatski politički prostor može analizirati na temelju četiri latentne dimenzije koje sadržavaju desnicu, centar, ljevicu i regionalne stranke. Našli su pozitivan odnos desnih stranaka i centra i, nešto manje, pozitivan odnos lijevih stranaka i regionalnih.¹⁹

U analizi političkih stavova i stranačkog opredjeljenja uglavnom postoje *dva pristupa*:

- Prvi pristup uzima jednostavnu $L - D$ (lijevo – desno) *ljestvicu* kao pokazatelj osnovne ideologijske orijentacije,
- drugi se sastoji u *analizi niza konkretnih stavova* prema određenim politički relevantnim pojavama i primjenom faktorske analize pokušava ustanoviti određeni broj latentnih dimenzija i njihov odnos s izborom određene političke opcije.

$L - D$ dimenzija osobne samoidentifikacije na, uobičajeno, ljestvici od 1 (krajnja ljevica) do 10 (krajnja desnica), kako rezultati niza istraživanja pokazuju, jednostavna je za primjenu, razumljiva ispitanicima, i, što je najvažnije, visoko povezana s izborom određene političke stranke (Šiber, 1993, Rimac, 1999). Značenje lijevog i desnog, koje je biračima samorazumljivo, još uvijek ništa ne govori o samom sadržaju, odnosno o konkretnim stavovima njihovog opredjeljenja, pa prema tome i sukladnosti tih opredjeljenja programima i djelovanju političkih stranaka. Nekoliko istraživanja bavilo se tom problematikom, većinom u okviru svojih doktorskih disertacija.

¹⁹ Ovo istraživanje pokazuje kako su rezultati ovisni o konkretnoj situaciji u određenom vremenu. S pojavom HDSSB-a ta veza između lijevih i regionalnih stranaka svakako je različita.

Rimac (1999) u svojoj doktorskoj disertaciji na temelju primjene upitnika Eysencka (1944, 1954) dobiva dosta heterogenu faktorsku strukturu²⁰ i, sukladno tome, slabu povezanost s izbornim opredjeljenjima.

Milas (1998) u svojoj doktorskoj disertaciji, također primjenom Eysenck-ova upitnika, istražuje odnos društvenih stavova, ličnosti i društvene poželjnosti. U kompleksnom metodološkom nacrtu koji dijelom uključuje i eksperimentalnu provjeru (na dvije grupe ispitanika dati su različiti uvodni naputci) dobivena su tri osnovna nalaza. *Prvo*, primjenom faktorske analize dobivena su tri temeljna faktora: *religioznost, kozmopolitizam i spolne slobode* (ti sadržaji većinom se interpretiraju na dimenziji *tradicionalizam - modernizam*); *drugo*, povezanost osobina ličnosti i društvenih stavova je značajna, odnosno osobine ličnosti objašnjavaju 20% do 30% varijance stavova; *treće*, na prihvaćanje određenih društvenih stavova utječu socijalni faktori, odnosno psihoticizam i društvena poželjnost.

Šiber (2007) faktorskom analizom ljestvica političkih stavova dobiva dva faktora. Prvi faktor, *liberalno-poduzetnički – etatičko-egalitarni*, koji stavlja težište na socijalnu sigurnost radnika, svojevrsnu 'uravnilovku', sudjelovanje u odlučivanju i jaku ulogu države; odnosno, tvrdnje koje sadrže zalaganje za privatno vlasništvo, poduzetništvo i što manju državnu regulativu. Drugi faktor, *modernističko tradicionalni*, dobiven je faktorskom analizom drugog reda i sadrži religioznost, odnos crkve i države, odnos prema tradiciji, autoritetu, odnos prema manjinama i ženama, i autoritarnost. Taj generalni faktor objašnjava 45% ukupne varijance. Na tako dobivenom dvodimenzionalnom stranačkom prostoru pokazalo se je da je prvi faktor slabo diskriminativan, a da su izrazite razlike između birača različitih stranaka na dimenziji *modernističko - tradicionalno*.

Blanuša (2009) u svojoj doktorskoj disertaciji analizira s jedne strane napise između 1980. i 2007. koji se odnose na teorije zavjere, a s druge strane stavove građana o tim problemima. Pokazao je postojanje dva tipa hrvatskih političkih teorija zavjera – '*zavjere vlasti u 90-ima*' i '*zavjere unutarnjih i vanjskih neprijatelja*'. Statističkim analizama pokazuje *kinički* karakter prvog, odnosno '*cinički*' karakter drugog tipa zavjere. Prvi tip predstavlja podršku demokratskom poretku kao specifična kritika vlasti, a drugi je povezan s autoritarnim tendencijama koje podržavaju mentalitet *opsadnog stanja*. Prvi tip podržavaju građani socijaldemokratskog i liberalnog svjetonazora, a drugi građani nacionalističkog i konzervativnog svjetonazora. Isto tako pokazala se i povezanost s političkom biografijom obitelji.

Isti autor u daljnjim istraživanjima utvrđuje povezanost konspirativnog mišljenja, ideoloških rascjepa i političkih biografija (Blanuša, 2013), zatim političke biografije kao izvora suprotstavljenih sjećanja i osnove za transgeneracijsku traumu (Blanuša, 2015), te načinima tabuizacije traumatskih događaja i procesa (Blanuša, 2017).

²⁰ Razlog tome je svakako upitnik koji je formuliran u drugom vremenu i prostoru tako da nije bio primjeren situaciji naše zemlje.

Šram (2007) u svojoj doktorskoj disertaciji radi komparativnu analizu zagrebačkih i beogradskih studenata s obzirom na društveni karakter, političku kulturu i strukturu ličnosti. Konkretnije, istražuje nacionalnu svijest, ideologiju, alijenaciju i vrijednosne orijentacije. Analiza pojedinih varijabli i njihov međuodnos pokazuju da nacionalizam i sociopatija idu zajedno, odnosno postojanje povezanosti između nacionalističkog sentimenta, desne autoritarnosti i agresivne strukture ličnosti koja je neovisna o sociokulturnom kontekstu. Najveću razliku među uzorcima nalazi u dimenziji koju definira kao *nacionalno opasno stanje* koja je izraženija kod beogradskih studenata.

Bovan (2017), za razliku od prethodnih istraživanja, u svojoj disertaciji radi strogo eksperimentalni nacrt istraživanja – pokušava analizirati koncept *točnog glasovanja*. Pod time podrazumijeva sukladnost stavova pojedinca i programa političkih stranaka. Budući da se radi o eksperimentalnom nacrtu istraživanja nisu korišteni stvarni nazivi stranaka već su uzeti sadržaji za koje se pretpostavlja da su karakteristični za pojedine stranke u okviru političkog prostora. Isti autor (Bovan, Banai i Banai, 2016) bavi se također istraživanjem prognostičke važnosti vokalnih karakteristika kandidata na vjerojatnost da će građani za njih glasati.

Problem koji je uvijek prisutan u istraživanju odnosa osobina ličnosti i stranačkog opredjeljenja svakako je odnos autoritarnosti, odnosno moguće razlike u toj osobini ličnosti u biračkim tijelima različitih stranaka. U preglednom istraživanju Meloen Farner and German (1994) pokazalo se, bez izuzetka, da što je stranka desnijeg usmjerenja raste i autoritarnost njenog biračkog tijela. Ta se zakonitost pokazala i u Hrvatskoj (Šiber, 2007).

Neovisno o samom političkom ponašanju, odnosno stranačkom opredjeljenju, postoji niz istraživanja autoritarnosti relevantnih za političku psihologiju. Ovdje ćemo navesti samo neka: mjerne karakteristike ljestvice autoritarnosti (Radin, Kregar, Magdalenić, Petković i Rimac, 1990); autoritarnost kao prediktor ideoloških obrazaca (Šram, 2016); autoritarnost i stav prema demokraciji (Čorkalo i Stanković, 2000, Čorkalo, Kamenov i Tadinac-Babić, 2001) i dr.

U okviru ove problematike nužno je navesti i opsežno istraživanje mladih Ilišin (2005). Ključni nalazi su da mladi znatnije prihvaćaju liberalne vrijednosti, da su mladi u gradu višeg obrazovanja skloniji modernističkim vrijednostima za razliku mladih na selu nižeg obrazovanja. Te se razlike odražavaju i na njihove političke preferencije.

Istraživanja međunacionalnih odnosa

U situaciji propasti jednog utopijskog političkog sustava, nacionalno pitanje, odnosno međunacionalni odnosi, ključna su varijabla raspada jedne višenacionalne zajednice. Istraživanje te problematike dobilo je drugačije značenje nego prije 1990., moglo se je istraživati bez ograničenja vlasti, i, svakako, s novim problemima s obzirom na traumatsko ratno razdoblje Domovinskog rata.

S jedne, relativno velike, vremenske distance moglo bi se pretpostaviti da je nacionalna vezanost i nacionalni identitet izrazito velik početkom 1990-ih, da bi se, s protokom vremena polako smanjivao, posebice imajući u vidu težnju k europskim integracijama. Isto je tako za pretpostaviti da će se negativan odnos prema onima s kojima smo bili u sukobu postupno smanjivati. Rezultati istraživanja nisu uvijek u skladu s tim pretpostavkama.

Radin (2005) iznosi podatak da u funkciji vremena raste nacionalna vezanost mladih. Analiza tri istraživanja, prvo provedeno 1986. (Flere, 1986), drugo u vrijeme još uvijek prisutne nacionalne euforije uspostavom samostalne države i pobjede u Domovinskom ratu 1999. godine (Baranović, 2002), i treće 2004. godine (Radin, 2005), znači u vrijeme demokratske stabilizacije i protoka vremena i u vrijeme ozbiljnih napora za ulazak u EU, pokazuje da je nacionalna vezanost sve veća.

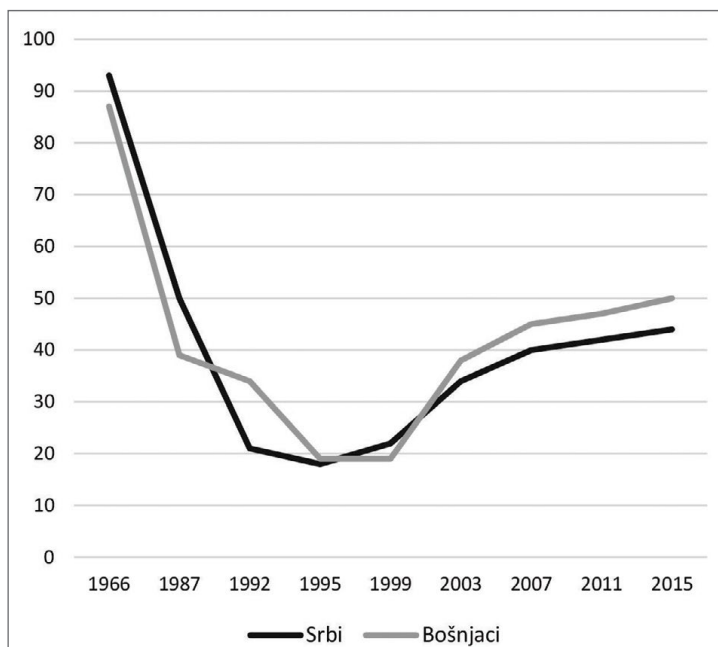
Problem *socijalne distance* sustavno se istražuje u okviru projekta na Fakultetu političkih znanosti od 1992. godine. Priloženi grafikon²¹ (slika 1) pokazuje kako se socijalna distanca mijenja ovisno o društvenim okolnostima. *Prva faza* (Pantić, 1967), faza utopijskog optimizma, pokazuje izrazito malu socijalnu distancu s obzirom na mogućnost braka, sukladnu maloj skupini krajnje isključivih ispitanika u okviru većeg broja istraživanja (Šiber, 1988). *Druga faza* (grupa autora, 1988) je na samom početku krize jugoslavenskog društva i socijalna distanca je na razini nađene distance u nizu istraživanja u svijetu. *Treća faza* je razdoblje ratnog sukoba i trauma i pokazuje izrazitu socijalnu distancu prema Srbima i Bošnjacima, a četvrta razdoblje 'oporavka' koja pokazuje da je distanca na razini uoči rata (slika 1).²²

U istraživanju Šibera (1997) analizirana je socijalna distanca u odnosu na stranačku preferenciju. Sukladno očekivanju, spremnost na brak i koegzistenciju sa Srbima i Bošnjacima ovisi o položaju stranke na L - D dimenziji.

Istraživanja *stereotipa*, kao i u ranijem razdoblju, je relativno rijetko. Ovdje ćemo spomenuti rad Skoke (2008) koji uspoređuje stereotipe dobivene u istraživanjima Milosavljevića (2000) i Petrović (2005) s rezultatima svojih istraživanja provedenih 2007. i 2010. godine u BiH na uzorku sva tri konstitutivna naroda. Osnovni nalaz njegova rada je konstatacija da određeni 'povijesni' stereotipi dolaze do izražaja u godinama tzv. 'povijesnih' lomova, da bi se, s odmakom od ratnih sukoba, negativni stereotipi smanjivali. Kamenov i Čorkalo (1997) istraživale su, metodom SYMLOG, promjene stereotipa prema Hrvatima, Slovencima, Srbima i Albancima u tri navrata – 1991., 1993. i 1996. na uzorku studenata psihologije. Rezultati istraživanja pokazuju da je tijekom tih pet godina došlo do

²¹ Banka podataka Fakulteta političkih znanosti, Zagreb

²² Treća i četvrta faza prikazana je na temelju istraživanja (banka podataka) na Fakultetu političkih znanosti, Zagreb.

Slika 1. Socijalna distanca prema Srbima i Bošnjacima 1966 – 2015.

udaljavanja Hrvata i Slovenaca, odnosno do učvršćenja stereotipa prema Srbima i Albancima. Razlika u rezultatima ova dva istraživanja je, vjerojatno, uvjetovana vremenom u kome su provedena. Prvo istraživanje zahvaća vrijeme sukoba, dok drugo vrijeme stabilizacije.

Posebno interesantnu problematiku međunacionalnih odnosa sustavno istražuju Čorkalo Biruški i D. Ajduković (2009, 2012). U nizu istraživanja, većim dijelom longitudinalnog karaktera, primjenom različitih kvantitativnih i kvalitativnih metoda (uključivo etnografska istraživanja i metode fokus grupa), provedenim u Vukovaru počevši od 2000. godine, oni su, na primjeru jednog traumatiziranog i etnički podijeljenog grada, zahvatili tri dominantna problema: proces *dekonstrukcije i rekonstrukcije traumatizirane zajednice* (2009); *analizu škole kao prostora socijalne integracije* (2012), i problem *političke socijalizacije mladih u post-konfliktnoj zajednici* (2015). Ova istraživanja jedan su od rijetkih primjera (pored analize izbornih procesa na Fakultetu političkih znanosti) serioznih longitudinalnih istraživanja koja integriraju znanstvenu znatiželju i društvene potrebe, odnosno znanstveni doprinos razumijevanju aktualnih i akutnih procesa i uočavanju nužnih koraka u željenim naporima društvene zajednice u prevladavanju postojećeg stanja.

Istraživanje odnosa prema ulasku Hrvatske u Europsku Uniju

U početku ovog prikaza smo naglasili da određene društvene situacije i problemi jednostavno traže znanstvene analize i time potiču razvoj same znanosti. Potencijal-

ni ulazak u europske integracije prisutan je od konca 80-ih godina prošlog stoljeća da bi nakon 2000. godine postao jedan od temeljnih ciljeva hrvatske politike. Početna istraživanja javnog mnijenja, prije svega agencije PULS, pokazivala su početnu snažnu podršku integraciji da bi s vremenom, što se mogućnost ulaska približavao, podrška opadala. Što je to zbog čega netko smatra da je za Hrvatsku korisno, a netko štetno ulazak u Uniju, ključno je pitanje koje postavljaju političke elite kao temelj svog djelovanja na opredjeljenje javnosti.

Interesantno je da su se istraživanja uglavnom usredotočila na odnos nacionalnog i europskih integracija. Tako Radin (2005) istražuje problem nacionalne vezanosti i odnos prema Europi, Kamenov, Jelić, Huić, Frančeško i Mihić (2006) odnos nacionalnog i europskog identiteta i stavova prema EU integracijama, dok Lamza-Posavec (2006) istražuje problematiku nacionalnog ponosa i otvorenosti za EU integracije.

Grupa istraživača s Fakulteta političkih znanosti problematici odnosa prema EU pristupila je s različitih aspekata²³ pokušavajući dati što cjelovitiji i kompleksniji uvid kako u razloge svojevrsnog EU skepticizma, tako i razloge zbog kojih se neki odlučuju podržati taj ključni politički projekt. Od niza priloga ovdje ćemo se zadržati samo na onim istraživanjima koja neposredno spadaju u problematiku političke psihologije i koja, na različitim uzorcima i različitim metodama istražuju isti problem – *čemu se nadamo i čega se plašimo ulaskom u Europsku Uniju*.²⁴

Blanuša (2011) istražuje problem euroskepticizma na temelju rezultata istraživanja javnog mnijenja agencije *Ipsos Plus*. Primjenom faktorske analize pojedinačnih očekivanja od priključenja EU dobiva četiri temeljna faktora: *ugroženost samostalne egzistencije nacije, kulturno-politička ugroženost nacije, uspostava pravne države, i poboljšanje međunarodnog ekonomskog i političkog položaja*. Zanimljiv je podatak da s približavanjem EU kroz godine dolazi do stapanja prva dva i druga dva faktora u smislu negativnih euroskeptičnih i pozitivnih euroentuzijastičkih očekivanja.

U radu Blanuše i Šibera (2011) istoj problematici pristupilo se metodološki na drugačiji način. U okviru redovite nastave Hrvatskog jezika u srednjim školama učenici 3. razreda su pisali rad na temu *čega se plaše i čemu se nadaju od ulaska Hrvatske u Europsku Uniju*. Za razliku od klasičnih upitnika gdje je ispitanik suočen s ponuđenim odgovorima, ovdje ispitanik spontano piše o temi navodeći svoje stavove. Nakon ocjenjivanja zadaća predmetnog nastavnika, primijenjena je metoda analize sadržaja kako bi se dobio uvid u način razmišljanja i preokupacije mladih. Metoda usmjerenih asocijacija putem samostalnih pripovjednih odgovora omogućava puno veću spontanost u artikulaciji mišljenja nego anketa. Posebno je analizirana *faktorska struktura strahova a posebno faktorska struktura nada*.

²³ Radi se o istraživačkom projektu *Javnost, elite, mediji i komunikacijska strategija ulaska Hrvatske u Europsku Uniju* koji je financiralo Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa 2007- 2014.

²⁴ Upravo je to i sadržano u naslovu knjige koja sadrži radove u okviru projekta: *Hrvatska i Europa – strahovi i nada!*

Kod *strahova* dobivena su četiri faktora 2. reda: *strah od političkih promjena* (gubitak suvereniteta, opći strah od neizvjesnosti); *strah od strogih nasuprot proizvoljnih kriterija* (uništenja domaće proizvodnje, kriminalizacija Domovinskog rata); *strah od ekonomske kolonizacije* (pad standarda, eksploatacija resursa i rasprodaja); *strah od gubitka kulture i identiteta*.

Kod *nada* dobivena su također četiri faktora 2. reda: *vanjsko politički napredak; ekonomski napredak; odgovorno upravljanje; Hrvatska kao Europa*.

Skoko i Bagić (2011) isti problem istražuju metodom *fokus grupe*. Tu se radi o kvalitativnom obliku istraživanja koji uključuje grupnu diskusiju na zadanu temu. Osnovni cilj je potaknuti dubinsku diskusiju kojom će se istražiti stavovi ili vrijednosti sudionika o nekom problemu ili temi, odnosno razumjeti i objasniti značenja, vjerovanja i kulturu koja utječe na osjećaje, stavove i ponašanja pojedinca. U ovom pristupu autori su se usredotočili na razloge protiv ulaska Hrvatske u Europsku Uniju. U zaključku, navedeno je 29 razloga protiv ulaska koji su grupirani u pet temeljnih uvjerenja:

- EU je zajednica neravnopravnih, čijom politikom dominiraju interesi najvećih članica, a ne zajednički;
- EU i njegove najznačajnije članice imaju nepošten odnos prema Hrvatskoj;
- Slobodna trgovina i konkurencija štete Hrvatskoj;
- Hrvatska je slaba ekonomski i politički;
- U pogledu prirodnih potencijala Hrvatska je 'raj na zemlji'.

Umjesto zaključka

Veoma je teško u okviru sažetog pregleda jednog područja psihologijskog istraživanja obuhvatiti svu raznolikost istraživačkog interesa. Samo kao primjer, navest ćemo jedan broj problema koji su zaokupljali istraživače a ovdje ih nismo posebno razmatrali. To su problemi konformizma (Šiber, 1984), povijesne svijesti mladih (Blanuša, 2002, 2005), političke tolerancije (Vujević, 1996), vrednovanja povijesnih ličnosti Hrvatske (Sekulić i Šporer, 2007), vrijednosti hrvatskog društva (Rimac, 2016), itd.

Ovaj sažeti prikaz razvoja političke psihologije u Hrvatskoj pokazuje da je u proteklih skoro 60 godina došlo do naglog širenja psiholoških istraživanja daleko izvan tradicionalnih usko psiholoških problema. Znatizelja istraživača, ali i sve veće društvene potrebe za razumijevanjem složenih društvenih zbivanja, dovele su do toga da su psihološke spoznaje postale nezaobilazan dio svake ozbiljne političke analize, ali i pretpostavka racionalne društvene prakse. Isto tako, kako se društvo otvorilo prema spoznajama psihologije, tako se i psihologija otvorila prema društvu, ali, nužno, i prema potrebi interdisciplinarnih istraživanja. Tradicionalne psihološke metode postaju temelj bihevioralnih analiza i u drugim znanstvenim

oblastima, a teorijski koncepti drugih znanosti polazišta i okvir interpretacija psiholoških analiza. Posebno snažan utjecaj razvoj političke psihologije je imao i ima, na razvoj suvremene politologije, prije svega na njen bihevioralni pristup, koji se, uz normativni i teorijski, uzima kao treći temeljac suvremene politologije.

Brojna istraživanja u proteklom razdoblju, kao i veći broj kako formalno školovanih (kroz doktorske studije) tako i oformljenih istraživača kroz osobne napore, stvorili su nužnu kritičnu masu (spoznajnu i kadrovsku) koja omogućava, ukoliko za to postoji interes i potreba, određene specijalističke studije u suradnji, prije svega, s politolozima i sociolozima.

Literatura

- Adorno, T.W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D.J., & Sanford, R.N. (1950). *The Authoritarian Personality*. New York: Harper.
- Almond, G., & Verba, S. (1963). *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. New Jersey: Princeton University Press.
- Bahtijarević, Š., Zvonarević, M. i Šiber, I. (1989). Javno mnijenje Zagreba '88. *Naše teme*, 33 7-8.
- Baranović, B. (2002). Mladi u Hrvatskoj: između nacionalnog identiteta i europske integracije. U: Ilišin, V. i Radin, F. (ur.), *Mladi uoči trećeg milenija* (str. 125-154). Zagreb: IDIS, Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.
- Benc, M. (1970). Politička kultura građana i anketna istraživanja u Hrvatskoj, *Politička misao*, 1.
- Benc, M. (1974). *Izborna ponašanje građana*. Zagreb: IDIS.
- Blanuša, N. (2002). Socijalno politička očekivanja mladih u Hrvatskoj u modelu povijesne svijesti. *Politička misao*, 39(1), 88-108.
- Blanuša, N. (2004). *Povijesna svijest mladih u Hrvatskoj i Europi: pitanja strukture, koherencije, rascjepa i vremenske stabilnosti*. Neobjavljen magistarski rad. Zagreb: Fakultet političkih znanosti u Zagrebu.
- Blanuša, N. (2005). Povijesna svijest mladih u Europi na prijelazu milenija, *Politička misao*, 42(3), 65-88.
- Blanuša, N. (2011). *Teorije zavjera i hrvatska politička zbilja 1980-2007*. Zagreb: Plejada.
- Blanuša, N. (2011). Euroskepticizam u Hrvatskoj. U: Šiber, I. (ur.), *Hrvatska i Europa – strahovi i nade* (str. 11-46). Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.
- Blanuša, N. i Šiber, I. (2011). Nade i strahovi mladih prema Europskoj Uniji. U: Šiber, I. (ur.), *Hrvatska i Europa – strahovi i nade* (str. 86-119). Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.
- Blanuša, N. (2013). Internal memory divided: Conspiratorial thinking, ideological and historical cleavages in Croatia – lessons for Europe. *European Quarterly of Political Attitudes and Mentalities*, 2(4), 16-33.
- Blanuša, N. (2015). Drugi svjetski rat kao transgeneracijska trauma: sablasti prošlosti među mladima u Hrvatskoj. U: Ilišin, V., Gvozdanović, A. i Potočnik, D. (ur.), *Demokratski potencijali mladih u Hrvatskoj* (str. 125-144). Zagreb: IDIS i Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo.

- Blanuša, N. (2017). Trauma and Taboo: Forbidden political Questions in Croatia. *Croatian Political Science Review*, 54(1-2), 170-196.
- Bogardus, E.S. (1925). Measuring Social Distances. *Journal of Applied Sociology*, 9(4), 299-308.
- Bovan, K. (2016). *Rekonstrukcija i eksperimentalna provjera koncepta točnog glasovanja*. Neobjavljen doktorski rad. Zagreb: Fakultet političkih znanosti u Zagrebu.
- Bovan, K., Banai, I.P., & Banai, B. (2016). Vocal characteristics of presidential candidates can predict the outcome of actual elections. *Evolution & Human Behavior*, 38(3), 309-314.
- Campbell, A. (1962). The Passive Citizen. *Acta Sociologica – Scandinavian Review of Sociology*, 6(1-2).
- Čorkalo, D. i Stanković, N. (2000). Autoritarnost i percepcija ostvarene demokracije u Hrvatskoj: analiza odnosa na uzorku studenata, *Društvena istraživanja*, 9(1).
- Čorkalo, D., Kamenov, Ž. i Tadinac-Babić, T. (2001). Autoritarnost, stav prema stanju demokracije i percepcija razvojnih ciljeva Hrvatske. *Društvena istraživanja*, 10(6), 1159-1177.
- Čorkalo Biruški, D. i Ajduković, D. (2009). Od dekonstrukcije do rekonstrukcije traumatizirane zajednice: primjer Vukovara. *Revija za socijalnu politiku*, 16(1), 1-24.
- Čorkalo Biruški, D. i Ajduković, D. (2012). *Škola kao prostor socijalne integracije djece i mladih u Vukovaru*. Zagreb: Zaklada Friedrich Ebert.
- Čorkalo Biruški, D., Reidy, C.M., Taylor, L.K., Merrilees, C.E., Ajduković, D., & Cummings, E.M. (2015). The Political Socialization of Youth in a post-conflict community. *International Journal of Intercultural Relations*, 45, 11-23.
- Dahrendorf, R. (1992). *Betrachtungen die Revolution in Europa in einem Brief, der an einen Herrn in Warchau gerichtet ist*. Stuttgart, FRG: Deutsche Verlags-Anstalt GMBH.
- Dalton, R.J. (1986). Political Cleavages, Issues, And Electoral Change. In: LeDuc, L., Niemi, R.G., and Norris, P (Eds.), *Comparing Democracies - New Challenges in the Study of Elections and Voting*. London: Sage.
- Džinić, F. (1965). *Jugoslavensko javno mnijenje i VIII Kongres SKJ*. Beograd: IDN.
- Đurić, Đ. (1980). *Psihološka struktura etničkih stavova kod mladih*. Novi Sad.
- Eulau, H. (1963). *The Behavioral Persuasion in Politics*. New York: Random House.
- Eysenck, H. (1944). General Social Attitudes. *Journal of Social Psychology*, 19, 207-227.
- Eysenck, H. (1954). *The psychology of politics*. London: Routledge-Kegan Paul.
- Ferguson, L. (1939). Primary Social Attitudes, *Journal of Psychology*, 8, 217-223.
- Flere, S. (1986). Odnos mladih prema etnosu. U: Aleksić i dr. (ur.), *Položaj, svest i ponašanje mlade generacije Jugoslavije*. Beograd-Zagreb: CIDID-IDIS.
- Grdešić, I. i Šiber, I. (1991). Izbori i Politička znanost. U: Grdešić i dr.: *Hrvatska u izborima 1990*. Zagreb: Naprijed.
- Grupa autora, Beograd (1986). Beograd: Materijali IDN.
- Grupa autora, FPZ (1982). Zagreb: Materijali FPZ.
- Grupa autora, (1988). Ljubljana: Materijali Instituta pri FDV.
- Guetzkow, H. (1955). *Multiple loyalties*. Princeton: Princeton University Press.
- Hermann, M.G. (Ed.) (1986). *Political Psychology – Contemporary Problems and Issues*. San Francisco: Jossey-Bass publ.
- Ilišin, V. (2005). Političke vrijednosti, stavovi i participacija mladih – kontinuitet i promjene. U: Ilišin, V. (ur.), *Mladi i europska integracija* (str. 65-139). Zagreb: IDIS.
- Janda, K., Berry, J.M., & Goldman, J. (1989). *The Challenge of Democracy*. Boston: Houghton Mifflin Co.

- Jerbić, V. i Lukić, S. (1979). *Idejna kretanja i konfliktna žarišta u redovima mladih u SR Hrvatskoj*. Zagreb: Savjet za prosvjetno pedagošku službu SRH.
- Kamenov, Ž. i Čorkalo, D. (1997). Mjerenje promjena nacionalnih stereotipa: primjena metode SYMLOGa. *Društvena istraživanja*, 6(2-3), 361-372.
- Kamenov, Ž., Jelić, M., Huić, A., Frančesko, M. i Mihić, V. (2006). Odnos nacionalnog i europskog identiteta i stavova prema europskim integracijama građana Zagreba i Novog Sada. *Društvena istraživanja*, 15(4-5), 867-890.
- Kasapović, M. (1987). *Delegatski izbor 1976 – 1986*. Zagreb: FPZ.
- Knutson, J.N. (1973). *Handbook of Political Psychology*. New York: Jossey-Bass Publisher.
- Lamza Posavec, V. (2004). Apstinencija na izborima za Hrvatski sabor 2003. godine: tko i zašto nije glasovao. *Društvena istraživanja*, 13(3), 383-404.
- Lamza Posavec, V., Ferić, I. i Rihtar, S. (2006). Nacionalni ponos i otvorenost za europske integracije. *Društvena istraživanja*, 15(1-2), 141-153.
- Lazaroski, J. (1975). *Povezanost oblika nacionalne vezanosti sa socijalnom distancom, V. Kongres psihologa Jugoslavije*. Skopje.
- Lewin, K. (1951). *Field Theory in Social Science*. New York: Harper.
- Lippman, W. (1922). *Public opinion*. New York: The Macmillan.
- Magdalenić, I. (1969). Mišljenje o društveno-političkim problemima. U: Caratan, B., Magdalenić, I. i Šiber, I. (ur.), *Idejno-Političke tendencije među omladinom i studentima* (šapirografirano). Zagreb: Naše teme.
- Marx, K. i Engels, F. (1953). *Rani radovi*. Zagreb: Kultura.
- Meloen, J.D., Farner, R., & German, D.B. (1994). Authoritarianism and Democracy – Evidence from Twelve Countries World Wide. U: Csepeli, G., et al (Eds.), *From Subject to Citizen*. Budapest: Hungarian Studies, Hungarien Center for Political Education.
- Milas, G. (1998). *Multivarijantna i eksperimentalna studija odnosa temeljnih dimenzija društvenih stavova, ličnosti i društvene poželjnosti*. Neobjavljen doktorski rad. Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu.
- Milas, G. i Rimac, I. (1994). Model hrvatskog političkog prostora, dimenzioniran stavovima Glasaa. *Revija za sociologiju*, 25(1-2), 9-22.
- Miller, G.A. (1976). *The Psychology of Communication*. New York: Penguin Books, The MacMillan, Co.
- Milosavljević, O. (2000). Stereotipi o drugima kao opravdanje (argumentnacionalizma. Primer: srpski ntektualci o Hrvatima). U: Fleck, H.G. i Graovac, I. (ur.), *Dijalog povjesničara – istoričara, 1*. Zagreb: Zaklada Friedrich Naumann.
- Novosel, P. (1969). *Politička kultura u Hrvatskoj*. Zagreb: SSRNH.
- Pantić, D. (1967). *Etnička distanca u SFRJ*. Beograd: IDN.
- Pantić, D. (1977). *Vrednosti i ideološke orijentacije društvenih slojeva*. Beograd: IDN.
- Park, R.E. (1924). The Concept of Social Distance As Applied to the Study of Racial Attitudes and Racial Relations. *Journal of Applied Sociology* 8, 339-344.
- Peršič, B. (1973). *Još jedna verzija skale za ispitivanje oblika nacionalne vezanosti*. Dani Ramira Bujasa. Zagreb: DPH.
- Petrović, N. (2005). *Psihološke osnove pomirenja između Srba, Hrvata i Bošnjaka*. Beograd: Institut za psihologiju, Filozofski fakultet.
- Prpić, I. (2002). *Spomenica Fakulteta Političkih znanosti u Zagrebu – 1962-2002*. Zagreb: FPZ.
- Radin, F. (2005). Nacionalna vezanost i EU integracija. U: Ilišin, V. (ur.), *Mladi Hrvatske i europska integracija* (str. 173-194). Zagreb: IDIS.

- Radin, F., Kregar, J., Magdalenić, I., Petković, S. i Rimac, I. (1990). Neke mjerne karakteristike autoritarnosti. *Primijenjena psihologija*, 11(2), 99-106.
- Riesman, D. (1965). *Usamljena gomila*. Beograd: Nolit.
- Rimac, I. (1999). *Osnovne psihološke odrednice formiranja političkih preferencija*. Neobjavljen doktorski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakultet u Zagrebu.
- Rimac, I. (2016). Vrijednosti u hrvatskom društvu i mogućnost političkog konsenzusa. U: Sekulić, D. (ur.), *Vrijednosti u hrvatskom društvu* (str. 109-135). Zagreb: Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo.
- Rot, N. (1975). *Pokušaj istraživanja tipova nacionalne vezanosti*. V. Kongres psihologa Jugoslavije, Skopje.
- Rot, N. i Havelka, N. (1972). *Izrada skale za ispitivanje oblika nacionalne vezanosti*. Ljubljana: 4. Kongres psihologa Jugoslavije.
- Rot, N. i Havelka, N. (1973). *Nacionalna vezanost i vrednosti srednjoškolske omladine*. Beograd: IDN.
- Sekulić, D. i Šporer, Ž. (2007). Vrijednosne i socijalne odrednice u ocjenjivanju povijesnih ličnosti. *Revija za sociologiju*, 38(1-2), 3-23.
- Skoko, B. (2008). *Imidž Hrvatske u zemljama nastalim na području bivše Jugoslavije*. Neobjavljen doktorski rad. Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu. (Objavljen kao knjiga: Hrvatska i susjedi: Kako Hrvatsku doživljavaju u Bosni i Hercegovini, Crnoj Kori, Makedoniji i Srbiji, 2010, Zagreb: AGM.)
- Skoko, B. (2010). Moć stereotipa: Srbi o Hrvatima – prije, za vrijeme i nakon sukoba. U: Cipek, T. (ur.), *Kultura sjećanja 1991. Povijesni lomovi i soladavanje prošlosti* (str. 93-108). Zagreb: Disput.
- Skoko, B. i Bagić, D. (2011). Pet uvjerenja i 29 razloga protiv. U: Šiber, I. (ur.), *Hrvatska i Europa – strahovi nade* (str. 47-85). Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.
- Stanford, N. (1973). Authoritarian personality in contemporary perspective. U: Knutson, J.N. (Ed.), *Handbook of Political Psychology*. New York: Jossey-Bass Publisher.
- Supek, R. (1963). *Psihosociologija radne akcije*. Beograd: Mladost.
- Šiber, I. (1970). *Psiholojska analiza izbornog ponašanja*. Neobjavljen magistarski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Šiber, I. (1974). *Socijalna struktura i politički stavovi*. Zagreb: CAPS.
- Šiber, I. (1984). *Psihologija i društvo*. Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost.
- Šiber, I. (1988). *Psiholojski aspekti međunacionalnih odnosa*. Zagreb: Kulturni radnik.
- Šiber, I. (1989). Autoritarna struktura ličnosti – kritički prikaz jugoslavenskih istraživanja. *Politička misao*, 26(1), 129-145.
- Šiber, I. (1993). Structuring the Croatian Party Scene. *Politička misao*, 30(2), 111-131.
- Šiber, I. (1997). War and the Changes in Social Distance Toward the Ethnic Minorities in Croatia. *Politička misao*, 34(5), 3.26.
- Šiber, I. (1998). *Osnove političke psihologije*. Zagreb: Politička kultura.
- Šiber, I. (2007). *Političko ponašanje – istraživanja hrvatskog društva*. Zagreb: Politička kultura.
- Šiber, I. (2007). Političko ponašanje birača u izborima 1990-2003. U: Šiber, I. *Političko ponašanje – istraživanja hrvatskog društva*. Zagreb: Politička kultura.
- Šiber, I. i Tomac, Z. (ur.) (1986). *Delegatski sistem 1974 -1984*. Zagreb: Informator.
- Šram, Z. (2007). *Društveni karakter, politička kultura i struktura ličnosti: komparativna analiza zagrebačkih i beogradskih studenata*. Neobjavljen doktorski rad. Zagreb: Fakultet političkih znanosti u Zagrebu.

- Šram, Z. (2016). Materijalistička i prosocijalna orijentacija, desna autoritarnost i orijentacija socijalnoj dominaciji kao prediktori ideoloških obrazaca kod građana istočne Slavonije i Baranje U: Babić, D. i dr. (ur.), *Slavonija – hrvatska i europska regija* (str. 83-128). Zagreb: Institut za migracije i narodnosti.
- Thurstone, L. I. (1928). Attitudes can be measured. *American Journal of Sociology*, 33(4), 529-554.
- Thurstone, L. I. (1931). The measurement of political attitudes. *The Journal of Abnormal Social Psychology*, 26, 249-269.
- Todd, E. (1988). *Making of Modern France: Ideology, Politics and Culture*. New Jersey: Black Well Publisher.
- Toš, N. (1999). *Podoba o cerkvi in religiji*. Ljubljana: FDV IDV Dokumenti, SJM.
- Vroom, V. H. (1964). *Work and Motivation*, New York: Wiley.
- Vujević, M. (1996). Politička tolerancija u Hrvatskoj. *Politička misao*, 33(1), 129-148.
- Wallas, G. (1909). *Human Nature in Politics*. Boston: Houghton Mifflin.
- Zvonarević, M. (1976). *Socijalna psihologija*. Zagreb: Školska knjiga.
- Zvonarević, M. i dr. (1969). *Istraživanje javnog mnijenja u SRH*. Zagreb: IDIS.
- Zvonarević, M. i dr. (1971). *Istraživanje javnog mnijenja u SRH*. Zagreb: IDIS.
- Zvonarević, M., Kljaić, S. i Šiber, I. (1966). Neki aspekti izbora za općinske skupštine u Zagrebu 1965. godine. *Politička misao*, 3(1-2), 75-88.

RAZVOJ I STANJE OBRAZOVNE PSIHOLOGIJE
U HRVATSKOJ

Nikola Pastuović

RAZVOJ OBRAZOVNE PSIHLOGIJE U HRVATSKOJ

DOI 10.17234/9789531757782.8

Što je psihologija obrazovanja?

Najkraće rečeno, psihologija obrazovanja je grana primijenjene psihologije koja se bavi primjenom spoznaja različitih grana znanstvene psihologije u području obrazovanja.

Ranije je bilo uobičajeno obrazovanje poistovjećivati sa školovanjem, što implicira da je ono ograničeno na djecu i mlade. Prema tom shvaćanju život se dijeli na dva razdoblja: djetinjstvo i mladenaštvo s jedne te odraslu dob i starost s druge strane. Za prvo razdoblje znakovito je obrazovanje kojim se mladi pripremaju za život, dok je drugo razdoblje znakovito po tome što se u njemu radi, osniva obitelj, podižu djeca i obnašaju druge uloge odrasle osobe. Međutim, takva je podjela u razvijenom svijetu danas napuštena jer zbog sve bržih društvenih i tehnoloških promjena škola ne može pripremiti mlade ljude za izazove budućnosti koji nisu unaprijed poznati, pa je nužno učiti čitav život makar se cijelog života ne može ići u školu. To znači da treba učiti i neškolskim oblicima učenja kao što su neformalno obrazovanje, informalno obrazovanje i iskustveno učenje.

Praksa neformalnog obrazovanja, informalnog i iskustvenog učenja, makar je starija od školovanja, nije bila teorijski elaborirana u obliku neke cjelovite obrazovne doktrine sve dok to nisu učinila radna tijela UNESCO-a sedamdesetih godina prošloga stoljeća promovirajući koncepciju cjeloživotnog obrazovanja, a kasnije cjeloživotnog učenja. Time je, ujedno, na teorijskoj razini i razini obrazovne politike uvedeno razlikovanje između pojmova obrazovanja i učenja. Obrazovanje je samo jedan format učenja, što znači da ima učenja koje nije obrazovanje. Obrazovanje je organizirano učenje, koje može biti formalno (školovanje) i neformalno. No, osim obrazovanjem uči se i neorganizirano, čak i nesvjesno. Takvo se učenje naziva informalnim, odnosno iskustvenim učenjem. Taj oblik učenja dominira u odraslosti, pogotovo kada se radi o učenju afektivnih osobina. Iskustveno učenje, osobito u odraslosti, djeluje na rezultate obrazovanja. Ono pojačava, ali može u velikoj mjeri i potirati rezultate primarne i sekundarne socijalizacije (Dohmen, 1996). To objašnjava zašto škola ne ispunjava očekivanja društva u odgojnom pogledu.

Kao što se vidi, navedeni oblici cjeloživotnog obrazovanja su u međudjelovanju, oni čine sustav, pa ih je zbog toga potrebno istraživati povezano. Škola je samo jedan akter u području cjeloživotnog učenja kojeg tvore i institucije obrazovanja odraslih, poslovne organizacije, a uči se i drugdje, svagdje gdje ljudi žive i rade. Zato, da bi se razumjela i unapređivala učinkovitost ne samo škole, nego cjeloživotnog učenja u cjelini, potrebno je istraživati čimbenike uspješnosti i školskog i neškolskog učenja. To je razlogom da se suvremena psihologija obrazovanja ne usredotočuje samo na školovanje djece i mladih, nego zahvaća i neformalno obrazovanje odraslih pa ju je prema tom kriteriju moguće podijeliti na psihologiju obrazovanja djece, mladih, odraslih i psihologiju obrazovanja osoba treće životne dobi, a obuhvaća psihologiju nastave u formalnom i neformalnom obrazovanju (Vizek Vidović, Rijavec, Vlahović-Štetić i Miljković, 2014, str. 10).

Riječi obrazovanje i odgoj nisu istoznačnice, pa se postavlja pitanje zašto se koristi samo jedna – obrazovanje – tim više što pedagozi terminološku prednost daju *odgoju* pred *obrazovanjem*. To nije nevažno jer može imati implikacije na određivanje predmeta obrazovne (da li i odgojne) psihologije.

U hrvatskom jeziku ne postoji riječ koja bi označavala viši rodni pojam za obrazovanje i odgoj, kao u onim jezicima koji rabe naziv *edukacija*. Da bi izbjegli terminološku dominaciju *edukacije* kao pohrvaćene međunarodnice, ali i frekventno ponavljanje sintagme *odgoj i obrazovanje*, teoretičari edukacije u nas daju prednost jednom od dvije sastavnice navedene sintagme. No, u tom slučaju obrazovanje i odgoj poprimaju po dva značenja, tj. „uže“ i „šire“, što se kosi s načelom da jedna riječ označuje samo jedno označeno. Dodatni je problem i to što u normativnim i znanstvenim teorijama edukacije *obrazovanje* i *odgoj* nemaju isto značenje. U pedagogiji termin *odgoj* u svom širem značenju označava svekoliko namjerno djelovanje na osobnost odgajnika, dok je obrazovanje oblik odgoja što se odnosi samo na organizirano stjecanje znanja i vještina. *Odgoj se* pak u svom užem značenju odnosi na namjerno učenje afektivnih osobina (vrijednosti, stavova, uvjerenja i navika), tj. osobina u kojima dominira afektivna ili motivativna komponenta nad kognitivnom. U drugim obrazovnim znanostima (obrazovnoj psihologiji, sociologiji, ekonomici, politologiji, antropologiji i neuroznanosti) obrazovanje se koristi kao širi pojam koji obuhvaća svako namjerno učenje (i kognitivno i afektivno). Polazi se od toga da obrazovati znači namjerno formirati, odnosno oblikovati osobnost individue. Ukoliko se želi naglasiti da je riječ o osobinama koje se obično smatraju sadržajem odgoja, u znanstvenoj se psihologiji umjesto o *odgoju* radije govori o namjernom afektivnom učenju. Navedeno objašnjava zašto se edukacijska psihologija u nas naziva obrazovnom psihologijom.

Psihologija obrazovanja i druge obrazovne znanosti

Kako se obrazovanje oduvijek smatralo važnim čimbenikom osobnog i društvenog razvoja, bilo je najprije predmetom spekulativnog, a kasnije empirijskog

znanstvenog istraživanja. Od antičkih filozofa do dokumenata međunarodnih organizacija koje motre obrazovanje kao razvojni čimbenik (UNESCO, OECD, ILO, WB) obrazovanju se pripisuje veliki razvojni potencijal s kojim se računa u rješavanju i najvećih svjetskih problema (Delors i sur. 1998). K tome, očekivana se važnost obrazovanja naglo povećava u „društvu znanja“. Društvo znanja je ono koje proizvodi novo i primjenjuje postojeće znanje. Ono ne može funkcionirati bez kvalitetnog cjeloživotnog obrazovanja. Ono se smatra jednim od glavnih čimbenika međunarodne konkurentnosti svakog nacionalnog gospodarstva. Zato Europska unija u svojoj Lisabonskoj strategiji iz 2000. godine navodi cjeloživotno obrazovanje sredstvom za sustizanje gospodarskog rasta najvećih svjetskih ekonomija i stvaranja dovoljnog broja novih radnih mjesta. Budući da je obrazovanje i prije toga postalo masovna društvena pojava, razumljivo je da su se društvene znanosti što su se etablirale u prvoj polovici prošlog stoljeća, počele sve intenzivnije baviti istraživanjem obrazovanja. Drži se da je u tome najveći doprinos dala eksperimentalna psihologija.

U *Međunarodnoj enciklopediji obrazovanja* njezini urednici u predgovoru pišu: „Obrazovanje kao područje istraživanja i studiranja je multidisciplinarno. Od kraja devetnaestog stoljeća, znanstveno znanje o obrazovanju bilo je u velikoj mjeri generirano empirijskim istraživanjima psihologa. U ranom dvadesetom stoljeću u Njemačkoj, eksperimentalna pedagogija (*experimentelle Pädagogik*) je korištena poput paralelne eksperimentalne psihologije (*experimentelle Psychologie*). U ranim devedesetim, široki krug društvenih i humanističkih disciplina tvore „temelje“ znanja o obrazovanju: psihologija, sociologija, povijest, filozofija, ekonomika, antropologija i političke znanosti (Husén & Postlethwaite, 1994. str. xii)“. Za nas je zanimljiva činjenica da je već 1910. godine Pajo Radosavljević u Zagrebu objavio djelo *Uvod u eksperimentalnu pedagogiju* što je bila prva edukacijska psihologija na ovim prostorima i korespondirala je eksperimentalnoj pedagogiji u Njemačkoj.

Psihologija je kao ključna obrazovna znanost bila anticipirana već u djelu Johanna Friedricha Herbart rodonačelnika akademske pedagogije koji je ustvrdio da pedagogija nije znanost u pravom smislu riječi nego je „praktična teorija“. Uz takvu pedagogiju on je predložio ideju o znanstvenoj teoriji odgoja koju je nazvao „psihološkom pedagogijom“ (Herbart, 1806). Smatrao je da ostvarivanje ciljeva odgoja, što su derivirani iz filozofije, trebaju omogućiti psihologijske spoznaje, makar u to vrijeme znanstvena psihologija još nije bila razvijena.

Obrazovna psihologija, kao grana primijenjene psihologije, nastaje tek početkom dvadesetog stoljeća. Njezinim se rodonačelnikom može smatrati Edwarda Leea Thorndikea koji je promovirao znanstveni empirijski pristup u istraživanju obrazovanja, umjesto spekulativnog. Njegova djela *Obrazovna psihologija* (Thorndike, 1913) i *Učenje odraslih* (Thorndike, 1928) pokazuju da je polje istraživanja obrazovne psihologije šire od problema učenja i poučavanja djece i mladih u školi,

te da zahvaća učenje tijekom cijelog života s implikacijama na obrazovni sustav u cjelini. S tim u vezi može se problematizirati odnos obrazovne psihologije i drugih obrazovnih znanosti. Predmet njihovih istraživanja djelomice se preklapa, ali su razlike u njihovim istraživačkim težištima ipak jasne. Sociologija obrazovanja se usredotočuje na istraživanja odnosa obrazovanja i društva, ekonomika obrazovanja istražuje isplativost obrazovnih investicija i njihovu optimalnu alokaciju, edukacijska antropologija propituje odnos obrazovanja i kulture, politologiju obrazovanja zanima odnos obrazovanja i politike, odnosno proces formuliranja obrazovne politike kao jedne od javnih politika. Kognitivna neuroznanost je najmlađa obrazovna znanost u usponu čije su se veze s bihevioralnom psihologijom pokazale plodnima u razvoju jedne i druge.

Ovakav znanstveni pluralizam u ovom području aktualizira pitanje prijelaza na interdisciplinarna istraživanja obrazovanja i interdisciplinarni studij obrazovanja. U međunarodnim razmjerima diplomski i poslijediplomski studij obrazovanja dominantno je polidisciplinarnan s tendencijom prerastanja u interdisciplinarno studiranje. U njemu su psihologijski sadržaji temeljni. Multidisciplinarni i interdisciplinarni pristup istraživanju obrazovanja doveo je do preuzimanja nekih psihologijskih koncepata i istraživačke metodologije od strane drugih obrazovnih znanosti. Jednako kao što je psihologija svoju metodologiju preuzela od prirodnih znanosti (uz zadržavanje za nju specifične introspektivne metode), tako je od nje preuzimaju druge bihevioralne znanosti jer ljudsko je ponašanje nemoguće objasniti i predvidjeti bez poznavanja ljudskih osobina. No neka otkrića drugih znanosti putuju prema psihologiji i doprinose širenju njezina predmeta. Psiholozi su tako, baveći se problemima učinkovitosti obrazovnih sustava, od sociologije obrazovanja preuzeli „otvoreni sustavski pristup“ koji ih osposobljava za analizu obrazovnog sustava u društvenom kontekstu. Organizacijska se pak teorija pokazala plodnom pri identifikaciji uloge psihologa u regulaciji transformacijskih procesa u obrazovnim i poslovnim organizacijama.

Gdje je u tom sklopu pedagogija koju nismo do sada naveli u popisu obrazovnih znanosti, a predstavlja važan dio znanstvenog okruženja obrazovne psihologije u nas i utječe na djelokrug obrazovnih psihologa praktičara? Prema pedagoškoj autorefleksiji pedagogija je „krovna“ odgojna znanost dok su druge znanosti koje istražuju obrazovanje, „pomoćne“ pedagojske discipline. Međutim, u metateorijskim sustavima obrazovanja pedagogija, ako se spominje, ima status deskriptivne, normativne, iskustvene discipline koja ne proizvodi novo znanstveno znanje o obrazovanju nego obrazovne pojave uglavnom opisuje i obrazovne postupke propisuje u skladu s određenim svjetonazorom pri čemu u nekoj mjeri primjenjuje spoznaje obrazovnih znanosti. Ona stoga nije znanost (*Erziehungswissenschaft*) nego je „praktična teorija“ (*Praktische Pädagogik*, Brezinka, 1992). U *Međunarodnoj enciklopediji obrazovanja* navodi se da se pedagogija, tamo gdje

kao disciplina postoji, odnosi na teoriju i praksu poučavanja i da je njezin predmet uži od koncepta obrazovanja (*education*). U edukološkom metateorijskom sustavu obrazovnih disciplina, što su ga ustrojili analitički filozofi obrazovanja, pedagogija se ne navodi. U njemu, znanstvena edukologija obuhvaća sljedeće obrazovne znanosti: obrazovnu psihologiju, sociologiju obrazovanja, obrazovnu antropologiju, ekonomiku obrazovanja, politologiju obrazovanja i obrazovnu fiziologiju (Christensen, 1981). Pritom edukološki teoretičari drže edukacijsku psihologiju najproduktivnijom obrazovnom znanosti.

Glavna područja istraživanja obrazovne psihologije u međunarodnoj perspektivi

Obrazovna psihologija koristi spoznaje znanstvenih psihologijskih disciplina koje doprinose razumijevanju, predviđanju i kontroli obrazovnih pojava. Zato je njezin razvoj rezultat razvoja znanstvene psihologije i vlastitih istraživanja koja odgovaraju na zahtjeve obrazovne prakse. „Zahtjevi prakse“ izlaze iz potreba određenog društva, odnosno stanja njegovog obrazovnog sustava. Kako je obrazovanje društveni podsustav ono je pod znatnim utjecajem tradicionalne kulture, aktualnih političkih procesa i gospodarskih zahtjeva. To se odražava i na područje djelovanja obrazovnih psihologa u školama i drugim dijelovima obrazovnog sustava. Izbor problema kojima se bave ovisi o društvenom kontekstu (obično formuliranom kao „potrebe društva“). No, bez obzira na kontekst, postupci obrazovnih psihologa regulirani su profesionalnim načelima prema kojima se njihove odluke temelje na podacima i dokazima dobivenim istraživanjima kojima je svrha poboljšati obrazovne ishode, kvalitetu školskog života i život zajednice.

Obrazovna psihologija tradicionalno je usmjerena na školu pa je mnogi poistovjećuju sa školskom psihologijom. No, posljednjih su pedesetak godina psiholozi proširili svoje djelovanje na područje obrazovanja odraslih. Njime se bave i sociolozi i ekonomičari obrazovanja. Vodeći teoretičari i praktičari obrazovanja odraslih jesu psiholozi nadahnuti idejama humanističke psihologije Maslova i Rogersa. U poslovnim organizacijama psiholozi su vodeći stručnjaci za razvoj ljudskih potencijala te se u tom sklopu bave problematikom osposobljavanja zaposlenika i kandidata za zapošljenje. Prema tome, područje obrazovne psihologije prošireno je na istraživanje i unapređivanje svih područja cjeloživotnog obrazovanja i na sve elemente kurikulumskog sustava. Obrazovni psiholozi bave se istraživanjem ciljeva obrazovanja/učenja, metodologijom programiranja obrazovnih sadržaja, istraživanjem i unapređivanjem uvjeta učenja s težištem na vještinama poučavanja, i vrednovanjem obrazovnih ishoda.

Sam kurikulumski koncept razvili su edukacijski psiholozi u Americi dvadesetih godina prošlog stoljeća, da bi u njegovoj drugoj polovici bio prihvaćen i u Europi (nastanak i razvoj koncepta prikazan je u knjizi *Curriculum: An Introdu-*

citon to the Field, Gress & Purpel, 1988). Taksonomiju ciljeva učenja i njihovu podjelu prema područjima ličnosti izradili su psiholozi Benjamin Bloom (1956) i David Krathwohl (1964) dok je Robert Gagné sa suradnicima (1985) razradio teoriju „uvjeta učenja“ na kojoj se temelji suvremena instruktivna psihologija. Evaluacija ishoda učenja u školi predmet je školske dokimologije što je etablirano psihologijsko područje. Psiholozi su uspostavili i program samovrednovanja škola i vanjskog vrednovanja nacionalnih obrazovnih sustava. Podaci dobiveni samovrednovanjem škola podloga su za projektiranje razvoja pojedine škole, dok se rezultati međunarodnih usporedbi obrazovnih ishoda koriste pri projektiranju reformi nacionalnih obrazovnih sustava.

Obrazovni psiholozi istražuju sve razine sustava. U školi se bave problemima što se odnose na pojedinca (učenika i učitelja), grupom (razredom), školom kao organizacijom (upravljanjem školom i razvojem škole) te njezinom interakcijom s okolinom. Identifikacija učenika s posebnim potrebama te inicijalno i trajno osposobljavanje učitelja za individualiziranu implementaciju i razvoj programa jedan je od fokusa školskih psihologa. Izrada programa razvoja škole i osposobljavanja vodstva škole za organizacijsku promjenu važan su aspekt njihova djelovanja u sredinama u kojima je obrazovanje razvojni prioritet. U ustanovama za obrazovanje odraslih i poduzećima bave se ispitivanjem obrazovnih potreba, metodološki vode izradu programa osposobljavanja, organiziraju obrazovne procese i vrednuju njegove ishode. Drugim riječima, bave se svim fazama tzv. obrazovnog ciklusa.

Na razini obrazovnog sustava sudjeluju u izradi nacionalnog kurikulumu s osobitim osvrtom na kognitivnu primjerenost sadržaja obrazovanja za različite uzraste, usklađivanje unutarnjih i vanjskih uvjeta učenja u fazi implementacije programa, te provode unutarnje i vanjsko vrednovanje obrazovnih ishoda. Psiholozi su u UNESCO vom institutu za obrazovanje u Hamburgu osmislili metodologiju vanjskog vrednovanja nacionalnih obrazovnih sustava na temelju usporedbe obrazovnih postignuća petnaestogodišnjaka u različitim zemljama, poznatom kao PISA projekt (Programme of International Student Assessment - PISA). Podaci dobiveni tim istraživanjem danas su važan element pri odlučivanju o reformi nacionalnih obrazovnih sustava. Na taj su se način psiholozi etablirali kao stručnjaci za školske inovacije i obrazovne reforme.

Različita shvaćanja primjene psihologije u obrazovanju

Da ponovimo. Psihologija obrazovanja je grana primijenjene psihologije koja koristi spoznaje više različitih disciplina znanstvene psihologije u svrhu unapređivanja obrazovne prakse. Zahtjevi obrazovne prakse determiniraju odabir onog znanstvenog znanja o obrazovanju koje će se upotrijebiti za rješavanje određenih problema u njemu. Oni uvjetuju istraživačke prioritete i kako će se rezultati

istraživanja u praksi primijeniti. Postoje, međutim, krupne nacionalne razlike u obrazovnoj situaciji različitih zemalja koje ovise o njihovoj ekonomskoj i demokratskoj razvijenosti te kulturnoj tradiciji. Zato, dok je u zemljama zapadne Europe istraživački fokus na rafiniranju i usavršavanju postojećih sustava, razvoju onih programa što osposobljavaju za aktivno građanstvo i društvenu inkluziju, u Hrvatskoj još su na djelu dvojbe treba li zastarjeli sustav uopće osuvremeniti i u čemu se njegova modernizacija treba sastojati. Budući da problemi u obrazovnom sektoru u različitim zemljama nisu isti, nisu potrebna ista znanja da bi se oni riješili.

Različito se razumije i sam pojam primjene psihologije u obrazovanju. Neki smatraju da se praktična primjena psihologije u obrazovanju iscrpljuje u dnevnom djelovanju psihologa pri čemu koriste svoja psihološka znanja. Tome se pridodaje sudjelovanje psihologa u intervencijama koje se odnose na obrazovanje nastavnika, ravnatelja, procjenama uspješnosti zaposlenika, unutaršnjem i vanjskom vrednovanju obrazovnih ishoda i projektiranju razvoja škole. U tim situacijama, ponekad je prije određene intervencije potrebno provesti istraživanje pojedinog problema u školi ili više škola tako da se koriste psihološka znanja. Takvo shvaćanje obrazovne psihologije prevladava kod praktičara koji neposredno rade s djecom, u školama i predškolskim ustanovama te drugim obrazovnim institucijama. Drugačije razumiju obrazovnu psihologiju teoretičari obrazovne psihologije koji određene teorijske pretpostavke žele testirati u školama, ispitujući mišljenja različitih dionika u obrazovanju o nekom pitanju, ili žele eksperimentalno provjeriti uspješnost različitih metoda poučavanja. Primjerice, kakvi su rezultati primjene novog nacionalnog kurikuluma i drugih obrazovnih inovacija.

U prvom slučaju svrha istraživanja je rješavanje nekog praktičnog problema, što može doprinijeti tome da se rješenje prihvati i u drugim školama kao svojevrsna inovacija. Ono ne predstavlja otkriće nekog općenitog pravila ili zakonitosti. U drugom slučaju, ako je istraživanje provedeno prikladnim postupcima na reprezentativnom uzorku, ono može obogatiti fond znanja o obrazovanju koje vrijedi u svim uvjetima u kojima je istraživanje provedeno. Postoji i shvaćanje da je zadaća primijenjene obrazovne psihologije u transferiranju postojećih psihologijskih spoznaja o učenju i obrazovanju u obrazovnu politiku, u obrazovanje učitelja razredne i predmetne nastave, obrazovanje školskih ravnatelja te informiranje roditelja o obrazovnoj problematici. Ono što je zajedničko svim navedenim gledanjima na sadržaj i ciljeve obrazovne psihologije jest da na ovaj ili onaj način nastoje doprinijeti poboljšanju obrazovne prakse pomoću primjene psihološkog znanja. Time se nastoji smanjiti jaz između obrazovne znanosti i obrazovne prakse. Pod tim vidom navedeni se koncepti obrazovne psihologije ne isključuju nego nadopunjuju. Treba istaknuti da psihološka praksa u obrazovanju, koju psihološka znanost nastoji unaprijediti, generira i nova relevantna znanstvena pitanja kojima se unapređuje i sama psihološka znanost. Na taj način praksa potiče istraživanja

koja unapređuju teoriju. Istraživači i praktičari svojevrsni su partneri u interaktivnom odnosu kojim se unapređuje obrazovna psihologija kao znanstvena disciplina (Gutkin & Reynolds, 1990).

Odnos obrazovne psihologije kao znanstvene discipline i primijenjenih istraživanja u obrazovanju izražen je sintagmom „istraživanje i razvoj“ (Research & Development – R & D) kojom se promovira uvođenje promjena u obrazovanju temeljem istraživanja koje je racionalno i empirijski utemeljeno. Tako se novi nacionalni kurikulum prije masovne primjene trebaju empirijski testirati na uzorku škola, a tako se uvode i druge inovacije u obrazovnoj tehnologiji, obrazovanju nastavnika i samom poučavanju. Takva su istraživanja spona između temeljnih znanja o učenju i poučavanju i njihove primjene u praksi (Gagné, 1989). Ona se provode u specijaliziranim institutima za razvoj obrazovanja u kojima su većina istraživača psiholozi.

Prinosi znanstvene psihologije obrazovnoj psihologiji

Obrazovna psihologija, kao primijenjena disciplina, utemeljena je u znanstvenoj psihologiji. Ona doprinosi obrazovnoj psihologiji otkrićima što su nastala istraživanjima u pojedinim granama znanstvene psihologije. No, njihova primjena u praksi nije jednostavna. Ona ovisi o uvjetima u kojima djeluju obrazovni psiholozi, pri čemu neke okolnosti tome pogoduju dok ju neke druge otežavaju. Pisac je ovih redaka, kao industrijski psiholog početnik, s puno entuzijazma prionuo validiranju testova sposobnosti koje je koristio u odabiru radnika za daljnje školovanje. To je doprinijelo racionalnijem upravljanju ljudskim potencijalima u poduzeću, ali i izazvalo otpor nekih utjecajnih pojedinaca u organizaciji čija se mogućnost kadrovanja time smanjila (s vremenom oni su psihološke intervencije takve vrste ograničili). Uostalom, opća je pojava da znanstveno otkriće izaziva otpore onih koji bi trebali mijenjati svoju rutinu, pogotovo ako bi njegova primjena poremetila postojeću distribuciju moći i koristi koje iz nje proistječu. To je prisutno u provođenju svih javnih politika, a ne samo u obrazovanju. Istraživači su zbog toga frustrirani, a društveni razvoj i građani trpe.

Usprkos tomu, intrinzično motivirani znanstvenici mogu idealistički misliti da je moguće znanost primijeniti na mehanicistički način u kojem je svijet zamišljen kao sustav (po analogiji na stroj) sastavljen od dijelova koji funkcioniraju na predvidljiv i kontrolabilan način. Njime se upravlja tako da se za uložene *inpute* dobiju najveći *outputi*. U tom modelu znanost je najisplativiji *input*. U toj se perspektivi zanemaruje utjecaj društvenog konteksta o kojem ovisi koja će se istraživanja financijski i na drugi način poticati, a još više koji će se rezultati i na koji način primijeniti. Takvi su utjecaji i ograničenja osobito jaka u području istraživanja i razvoja obrazovanja što se očituje i u praksi obrazovnih psihologa. Činjenica je da znanost i obrazovanje nisu stvarno autonomni nego su društveni

podstavi što su spregnuti s podstavima okoline (gospodarstvom, politikom i kulturom) pri čemu društvo više djeluje na obrazovanje nego što obrazovanje djeluje na društvo (Fägerlind & Saha, 1989). U „društvu znanja“, u kojem se odluke na svim razinama odlučivanja trebaju donositi racionalno, taj bi se odnos trebao promijeniti. U tom kontekstu praktičari obrazovanja lakše bi primjenjivali postojeće znanstveno znanje i provodili istraživanja kojima konstruiraju specifična rješenja za svaku školu i individualni slučaj.

Ove dvije teorijske perspektive (mehanicistička i konstruktivistička) imaju određene implikacije na ulogu praktičara u primjeni znanstvenog znanja, pa tako i u pogledu njihovog obrazovanja. Sveučilišni studiji više se programiraju prema mehanicističkoj tradiciji u kojoj se znanstveno znanje neposredno transferira u programe odgovarajuće struke. To je deduktivni pristup programiranju studija obrazovanja koji polazi od znanstvenih spoznaja a manje od identificiranih sposobljenosti (kompetencija) potrebnih za prakticiranje struke. Program određuju znanstvenici u području, postulirajući da su najmjerodavniji procijeniti koja su znanja praktičarima potrebna.

Struktura obrazovne psihologije kao primijenjene znanstvene discipline komponirana je od znanja proizvedenog u više grana znanstvene psihologije kao što su razvojna, kognitivna, bihevioralna, socijalna i diferencijalna psihologija te neuropsihologija. Pritom obrazovna psihologija nije zbroj znanja proizvedenog u svim navedenim znanstvenim disciplinama nego onih koja doprinose boljem objašnjenju obrazovnih pojava i uspješnijem rješavanju problema u obrazovnoj praksi. Najvažnije spoznaje koje su otkrile pojedine discipline znanstvene psihologije, a važne su za unapređivanje obrazovanja, jesu spoznaje o strukturi ljudske ličnosti i čimbenicima njezina razvoja, otkrića o kognitivnom, emocionalnom i socijalnom razvoju u pojedinim razdobljima ljudskog života (ne samo u djetinjstvu i mladenaštvu), teorije učenja i operacionalno definirani načini učenja, spoznaje o čimbenicima o kojima ovisi uspješnost učenja i poučavanja te spoznaje o ulozi individualnih razlika u obrazovanju. Tome se pridodaju znanja iz organizacijske teorije koja objašnjavaju funkcioniranje škole kao organizacije i djelovanje obrazovanja u organizacijama koje nisu obrazovne (poduzeća i druge neškolske organizacije).

Navedena znanja primjenjuju se u pojedinim područjima praktičnog djelovanja psihologa u obrazovanju. Najčešća područja primjene jesu sudjelovanje u izradi programa obrazovanja i uputa za poučavanje (to je područje instruktivne psihologije), procjenjivanje i mjerenje obrazovnih ishoda (obrazovna dokimologija), poučavanje osoba s posebnim potrebama, vanjsko vrednovanje škole i obrazovnog sustava, upravljanje razredom, savjetovanje učenika, nastavnika i roditelja, organizacija i provođenje procjene uspješnosti nastavnika, programiranje i izvođenje trajnog osposobljavanja učitelja i ravnatelja obrazovnih institucija. U obrazovanju

odraslih to su znanja i vještine što se odnose na pojedine faze tzv. obrazovnog ciklusa. To su područja frekventne primjene psihološkog znanja u razvijenim zemljama Zapada. Hrvatsku situaciju, trebalo bi sustavno istražiti.

Razvoj i stanje obrazovne psihologije u Hrvatskoj

Prethodni tekst predstavlja mogući teorijski okvir za analizu razvojnog puta obrazovne psihologije u Hrvatskoj. Takva bi analiza mogla obuhvatiti sljedeće aspekte, odnosno pokazatelje razvijenosti psihologije obrazovanja: razvoj teorijske misli u području psihologije obrazovanja, razvoj nastavnih i istraživačkih institucija u području obrazovanja u kojima djeluju psiholozi, zastupljenost psihologa u obrazovnim organizacijama (školama, ustanovama za obrazovanje odraslih, zavodima i institutima za istraživanje i razvoj obrazovanja), glavna područja primjene psihologije u obrazovnoj praksi, djelovanje profesionalne udruge školskih psihologa, djelovanje psihologa u drugim obrazovnim asocijacijama. Podaci o navedenim područjima trebali bi biti prikazani u vremenskoj perspektivi, što bi omogućilo identifikaciju eventualnih razvojnih trendova. To pretpostavlja da podaci, što su za takvu analizu potrebni, postoje i da postoje kapaciteti da se ona provede. U postojećim okolnostima prikupljeni su podaci što indiciraju na stanje primjene psihologije u praksi predškolskog, osnovnoškolskog, srednjoškolskog i visokoškolskog obrazovanja te obrazovanja odraslih. S druge strane, uvidi u psihologijska znanstvena istraživanja obrazovanja što su se provodila u institutima društvenih znanosti i fakultetima previše su parcijalni da bismo se usudili o stanju u tom području donositi zaključke. Da bi to bilo moguće trebalo bi uložiti dodatni istraživački napor koji će ovim prilogom možda biti potaknut.

Literatura

- Bloom, B.S. (ed.) (1956). *Taxonomy of Educational Objectives. Handbook I: Cognitive Domain*. New York: Longmans, Green.
- Brezinka, W. (1992). *Philosophy of Educational Knowledge*. Dordrecht, Boston, London: Kluwer Academic Publishers.
- Christensen, J.E. (ed.) (1981). *Perspectives on Education as Educology*. Washington, D.C.: University Press of America.
- Delors, J. i sur. (1998). *Učenje blago u nama*. Zagreb: Educa. (naslov izvornika: J. Delors 1996. *Learning: The Treasure Within*. Paris: UNESCO).
- Dohmen, G. (1996). *Lifelong Learning: Guidelines for a modern education policy*. Bonn: Federal Ministry of Education, Science, Research and Technology.
- Fägerlind, I., & Saha, L. J. (1989). *Education and National Development*. Oxford, New York, Beijing, Frankfurt, São Paulo, Sydney, Tokyo, Toronto: Pergamon Press.
- Gagné, R.M. (1985). *The Conditions of Learning*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Gagné, R.M. (1989). *Educational Research and Development: How to Influence School Practice*. In: R.M. (ed.), Gagné, *Studies of Learning* (str. 569-575). Tallahassee, Florida: Florida State University, Learning Systems Institute.

- Gress, J.R., & Purpel, D.E. (eds.) (1988). *Curriculum: An Introduction to the Field*. Berkeley, Ca.: McCutchan Publishing Corporation.
- Gutkin, T.B., & Reynolds, C.R. (eds.) (1990). *The Handbook of School Psychology*. New York, Chichester, Brisbane, Toronto, Singapore: John Wiley & Sons.
- Herbart, J.F. (1806). *Allgemeine Paedagogik*. In: O. Willmann & T. Fritzsch (eds.), *Paedagogische Schriften* (str. 1913-1919). Leipzig: Zickfeldt.
- Husén, T., & Postlethwaite, T.N. (eds.) (1994). *The International Encyclopedia of Education*. Oxford: Pergamon Press.
- Krathwohl, D.R., Bloom, B.S., & Masia B. (1964). *Taxonomy of Educational Objectives. Handbook II: Affective Domain*. New York: David McKay.
- Radosavljević, P. (1910). *Uvod u eksperimentalnu pedagogiju*. Zagreb: Naklada Hrvatskog pedagoško-knjževnog zbora.
- Thorndike, E.L. (1913). *Educational Psychology*. New York: Macmillan.
- Thorndike, E.L. (1928). *Adult Learning*. New York: Macmillan.
- Vizek Vidović, V., Rijavec, M., Vlahović Štetić, V. i Miljković, D. (2014). *Psihologija obrazovanja*. Zagreb: IEP-Vern.

Branka Starc i Ana Pleša

PSIHOLOZI NA PRVOJ STEPENICI ODGOJNO-OBRAZOVNOG SUSTAVA – U PREDŠKOLSKIM USTANOVAMA

DOI 10.17234/9789531757782.9

Počeci

Ovaj je članak je nastao na temelju službenih i osobnih dokumenata koje smo mogle pronaći te na osnovi sjećanja, naših i naših kolega, na godine provedene u području predškolskog odgoja. Zahvaljujemo svim kolegama koji su nam pomogli pri pisanju ovog članka te se istodobno želimo ispričati onima koji nisu spomenuti. Neki su dokumenti nažalost izgubljeni prilikom selidbi, primopredaja i sl. Nadamo se da će ovaj prilog, iako nepotpun, biti korisna podloga za buduća izučavanja prisutnosti psihologije u predškolskom odgoju.

Obuhvaćen je period od zapošljavanja prvih psihologa početkom 1980-ih do sredine 1990-ih. U tih prvih 15-ak godina s puno entuzijazma se stvarala metodika rada predškolskih psihologa koja je manje-više konačno oblikovana aktivnostima psihologa u vrijeme Domovinskog rata i poraća.

Ulazak psihologije i psihologa u predškolski odgoj bio je uvelike određen položajem i definiranjem djelatnosti ustanova za predškolsku djecu. Naime, organizirani predškolski odgoj na području Hrvatske seže u drugu polovinu 19. stoljeća kao socijalna usluga zaposlenim roditeljima (Baran, 2011). Bila su to čvališta i zabavišta. Položaj ustanova za djecu zadržao je socijalno-zaštitni karakter sve do poslije drugog svjetskog rata kad je bio u nadležnosti Ministarstva socijalne politike. Prelaskom rada predškolskih ustanova u nadležnost Ministarstva prosvjete NR Hrvatske 1949. godine, predškolskom se odgoju priznaje odgojno-obrazovni karakter. Tom pomaku su uvelike doprinijeli i nastavnici tadašnje Škole za odgajatelje u Zagrebu. Učenici te škole slušali su predmet *Psihologija s logikom* tri školske godine, a predavala ga je Zdenka Vegar, profesor pedagogije i psihologije, koja je u mnogima razvila interes za psihološke procese i razvoj djece. (http://gimnazija-osma-tbrezovackog-zg.skole.hr/skola/ljetopis_gtb/skola_za_odgajatelje2)

Ipak je za promjene trebalo vremena. Dječje jaslice još dugo su bile u resoru socijale i zdravstva, a i vrtići su, iako obrazovne organizacije, zadržali i svoj socijalni karakter zbog zadovoljavanja potreba zaposlenih roditelja.

U prvom desetljeću nakon drugog svjetskog rata ukupan broj djece u predškolskim ustanovama iznosio je tek između četiri i sedam tisuća, odnosno 2-3% tadašnje predškolske populacije (Zavod za statistiku NR Hrvatske, 1954) pa se nije još razmišljalo o bilo kakvim stručnim suradnicima.

Tek su u 1960-ima u vrtićima kao stručni suradnici počeli raditi pedagozi. To su biliiskusni odgojitelji sa završenom Višom pedagoškom školom (pretečom Učiteljskog fakulteta). Prva je u Zagrebu bila Anđelka Stazić koja je 1962. u Dječjem vrtiću „Josip Preskar“ imenovana za pedagoškog voditelja. Kasnije je A. Stazić bila istaknuta savjetnica za predškolski odgoj. Ustanove koje su imale jaslice (za djecu u dobi 1-3 godine) zapošljavale su više medicinske sestre. Tada psiholozima još nema ni traga.

Rad predškolskih ustanova i rad s djecom određivali su zakoni, uredbe, uputstva i pravilnici o organizaciji rada jaslica i vrtića koji su propisivali i zadaće rada s djecom.

Tek je 1971. godine u Hrvatskoj donesen prvi *Program odgojno obrazovnog rada u dječjem vrtiću* (Zavod za unapređivanje osnovnog obrazovanja SRH) koji je bio značajan kao programski dokument koji određuje predškolski odgoj kao dio odgojno obrazovanog sustava i pokazuje da vrtići nisu socijalne ustanove. Međutim, *Vrednovanje Programa odgojno-obrazovnog rada u dječjem vrtiću* koje je Branka Starc provela 1977./78. kao psiholog u Zavodu za unapređivanje osnovnog obrazovanja, pokazalo je da je taj program bio do te mjere normativan da je propisivao što djeca određene dobi trebaju u vrtiću naučiti, koliko boja, životinja i biljaka upoznati s 3 ili 4 godine, koliko znati brojati, koliko pjesmica znati recitirati i sl. Za provođenje takvog programa nije bilo potrebno poznavati razvojnu psihologiju. Program nije prepoznao činjenicu da se djeca razlikuju, da imaju individualne potrebe i mogućnosti, da dolaze iz različitih socijalnih uvjeta pa stoga i nije pogodio ideji o potrebi rada psihologa u predškolskim ustanovama.

Prvi psiholozi koji su se bavili predškolskim odgojem u Hrvatskoj nisu radili u dječjim vrtićima, već u Regionalnom i Republičkom zavodu za unapređenje osnovnog obrazovanja (danas Agencija za odgoj i obrazovanje). U Regionalnom zavodu Grada Zagreba kao prosvjetna savjetnica za predškolski odgoj zaposlena je Matilda Markočić (od 1972. do 2005.), a u Republičkom zavodu kao psiholog u odjelu za predškolski odgoj Branka Starc (od 1974. do 1981.). Obje su savjetnice nastojale sa svojih pozicija upoznati zaposlene u vrtićima s važnošću poznavanja razvojne i pedagoške psihologije za stručan i kvalitetan rad s djecom. One su u razne oblike stručnog usavršavanja (seminari, strukovni aktivni, članci i dr.) unosile sve više psihologijskih tema. Tako je npr. 1978. Branka Starc organizirala u Trogiru republički ljetni šestodnevni seminar za odgojitelje djece predškolske dobi s naslovom „*Suvremene spoznaje o potrebama i mogućnostima djeteta predškolske dobi kao osnovne pretpostavke za osuvremenjivanje odgojno-obrazovnog procesa u dječjim vrtićima*“. Predavači su bili tadašnji eminentni sveučilišni profesori odsjeka za psihologiju filozofskih fakulteta u Zagrebu i Beogradu s temama o pojedinim aspektima razvoja djeteta, igri i dr.

Prosvjetne savjetnice psihologinje na mnogobrojnim sastancima stručnih aktiva odgojitelja i medicinskih sestara održavale su predavanja o npr. kognitivnom razvoju, razvoju logičkog mišljenja, moralnom razvoju, važnosti simboličke igre, značenju ranih etapa razvoja za cjelokupni razvoj, osnovnim i posebnim potrebama djece, primjenjivosti sociometrijske tehnike u vrtiću i dr. Angažirale su i vanjske predavače kao npr. Anatoniju Urli iz Zavoda za zaštitu majki i djece s temom adaptacije djece na jaslice i vrtić. Također su sudjelovale u izradi svih programskih dokumenata koji su doneseni u to vrijeme.

Nakon odlaska B. Starc 1981. iz Republičkog zavoda u Dječji vrtić „Josip Preskar“ (danas DV Cvrčak), Zavod više nije zaposlio psihologa kao savjetnika za predškolski odgoj.

Razvoj razvojno pedagoške službe u dječjim vrtićima

U drugoj polovici 1970-ih i početkom 1980-ih dogodili su se važni pomaci u predškolskom odgoju koji su pogodovali zapošljavanju psihologa u dječjim vrtićima.

Godine 1974. promijenila se zakonska regulativa te je predškolski odgoj bio reguliran Zakonom o društvenoj brizi o djeci predškolske dobi (*Narodne novine* 51/74). Iako je ovaj zakon ponovo odveo predškolski u socijalno-zdravstvenu sferu, omogućio je jasnije financiranje (posredstvom samoupravnih interesnih zajednica, SIZ-ova) i naveo psihologa kao jednog od stručnih suradnika u dječjem vrtiću. Doneseni su i neki novi programski dokumenti koji su za svoju provedbu trebali psihologe u predškolskim ustanovama.

Programske osnove za njegu i odgoj djece u dječjim jaslicama, 1977. (voditeljica radne grupe Zavoda za prosvjetno pedagošku službu SRH bila je B. Starc) bile su velika novost za odgojno-zdravstvene radnike u jaslicama i tražile dodatni stručni trud tada zaposlenih samo pedagoga i medicinskih sestara. Tada još ni jedan psiholog nije bio zaposlen u predškolskim ustanovama.

Godine 1983. donesene su nove *Osnove programa rada s djecom predškolskog uzrasta* (Prosvjetni savjet Hrvatske i Savez SIZ-ova društvene brige o djeci predškolskog uzrasta SRH) koje su predstavljale svojevrsni kopernikanski obrat u odnosu na ciljeve i zadaće rada s djecom u vrtiću. Osnove programa nisu bile normativne, već su promicale individualizirani pristup djetetu te su se s programskih sadržaja okrenule razvojnim zadaćama. Ovaj novi pristup također je doprinio stvaranju klime o potrebi zapošljavanja psihologa u dječjim vrtićima. Sad su im vrata bila otvorena. Ipak, trebalo je dočekati da se osiguraju sredstva za otvaranje radnih mjesta za novi profil – za psihologa, čemu je pridonijela *Odluka o elementima standarda društvene brige o djeci predškolske dobi* (*Narodne novine* 29/83).

Uslijedila je *Koncepcija razvoja razvojno pedagoške službe u predškolskom organizacijama* (Prosvjetni savjet SRH, 1986). Uz pedagoge i glavne medicinske sestre

uveden je i treći stručni suradnik – psiholog kao profil stručnjaka koji je važan za unapređenje uvjeta razvoja i razine odgoja za svako dijete, a ne samo za djecu s posebnim potrebama i teškoćama u razvoju (Markočić, 1989). Prema Konceptiji, ustanova sa 600 djece treba imati kompletan stručni tim – pedagoga, medicinsku sestru i psihologa, a ustanova s 1000 djece još i logopeda/defektologa. U Dalmaciji je npr. prema izvještaju Zavoda za prosvjetno pedagošku službu Split, prema tim kriterijima 1988. nedostajalo 19 pedagoga i 36 psihologa!

Do 1986. godine, u približno 50 dječjih vrtića u Hrvatskoj zaposleni su stručni suradnici psiholozi, sa zadatkom osiguravanja odgovarajućeg, sigurnog i poticajnog okruženja, u kojem će svako dijete, zadržavajući svoju osobnu autonomiju, rasti i razvijati se u ono što na osnovu svojih potencijala može postati (Benaković Ranogajec i Sindik, 2005, www.psihologija.hr).

Prema podacima kojima raspoložemo prvi psiholog u dječjem vrtiću bila je Blaženka Škrinjar koja je 1978. počela raditi u tadašnjem Centru za predškolski odgoj Karlovac. Zahvaljujući stručnoj osjetljivosti tadašnjeg direktora Slobodana Maslića (supruga je bila psiholog!) u vrtiću je formiran potpuni stručni tim. Psiholog je od prvog dana imao dobre uvjete rada, ali ipak je činjenica da je pokrivala 12 karlovačkih vrtića u kojima je tada bilo oko 1000 djece s kojom je radilo oko 100 odgajatelja i medicinskih sestara.

U Zagrebu su se pedagoške godine 1980./1981. zaposlila dva psihologa Ana Ivaković u Dječjem vrtiću Prečko i Branka Starc u Dječjem vrtiću „Josip Preskar“ (sada DV Cvrčak).

Prema *Rezultatima Ankete o uvjetima za integraciju djece s teškoćama u razvoju u jaslice i vrtić* (radni materijal Zavoda za Prosvjetno pedagošku službu Zagreb, prosinac 1983.) u Zagrebu je bilo samo pet psihologa. Ali, zahvaljujući dobroj klimi u tadašnjem gradskom USIZ-u društvene brige o djeci predškolskog uzrasta i potpori savjetnica Matilde Markočić i Anđelke Stazić, u vrtićima grada Zagreba krenuo je od 1984./1985. veliki val zapošljavanja psihologa i u roku od godine dana bilo ih je već 20-ak. Do kraja 1988. gotovo svih 56 vrtića grada Zagreba imalo je ekipiranu razvojno-pedagošku službu prema normativima tadašnjeg USIZ-a (Markočić, 1989).

Prvi psiholog u Dječjem vrtiću Rijeka koji je obuhvaćao sve riječke vrtiće (46 vrtića s oko 4.500 djece) bila je od 1983. Ivanka Živčić Bećirević (sada na Filozofskom fakultetu u Rijeci, Odsjek za psihologiju) sve do 1985. kada su zaposlena još četiri psihologa. U Istri je prvi psiholog početkom 1980-ih bila Alojzija Šehović koja je radila u Dječjem vrtiću Pula i brinula se za oko 1200 djece. Bavile su se identifikacijom djece s posebnim potrebama, savjetodavnim radom s roditeljima, te popularizacijom psihologije, tj. edukacijom odgojitelja i roditelja.

Prvi psiholog u vrtićima Dalmacije bila je pokojna Anđelka Čizmić Marović koja je zaposlena 1980. u tadašnjem Centru dječjih vrtića „Tatjana Marinić“ koji

je obuhvaćao sve vrtiće u Splitu, Solinu i Kaštelima s ukupno oko 7200 djece! Već u prvoj godini provela je trijažu i identifikaciju djece s razvojnim teškoćama na temelju koje su zaposlena i dva defektologa pa je formiran mobilni tim (psiholog, defektolog, logoped i viša medicinska sestra) koji je obilazio svih pet OOUR-a¹ prema potrebi i tamo gdje je bilo goruće, što se moglo stići. Jednom u pet tjedana su održavali Savjetovalište koje je ona organizirala, svaki put u drugom OOUR-u. Izrađivala je puno letaka, vodila edukacije za odgajatelje, pripremala im materijale i sl. Dijagnostikom se u tim uvjetima nije mogla puno baviti. Svi kolege je se sjećaju kao samozatajne, optimistične osobe koja je zaista voljela to što radi. Tek kad se 1989./1990. ova ogromna ustanova rasformirala u šest dijelova, počelo je i zapošljavanje psihologa. U Splitu su nastala četiri vrtića s četiri psihologa dok su Solin i Kaštela zaposlili psihologe nekoliko godina kasnije.

U Slavoniji nije bilo ništa bolje. Prvi psiholog zaposlen je u Osijeku tek 1995. godine. Bila je to Miroslava Polonji.

U to vrijeme u gotovo svim gradovima predškolske su ustanove bile organizirane na razini grada, gigantske ustanove tzv. centri predškolskog odgoja. Tako je npr. Split imao pod jednom upravom oko 7200 djece, Rijeka 4500, Osijek 2500. Zapošljavanje jednog psihologa na cijelu takvu mega ustanovu jest bio napredak, no i težak zadatak psihologu da se dokaže i pokaže što i kako može svojim stručnim znanjem i radom doprinijeti boljoj brizi za zdrav psihofizički razvoj djece u jaslicama i vrtiću. A u početku je ponekad bilo teško steći povjerenje odgojitelja i roditelja kojima je susret s psihologom bio nov. Nisu znali što očekivati od psihologa. Bilo je i predrasuda.

Prvi *Orijentacijski program rada predškolskog psihologa* kreirale su 1983. godine Matilda Markočić, savjetnica u Zavodu za prosvjetno pedagošku službu Zagreb i Branka Starc, psiholog u DV „Josip Preskar“ u Zagrebu. Taj je program dugo bio okosnica svim predškolskim psiholozima u stvaranju vlastitih planova i programa rada.

Glavna područja rada bila su (prema tadašnjem obrascu za stručne suradnike):

- Praćenje razvoja djece, otkrivanje djece s posebnim potrebama u razvoju i odgoju i poduzimanje odgovarajućih mjera (25%)
- Organizacija i ostvarivanje procesa njege i odgoja (25%)
- Stručno usavršavanje i marksističko obrazovanje (15%)
- Suradnja s roditeljima (15%)
- Ostali stručni poslovi (20%)

Na Okruglom stolu na *Posvetovanju psihologov Slovenije* u Radencima 1989., kolege iz Slovenije su s velikim zanimanjem pratili prikaz našeg modela rada psihologa u vrtiću, a Snježana Bilac imala je prezentaciju tog modela u Budim-

¹ OOUR: Osnovna organizacija udruženog rada

pešti 1991., na II. europskom kongresu primijenjene psihologije – *Psychologist in preschool institution (model of work)*, (Book of abstracts. 2nd European Congress of Psychology, Budapest (poster); 441-441).

Profesionalne zadaće u predškolskim ustanovama

Praćenje psihofizičkog razvoja djece bio je primaran i neupitan posao psihologa u vrtiću. Individualno testiranje, praćenje ponašanja u svakodnevnim situacijama, prikupljanje podatka od odgojitelja omogućavalo je stjecanje cjelovite slike o djetetu i podlogu za savjetodavni rad s odgojiteljima i roditeljima, pisanje mišljenja i nalaza. Testovi i upitnici koji su se na početku koristili nabavljeni su iz Slovenije (Zavod SR Slovenije za produktivnost dela) sve dok Naklada Slap nije počela distribuirati testove na hrvatskom jeziku. Osim standardiziranih testova i upitnika, koristile su se različite *check*-liste i upitnici koje su kreirali sami psiholozi i međusobno ih razmjenjivali.

Psiholozi u dječjim vrtićima u Zagrebu stjecali su u početku dodatna praktična i stručna znanja, nužna za praćenje razvoja, stažirajući u Zavodu za zaštitu majki i djece, Kabinet za zaštitu mentalnog zdravlja djece u Klaićevoj ulici kod kliničkog psihologa Antonije Urli.

Neke stvari koje su danas same po sebi razumljive razvile su se upravo dolaskom psihologa u predškolske ustanove. Npr. uveden je obavezni intervju s roditeljima prije upisa djeteta u jaslice i vrtić.

Procesu prilagodbe djece na jaslice i vrtić kao posebno stresnom događaju za dijete i roditelja, ali i za odgajatelje, psiholozi su posvećivali naročitu pažnju. Prvi magisterij iz područja predškolskog odgoja bavio se upravo problemima adaptacije. Ana Ivaković Klečina magistrirala je 1984. na Medicinskom fakultetu u Zagrebu s temom *Oblici neprilagođenog ponašanja djece u prvim danima pohađanja dječjeg vrtića*. Na drugom savjetovanju Pedagoško književnog zbora Dostignuća i perspektive razvoja predškolskog odgoja u SR Hrvatskoj (1989.) psiholozi su prezentirali četiri stručna rada s temom adaptacije djece na vrtić (M. Letica; A. Ivaković-Klečina; N. Vojnović; S. Bilać). Rezultat ovih istraživanja bile su i upute za stvaranje boljih psiholoških uvjeta za lakšu separaciju djece od roditelja i roditelja od djece, bolje razumijevanje tog procesa od strane odgojitelja i roditelja. Taj je pristup tada bio novina i zahtijevao je napor psihologa, da bi se ustalio kao standard.

Iz navoda prvih psihologa vidljivo je da je identifikacija i evidentiranje djece s teškoćama u razvoju svakom psihologu bila jedna od prvih zadataka. Izrađivali su upute, podsjetnike, upitnike, evidencijske liste za djecu s teškoćama kako bi se preko odgojitelja mogla učiniti prva trijaža, jer to psiholog nije mogao sam obaviti u vrtiću od 800-900 djece. Tim više što u Hrvatskoj u ranim 1980-ima u vrtićima nije bilo defektologa. U 1980-ima uključivanje djece s utjecajnijim teškoćama u

razvoju u redovne grupe išlo je sporo. Postojali su i službeni normativi (Odluka o elementima standarda društvene brige o djeci predškolskog uzrasta. NN, 29/83) po kojima je u grupama u kojima su bila integrirana djeca s teškoćama trebao biti upisan manji broj djece, ali normativi se nisu poštovali. Odgojitelji su osjećali veliku odgovornost i strepnju. Otpor je postojao i kod dijela roditelja ostale djece u grupi. Klima za integraciju djece s teškoćama još nije bila povoljna. Psiholog je bio taj koji je stručnim razgovorima, predavanjima, pisanim materijalima pripremao odgojitelje, ali i roditelje ostale djece za uključivanje djece s teškoćama. Iako su neki vrtići imali posebne grupe za djecu s utjecajnijim teškoćama. Prvi psiholog koji je zaposlen baš za djecu s teškoćama u razvoju bila je Ines Denona u DV Rijeka (1990.).

Darovitom predškolskom djecom prva se sustavnije počela baviti Jasna Cvetković Lay (DV Iskrice, Zagreb). Na savjetovanju PKZ-a Nova koncepcijsko-programska usmjerenja – iskustva u primjeni i projekciji razvoja predškolskog odgoja u Hrvatskoj (1992.) prezentirala je program „Poticanje razvoja bistrice djece predškolske dobi“. Kasnije je izdala nekoliko knjiga o podršci i poticanju darovite djece i održala brojna predavanja ne samo psiholozima. Njena iskustva su bila poticaj mnogim kolegama za kreiranje i provođenje sličnih programa u svojim vrtićima.

I odlazak djece iz vrtića bio je važno područje procjene psihofizičkog razvoja. Predškolska je ustanova imala obavezu prema Zakonu o osnovnom školstvu (NN 59/90) i Pravilniku o upisu djeteta u školu (NN 13/91) dostaviti komisiji za upis u školu „mišljenje o razvojnim potrebama djeteta“. Psiholog u vrtiću omogućio je objektivniju provjeru spremnosti djeteta za školu na temelju testiranja i prikupljanja podatka o djetetu od ostalih sustručnjaka u vrtiću te pisao mišljenje o cjelovitom razvoju djeteta. Time je proširena suradnja vrtićkog psihologa sa školskim psihologom/pedagogom i liječnikom školske medicine. Tema spremnosti za školu i suradnje vrtića i škole bila je često prisutna u stručnim radovima psihologa, na seminarima, okruglim stolovima, konferencijama.

Prema svjedočenju prvih psihologa poseban im je izazov bio rad na stručnom usavršavanju odgojitelja. Bilo je najlakše steći stručno povjerenje odgojitelja predavanjima s psihološkim temama kao što su: nagrada i kazna, igra, strah u djece, tugovanje, ljutnja, agresivnost, dijete s MCD-om (danas ADHD), djeca s posebnim potrebama, o pojedinim aspektima razvoja i sl. – temama koje su sve više utjecale na kvalitetu rada s djecom. Psiholozi su kao dominantan oblik usavršavanja odgojitelja počeli koristiti radionički način rada i upoznali odgojitelje s radom na sebi.

Radili su i na podizanju stručne kompetencije odgojitelja u suradnji s roditeljima, a najveća se kvalitativna promjena odnosi na roditeljske sastanke – priprema i vođenje tzv. komunikacijskih roditeljskih sastanaka. Jedna od prvih (ako ne i prva) Škola za roditelje u vrtiću započinja 1988. godine u DV Vedri dani u Zagrebu

(psiholog A. Pleša). Psiholozi su taj početni model Škole za roditelje prilagođavali svojim uvjetima, te je provedena u mnogim vrtićima u Hrvatskoj.

Nakon nekoliko godina psiholozi koji su već stekli vrtićko iskustvo postali su mentori psiholozima pripravnicima i novim predškolskim psiholozima na stažu. *Plan i program stažiranja psihologa početnika kod mentora psihologa u drugom dječjem centru* izradile su 1985. A. Pleša i B. Starc.

U Zagrebu je polovicom 1980-ih prosvjetna savjetnica Matilda Markočić okupila prvu grupu psihologa u Aktiv psihologa dječjih vrtića grada Zagreba. M. Markočić bila je pravi *spiritus movens* za brojne aktivnosti psihologa u vrtićima. Ova grupa brzo je popunjavala neke praznine u radu psihologa i stvarala različite protokole, podsjetnike, upitnike i stručne materijale od kojih se neki koriste i danas.

Vrlo brzo psiholozi su osjetili nedostatak stručne literature na hrvatskom jeziku, a posebno potrebu za pregledom psihofizičkih osobina djeteta određene dobi. Tada je pokrenuta inicijativa na razini Aktiva i uspješno je 1987. dovršen radni materijal *Karakteristike i psihološki uvjeti optimalnog razvoja predškolskog djeteta (od prve do šeste godine)*. Autori tog radnog materijala bili su: Snježana Bilać, Marija Filipović, Ana Ivaković Klečina, Marija Letica, Renata Miljević Riđički, Ana Pleša, Bruna Profaca i Branka Starc, a konzultant i recenzent bila je Mira Čudina-Obradović koja je dala važan doprinos kvaliteti materijala. Ovaj je materijal bio velika pomoć kako psiholozima tako i odgojiteljima i medicinskim sestrama u praćenju razvoja i planiranju rada s djecom. Nakon 15 godina korištenja radnog materijala, on je osuvremenjen, dopunjen i poboljšan u nekim dijelovima te je postao dio opsežnijeg priručnika *Osobine i psihološki uvjeti razvoja djeteta predškolske dobi* koji je izradio dio iste radne grupe psihologa (Starc, Pleša, Profaca, Letica) uz pomoć i značajno sudjelovanje na izradi novih poglavlja Mire Čudina-Obradović. (Izdanje: Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2004.). Priručnik se i danas koristi kao literatura na studiju predškolskog odgoja na Učiteljskom fakultetu u Zagrebu.

Godine 1986. osnovana je Sekcija predškolskih psihologa Društva psihologa Hrvatske. Voditelji i tajnici Sekcije u prvih deset godina bili su B. Starc, A. Pleša, R. Miljević Riđički, M. Dautović, S. Bilać, B. Profaca, I. Jukić Lušić, M. Reiner, J. Sindik.

Mnogi su predškolski psiholozi sami financirali svoje usavršavanje i uključivali se u dodatne edukacije, od komunikacijskih treninga do tada dostupnih edukacija različitih terapijskih usmjerenja kao npr. biheviior, gestalt, realitetna, transakcijska analiza i dr.

Edukaciju iz *Integralne metode u radu s predškolskom djecom i njihovim roditeljima*, u organizaciji Zavoda za školstvo i Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta, završilo je 1992. uz ostale i deset psihologa iz zagrebačkih i riječkih vrtića. Projekt je trajao tri godine s ciljem stvaranja vrtićkog konteksta u kojem se ulaže u socio-emocionalni razvoj i odgoj djece što je primarna prevencija poremećaja u ponašanju.

Znanja stečena ovom edukacijom bila su psiholozima temelj za kasnije edukativne aktivnosti i neposredan rad s djecom, roditeljima i odgojiteljima tijekom rata.

Hrvatska udruga za zaštitu djece od zlostavljanja i zanemarivanja organizirala je 1999. za predškolske psihologe višednevni seminar „Pristup zlostavljanom djetetu“. Gordana Buljan- Flander otvorila je psiholozima novo područje identifikacije traumatskih događaja za djecu.

U Hrvatskoj je za vrijeme i neposredno nakon Domovinskog rata u vrtićima bilo smješteno 4.189 prognane djece, od toga u Zagrebu više od 2.000 djece iz RH i BiH (Markočić, 1992). U svakom vrtiću u Hrvatskoj bilo je djece pogođene ratom kojoj je trebalo pružiti psihološku pomoć. Pomoć su trebali i roditelji i odgojitelji, ali psihologa je bilo nedovoljno. Uslijedio je novi val zapošljavanja psihologa. Izrađeno je 1991. i *Programsko usmjerenje odgoja i obrazovanja predškolske djece u ratnim uvjetima* (A. Pleša i B. Starc).

Početak rata, za stručnjake u području obrazovanja, među kojima su bili i predškolski psiholozi, UNICEF za Hrvatsku je u suradnji s Ministarstvom prosvjete i kulture osigurao višednevne edukacije koje su vodili eminentni strani stručnjaci (Müller iz Norveške, Pynoos iz SAD-a, Ayalon iz Izraela) iz područja dječje traumatske psihologije i tretmana. Također je grupi naših psihologa omogućio 1994. dvotjedni seminar u Izraelu „*Pomoć pomagačima*“ za prevenciju i tretman traume kod djece.

Dok još u hrvatskim vrtićima nije bilo dovoljno psihologa Ministarstvo prosvjete i kulture je u suradnji s Edukacijsko-rehabilitacijskim fakultetom i UNICEF-om za Hrvatsku pokrenulo projekt *Program psihosocijalne pomoći prognanoj/izbjegloj i ratom traumatiziranoj predškolskoj djeci, njihovim roditeljima i odgojiteljima koji s njima rade u dječjim vrtićima i igraonicama prognaničkih naselja*. Provodio se 1993.-1995. Voditeljica projekta Matilda Markočić formirala je ekspertni tim edukatora i regionalnih supervizora za vrtiće i prognanička naselja u županijama koje su bile pogođene ratom i koje su primile prognanu djecu. Deset iskusnih predškolskih psihologa toga tima educiralo je odgojitelje i pružilo im neposrednu pomoć u radu s djecom, izradilo instrumente za prikupljanje podataka, pisalo članke, održalo na seminarima brojne radionice i predavanja. Rad psihologa bio je posebno intenzivan u Slavoniji gdje nije bilo psihologa ni u jednom vrtiću, a potrebe u bile neizmjerne. U drugoj etapi projekta koji je vodila Mirjana Milanović pod nazivom “Pomozimo im rasti” ova grupa psihologa napisala je priručnik i prateće materijale namijenjene roditeljima i odgojiteljima. „*Pomozimo im rasti – priručnik za partnerstvo odgojitelja i roditelja*“ kao vrlo tražen u dječjim vrtićima diljem Hrvatske kasnije je doživio drugo prošireno izdanje (Golden marketing i Tehnička knjiga, 2014.). Dodatno se provodio podprojekt “*Psihosocijalna potpora Dječjem vrtiću Vukovar*”.

Psiholozi ove ekspertne grupe organizirali su 1994. godine višednevni seminar za predškolske psihologe s temama stresa, traume i podrške djeci i odraslima u dječjim vrtićima. Velikom broju psihologa prenesena su znanja i vještine koje su

stečene tijekom edukacija koje je omogućio UNICEF i tijekom rada u ekspertnoj grupi Ministarstva.

Predškolski su psiholozi svoj rad s djecom i odraslima u ratno vrijeme zabilježili u mnogim člancima i stručnim radovima prezentiranim na stručnim i znanstvenim skupovima. Spomenut ćemo samo da je Matilda Markočić 1995. magistrirala na Medicinskom fakultetu u Zagrebu s temom „*Poremećaji ponašanja prognane i izbjegle djece u predškolskim ustanovama*“.

Matilda Markočić, Ana Ivaković, Branka Starc i Ana Pleša dobile su 1995. godine Nagradu Hrvatskog psihološkog društva „*Psihologijska nagrada Ramiro Bujas*“ za osobito vrijedno ostvarenje na društvenoj afirmaciji psihologije.

Literatura

- Baran, J., Dobrotić, I. i Matković, T. (2011). Razvoj institucionaliziranog predškolskog odgoja u Hrvatskoj: promjene paradigme ili ovisnost o prijednom putu? *Napredak*, 152(3-4), 521-540.
- Bašić, J., Žižak, A. i Koller-Trbović, N. (1998). *Integralna metoda u primjeni*. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Alinea.
- Jelaska, T. (1989). Stanje i problemi razvojno-pedagoških službi u sustavu društvene brige o djeci predškolske dobi u Dalmaciji. *Obrazovanje i rad*, 3-4, 64-66.
- Markočić, M. (1989). Razvojno pedagoška služba u funkciji unapređivanja predškolskog odgoja. *Obrazovanje i rad*, 3-4, 41-45.
- Markočić, M. (1992). Razvojna djelatnost vrtića i novo programsko usmjerenje. U: Vrgoč, H. (ur.), *Nova konceptijsko-programska usmjerenja – iskustva u primjeni i projekciji razvoja predškolskog odgoja u Hrvatskoj* (str. 62-74). Zagreb: Hrvatski pedagoški zbor.
- Markočić, M. (1992). Dječji vrtići u ratu i obnovi, U: Vrgoč, H. (ur.), *Nova konceptijsko-programska usmjerenja – iskustva u primjeni i projekciji razvoja predškolskog odgoja u Hrvatskoj* (str. 102-108). Zagreb: Hrvatski pedagoški zbor.
- Markočić, M., Pleša, A. i Starc, B. (1985). *Orijentacijski program rada predškolskog psihologa*. Zagreb: Zavod za prosvjetno-pedagošku službu Grada Zagreba i Zajednice općina Zagreb.
- Narodne novine, 29/1983. *Odluka o elementima standarda društvene brige o djeci predškolskog uzrasta*.
- Narodne novine, 13/91. *Pravilnik o upisu djece u osnovnu školu*.
- Narodne novine, 27/86. *Pravilnik o zdravstvenim razlozima koji uvjetuju da dijete ne može pohađati školu i o provođenju liječničkog pregleda*.
- Narodne novine, 51/1974. *Zakon o društvenoj brizi o djeci predškolskog uzrasta*. Narodne novine, 59/90. *Zakon o osnovnom školstvu*.
- Orijentacijski program rada predškolskog psihologa. Zavod za prosvjetno-pedagošku službu Zagreb, 1983.
- Osnove programa rada s djecom predškolskog uzrasta. Zagreb: Prosvjetni savjet SRH, 1982. *Pravilnik o upisu djece u osnovnu školu*, Narodne novine, 13/91.
- Pravilnik o zdravstvenim razlozima koji uvjetuju da dijete ne može pohađati školu i o provođenju liječničkog pregleda, Narodne novine, 27/86.
- Zakon o društvenoj brizi o djeci predškolskog uzrasta, Narodne novine, 51/1974.
- Zakon o osnovnom školstvu, Narodne novine, 59/90.

Gorana Hitrec

O RAZVOJU SLUŽBE ŠKOLSKIH PSIHologa U OSNOVNOJ ŠKOLI

DOI 10.17234/9789531757782.10

Uvod

Razvoj službe školskih psihologa u Hrvatskoj možemo pratiti od 1954. godine kada se u Zagrebu zapošljavaju prvi školski psiholozi. U ovom prilogu nastojat ću opisati specifičnosti tog razvoja na temelju uvida u neke radove psihologa i pedagoga, kao i različite dokumente koji su ga pratili pa čak i oblikovali (zakoni, koncepcije, zapisnici i sl.), uz ogradu da je to tek grubi prikaz te nadu da će potaći temeljitije istraživanje kako bismo svoju prošlost bolje razumjeli i izbjegli ponavljanje grešaka.

Nažalost, u mnogim radovima i dokumentima napisanima o školskim pedagogima i psiholozima, psiholozi se uglavnom samo spominju. Dio dokumenata u kojima bi se mogli iščitati važni podaci o počecima i prvim dekadama rada školskih psihologa u Hrvatskoj, trenutno je nedostupan; radi se o arhivskoj građi Zavoda za prosvjetno-pedagošku službu koja je predana Arhivskoj zbirci Hrvatskog školskog muzeja na čuvanje, i trenutno je nedostupna za korisnike do završetka poslova čišćenja, preventivne zaštite i stručne obrade.

Počeci školske psihologije u svijetu

Školska psihologija kao grana primijenjene psihologije ima sad već relativno dugu povijest, čiji se začetak vezuje uz kraj 19. i početak 20. st. i funkcionalnu psihologiju koja se okreće istraživanju uloge psihičkih procesa u izvršavanju životnih zadataka. To je doba velikih socijalnih reformi usmjerenih prema djeci, koje su iznjedrile obavezno školovanje, maloljetničke sudove, zakone o radu djece i rast institucija koje služe djeci. Djeca dolaze u fokus društva i znanosti.

Smatra se da je upravo uvođenje obaveznog školovanja u zapadnim zemljama i SAD-u potaknulo potrebu za školskom psihologijom jer je došlo do velikog priljeva djece s mentalnim i fizičkim teškoćama koja su postala školski obveznici i trebalo je razviti alternativne metode poučavanja za njih. U SAD-u se utemelji-

teljem školske psihologije smatra L. Witmer, koji se naročito bavio obučavanjem psihologa da pomažu učiteljima kod problema u učenju djece, osobito one s posebnim potrebama. Bio je protivnik pokreta IQ testiranja koji se početkom 20. st. širio u mnogim zemljama, smatrajući da proces odabira djece za specijalne škole mora uključivati promatranje djece i izvođenje određenih mentalnih zadataka. Za početak školske psihologije značajan je i rad G. S. Halla, koji se umjesto promatranja individualnog djeteta, što je zagovarao Witmer, više okrenuo radu s učiteljima, roditeljima i onima koji upravljaju školama, pridonijevši nastanku koncepta „normalnog“ djeteta. A. Gesell bio je prva osoba u SAD-u koja je službeno imenovana školskim psihologom 1915. godine. Uspješno je povezoa psihologiju i obrazovanje, radio na procjenjivanju djece i davanju preporuka za posebnu nastavu. Za povijest školske psihologije značajan je i doprinos G. Hildreth koja je 1930. napisala prvu knjigu o školskoj psihologiji pod naslovom “Psihološka služba za školske probleme”, gdje je raspravljala o primjeni psihologijske znanosti na probleme u školama fokusirajući se na poboljšanje ishoda učenja. Smatrala je da se primjenom psiholoških tehnika mogu rješavati sljedeći problemi: problemi poučavanja u razredu, procjena postignuća, tumačenje rezultata testiranja, grupiranje učenika u nastavi za optimalne ishode, profesionalna orijentacija, razvoj kurikuluma i istraživanje posebnih učenika. Hildreth je naglašavala važnost suradnje s roditeljima i nastavnicima (https://en.wikipedia.org/wiki/School_psychology preuzeto 17.7.2018.)

U Europi A. Binet i njegov rad na izradi testa za objektivno ispitivanje intelektualne razvijenosti djece sa svrhom selekcije onih koje treba uputiti u specijalne škole može se označiti kao početak službe školskih psihologa, no prvi psiholog koji je ne samo dobio funkciju školskog psihologa već i nosio taj naziv bio C. Burt u Engleskoj 1913. godine (Furlan, 1984).

Još davne 1892. godine na prvom sastanku Američke psihološke asocijacije među najvažnije probleme za psihološka istraživanja svrstani su problemi koji se odnose na obrazovanje. Od tada do danas korpus znanstvenih spoznaja psihologije relevantnih za obrazovanje, čini je nezaobilaznom u nastojanjima na reformi škola.

Situacija u Jugoslaviji i Hrvatskoj – stvaranje klime za ulazak psihologa u škole

Razvoj psihologije kao znanosti na području bivše države (one prije i one poslije Drugog svjetskog rata) vezuje se uz osnivanje posebnih katedri za psihologiju (1920. u Zagrebu i 1928. u Beogradu), kada se počinje predavati i razvijati empirijska i eksperimentalna psihologija. Taj je razvoj spor i slab, malo je istraživača i predavača, a još manje psihologa koji rade u praksi (Rot, 1965).

Neposredno nakon Drugog svjetskog rata razvoj psihologije znatno je usporen pod utjecajem ideologije koju je nametao Sovjetski Savez. Poznato je da su tada, 1948. godine, psihologijski testovi bili u potpunosti proskribirani. Međutim,

nakon razlaza Jugoslavije i Sovjetskog Saveza situacija se mijenja, interes za psihologiju ponovno jača a njezin se razvoj ubrzava. Zabrana testova i testiranja ukinuta je 1951. jer Jugoslavija pristupa Međunarodnoj organizaciji rada, pa se već sljedeće godine ponovno osniva i Savjetovalište za izbor zvanja u Zagrebu (Matešić, 2010).

To je razdoblje velikih društvenih i ekonomskih promjena, među kojima je i reforma zatečenoga školskog sustava. Uslijedila je ne samo vanjska, organizacijska reforma (prelazak na osmogodišnju obveznu školu) već i unutarnja, pedagoška. Otvaranje prema zapadnim zemljama ubrzo se počelo osjećati u mnogim područjima, pa i u školstvu. Tako 50-ih godina više pedagoških radnika uz pomoć UNESCO-a odlazi na studijska putovanja u zapadne zemlje, a stotinjak eksperata iz Zapadne Europe i SAD-a borave kod nas (Munjiza i Lukaš, 2006). Neke od tih zemalja već imaju dugogodišnje iskustvo sa školskom psihološkom službom koja se javlja pod različitim nazivima.

Neka istraživanja između dva svjetska rata, a osobito ona koja su uslijedila 50-ih i 60-ih godina iz područja dječje i pedagoške psihologije, pridonose porastu interesa za psihologiju jer imaju ne samo teorijsku već i praktičnu vrijednost za nastavnike i kreatore prosvjetne politike. Prisjetimo se samo nekih. Rasprava Ramira Bujasa „O ocjenjivanju“ (1937) obilježava početak interesa psihologa za ovo važno područje pedagoške psihologije. Tu je i rad Zorana Bujasa „Testovi znanja i mogućnost njihove upotrebe u školskoj praksi“ (1942). Rad Z. Bujasa „Točnost i osjetljivost nastavnika pri ocjenjivanju školskih zadataka“ (1942) pokazao je da nastavnici imaju drukčije kriterije ocjenjivanja u različitim situacijama, ukazujući da odsustvo stabilnog kriterija ocjenjivanja znanja učenika u školi ima nepovoljne praktične reperkusije jer svjedodžbe i diplome različitih škola daju učenicima tih škola ista prava, a reprezentiraju različite razine znanja. Z. Bujas 1947. objavljuje u okviru Zavoda za savjetovanje pri izboru zvanja „Osobni list učenika“ namijenjen nastavnicima za prikupljanje podataka o učenicima. 1953. g. uslijedilo je konstruiranje testova znanja za materinski jezik, matematiku, biologiju, fiziku za učenike 8. razreda i 4. razreda gimnazije na inicijativu Zavoda za statistiku sa svrhom usporedbe znanja u školama svih republika u sastavu Jugoslavije. Testove su konstruirali psiholozi iz Beograda, Zagreba i Ljubljane (M. Rostohar, B. Stevanović, Z. Bujas, N. Rot, Ž. Vasić, M. Jovičić) u suradnji sa stručnjacima odgovarajućih disciplina. N. Rot i Z. Bujas u svom radu „Distribucija školskih ocjena uspoređena s distribucijom rezultata u testovima znanja“ (1958) dokazuju kako se školske ocjene redovito prilagođuju uzorku, tj. u slabijem razredu je ocjenjivanje blaže a u boljem strože.

Sve te okolnosti pridonose stvaranju klime za ulazak psihologa u škole.

Od uvođenja prvih školskih psihologa do prvog sistemskog zakona koji regulira zapošljavanje novih stručnjaka u osnovnoj školi (1954. - 1964.)

Odluka o zapošljavanju prvih školskih psihologa donesena je 1954., po svoj prilici na razini prosvjetne vlasti u Zagrebu. To je zanimljiva činjenica s obzirom na to da se tek 4 godine kasnije, 1958., donosi Opći zakon o školstvu na razini Jugoslavije, koji predviđa uvođenje službe školskih psihologa-pedagoga s ciljem usavršavanja odgojno-obrazovnog procesa (Rot, 1965, str. 19).

O uvođenju prvih psihologa u zagrebačke škole izvještavaju *Školske novine* iz tog doba.

U članku Ante Zadrovića (1954) „Školska psihologija u zapadno-evropskim zemljama“, uz vijest o zapošljavanju prvih psihologa u zagrebačkim školama, piše: „To su stručnjaci koji će se posvećivati proučavanju djece i rješavanju psiholoških problema povezanih s pedagoškim zadacima škole“. Autor navodi da je školska psihološka služba najnaprednija u Francuskoj, Švicarskoj i Velikoj Britaniji, ali da ima zapadnih zemalja koje je uopće nemaju. Nakon kratkog osvrtu na praksu više zapadnih zemalja, „zanimljivu i za nas koji stojimo na početku“, Zadrović zaključuje: „Pristupajući radu naši školski psiholozi moraju biti na čistu hoće li se baviti psihologijskim istraživanjem ili će se ograničiti na psihotehničku praksu, prepuštajući naučno-istraživački rad postojećim institutima. Oni će nadalje morati da riješe pitanje svoga odnosa prema medicinskoj službi, pitanje koje nije isključivo organizacione prirode, jer će način njegovog rješavanja u znatnoj mjeri determinirati sadržaj njihovog rada“.

U redakcijskom članku „Neki školski problemi u gradu Zagrebu“ (*Školske novine* br. 39, 1954) stoji: „Osim toga je ove godine uvedeno i zvanje školskog psihologa. Za sada su postavljena samo dva, ali će se ići na to, kada bude dovoljan broj stručnih i sposobnih kadrova da sve veće škole dobiju posebnog psihologa, koji će djelovati kao *psihološki savjetnik i kao istraživač najboljih psiholoških uvjeta za provođenje određenih oblika odgojnog i nastavnog rada*“ (istakla G.H.). Ovo dvoje psihologa, točnije psihologinja, bile su Ivana Car-Gavrilović (1914. – 1986.) i Đurđica Turk-Karafijat (1912. - 1972.).

Ivana Car Gavrilović zapošljava se najprije na IX. gimnaziji, da bi već sljedeće godine prešla na VIII. eksperimentalnu gimnaziju. Na njezinu inicijativu započinje primjena testova znanja koje konstruiraju nastavnici škole u svrhu objektivnijeg ispitivanja i ocjenjivanja učenika te provjere efikasnosti nekih nastavnih metoda. Prosvjetne vlasti nakon toga potiču primjenu testova znanja i u drugim školama, osobito osnovnim, kako bi se poboljšao tradicionalni način ocjenjivanja. 1959. dolazi na Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, gdje preuzima kolegij pedagoške psihologije i nastavlja svoj istraživački rad. Doktorirala je disertacijom „Prognostička valjanost testova znanja, testova inteligencije i ocjena u osnovnoj školi za uspjeh u gimnaziji“. Od 1966. do umirovljenja 1970. bila je predstojnica Katedre za pedagošku psihologiju (Cotić, 1986).

Đurđica Turk-Karafijat započinje raditi kao psihologinja u Osnovnoj školi Kaptol 1954., a sljedeće godine prelazi u novootvorenu Osnovnu školu Ivana Gorana Kovačića. Bavila se individualnim radom s djecom koja su pokazivala teškoće u učenju, savjetovanjem roditelja, držala predavanja za roditelje u školi i na radiju. Također je započela i sa ispitivanjem sposobnosti prvoškolaca i profesionalnom orijentacijom učenika završnih razreda (Car-Gavrilović, 1972).

Među prvim školskim psiholozima bio je i Ivan Furlan, koji od 1956., nakon diplomiranja psihologije, radi u osnovnoj školi, a potom 1962. prelazi u Zavod za prosvjetno-pedagošku službu, u grupu za razvojna istraživanja, inovacije, dokumentaciju i informacije. Rad I. Furlana na afirmaciji školske psihologije kao grane primijenjene psihologije te školske psihološke službe vrlo je značajan i, smatram, nedovoljno evaluiran. Dok je još radio u osnovnoj školi, objavio je više članaka o radu školskih psihologa u pedagoškim časopisima i *Školskim novinama* (isprva glasilo Hrvatskog pedagoško-književnog zbora i sindikata prosvjetnih radnika, danas stručni časopis). Ti su članci bili vrlo dragocjena podrška malobrojnim školskim psiholozima, koji nisu imali prethodnika, pa se nisu mogli osloniti ni na čije iskustvo, niti na ikakvu tradiciju, a bili su suočeni s brojnim teškoćama, pa i nerazumijevanjem koje uobičajeno prate uvođenje novina.

Najraniji opis poslova školskog psihologa koji sam pronašla upravo je u njegovom članku objavljenom u *Školskim novinama* br. 22 iz 1957.g. pod naslovom „Problemi jednog zvanja“ (potpisan inicijalima I. F.), gdje rad školskog psihologa stavlja u kontekst promijenjene uloge škole. Furlan piše: „Dotadašnja škola imala je zadatak obrazovati, pa je za postizanje uspjeha pored učenika bio potreban još samo učitelj ili nastavnik. Učitelj je predavao a učenici su prema tim predavanjima i uz pomoć udžbenika učili. Oni koji nisu mogli svladati takav sistem rada, ponavljali su razred ili napuštali školu. Nova škola (socijalistička i općenarodna) ima zadatak ne samo da obrazuje već i da odgaja, namijenjena je maksimalnom broju djece, a kad se radi o obaveznoj osnovnoj školi, onda je to škola za svu djecu, i tu više ne može biti govora o nekoj selektivnoj funkciji“. Zbog tih novih zadaća, u školu se, pored učitelja i nastavnika, uvode i zdravstveni i socijalni radnici, školski psiholozi i pedagozi. Dužnost je psihologa u školi pomagati nastavnom osoblju u obavljanju odgojnih i obrazovnih zadataka, učiniti im psihički život učenika jasnijim i razumljivijim. I dalje, „On treba da što više uskladi psihičke osobine i psihički razvoj djece s odgojnim i obrazovnim radom škole“. Iz tog glavnog cilja rada školskog psihologa Furlan izvodi „osnovne oblike rada“ školskog psihologa: *ispitivački rad* (ispitivanje inteligencije djece, objektivno ispitivanje znanja učenika, ispitivanje predznanja i razvijenosti pojedinih vještina, interesa, shvaćanja, opredijeljenosti, analiza kriterija ocjenjivanja učitelja, utvrđivanje prikladnosti vanjskih uvjeta školskog rada); *rad koji ima odgojno-obrazovni karakter* (primjerice, upute učenicima kako učiti, školska i profesionalna orijentacija itd., informiranje

roditelja o psihičkom razvoju njihove djece, o najboljoj organizaciji dnevnog režima za djecu i sl., upute učiteljima i nastavnicima kako promatrati psihičke sposobnosti i osobine učenika koje su važne za savladavanje školskih zadataka), i *naučno-istraživački rad* (najčešće u suradnji sa znanstvenim centrima, primjerice, adaptacija stranih ili konstrukcija naših psihologijskih instrumenata, utvrđivanje osobina razvoja naše djece, ispitivanje vrijednosti pojedinih odgojno-obrazovnih metoda i postupaka). Furlan na kraju podvlači iznimnu važnost suradnje školskog psihologa sa učiteljima i nastavnicima škole te svim drugim društvenim faktorima (medicinska služba, socijalne ustanove i društvene organizacije), jer jedino tako može uspješno obavljati svoje zadatke.

Ovaj opis poslova školskog psihologa Furlan dalje razrađuje i u članku „Rad školskog psihologa u osnovnoj školi – pitanja za diskusiju“, objavljenom u *Pedagoškom radu* br. 3-4, 1959.

Furlan cjelokupnim svojim djelovanjem, radovima objavljenima u pedagoškim časopisima i novinama te predavanjima na stručnim skupovima učitelja, nastavnika, direktora i prosvjetnih savjetnika, nastoji približiti spoznaje znanstvene psihologije, osobito dječje i pedagoške, pedagoškoj ali i široj javnosti, i pridonijeti promjenama odgojno-obrazovne prakse prema većoj usmjerenosti na dijete, učenika. Primjer takvih nastojanja je njegov rad „Upoznavanje učenika i praćenje njihovog razvoja u osnovnoj školi“, objavljen u časopisu *Pogledi i iskustva u reformi školstva*, br. 1-2 iz 1964. godine. Rad je zapravo pravi priručnik za učitelje i nastavnike koji ukazuje na važnost upoznavanja i praćenja učeničkog razvoja i daje brojne vrlo konkretne upute kako da poboljšaju svoju praksu.

U tim prvim godinama uvođenja i oblikovanja školske psihološke službe dragocjena su bila iskustva stranih školskih psihologa. Tako se, primjerice, redakcija časopisa *Pedagoška stvarnost*, Novi Sad, obratila Bernardu Andreyu, školskom psihologu iz Grenobla, da iznese najvažnije probleme školske psihologije, što je on i učinio u 3 članka objavljena tijekom 1957. Izdvajam njegovo naglašavanje važnosti da se školski psiholozi bave i znanstvenim istraživanjem: „Ali originalnost i vrednost toga istraživanja ne sastoji se u obradi apstraktnih hipoteza, nego svakodnevnih konkretnih stvari. U tom slučaju ne postavljaju probleme psiholozi već njihovi drugovi nastavnici. Oni će te probleme rešiti skupa u okviru jednog široko postavljenog eksperimentisanja. Laboratorija nije van škole, jer je laboratorija sama škola“ (Andrey, 1957, str. 391).

Razvoj službe školskih psihologa analiziran je na Savjetovanju udruženja psihologa Jugoslavije, 1963. Evo što se kaže u zaključcima sa savjetovanja (Rot, N. ur., 1965, str. 19): „Ova služba počela je da se razvija prvo u okviru prosvetno-pedagoških zavoda i u pojedinim osnovnim školama gde se i ustalila. Osnovna škola ima čitav niz problema nastavno-vaspitnog karaktera u čijem rešavanju školski psiholozi učestvuju vrlo aktivno. Međutim, školski psiholozi su u svom

dosadašnjem radu nailazili na izvjesne probleme i teškoće. Pre svega, zakonski propisi koji su regulisali pitanje službe školske psihologije nisu dovoljno precizno razgraničili delatnosti školskih psihologa i školskih pedagoga. S druge strane, nije bilo ni dovoljno saradnje između ovih stručnjaka. Isto tako, metodi rada školskih psihologa nisu u čitavoj zemlji ujednačeni, niti postoji jedinstven način vođenja stručne dokumentacije.“ Usvojene su i preporuke za daljnji razvoj ove službe, između ostalog:

- da se zakonski izmijeni naziv službe školskog psihologa-pedagoga, i da novi naziv glasi „služba školskog psihologa“ i „služba školskog pedagoga“;
- isticanje važnosti suradnje i međusobne pomoći psihologa i pedagoga;
- preporuka prosvjetnim organima za uvođenje službe školskog psihologa u sve razvijenije osnovne škole, srednje škole, prosvjetno-pedagoške zavode i druge prosvjetne ustanove;
- preporuka da se na nastavničke fakultete uvede predmet koji bi obuhvatio osnovna znanja iz pedagoške psihologije;
- preporuka za prosvjetne organe (savezne i republičke) da se obavijeste prosvjetne ustanove o zabrani zapošljavanja nestručnjaka na radna mjesta psihologa.

M. Peteh i A. Cotić (1964) analizirajući i sumirajući 10-ogodišnji period razvoja ove službe navode da u zagrebačkim osnovnim školama radi 11 pedagoga ili psihologa, a u gimnazijama 3. Premda je sve do nedavno bilo mnogo neshvaćanja i nerazumijevanja za njihov rad u školama, taj je rad iz godine u godinu postajao bogatiji i raznovrsniji, za razliku od prvih početaka kad su pojedinci radili sami prema svom nahođenju, bez determiniranog programa rada, sami određujući što će i kako će raditi, ravnajući se prema problemima škole i momentalnim potrebama. Među prvim zadacima koje su školski pedagozi i psiholozi proučavali bili su: izrada učeničkih dosjea, sistematska ispitivanja neadaptiranih učenika, sociometrijska ispitivanja, obrada didaktičko-metodičkih problema, odabiranje i nabava osnovnih sredstava za rad itd. U članku se navodi da su pedagozi i psiholozi okupljeni u svom stručnom aktivu, između ostalih problema, razmatrali i pitanje opisa njihovih radnih mjesta. Autori navode i zaključke Skupštine grada Zagreba (*ne zaboravimo, to je 1963. g.!*) u kojima se nalaže razvijenijim školama organiziranje stručne službe za unapređenje odgojno-obrazovnog rada i navode poslovi školskog pedagoga, odnosno psihologa. Kao predmet za diskusiju autori navode zaključak Skupštine da se, s obzirom da nema dovoljno pedagoga i psihologa, u stručne službe mogu uzimati i iskusniji nastavnici koji imaju afiniteta za neke poslove te službe! Nabrajajući što sve pedagog i psiholog ne bi smjeli biti, Peteh i Cotić daju prilično jasnu sliku problema s kojima su se ti ljudi susretali: od svaštarenja, kada se bave stvarima koje ne spadaju u djelokrug njihovog rada, vječitog uskakanja u zamjene za odsutne učitelje, do toga da su osobe za zastrašivanje učenika, arhivari

i zamjenici ravnatelja. Na kraju članka autori Peteh i Cotić navode anketu koju je krajem 1959. proveo dnevni list „Vjesnik“, ponukan zahtjevima roditelja da se govori o problemima u radu škole i nastavnika. Roditeljima je, među ostalima, postavljeno i pitanje o tome smatraju li korisnim uvođenje psihologa u svaku školu. Dok su mišljenja roditelja o ostalim pitanjima bila različita, pa čak i podijeljena, većina se složila da je svakoj školi nužno potreban psiholog: „On bi morao lično upoznati svakog učenika, morao bi saznati pod kakvim uvjetima živi, morao bi poznati njegove roditelje. Osim toga školski psiholog bi morao biti savjetodavni organ direktora što se tiče pitanja djece, a njemu bi se mogao povjeriti i seksualni odgoj u školi“.

Hrvatska 1964. donosi Zakon o osnovnoj školi, i, premda institucionalizira stručne suradnike, prioritet daje školskim pedagozima. Zakon određuje „u svrhu što uspješnijeg ostvarivanja odgojno-obrazovnih zadataka škole, proučavanja i unapređivanja odgojno-obrazovnog rada i radi pomaganja direktoru škole u provođenju njegovih instruktivno-pedagoških zadataka“ obvezu zapošljavanja školskog pedagoga za škole sa 16 i više odjeljenja. Također se kaže da škola *može* imati socijalnog radnika, školskog psihologa i druge stručnjake.

Razdoblje od 1965. do 1990.

Premda je Zakon o osnovnoj školi iz 1964. izrazito favorizirao pedagoge, on im je donio i probleme u formiranju identiteta. Jurić, Mušanović, Staničić i Vrgoč (2001) u Prijedlogu „Konceptije razvojne pedagoške djelatnosti stručnih suradnika“ navode da je, zbog nedostatka odgovarajućih fakultetski obrazovanih stručnjaka, bilo omogućeno da se na radna mjesta pedagoga postavljaju istaknuti nastavnici, no, kako je uslijedila uglavnom proizvoljna primjena Zakona u praksi, na poslove pedagoga često su se imenovali i nastavnici skromnih stručnih znanja, od kojih su mnogi nekompetentno obavljali svoje poslove.

Kako je politička situacija uvijek igrala važnu ulogu u školstvu, jedan od mogućih razloga što je Zakon favorizirao zapošljavanje pedagoga, a psihologe gurnuo u drugi plan, možda možemo iščitati iz rada Matijevića i Rajić (2015). Autori didaktičke promjene u Hrvatskoj nakon Drugog svjetskog rata sistematiziraju na tri perioda: prvi, od 1946. do 1960., koji karakterizira dominacija sovjetske pedagoške i didaktičke literature; drugi, od 1960. do 1990. u kome dominiraju hrvatski didaktičari (Šimleša, Poljak i dr.); treći, od 1990. do danas, kojeg karakterizira pedagoški i didaktički pluralizam. U periodu od 1960. do 1990. P. Šimleša i V. Poljak svojim radovima preuzimaju primat na pedagoškoj sceni u Hrvatskoj i imaju najveći utjecaj na pedagoška i didaktička događanja u hrvatskoj školi.

Manjak kvalificiranih pedagoga je, uz zapošljavanje nastavnika, potakao i zapošljavanje psihologa na radnim mjestima pedagoga. Psiholozi su mogli raditi

poslove iz svog djelokruga rada, ali su se službeno nazivali pedagogima! Pri tome se nerijetko moglo čuti kako je „psihologija buržoaska nauka“ pa je i to, valjda, trebalo biti opravdanje da ih se stavlja pod kapu pedagoga.

Zanimljivo je vidjeti kako su svoj položaj vidjeli sami psiholozi. Na redovnoj skupštini Društva psihologa Hrvatske u listopadu 1972., ocijenjeno je da je „nakon početne velike ‘potražnje’ psihologa, to postalo vrlo popularno zvanje. Stručnih osoba nije bilo dovoljno i kao školski psiholozi počeli su raditi i oni koji za taj posao nisu bili osposobljeni. Ugled psihologa počeo je opadati jer ‘stručnjaci’ nisu znali što bi radili ili su radili posao pedagoga“ (Kovačić, 1972, str. 29).

Šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog stoljeća nekoliko školskih psihologa radi u Zavodu za unapređivanje osnovnog školstva: Ivan Furlan u Republičkom zavodu (od 1962. do 1977.), Alojz Cotić u Regionalnom zavodu Zagreb (od 1960. do 1972.) i Nevenka Šarlija u Regionalnom zavodu Rijeka (?). U riječkom Zavodu od 1972. je i Dževdet Hadžiselimović koji pokriva osnovne škole općine Pula. Nisam uspjela naći podatke je li u to vrijeme još netko od psihologa radio u regionalnim ispostavama Zavoda.

Furlan se bavio različitim područjima psihologije i objavio brojne radove i monografije koje su predstavljale vrlo značajan doprinos razumijevanju razvoja djeteta i unapređivanju odgojno-obrazovne prakse: *Govorni razvoj djeteta* (Savremena škola, Beograd, 1963.), *Moderna nastava i intenzivnije učenje* (Školska knjiga, Zagreb, 1966.), *Učenje kao komunikacija* (Pedagoško-književni zbor, Zagreb, 1967.), *Početak osnovnog školovanja* (Školska knjiga, Zagreb, 1968.), *Osnove procesa učenja* (Školska knjiga, Zagreb, 1969.), *Upoznavanje, ispitivanje i ocjenjivanje učenika* (Pedagoško-književni zbor, Zagreb, 1970.), *Jednominutni ispit glasnog čitanja* (Školska knjiga, Zagreb, 1970.), *Elementi programirane nastave u osnovnoj školi* (Zavod za unapređivanje osnovnog obrazovanja SR Hrvatske, Zagreb, 1973.), *Pedagogizacija čovjekove okoline* (Školska knjiga, Zagreb, 1974.), *Učenje u osnovnoj školi* (Zavod za unapređivanje osnovnog obrazovanja SR Hrvatske, Zagreb, 1976.). U Izvještaju o natječaju za popunjenje mjesta nastavnika za predmet Psihologija djetinjstva i mladosti na Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu od 2.6.1977. g. navodi se da je I. Furlan 1975. napisao rad *Pedagoške, didaktičko-metodičke i psihološke karakteristike nastavnog programa za osnovnu školu u SR Hrvatskoj* koji je kao rukopis umnožen samo za interne potrebe prosvjetno-pedagoške službe. Jednom, kad arhiv prosvjetno-pedagoške službe bude sređen i dostupan javnosti, bit će zanimljivo čitati kako je opisao karakteristike dotadašnjeg razvoja osnovnog školstva kao i tendencije budućeg razvoja te najmasovnije odgojno-obrazovne institucije.

Alojz Cotić dao je važan doprinos, pored ostalog, uvođenju spolnog odgoja u osnovne škole. U suradnji s Marijanom Košičekom, Aleksandrom Novak-Reiss, Šteficom Tajsl i Antom Zadrovićem napisao je prvi (i do danas jedini!) priručnik

za nastavnike „Spolni odgoj“ koji je objavila Školska knjiga 1973. Nevenka Šarlija-Medančić posebno se bavila različitim aspektima početka osnovnog školovanja djece.

Malobrojni školski psiholozi koji su započeli raditi 60-tih godina prošlog stoljeća, u početku su se najviše bavili dijagnostikom uzroka teškoća u učenju i ponašanju, no ubrzo su prepoznali potrebu širenja svoje aktivnosti na različita druga pitanja odgoja i obrazovanja djece, uspostavljajući najužu suradnju s pedagozima, nastavnicima, školskim liječnicima i roditeljima i razvijajući različite oblike instruktivno-pedagoškog rada, kako bi znanstvene spoznaje psihologije, osobito psihologije učenja i motivacije te razvojne psihologije, doprle do nastavnika i roditelja. Neki od njih ostavili su važan trag u razvoju hrvatske psihologije.

Tomislav Grgin, bio je prvi zaposleni školski psiholog na području današnje Primorsko-goranske županije, koji je 1962. započeo raditi za nekoliko osnovnih škola Lovrana, Opatije i Matulja. Prešavši 1963. na Visoku industrijsko-pedagošku školu u Rijeci, ubrzo osniva Katedru za pedagošku psihologiju. Posebno je bio angažiran kao predavač na brojnim stručnim savjetovanjima za nastavnike s temama o učenju i pamćenju, ocjenjivanju znanja, nadarenoj djeci, profesionalnoj orijentaciji učenika, te kao istraživač u području dokimologije i varijeteta učeničkih znanja.

Katica Lacković-Grgin 1967. postala je prva školska psihologinja u Rijeci, zaposlivši se u O.Š. Vežica. Iako 1969. prelazi raditi na Pedagošku akademiju u Rijeci, ostaje honorarno raditi na školi još 4 godine. Rukovodeći se preporukama američke psihologinje A. Anastasi da se školski psiholog ne može „održati“ koristeći samo klinički pristup, već da službu psihologa može bolje obavljati koristeći statistički pristup na razini razrednih odjeljenja i na razini čitave škole, ona prvi puta na riječkom području planira i izvodi ispitivanja zrelosti djece za školu, angažirajući i školskog pedagoga i školskog liječnika. Objavila je o tome više znanstvenih i stručnih radova.

Značajan doprinos na afirmaciji rada školskih psihologa dao je Dževdet Hadžiselimović. Kao školski psiholog i prosvjetni savjetnik-psiholog u Regionalnom zavodu za unapređivanje školstva u Rijeci, uz najrazličitije probleme kojima se bavio posebno treba istaći njegovu suradnju sa Centrom za psihodijagnostična sredstva pri Zavodu SR Slovenije za produktivnost dela iz Ljubljane na prilagodbi niza testova i upitnika, ali i na razvoju novih psihodijagnostičkih sredstava, čime je inventar „alata“ školskih psihologa znatno obogaćen.

Prisjećajući se sa zahvalnošću kolegica i kolega od kojih sam učila na početku svog rada u školi (Alojz Cotić, Dževdet Hadžiselimović, Ivan Furlan, Đurđa Gašparović, Ljerka Horvat, Dušanka Milinković, Svjetlana Pereković, Nevenka Šarlija Medančić, ali i mnogi drugi), mogu reći kako je velik dio tadašnje prakse školskih psihologa, iako vođen znanstvenim istraživanjima psihologije, primarno

počivao na entuzijazmu i intenzivnoj međusobnoj razmjeni iskustava, što je u najvećoj mjeri olakšavalo poteškoće s kojima smo se susretali.

Krajem šezdesetih godina u prosvjetno-pedagoškoj službi intenzivno se radi na konceptualizaciji rada novih stručnjaka u osnovnom školstvu. Prosvjetni savjet SR Hrvatske donosi 1968. *Orijentacioni program rada školskog pedagoga*, a 1970. *Orijentacioni program rada školskog psihologa*. Zavod za unapređivanje osnovnog obrazovanja SRH 1972. objavljuje knjigu *Naša osnovna škola: Odgojno-obrazovna struktura*, koja donosi novi nastavni plan i program i strukturu organizacije osnovne škole. Poglavlje V. nosi naslov *Pedagoško-psihološka služba u školi*. U uvodnom dijelu se naglašava kako moderniziranje, intenziviranje i racionalizacija odgojnog i obrazovnog rada u osnovnoj školi postaje sve više suvremenom društvenom potrebom, interesom i zahtjevom, te da stoga u osnovnoj školi postoji specijalizirana služba koja se na pedagoškom (školski pedagog) i psihološkom (školski psiholog) području bavi unapređivanjem odgojno-obrazovnog rada. Dalje se za svakog od njih navode zadaci i poslovi. Tako se za školskog psihologa kaže da je „stručnjak na području pedagoške psihologije, odnosno psihologije učenja. Zato je njegov osnovni zadatak da unapređuje proces učenja u školi“. Njegovi poslovi grupiraju se u četiri osnovne skupine: ispitivački poslovi, psihologija učenja, mentalna higijena i instruktivni rad (*Naša osnovna škola*, 1972., str. 341-348).

Bez sumnje se ovo može smatrati svojevrsnim priznanjem važnosti psihologije i psihologa za odgojno-obrazovnu praksu, premda će trakavica oko njihovog zapošljavanja na radnim mjestima pedagoga trajati još niz godina. O tome svjedoči i Izvještaj o radu Sekcije za pedagošku psihologiju u razdoblju 1972.-1982., koji sam napisala za Društvo psihologa (osobna arhiva), gdje zaključujem: „I nadalje kao jedan od glavnih problema ostaje pitanje definiranja statusa školskog psihologa, naime priznavanje naše struke. Gdje god radi diplomirani psiholog, on bi se tako trebao i zvati, a ne da ga se i dalje tretira kao pedagoga. Jednom će i pedagozi vjerojatno postaviti pitanje što pod njihovim stručnim nazivom rade druge struke. Vjerojatno je to jedinstven slučaj u našoj zemlji da jedna struka može ući na mala vrata jer se osjeća sve veća potreba za njom, ali joj se to iz tko zna kojih razloga neće javno i priznati. Drugim riječima, predstoji napor da se i formalno sankcionira stvarno stanje, a to znači da se školski psiholozi mogu nazivati školskim psiholozima, te da kod raspisivanja natječaja škola može staviti da traži školskog pedagoga ili školskog psihologa. Sadašnji Zakon o odgoju i osnovnom obrazovanju daje šanse za to, sve dalje ovisi o tome kako će on biti tumačen u praksi“.

Školski psiholozi sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog stoljeća na razne načine nastavljaju pridonositi unapređivanju odgojno-obrazovne prakse. Iako i dalje malobrojni, itekako su prisutni ne samo u prosvjetnoj javnosti (izlaganja o temama iz područja pedagoške i razvojne psihologije na stručnim skupovima,

radovi u pedagoškoj periodici), već i u široj javnosti kroz tiskane medije i emisije obrazovnog programa televizije i radija. Iz pregleda sadržaja rada Sekcije za pedagošku psihologiju (osobna arhiva) vidljivo je da su aktivno uključeni u rasprave oko izmjena i dopuna Zakona o osnovnoj školi, intenzivno rade na uvođenju i primjeni psihologijskih instrumenata za utvrđivanje spremnosti djeca za školu, bave se problemima školskog učenja i motivacije učenika, školskim neuspjehom, specifičnim teškoćama u učenju, stresom i traumom i sl. Ostvaruje se značajna suradnja sa kliničkim psiholozima, na zajedničkim sastancima sekcija za pedagošku i kliničku psihologiju obrađuju se različiti problemi djece i razmjenjuju iskustva. Osim kliničkih psihologa, i psiholozi iz drugih područja znatno pridonose unapređivanju rada osnovnih škola.

Tako se, zahvaljujući radu kolega u službama za profesionalnu orijentaciju, u osnovnim školama značajno podiže kvaliteta rada na profesionalnoj orijentaciji učenika. U Prosvjetnom vjesniku broj 3/1976. izlaze „Upute nastavnicima osnovnih škola za psihološko opažanje učenika radi njihove uspješnije profesionalne orijentacije“, prvenstveno namijenjene nastavnicima škola koje nemaju niti pedagoge niti psihologe, kako bi mogli kvalitetnije pratiti i savjetovati svoje učenike. Detaljno opisujući područja psiholoških opažanja učenika, upućivale su nastavnike kako procjenjivati opažene psihološke osobine, funkcije i sposobnosti, te kako ih bilježiti u učenički dosje.

Sedamdesetih godina u fokus dolazi identifikacija i podrška darovitoj djeci i mladima, zahvaljujući aktivnostima i entuzijazmu psihologa u službama za profesionalnu orijentaciju pri zavodima za zapošljavanje, zapošljavanja (Dragan Tarbuk, Ivan Koren, Zoran Ivezić i dr.). Posebno je značajan rad Ivana Korena, voditelja Službe za profesionalnu orijentaciju Zavoda za zapošljavanje Sisak, koji je razvio interdisciplinarni model identifikacije nadarenih koji krajem šezdesetih počinje primjenjivati na učenicima 7. i 8. razreda sisačko-banijskih osnovnih škola. Ovaj model uključivao je zapažanja nastavnika, što je u školama gdje se primjenjivao utjecalo na poticanje nastavnika da više razmišljaju o učenicima i razviju osjećaj da su važna karika u procesu identifikacije i tretmana nadarenih učenika. Uz sav entuzijizam kolega iz zavoda za zapošljavanje i očiglednih rezultata ovakvog pristupa, izostalo je njegovo „ukorjenjivanje“ u odgojno-obrazovni sustav, jer se sam sustav stalno vrtio oko „propisanog programa“ i „prosječnog učenika“. Izvještavajući sa savjetovanja o identifikaciji nadarene omladine i načinima podrške njenog razvoja koje je održano u Sisku, 1977. u organizaciji republičkih i pokrajinskih zajednica za zapošljavanje, Jasenka Pregrad (Pregrad, 1977, str. 61) piše: „Upadljivo je odsustvo inicijativa, sistema i mjera u vezi s nadarenima unutar školstva na svim nivoima obrazovanja. Jedino je u vezi s pojedinim projektima donekle vidljiva izvjesna suradnja škola, ali samo u granicama eksperimenta i u pojedinačnim primjerima. Ako se izuzme tzv. akceleracija učenika, koja se samo

djelomično može uključiti u ovu problematiku, u školstvu nema niti sistematskog rada na ovome, niti osnove za to u sistemu same nastave. Nastava zasnovana na frontalnom pristupu, s težištem na unificiranom programu koji je izbalansiran na tzv. prosječnim učenicima ne pruža gotovo nikakvu osnovu za rad na otkrivanju i razvijanju nadarene omladine. Prilagođavanje nastave individualnim razlikama učenika, savjetodavni rad s učenicima i slične aktivnosti potpuno su za sada strani školskim ustanovama“.

Produbljuje se suradnja između školskih psihologa i pedagoga oko različitih problema, o čemu, primjerice, svjedoče i priručnici za nastavnike izdani u to vrijeme: *Praćenje i opisno ocjenjivanje učenika u razrednoj nastavi* (Zavod za prosvjetno-pedagošku službu SRH. i Školske novine, 1983.), *Nastavnik i profesionalni razvoj učenika* (Školske novine i Savez SIZ¹-ova za zapošljavanje Hrvatske, 1986.).

Godine 1986. Prosvjetni savjet donosi „Konceptiju razvojne pedagoške službe u organizacijama udruženog rada odgoja i obrazovanja“. Za tim specijaliziranih stručnjaka, u koji spadaju pedagog, psiholog, defektolog, socijalni radnik, knjižničar-informatičar i, po potrebi, i drugi stručnjaci, uveden je naziv „razvojno-pedagoška služba“, a za njegove članove naziv „stručni suradnici“. Za svaki podsustav (predškolski odgoj, osnovne i srednje škole) propisuje se profil stručnih suradnika, normativi (broj djece/učenika) i kriteriji za određivanje broja potrebnih stručnih suradnika te njihovi zadaci i područja rada. Tako se određuje da osnovne škole sa tisuću i više učenika trebaju imati cjelovitu razvojno-pedagošku službu, dok manje škole imaju pedagoga a ostale stručnjake dijele s drugom manjom školom.

To je, nesumnjivo, ubrzalo veće zapošljavanje svih profila stručnih suradnika. Dok su podaci o broju zaposlenih stručnih suradnika do 80-ih godina govorili o malom broju zaposlenih (osobito psihologa), u osamdesetima je sve više interdisciplinarnih timova, i sve se više stavlja naglasak na razvojno-istraživački i inovacijski aspekt njihovog rada. Njihova je temeljna funkcija anticipirati, poticati, usmjeravati razvoj i unapređivati cjelokupnu odgojno-obrazovnu djelatnost škole, na osnovi znanstvenih spoznaja, a u skladu s potrebama društva i ličnosti učenika (Staničić, 2013).

Godine 1990. u školama je sljedeća struktura zaposlenih stručnih suradnika: 981 pedagog, 318 defektologa, 233 psihologa i 90 socijalnih radnika (Vrgoč, 1993.). Pedagozi rado ističu da se „ideja razvojne pedagoške djelatnosti smatra jednim od rijetkih originalnih doprinosa hrvatskog školstva europskom školstvu druge polovice 20. stoljeća“ (Staničić, 2013).

Nakon 1990.

Domovinski rat predstavlja posebno poglavlje u radu školskih psihologa. Pomoć u organizaciji nastave u izvanrednim uvjetima, kao i brzina kojom su reagirali

¹ SIZ: samoupravna interesna zajednica

osmišljavajući i provodeći različite oblike podrške i pomoći djeci i roditeljima stradalnicima, bili su prepoznati i priznati u široj javnosti.

Već 26. rujna 1991. u organizaciji Zavoda za školstvo, a na poticaj školskih psihologa, održava se plenarni sastanak pedagoga i psihologa posvećen aktivnostima škole u izvanrednim prilikama kojeg otvara direktor Zavoda dr. Hrvoje Vrgoč, a sadrži sljedeća izlaganja: „Stres zbog izvanrednog stanja – ponašanje djece i poželjne reakcije učitelja“ (Gorana Hitrec); „Aktivnost škole - prije, za vrijeme i nakon evakuacije u skloništa“ (Gorana Hitrec); „Kako prihvatiti i pomoći učeniku prognaniku“ (Rajka Tandarić); „Kako roditelji mogu pomoći djeci u izvanrednim prilikama“ (Vlasta Vizek Vidović).

Klinika za psihološku medicinu i Sekcija za psihoterapiju Hrvatskog liječničkog zbora održavaju 25.11.1991. okrugli stol o temi „Dijete u ratu“, uz sudjelovanje liječnika i školskih i kliničkih psihologa.

U Cankarjevom domu u Ljubljani u prosincu 1991. na okruglom stolu „Prava djeteta i krizne situacije“ kao gosti iz Hrvatske sudjelovali su dr. Josip Grgurić i Gorana Hitrec.

Vrlo je značajan bio i program „Psihološka-pedagoška pomoć učenicima stradalim u ratu“ koji su pod okriljem Ministarstva kulture i prosvjete i uz podršku UNICEF-a, razvili upravo školski i klinički psiholozi, a vodile su ga Jasenka Pregrad, Živana Miharija i Aranka Leko Kolbah. Održane su brojne radionice za učitelje i stručne suradnike u područjima pogođenima ratnim zbivanjima, a objavljena su i dva priručnika (za učitelje i za psihologe) pod nazivom *Pomozi mo djeci stradaloj u ratu* koje je izdalo Ministarstvo kulture i prosvjete, 1994. a uredile Ž. Miharija i A. Leko Kolbah. U realizaciji programa sudjelovali su brojni školski i klinički psiholozi, psiholozi s Odsjeka za psihologiju Fiziološkog fakulteta u Zagrebu, Pedagoškog fakulteta u Rijeci, učitelji i natavnici te psihijatar s Klinike za psihološku medicinu.

Školski psiholozi organiziraju psihološku i pedagošku pomoć učenicima prognanicima i izbjeglicama u školama, rade s njihovim roditeljima, instruiraju učitelje kako pomoći djeci koja su doživjela stres i traumu, sudjeluju u brojnim emisijama radija i televizije. Sve to rezultira intenzivnijim zapošljavanjem psihologa u školama. Čak se Odlukom o organizaciji školske 1992./93. godine službeno preporučuje da se pri zapošljavanju članova stručno-razvojnih službi u školama prednost daje psiholozima i defektolozima, što je izazvalo i neke negativne reakcije. „Odakle ta i druga preferiranja funkcije školskih psihologa? U školi su potrebni i psiholozi i drugi stručni suradnici, ali oni ne mogu zamijeniti niti istisnuti pedagoge. To što psiholozi u cijelosti imaju izuzetne zasluge za učinjeno u Domovinskom ratu ne daje pravo psiholozima u školama da imaju neku prednost“ (Vrgoč, 1993, str.182). Naravno da nije bila riječ o nikakvom „pravu koje su si psiholozi dali“, već o diktatu potreba jednog teškog razdoblja. Uostalom, prema Statističkim podacima

Ministarstva prosvjete i športa iz Baze podataka iz studenog 1998., vidljivo je da pedagozi nisu ni zamijenjeni ni istisnuti: u osnovnim školama bilo zaposleno 537 školskih pedagoga, 146 školskih psihologa, 278 defektologa i 10 socijalnih radnika (hvala kolegi dr.sc. Stjepanu Staničiću na ustupljenim podacima).

Pokušala sam za ovaj prilog doći do statističkih pokazatelja o kretanju broja zaposlenih stručnih suradnika prema pojedinom profilu, no to nije bilo moguće. Primjerice, Državni zavod za statistiku iskazuje ih kao jedinstvenu kategoriju (stručni suradnici), dakle nije bilo moguće saznati podatke za pojedine profile stručnih suradnika. Navest ću, stoga, samo podatke za dvije godine do kojih sam uspjela doći:

- S. Staničić (2006) navodi da je 2003. godine u osnovnim školama s redovnom nastavom bilo 550 (51%) pedagoga, 162 (15%) psihologa, 336 (31%) defektologa, 19 (2%) logopeda i 8 (1%) socijalnih radnika.
- Iz evidencije B. Drandića, agilnog i susretljivog vlasnika i direktora nakladničke kuće Znamen, koji svake godine izdaje Školski priručnik, dobila sam popis psihologa koji su 2017. g. bili zaposleni u vrtićima, osnovnim i srednjim školama, centrima za odgoj i obrazovanje, osnovnim glazbenim školama i učeničkim domovima, uz napomenu da su moguće određene greške. Po tom popisu u osnovnim školama u Hrvatskoj radilo je te godine 329 školskih psihologa, uz napomenu kolege Drandića da se na popisu vjerojatno nalaze i neki koji više ne rade, a nitko ih nije odjavio, ali i oni koji se pojavljuju 2 puta jer rade u dvije ustanove.

Ako je suditi po navedenim podacima, od 2006. do 2017. broj zaposlenih školskih psihologa u osnovnim školama udvostručio se.

Školski psiholozi su se također snažno uključili u suradnju s različitim organizacijama civilnog društva. U razvoju aktivnosti usmjerenih k povećanju djelotvornosti škole, treba posebno izdvojiti Forum za slobodu odgoja, Pučko otvoreno učilište „Korak po korak“ i Udrugu roditelja „Korak po korak“. Zaslugom Društva za psihološku pomoć (DPP) velik broj školskih psihologa osposobljen je za psihološke krizne intervencije i radi u timovima koji mogu doći do svakog dijela Hrvatske. U spomenutima, kao i mnogim drugim organizacijama civilnog društva, psiholozi su i zaposleni, razvijaju i vode brojne projekte i programe kojima pomažu promjene u odgojno-obrazovnom sustavu odozdo prema gore.

Identitet školskih psihologa od samih početaka njihovog rada bio je obilježen usmjerenošću na dijete/učenika. Ta se usmjerenost usklađivala s razvojem spoznaja znanstvene psihologije, od prvobitne usmjerenosti na selekciju početkom 20. stoljeća do današnje usmjerenosti na pružanje podrške učenicima u ostvarivanju akademskih postignuća, razvoj i primjenu pozitivnih socijalnih vještina i prihvatljivog ponašanja, ostvarenje povezanosti i zdravih međuljudskih odnosa s vršnjacima i odraslima, pokazivanje tolerancije i uvažavanja prema drugima, te

postizanje osjećaja kompetentnosti, samopoštovanja i otpornosti na nepovoljne okolnosti (Vizek Vidović, 2009).

Nakon dugog niza godina razvoja službe školskih psihologa u svijetu i kod nas, a polazeći od potreba djece i škola, postoji visoka usuglašenost oko djelokruga njihovog rada koji obuhvaća: utvrđivanje djetetovog akademskog statusa i psihofizičkih osobina, provođenje intervencijskih mjera, savjetovanje s učenicom, roditeljima i nastavnicima oko rješavanja učenikovih problema, obrazovanje učitelja/nastavnika i roditelja, vođenje brige za mentalno zdravlje, provedbu istraživanja i razvojnih programa te zastupanje dječjih interesa (Vizek Vidović, 2009).

Literatura

- Andrey, B. (1957). Problemi nastave i školska psihološka služba. *Pedagoška stvarnost*, 3(5), 387-395.
- Car-Gavrilović, I. (1972). Đurđica Turk-Karafijat. U: M. Kovačić (ur.), *Informacije, br. 3*, (str. 3-4). Zagreb: Društvo psihologa SR Hrvatske.
- Đorđević, B. (1965). Problemi i perspektive školske psihologije. U: N. Rot (ur.), *Stanje i perspektive jugoslovenske psihologije - referati sa savetovanja Udruženja psihologa Jugoslavije marta 1963*. (str. 114-122). Beograd: Jugoslovensko udruženje psihologa.
- Jurić, V., Mušanović, M., Staničić, S. i Vrgoč, H. (2001). Konceptija razvojne pedagoške djelatnosti stručnih suradnika (prijedlog). *Školske novine*, 22.
- Konceptija razvojne pedagoške službe u organizacijama udruženog rada odgoja i obrazovanja. *Vjesnik Republičkog komiteta za prosvjetu*, 4/1986.
- Kovačić, M. (1972). Redovna skupština Društva psihologa SR Hrvatske. U: M. Kovačić (ur.), *Informacije, br. 4* (str. 28). Zagreb: Društvo psihologa SR Hrvatske.
- Ledić, J., Staničić, S. i Turk, M. (2013). Kompetencije školskih pedagoga. Rijeka: *Filozofski fakultet u Rijeci*.
- Matijević, M. i Rajić, V. (2015). Metodologije kurikulumskih promjena: nekad i danas. U: Opić, S. i Matijević, M. (ur.), *Istraživanja paradigmi djetinjstva, odgoja i obrazovanja, IV. simpozij: Nastava i škola za net-generacije: Unutarnja reforma nastave u osnovnoj i srednjoj školi* (str. 635-654). Zagreb: Učiteljski fakultet, Sveučilišta u Zagrebu.
- Naša osnovna škola, Odgojno-obrazovna struktura. (1972). Zagreb: *Zavod za unapređivanje osnovnog obrazovanja*.
- Pregrad, J. (1977). Identifikacija nadarene omladine i način podrške njenog razvoja. U: *Informacije DPH. Zagreb, broj 1*.
- Peteh, M. i Cotić, A. (1964). Pedagoško-psihološka služba u školi. *Pedagoški rad*, 3-4, 142-148.
- Rot, N. (1965). Psihologija u našem društvu danas. U: N. Rot, (ur.), *Stanje i perspektive jugoslovenske psihologije: referati sa savetovanja udruženja psihologa Jugoslavije marta 1963*. (str. 9-21). Beograd: Jugoslovensko udruženje psihologa.
- Staničić, S. (2006). Upravljanje ljudskim potencijalom u školstvu. *Odgojne znanosti*, 8(2) 515-533.
- Staničić, S. (2013). Razvojna pedagoška djelatnost u hrvatskom školstvu: polazišta, praksa, budućnost. U: Staničić, S. i Drandić, B. (ur.) *Školski priručnik 2013./2014*. (str. 184-194). Zagreb: Znamen.
- Statistički podaci Ministarstva prosvjete i športa iz Baze podataka, studeni 1998.

- Vizek Vidović, V. (2009). Prema profesionalnom kompetencijskom profilu školskih psihologa u RH. (dns.azoo.hr/azoo/images/stories/dokumenti/V_Vizek-Vidovic-Kompetencije.ppt)
- Vrgoč, H. (1993). Položaj i profesionalni status pedagoga u obrazovnom sustavu Republike Hrvatske. *Napredak*, 134(2), 179-186.
- Zadrović, A. (1954). Školska psihologija u zapadno-evropskim zemljama. *Školske novine*, 30, 3.

Zlatka Kozjak Mikić

PRILOG POVIJESTI PSIHLOGIJE U SREDNJIJIM ŠKOLAMA

DOI 10.17234/9789531757782.11

Psihologija ulazi u srednje škole primarno kao nastavni predmet, a početci su zabilježeni još u 19. stoljeću. No, sadržaji psihologije u to vrijeme, a i u prvoj polovici 20. stoljeća, nisu se poučavali kao samostalni nastavni predmet, nego su bili uključeni u filozofskim predmetima. Nezadovoljan time, Ramiro Bujas još je 1939. godine u časopisu *Napredak* objavio kritički članak „Učenje psihologije u srednjoj školi“. Traži da se takva nestručna nastava ili ukine ili izmjeni te da nastavu izvode stručnjaci-psiholozi (prema Cotić, 1971).

Početakom 1948. godine pri Pedagoškom književnom zboru (PKZ) u Zagrebu osnovan je Odsjek za psihologiju PKZ-a (Cotić, 1971). Imao je desetak stalnih članova, a okupljao je i nastavnike srednjih škola koji su predavali, uz logiku i filozofiju, još i psihologiju. Nastavni program psihologije nije bio dobar; postoji zabilježeno kako ga nastavnici kritiziraju. Odsjek je radio samo pet godina i nakon toga je ukinut.

Brži i svestraniji razvitak obrazovne psihologije u Hrvatskoj počinje od pedesetih godina (Cotić, 1971). Prva psihologinja zaposlena na mjestu stručnog suradnika u srednjoškolskim ustanovama bila je Ivana Car-Gavrilović. Prvobitno zaposlena kao nastavnik psihologije i filozofije, od 1954. radi na radnome mjestu školskog psihologa u IX. gimnaziji, a zatim u VIII. eksperimentalnoj gimnaziji (Peteh i Cotić, 1964). Na njezinu inicijativu 1955. godine u VIII. gimnaziji počinju se primjenjivati testovi znanja kako bi se povećala objektivnost ocjenjivanja. Nekoliko godina kasnije, Ivana Car-Gavrilović napušta srednju školu i od 1960. radi kao predstojnica Katedre za pedagošku psihologiju na zagrebačkom Filozofskom fakultetu. Kao psiholog proizašao iz prakse, ona i u svom daljnjem radu pokazuje osjetljivost za praktične probleme te je 1962. godine doktorirala temom „Prognoštička valjanost testova znanja, testova inteligencije i ocjena u osnovnoj školi za uspjeh u gimnaziji“. Tijekom svog rada u srednjoj školi, a i kasnije, bavila se najviše problemima ocjenjivanja, utjecajem osvjetljenja na učenje, izradom objektivnih instrumenata provjeravanja znanja, učeničkim dosjeima i dr. Organizirala

je seminare i savjetovanja za nastavnike, učenike i roditelje iz pedagoške i razvojne psihologije, surađivala je u „školama za život“ i „školama za roditelje“. Stručne i popularne članke iz različitih područja pedagoške i dječje psihologije objavljivala je u *Školskim novinama*, *Pismima odgajatelja*, *Biltenu Zavoda za unapređenje nastave i općeg obrazovanja Hrvatske*, *Pedagoškom radu* i drugim tadašnjim izdanjima. Za izuzetan doprinos u razvoju psihologije i radu Društava psihologa Jugoslavije dobila je 1978. godine zahvalnicu Saveza društava psihologa SFRJ (Cotić, 1989).

Pored Ivane Car-Gavrilović, jedan od prvih psihologa u srednjoj školi bio je Alojz Cotić. U sustavu srednjoškolskog obrazovanja radio je kratko, od 1956. do 1960. godine, kao odgajatelj u učeničkim domovima Tehničke škole i Industrijske škole Prvomajska te kao nastavnik psihologije u Večernjoj Industrijskoj školi metal-ske i električarske struke u Zagrebu (Čudina Obradović, 2013; Vukasović, 1989).

Psiholozi koji su se postupno počeli zapošljavati u srednjim školama radili su kao nastavnici psihologije, ali i strukovnih nastavnih predmeta čiji je sadržaj dijelom bio psihologijski, u redovnim i večernjim školama za obrazovanje odraslih. Pored nastave, u manjem su broju radili poslove stručnog suradnika, poslove odgajatelja u učeničkim domovima i suradnika u provedbi istraživanja.

Neki psiholozi iz prakse objavljuju i svoje stručne tekstove u časopisima koji se bave školskom tematikom, poput časopisa *Pedagoški rad* i *Život i škola*.

Dora Vinski (1950), u skladu s društvenim i političkim kontekstom poslijeratnog vremena, govori o nastavi psihologije te kako je zadaća nastavnika da „*među ostalim, upoznaje učenike sa lenjinskom teorijom spoznaje kao odraza objektivne realnosti u ljudskoj svijesti te sa samim formiranjem ličnosti*“ i kako „*nastavnik mora biti idejno-politički izgrađen*“. Iz članka se saznaje kako se nastava psihologije provodi u srednjoj školi s 32 sata godišnje i kako se koriste prevedeni udžbenici ruskih autora Tjepalova (*Psihologija za srednje škole*) i Kornilova (*Psihologija – udžbenik za učiteljske škole*). Autorica se zalaže za korištenje jednostavnih eksperimenata u nastavi psihologije, koji se rijetko koriste te spominje i to da u školi djeluje „psihologijska naučna grupa“ i „psihološki kružok“.

Radoslav Vukanović iz Osijeka (1957), objašnjava ideju o strukturi inteligencije švicarskog profesora Meilija predstavljenu u *Udžbeniku psihološke dijagnostike* uspoređujući njegovu definiciju inteligencije s poznatim definicijama Speramana i Bujasa iz udžbenika *Elementi psihologije*. U tekstu „Problemi odnosa razrednik-učenik, pitanja komunikacije“ Nenad Mileusnić (1962) iz Osijeka navodi uloge i zadaće razrednika te kaže „... u školama koje imaju školske psihologe, razrednici će s njima usko surađivati i osigurati kvalitetno pristupanje rješavanju problema“. Stjepan Perčević (1963), zaposlen u Zavodu za školstvo kotara Osijek u tekstu „Psihologija mladića“, govori o psihološkim problemima i sazrijevanju mladića te o potrebi poznavanja njihovih problema i njihovog sazrijevanja. Navodi kako „*psihologija mladosti to očekuje od naših psihologa*“ te završava članak optimističnim pozivom „*Psiholozi, mladost vas zove i čeka!*“

Psihologa koji bi radili u školama u to vrijeme nema dovoljan broj. Na savjetovanju udruženja psihologa Jugoslavije (1963), Bosiljka Đorđević, psihologinja jedne beogradske osnovne škole, referira o „Problemima i perspektivama školske psihologije“ te uspoređuje stanje u različitim dijelovima tadašnje države. Đorđević navodi kako je od 1958. godine republičkim propisima predviđena služba školskog psihologa. Zapošljavanje psihologa u gimnazijama i drugim školama, kaže autorica, počinje se rješavati tako da se uvode dvopredmetni studiji psihologije, npr. u Sloveniji i Hrvatskoj.

Ivana Car-Gavrilović 1965. objavljuje rad „Kriteriji ocjenjivanja i intelektualni nivo razreda“ nastao na osnovi istraživanja u čijoj su provedbi aktivno sudjelovali i srednjoškolski psiholozi. Uz pomoć psihologa u gimnazijama jednim testom utvrđena je razina intelektualnih sposobnosti učenika koji su upisali prvi razred. Na osnovi medijana rezultata formirana su dva razredna odjela. Usporedbom ocjena s kojima su učenici došli u gimnaziju, utvrđeno je da razlike u njihovim intelektualnim sposobnostima na razini odjeljenja nisu bile statistički značajne. Uz pomoć školskog psihologa nastavnici su konstruirali testove znanja i primjenjivali ih u oba razredna odjeljenja. Nisu imali informaciju o individualnim razlikama u primijenjenom testu sposobnosti. Pokazalo se da gotovo ne postoji korelacija između ocjena nastavnika i uspjeha u primijenjenom testu intelektualnih sposobnosti, što je, kako znamo, kasnije više puta provjeravano i potvrđeno.

S obzirom na preklapanje poslova iz domena psihologije i pedagogije u obrazovnim ustanovama, sredinom šezdesetih godina održano je zajedničko međurepubličko savjetovanje u kojem je dominirao zahtjev za najužom suradnjom ove dvije struke (Gabelica, 1966). Iako su izlagači na ovom savjetovanju bili isključivo zaposlenici visokoškolskih ustanova i institucija za unaprjeđivanje školstva, ipak se može zaključiti kako postoji razumijevanje potrebe za zapošljavanjem psihologa u školama. No, na početku sedamdesetih i dalje manjka psihologa u srednjim školama. Alojz Cotić (1971) ukazuje na to kritizirajući kako je nastava psihologije i dalje mahom nestručno zastupljena. U glasilu *Društva psihologa SR Hrvatske* u okviru izvještaja s redovne godišnje skupštine Društva psihologa SR Hrvatske navodi se kako je „*položaj školskih ili šire pedagoških psihologa u nas, danas, vrlo težak i nejasan*“. Mirjana Kovačević (1972) dalje piše: „*Poznato je da u osnovnim školama u SR Hrvatskoj radi tridesetak, a u srednjim školama desetak psihologa. Mnogi od njih dobili su zaposlenje kao pedagozi (što je bio njihov drugi predmet) i službeno ih se smatra pedagozima škola u kojima rade, bez obzira na to koje poslove obavljaju.*“ Pita se zašto je to tako te daje objašnjenje da se radi o financijskim razlozima, jer je skupo imati dva stručnjaka u školi. S druge strane, kaže autorica, program rada školskog pedagoga detaljnije je razrađen u tekstu koji govori o pedagoško-psihološkoj službi u školama, dok je za školskog psihologa tek „*nejasno natuknuto što bi trebao raditi*“. Navodi se da su prvi školski psiholozi

trebali mnogo vremena i napora da steknu ugled. Kako su se pokazali stručnima, krajem pedesetih godina došlo je do značajne potražnje za psiholozima. Međutim, nedostajalo ih je te su u školama zapošljavani i oni koji za taj posao nisu bili osposobljeni. Upravo zbog toga ugled psihologa počeo je opadati te su „Zavodi za školstvo povukli mnoge psihologe iz prakse“.

Krajem 1972. godine revitaliziran je rad Sekcije za pedagošku psihologiju Hrvatskog pedagoškog književnog zbora, s novom voditeljicom Matildom Markočić, tada psihologinjom u osnovnoj školi, a kasnije savjetnicom u Regionalnom Zavodu za školstvo (Informacije Društva psihologa SR Hrvatske, 1973 i 1974). U dostupnim izvorima o radu Sekcije nema spomena o psiholozima u srednjim školama, što ukazuje na činjenicu da su bili zaista malobrojni.

Čini se da sedamdesetih godina položaj psihologije u društvu općenito nije sasvim jasan. Tekst neimenovanog autora koji komentira radni materijal Saveznog zavoda za statistiku od 17.9.1972. (Informacije Društva psihologa SR Hrvatske, 1973) kaže kako se navođenje zanimanja u službenim dokumentima Saveznog zavoda za statistiku može, bar neizravno smatrati „zakonski priznatim“, što je dobro za psihologiju, jer se zanimanje psiholog u tom radnom materijalu i navodi i opisuje da psiholozi: „... proučavaju ponašanje čovjeka i mentalne procese i istražuju psihološke probleme u oblastima medicine, obrazovanja i industrije...“. Te je godine Društvo psihologa Hrvatske imalo 350 članova, a njih 329 radilo je u Hrvatskoj. Pokušalo se točnije evidentirati članove, pa su bili pozvani da ispune upitnik u kojem se, među ostalim, navodi i mjesto zaposlenja. Ukupno je 306 psihologa vratilo ispunjeni upitnik. Od toga broja samo je troje navelo da su zaposleni u srednjim školama. Godinu dana kasnije (1973) Sekcija za školsku psihologiju Društva psihologa SR Hrvatske ima evidentirano 99 članova. Među njima su neki navedeni kao zaposlenici u srednjim školama. Iz evidencije nije jasno jesu li radili kao nastavnici ili/i na poslovima školskih psihologa. Iz popisa se vidi da su se psiholozi zapošljavali u čitavoj Hrvatskoj i to najčešće u srednjim strukovnim školama. Navedeni su: Marija Bužan (Ekonomska škola, Zagreb), Lili Letica (Zdravstveni obrazovni centar, Zagreb), Nada Naglič (Školski centar elektroprivredne škole, Zagreb), Franciska Šignjar Tomljanović (PTT školski centar, Zagreb), Slavica Hranilović (Školski centar metalske i elektro struke, Karlovac), Slavko Krejči (Gimnazija Pakrac), Josip Lerinc (Elektrometalski školski centar, Osijek), Duška Mucibabić (Građevinski školski centar, Split), Branka Potočnjak-Bogić (Metalsko saobraćajni školski centar, Rijeka), Drago Ravlić (Gimnazija Zlatko Šnajder, Slavonski Brod), Marija Strabad Žarković te Robert Žarković (oboje iz Tehničkog školskog centra u Splitu).

U izvještaju o radu Sekcije za pedagošku psihologiju Društva psihologa SR Hrvatske za šk. god. 1974./75. evidentirano je 54 člana Sekcije, od čega samo četiri psihologa u srednjim školama (Žegarac, 1976). S obzirom na taj mali broj,

najvjerojatnije se radi o kolegama koji su radili kao školski psiholozi, a ne kao nastavnici psihologije.

U knjižnici Filozofskog fakulteta postoji rukom pisan adresar članova Društva psihologa Hrvatske, za kojega nije poznata godina nastanka, ali se pretpostavlja da se radi o sedamdesetim godinama. U toj je evidenciji upisano 277 psihologa s navedenom adresom i mjestom zaposlenja. Među njima je evidentirano samo 6 psihologa iz srednjih škola, a to su Jelka Dobrinac (Ekonomska škola), Ljubomir Šarić (Grafička škola), Ada Wachtel-Lučić (Škola za medicinske sestre Vinogradska bolnica), svi iz Zagreba te Duška Mucibabić (Građevinski školski centar, Split), Drago Ravlić (Gimnazija Zlatko Šnajder, Slavonski Brod), Ružica Rojić (Pedagoški centar, Daruvar).

Od pedesetih godina studij psihologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu bio je dvopredmetni (postojao je i jednopredmetni za ograničeni broj studenata), što je moglo psiholozima osigurati bolje šanse za zapošljavanje. No to, međutim, nije dovelo do željenog rezultata, iako je česta bila kombinacija psihologije i pedagogije. Od akademske godine 1977./78. ponovno se uvodi samo jednopredmetni studij psihologije i kao jedan od naziva diplomiranih psihologa, naziv *školski psiholog - nastavnik psihologije*. Ali, programom je predviđeno da svi budući diplomirani psiholozi u diplomi imaju i naziv „nastavnik psihologije“, odnosno, da su osposobljeni za provedbu nastave (Lugomer, 1978). Nastava psihologije u srednjim školama i dalje nije u potpunosti stručno zastupljena. Golčić (1975) u članku „Tko sve podučava psihologiju?“, polemizira kako laicima psihologiju prezentira široka lepeza „gostujućih predavača“, među ostalima filozofi, pedagozi, andragozi, defektolozi, sociolozi, kriminolozi... „*a ponegdje bi se moglo naići čak i na diplomirane psihologe*“. Poslove koji su po sadržaju primarno u domeni psihologa obavljaju i dalje najčešće pedagozi, a nastavu nastavnici različitih struka. Vladimir Vujičić (1973) u članku „Pedagoški značaj redukcije anksioznosti“ ističe važnost rada na permanentnom reduciranju anksioznosti učenika tako da se s učenicima razvija dobar odnos, da ih se motivira „sredstvima koja izazivaju zadovoljstvo i vedrinu, kao što su emocionalno prihvaćanje i ohrabrivanje; restrukturiranje situacije u učenju“. Autor navodi kako je to zadatak pedagoga. Psiholog, u čijoj bi domeni reduciranje anksioznosti trebalo biti, ne spominje se.

Na IV. Kongresu psihologa Jugoslavije (1971) Nikola Šoljan iz Tehničkog školskog centra tadašnje JNA u Zagrebu izlagao je o „Interaktivnim paradigmama u učenju uz pomoć kompjutera“. Šoljan u svome radu spominje modele učenja pomoću kompjutera, npr. *simulacija, igre i rješavanje problema, dijalog, tutorial, drill and practice, inquiry*.

Na V. kongresu psihologa Jugoslavije (1975) psihologinja Vlasta Mijatović-Ferenčina, zaposlena u Školskom centru za strojarstvo i elektrotehniku u Zagrebu, prezentira rad „Iskustva u nastavnom radu s elektronskom učionicom“ i ekspe-

rimente koje je provodila za utvrđivanje efikasnosti ovakve nastave usporedbom s konvencionalnom nastavom.

Srednjoškolski psiholozi aktivno sudjeluju i u provedbi istraživanja koje provode psiholozi s fakulteta. Drago Pavlović iz Vinkovaca sudjeluje u istraživanju „Neke demografske, sociološke i pedagogijske determinante profesionalnih planova učenika srednjih škola“. Istraživanje je u šk. god. 1973./74. provedeno na čitavoj populaciji srednjoškolaca u Hrvatskoj, njih 45 000, o čemu izvještava u prikazu knjige (1976) Jasna Srđar, s Klinike za neurologiju, alkoholologiju i druge ovisnosti bolnice Dr. Mladen Stojanović. Jasna Srđar bila je i nastavnica Zdravstvene psihologije u nekim medicinskim školama u Zagrebu, a provodila je i prezentirala epidemiološko istraživanje „Psihosocijalni aspekti uzimanja droge“. Njezina anketa o informiranosti, stavovima i upotrebi droga provedena je na 1643 učenika srednjih škola u Zagrebu (Srđar, 1978).

Prema dostupnim pisanim izvorima i iskazima srednjoškolskih psihologa s kojima sam razgovarala – to su kolegice Mira Soldić iz Koprivnice, Davorka Glavina iz Pule, Lenka Ćurlin iz Splita te iz Zagreba Lidija Hajnc, Lili Letica, Jasenka Pregrad, Dubravka Miljković i Renata Miljević Ridički – čini se da se veći broj psihologa u srednje škole zapošljava od sredine sedamdesetih godina, iako još uvijek najčešće kao nastavnici. Te se godine mogu smatrati prvim značajnijim „valom“ zapošljavanja psihologa u srednjim školama.¹ Godine 1974. razrađena je idejna osnova za radikalnu reformu srednjoškolskog obrazovanja. Srednjoškolsko obrazovanje dijeli se na opće (prve dvije godine) i usmjereno (treći i četvrti razred) i stvaraju se Centri usmjerenog obrazovanja. Prva generacija srednjoškolaca kreće u reformiranu školu od šk. god. 1975./76. (Batinić, 2003). Reformirane srednje škole, poznate kao „šušarice“ prema imenu glavnog autora reforme, u sistematizaciji radnih mjesta imaju predviđeno radno mjesto školskog psihologa. To još uvijek ne obavezuje tadašnje direktore škola da zapošljavaju psihologe, ali, ipak, psiholozima se otvara više mogućnosti. Pored toga, zakonski se propisuje da nastavni predmet moraju predavati osobe koje su završile adekvatni fakultet, što vrijedi i za psihologiju. Potonjem su pomogla i nastojanja Sekcije za školsku psihologiju i psihologinja zaposlenih u Zavodu za školstvo Aranke Leko Kolbah i Živane Miharija. Ipak, u praksi će još godinama biti situacija da npr. ekonomist predaje psihologiju (iskustvo iz jedne splitske škole). U Srednjoškolskom centru u Koprivnici prva stručna suradnica psihologinja u tome dijelu Hrvatske bila je Mira Soldić. Prvi školski psiholog na Riječkom području bila je Senija Zelić-Pavelić, na području Petrinje bio je zaposlen kao nastavnik psihologije Miloš Petrović, u

¹ Dio informacija dobila sam i od sadašnjih kolega, voditelja županijskih stručnih vijeća psihologa iz čitave Hrvatske koji su mi pomogli u oprikupljanju informacija. Jedan dio informacija dobila sam nazivajući telefonom ravnatelje i stručne suradnike po srednjim školama ili šaljući ravnateljima tih škola e-mailove.

Srednjoškolskom centru u Virovitici zaposlena je Jadranka Puzak. Prvi stručni suradnik psiholog u gimnaziji u Zagrebu bila je Jasenka Pregrad zaposlena u II. gimnaziji koja se ubrzo preimenuje Centar za kulturu, a u Srednjoj tehničkoj školi u Zagrebu Vera Markovac. U Zdravstvenom obrazovnom centru u Zagrebu zapošljavaju se Lili Letica, prvo kao nastavnik, zatim kao član stručno-razvojne službe (1977) te Ljiljana Ševo. U Centru za upravu i pravosuđe u Zagrebu zapošljava se Lidija Hajnc (1978), u Puli Davorka Glavina Stanković, a koju godinu ranije i prva psihologinja u Istri Laura Skomeršić Dobrić. U Splitu u Trgovačkoj školi, zapošljava se kao školska psihologinja Lenka Ćurlin (1978). U Županji je u to vrijeme u Gimnaziji Vladimir Nazor (kasnije Srednjoškolski centar) radila Ljerka Bilić Javor, kao nastavnica psihologije i stručna suradnica. U Požeškom Centru za usmjereno obrazovanje kao nastavnik i stručni suradnik radio je psiholog Pero Smoljanović.

Problemi u radu tih prvih stručnih suradnika psihologa u srednjim školama bili su brojni. Opis poslova i zadataka psihologa nije sistematiziran niti zakonski reguliran. Školski psiholozi rade na područjima koje sami procjenjuju važnima u svojim školama, prema osobnom afinitetu i, naravno, prema zaduženju školskih direktora. U to vrijeme svi srednjoškolci moraju određeno vrijeme provesti na radu u poduzećima, što u nekim školama moraju organizirati psiholozi. U srednjoškolskim centrima školuje se ogroman broj učenika s kojima radi samo jedan psiholog. Ponekad je to više tisuća učenika (1800, 2000 pa i 3500 učenika, koji su često na više lokacija). Psiholozi najčešće nemaju sami svoju sobu za rad. Ne postoji sustav uvođenja u rad početnika, sustav stručnog usavršavanja ili sustav podrške Društva psihologa Hrvatske. Društvo psihologa Hrvatske uglavnom reagira tako da tek na inicijativu psihologa iz prakse daje formalnu podršku nastojanjima psihologa da definiraju svoj rad u srednjim školama i sistematiziraju poslove psihologa. Školski psiholozi rade u nastavi, na profesionalnoj orijentaciji (bolje rečeno, profesionalnom informiranju za upise u treći razred srednjih škola), prevenciji ovisnosti, obrađuju statističke podatke, rade administracijske i organizacijske poslove, povremeno održavaju tematska predavanja za učenike i roditelje i vode savjetovanja s učenicima, rade i poslove iz domene pedagoga. Psiholozi koji su tada radili ponekad opisuju svoj rad kao „svaštarenje“ i „intuitivan rad“. Nedovoljno pripremljeni za rad u školskoj praksi, podršku nalaze jedni u drugima, privatno se organiziraju i stručno usavršavaju, osobito u terapijskom radu. U Zagrebu je evidentiran pokušaj sastavljanja zadataka objektivnog tipa za provjeru znanja pri upisu u prvi razred srednje škole, u nekim se gradovima (Sisak, Zagreb, Pula) kreće s identifikacijom darovitih učenika u suradnji s psiholozima Ivanom Korenom i Vladimirom Kolesarićem, a u okviru radne grupe koja je s tom svrhom osnovana pri Prosvjetnom savjetu SR Hrvatske. Pojedini psiholozi naglasak stavljaju na rad s nastavnicima, odnosno na područje dokimologije,

svjesni velikih razlika u kriterijima ocjenjivanja među nastavnicima koji predaju isti predmet (npr. Zagreb, Pula).

Problem predstavlja i činjenica da je o volji direktora škole ovisilo hoće li zapošljavati psihologa ili pedagoga. Određeni broj nastavnika koji su imali višu stručnu spremu završavaju studij pedagogije, andragogije, industrijske pedagogije i sl. uz rad te se zapošljavaju na radnim mjestima pedagoga u svojim školama. Novca za zapošljavanje dva stručna suradnika najčešće nema pa i to smanjuje šanse psiholozima za zapošljavanje. Zakon o usmjerenom obrazovanju (1982, čl. 41) predviđa pedagoško-psihološku službu u dijelu srednjih škola te, ne razdvajajući poslove pedagoga i psihologa, navodi kako „gimnazije imaju pedagoško-psihološki aktiv koji rješava konkretne probleme u životu škole i pomaže u radu nastavnicima u rješavanju odgojnih problema učenika.“ Navode se poslovi tog aktiva: *pruža pomoć u tehnikama i metodama učenja, radi s učenicima prvih razreda s problemima prilagodbe, posebno brine o „problematičnim“ učenicima, radi s roditeljima, anketira učenike o raznim aktualnim temama, pruža pomoć školi u analizi pojedinih tehničkih problema.* U Planu permanentnog usavršavanja nastavnika, odgajatelja i stručnih suradnika iz te godine samo je jedan seminar namijenjen psiholozima. To je tema koju su, u skladu s političkim trenutkom, svi morali obraditi („Uloga odgojno obrazovne organizacije u socijalističkom odgoju polaznika usmjerenog obrazovanja“), ali ne predviđa se niti jedna stručna psihološka tema.

Republički zavod za statistiku R Hrvatske na kraju šk. god. 1985./86. evidentira 100 nastavnika psihologije u srednjim školama (u redovnim srednjim školama i u školama za obrazovanje odraslih) i samo 2 stručna suradnika (nije poznato jesu li to psiholozi ili pedagozi) u više od 200 srednjih škola, koliko je tada postojalo u Hrvatskoj. U redovnim srednjim školama 87 predavača psihologije imali su ukupno 310 sati nastave tjedno. Među njima je 83 psihologa i 4 nastavnika drugih struka. Pravilnik o vrsti stručne spreme koju mora imati odgajatelj, nastavnik i stručni suradnik u odgojno obrazovnom radu (1984) spominje stručno-razvojnu službu, u kojoj može biti zaposlen i profesor psihologije. Istovremeno, kao pedagog se može zaposliti osoba koja u diplomi ima upisano više različitih kvalifikacija, npr. andragog, industrijski pedagog i sl. To i dalje znači da su psiholozi u nepovoljnom položaju za zapošljavanje na radnome mjestu stručnog suradnika u srednjim školama.

Malobrojni su i na strukovnim i stručnim skupovima sa svojim radovima. Renata Miljević, kreće vrijeme zaposlena u Centru za odgoj i usmjerenom obrazovanje Zabok kao školski psiholog i nastavnica psihologije na VIII. kongresu psihologa Jugoslavije (1984) prezentira rad „Kako se profesionalni interesi učenika i njihovi stavovi prema budućem zanimanju mijenjaju u toku završnog stupnja srednjoškolskog obrazovanja“. Na istom kongresu, Majda Rijavec i Inga Donevski, obje zaposlene kao školski psiholozi u Tehničkom školskom centru JNA u Zagrebu

predstavljaju rad „Pokušaj prognoze prilagodbe pitomaca i učenika u nekim srednjim vojnim školama“ koristeći standardizirane psihologijske upitnike kao i vršnjačke i nastavničke procjene prilagodbe.

Osamdesetih ponovno raste interes za sustavnom identifikacijom darovitih učenika, uglavnom na poticaj Ivana Korena, pa se u nekim školama, uz pomoć školskih psihologa, provode postupci testiranja čitavih generacija učenika.

Devedesetih, nakon osamostaljenja Hrvatske, dolazi do razdvajanja predimenzioniranih srednjoškolskih centara na više škola. Neki od srednjoškolskih centara imali su zaposlene školske psihologe koji su na najbolje moguće načine prezentirali struku i tako otvorili put novim kolegama. U Domovinskom ratu pokazuje se (i) u srednjim školama potreba za specifičnim stručnim kompetencijama psihologa za rad s učenicima. Mnogi srednjoškolski psiholozi aktiviraju se u pružanju psihološke podrške, kako u školama u kojima su zaposleni tako i izvan njih, kroz rad u različitim udrugama i sl. Otvaraju se nova područja rada, poput suočavanja s traumatskim događajima i stresom, prevencije nasilja u obitelji i među vršnjacima i sl. To su neki od razloga koji su potakli više zapošljavanja psihologa devedesetih godina. Uvedena je obaveza stažiranja i polaganja stručnog ispita za psihologe u srednjim školama, a psiholozi s više radnog iskustva angažiraju se za mentore početnicima. Uveden je i sustav stručnog usavršavanja za psihologe, a sredinom devedesetih i mogućnost napredovanja u struci u zvanje mentora i savjetnika kao vid priznanja za kvalitetu rada.

No, pri nadležnim institucijama koje prate rad stručnih suradnika u srednjim školama i dalje ne postoji savjetnik koji bi bio psiholog po struci, pa su psiholozi za svoj rad odgovorni onima koji psihologijsku struku i rad školskog psihologa ne poznaju u dovoljnoj mjeri.

Napokon, 2009. Agencija za odgoj i obrazovanje zapošljava prvu savjetnicu psihologinju Teodoru Dubrović, zaduženu za praćenje rada psihologa od predškolskih do srednjoškolskih ustanova. Za psihologe u srednjim školama, to je velika pobjeda struke. Prerano preminula, na jednoj je Školi stvaralaštva u Novigradu, zajedno s kolegama, napisala:

„Dragi kolege i prijatelji iz budućnosti, nadajmo se da sve ovo što smo razvijali i u što smo vjerovali još uvijek postoji. Trudite se prenijeti svjetlo darovitosti u vašu budućnost. Sjetite nas se i pozovite na čakulu jer možda smo još uvijek tu“
(Ušljebrka i Orepčić, 2016).

Literatura:

- Batinić, Š. (2003). Hrvatski školski sustav u XX. stoljeću. *Analiza povijest odgoja*, 2, 49-69.
Car-Gavrilović, I. (1965). Kriteriji ocjenjivanja i intelektualni nivo razreda, *Pedagoški rad*, 3-4, 162-167.

- Čudina Obradović, M. (2013). U spomen prof. dr. sc. Alojzu Coticu, *Napredak* 154(12), 251 – 255.
- Dorđević, B. (1963). *Problemi i perspektive školske psihologije*. U Rot, N. (ur.), *Stanje i perspektive Jugoslavenske psihologije. Referati sa Savjetovanja Udruženja psihologa Jugoslavije* (str.114-122). Beograd: Jugoslovensko udruženje psihologa.
- Gabelica, M. (1966). Izvješće sa savjetovanja o ispitivanju i ocjenjivanju, *Pedagoški rad*, 3-4, 194-195.
- Golčić, J. (1975). Tko sve poučava psihologiju? *Informacije Društva psihologa SR Hrvatske*, 1-2, 48-49.
- Kovačević, M. (1972). Izvještaj s Redovne godišnje skupštine Društva psihologa SR Hrvatske. *Informacije Društva psihologa SR Hrvatske*, 4(37), 28-29.
- Lugomer, G. (1978). Reformirani studij psihologije na Filozofskom fakultetu. *Informacije Društva psihologa SR Hrvatske*, 1-2, 34-35.
- Markočić, M. (1974). Izvještaj o radu Sekcije za pedagošku (školsku) psihologiju 1972.-73. *Informacije Društva psihologa SR Hrvatske*, 4(41), 28-29.
- Markočić, M. (1973). Izvještaj o radu Sekcije za pedagošku psihologiju. *Informacije Društva psihologa SR Hrvatske*, 1(38), 41-42.
- Mijatović- Ferenčina, V. (1975). *Iskustva u nastavnom radu s elektronskom učionicom*. U: Turdlu-Simunec, J. (ur.), *Rezimeji radova/ V. kongres psihologa Jugoslavije* (str. 396-400). Skopje: Društvo na psiholozi na SR Makedonija.
- Mileusnić, N. (1962). Problemi odnosa razrednik-učenik, pitanja komunikacije. *Život i škola*, 3-4, 108-115.
- Miljević, R. (1984). Kako se profesionalni interesi učenika i njihovi stavovi prema budućem zanimanju mijenjaju u toku završnog stupnja srednjoškolskog obrazovanja. U: Polović, D. (ur.), *Rezimeji radova/ VIII. kongres psihologa Jugoslavije* (str. 159-160). Herceg Novi: Društvo psihologa SR Crne Gore.
- Pavlović, D. (1976). Neke demografske, sociološke i pedagojske determinante profesionalnih planova učenika srednjih škola u SR Hrvatskoj- prikaz knjige. *Informacije Društva psihologa SR Hrvatske*, 4(49), 40-41.
- Perčević, S.(1963). Psihologija mladića. *Život i škola*, 3-4, 137-141.
- Peteh, M. i Cotic, S. (1964). Pedagoško-psihološka služba u školi, *Pedagoški rad*, 18(3-4), 142-148.
- Rijavec, M. i Donevski, I. (1984). *Pokušaj prognoze prilagodbe pitomaca i učenika u nekim srednjim vojnim školama*. U: Polović, D. (ur), *Rezimeji radova/ VIII. kongres psihologa Jugoslavije* (str. 160-161). Herceg Novi: Društvo psihologa SR Crne Gore.
- Srdar, J. (1978). *Psihosocijalni aspekti uzimanja droge (jedno epidemiološki istraživanje)*. U Dizdarević, I. (Ur.) *Ličnost i društvo : zbornik radova - knjiga I / VI kongres psihologa SFRJ*, (str. 227-233). Sarajevo: Društvo psihologa SR Bosne i Hercegovine.
- Šoljan, N. (1971). Interaktivne paradigme u učenju uz pomoć kompjutera. U B. Petz at al. (ur.), *Rezimeji referata IV. kongresa psihologa SFRJ* (str. 101). Bled: Društvo psihologa Slovenije.
- Ušljebrka, K. i Orepić, I. (2016). In Memoriam: Sjećanje Na Teodoru Dubrović, <http://www.novigradsko-proljece.com/web/2016/2016/04/19/in-memoriam-sjecanje-na-teodoru-dubrovic/>, posjećeno 20.9.2018.
- Vinski, D. (1950). Eksperiment u nastavi psihologije u srednjim školama, *Pedagoški rad*, 9-10, 528-537.
- Vujičić,V. (1973). Pedagoški značaj redukcije anksioznosti, *Pedagoški rad*, 5-6, 231-236.

- Vukanović, R.(1957). Jedno novije shvaćanje inteligencije, *Život i škola*, 9-10, 27-31.
- Vukasović, A. (1989). Alojz Cotić. *Hrvatski biografski leksikon, izdanje 1983. - 2013*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- Žegarac, D. (1976). Izvještaj o radu sekcije za pedagošku psihologiju Društva psihologa SR Hrvatske za šk. god. 1974./75. *Informacije Društva psihologa SR Hrvatske*, I(46), 9-10.
- SR Hrvatska, Republički zavod za statistiku. Dokumentacija 668 (1987). *Osnovne i srednje škole - krajem šk. god. 1985/86*. Zagreb.
- Pravilnik o vrsti stručne spreme koju mora imati odgajatelj, nastavnik i stručni suradnik u odgojno-obrazovnom radu. *Narodne novine*, 1/84.
- Zajednica prosvjetno-pedagoške službe SR Hrvatske (1982). *Plan permanentnog usavršavanja nastavnika, odgajatelja i stručnih suradnika u 1982*. Zagreb.
- Zakon o usmjerenom obrazovanju. *Narodne novine*, 20/82.
- Društvo psihologa SR Hrvatske. (1973). *Imenik psihologa u Hrvatskoj 1973*. Zagreb.
- Radni materijal Saveznog zavoda za statistiku od 17. 9. 1972. (1973). *Informacije Društva psihologa SR Hrvatske* 1(38), 20-22.

Nikola Pastuović

OBRAZOVNA PSIHLOGIJA U VISOKOŠKOLSKOM OBRAZOVANJU I OBRAZOVANJU ODRASLIH

DOI 10.17234/9789531757782.12

Psihologija obrazovanja se na visokoškolskim institucijama ostvaruje u diplomskom i poslijediplomskom studiju psihologije i psihološkom osposobljavanju predmetnih nastavnika. U programu studija psihologije nalazimo ju pod nekoliko različitih naziva od kojih je najstariji Katedra za pedagošku psihologiju. Taj je naziv uglavnom napušten jer navodi na zaključak da se radi o pedagoškoj a ne psihologijskoj disciplini pa se danas katedre na kojima se poučava psihologija obrazovanja nazivaju Katedra za školsku psihologiju ili psihologiju obrazovanja/edukacijsku psihologiju. Njihovi programi usredotočeni su na primjenu psihologije u školskoj praksi.

Razvoj studija obrazovne psihologije i psihologijskih istraživanja obrazovanja moguće je pratiti u publikacijama kojima su obilježene važne obljetnice Odsjeka za psihologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (Ajduković, 1999) i Odjela za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zadru (Grgin, 1998; Sorić, 2008). Istraživačka produkcija riječkog Odsjeka za psihologiju izdana je povodom njegove tridesete obljetnice na CD-u, a monografija povodom godišnjice Filozofskog fakulteta je u trenutku pisanja ovoga priloga u pripremi. Znanstvenu produkciju u području obrazovne psihologije Odsjeka za psihologiju osječkog Sveučilišta trebalo je posebno istražiti što je nadišlo trenutne mogućnosti pisca ovoga priloga (neke informacije o tome sadržane su u prethodnim priložima o primjeni psihologije u predškolskim i školskim ustanovama).

Od znanstvenih djela u tom području izdvajaju se svojim teorijskim utemeljenjem i utjecajem na obrazovnu praksu djela Ivana Furlana (1984), Tomislava Grgina (1994, 1997), Vlaste Vizek Vidović, Majde Rijavec, Vesne Vlahović Štetić i Dubravke Miljković (2014) te knjiga Predraga Zarevskog *Psihologija pamćenja i učenja* (1994) u kojoj se opisuju i objašnjavaju psihički procesi što su u osnovi svakog obrazovanja.

Značajna je djelatnost psihologa u stjecanju nastavničke kompetencije predmetnih nastavnika u okviru tzv. pedagoško-psihološko-didaktičke i metodičke izobrazbe. To je iznimno obimna i važna aktivnost jer se njome djeluje ne samo na

obrazovni profil predmetnih nastavnika u cijeloj državi nego se i promovira psihologija kao temeljna obrazovna znanost. Nju je, po uzoru na praksu osposobljavanja gimnazijskih profesora u njemački govorećim zemljama, u nas uveo filozof Đuro Arnold, profesor i dekan Filozofskog fakulteta u Zagrebu (tada Mudroslovnog fakulteta), koji je napisao udžbenike iz psihologije i logike, a 1896. godine osnovao Pedagogijski seminar za teorijsku i praktičnu izobrazbu srednjoškolskih nastavnika iz čega je kasnije izrastao Odsjek za pedagogiju. Kasnije su odsjeci za psihologiju obavljali psihologijsku izobrazbu srednjoškolskih nastavnika, a odsjeci za pedagogiju pedagošku, u okviru svoje redovne djelatnosti čime su diplomirani studenti stjecali stručni naziv srednjoškolskih profesora.

Odlukom Sveučilišnog savjeta Zagrebačkog sveučilišta 1971. godine utemeljen je Centar za pedagoško osposobljavanje i istraživanje kao posebna sveučilišna jedinica specijalizirana za pedagošku i psihologijsku izobrazbu predmetnih nastavnika kojom oni stječu licencu za izvođenje predmetne nastave. Njegova je misija bila da razvije programe iz područja psihologije i pedagogije koji ne bi bili skraćene verzije programa diplomskih studija iz obrazovne psihologije i pedagogije nego bi bili izvedeni iz zahtjeva nastavničke profesije. Takvi bi programi bili standardom izobrazbe kojom se stječe nastavnička kompetencija i na drugim hrvatskim sveučilištima. Organizacijskim promjenama provedenima osamdesetih godina Centar je pripao Učiteljskoj akademiji, a danas djeluje u Učiteljskom fakultetu pod nazivom Odsjek za obrazovne studije. Program pedagoško-psihološke izobrazbe izvodi i Filozofski fakultet, Hrvatski studiji te Katolički bogoslovni fakultet u Zagrebu. Time se raspao jedinstveni programski standard i organizacijski model pedagoške i psihološke izobrazbe na hrvatskim sveučilištima. U okviru tzv. Bolonjske reforme visokog obrazovanja utvrđen je njezin opseg kojim se stječe 60 ECTS bodova što odgovara jednoj studijskoj godini. Pri tome su sveučilišta i fakulteti autonomni u definiranju programa i izboru organizacijskog modela.

Literaturu za potrebe psihološke izobrazbe predmetnih nastavnika prvi su napisali Andrić i Čudina (1981, 1984, 1996). Oni su objavili trotomno djelo iz tog područja koje je opsegom i obuhvatom tema moglo biti literaturom i studentima psihologije. Sažetije udžbenike o osnovama obrazovne psihologije objavili su Pastuović (1997) i Grgin (1997).

Psihologija u obrazovanju odraslih osoba

Kako je već naglašeno, istraživačko i praktično područje obrazovne psihologije nije ograničeno na školsko obrazovanje nego zahvaća svako organizirano učenje tijekom ljudskog života. Drugim riječima, psiholozi istražuju i djelatni su i u obrazovanju odraslih i osoba treće životne dobi, što je sastavnim dijelom cjeloživotnog učenja. Vodeći svjetski istraživači i utemeljitelji znanosti o obrazovanju odraslih su psiholozi: E. L. Thorndike, M. Knowles, T. Husen, G. Mialaret, da spomenemo

samo najpoznatije. U nas se ovo područje obrazovanja počelo intenzivnije razvijati nakon drugog svjetskog rata pri čemu su nad njim znanstveni suverenitet, sukladno svom samopoimanju, proglasili pedagozi. Obrazovanje odraslih smatraju granom pedagogije, tz. adultnom pedagogijom ili andragogijom. Ostale obrazovne znanosti, pa tako i obrazovnu psihologiju, smatraju "pomoćnom". No, kako bi se bolje znanstveno legitimirali, pedagozi smatraju i neke vodeće svjetske razvojne psihologe, istraživače učenja i obrazovanja, kao što su J. Piaget, C. Rogers, B. F. Skinner, B. S. Bloom, L. Kohlberg, H. Gardner, pedagozima. Pa su tako i hrvatske psihologe, istraživače obrazovanja odraslih proglasili andragozima.

Rodonačelnikom psihologije obrazovanja odraslih u Hrvatskoj možemo smatrati Mladena Zvonarevića, a njegov rad *Primjena psihologije u obrazovanju odraslih* (1963), utemeljiteljskim. Uz to, u *Osnovima andragogije* (Bogdanović, Ogrizović, Prodanović, Samolovčev, Tonković i Velčić, 1966), koja nije koncipirana kao pedagojsko djelo, napisao je poglavlje *Istraživačke metode u andragogiji* i *Socijalno-psihološke osnove obrazovno-odgojnog procesa*, čime je metodologiju znanstvene psihologije i mnoge spoznaje o učenju odraslih transferirao u teoriju obrazovanja odraslih. Andrićević je (1976) na tom tragu objavio prvi analitički prikaz specifičnosti učenja odraslih. U prvoj hrvatskoj *Andragogiji* Pastuović (1985) je znanost o obrazovanju odraslih koncipirao kao polidisciplinarnu teoriju o obrazovanju odraslih. To nije korespondiralo većinskom razumijevanju jugoslavenskih andragoga koji andragogiju, kao i pedagozi pedagogiju, smatraju autonomnom monodisciplinom. Takav polidisciplinarni pristup Pastuović dalje razvija u *Edukologiji* (1999) u kojoj je *Psihologija cjeloživotnog obrazovanja i odgoja* predstavljena kao temeljna edukološkijska disciplina.

Psiholozi svoje radove o obrazovanju odraslih objavljuju pretežno u časopisu *Andragogija*, kasnije *Theleme*. Značajno je i njihovo sudjelovanje u radu ljetnih i zimskih andragoških škola, od kojih je ljetna andragoška škola u Poreču (kasnije u Crikvenici) zadobila i međunarodni ugled.

Psiholozi se šezdesetih godina zapošljavaju u ustanovama za obrazovanje odraslih, Radničkim i Narodnim sveučilištima. U Radničkom sveučilištu "MošaPijade" osniva se Zavod za industrijsku psihologiju i unutar njega Odjel za istraživanja kojeg je vodio psiholog. U Zavodu i Odjelu djelovalo je više psihologa na razvojnim i istraživačkim poslovima. Svoje su radove objavljivali i u časopisu Radničkog sveučilišta *Radnik i obrazovanje*. U poduzećima i većim organizacijama u okviru kadrovskih službi, kasnije službama za razvoj ljudskih resursa ili ljudskih potencijala, psiholozi su ključni stručnjaci. Pored odabira ljudi, fokusirani su i na njihovo trajno osposobljavanje (ovo područje djelovanja psihologa prikazano je u prilogu o razvoju industrijske, odnosno organizacijske psihologije B. Šverka).

Psihologija u razvoju obrazovnog sustava

Obrazovanje, kao niti bilo koji društveni podsustav, ne može funkcionirati niti se razvijati bez institucionalne razvojne infrastrukture. Nju predstavljaju zavodi, odnosno agencije za obrazovanje i znanstveni instituti u polju društvenih znanosti te odsjeci za psihologiju na filozofskim fakultetima. U Zavodu za unapređenje školstva Republike Hrvatske za vrijeme Jugoslavije djelovali su savjetnici psiholozi koji su vodili računa o funkcioniranju pedagoške razvojne službe u školama u kojima su bili zaposleni i psiholozi kao tzv. stručni suradnici. Ta je tradicija nastavljena i nakon 1990. sve dok Zavod nije transformiran u svojevrstu službu ministarstva obrazovanja više nadzornog nego razvojnog karaktera. Tijekom protekla dva desetljeća ponovno djeluje središnja razvojna služba pod nazivom Agencije za odgoj i obrazovanje iz koje je izdvojena djelatnost strukovnog obrazovanja i obrazovanja odraslih (kao posebnih agencija koje se ponovno nastoje pridružiti drugim). U tim tijelima rade psiholozi savjetnici, osobito na razvojnim projektima.

Promjenom društvenog konteksta nakon demokratskih izbora 1990. godine nametnula se potreba rekonceptualizacije obrazovnog sustava. Ta je potreba prepoznata već za mandata posljednjeg ministra obrazovanja u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj zbog koje je bila formirana Komisija za izradu elaborata o promjenama u sistemu odgoja i obrazovanja koja je svoj posao završila i elaborat o tome objavila za mandata prvog ministra prosvjete u vladi samostalne Republike Hrvatske (grupa autora, 1990)¹. Nekoliko članova Komisije bili su psiholozi. Tijekom rada povjerenstva uočena je potreba osnivanja specijaliziranog instituta za obrazovanje koji bi kontinuirano izrađivao stručne podloge za razvoj obrazovnog sustava. Ta će se zamisao ostvariti tek desetak godina kasnije.

Uvjeti za osnivanje specijalizirane istraživačke jedinice u području obrazovanja stekli su se početkom dvije tisućitih u okviru rada na izradi *Bijelog dokumenta o hrvatskom obrazovanju* (Pastuović, 2001). Njime je bila konstatirana potreba osnivanja *Centra za istraživanje i razvoj obrazovanja* koji bi trebao s vremenom prerasti u institut za obrazovanje. Tome je prethodio znanstveni skup o sustavnom polidisciplinarnom istraživanju obrazovanja i osnivanju instituta za obrazovanje. Skup je na inicijativu Nikole Pastuovića 2. 3. 2000. godine sazvala tadašnja prodekanica za nastavu Filozofskog fakulteta u Zagrebu Vlasta Vizek Vidović. Znanstvenici koji su se odazvali pozivu podržali su inicijativu i koncept instituta, odnosno centra, što je omogućilo da se u Bijelom dokumentu navede *Centar za istraživanje i razvoj obrazovanja* u statusu podružnice postojećeg Instituta za društvena istraživanja Zagreb, kao institucija podrške za realizaciju strategije obrazovanja. Istraživački program centra bio je fokusiran na projekte koji mogu

¹ Rad su izradili članovi povjerenstva Ministarstva prosvjete u sastavu Pastuović, N. (predsjednik) i članovi: Antić, S., Bežen, A., Bogdanović, S., Ciković, N., Findak, V., Jurina, M., Jakopović, S., Kolesarić, V., Miljak, A., Paar, V., Sekulić, D., Zovko, G. i Žubrinić, D.

poslužiti kao stručna podloga za modernizaciju hrvatskog obrazovnog sustava. Većinu projekata vodili su psiholozi. Projekt o strukturnim promjenama obveznog obrazovanja (Pastuović, 2012, 2013), o razvoju učiteljstva (Vizek Vidović, 2011), vrednovanju obrazovanja (Bezinović, 2007), dok su Jokić i Ristić Dedić razvili analitiku za praćenje i ocjenu stanja u sustavu, primjerice, sadržaja i rezultata ispita državne mature (Ristić i Jokić, 2011). Iris Marušić i Ivana Jugović sudjelovale su pak u istraživanju kurikulumske problematike. Rezultati ovih istraživanja poslužili su pri izradi strategije obrazovanja koju je Hrvatski sabor usvojio 2014. godine.

Bijelim dokumentom je predviđeno i osnivanje institucije za vanjsko vrednovanje obrazovanja. U Centru IDIZ-a osmišljen je i pod vodstvom Petra Bezinovića upravljana proces osnivanja *Nacionalnog centra za vanjsko vrednovanje obrazovanja*. U njegovom je okviru uspostavljen i PISA centar kojega je stručno vodila naša kolegica Michelle Braš Roth.

U Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar također je osnovana istraživačka jedinica za obrazovanje (*Centar za istraživanje znanja, obrazovanja i ljudskog kapitala*) koju vodi i u kojoj su većina istraživača psiholozi. I prije osnivanja Centra više je psihologa istraživalo obrazovnu problematiku u okviru projekata: Vrednovanje eksperimentalne provedbe nacionalnog obrazovnog standarda (HNOS - 2006), Vanjsko vrednovanje obrazovnih postignuća u osnovnim školama Republike Hrvatske (2006-2007), Modeli obveznog srednjoškolskog obrazovanja (2007). Iz većeg broja objavljenih radova u posljednjem projektu izdvajaju se svojom relevantnošću za strukturnu reformu srednjeg obrazovanja radovi Milasa i Ferić (2009) i Milasa, Ferić i Rihtara (2010). Navedeni projekti su rezultirali opsežnim elaboratima i znanstvenim radovima koje je moguće naći na mrežnim stranicama Instituta.

Indikativna je i za afirmaciju psihologije (obrazovanja) korisna činjenica da su nekolicina ravnatelja IDIZ-a bili psiholozi kao i ravnatelj Instituta Ivo Pilar. Oba instituta nakladnici su časopisa u kojima se objavljuju radovi iz područja psihologije obrazovanja: *Sociologija i prostor* (nakladnik IDIZ) i *Društvena istraživanja* (nakladnik Institut Ivo Pilar).

Literatura

- Ajduković, D. (ur.), (1999). *Psihologija znanost za čovjeka 21. stoljeća, 1929.-1999. 70 godina Odsjeka za psihologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta.
- Andrilović, V. (1976). *Kako odrastao čovjek uči*. Zagreb: Školska knjiga.
- Andrilović, V. (1981). *Metode i tehnike istraživanja u psihologiji odgoja i obrazovanja. Psihologija odgoja i obrazovanja I*. Zagreb: Školska knjiga.
- Andrilović, V. i Čudina, M. (1984). *Osnove opće i razvojne psihologije: Psihologija odgoja i obrazovanja II*. Zagreb: Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu.
- Andrilović, V. i Čudina, M. (1996, četvrto izdanje). *Psihologija učenja i nastave: Psihologija odgoja i obrazovanja III*. Zagreb: Školska knjiga.

- Bezinović, P. (2007). Uvođenje državne mature i šireg sustava vrednovanja u hrvatski školski sustav. www.idi.hr/drzavna_matura/dokumenti/uvodjenje_drzavne_mature_i_sireg_sustava_vrednovanja_u_hrvatski_skolski_sustav_-_rujan_2007.pdf
- Bezinović, P. (2010). *Samovrednovanje škola*. Zagreb: Agencija za odgoj i obrazovanje i Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.
- Bogdanović, N., Ogrizović, M., Prodanović, T., Samolovčev, B., Tonković, S. i Velčić, V. (redaktori) (1966). *Osnovi andragogije*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika.
- Furlan, I. (1984). *Primijenjena psihologija učenja*. Zagreb: Školska knjiga.
- Grgin, T. (1994). *Školska dokimologija*. Jastrebarsko: "Naklada Slap".
- Grgin, T. (1997). *Edukacijska psihologija*. Jastrebarsko: "Naklada Slap".
- Grgin, T. (1999). Dvadeseta obljetnica studija i Odsjeka za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zadru. *Suvremena psihologija*, 2(1-2), 227-230.
- Grupa autora (1990). Prijedlog osnovnih pravaca promjena u sustavu odgoja i obrazovanja. *Pedagoški rad*, 45(4), 351-378.
- Jokić, B., Ristić Dedić, Z. i Šabić, J. (2011). *Analiza sadržaja i rezultata ispita državne mature iz fizike*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja - Centar za istraživanje i razvoj obrazovanja i Nacionalni centar za vanjsko vrednovanje obrazovanja.
- Milas, G. i Ferić, I. (2009). Utječe li produljenje obveznog školovanja na smanjenje stope ranog prekidanja školovanja? *Društvena istraživanja*, 18(4-5), 649-671.
- Ferić, I., Milas, G. i Rihtar, S. (2010). Razlozi i odrednice ranog napuštanja školovanja. *Društvena istraživanja*, 19(4-5), 621-642.
- Pastuović, N. (1985). *Andragogija*, poglavlja: Predmet andragogije i njegove odrednice, Metodologija andragoških istraživanja, Humanistički ciljevi obrazovanja i odgoja odraslih, Ekonomski ciljevi obrazovanja i odgoja odraslih, Socijalni ciljevi obrazovanja i odgoja odraslih, Andragoški ciklus. U: V. Andrilović, M. Matijević, N. Pastuović, S. Pongrac i M. Špan (ur.), *Andragogija* (str. 1-24; 57-115). Zagreb: Školska knjiga.
- Pastuović, N. (2001). *Hrvatska u 21. stoljeću. Odgoj i obrazovanje, Bijeli dokument o hrvatskom obrazovanju*. Zagreb: Ured za strategiju razvitka Republike Hrvatske.
- Pastuović, N. (1997). *Osnove psihologije obrazovanja i odgoja*. Zagreb: Znamen.
- Pastuović, N. (1999). *Edukologija: integrativna znanost o sustavu cjeloživotnog obrazovanja i odgoja*. Zagreb: Znamen.
- Pastuović, N. (2012). *Obrazovanje i razvoj: kako obrazovanje razvija ljude i mijenja društvo, a kako društvo djeluje na obrazovanje*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja Zagreb i Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Pastuović, N. (2013). Kvaliteta predtercijarnog obrazovanja u Hrvatskoj s posebnim osvrtom na strukturu obveznog obrazovanja kao čimbenika njegove kvalitete. *Sociologija i prostor*, 51(3), 449-470.
- Ristić Dedić, Z., Jokić, B. i Šabić, J. (2011). *Analiza sadržaja i rezultata ispita državne mature iz kemije*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja - Centar za istraživanje i razvoj obrazovanja i Nacionalni centar za vanjsko vrednovanje obrazovanja.
- Sorić, I. (2008). Istraživanja iz područja edukacijske psihologije. U: I. Manenica & N. Šimić (ur.), *Quo vadis psychologia?* (str. 41-49). Zadar: Sveučilište u Zadru.
- Vizek Vidović, V. (ur) (2011). *Učitelji i njihovi mentori*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.
- Zarevski, P. (1994). *Psihologija pamćenja i učenja*. Jastrebarsko: "Naklada Slap".
- Zvonarević, M. (1963). *Primjena psihologije u obrazovanju odraslih*. Zagreb: Andragoški centar.

RAZGOVOR S PROF. DR. SC. VESNOM VLAHOVIĆ-ŠTETIĆ, PROFESORICOM NA KATEDRI ZA ŠKOLSKU PSIHOLOGIJU

DOI 10.17234/9789531757782.13

Vesna Vlahović-Štetić diplomirala je psihologiju u Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu 1982. godine. Od 2017. do 2020. obnaša dužnost dekanice Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Počeci razvoja školske psihologije u Hrvatskoj (od kraja 1930-ih do kraja 1970-ih godina)

Kada je započeo razvoj školske, odnosno pedagoške psihologije u Hrvatskoj?

Teško je odrediti točan trenutak kad počinje razvoj školske psihologije kod nas. Kao što znate, nakon osnutka Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju na Fiziološkom institutu Medicinskog fakulteta 1920. godine, 1929. godine Ramiro Bujas izabran je za docenta iz eksperimentalne psihologije na Filozofskom fakultetu, a tada je osnovana i posebna Katedra za psihologiju na Filozofskom fakultetu. U fakultetskom izvještaju iz 1950. spominju se Katedra za industrijsku, eksperimentalnu i fiziološku psihologiju. Iste akademske godine u redu predavanja je i predmet Pedagoška psihologija. Tek 1957. godine Filozofski fakultet u Zagrebu ustrojen je po odsjecima i katedrama unutar odsjeka. Prema dostupnim podacima, Ivana Car-Gavrilović počela je predavati pedagošku psihologiju u Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu 1960. godine. Nakon što je doktorirala 1962. godine postala je voditelj, odnosno predstojnica Katedre za pedagošku psihologiju. To su neki podaci o samim počecima nastave pedagoške psihologije (što je bio u ono vrijeme uobičajen naziv) u Odsjeku za psihologiju.

Počeci razvitka pedagoške psihologije u Hrvatskoj mogu se vezati uz Ramira Bujasa?

Ramiro Bujas u jednom svom dokumentu govori kako su se u doba početaka za školsku psihologiju interesirali pedagozi pa je tako ona dobila i svoje mjesto kao predmet na Višoj pedagoškoj školi. Jasno je da školska psihologija i pedagogija imaju neke dodirne točke i u to doba i danas, kako u praktičnom tako i u akademskom djelovanju. Teme kojima se bavila pedagoška psihologija tada imale su odjeka u pedagoškoj praksi, kao i u području profesionalne orijentacije.

Kakav položaj je školska psihologija imala u psihologiji općenito u Hrvatskoj i Jugoslaviji u ranim počecima?

Studij psihologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu u samim je počecima imao cilj da se obrazuju srednjoškolski nastavnici psihologije i znanstvenici. Izravna posljedica bila je da je većina psihologa u početnim fazama razvoja psihologije u Hrvatskoj radila upravo u školama. Osim toga, početni razvoj testova bio je vezan uz školski kontekst – primjerice, razvoj testova znanja i početna ispitivanja valjanosti testova. Kasnije se razvija obrazovanje psihologa kao struke, ne nužno vezane uz nastavu, pa tako i obrazovanje psihologa za rad u školama u funkciji školskog psihologa. No, bez sumnje utjecaj psihologa u obrazovanju je bio popriličan – na inicijativu Ivane Car-Gavrilović, tada školske psihologinje, 1955. godine s radom je počela eksperimentalna gimnazija u kojoj se željelo provjeravati testove znanja i ispitivati efikasnost nastavnih metoda.

Ukoliko se uspoređuje znanstvena aktivnost u području školske psihologije u bivšoj Jugoslaviji, onda, kako je u jednom tekstu nastalom šezdesetih godina prošlog stoljeća konstatirao Zoran Bujas, to je područje bilo zastupljenije u Beogradu i Ljubljani nego u Zagrebu. Dakle, položaj školske psihologije u znanstvenoj produkciji u Hrvatskoj je očito mogao biti i bolji.

Koje teme su prevladavale u ranim počecima školske psihologije u Hrvatskoj?

Jedna od glavnih tema kojima su se istraživači bavili u to doba bila je dokimologija. Radilo se na konstrukciji testova znanja, a nakon toga na usporedbi školskih ocjena učenika s rezultatima u testovima znanja iz istih predmeta. Ispitivana je valjanost testova znanja, ali i utjecaj broja informacija koje dobiva nastavnik tijekom ispitivanja učenika na točnost nastavničkih procjena učeničkog znanja. Ispitivala se prognostička valjanost rezultata na testovima znanja, inteligencije i osnovnoškolskih ocjena za uspjeh u gimnaziji. Neka istraživanja bavila su se motivacijom učenika, a bilo je i istraživanja o utjecaju obiteljskih činitelja na školski uspjeh učenika. Kad pogledate tu tematiku, ona je i danas prisutna i relevantna. Kod stručnih radova javljaju se teme vezane uz psihološko opažanje djece, odnos psihologije i pedagogije, rad školskog psihologa te teme vezane uz probleme ponašanja učenika. Sjećam se da sam tijekom svog studiranja čitala neke od tih radova. Cilj je bio da mi studenti upoznamo povijesne radove, i činili su mi se baš zgodnima, metodološki izazovnima i zanimljivima.

Koji su najistaknutiji pojedinci koji su pridonijeli razvoju školske psihologije u ranom razvoju školske psihologije?

Prvo ime koje se javlja u tom području je Ramiro Bujas koji je pisao o ocjenjivanju i počeo se tom problematikom baviti vrlo rano. Kasnije se javljaju imena

Zorana Bujasa, Branke Lazić, Ivane Car-Gavrilović, Ante Fulgosija, Božice Bartolović, Tomislava Grgina.

Neki od njih bavili su se i poslije područjem obrazovanja, a nekima je to bio trenutni interes koji se kasnije promijenio. Kad je riječ o školskim psiholozima u praksi, onda u tom razdoblju treba svakako spomenuti i Ivana Furlana koji je kasnije došao na Odsjek za psihologiju i bavio se razvojnom psihologijom.

Razvoj školske psihologije 1980-ih i 1990-ih godina

U kojem se smjeru razvijala školska psihologija 1980-ih godina kod nas?

Tih godina postoji već značajan broj školskih psihologa u osnovnim i srednjim školama. Poneki rade kao nastavnici psihologije, no većina su ili stručni suradnici ili rade djelomice kao nastavnici, a djelomice kao stručni suradnici u školama. Psihologija se uspjela u školskoj praksi dokazati kao izuzetno važna i vrijedna, a psiholozi kao potrebni stručnjaci.

U znanstvenom smislu u to doba velik interes bio je posvećivan ocjenjivanju. Naime, i u Zadru je prof. Grgina zanimala ta tema, a i u Zagrebu se doc. Bartolović bavila takvim istraživanjima. U Rijeci, trećem studiju psihologije koji je postojao u to vrijeme u Hrvatskoj, prof. Arar je kombinirala svoj interes za školsku i kognitivnu psihologiju.

Koje promjene su se dogodile u istraživačkoj praksi u području školske psihologije 1990-ih?

Moj je dojam da se u to doba školska psihologija više okrenula kognitivnoj psihologiji i da je u većini istraživanja to postao dominantan pristup. U formalnom smislu došlo je do boljeg definiranja pojmova pa se tako napušta termin „pedagoška psihologija“ i počinju jasnije razlikovati pojmovi „školska psihologija“ i „psihologija obrazovanja“. Naime, kad govorimo o istraživanju činitelja koji dovode do određenih obrazovnih ishoda, govorimo o psihologiji obrazovanja. Kad govorimo o praksi i radu psihologa u školi, onda je pravi termin školska psihologija, a školska praksa u svom djelovanju zahtijeva znanja iz psihologije obrazovanja, ali i iz brojnih drugih područja psihologije kao, primjerice, razvojne psihologije, kliničke psihologije, psihometrije...

Koje osobe su najznačajnije za razvoj školske psihologije 1980-ih i 1990-ih godina?

Brojni su psiholozi u to doba, kao i danas, u školama odlično obavljali svoj posao i teško mi je reći tko su bili najznačajniji pojedinci. Izdvojit ću samo dva imena kolegica koje su bile prepoznate kao sjajne školske psihologinje, a ja ih spominjem zato što je njihov rad imao izravan utjecaj na moje razumijevanje cjelokupnog područja školske psihologije. To su Gorana Hitrec i Jasenka Pregrad.

U istraživačkom području znatan doprinos dali su ljudi koje sam već spominjala, kao Tomislav Grgin, Božica Bartolović, Ljiljana Arar, a veliki pomak na zagrebačkom Odsjeku za psihologiju dogodio se prelaskom prof. Vlaste Vizek Vidović s tadašnje Katedre za psihologiju rada na Katedru za školsku psihologiju. Vlasta je već prije pokazivala interes za pitanja vezana uz obrazovanje, pa je tako vodila projekt koji se bavio opisnim i brojčanim ocjenjivanjem učenika, a svojim prelaskom u područje obrazovanja dala je snažan zamah ovom području.

Kada i kako započinje Vaša uključenost u školsku psihologiju?

Moj interes za područje obrazovanja počinje tek nakon studija. Naime, na početku studija zanimala me klinička psihologija, a na kraju više psihologija rada. No, nakon studija, početkom osamdesetih, dobila sam posao kao asistentica profesora Grgina na Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zadru. To je za mene bila velika promjena, od područja kojim sam se u poslu trebala baviti pa sve do odlaska iz Zagreba u novu sredinu. Tad sam se počela baviti obrazovanjem, zainteresirala se za to područje, i to je evo potrajalo do danas. Nakon pet godina rada u Zadru vratila sam se u Zagreb na asistentsko mjesto na Katedri za školsku psihologiju kod doc. dr. sc. Božice Bartolović. Tako sam se i u Zagrebu nastavila nastavno i znanstveno baviti obrazovanjem, odnosno školskom psihologijom.

Stanje u školskoj psihologiji danas

U kojem smjeru se razvija školska psihologija/psihologija obrazovanja u Hrvatskoj?

To je danas daleko bogatije područje i po broju ljudi i po broju tema koje se istražuju. U praksi djeluje velik broj psihologa u osnovnim i srednjim školama te valja istaknuti da je obrazovanje područje u kojem je zaposlen najveći broj psihologa u Hrvatskoj. No, sigurno ima još prostora za njihovo zapošljavanje, tim više što su se pokazali kao vrlo efikasni stručnjaci u školskoj praksi. Mislim da je u istraživanjima i dalje dominantna paradigma kognitivne psihologije te da je otvoren i dobro istraživan vrlo velik broj tema – od specifičnih područja poučavanja, motivacije učenika i učitelja, vršnjačkog nasilja u školama itd...

Koje su razlike (i sličnosti) u istraživačkim trendovima na različitim visokoškolskim ustanovama u Hrvatskoj?

Kad je riječ o institucijama na kojima se studira psihologija onda treba reći da postoji različita zastupljenost psihologije obrazovanja odnosno školske psihologije u njihovim programima. Većina studija psihologije ima dva obvezna kolegija na diplomskom studiju vezana uz obrazovanje, što mislim da govori o važnosti koja se na tim institucijama pridaje ovom području. Kad govorimo o istraživačkim trendovima u obrazovanju čini mi se da je za Odsjek za psihologiju

Filozofskog fakulteta u Zagrebu karakteristično da se zadnjih dvadesetak godina bavi motivacijom u obrazovanju te istraživanjima vezanim uz učenje i poučavanje matematike i prirodnih znanosti. Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Rijeci poznat je po istraživanjima u području čitanja, što je zasluga prof. Svjetlane Kolić Vehovec, a na Odjelu za psihologiju u Zadru jasan je trend bavljenja motivacijom i samoregulacijom učenja zaslugom prof. Izabele Sorić. To su nekako jasno profilirani i prepoznatljivi „brendovi“. Ostali studiji su nešto mlađi i teško je govoriti o istraživačkim trendovima ali je vidljiva njihova značajna istraživačka djelatnost u području. No, brojna istraživanja u području obrazovanja odvijaju se i na drugim institucijama, npr. na Institutu za društvena istraživanja, Institutu Ivo Pilar i na učiteljskim fakultetima u zemlji.

Jesu li se, prema Vašem mišljenju, dogodile promjene u školskoj psihologiji u istraživačkom smislu od Vašeg dolaska na Odsjek za psihologiju u Zagrebu do danas? Koje promjene su se dogodile?

Govorimo o dugom razdoblju i kad se osvrnem na njega, primjećujem velike promjene koje su se dogodile. Došla sam na katedru koja je imala jednu nastavnicu, danas ih imamo četiri – osim mene tu su kolegice Nina Pavlin Bernardić, Aleksandra Huić i Vanja Putarek. Mislim da smo odličan tim, a istraživački interesi su nam komplementarni. Važno je da svaka od nas ima svoje područje istraživačkih interesa, a da to istodobno čini koherentnu cjelinu. U razdoblju o kojem govorimo došlo je do jasnoga istraživačkog profiliranja u smjeru primijenjene psihologije kad je riječ o znanstvenim i o stručnim radovima. Naime, mislim da netko tko se na fakultetu bavi područjem primijenjene psihologije, treba biti i znanstveno i stručno produktivan, a istraživanja moraju, osim znanstvenog doprinosa, upućivati i na moguća rješenja problema u praksi. Mi smo danas kao tim u stanju ponuditi razne istraživačke i edukativne sadržaje i našim studentima i stručnoj javnosti.

Određenu sliku o znanstvenim istraživanjima u području školske psihologije može nam dati popis obranjenih disertacija u Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Ukupno je do kraja 2018. godine bilo 27 obranjenih doktorskih disertacija (popis disertacija nalazi se u nastavku ovog teksta). Prvu disertaciju, koja se može svrstati u područje školske psihologije ili psihologije obrazovanja, obranio je 1955. godine R. Đorđevski koji je vodio studij psihologije u Skopju. Ta disertacija kao i one od B. Sorokina (1960.), I. Car-Gavrilović (1962.) te B. Bartolović (1982.) bile su usmjerene na metodološka pitanja ocjenjivanja i procjenjivanja školskog znanja, što je bilo u tradiciji istraživanja u zagrebačkom Odsjeku za psihologiju. Od otprilike osamdesetih, a najviše od devedesetih godina prošlog stoljeća teme disertacija sve više su usmjeravane na različite probleme koji su važni za školsku psihologiju, a u nekoliko njih (S. Ovčar, 1985.; V. Vlahović-Štetić, 1996.; N. Pavlič-Bernardić, 2010.; D. Rovani, 2011., N. Ćurković, 2012.; J. Šabić) istraživana su pitanja nastave i učenja matematike.

Kakav je danas utjecaj školske psihologije na hrvatsku obrazovnu politiku i praksu?

Sasvim kratko – nedovoljan. Naime, mislim da se školske psihologe, uključujući i nas po fakultetima i institutima, ne čuje dovoljno, a imamo što reći. Možda nismo dovoljno glasni, ali sigurna sam da su, primjerice, kolegice i kolege koji su se bavili kurikularnom reformom bili glasni, a ipak rezultati nisu bili odgovarajući. Kad je riječ o praksi, svi se sžete školskih psihologa u kriznim situacijama u kojima treba brzo i efikasno rješavati probleme ili sanirati posljedice. Tada se spominje kako je psihologa premalo po školama i kako bi ih svakako trebalo zapošljavati. Nakon krize situacija se smiri, sve utihne pa i priča o potrebama za psiholozima.

Prati li i na koji način školska psihologija promjene i potrebe hrvatskog društva?

Psiholozi, koji se bave istraživanjima u području obrazovanja, prate promjene i potrebe obrazovnog sustava. To se vidi po istraživačkim trendovima u kojima se ističu radovi o motivaciji i samoregulaciji – a to je veliki problem današnjih učenika, zatim radovi vezani uz kognitivne i metakognitivne strategije. Uočljiva su i istraživanja vezana uz vršnjačko nasilje, primjerice ispitivanja zaštitnih i rizičnih čimbenika za takve oblike ponašanja. Školski psiholozi u praksi osjećaju potrebe učenika pa provode edukacije o samoregulaciji i strategijama, a razvijaju i preventivne programe protiv vršnjačkog nasilja.

Budućnost školske psihologije

Što mislite, u kojem smjeru će se razvijati školska psihologija u Hrvatskoj?

Vjerujem da će se osnovne i srednje škole bolje ekipirati psiholozima i da će se korist od toga odmah vidjeti. Psiholozi mogu jako puno pridonijeti i poučavanju i dobrobiti učenika i učitelja. Ja inače mislim da je posao školskog psihologa najbolji od svih poslova psihologa – radite sa mladom populacijom i imate slobodu organizirati svoj posao tako da efikasno potičete njihov razvoj. Dakle, nadam se da će sve škole imati psihologe. Moram priznati da me, s druge strane, brine da ne dođe do hiperprodukcije psihologa u Hrvatskoj. Naime, iz mog rada u Odboru za Obrazovanje EFPA-e, znam da se to dogodilo u nekim zemljama i izravna posljedica je da je ugled profesije jako opao. No, da se vratim na psihologe u obrazovanju. Mislim da će se profilirati istraživačke skupine koje će sve intenzivnije istraživati procese u obrazovnom sustavu i jasno upozoravati u kojem smjeru treba ići.

U kojim pitanjima bi školska psihologija mogla dati najveći doprinos hrvatskim obrazovnim potrebama i društvu u budućnosti?

U ovom trenutku ne znamo što će biti s kurikularnom reformom. Psiholozi su već pokazali da bi tu mogli dati velik doprinos. Vjerujem da će buduća istraživanja

vezana uz učenje i poučavanje, uz motivaciju i slične teme, omogućiti još bolji doprinos svakodnevnoj praksi u školama. Osim reforme sustava i istraživačkih aktivnosti, svakodnevni rad školskih psihologa doprinosi kognitivnom, emocionalnom i socijalnom razvoju djece i mladih. Dobrobit učenika treba školskim psiholozima uvijek biti na prvom mjestu i većina se kolegica i kolega u praksi svakodnevno vodi tom idejom. Mislim da je to trajan doprinos i odgovor na potrebe učenika, a time i društva.

*Razgovor vodila Vanja Putarek, asistentica na Katedri za školsku psihologiju
Filozofskog fakulteta u Zagrebu.*

DODATAK

*Popis disertacija u području školske psihologije obranjenih do kraja 2018. godine
u Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.*

*Sastavila asistentica Vanja Putarek uz pomoć
kolegica Marijane Glavica i Biserke Pešec.*

- Dorđevski, Risto (1955). *Prognostička valjanost ocjena u učiteljskoj školi za uspjeh u zvanju učitelja.*
- Lazić, Branka (1959). Školski uspjeh učenika u odnosu na položaj u strukturi razrednog kolektiva.
- Sorokin, Borislav (1960). *Komparativna valjanost testova znanja.*
- Car-Gavrilović, Ivana (1962). *Prognostička valjanost testova znanja, testova inteligencije i ocjena u osnovnoj školi za uspjeh u gimnaziji.*
- Bartolović, Božica (1982). *Ispitivanje metrijskih karakteristika skale školskih ocjena u funkciji različitih načina ocjenjivanja.*
- Ovčar, Stjepan (1985). *Razvijanje mišljenja u nastavi matematike.*
- Ferbežer, Ivan (1992). *Veljavnost in zanesljivost ocen učiteljev pri odkrivanju in spremljanju nadarjenih učencev.*
- Vlahović-Štetić, Vesna (1996). *Problemski matematički zadaci i uspješnost njihova rješavanja u početku školovanja.*
- Sorić, Izabela (1998). *Usporedba osnovnih postavki Weinerove i Lazarusove teorije emocija u školskoj situaciji ispitivanja znanja.*
- Klarin, Mira (2000). *Odnosi in obitelji i s vršnjacima kao prediktori različitih aspekata prilagodbe u školi.*
- Pavin Ivanec, Tea (2008). *Odrednice pristupa učenju i poučavanju u srednjoškolskom kontekstu.*
- Rončević Zubković, Barbara (2008). *Uloga radnog pamćenja i strategijskog procesiranja u razumijevanju pri čitanju kod djece.*
- Burić, Irena (2010). *Provjera Pekrunove teorije kontrole i vrijednosti.*
- Jugović, Ivana (2010). *Važnost rodnih uloga i stereotipa u objašnjenju obrazovnog postignuća i odabira studija.*

- Pavlin-Bernardić, Nina (2010). *Strategije rješavanja matematičkih zadataka.*
- Rački, Željko (2010). *Longitudinalno istraživanje razvoja kreativnosti osnovnoškolske djece.*
- Ristić Dedić, Zrinka (2010). *Ispitivanje motivacijskih i metakognitivnih čimbenika procesa istraživačkog učenja u računalno podržanom okruženju.*
- Pahljina-Reinić, Rosanda (2011). *Osobni i kontekstualni ciljevi postignuća u samoreguliranom učenju.*
- Rovan, Daria (2011). *Odrednice odabira ciljeva pri učenju matematike u visokom obrazovanju.*
- Ćurković, Natalija (2012). *Provjera postavki modificirane Bloomove taksonomije u području matematike.*
- Mujagić, Amela (2012). *Konzistentnost i situacijska uvjetovanost kognitivnih i motivacijskih komponentata učenja.*
- Nikčević-Milković, Anela (2012). *Samoregulacija učenja u području pisanja.*
- Šimić Šašić, Slavica (2012). *Kvaliteta interakcije nastavnika i učenika na različitim razinama obrazovanja.*
- Dević, Ivan (2015). *Odrednice školskoga postignuća učenika.*
- Vrdoljak, Gabrijela (2015). *Ciljne orijentacije za učenje, ličnost i obrazovni ishodi u nastavi fizike.*
- Marinović, Luka (2016). *Provjera Biggsova modela učenja 3P.*
- Šabić, Josip (2018). *Konfirmatorni pristup istraživanju rodnih razlika u uspješnosti rješavanja matematičkih zadataka.*

RAZGOVOR SA ŠKOLSKOM PSIHOLIGINJOM JASMINKOM ZAGORAC

DOI 10.17234/9789531757782.14

Jasminka Zagorac većinu je svojega radnog vijeka provela kao stručna suradnica psihologinja te nastavnik u Školi za cestovni promet u Zagrebu. Prije škole radila je kao odgajatelj u učeničkom domu u sklopu Školskog centra za cestovni saobraćaj, a od 1986. zaposlena je u punom radnom vremenu u stručnoj službi spomenute škole kao njezin prvi psiholog stručni suradnik. S toga radnog mjesta otišla je u mirovinu 2015. godine. Jasminka je prva stručna suradnica psihologinja promovirana u zvanje savjetnika. Nesebično prenoseći svoje znanje i iskustvo te podržavajući kolege na njihovom profesionalnom putu, Jasminka je bila savjetnica u pravom smislu te riječi. Autorica je i koautorica članaka i priručnika iz područja prevencije i psihologije obrazovanja. Pokretanjem i osmišljavanjem brojnih aktivnosti te razvijanjem i obogaćivanjem različitih područja rada školskog psihologa, znatno je pridonijela važnosti i prepoznatljivosti radnog mjesta psihologa u životu škole te u obrazovnom sustavu. Dobitnica je Društvenog priznanja Hrvatskog psihološkog društva za osobit doprinos razvitku primijenjene psihologije u Hrvatskoj “Marulić: Fiat Psychologia” za 2014. godinu.

Kojim ste se poslovima, na početku karijere ali i kasnije, najviše bavili kao psiholog u školi?

Kao stručna suradnica psihologinja najviše sam se bavila područjem profesionalnog preusmjeravanja, preventivnim programima i savjetodavnim radom s učenicima i roditeljima te sam radila s nastavnicima, osobito s nastavnicima pripravnicima. Prvih godina obavljala sam i poslove vezane za upis u prvi razred te formirala razredne odjele.

Područje profesionalnog preusmjeravanja obuhvaćalo je učenike koji su tijekom školovanja morali biti premješteni u neki drugi program u istoj ili drugoj školi. To nije uvijek bilo jednostavno zbog lošijega školskog uspjeha učenika, zdravstvenih poteškoća i sl. Naime, kod upisa u prvi razred učenici nisu prolazili liječnički pregled pa je postojanje kontraindikacija za prometno zanimanje, pogotovo za zanimanje vozač motornog vozila, otkrivano tijekom školovanja. Zbog toga sam radila na uvođenju liječničkih pregleda pri upisu u prvi razred kako bi se na vrijeme utvrdile eventualne kontraindikacije za navedena zanimanja. Danas je nepostojanje kontraindikacija uvjet za upis u zanimanje vozač.

U savjetodavnom radu prevladavali su razgovori s učenicima koji su imali teškoća u učenju, problem izostajanja iz škole, teškoće prilagodbe na novu školsku sredinu, emocionalne teškoće te obiteljske probleme. Česta tema u radu s učenicima bilo je nenasilno rješavanje sukoba, kao i radionice i predavanja namijenjena usvajanju tehnika učenja.

Iskustvo rada s grupama učenika u učeničkom domu potaklo me da i u školi uvedem grupni rad s učenicima u svim segmentima savjetodavnog rada. Ovakav oblik rada omogućuje da se na pozitivan način iskoristi utjecaj i podrška vršnjaka u rješavanju problema, čime se postiže vidljivi napredak kod pojedinaca. Za postizanje jasne strukture savjetodavnog razgovora te kvalitetnih ishoda vrlo mi se korisnom pokazala realitetna terapija (teorija izbora), za koju sam završila edukaciju.

Preventivne aktivnosti i programi bili su usmjereni na razvijanje i poticanje zdravih životnih navika, važnih za sigurnost u prometu i podizanje kvalitete života općenito. U sklopu tih aktivnosti osmislila sam i izdala brošuru za učenike *Čuvajmo zdravlje, alkohol stop.*

Cijeli svoj radni vijek predavala sam i predmete iz područja prometne psihologije u redovnoj školi i obrazovanju odraslih te sam sudjelovala u kreiranju programa za te predmete a izdala sam u koautorstvu i udžbenik *Prometna psihologija i kultura.*

Osim direktnog rada sa sudionicima u obrazovnom procesu, s kolegicama iz drugih škola provela sam brojna istraživanja vezana uz preventivne aktivnosti koje smo provodili u školama, školski uspjeh, izostanke, slobodno vrijeme, a rezultate smo prezentirali na konferencijama psihologa i na drugim stručnim skupovima.

U cijelom svom radnom vijeku sudjelovala sam kao predavač i voditelj radionica na županijskim, državnim i međunarodnim stručnim skupovima psihologa, pedagoga, ravnatelja, nastavnika i nastavnika pripravnika. To su bila lijepa druženja i iskustva.

Uključivala sam se i u međunarodne projekte poput onog na temu savjetodavnog rada te socijalne isključenosti u srednjim strukovnim školama. Osobito vrijedno i drago iskustvo bilo mi je sudjelovanje u projektu Građanskog odgoja, za koji sam bila državni koordinator, jer je taj projekt usmjeren na razvijanje različitih socijalnih vještina učenika te na senzibilizaciju učenika za rješavanje problema u lokalnoj zajednici i promicanje ljudskih prava. Nezaboravan doživljaj bio je predstaviti u Američkom kongresu važnost *Projekta građanin* i značaj suradnje učenika različitih kultura.

Kada ste počeli raditi u školi, bilo je tek nekoliko psihologa stručnih suradnika u srednjim školama u Zagrebu. Danas skoro svaka srednja škola ima psihologa. Kada je došlo do promjene, tj. do porasta broja zaposlenih psihologa po školama?

Prema tadašnjem pedagoškom standardu, predviđeno je da jedan psiholog radi s vrlo velikim brojem učenika. Osim toga, zakon je propisao da škola može

imati psihologa ili pedagoga, pa su mnoge škole imale samo pedagoga, no ne i stručnog suradnika psihologa.

Psiholozi su se počeli više zapošljavati u školama tijekom i nakon Domovinskog rata. U Zagreb je došlo puno ljudi prognanih iz svojih prebivališta i njihova su djeca nastavila školovanje ovdje. Višestruke traume, gubitak članova obitelji, imovine, škole i prijatelja, stres uzrokovan ratom samo su neki od problema s kojima se društvo tada prvi put suočilo. Postala je sve veća potreba za psiholozima u svim segmentima društva, pa tako i u odgojno-obrazovnim djelatnostima.

Koje su još promjene u radu školskih psihologa, po Vašem mišljenju, nastupile u ratno i poratno vrijeme?

S početkom rata, po odluci resornog ministarstva, a u suradnji sa savjetnicima iz Zavoda za školstvo, osnovana su županijska stručna vijeća, na kojima su se izmjenjivala iskustva i obrađivale teme vezane uz rad stručnog suradnika. U početku su ova vijeća bila zajednička za pedagoge i psihologe, a s vremenom je ipak došlo do njihovog razdvajanja. Kako se povećavao broj psihologa zaposlenih na mjestu stručnog suradnika, stručna vijeća podijelila su se na strukovne škole i gimnazije jer je uočeno kako svakodnevni poslovi i zahtjevi koje pred psihologa postavljaju ove dvije vrste škola nisu jednaki. Danas su ta vijeća puno učinkovitija nego na svojim počecima.

Obveza polaganja stručnih ispita uvedena je nakon rata (1996. godine); upravo su u mojoj školi taj ispit polagali stručni suradnici iz svih srednjih škola u Hrvatskoj. Bila sam član povjerenstva na tim ispitima, ali i mentor psiholozima stručnim suradnicima do stručnog ispita. Tada sam počela intenzivnije surađivati s Odsjekom za psihologiju postavši mentor studentima u području metodike nastave psihologije, a bila sam i dugogodišnji vanjski suradnik nadležnih agencija za obrazovanje.

Iako su se sve više otvarala radna mjesta za psihologe u školama, nisu svi imali sreću da se mogu baviti isključivo poslovima stručnog suradnika psihologa jer stručne službe nisu bile ekipirane pa su mladim psiholozima, često i na početku njihovog rada, dodijeljeni poslovi administrativnog karaktera poput pisanja dopisa, zapisnika, organizacije nastave i rasporeda i sl. Vjerujem da je danas drugačije.

S kojim ste se poteškoćama susretali na početku svog rada, a koje su otežavale tada posao školskog psihologa?

To su prvenstveno nedostatna promocija struke i neprepoznavanje poslova i važnosti psihologa u školama, zatim nedovoljno organizirana razmjena iskustava, što smo rješavali međusobnim druženjem i neformalnom razmjenom iskustava.

U početku moga rada u školi bilo je malo psihologa u srednjim školama. Nismo imali službene mentore pa smo se snalazili međusobno izmjenjujući iskustva.

Programe smo stvarali i strukturirali poslove školskog psihologa nalazeći se u slobodno vrijeme. Budući da u školama nije bilo računala sa statističkim programima, u provođenju istraživanja snalazili smo se na razne načine kako bismo obradili podatke. Osim toga, problem je bila i dostupnost mjernih instrumenata i upitnika; mnoge smo upitnike sami izrađivali za potrebe tih istraživanja. Zahvaljujući svemu tome, to su ipak bila lijepa i kreativna vremena. Tada nije bila dostupna stručna literatura iz psihologije obrazovanja na hrvatskom jeziku, pa smo sami prevodili literaturu koja nam se činila korisnom za naš posao. Nedostajalo je i sustavnih edukacija namijenjenih psiholozima koji rade u školama. Sve to je kasnije postalo dostupnije, kako literatura tako i brojne edukacije, a mladi, tek zaposleni psiholozi, imaju mentore koji ih vode kroz pripravnički staž, do stručnog ispita.

Koje su osobe koje ste susreli na svom radnom putu posebno utjecale na Vaš profesionalni razvoj?

Kroz svoj radni vijek radila sam i surađivala s mnogim ljudima od kojih sam puno naučila i koji su mi pomogli u mom profesionalnom rastu i razvoju. Posebice bih istaknula suradnju s mojim dragim kolegicama s Odsjeka za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Vlastom Vizek Vidović (koja, nažalost, više nije s nama) i Vesnom Vlahović-Štetić. S njima sam radila od početka uvođenja stručnih ispita i kao vanjski suradnik fakulteta na kolegiju Metodika nastave psihologije. Meni važna osoba bila je i naša savjetnica, psihologinja Teodora Dubrović, koja također, nažalost, više nije s nama. Radile smo zajedno na različitim projektima, na provođenju stručnih ispita, planiranju i provođenju različitih edukacija. Kroz intenzivnu stručnu suradnju razvile smo i bliski prijateljski odnos. Nažalost, neke zajedničke započete projekte nismo uspjele dovršiti.

Koja faza, godine posla su Vam bili najveći izazov?

Svaka faza, svaki radni zadatak bili su mi izazov. No, možda jedan od najvećih izazova bili su mi sami počeci. Kada sam se zaposlila u školi, stalno sam morala u školi dokazivati što radi psiholog, koja je svrha toga novog radnog mjesta. No, kolege su i sami prepoznali važnost toga. Sjećam se kada su govorili da „u sobu psihologa učenici i roditelji ulaze u suzama, a iz nje izlaze sa smiješkom“. Ravnatelj je tada komentirao: „Dobro da nije obrnuto!“

Kako danas gledate na godine provedene na poslovima školskog psihologa?

Cijeli svoj radni vijek kao školski psiholog radila sam s adolescentima. Kroz moju sobu prošle su mnoge priče o različitim životnim situacijama, svakodnevnim brigama i strahovima, traženju sebe i o svemu što muči mlade ljude, ali i one o

lijepim stvarima koje su se događale mojim učenicima. Bila sam tamo za njih. I danas imam osjećaj zadovoljstva kad pomislim da sam i ja svojim radom pomogla tim mladim ljudima na njihovu putu odrastanja.

Voljela sam svoj posao i da moram ponovno birati zanimanje, psihologija bi opet bila na vrhu ljestvice izbora.

Razgovor vodila Irena Ničota

RAZVOJ PSIHOLOGIJE U HRVATSKOJ KAO PROFESIJE
USMJERENE NA DOBROBIT POJEDINCA

Nada Anić

RAZVOJ KLINIČKE PSIHOLOGIJE U HRVATSKOJ

DOI 10.17234/9789531757782.15

Danas je klinička psihologija, obično podijeljena u više od jednog kolegija, sastavni dio programa studija psihologije na četiri sveučilišta u Hrvatskoj: u Zagrebu, Rijeci, Zadru i Osijeku. Nastavni programi nisu identični po broju kolegija, ali imaju jednaki program utoliko što je ključni dio kolegij o kliničkoj procjeni (stariji naziv psihodijagnostika) te vježbe iz kliničke psihologije. Uz te kolegije svaki od spomenutih studija ima i niz izbornih kolegija.

Studenti osim predavanja na fakultetima imaju i nekoliko mogućnosti za pripremu za praktični rad, a na vježbama upoznaju dijagnostička sredstva i način njihove primjene. Osim toga u zdravstvenim ustanovama koje su nastavne baze imaju prilike upoznati način rada s pacijentima ili uvježbavati provođenje kliničkog intervjua, bitnog i najvjerodostojnijeg dijagnostičkog sredstva. Studentsku praksu iz kliničke psihologije, obično u trajanju od mjesec dana, provode uz mentora u odabranoj zdravstvenoj ustanovi ili nekoj instituciji socijalne skrbi ili rehabilitacije.

Budući da je cilj studija kliničke psihologije studentima osigurati znanja i vještine potrebne da se snađu u praktičnim zadacima u kliničkog praksi, to podrazumjeva da u toku predavanja i vježbi prolaze sve faze kliničke procjene, uključujući intervju, primjenu testova, drugih dijagnostičkih sredstava i pisanje nalaza.

Od davnih početaka rada kliničara u praksi u Hrvatskoj sredinom prošlog (20.) stoljeća do danas prošao je dug put razvoja obrazovanja kakvog imamo danas. Taj je razvoj povremeno bio potican ili usporavan društvenim utjecajima. Neka zakonska odredba poticala bi zapošljavanje psihologa u praksi, a to je utjecalo na obrazovne institucije da mijenjaju sadržaj i načina obrazovanja (Bujas, 1963.; Berger, 1963.; Turdui Šimunec, 1970.). Društvene okolnosti nisu uvijek išle u prilog razvoju i statusu kliničke psihologije.

Ratne okolnosti u Hrvatskoj imale su, također, značajan utjecaj na kliničku psihologiju: širenje područja rada, specifičnosti u sadržaju rada i broju potrebnih kliničkih psihologa. U tim prilikama klinička psihologija kao struka postala je sve prepoznatljivija.

Za studij psihologije postoji veliki interes na svim fakultetima, svakako veći od odobrenih kvota. Također je vrlo veliki interes diplomiranih psihologa za edukacijama iz psihoterapije. Djelomice je taj interes potaknut mogućnošću samozapošljavanja, odnosno bavljenje psihologijom u privatnoj praksi.

Klinička psihologija našla je kod nas primjenu u praksi znatno prije nego što je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu uvedena kao predmet u studiju psihologije. U tekstu „Dvadeset godina kliničke psihologije u SR Hrvatskoj“ Jelene Turdiu–Šimunec iz 1970. godine, navodi se podatak da je rješenjem Ministarstva narodnog zdravlja Narodne Republike Hrvatske od 15. ožujka 1949. godine, u Općoj bolnici dr. Mladen Stojanović u Zagrebu imenovan psiholog u zvanje profesora prosvjetno naučne struke. Kasnije, 15. ožujka 1958. godine to je zvanje prevedeno u zvanje zdravstvenog suradnika prve vrste (Turdiu–Šimunec, 1970.).

Dakle, u to se vrijeme psiholozi zapošljavaju u praksi a nadležno ministarstvo određuje njihov status. Međutim, u pripremi psihologa za rad u praksi postojale su teškoće: „Odsjeci za psihologiju mogu svojim studentima u toku četiri godnie studija dati samo opću stručnu psihološku naobrazbu i uputiti ih u osnovne metodološke postupke ispitivanja i istraživanja. Naprotiv, u pogledu različitih i brojnih konkretnih područja psihološke primjene mogu studente samo **informirati** ali ne i **formirati**, da bi oni mogli po diplomiranju uspješno praktički raditi.“ (Bujas, 1963.).

Na području grada Zagreba već nešto ranije, nakon 1945. godine, prvi psiholozi zaposleni su u Bolnici dr. Mladen Stojanović, danas bolnica Sestara Milosrdnica. Nakon toga nekoliko ih se zaspošljava u Kliničkom bolničkom centru Zagreb (Klinika za pedijatriju) te u psihijatrijskoj bolnici Vrapče. Ubrzo je slijedio sve značajniji porast broja psihologa koji su radili na neuropsihijatrijskim odjelima, u općim bolnicama, domovima zdravlja te u raznim savjetovalištim i rehabilitacijskim ustanovama, pa zatim i u psihijatrijskim bolnicama u Popovači i na Ugljanu.

Među psiholozima u toj ranoj fazi razvoja kliničke psihologije nalazimo podatak da je u Psihijatrijskoj bolnici Vrapče prvi psiholog, Nebojša Mijuca (o kojemu, nažalost, malo znamo, jer nije diplomirao u Zagrebu), zaposlen već 1955. godine na I. muškom odjelu na poslovima psihodijagnostike i, također, u Centru za forenzičku psihijatriju. U dispanzerskoj službi namijenjenoj djeci i adolescentima na poslovima psihodijagnostike te znanstvenih i stručnih istraživanja, zaposlena je Marija Klarić. Ona je dala znatan doprinos daljem razvoju i širenju kliničke psihologije svojom aktivnošću i iskustvom u komisijama za kategorizaciju.

U povijesti kliničke psihologije kod nas treba svakako spomenuti Ivana Buranija koji je diplomirao psihologiju na zagrebačkom Odsjeku i bio vrstan klinički psiholog koji je svojim mentorstvom pomogao brojnim mlađim kolegama. U bolnici Vrapče radio je od 1971. do odlaska u mirovinu 2001. godine. U istraživačkom području bavio se raznim aspektima apstraktnog mišljenja. Fokus

njegovih istraživanja bio je usmjeren na razlike u mišljenju shizofrenih pacijenata i normalne populacije. Bavio se također i ispitivanjem sadržajnih aspekata govora različitih psihopatoloških skupina. Objavio je niz stručnih i znanstvenih radova, a uveo je i upotrebu dijagnostičkog poluprojektivnog testa – Kahnovog testa slaganja simbola. Bio je izuzetno cijenjen među kolegama psiholozima, a i među psihijatrima i liječnicima s kojima je surađivao.

Od navedenog razdoblja do danas u Psihijatrijskoj bolnici Vrapče zaposlen je na raznim odjelima veći broj psihologa koji su osim svojih uobičajenih zadataka pomagali mlađim kolegama u toku njihovog vježbeničkog staža.

Sličan proces širenja područja rada kliničkih psihologa i povećavanja njihovog broja može se pratiti i u drugim psihijatrijskim bolnicama i odjelima.

Razdoblje od 1964.–1979. godine obilježeno je nizom značajnih događaja za daljnji razvoj kliničke psihologije u Hrvatskoj.

Školske godine 1960./61. na studij psihologije upisan je veliki broj studenata koji su mogli uz ostvarene uvjete studirati jednopredmetnu psihologiju i opredijeliti se za školsku ili industrijsku psihologiju. To je bio snažan uzlet u područje primijenjene psihologije jer ta usmjerenja nisu bila strogo ograničena i psiholozi su se mogli zapošljavati u svim područjima u kojima su bili prihvaćeni. Tako su neki po završetku studija zaposleni i u zdravstvenim ustanovama, socijalnim ustanovama, savjetovalištim. Kao ozbiljan problem u njihovoj pripremljenosti za klinički pristup na prvom mjestu bio je nedostatak stručne literature na našem jeziku, velike teškoće u nabavi testova i drugih mjernih instrumenata i nepostojanje organizirane stručne pomoći, mentorstva. Svaki novi psiholog u kliničkoj praksi bio je prepušten vlastitoj snalažljivosti. U povoljnijoj situaciji bili su psiholozi u Zagrebu i u ustanovama gdje je već bio zaposlen psiholog.

Iz generacije studenata koji su diplomirali 1965. i 1966. godine nekoliko ih se zaposlilo u bolnicama izvan Zagreba.

U Društvo psihologa Hrvatske osnovana je 1964., između ostalih i Sekcija za kliničku psihologiju. Nakon početnih teškoća sekcija je 1969. godine obnovila rad koji je uvelike poticala Katarina-Zlata Defilipis. Na sastancima sekcije redovito se raspravljalo o stručnim, povremeno edukativnim problemima kliničkih psihologa, a dugogodišnja obavezna tema bila je rasprava o statusnim problemima kliničkih psihologa. Važan doprinos sekcije bio je u redovitom okupljanju kliničkih psihologa raspršenih u različitim institucijama i njihovo bolje povezivanje te međusobna podrška. Najveći broj članova sekcije u to vrijeme radi na području Grada Zagreba, a svega desetak u ostalim gradovima Hrvatske. U nekoliko sljedećih godina klinički psiholozi sve više šire područje svoje djelatnosti. Npr. intenzivno raste interes za kliničku neuropsihologiju pa je 1973. godine osnovana jedinica za neuropsihologiju pri neurološkoj klinici Medicinskog fakulteta u Zagrebu koja je nazvana Neuropsihologijski laboratorij. Za osnivanje te službe

zaslužna je Jelena Turdiu-Šimunec, koja je kasnije, 1990. godine, izdala knjigu “Klinička neuropsihologija”.

Na odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu školske godine 1971./72. osniva se postdiplomski studij, na koji se prijavila i skupina kliničkih psihologa iz zagrebačkih i drugih psihijatrijskih ustanova.

Sljedećih nekoliko godina obilježeno je sve izrazitijom organiziranošću kliničkih psihologa, tako je u Zagrebu 1975. godine održan “Prvi sastanak kliničkih psihologa Jugoslavije”. Godine 1986. također je održan u Zagrebu i “Treći sastanak kliničkih psihologa Jugoslavije”.

Svrha tih sastanaka bila je povezivanje kliničara i traženje rješenja za statusne i stručne probleme. Značajan porast broja kliničara u Hrvatskoj vidi se i u velikom broju članova (190) sekcije za kliničku psihologiju.

Tome u prilog govori i zastupljenost kliničara u svim područjima Hrvatske u zdravstvenim institucijama, u centrima za socijalni rad i raznim savjetovalištim.

Rade također u obrazovnim institucijama: na fakultetima, visokim medicinskim školama i raznim obrazovnim centrima. Objavljen je i prvi tiskani materijal kliničkih psihologa u Hrvatskoj: “Odabrana predavanja iz kliničke psihologije članova Sekcije za kliničku psihologiju društva psihologa Hrvatske” Katarine-Zlate Defilipis. Zavod za zaštitu zdravlja Grada Zagreba u svom sastavu ima Stručni odbor kliničkih psihologa koji je izradio popis svih usluga kliničkih psihologa i vremenskih i kadrovskih normi tih usluga.

Klinički psiholozi sudjeluju u raznim interdisciplinarnim aktivnostima i postdiplomskom usavršavanju stručnjaka na Medicinskom fakultetu.

Za potrebe studenata psihologije uvedena je studentska i specijalistička praksa kod mentora zaposlenih u spomenutim psihijatrijskim bolnicama i institucijama.

Razvoj kliničke psihologije u Hrvatskoj bio je i pod utjecajem događanja u drugim sredinama, osobito u zemljama zapadne Evrope i Amerike. Sedamdesetih godina nastali su novi psihoterapijski pravci uz dotad dominirajući psihodinamski pristup i vrlo brzo izazvali interes i naših psihologa.

Uz pomoć predavača iz drugih sredina započela je edukacija zainteresiranih psihologa iz područja psihoterapije. Psiholozi su sami organizirali edukaciju, a značajnu podršku i pomoć u tome pružilo im je Društvo psihologa Hrvatske. Ponuda Odsjeku za psihologiju da preuzme provođenje edukacije za područje psihoterapije, nije bila prihvaćena. Psiholozi zainteresirani za takvu edukaciju ponudili su da odaberu i osiguraju predavače iz drugih sredina, a Odsjeku za psihologiju predloženo je da osigura prostor i izdaje potvrde o izvršenim obavezama polaznika edukacije. Kako je ponuda odbijena samoorganizirani psiholozi obratili su se za pomoć Društvu psihologa Hrvatske. Tako je stručno udruženje psihologa preuzelo dio funkcije koja se očekivala od fakulteta, ustanove nadležne za edukaciju. DPH je omogućilo plaćanje predavača na svoj račun, te izdavalo potvrde

o edukaciji koje je potpisivao aktualni predsjednik ili predsjednica DPH. Na taj način potaknut je snažan razvoj novog područja rada za kliničare koji su do tada uglavnom imali kao glavne zadatke psihodijagnostiku i stručni i istraživački rad.

U toj fazi najviše interesa bilo je za edukaciju iz Gestalt psihoterapije, Transakcijske analize i bihevioralne terapije.

Uz sva navedena ograničenja i teškoće, broj psihologa u kliničkim uvjetima u kratkom je vremenu naglo porastao potaknut potrebama prakse a s druge strane bio je omogućen ondašnjim pravnim propisima (što se može naći u Narodnim novinama).

U glasilu Društva psihologa SR Hrvatske „Informacije“ br. 29 od 31. prosinca 1970. Objavljen je tekst „Dvadeset godina kliničke psihologije u SR Hrvatskoj“. Jelene Turdiu-Šimunec.

Značajniji napredak u razvoju kliničke psihologije događao se sedamdesetih godina pod utjecajem više čimbenika. U prvom redu potrebe prakse doprinijele su zapošljavanju sve većeg broja psihologa u bolnicama na psihijatrijskim odjelima, izvanbolničkim ustanovama poput Domova zdravlja, i savjetovalištima. Primjerice, na Rebru je kasnih sedamdesetih bilo ukupno 15 psihologa (5 na psihijatriji, 2 na neurologiji, 2 na neurokirurgiji, 2 na pedijatriji, 4 u Centru za mentalno zdravlje (sada: Klinika za psihološku medicinu).

Osim povećanja broja kliničkih psihologa, sve je uočljivija njihova aktivnost što pokazuju redoviti mjesečni sastanci kliničke sekcije Društva psihologa Hrvatske, te aktivnosti na stručnim skupovima psihijatara i psihologa kao i objavljeni radovi u publikacijama iz područja medicine i psihologije. Taj je napredak bio potaknut i utjecajima koji su dolazili iz drugih zemalja i sredina.

U razdoblju između 1960. i 1970. u svijetu je nastalo nekoliko novih psihoterapijskih pravaca koji su se relativno brzo proširili u zemljama zapadne Europe i Amerike. Neki od tih pravaca (gestalt terapija, transakcijska analiza, bihevior terapija, nešto kasnije kognitivna terapija) privukle su interes i kod nas. U novije vrijeme, psihoterapijski pravci zastupljeni su u nastavnom Programu u dodiplomskoj i postdiplomskom studiju kliničke psihologije. To je ponovo primjer kako potrebe prakse utjecale na nastavne planove i programe.

Prijelomni događaj za dalji razvoj kliničke psihologije dogodio se školske godine 1972./73.

Tada je osnovana Katedra za kliničku psihologiju na Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zgrebu.

Možda se najbolje može oslikati rani razvitak kliničke psihologije u Hrvatskoj osobnim primjerima iskustava nekoliko psihologinja i psihologa.

Nada Anić

Klinička psihologija i ja

Prilikom odabira studija dvoumila sam se između povijesti umjetnosti i psihologije. U mračnom hodniku zgrade na Marulićevom trgu pozvonila sam na vratima s mnogo obavijesti za studente psihologije. Otvorila je mlada osoba u bijeloj kuti, asistentica Božica Bartolović, koja nije bila nimalo susretljiva, naprotiv. A ja sam onda, gotovo bih rekla njoj usprkos, upisala psihologiju.

Diplomirala sam u lipnju 1965. godine i o tome obavijestila službenika na općini Bjelovar koja me stipendirala. S velikim veseljem sam planirala svoj posao u jednoj bjelovarskoj školi u kojoj sam prikupljala podatke za svoj diplomski rad i sprijateljila se s nastavnicima. Općinski službenik me poslao da se javim u Medicinski centar Bjelovar, jer je dogovoreno da prvi od 3 stipendista koji završi studij mora biti određen za rad u Službi za živčane i duševne bolesti (češći naziv je bio neuropsihijatrija). Opet je netko drugi odlučio za mene. Od stanja šoka i nesreće oporavljala sam se do odlaska na posao. Tako sam počela raditi kao klinički psiholog 26. srpnja 1965. godine. Četiri godine rada u bjelovarskoj bolnici bile su jedno od dva razdoblja najintenzivnijeg učenja u cijelom mom profesionalnom razvoju.

Na moju poslijediplomsku izobrazbu utjecao je događaj pomalo krležijanskog ugođaja. Dobila sam nalog da procijenim uračunljivost jednog ubojice. Predsjednik općinskog suda u Bjelovaru pismeno me obavijestio da s datumom u dopisu postajem sudski vještak. Opet šok!

Telefonom sam mu se obratila, ljubazno zahvalila i odbila biti vještak uz obrazloženje da ja ništa o tome nisam učila. S druge strane jedan ljutiti bas me prekinuo: „slušajte vi mala, sud vas imenuje jer nema drugog psihologa u krugu od 100 kilometara“. Naš šef je uspješno smirio moju uznemirenost i strah. S popratnim pismom poslao me na kliničku praksu u Psihijatrijsku bolnicu Vrapče. Psiholog, Nebojša Mijuca, u Centru za forenzičku psihijatriju nije me primio na praksu. S novim službenim dopisom poslana sam na Neurološku kliniku KBC na Rebru Jeleni Šimunec Turdiu. Ona je uvjetovala moj boravak na praksi u trajanju najmanje 6 mjeseci. U Pravilniku MC Bjelovar nije bilo takve mogućnosti ali je postojala mogućnost za studijsko putovanje u trajanju od dva mjeseca. I tako sam provela dva mjeseca u odabranim zdravstvenim institucijama u Zagrebu i Ljubljani. Bilo je vrlo korisno, motivirajuće i unijelo je novi optimizam za moj rad u kliničkoj praksi. Posebno su mi bili dojmljivi i uvjerljivi boravak i praksa kod Ivana Buranjija koji je tada radio na neuropsihijatrijskom odjelu bolnice Dr. Mladen Stojanović (sada Sestara milosrdnica). Okupljalo nas se nekoliko u Ivanovoj sobi i učilo u vrlo vedroj atmosferi. Po prvi put sam osjetila pravi interes za to područje, naučila primijeniti neke testove koje nikad nisam vidjela, divila se načinu na koji je Janoš, kako smo ga zvali, komunicirao s psihotičnim bolesnicima i kako je povezivao istraživački interes s kliničkom praksom. (Hvala Janoš, najvrednije je bilo što sam promijenila stav prema psihotičnim bolesnicima).

Testovi su se u to vrijeme nabavljali uglavnom u Sloveniji u Zavodu za

produktivnost dela. Meni su bolnički stolari izradili prve Kosove kocke. Upute i priručnike smo prepisivali iz posuđenih primjeraka. Mogla sam zadovoljiti svoj interes za djecu i njihove probleme u učenju i adaptaciji na školske režime. Sretno razdoblje trajalo je do jeseni 1969. godine. Tada sam prešla na novo radno mjesto u Centar za mentalno zdravlje, psihoterapijsku ustanovu s izrazito psihoanalitičkim usmjerenjem. Od nekih autoriteta dočekana sam gotovo neprijateljski jer su Odsjek za psihologiju u Zagrebu kritizirali zbog znanstveno-istraživačke usmjerenosti. Po njima, Odsjek nije osposobljavao psihologe za rad s ljudima. Iritirana čestim zajedljivim primjedbama, nisam prihvatila ponudu da se uključim u njihovu edukaciju. Odlučila sam se požaliti prof. Bujasu i pitati ga za savjet o daljnjem smjeru u svom poslijediplomskom obrazovanju. Na moje veliko iznenađenje, bio je to vrlo ugodan razgovor a dobila sam i manji popis knjiga za dalje učenje. Neke od njih bile se teorijske osnove biheviornalne terapije!

Razdoblje od 1970. godine do sredine osamdesetih bilo je vrlo burno u razvoju kliničke psihologije, donijelo je promjene u klasifikaciji mentalnih poremećaja, zaokret u interesima od primarno dijagnostičkog i istraživačkog rada na psihoterapijsko područje.

Za mene je to drugo intenzivno razdoblje učenja. Pod utjecajem brojnih autora (Yates, 1970; Shapiro, 1966; Hersen i Barlow, 1976) smanjuje se moj interes za normativne testove, za statističke postupke namijenjene obradi podataka za skupine, posebno za homogene skupine (uvijek su mi bile sumnjive). Konačno nalazim ono što je poveznica s mojim učenjem u toku studija:

Biheviornalna terapija može se shvatiti kao primjena eksperimentalnih postupaka u kliničkoj praksi na otklanjanju nekog problema (Shapiro, 1966). Pojedinaac je sam sebi kontrola, istraživanja na $N = 1$ (Shapiro, 1966; Hersen i Barlow, 1976).

Te su me novootkrivene spoznaje fascinirale i potakle da i sama pokušam u radu s djecom provesti postupke za otklanjanje njihovih odstupajućih ponašanja (npr. elektivni mutizam kod 10 godišnjeg dječaka).

Grčevito sam slijedila protokol ABBA u izlaganju dječaka alternativnim stimulacijama govora u pedesetak ponovljenih situacija. Rezultati nisu pokazali unatoč rigoroznoj eksperimentalnoj proceduri zadovoljavajući rezultat: dječak je i dalje u svakodnevnim situacijama šutio, a u eksperimentalnoj je situaciji odgovarao samo jednom riječju ili brojem. Postignuti pomak samo je statistički značajan, ali je izostala klinička značajnost. Unatoč skromnim postignućima s entuzijazmom sam nastavila dalje primjenjivati nova znanja, posebno u radu s djecom sa separacijskim strahovima.

U istom razdoblju započelo je još jedno novo iskustvo. Pozvana sam kao suradnik u nastavi na Pedagoškom fakultetu u Rijeci predavati kliničku psihologiju. Za mene je to bio novi izazov i prilika za novo učenje – učenje kako učiti druge. Na 12 školskih godina druženja sa studentima imam samo ugodne uspomene. Neki od njih danas su poznati i priznati, neki su i sveučilišni nastavnici.

Domovinski rat donio je veliku prekretnicu u aktivnosti kliničkih psihologa. Organizirali smo se, prilagodili novonastalim potrebama i dokazali korisnost naše struke. Na osobnom planu doživjela sam strašno razočaranje u ljudskost u ljudima.

Što sam naučila u 50 godina rada u kliničkoj psihologiji? Sve bolje razumijem individualne razlike. Opreznija sam u prepoznavanju terapijskog agensa. Realnija u procjeni naših mogućnosti u ostvarivanju terapijskih ciljeva.

Moja obitelj o mojoj struci

Moj je otac mislio da je najbolje da idem studirati farmaciju, idealan posao za ženu. Svoj baki nisam uspjela objasniti do kraja njenog 95 godina dugog života što sam ja po zanimanju. Moja teta bila je zgranuta kad su mi odredili da idem raditi na psihijatriju .

Moja draga mama bila je najbliže samoj srži mog posla. Pitala me zašto je neka žena stalno pita kad ću doći iz Zagreba. Rekla sam da me treba radi svog sina koji ima velikih problema u učenju i ponašanju u školi. Mama je iskreno začuđena upitala: pa šta joj ti tu možeš pomoći?

Što je isto nakon 50 godina?

Još uvijek me jednako zanimaju procesi uključeni u akademsko učenje i svi ometajući čimbenici od emocionalnih, loših strategija učenja, specifičnih kognitivnih (dis)funkcija, niskog samopouzdanja, slabe motivacije ... Najviše me zanimaju one funkcije i čimbenici koji utječu na uspjeh/neuspjeh ali su nepoznati.

Isti je i moj interes da pogledam iza ograde kliničke psihologije i da vidim što još ima privlačnog u tom šarenom svijetu. Zašto bi netko cijeli život radio isti posao?

Katica Babaja

Na psihijatrijskom odjelu Splitske opće bolnice zaposlena je kao prvi psiholog Katica Babaja. Njezina prva iskustva bila su pozitivna zahvaljujući pomoći i razumijevanju rukovoditelja neuropsihijatrijskog odjela dr. Uglješića.

Za stjecanje prvih iskustava obraćala se za pomoć ostalim psiholozima izvan Splita. Omogućeno joj je sudjelovanje na raznim edukativnim seminarima u Zadru i Zagrebu. pohađala je postdiplomski studij na Odsjeku za psihologiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Njezina specijalistička radnja je vrijedan doprinos među istraživačkim radovima naših kliničara. Provela je longitudinalno istraživanje na psihotičnim bolesnicima.

Katedra za kliničku psihologiju u Odsjeku za psihologiju osnovana je 1972. godine. Prva predstojnica (i dugo vremena jedina nastavnica na Katedri) bila je Mirjana Krizmanić. Predavala je Kliničku psihologiju, predavanja i vježbe, zatim „Psihologiju ometenih u razvoju“ od 1976. godine te od 1986. “Osnove psihološkog savjetovanja” i od 1987./88. “Zdravstvenu psihologiju”. Godine 1998. osnovala je Savjetovalište za studente Filozofskog fakulteta. Pristup Savjetovalištu imali su svi studenti zagrebačkog sveučilišta kao i svi nastavnici i zaposleno osoblje.

*Mirjana Krizmanić**Počeci nastave Kliničke psihologije na Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu*

Svaki se čovjek, ako ne prije onda na kraju svog radnog vijeka, pita je li nešto važnog u životu propustio učiniti, je li to sve moglo biti i drugačije, možda malo bolje ili barem malo lakše. To se, dakako, dogodilo i meni, kad sam pokušala ukratko opisati uvođenje Kliničke psihologije u nastavu zagrebačkog Odsjeka za psihologiju.

Svima se nama čini kad razmišljamo o vlastitoj mladosti da je to bilo najljepše doba našeg života, pri čemu najčešće zaboravljamo da smo u mnogo čemu bili nespretni, nedorečeni, neiskusni i nesigurni. Ja sam, kao i većina drugih studentica i studenata, upisala psihologiju s namjerom da jednog dana postanem psiholog koji će nekako, negdje biti od koristi drugim ljudima, nekoj tvrtki ili instituciji. Tada, sredinom 20. stoljeća, još i nije postojao veliki broj psihologa koji su radili izvan škola ili fakulteta, pa se svakome od diplomiranih psihologa činilo da im se nude brojne mogućnosti zapošljavanja, od tvornica do bolnica. Stjecajem okolnosti sam, međutim, odmah po diplomiranju dobila mjesto asistentice kod profesora Bujasa na Eksperimentalnoj psihologiji, gdje sam bez nekih posebnih ambicija provela prvih 10 godina mog radnog vijeka.

U to je vrijeme prof. Bujas, koji nije ni lako ni rado sklapao prijateljstva, na neki način gotovo prijateljvao s profesorom Sergijem Doganom, neurologom i psihijatrom s Rebra, kod kojeg je u to vrijeme počela raditi jedna naša diplomirana kolegica. Prof. Dogan je, koliko znam, prvi počeo s prof. Bujasom razgovarati i o potrebi uvođenja kliničke psihologije u nastavu našeg studija psihologije, pa se znalo dogoditi da prof. Bujas to, dakako bez nekog naročitog entuzijazma, i spomene pred svojim asistenticama i asistentima. Ne sjećam se da je itko od nas to shvatio kao ozbiljnu namjeru uvođenja tako velike promjene u tadašnji studij psihologije, niti smo se pitali tko bi to uopće i mogao predavati. Bio je tada, doduše, među našim studentima Norman Sartorius, koji je već kao zaposleni psihijatar odlučio ne samo studirati, već u rekordnom roku i završiti psihologiju i steći doktorat znanosti iz psihologije, ali nitko od nas, njegovih manje više vršnjaka, nije mislio da se Sartorius priprema za karijeru psihologa.

Kada se danas, nakon gotovo 50 godina, sjećam tih vremena, čini mi se da su se prof. Bujasu koji je već pod utjecajem nagovaranja prof. Dogana bio gotovo spreman na uvođenje Kliničke psihologije u nastavu, pojavom Sartoriusa otvorila rajska vrata, pa mu je radosno ponudio da na našem Odsjeku počne kao docent s predavanjima iz Kliničke psihologije. Međutim, Sartorius nije imao namjeru ostati ni na klinici Rebro niti doći na Odsjek za psihologiju, već je otišao u Švicarsku, gdje je u Svjetskoj zdravstvenoj organizaciji ostvario zavidno uspješnu profesionalnu karijeru. Ja sam u to vrijeme u jednom od naših fakultetskih podruma, uzgajala štakore koji su mi tada, kao manje više strpljivi ispitanici, omogućili da 1971. dovršim i obranim svoju disertaciju o utjecaju rane okoline u kojoj su štakori odrastali na njihove kasnije sposobnosti učenja. Očito sam još uvijek smatrala da

ću nakon stjecanja doktorata ‘dobiti’ vođenje nekih vježbi (poznatih Praktikumama) iz eksperimentalne psihologije.

Nekoliko mjeseci nakon toga pozvao me prof. Dogan, po mom sudu ničim izazvan, da sljedeće nedjelje prije podne dođem k njemu doma na kavu. Moram na čas skrenuti s pravocrtne linije ovih sjećanja i spomenuti da smo prof. Dogan i ja dijelili jedan mali odsječak zajedničke prošlosti, zbog koje me taj poziv nije baš posebno ni uzbudio, a ponajmanje zabrinuo. Ja sam, naime, 8 ili 9 godina ranije bila oboljela od dječje paralize, pa sam u dobi od 14,5 godina duže od dva mjeseca gotovo sasvim nepokretna ležala kod prof. Dogana na neurologiji. Kako sam oboljela u Božićno vrijeme, a virus poliomijelitisa je u punoj snazi u ljetnim mjesecima, nitko se osim prof. Dogana, nije obazirao na moje tvrdnje da imam dječju paralizu, čiji sam detaljni opis bila nešto ranije pročitala u knjizi “Dnevnicu jednog kirurga”. Svi su liječnici koji su me tada još kod kuće, a kasnije i u bolnici pregledali uporno tvrdili da se radi o općoj upali živaca. Uz to su mnogi sudionici konzilija kojeg je prof. Dogan ubrzo sazvao tvrdili da “mala očito čita literaturu neprimjerenu njezinoj dobi”, pa otuda i takve neopravdane tvrdnje na koje se ne bi trebali obazirati. Nitko se i nije obazirao sve dok sam prof. Dogan nije rekao da nema sumnje da se radi o dječjoj paralizi.

I tako sam ja te nedjelje kad sam bila pozvana na kavu otišla do prof. Dogana, pretpostavljajući da me možda zove i zbog mojih tjelesnih tegoba ili neke nove terapije. Nekoliko tjedana prije toga prof. Dogan je ostao udovac s kćerkom od oko 16-17 godina, koja me ljubazno pozdravila, skuhalo nam kavu i otišla u drugu sobu. Na moje veliko iznenađenje prof. Dogan mi je tada, baš “iz neba pa u rebra”, rekao da mi nudi mjesto psihologa na svojoj klinici i neka o tome razmislim pa ćemo o tome razgovarati kad se vrati sa simpozija u Dubrovniku.

Njegov me prijedlog zatekao i zbunio, ali sam rekla da ću razmisliti i javiti se za tjedan dana. Nisam ni tada, a ni kasnije taj prijedlog pripisala nekim svojim kvalitetama ili osobinama, već nekoj specifičnosti odnosa između dvaju uvažениh sveučilišnih profesora. U skladu s takvim tumačenjem, nisam niti razmišljala o prihvaćanju te ponude, veći sam vraćajući se kući nakon tog razgovora zamišljala zaprepaštenje i ljutnju koju bi moje prihvaćanje te ponude izazvalo kod prof. Bujasa. Naš je profesor, naime, bio uvjeren da može uvijek predvidjeti ponašanje svakog od svojih suradnika i suradnica, a dakako i prijatelja. Nisam imala prilike prof. Doganu reći svoju odluku, jer je sljedećeg tjedna vraćajući se s kongresa u Dubrovniku poginuo u prometnoj nesreći.

Nedugo iza toga bila sam unaprijeđena u docenta (u to se vrijeme još nije moralo govoriti “docenticu”), a prof. Bujas je odlučio da ćemo u nastavu Odsjeka uvesti Kliničku psihologiju, za koju je vrlo brzo osnovao i katedru za kliničku psihologiju. U knjižnici Odsjeka za psihologiju postojala je tada jedna jedina ne baš previše “svjež” knjiga iz Kliničke psihologije, na temelju koje sam u jesen 1972. godine počela predavati Kliničku psihologiju, dakako s pripadajućim vježbama.

Ne bih mogla detaljno opisati komentare kolegica i kolega iz prakse koji su se čudom čudili novom kolegiju u nastavi na Odsjeku, a još više meni koja sam se ‘odlučila’ predavati taj kolegij. Još uvijek vjerujem da je za moje tadašnje

mentalno zdravlje bilo bolje da većinu tih komentara nisam nikad ni saznala. Ne bih, čak ni danas, nakon toliko godina, mogla reći da mi je sve to lako palo i da sam bez muke uspijevala sve to svladati. Ali, eto, nekako jesam, pa sam postupno uz Kliničku psihologiju počela predavati i Psihologiju ometenih u razvoju, a kao izborne predmete Zdravstvenu psihologiju i Osnove psihologijskog savjetovanja. Unatoč tom blago rečeno neobičnom početku kliničke psihologije na zagrebačkom Odsjeku za psihologiju, kad sam otišla u mirovinu specijalisti i specijalistice iz kliničke psihologije, kao i magistri i magistricice, kao i neke kolegice s doktoratom iz kliničke psihologije radili su ne samo u većini zagrebačkih instituta, bolnica i klinika, već i u klinikama i bolnicama Rijeke, Splita, Osijeka i Virovitice, zapravo u mnogim gradovima i mjestima diljem Hrvatske. A i katedra za Kliničku psihologiju zagrebačkog Odsjeka za psihologiju konačno je došla u ruke vrsnih kliničkih za sada samo psihologinja.

U kratkom osvrtu na konkretno uvođenje Kliničke psihologije kao predmeta koji se za sve studente predaje na zagrebačkom Odsjeku za psihologiju nije moguće ni spomenuti, a još manje detaljno opisati sve probleme, komentare i prepreke, izazvane tom promjenom, budimo malo i moderni, kurikuluma psihologije na zagrebačkom Odsjeku. Mi, naime, nikako nismo bili prvi Odsjek za psihologiju u bivšoj Jugoslaviji na kojem se počela predavati klinička psihologija, jer je katedra za Kliničku psihologiju već možda čak i desetak godina ranije bila osnovana na Odelenju za psihologiju u Beogradu. Iako je među studentima i psiholozima iz Beograda i Zagreba postojalo mnogo srdačnih i prijateljskih veza stvorenih na studentskim "Proljetnim susretima", svaka pomisao na traženje neke pomoći ili savjeta od prof. J. Bergera koji je vodio tamošnju katedru za kliničku psihologiju bila je unaprijed osuđena na osudu naših pretpostavljenih. I tako su počeci kliničke psihologije na zagrebačkom Odsjeku za psihologiju bili dani u ruke polu-informiranog, dobronamjernog psihologa, to jest mene. Srećom se posljedice toga više nigdje, niti među kliničkim i zdravstvenim psiholozima, niti među brojnim aktivnim savjetovateljima, uopće ne vide. Prvi klinički psiholozi bili su poput nekih prelijepih, samoniklih vrsta korova, koji su jednog dana posvuda postali prepoznati kao zanimljivo i vrijedno egzotično cvijeće.

Odlaskom Mirjane Krizmanić u mirovinu Katedru kliničke psihologije vodila je Lidija Arambašić. Ona je, nakon 2001., organizirala i vodila ove kolegije: "Psihološko savjetovanje u kriznim situacijama", "Psihoterapijski pravci", "Osnove traumatske psihologije" te "Osnove psihološkog savjetovanja" i "Psihologija osoba s invaliditetom".

Lidija Arambašić

Povezivanje fakultetske nastave i praktičnog/stručnog rada u području kliničke psihologije

Tri su velike prekretnice u mojim nastojanjima da povežem kliničku psihologiju kao praktičnu djelatnost i poučavanje studenata o kliničkoj psihologiji kao

primijenjenoj znanosti. Tim sam se povezivanjem bavila od samog početka, tj. od 1982. god. kad sam počela raditi u Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Doduše, u početku sam to radila samo u mislima, a kasnije je došlo na red i aktivno djelovanje.

Prva mi je prekretnica bila kad sam kao mlada asistentica tražila i dobila dopuštenje da u Odsjek za psihologiju dolazim samo petkom kad sam držala vježbe iz kolegija "Klinička psihologija". Ostale sam dane, nekih godinu i pol, puno radno vrijeme bila na Rebru, na Odjelu za psihijatriju, gdje sam u početku gledala, učila, pomalo se uhadavala u poslove kliničkog psihologa da bi kasnije radila gotovo sve što i tamo zaposlene kolegice. Povod za odlazak na Rebro bio je moj osjećaj nesigurnosti dok sam studente na vježbama poučavala psihodijagnostici, ali samo na temelju toga što sam naučila iz literature i iz priručnika za testove, upitnike i sl.

Druuga prekretnica povezana je s ratnim razdobljem kad sam se počela intenzivno uključivati u praktičan, pomagački rad s ljudima i tada mi je postalo sasvim jasno da mi nastavni i znanstveni rad nisu dovoljni, da se želim izravno baviti i strukom. Naravno, na to se nadovezala potreba za dodatnim osposobljavanjem pa sam još puno godina pohađala raznolike kraće i dugotrajnije edukacije (npr. iz područja psihoterapije, traumatske psihologije, supervizije psihosocijalnog rada itd.).

Moja treća prekretnica uključuje uvođenje novih, kliničkih kolegija u program studija psihologije. Jedan od njih je obavezan kolegij "Psihoterapijski pravci" kojim svi studenti psihologije stječu temeljna znanja o teorijskim osnovama i načinu primjene važnijih psihoterapijskih pravaca. Zahvaljujući iskustvu koje sam stjecala u raznim savjetovalištima i zahvaljujući dugogodišnjem i velikom angažmanu u području psiholoških kriznih intervencija, studenti su "dobili" još dva moja kolegija koji su, svaki na svoj način, vrlo klinički/praktični, tj. tiču se poučavanja studenata o tome kako će svojim klijentima pružati djelotvornu stručnu podršku nakon različitih stresnih, traumatskih i kriznih događaja.

Dolaskom Nataše Jokić-Begić, koja je, također, višekratno bila predstojnica Katedre za kliničku psihologiju, dodani su još neki novi kolegiji koji su sastavni dio kliničke psihologije.

Nataša Jokić-Begić

Moju karijeru je značajno odredio prvi radni dan u listopadu 1989. godine na Klinici za psihološku medicinu KBC-a Rebro. Dan je počeo jutarnjim sastankom na kojem su me predstavili i odmah mi dali radni zadatak. Radilo se o pacijentu, ime mu je bilo Stipe, koji boluje od epilepsije. Radilo se o diferencijanoj dijagnostici, a pitanje na koji sam trebala dati odgovor je bilo: koji dio njegove psihološke neprilagodbe proizlazi iz organskog oštećenja SŽS-a uzrokovanog epilepsijom, a koji dio je psihogena nadgradnja. Oblio me znoj. Ja sam znala puno o analizi varijance, o pouzdanosti i valjanosti testova, o pogreškama u mjerenju, o nužnosti opreznog zaključivanja, znala sam kritički pročitati nečije istraživanje, ali gotovo ništa nisam znala o ovome što su pred mene stavili kao moj prvi radni zadatak. Da

nije bilo iskusnijih kolegica, Dubravke Supek Ilić i Nade Anić, ne znam kako bih prebrodila probni rok na koji sam bila primljena. Učile su me svemu, Dubravka testovima, a Nada baš svemu. Prije svega paradigama u kliničkoj psihologiji, značaju konceptualizacije slučaja, značaju teorijskog pristupa iz kojeg gledamo na smetnje, primjeni testova, odnosu prema pacijentima. Godinama je trajala ta poduka, traje i dan danas. Često sam od psihijatarâ čula kako mi “psiholozi nemamo znanja, jer tijekom fakulteta ne vidimo „život čovjeka”. I to je, na žalost, bila istina. Ali ono što smo znali je bio znanstveni i kritičan pristup koji mi je pomogao da ostvarim neki status među liječnicima.

Godine 2001. sam dobila ponudu da pređem na Odsjek za psihologiju na Filozofski fakultet jer je Mirjana Krizmanić otišla u mirovinu. Zbog opisanog iskustva sam odlučila da ću preći ali pod uvjetom da budem zaposlena kao što su zaposleni i nastavnici kliničkih predmeta na Medicinskom fakultetu, a to znači u kumulativnom radnom odnosu, odnosno polovicu radnog vremena na fakultetu, a polovicu na klinici. To je bio ogroman zahtjev, ali od njea nisam htjela odustati jer sam zaista mislila da je važno da student tijekom školovanja vide “žive ljude”, da steknu i vještine, a ne samo znanje. Moja buduća šefica Lidija Arambašić me podržala u zahtjevu, ali najvažniju ulogu u samom ostvarenju ove ideje su odigrali Snježana Biga-Friganović, kolegica i saborska zastupnica i Boris Labar, tadašnji dekan Medicinskog fakulteta. Ona je kao tadašnja voditeljica Nadzornog odbora KBC-a bila u poziciji da odobri takav oblik zapošljavanja, a on je svojim utjecajem stišao psihijatre koji su se bili uznemirili zbog te ideje. Tradicionalno psihoanalitičke orijentacije, smatrali su da nije u redu da psihologe podučava osoba iz drukčijeg teorijskog kruga. Nije lako bilo progurati tu ideju niti na Odsjeku za psihologiju, ali uspjelo se.

Sve je vrijedilo truda. Danas se na Katedri za kliničku psihologiju koja broji 4 članice njeguje se tzv. znanstvenik-praktičar model, čime smo u potpunosti usklađeni s inozemnom praksom. Prema ovom modelu nastavnici ujedno trebaju biti i praktičari, kako bi mogli biti autentični u prenošenju znanja. S druge strane snažno se potiče istraživački rad u području kliničke psihologije i inzistira se na praksi koja mora biti utemeljena na znanstvenim spoznajama, a ne isključivo na iskustvu i intuiciji.

Studenti psihologije na diplomskom studiju sve kliničke predmete slušaju u zdravstvenim ustanovama. Nastava je osmišljena na način da prati logiku kliničke procjene. U prediplomskoj nastavi su kolegiji Uvod u kliničku psihologiju u kojem se obrađuju različiti teorijski pristupi u kliničkoj psihologiji. Slijedi kolegiji Uvod u psihopatologiju kojeg izvodi psihijatar na klinici. Na prvoj godini prediplomskog studija se odvija kolegiji Klinička procjena psihičkih poremećaja koji se izvodi na klinici i tijekom kojeg se obrađuju poremećaji kroz različite teorijske paradigme, a na vježbama studenti imaju prilike razgovarati s dvije osobe koje pate od tog poremećaja, imaju uvid u rezultate psihologijskih mjernih instrumenata, te u psihologijske nalaze. Na taj način usvajaju kompetencije kliničke procjene, od provođenja intervjua, preko opažanja, primjene instrumenata, te integracije teorijskog i praktičkog u konceptualizaciji slučaja i pisanju nalaza. Moj intrinzični

cilj s ovim kolegijem je bio – studentima se ne smije dogoditi situacija sa Stipom, kroz ovaj kolegij trebaju razviti kompetencije koje će im omogućiti da se osjećaju bar donekle sigurno u provođenju kliničke procjene. Nastava se ovako odvija već 17 godina i prema evaluacijama studenata čini se da smo ostvarili cilj.

Na drugoj godini diplomskog studija imaju obavezan kolegij Psihoterapijski pravci. Nudimo im i paletu izbornih kolegija: Kriteriji normalnosti, Perfekcionizam u doživljavanju i ponašanju, Osnove traumatske psihologije, Psihologija osoba s invaliditetom, Osnove psihološkog savjetovanja, Psihološko savjetovanje u kriznim situacijama, Zdravstvena psihologija, Psihički poremećaji - etiologija i dijagnostika, Psihopatologija u filmu, Psihologija seksualnosti.

Od 2009. godine se odvija i Poslijediplomski specijalistički studij kliničke psihologije. Program studija je osmišljen u kao nadogradnja na kompetencije koje se stječu na nižim razinama obrazovanja psihologa, primjeren je potrebama i zahtjevima koje se postavljaju pred kliničke psihologe u modernom društvu, te je sadržajem usklađen s najvišim međunarodnim standardima obrazovanja kliničkih psihologa. Program omogućuje stjecanje stručnih kompetencija za zahtjevne poslove u području kliničke psihologije, te generičkih vještina potrebnih za daljnje cjeloživotno obrazovanje i razvoj osobnih i stručnih kompetencija. Studij traje dvije godine, a uz nastavnike s fakulteta sudjeluju u klinički psiholozi iz prakse. Definirani ishodi studijskog programa omogućuju stjecanje visoko specifičnih i stručnih kompetencija psihodijagnostičkog i savjetodavnog rada u različitim kliničkim okruženjima i u radu s različitim populacijama. Kroz obavezne predmete, kliničke praktikume te praktični rad pod vodstvom mentora specijalizanti stječu kompetencije koje se odnose na glavne ciljeve kliničke psihologije: istraživanje, prevenciju, psihodijagnostiku te tretman neprilagođenog i aberantnog doživljavanja i ponašanja. Usvojena visoko specijalizirana znanja iz područja kliničke psihologije, te specijalistička znanja iz dodirnih područja, posebno psihijatrije, neurologije i neuroznanosti omogućuju im uspješno obavljanje posla kliničkog psihologa.

Treba istaknuti i veliki broj doktorskih disertacija iz područja kliničke psihologije, s čime smo posebno ponosni.

Zaključno, klinička psihologija je stala na noge. Prema sasvim novom Zakonu o zdravstvenoj zaštiti klinički psiholozi su zdravstveni djelatnici. Ali pri tome se obrazuju na svom matičnom fakultetu, na kojem ih se uči da je u nečemu tako fluidnom i tako promjenjivom kao što je ljudska psiha jedino na što se možeš osloniti znanstveni pristup.

Nedvojbeno su za razumijevanje razvitka kliničke psihologije u Hrvatskoj važna iskustva psihologinja/psihologa iz neposredne prakse. Takav jedan primjer izuzetno uspješne kliničke psihološkinje je Slavka Galić.

Slavka Galić

Još jedno iskustvo kliničke psihologinje o snalaženju na psihijatrijskom odjelu u općoj bolnici gdje je bila zaposlena kao prvi psiholog

U srpnju davne 1983. s mnogo lijepih želja, s malo testova (Bender gestalt, Standardne progresivne matrice i Eysenckov upitnik ličnosti) i još manje znanja, a s puno straha, započela sam svoj rad u tadašnjem Medicinskom centru u Požegi (koja je tada bila i Slavonska). Željela sam postati klinički psiholog, ali tada nisam ni približno mogla odrediti koja je uloga kliničkog psihologa u zdravstvenom sustavu, pogotovo u ustanovi koja je tada zapošljavala samo honorarno psihologe koji su radili preglede vozača i periodične preglede djelatnika na radnim mjestima s posebnim uvjetima rada. Susreti s ljudima koje su mučili različiti teški problemi, a u nedostatku profesionalnog (u toj dobi i životnog) iskustva i znanja otvarali su niz pitanja od onih o tome što mogu (i mogu li išta) vidjeti u rezultatima tih naših testova do onog najtežeg: mogu li ja ikako doprinijeti umanjivanju problema ovih ljudi? Odgovor je bio porazan: sa skromnim znanjima kojima sam raspolagala i bez mogućnosti komunikacije s kolegama, koji su tada bili već poznati klinički psiholozi, nikako.

Ovaj je odgovor, ma koliko porazan bio, ujedno nudio i rješenje problema: ako ne znaš, uči, a ako imaš pitanja postavi ih pravim osobama koje znaju odgovore. Mogu reći da sam u prvih šest mjeseci rada učila više nego tijekom cijelog studija, iako je tada bilo vrlo teško doći do relevantnih knjiga i radova, a i ponuda testova bila je vrlo oskudna. A pitanja sam upućivala Nadi Anić, koju sam imala sreće upoznati tijekom studentske prakse i mom tadašnjem rukovoditelju, Savi Treskanici, neuropsihijatru. Nada Anić mi je osigurala i kontakte s kolegama s Klinike za psihijatriju KBC Zagreb, a već sam osjećaj da mogu pitati kad god želim i što god želim bez straha da ću biti neznalica, činio me sigurnijom. Treskanica mi je omogućio da čujem i vidim kako on radi intervju s pacijentima što je bilo korisnije od desetaka knjiga a i osigurao mi je mogućnost uključivanja u različite edukacije, što je i za mene bio poticaj za što predanije angažiranje u poslu. Neizmjereno sam zahvalna na svemu što sam od njih dobila. Danas mogu reći da je nekako ispalo bolje nego što sam ikada očekivala. Program studija koji smo mi prošli, imao je neke kolegije na kojima su nas uistinu učili misliti logično i izvoditi utemeljene zaključke no manjkala su klinička znanja i praksa. U vrijeme svojih početaka u kliničkoj praksi nisam mislila da ću nekoliko desetljeća kasnije reći da bih, kada bih ponovo birala zanimanje, odabrala isto i da će nakon toliko godina još biti strasti u obavljanju ovog posla. Iskoristila sam neke sretne okolnosti pa sam spojila svoj interes za klinički rad i predavačke aktivnosti, što je izuzetno poticajno. Drugačije se čita literatura s područja kliničke psihologije kada imaš susret s čovjekom koji ima određenih problema, a, s druge strane, predavački rad zahtijeva stalno čitanje. Osim toga, zadovoljna sam činjenicom da je danas na mjestu na kojem sam ja nekada radila uposlano tri psihologa te da se i stav liječnika prema ulozi kliničkog psihologa u našoj ustanovi, od nekada sumnjičavog, promijenio u pravcu uistinu dobre suradnje i timskog rada.

Danas je na studijima psihologije mnogo više kliničkih predmeta nego što ih je bilo nekad, iako bi i sada koristilo nešto dublje „uranjanje“ u psihopatologiju i češće boravljenje na odjelima. Ipak, obavezan vježbenički staž tijekom kojeg se radi uz mentora, promjene u specijalističkim studijima iz kliničke psihologije, dostupnost recentne literature i daleko veća dostupnost testova, te niz posljediplomskih edukacija iz psihodijagnostike, savjetovanja i psihoterapije, a u krajnjoj liniji ekspanzija psihologije u područja u kojima je to prije 30 godina bilo nezamislivo predstavljaju izuzetno velike pomake koje sa zadovoljstvom gledam.

Evo i primjera o edukaciji iz Gestalt terapije:

Nada Đureković

Kratki pregled edukacije iz geštalt terapije za psihologe, od 1981. do 1988. godine u Zagrebu, u okviru Društva psihologa Hrvatske

Osamdesetih godina 20. stoljeća među diplomiranim psiholozima koji su završili studij psihologije na Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, a koji su nakon diplomiranja radili u različitim područjima primijenjene psihologije, pojavila se potreba za ovladavanjem teorijskim znanjem te praktičnim vještinama i tehnikama u radu s klijentima koji su tražili terapijsku pomoć, terapijske intervencije i savjetovanje za svoje probleme. Obzirom da u to vrijeme takva edukacija nije bila dostupna na Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, psiholozi praktičari pokrenuli su terapijske edukacije u okviru Društva psihologa Hrvatske, strukovne organizacije koja je bila spremna prihvatiti i podržati takvu aktivnost i nastojanje svojih članova da se dalje stručno terapijski usavršavaju.

Terapijske edukacije koje su tada počele u Zagrebu bile su behavior terapija, geštalt terapija i transakcijska analiza. Koordinator i edukatori bili su kolege psiholozi iz Zagreba i Beograda. Interes među psiholozima praktičarima za takav oblik izvaninstitucionalnog stjecanja potrebnih znanja i vještina bio je velik i dobro prihvaćen.

U studenom 1981. godine započela je u Zagrebu edukacija iz geštalt terapije za diplomirane psihologe i liječnike psihijatre. Tada je na poziv kolega iz Hrvatske u Zagreb počeo dolaziti Mladen Kostić, klinički psiholog iz Beograda. Zajedno s njim osmislili smo program edukacije koji se sastojao od teorijskog dijela i praktičnog dijela koji je obuhvaćao rad na sebi i svojim osobnim problemima u trajanju od dvije godine, te upoznavanje načela i uvježbavanje vještina i tehnika geštalt terapije u radu s klijentima. Čitanje propisane literature bilo je obavezno i stalno se pratilo.

Edukativni ciklus trajao je dvije godine i bio je podijeljen u četiri semestra. Izraženo u satima, dvogodišnja edukacija trajala je 400 sati, čemu se dodavalo vrijeme za polaganje međuispita i završnog ispita, znači još 20 sati. Završni ispit sastojao se od pisanog esaja na odabranu geštalt temu, provjere poznavanja i razumijevanja obavezne geštalt literature koja je u to vrijeme bila na engleskom jeziku jer ništa nije bilo prevedeno na hrvatski, te prikaz rada na najmanje dva slučaja iz prakse

polaznika edukacije uz korištenje geštalt načela i tehnika pred cijelom grupom, uz mogućnost i obavezu postavljanja pitanja. Osim toga voditelj edukacije Mladen Kostić vrednovao je rad svakog polaznika na sebi i rješavanju osobnih problema. Te seanse vodio je Mladen Kostić individualno ili u prisutnosti cijele grupe. Polaznici koji su položili međuispit i završni ispit dobivali su certifikat odnosno potvrdu o sudjelovanju i položenom završnom ispitu, koje je uz voditelja edukacije Mladena Kostića potpisivao i aktualni predsjednik odnosno predsjednica Društva psihologa Hrvatske. Bili su to naši kolege psiholozi koji su se prema tadašnjem Statutu DPH mijenjali na toj dužnosti svake godine odnosno svake dvije godine. Obzirom da je edukacija iz geštalt terapije trajala 8 godina, potvrde o uspješno položenom završnom ispitu potpisala su 4 predsjednika DPH i jedna predsjednica.

Nakon položenog završnog ispita psiholozi i psihijatri mogli su kvalificirano koristiti stečena znanja i tehnike geštalt terapije u praksi.

Polaznici edukacije sami su, iz svojih osobnih sredstava, financirali ovu edukaciju. Računovodstvene poslove i evidenciju vodila je gospođa Dragica Kipčić sa FPZ u Zagrebu. Organizacijske poslove i cjelokupnu koordinaciju projekta geštalt edukacije vodila je Nada Đureković. Po opisanom obrazovnom modelu edukaciju iz geštalt terapije kroz osam godina završilo je u Zagrebu oko 50 psihologa i psihijatarata. Krajem 1988. godine, zbog određenih okolnosti koje se nisu mogle predvidjeti, edukacija se kao djelatnost DPH ugasila.

No, uskoro su se pojavile kolegice i kolege psiholozi koji su izobrazbu za geštalt terapeute završili u inozemstvu, većinom u Njemačkoj i na Malti, pa su oni nastavili raditi i prenositi znanja i vještine iz geštalt terapije psiholozima u Hrvatskoj, u vlastitom aranžmanu.

O razvoju edukacije iz bihevioralne terapije

Dva su događaja potakla razvoj bihevioralne terapije u Hrvatskoj. Jedan je sugestija Zorana Bujasa Nadi Anić o izboru literature. Ona je nezadovoljna kritikama na račun eksperimentalne orijentacije u Studiju psihologije u ondašnjem Centru za mentalno zdravlje zatražila sugestije za daljnje učenje i snalaženje u skladu sa temeljnom znanstveno istraživačkom orijentacijom u studiju psihologije. Predložena literature tada je bila teoretska osnova za bihevioralnu terapiju.

Drugi događaj bio je izbor i nabava velikog broja knjiga za biblioteku Centra za mentalno zdravlje. Među njima je bio znatan broj knjiga koje se također odnose na teoriju i praksu bihevior terapije. Knjige je odabrala Zlata Radošević, psihologinja koja je radila na klinici za psihijatriju KBC-a i pomagala mlađim kolegicama da usvoje znanja i vještine potrebne za rad u kliničkoj psihodijagnostici. Najveći poticaj bila je knjiga "Behavior therapy" (Yates, 1970.). U Centru za mentalno zdravlje počela se okupljati na redovnom sastancima grupa psihologinja koje su pretežno radile sa djecom u Dječjoj bolnici u Klaićevoj i KBC Rebro. Počele su prevoditi djelove spomenute knjige i organizirale Grupnu za bihevior terapiju u okviru kliničke sekcije DPH.

Prvi prikaz bihevior terapije na našem jeziku objavljen je u časopisu Psihoterapija (Anić, 1975.). Kasniji razvoj i širenje bihevior terapije pomogao je direktor Max Planck instituta u Münchenu omogućivši za nekoliko psihologinja sudjelovanje na EABT kongresu poklonivši im besplatno sudjelovanje, sve materijale i odabrane radionice. Razvoju kognitivne terapije znatno su doprinjeli stručnjaci iz Oxforda D.M. Clark i P.M. Salkovskis. Hrvatsko udruženje za bihevioralno kognitivne terapije osnovano je 1995. Veliki interes psihologa za edukaciju iz raznih smjerova psihoterapije otvorio je novu stranicu u razvoju kliničke psihologije i prošireno je područje rada psihologa i na razna savjetovališta.

Psiholozi u Domovinskom ratu

Sljedeće važno razdoblje za razvoj i širenje kliničke psihologije je nažalost ratno razdoblje u Republici Hrvatskoj.

Za Domovinskog rata HPD kao strukovno udruženje, ali i mnogi psiholozi pojedinci uključili su se u psihosocijalnu pomoć svim ratnim stradalnicima. Izvršni odbor HPD-a osniva Krizni štab već koncem kolovoza 1991. godine radi organiziranja i koordiniranja psihologa u ratnim uvjetima. Na sastanku psihologa održanog na Klinici za psihološku medicinu u Zagrebu psiholozi se stavljaju na raspolaganje Odjelu za psihijatriju i psihologiju Glavnog stožera saniteta RH. Dosadašnje aktivnosti kliničkih psihologa u ratnom su razdoblju bile zamijenjene prevencijom i ublažavanjem psihičkih poremećaja izazvanih ratnom traumom. Psiholozi su držali predavanja o strahu, traumama, stresnim reakcijama i sučeljavanju sa stresom. Ta su predavanja i aktivnosti održavana u školama, domovima zdravlja i u okviru civilne zaštite.

Prema nekim procjenama u tim je aktivnostima bilo angažirano više od 600 psihologa. Organizirano je udruženje "Dobrobit" na inicijativu Mladena Havelke i Mirjane Krizmanić, koje je proizvelo desetak priručnika o psihološkoj samopomoći ratnih stradalnika koji su bili podijeljeni velikom broju korisnika (više od 100000).

Na čelu s Deanom Ajdukovićem osnovano je "Društvo za psihološku pomoć" koje je nakon rata bilo aktivno s ciljem normaliziranja socijalnih prilika i međuljudskih odnosa. U okviru Društva za psihološku pomoć Lidija Arambašić razvila je sustav psiholoških kriznih intervencija. Namijenjene su davanju podrške i pomaganju osobama nakon kriznih situacija s ciljem očuvanja mentalnog zdravlja. Timovi za krizne intervencije aktivni su i danas.

Aktivnosti psihologa u vrijeme i iza Domovinskog rata prelaze uobičajene okvire kliničke psihologije, ali se djelomice preklapaju s principima rada u kliničkoj psihologiji.

Klinički psiholozi zaposleni na psihijatrijskim odjelima općih bolnica i psihijatrijskim bolnicama u toku i nakon rata bavili su se pružanju psihološke pomoći

svim posebno ugroženim skupinama (ranjenici, invalidi, zarobljenici nakon puštanja iz zarobljeništva, silovane i maltretirane žene, prognanici i izbjeglice, a posebno traumatizirana djeca). Područje rada kliničkih psihologa time je bilo usmjereno na jedno specifično područje, posttraumatski stresni poremećaj, kojeg prije rata gotovo uopće nije bilo. Uz veliki angažman psihologa na prevenciji i pomaganju ratnim stradalnicima psiholozi su o svojim opažanjima i iskustvima objavili istraživačke radove u brojnim publikacijama Ministarstva obrane RH te u knjigama "Psiholozi u obrani domovine" i "Ratna psihologija i psihijatrija".

Ivan Vračić

Osobni osvrt kliničkog vojnog psihologa

Vojna klinička psihologija

Tijekom Domovinskog rata brojni psiholozi su bili angažirani kao vojni psiholozi u postrojbama Hrvatske vojske koji su pružali psihološku pomoć pripadnicima HV i provodili druge vojnopsihološke poslove.

Kako je prolazio Domovinski rat, ukazala se potreba za specijaliziranom djelatnošću kliničkog psihologa unutar vojnog sustava. To je naročito došlo do izražaja nakon akcije Oluja, kad se odjednom pojavio veliki broj psihički traumatiziranih vojnika. Tada je u okviru Ambulante Hrvatske vojske (HV) Borongaj, vojne ambulante u okviru vojnog saniteta, oformljen tim psihijatar a kliničkog psihologa. U početku je u Ambulanti radio jedan psihijatar s Klinike za psihološku medicinu KBC Zagreb, svakodnevno, cijelo radno vrijeme (Marija Čiček), a kasnije je to bila psihijatrijska ambulanta nekoliko dana u tjednu, u kojoj su uz Mariju Čiček radili i drugi psihijatri s Klinike za psihološku medicinu (Damir De Zan, Vedran Bilić, Stanislav Matačić, Oleg Filipović i drugi), koja je djelovala sve do 2000. godine.

Poslove kliničkog psihologa u timu je provodio Ivan Vračić, koji je od 1994. bio zaposlen na radnom mjestu voditelja poslova psihološke pomoći u Centru za profesionalnu rehabilitaciju vojnika Uprave za skrb Ministarstva obrane RH, na poslovima psihosocijalne (psihološke) pomoći hrvatskim ratnim invalidima i članovima obitelji poginulih i nestalih hrvatskih branitelja (koje je bilo smješteno u istoj zgradi s Ambulantom HV Borongaj). 1997. je u Ambulanti HV Borongaj ustrojeno mjesto kliničkog psihologa na koje dolazi Ivan Vračić. Djelatnost kliničkog psihologa je obuhvaćala poslove kliničke psihodijagnostike, psihološkog savjetovanja, i psiholoških tretmana). Klinički psiholog i psihijatar su, osim individualnog rada, nekoliko godina provodili i grupnu psihoterapiju za vojnike s PTSP-om.

Tako u okviru sastavu vojnog saniteta (vojnog zdravstva), OSRH od 1997. godine do danas u okviru više organizacijskih formi aktivno postoji mjesto barem jednog kliničkog psihologa, na kojem je od početka do danas Ivan Vračić. Zadnjih 10 godina je to mjesto kliničkog vojnog psihologa u Vojnom zdravst-

venom središtu (u okviru Odjela za primarnu zdravstvenu zaštitu) u Zagrebu. U pojedinim razdobljima, nekoliko godina, je bilo i više ustrojbenih mjesta kliničkih psihologa.

Godine 2018. otvoreno je mjesto još jednog psihologa, koje je popunjeno psihologinjom koja je nekoliko godina bila vojni psiholog u postrojbi, a kojoj MORH plaća Poslijediplomski specijalistički studij kliničke psihologije i koja radi pod mentorstvom Ivana Vračića, te tako razvija kompetencije kliničkog psihologa s kojima će moći samostalno obavljati poslove kliničkog vojnog psihologa.

Mjesto kliničkog psihologa u Oružanim snagama Republike Hrvatske (OSRH) je od svojih početaka vezano uz primarnu zdravstvenu zaštitu i to se po logično rješenje jer je na taj način omogućena neposredna stručna suradnja s vojnim liječnicima primarne zdravstvene zaštite. On psihološku djelatnost provodi pri jednoj od područnih vojnih ambulanti u Zagrebu. To rješenje se pokazalo dobrim zbog toga što je ambulanta primarne zdravstvene zaštite mjesto gdje se djelatnici OSRH javljaju liječniku zbog svih zdravstvenih poteškoća, uključujući i psihičke, pa je i prirodno mjesto za pružanje psihološke pomoći.

Klinički vojni psiholog surađuje s vojnim liječnicima, vojnim psiholozima, liječnicima i psiholozima u građanstvu, u postupcima dijagnostike i tretmana psihičkih stanja, smetnji i poremećaja. Provodi kliničku psihodijagnostičku procjenu pripadnika OSRH (provedba kliničkog psihologijskog intervjua, primjena i interpretacija testova inteligencije, primjena i interpretacija tehnika za procjenu drugih kognitivnih funkcija, primjena i interpretacija upitnika ličnosti, opažanje i procjena ponašanja, primjena i interpretacija projekivnih tehnika, diferencijalna psihodijagnostika, primjena i interpretacija upitnika za specifične psihopatološke poremećaje, procjena psihičke radne sposobnosti i invalidnosti, klinička psihološka vještačenja). Također, provodi psihološke tretmane s pripadnicima OSRH (kliničko psihološko savjetovanje, psihološke krizne intervencije, psihoterapiju – pod uvjetom da ima psihoterapijsku edukaciju, specifične psihološke tehnike za pojedine psihopatološke poremećaje, psihološke postupke opuštanja, tehnike relaksacije, psihološke postupke za oporavak od kroničnog stupnja bojnog stresa, postupak psihičkog rasterećenja tj. postupak psihološkog debriefinga koji se provodi u roku od 48 sati nakon svakog traumatskog događaja a u svrhu prevencije nastanka psihopatoloških poremećaja), te edukacijske psihološke postupke ciljane na prevenciju psihopatoloških smetnji i poremećaja te smanjivanja njihove pojavnosti (npr. ovisnosti, poboljšanje kvalitete življenja, prevencija stresa i dr.). Provodi i druge psihološke postupke i intervencije namijenjene unaprjeđivanju kvalitete života, zaštiti, održavanju i poboljšanju psihičkog zdravlja pripadnika OSRH. Obavlja pojedinačne kliničke psihologijske preglede u sklopu periodičkog zdravstvenog pregleda, te druga psihološka vještačenja i ekspertize za potrebe OSRH.

Tijekom kontinuiranog djelovanja kliničkog vojnog psihologa u razdoblju od 1997. do 2018. provedeno je oko:

6500 kliničkih psihodijagnostičkih obrada, 7000 psiholoških savjetovanja, 2000 individualnih psiholoških tretmana (individualna psihoterapija), 80 grupnih

psiholoških tretmana (grupna psihoterapija), 60 bračnih/partnerskih savjetovanja, 50 individualnih i 20 grupnih psiholoških krizne intervencija, 600 psiholoških testiranja u razne druge svrhe (npr. prijem u DVS, procjena za pojedine dužnosti, selekcijska i trijažna ispitivanja i sl.).

SADAŠNJE STANJE

Sadašnjim stanjem kliničke psihologije možemo biti zadovoljni ako kao kriterije uzmemo broj psihologa zaposlenih u zdravstvu, njihovu stručnost, dostupnost psiholoških sredstava koja su im potrebna za rad, zastupljenost u stručnim skupovima, radove objavljene u našim i stranim časopisima. Možemo biti zadovoljni brojem i vrstom raznih priručnika, udžbenika i knjiga naših kliničkih psihologa. Zadovoljni smo i mjernim instrumentima koje su stvorili naši autori za rad sa djecom i odraslima. Društvena angažiranost kliničkih psihologa također nije zanemariva: sadašnji predsjednik Hrvatskog psihološkog društva, Josip Lopžić klinički je psiholog. Predsjednica Hrvatske psihološke komore, Andreja Bogdan također je klinička psihologinja. Gotovo kao kuriozitet izgleda podatak da je ravnatelj Psihijatrijske bolnice na Ugljanu Mladen Mavar također klinički psiholog.

Čini se da je došlo vrijeme da prestanemo na našoj sekciji, na raznim sastancima i okruglim stolovima raspredati o nepovoljnom statusu kliničkih psihologa kako smo dugo običavali.

Klinički psiholozi dokazali su se kao struka i prepoznati su kao potrebni u zdravstvu i područjima socijalne skrbi.

Od davne 1981. godine kad je Zoran Bujas naveo nekoliko bitnih uvjeta koje bi same katedre trebale provesti kako bi se stvorili uvjeti za osposobljavanje kadrova za područje primijenjene psihologije ističe “ a) reorganizacija nastavnih planova i programa, b) organizacija obavezne prakse u toku studija i obaveznog staža nakon diplomiranja, i c) uvođenje trećeg nastavnog stupnja na kojem bi se stjecala specijalizacija” (Bujas,).

Svi su navedeni uvjeti sada ispunjeni, istina u različita vremena. Na neke se čekalo više decenija, ali evo, sada imamo:

- a) studentsku praksu u kliničkim uvjetima
- b) obavezni vježbenički staž i ispit pred stručnim povjerenstvom u razredu za kliničku psihologiju Hrvatske psihološke komore
- c) poslijediplomski specijalistički studij kliničke psihologije

Od naglog zapošljavanja diplomiranih psihologa nedovoljno pripremljenih za rad u kliničkoj praksi šezdesetih godina prošlog stoljeća do naših dana klinička se psihologija razvijala kroz nekoliko stupnjeva.

Klinički psiholozi organizirani su i aktivni i u svom stručnom udruženju – sekciji za kliničku psihologiju, jednoj od 11 sekcija Društva psihologa Hrvatske. Ona je 70-tih godina bila mjesto okupljanja i podrške u vrijeme kad su neki klinički

psihozi imali statusne probleme i kad su se klinička psihologija kao primijenjena grana psihologije dokazivala.

Danas sve psihijatrijske bolnice, psihijatrijski odjeli općih bolnica i izvanbolničke psihijatrijske službe zapošljavaju kliničke psihologe koji zadovoljavaju sve kriterije potrebne za takvu djelatnost: stručnost, potrebna psihološka sredstva, kompetencije za psihološke intervencije i tretmane, osposobljenost za istraživački rad i edukaciju drugih, suradničkih struka.

Različitost tih radnih mjesta podrazumijeva različite radne zadatke i različite interese i usmjerenost u istraživanjima i objavljenim radovima. Dio kliničkih psihologa bavi se psihijatrijskim poremećajima što po definiciji kliničke psihologije i jest njihovo područje rada. Zbog grananja zdravstvenih disciplina dio kliničara bavi se dijagnostikom psihološkim intervencijama i istraživanjem i na neurologiji, neurokirurgiji, pedijatriji, rehabilitacijskim ustanovama, specijaliziranim bolnicama (ovisnosti). Zbog te raznolikosti danas bi bilo primjerenije smatrati da su klinički psiholozi, psiholozi koji rade u zdravstvu na raznim zadacima, a u radu primjenjuju *klinički pristup*.

Bez obzira na današnje ne male razlike u područjima rada u zdravstvu, svi koji u tom području rade trebali bi imati kompetencije kliničkih psihologa.

Novije razdoblje u razvoju kliničke psihologije obilježeno je snažnom organizacijskom, stručnom, znanstvenom i društvenom aktivnošću.

Na organizacijskom planu treba istaknuti aktivnost i funkcije Hrvatske psihološke komore koja je svojim odredbama značajno utjecala na uređivanje stručnog osposobljavanja i psihologa za rad u zdravstvu (vježbeništvo), dopusnice za rad, stjecanje bodova za sudjelovanje u stručnim aktivnostima).

Klinički psiholozi organizirani su i aktivni i u kliničkoj sekciji DPH, te u područnicama DPH. Stručna aktivnost vidi se po broju psihologa koji su završili specijalizaciju iz kliničke psihologije, po sudjelovanju, kliničkih psihologa na stručnim i znanstvenim skupovima (Dani Ramira i Zorana Bujasa, Godišnje konferencije DPH, psihijatrijski i drugi Medicinski kongresi).

ZAKLJUČAK

Razvoj kliničke psihologije u Hrvatskoj od njegovih početaka neposredno iza II. Svjetskog rata do sada odvijao se u nekoliko faza u kojima su na taj razvoj nekad povoljno, a nekad nepovoljno djelovale društvene okolnosti. Na taj razvoj djelovali su naravno i utjecaji koji su dolazili iz drugih zemalja kao što su npr. izmjene u klasifikaciji psihijatrijskih poremećaja. Jedna od najznačajnijih činjenica i dokaza o razvoju kliničke psihologije u Hrvatskoj jest i razgranatost aktivnosti kliničkih psihologa od psihijatrije do neurologiju, neurokirurgije i drugih medicinskih disciplina. Klinički pristup danas je prisutan u svim područjima rada iz domene socijalne zaštite i rehabilitacije. Usmjeravanje kliničkih psihologa od sedamde-

setih godina do sada od dijagnostičkih i istraživačkih aktivnosti na psihoterapiju rezultiralo je uvođenjem osnovne edukacije iz psihoterapijskih pravaca u nastavne programe fakulteta, gdje se predaje klinička psihologija (Zagreb, Rijeka, Zadar, Osijek). Potreba da se teoretska znanja povežu sa praktičnom primjenom još u toku studija sada je zadovoljena na način da svi nastavnici kliničke psihologije aktivno sudjeluju u savjetovalištim koja su osnovana pri fakultetima, negdje za potrebe studenata (Zagreb, Zadar), a negdje i za potrebe studenata i građanstva (Rijeka).

EPILOG

Imaginacija u tri slike

Nakon pedesetak godina entuzijazma i *dilema* u kliničkoj psihologiji.

Netko (možda ja) stavi maleno zrno pšenice u zemlju i ono proklija (zna se kad) i naraste i sazori (zna se kad).

Netko (možda ja) ide poljem i oprasuje klasje, križa biljke i traga za poboljšanim svojstvima, otpornost, veća rodnost, niža i čvršća slama. Varijabli koliko ti srce želi!

Netko (voljela bih to biti ja) gleda prostrano polje zrelog žita kako se talasa na vjetru i uživa u neizrecivo lijepoj boji zrelog klasja.

Literatura:

- Akrap, L. i Jakšić, N. (2016). Uloga metakognitivnih deficita kod shizofrenije – istraživanja i klinička praksa. *Socijalna psihijatrija*, 44(1), 0-13.
- Akrap, L. (2011). Psiholoka procjena suicidalnog ponašanja. U: Marčinko, D. (ur), *Suicidologija* (str. 35-44). Zagreb: Medicinska knjiga.
- Anić, N. (1984). Tretman djece s teškoćama u čitanju. U: D. Stary (ur.), *VI psihologijski skup "Dani Ramira Bujasa" 1981.* (str. 259-266). Zagreb: Društvo psihologa Hrvatske.
- Anić, N. i Živčić, I. (1992). Depressive symptoms Among Psychiatric and Somatic Patients, *Godišnjak Zavoda za psihologiju*, 1-6. Rijeka: Pedagoški fakultet.
- Arambašić, L. (1994). *Provjera nekih postavki Lazurosova modela stresa i načina suočavanja sa stresom.* Neobjavljeni doktorski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta.
- Arambašić, L. (2008). *Gubitak, tugovanje, podrška* (2. izd.). Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Arambašić, L. (2012). *Psihološka prva pomoć nakon kriznih događaja - Vodič kroz Psihološke krizne intervencije u zajednici.* Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Arambašić, L. (1996). Personal control and coping with air-raids. *Journal of Traumatic Stress*, 9(2), 325-333.
- Berger, J. (1983). *Psihodiagnostika.* Beograd: Nolit.
- Berger, J. i Kovačević, V. (1965). Stanje i perspektive kliničke psihologije. Stanje i perspektive JUGOSLOVENSKE PSIHOLOGIJE. Referati sa savetovanja Udruženja psihologa Jugoslavije marta 1963.
- Bujas, Z. (1963). Organizacija studija psihologije na našim univerzitetima. Stanje i perspektive Jugoslovenske psihologije. Referati sa savetovanja Udruženja psihologa (str. 42-49).
- Defilipis, K. Z. (1975). Pregled rada kliničkih psihologa u SR Hrvatskoj uz kratki historijski prikaz.

- Galić, S. (2009). *Neuropsihologijska procjena*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Galić, S. (2008). *Specifičnosti pamćenja u shizofrenih osoba*. Neobjavljeni doktorski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Hersen, M., & Barlow, D.H. (1976). *Single-case Experimental Designs*. New York: Pergamon Press.
- Profaca, B. i Arambašić, L. (2009). Traumatski događaji i trauma kod djece i mladih. *Klinička psihologija*, 2(1-2), 53-73.
- Shapiro, M.B. (1966). The single-case in clinical-psychological research. *Journal of General Psychology*, 74, 3-23.
- Turdiu-Šimunec, J. (1970). Ispitivanje minimalnih cerebralnih disfunkcija kod djece. *Revija za psihologiju*, 1(2), 31-36.
- Vulić-Prtorić, A. i Macuka, I. (2006). Depresivnost i psihosomatski simptomi u djetinjstvu. *Prvi kongres primjenjene psihologije*. Knjiga sažetaka, (str. 88).
- Yates, A.J. (1970). *Behavior Therapy*. New York: John Wiley & Sons.
- Živčić-Bećirević, I. (1993). Depresija u djetinjstvu i adolescenciji. *Godišnjak Zavoda za psihologiju*, 2, 151-164. Rijeka: Pedagoški fakultet.
- Živčić-Bećirević, I. (1993). Emotional reactions of Children to War Stress in Croatia. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 32(4), 709-713.
- Živčić-Bećirević, I. i Anić, N. (2001). Automatic thoughts, school success, efficiency and Satisfaction of university students. *Psihološka obzorja*, 10(1), 49-59.
- Živčić, I. (1995). *Depresivnost u dječjoj dobi kao reakcija na stresne životne događaje izazvane ratnom situacijom*. Neobjavljeni doktorski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju filozofskog fakulteta.

Mladen Havelka

ZDRAVSTVENA PSIHLOGIJA U HRVATSKOJ – DOPRINOS POVIJESTI RAZVOJA HRVATSKE PSIHLOGIJE

DOI 10.17234/9789531757782.16

Zdravstvena psihologija u svijetu

Iako spoznaje o povezanosti psihičkih procesa i tjelesnog zdravlja postoje već tisućama godina, sve do kasnih 1970-ih godina nije postojalo posebno znanstveno područje unutar kojega bi se sustavno proučavala povezanost psihičkih procesa i tjelesnog zdravlja. Jedan od razloga za to je svakako i činjenica da, prije otprilike stoljeća i pol, nije postojala ni sama psihologija kao samostalna znanost. Međutim, i nakon osamostaljenja psihologije nakon 1879. godine, tjelesno zdravlje i tjelesne bolesti kao predmeti psihologijskih istraživanja i dalje su ostali na marginama zanimanja psihologije i psihologa. Osobito nakon što su rana istraživanja na području psihofiziologije prestala biti središnji interes nove psihološke znanosti. Razvojem novih područja psihologije — eksperimentalne, industrijske, kliničke, razvojne, socijalne i drugih — psihološki vidovi tjelesnih bolesti ostaju sadržajno uronjeni u razna područja psihologije, najviše u kliničku psihologiju, a bez vlastitog profesionalnog određenja. Zanimanje psihologa za probleme zdravlja, tako godinama ostaje pretežito usmjereno na probleme mentalnog zdravlja.

Prve naznake sustavnijeg interesa psihologa za psihološke vidove tjelesnog zdravlja i tjelesnih bolesti pojavljuju se usporedno s jačanjem kritika tradicionalnog, biomedicinskog modela zdravlja i bolesti, modela koji je bio vrlo učinkovit u suzbijanju masovnih zaraznih bolesti, ali postao slabije učinkovit u suzbijanju novih masovnih nezaraznih kroničnih bolesti. Usmjeren gotovo isključivo na organske vidove bolesti, biomedicinski model nije uspijevaio riješiti sve veće izazove vezane uz masovnost nezaraznih kroničnih bolesti. Uz sve manju učinkovitost, suvremena je medicina ujedno i postojala sve skuplja. Nagli porast kroničnih bolesti srca i krvnih žila i drugih kroničnih bolesti, posebno narasli troškovi njihova liječenja, potaknuli su nosioce političkog odlučivanja u razvijenim zemljama, na financiranje istraživanja čiji je glavni cilj bio utvrditi najvažnije rizične

čimbenike nastanka kroničnih bolesti, kao i načine njihove uspješne prevencije. Prva sustavna istraživanja na velikim uzorcima ispitanika vrlo brzo su pokazala da su među najvažnijim čimbenicima rizika za nastanak kroničnih nezaraznih bolesti nalaze čimbenici rizičnog ponašanja – dakle upravo oni na koje se najučinkovitije može djelovati dobrim poznavanjem psiholoških zakonitosti. U SAD-u 1960-ih godina, inicijativom predsjednika Johna F. Kennedyja, započinje širok program epidemioloških istraživanja od kojih su najpoznatija istraživanja u Alamedi (Berkman i Breslow, 1983) i istraživanja u Framinghamu (Haynes, Wang, DaMota i Gomes, 1987). Rezultati su nedvojbeno ukazali na značajnu povezanost između kroničnih nezaraznih bolesti i rizičnih načina ponašanja kao što su pušenje, pretjerano konzumiranje alkohola, tjelesna neaktivnost, nezdrava prehrana, gojaznost, neodazivanje na kontrolne zdravstvene preglede, sklonost agresivnosti i drugi. Ove rezultate potvrđuju i istraživanja koja se s istim ciljem provode u europskim zemljama, od kojih su najznačajnija istraživanje u Sjevernoj Kareliji u Finskoj (Puska, 1984.) i istraživanje pušačkih navika i njihovih posljedica na velikom slučajnom uzorku liječnika opće prakse u Velikoj Britaniji (Doll i Peto, 2004).

Spoznaje dobivene ovim i drugim istraživanjima povezanosti ponašanja i zdravlja snažan su poticaj mnogim psiholozima – koji su se do tada pretežno bavili problematikom mentalnog zdravlja – da se više usmjere na istraživanja odnosa psihičkih procesa, ponašanja i tjelesnog zdravlja. Podršku tome daje i Američko psihološko društvo koje zadužuje Williama Schofielda, autora zapaženih tekstova o ulozi psihologa u zdravstvu (Schofield, 1969), da izradi prijedlog programa veće uključenosti psihologa u zaštitu zdravlja.

Posljedica tih trendova sve je veće zapošljavanje psihologa u zdravstvu te poticanje istraživanja o mogućnostima poboljšanja zdravlja primjenom psiholoških znanja i vještina, pa u skladu s time Američko psihološko društvo 1978. godine osniva Odsjek za zdravstvenu psihologiju kao svoj 38. Odsjek. Joseph Matarazzo, prvi predsjednik Odsjeka 38, kao ciljeve novog Odsjeka navodi „*unapređenje doprinosa psihologije razumijevanju zdravlja i bolesti putem bazičnih istraživanja, obrazovanja i pružanja usluga, kao i poticanjem združivanja biomedicinskih znanja o zdravlju i bolesti sa suvremenim psihološkim znanjima*“. Nedugo zatim, već 1979. godine, objavljena je prva monografija pod nazivom „Health Psychology“ u uredništvu Georga Stonea, Francesa Cohena i Nancy Adler (Stone, Cohen i Adler, 1979). Nakon kratkog vremena, 1982. godine, počinje i izdavanje prvog časopisa zdravstvene psihologije pod nazivom „*Health psychology*“ pod uredništvom Georga Stonea. Time je učinjen i prvi korak formalnog priznanja zdravstvene psihologije kao nove grane psihologije, a prema nekima i kao novog interdisciplinarnog područja znanosti i prakse.

I druge struke osim psihologa, postaju sve više zainteresirane za djelovanje ponašanja i psihičkih procesa na zdravlje, pa uglavnom liječnici, u suradnji sa

psiholozima, sociolozima i antropolozima, 1977. godine osnivaju Društvo za bihevioralnu medicinu koje počinje izdavati časopis pod nazivom „*Journal of Behavioral Medicine*“. Mnogi psiholozi, članovi Odsjeka za zdravstvenu psihologiju APA-e, učlanjeni su i u Društvo za bihevioralnu medicinu. Uz potporu Američkog psihološkog društva 2004. godine osniva se i Društvo za zdravstvenu psihologiju rada (Society for Occupational Health Psychology – SOHP).

Europske zemlje kasne u prosjeku desetak godina za zbivanjima oko osnivanja i razvoja zdravstvene psihologije. Nacionalna društva za zdravstvenu psihologiju prvo se osnivaju u Nizozemskoj, Velikoj Britaniji i Njemačkoj, a Europsko društvo za zdravstvenu psihologiju (EHPS) osnovano je 1986. godine na poticaj nizozemskih, engleskih i njemačkih zdravstvenih psihologa, (Suton, Baum i Johnston, 2005).

Na Međunarodnom kongresu primijenjene psihologije održanom u Madridu 1994. godine, osnovano je Međunarodno društvo za zdravstvenu psihologije (International Health Psychology Society) s ciljem ujedinjavanja globalnih napa u istraživanju i razumijevanju utjecaja ponašanja na nastajanje bolesti i u predviđanju i poticanju promjena zdravstvenog ponašanja. Društvo su osnovali predstavnici Međunarodne udruge za primijenjenu psihologiju (IAAP), Američkog psihološkog društva (APA), Europskog društva za zdravstvenu psihologiju (EHPS) te Japanskog, Australskog i Kanadskog društva za zdravstvenu psihologiju. Prva konferencija novog društva održana je u Montrealu 1996. godine.

Međunarodna udruga za primijenjenu psihologiju (IAAP) osnovala je 1984. godine svoj Odsjek za zdravstvenu psihologiju (Division 8), čiji je prvi predsjednik bio Stan Maes, profesor zdravstvene psihologije na Sveučilištu u Leidenu, ujedno i glavni inicijator osnivanja Evropskog društva za zdravstvenu psihologiju.

U drugim zemljama zdravstvena psihologija se najviše razvila u Kanadi, Australiji, Novom Zelandu i Japanu. U Africi najviše je razvijena u Južnoafričkoj Republici, a od zemljama Južne Amerike, u Brazilu.

Zdravstvena psihologija u Hrvatskoj

Sekcija za zdravstvenu psihologiju Hrvatskoga psihološkog društva osnovana je 1996. godine na Četvrtoj konferenciji Hrvatskoga psihološkog društva održanoj u Opatiji, a nakon stupanja na snagu Zakona o psihološkoj djelatnosti 2. travnja 2003. godine i osnivanja Hrvatske psihološke komore, 13. prosinca. 2003. godine, osnovan je i Stručni razred za zdravstvenu psihologiju Hrvatske psihološke komore. Iz tih podataka moglo bi se pretpostaviti da je i u Hrvatskoj formalan postupak prihvaćanja zdravstvene psihologije u sustav hrvatske psihološke znanosti i prakse, uspješno završen. Međutim, sadržaji zdravstvene psihologija bili su još uvijek više dodatni dio obrazovanja i prakse kliničkih psihologa, a ne samostalno područje unutar psihologije.

Ali treba krenuti od samih početaka. A oni sežu u prošlo stoljeće, u 1980. godinu, i vezani su uz načine na koje se zdravstvena psihologija započela uvoditi u sustav hrvatskog obrazovanja, a kasnije i u sustav znanosti i psihologijske prakse.

Zdravstvena psihologija u hrvatskom obrazovanju

Inicijative koje su tradicionalno poticale daljnji razvoj postojećih ili inicirale uvođenje novih nastavnih sadržaja, novih područja ili grana psihologije, uglavnom su dolazile sa Odsjeka za psihologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, a kasnije i sa studija psihologije u Rijeci i Zadru, Hrvatskih studija psihologije na Sveučilištu u Zagrebu, studija psihologije Sveučilišta Josipa Juraja Strossmayera u Osijeku, a od nedavno i sa studija psihologije na Hrvatskom katoličkom sveučilištu u Zagrebu.

Međutim, u slučaju zdravstvene psihologije nije bilo tako. Inicijativa za osuvremenjivanjem i proširenjem nastavnih sadržaja i uvođenjem zdravstvene psihologije kao novoga nastavnog predmeta u hrvatsko obrazovanje, krenula je iz područja zdravstvenog obrazovanja, odnosno s tadašnje Više škole za medicinske sestre i zdravstvene tehničare u Zagrebu i odvijala se gotovo isključivo u okvirima zdravstvenog obrazovanja. Prijedlog za uvođenje zdravstvene psihologije u hrvatski obrazovni sustav, pa time i u sustav hrvatske psihološke znanosti, nije nastao na temelju potrebe za proširenjem tema i sadržaja psiholoških istraživanja zdravlja i bolesti, jer je klinička psihologija osiguravala dosta širok prostor i za istraživanja na tom području, i nije nastao iz potrebe za proširenjem područja psihološke prakse u zdravstvu, jer je veći problem bio premali broj psihologa zaposlenih u zdravstvu, nego proširenje njihovih poslova. Napokon, na sveučilišnoj razini postojao je dovoljan prostor za otvaranje novih poslijediplomskih specijalističkih i magistarskih studija među kojima je studij kliničke psihologije zadovoljavao potrebe za postizavanje potrebnih kompetencija i vještina za rad psihologa u zdravstvu

Početakom 1980-ih godina u hrvatskom obrazovanju započeo je novi val obrazovnih reformi, kolokvijalno nazvan „Šuvarova reforma“. Jedan od njenih glavnih ciljeva bilo je prilagođavanje obrazovnog sustava načelima dijalektičkog materijalizma, tj. stvaranje takvog vrijednosnog sustava u odgoju i obrazovanje koji će utjecati na to da što veći broj ljudi u svom privatnom i javnom životu živi, radi i ponaša se sukladno načelima dijalektičkog materijalizma, koja su bila jasno precizirana u tadašnjem Zakonu o usmjerenom obrazovanju. Sukladno tom cilju Samoupravne zajednice usmjerenog obrazovanja, koje je osnivao Republički sekretarijat za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu Socijalističke Republike Hrvatske, osnivale su svoja stručna povjerenstva, odnosno programske savjete za svako područje i svaku razinu obrazovanja, pa je tako osnovan i Programski savjet usmjerenog obrazovanja u zdravstvu. Neki od psihologa zaposlenih u tada jedinjoj Višoj školi za medicinske sestre i zdravstvene tehničare, postali su članovi

tog Programskog savjeta i predložili su da se u cilju osuvremenjivanja psihološkog obrazovanja u području zdravstva, dotadašnji predmet pod nazivom *Medicinska psihologija i psihijatrija*, koji su u pravilu na srednjim i višim zdravstvenim školama predavali liječnici-psihijatri, zamijeni novim predmetom i novim sadržajem pod nazivom *Zdravstvena psihologija*, kojeg trebaju predavati psiholozi, jer se radi o području psihologije, a ne psihijatrije.

Prijedlog je bio obrazložen i promjenama koje se u tom području psihologije događale u drugim zemljama, potkrijepljen i argumentima o financijskim i stručnim koristima od proširenja uloge psihologa u zdravstvu. Prijedlog je gotovo jednoglasno prihvaćen, te se od nastavne godine 1987./88. u srednjim zdravstvenim školama u Hrvatskoj, kao i na Višoj školi za medicinske sestre i zdravstvene tehničare, započinje izvoditi novi predmet pod nazivom *Zdravstvena psihologija* (Delegatski vjesnik, 1986). Razlozi zbog kojih nije bilo gotovo nikakvih primjedbi na ovaj prijedlog vjerojatno su bili u tome što nastavni sadržaji zdravstvene psihologije, kao uostalom ni psihologije uopće, nisu smatrani dovoljno važnim za uspjeh ideoloških ciljeva obrazovne reforme. A novi nastavni program zdravstvene psihologije nije bio ni u kakvoj suprotnosti s reformskim ciljevima. S druge strane, izostao je i otpor sveučilišnog sustava, jer su se predložene promjene odnosile isključivo na niže razine obrazovanja, tradicionalno nezanimljive sustavu sveučilišnog obrazovanju.

Kao opći okvir u kreiranju nastavnih sadržaja prvih programa zdravstvene psihologije u Hrvatskoj, poslužile su preporuke G. Stonea i suradnika (Adler, Cohen, & Stone, 1979), koji su kao interes zdravstvenih psihologa isticali sljedeće teme; 1. Odnos psihe i tijela kroz povijest; 2. Promjene u pobolu stanovništva i potreba za jačanjem biopsihosocijalnog pristupa zdravlju i bolesti; 3. Socijalne uloge liječnika i bolesnika te važnost komunikacije u zdravstvu; 4. Teorije zdravstvenog ponašanja i prevencija tjelesnih bolesti; 5. Povezanost stresa i nastanka tjelesnih bolesti (psihosomatika); 6. Načini sučeljavanja sa stresom kod tjelesnih bolesti; 7. Povezanost kroničnih tjelesnih bolesti, invaliditeta i psiholoških stanja (somatopsihologija); 8. Psihološki vidovi boli i psihološka terapija boli i druge.

Na mogućnost širenja nastave iz zdravstvene psihologije u druge dijelove obrazovanja, utjecale su i sasvim političke odluke. Odlukom Republičkog sekretarijata za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu Socijalističke Republike Hrvatske, 1984. godine ukinuta je pravna osobnost svih samostalnih viših škola u Hrvatskoj i one su priključene istovrsnim ili srodnim sveučilišnim studijima na fakultetima. Tim činom, samostalna Viša škola za medicinske sestre i zdravstvene tehničare postala je ustrojbeno jedinica Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, a svi nastavni programi, studenti, nastavnici, oprema i prostor, postali su dio Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Tako je i Katedra za zdravstvenu psihologiju Više škole za medicinske sestre i zdravstvene tehničare, uz nešto otpora Katedre za psihijatriju s medicinskom

psihologijom, postala jednom od katedri Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Zahvaljujući tome, na Medicinskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu ponovno su se pojavili psiholozi kao stalno zaposleni nastavnici. Doduše u početku ne u funkciji održavanja nastave za studente medicine, već angažirani samo za nastavu za stručne zdravstvene studije Više škole za medicinske sestre i tehničare. No, takvo stanje nije dugo trajalo. Godine 1991. na Medicinskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu započinje uvođenje izbornih kolegija na studiju medicine, u što se uključuju i psiholozi s Katedre za zdravstvenu psihologiju, u nastojanju da prošire svoju nastavnu djelatnost sa studija sestrinstva, fizioterapije, sanitarnog inženjerstva, medicinsko-laboratorijske dijagnostike i radiološke dijagnostike, i na studij medicine. Taj pokušaj završio je potpunim uspjehom i usvajanjem novoga nastavnog programa studija medicine u kojem su se, kao izborni predmeti, našli i psihološki predmeti *Ličnost, zdravlje i bolest, Klinički intervju i Psihologija boli*. Osim psihologa s Katedre za zdravstvenu psihologiju, u izvođenju ovih predmeta sudjelovali su i brojni nastavnici Medicinskog fakulteta s drugih katedri. Zanimanje studenata medicine za odabir ovih izbornih predmeta bio je vrlo velik, pa su ih mogli odabrati samo najbolji studenti. Nastava iz psiholoških predmeta započela je u akademskoj godini 1991./92. i trajala do akademske godine 1996./97. Naime, tada se sukladno Zakonu o znanosti i visokom obrazovanju iz 1993. godine, stručni studiji, tj. studiji koje organiziraju visoke škole i veleučilišta, ponovno odvajaju od fakulteta, odnosno sveučilišnog obrazovnog sustava, i postaju samostalni. Tako nastaje i Zdravstveno veleučilište kao samostalna ustanova visokog stručnog obrazovanja, te se i Katedra za zdravstvenu psihologiju s Medicinskog fakulteta vraća na Zdravstveno veleučilište.

A zanimanje Medicinskog fakulteta za daljnjom suradnjom s psiholozima u nastavi za studenta medicine naglo prestaje. Time i prestaje angažman nastavnika – psihologa u nastavi na studiju medicine te se zdravstvena psihologija ponovno predaje samo na stručnim zdravstvenim studijima i srednjim zdravstvenim školama. No, nagli i brzi razvoj zdravstvene psihologije u svijetu potiče prihvaćanje zdravstvene psihologije kao nastavnog predmeta na sveučilišnim studijima psihologije. Što se prvo zbiva na Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, zatim na Hrvatskom studijima psihologije Sveučilišta u Zagrebu, a ubrzo zatim i na drugim studijima psihologije u Hrvatskoj, u Zadru, Rijeci, Osijeku i studiju psihologije Hrvatskoga katoličkog sveučilišta. Sadržaji zdravstvene psihologije se šire, ubrzo se uvode i novi predmeti iz specijalističkih područja zdravstvene psihologije, na Zdravstvenom veleučilištu započinju se izvoditi predmeti Psihologija boli i Komunikacije u zdravstvu, a uskoro zatim psihologija boli postaje i izborni predmet na studiju psihologije Filozofskog fakulteta u Zagrebu, a potom i izborni predmet na studiju psihologije Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu. Ovaj razvoj nastavnih predmeta iz područja zdravstvene

psihologije nastavio se i dalje, pa zdravstveni psiholozi kreiraju i nove nastavne sadržaje za predmete pedijatrijska psihologija, psihoonkologija, psihokardiologija, psihodermatologija i drugih koji su predloženi za uvrštavanje u nastavne planove zainteresiranih studija psihologije, uglavnom kao izborni predmeti.

Zdravstvena psihologija u hrvatskoj znanosti

Budući da zanimanje za znanstvena istraživanja nije ograničeno formalnim okvirima u sustavu znanosti, već ovisi o istraživačkim mogućnostima i osobnom zanimanju pojedinih istraživača, nedovoljno jasno definirana uloga psihologa u zdravstvu ipak nikad nije priječila naše psihologe da se bave istraživanjima koja bi po tematici danas mogla biti svrstana u stožerna istraživanja u području zdravstvene psihologije. Prva takva istraživanja u Hrvatskoj započinju sredinom 1960-ih godina i provode se u *Jedinici za sociomedicinska istraživanja* tadašnjeg Zavoda za zdravstvenu zaštitu SR Hrvatske u Rockefellerovoj ulici broj 7. u Zagrebu. Tadašnju voditeljicu te istraživače jedinice, Mariju Krnic Novosel (1925.-2017.), s obzirom na teme istraživanja kojima se *Jedinica za sociomedicinska istraživanja* bavila, slobodno možemo smatrati prvim zdravstvenim psihologom u Hrvatskoj. Naime, teme i ciljevi tih istraživanja bile su dio općih nastojanja da se objasne složeni uzroci raznih oblika zdravstvenog ponašanja, a to je područje danas jedno od temeljnih područja zdravstvene psihologije.

Jedno od prvih takvih istraživanja u Hrvatskoj provedeno je krajem 1960-ih i početkom 70-ih godina pod nazivom *Međunarodna komparativna studija korištenja zdravstvene službe (International Comparative Study/Medical Care Utilisation ili WHO/ICS/MCU)*. Istraživanje se u koordinaciji Svjetske zdravstvene organizacije provodilo u nekoliko zemalja svijeta, a financiralo ga je Državni ured za javno zdravstvo SAD-a. Hrvatska je bila jedno od istraživačkih područja. Voditelj cijelog projekta bio je socijalni psiholog Godfrey H. Hochbaum (1916.-1999.), jedan od vodećih psihologa u američkom sustavu javnog zdravstva, poznat i kao tvorac temeljne teorija zdravstvenog ponašanja – *teorije zdravstvenih uvjerenja* (Steckler, Kenneth, McLeroy i Holtzman, 2010). Postavke ove teorije bile su desetljećima najčešće korišten psihosocijalni pristup u objašnjavanju i predviđanju zdravstvenog ponašanja. Tako su i podaci o zdravstvenom ponašanju u korištenju zdravstvene zaštite prikupljeni ovim međunarodnim istraživanjem poslužili G. H. Hochbaumu i suradnicima za provjeru pojedinih teorijskih postavki modela zdravstvenih uvjerenja i potakle brojna daljnja istraživanja uzroka slabog odaziva stanovništva na kampanje ranog otkrivanja bolesti, slabog sudjelovanja u preventivnim zdravstvenim programima, a u kasnijem razdoblju i istraživanja razloga slabog pridržavanja zdravstvenih savjeta i uputa (Rosenstock, 1974; Becker, 1974). Osim sudjelovanja u ovom velikom istraživanju, Marija Krnic Novosel bila je i voditeljica još jednog važnog nacionalnog istraživanja na području Hrvatske pod nazivom *Orijentacija*

pacijentu u općoj medicini. Istraživanje se provodilo na reprezentativnom uzorku ordinacija opće medicine s područja cijele Hrvatske sa ciljem utvrđivanja povezanosti komunikacije između liječnika i bolesnika u ordinacijama opće medicine sa zadovoljstvom bolesnika, kao i slijeđenja zdravstvenih savjeta i uputa (Novosel i Havelka 1974). Njezini suradnici kasnije su nastavili sa sličnim istraživanjima (Havelka i Barath, 1977; Havelka, 1981; Barath, Havelka, Selihar, 1987; Barath, Havelka, Gavrilović, 1989; Barath, Havelka, Despot Lučanin, Bastašić (1990), i s pokušajima što većeg uključivanja sadržaja iz zdravstvene psihologije u hrvatsko srednje, više i visoko obrazovanje (Barath, 1995; Barath, Matul, Sabljak, 1996; Havelka, 1981; 1982; 1985; 1988; 1992; 1998; 2002; Havelka i Ševo, 2002; Havelka i Havelka Meštrović, 2013; Zarevski i Havelka, 2014).

I mnogi drugi hrvatski psiholozi započeli su provoditi istraživanja, objavljivati radove, knjige i kongresna priopćenja po temama bliska ili pripadajuća području zdravstvene psihologije, senzibilizirajući time stručnu i laičku javnost za psihološke vidove tjelesnog zdravlja i tjelesnih bolesti. Od mnogih za primjer navodimo neke; Arambašić, 2008; Bezić, 1990; Brkljačić i Kaliterna 2000; Galić, 2010; Gračanin, 2015; Grgurević, 2014; Grubić, 2008; Grubić, Ljubešić, Filipović Grčić, 2013; Havelka Meštrović i Čuić, 2011; Havelka Meštrović i Buhin, 2017; Hudek Knežević, 1999; Hudek Knežević i Kardum, 2000 i 2006; Ivanec, 2015; Jokić Begić i Arambašić, 2010; Jokić Begić, Žigić, Nakić Radoš, 2014; Kaliterna, 1990; Kostović Srzentić, Pukljak Iričanin, Grubić, Bogdanić, Filipović Grčić (2017); Krizmanić, Vizek Vidović, Kolesarić, Harambašić 1986; Krizmanić i Kolesarić, 1996; Ljubešić, 2013; Malčić, Cazin, Jelušić, Ivandić, Aberle, Grubić, 2004; Martinac Dorčić i Ljubešić, 2009; Nakić Radoš, Tadinac, Herman, 2018; Pačić Turk, 2001; Petričić i Vulić Protorić, 2009; Pibernik Okanović, Szabo, Metelko, 1998; Pokrajac Bulian i sur., 2011; Pukljak Iričanin, Perković, Petrak, Rukavina, Kostović Srzentić, 2011; Szabo, Pibernik Okanović, Metelko, 2010; Tadinac, 2004; Tadinac, Hromatko, Jokić Begić, Kotrulja, 2009; Vulić Prtorić i Galić, 2004; Vulić Prtorić, Galić, Coha, Grubić i sur. 2007; Zarevski i sur., 2015 i drugi.

Zdravstveni psiholozi i Domovinski rat

Domovinski rat prekinuo je razvojne planove mnogih struka, pa tako i zdravstvene psihologije. Najveću pozornost psiholozi su tijekom Domovinskog rata usmjerili na pružanje pomoći u prevladavanju psiholoških i psihosocijalnih posljedica ratnih stradanja. Tako su svi psiholozi u razdoblju od 1990.–1995. godine, a mnogi i kasnije, usmjerili sve svoje profesionalne snage na primjenu psiholoških znanja i vještina u ublažavanju psihosocijalnih posljedica ratnih razaranja. Organizirani su brojni programi psihološke i psihosocijalne pomoći žrtvama rata – posebno djeci, invalidima, prognanicima, izbjeglicama i starijim

ljudima. Sredinom 1992. godine u Hrvatskoj je bilo oko 600 000 prognanih i izbjeglih iz ratnih područja Hrvatske i Bosne i Hercegovine, kojima je bila potreban sva moguća, pa i psihološka pomoć. Zdravstveni psiholozi okupljeni oko Katedre za zdravstvenu psihologiju Više medicinske škole Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, u suradnji sa medicinskom sestrama Kabineta za zdravstvenu njegu Više medicinske škole, organizirali su brojne seminare o psihološkom zbrinjavanju ljudi izloženih ratnim stradanjima. U suradnji s Hrvatskim psihološkim društvom, posebno članovima Sekcije za školsku psihologiju i dijelom psihologa s Odsjeka za psihologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, organizirali su tijekom 1991.-1993. godine brojne aktivnosti usmjerene ublažavanju psihosocijalnih posljedica rata, a 1993. godine osnovali i dobrotvorno udruženje „Dobrobit“, unutar kojega su proširili svoju djelatnost na ublažavanju psihosocijalnih posljedica rata na razne načine – od organizacije i provođenja savjetovanišnog rada, priređivanja edukativnih video materijala i snimanja obrazovnih TV emisija, objavljivanja tiskanih obrazovnih materijala, do izravnog rada na terenu u zbjegovima prognanika i izbjeglica, bolnicama i drugim ustanovama, do provođenja obrazovnih programa osposobljavanja volontera - pomagača izbjeglicama i prognanicima u zbjegovima izbjeglica i prognanika u inozemstvu. Neko vrijeme, krajem 1991. i tijekom 1992. godine, psiholozi Katedre za zdravstvenu psihologiju Više medicinske škole Medicinskog fakulteta, bili su angažirani i u Uredu za psihosocijalnu prilagodbu prognanika i izbjeglica Vlade Republike Hrvatske, u kojem su, u suradnji s UNICEF – om i drugim humanitarnim organizacijama koje su se istovremeno bavile pružanjem psihosocijalne pomoći žrtvama rata (Havelka, 1996), organizirali nekoliko obrazovnih programa vezanih uz pružanje psihosocijalne podrške prognanim i izbjeglim obiteljima, posebno prognanoj i izbjegloj djeci.

Tijekom tih aktivnost nastali su i brojni pisani materijali o načinima prevladavanja ratnih trauma i suočavanja s psihosocijalnih posljedica rata, koji su bili od koristili kako psiholozima, liječnicima, medicinskim sestrama, socijalnim radnicima, tako i samim žrtvama rata i njihovim obiteljima (Krizmanić i sur., 1991. a i b; Krizmanić i sur., 1995.); Krizmanić, 1995); Havelka i Krizmanić, 1995; Havelka, 1998.).

Uz to, prevedeni su i strani priručnici koji su se bavili sličnom problematikom: *Pomoć djeci koja žive u teškim prilikama te Komuniciranje s djecom*, u suradnji s međunarodnom humanitarnom organizacijom *Save the Children* i *Sprječavanje i suzbijanje stresa među djelatnicima hitnih službi* i *Priručnik za pomoć djeci u situacijama rata* u suradnji s UNICEF-om.

U suradnji s UNICEF-om i obrazovnim programom Hrvatske radiotelevizije, pod uredništvom urednice obrazovnog programa, psihologinje Višnje Masneć-Vodanović (u režiji Petra Krelje), snimljena je i serija od šest obrazovnih videokazeta s temama vezanim uz ratne traume djece i načine njihova prevladavanja. Kazete

su presnimljene u nekoliko stotina kopija i podijeljene po zbjegovima prognanika i izbjeglica na području Hrvatske i Bosne i Hercegovine.

Za svoje doprinose ublažavanju psihosocijalnih posljedica rata, psiholozi okupljeni oko Katedre za zdravstvenu psihologiju Više medicinske škole Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Kabineta za zdravstvenu njegu Više medicinske škole i dobrotvornog udruženja „Dobrobit“, nagrađeni su najvišim psihološkim nagradama Hrvatskog psihološkog društva, nagradom „Ramiro Bujas“ i „Zlatnim grbom“ Hrvatskog psihološkog društva, a za istovremene napore na području unapređenja stručnog visokog obrazovanja u Republici Hrvatskoj, neki od njih odlikovani su i odlikovanjem „Reda Danice Hrvatske s likom Ruđera Boškovića“.

Nakon Domovinskog rata, od 1998. – do 2004. godine psiholozi Katedre za zdravstvenu psihologiju, tada već Katedre Zdravstvenog veleučilišta u Zagrebu, u suradnji s Ministarstvom rada i socijalne skrbi, organizirali su u okviru dobrotvornog udruženja „Dobrobit“, programe cjelovite skrbi za starije ljude u zajednici, razvijajući time i nove modele izvaninstitucionalne skrbi za starije građane grada Zagreba (Havelka, 2003).

Zdravstvena psihologija u hrvatskom sustavu zdravstvene zaštite

Na četvrtoj Konferenciji Hrvatskog psihološkog društva održanoj 1996. godine u Opatiji, utvrđeno je da uloga i status psihologa u zdravstvenoj praksi nisu sukladni mogućem doprinosu psihologije povećanju kvalitete zdravstvenih usluga, te je predloženo da se odgovornima u sustavu zdravstva upute prijedlozi proširenja psiholoških usluga u zdravstvu, tj. postojeći opisi poslova psihologa dopune novim sadržajima. Na osnovu održane rasprave načinjena je lista novih poslova u zdravstvenoj praksi koja je obuhvaćala poslove iz područja zdravstvene psihologije i to; 1. Utvrđivanje psiholoških rizičnih čimbenika koji pogubno djeluju na zdravlje; Utvrđivanje psiholoških čimbenika koji djeluju na pridržavanje zdravstvenih savjeta i uputa; 2. Uvođenje programa promjena ponašanja usmjerenih uspostavljanja zdravog načina života; 3. Razvoj i primjena psiholoških tehnika ublažavanja boli; 4. Razvoj i primjena programa suočavanja sa stresom; 5. Poticanje razvoja i širenja samozaštitnih grupa bolesnika i članova obitelji bolesnika oboljelih od kroničnih bolesti; 6. Razvoj, uvođenje i primjena psiholoških tehnika jačanja imunosti odgovora na bolest; 7. Unapređenje tehnika komunikacija između zdravstvenih djelatnika i bolesnika; 8. Sudjelovanje u interdisciplinarnim znanstvenim istraživanjima; 9. Uvođenje i razvoj programa za unapređenje kvalitete života kroničnih bolesnika, invalida i starijih osoba; 10. Razvoj i primjena tehnika sveobuhvatne rehabilitacije invalida; 11. Razvoj i primjena tehnika dijagnosticiranja i terapije psiholoških i psihosocijalnih posljedica ratnih trauma; 12. Provođenje psihološke pripreme prije kirurških zahvata; 13. Evaluacija uspješnosti pojedinih psiholoških tehnika u prevenciji i liječenju bolesti; 14. Razvoj i primjena tehnika

psihološke pomoći i podrške teško oboljelim bolesnicima i njihovim obiteljima (rak, srčanožilne bolesti, astma, AIDS); 15. Suradnja u kreiranju etičkih načela primjene medicinske tehnologije (npr. presađivanja organa, eutanazije i dr.).

Dva su osnovna razloga zbog kojih većina ovih opisa poslova nisu ušli u standarde rada psihologa zaposlenih u zdravstvu. Prvi razlog vezan je uz obrazovanje psihologa. Bazično obrazovanje psihologa čije završavanje je uvjet za stjecanje osnovne dopusnice za rad u psihološkoj djelatnosti, nije dovoljno za stjecanje specijalističkih kompetencija u području zdravstvene psihologije, a specijalistički poslijediplomski studij kliničke psihologije na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, te studij savjetodavne psihologije na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Rijeci još nisu dovoljno usmjerena na problematiku zdravstvene psihologije.

Drugi razlog zašto nije zaživio širi opis poslova zdravstvenih psihologa što ga je još 1996. godine predložilo Hrvatsko psihološko društvo, treba tražiti u premještanju fokusa strukovnih psiholoških aktivnosti ka donošenju Zakona o psihološkoj djelatnosti i osnivanju Hrvatske psihološke komore, čime bi društveni status i profesionalna uloga psihologa bili bolje i čvršće regulirani. Istovremeno s održavanjem rasprava o poboljšanju i proširenju uloge psihologa u zdravstvu, krajem 1990ih godina intenzivirane su i šire rasprave među psiholozima o potrebi osnivanja psihološke komore, koja bi imala javne ovlasti pa time i pravo samostalnog reguliranja vlastite profesije, kao i uspostave čvrstih kriterija za obavljanje pojedinih poslova unutar psihološke djelatnosti. U to vrijeme zbivale su se i velike promjene u sustavu zdravstva („poluprivatizacija“ službi opće medicine i medicine rada), koje su prijetile psiholozima zaposlenima u tim sektorima zdravstva, da ostanu bez posla zbog nemogućnosti da kao „nezdravstveni“ djelatnici ravnopravno sudjeluju u procesima privatizacije. Takve prijetnje ojačale su pritisak na Hrvatsko psihološko društvo da što prije predloži Zakon o psihološkoj djelatnosti i poduzme sve potrebno da se Zakon prihvati, kako bi temeljem njega mogla biti osnovana Hrvatska psihološka komora, što bi onda otvorilo široke mogućnosti i psiholozima da mogu samostalno otvarati svoje psihološke ordinacije i na taj način imati veći prostor za rješavanje svog radnog statusa. Sve to umanjilo je pritisak na nadležne službe i povjerenstva Ministarstva zdravstva, da se unutar državnog zdravstva ostvare predložena proširenja poslova i uloge psihologa u zdravstvu.

Perspektive razvoja zdravstvene psihologije u Hrvatskoj

Osnivanjem Hrvatske psihološke komore otvorio se novi, širi prostor planiranja strateškog razvoja psihološke profesije u cjelini, pa time i zdravstvene psihologije. Perspektive razvoja psihologije u Hrvatskoj, nakon donošenja Zakona o psihološkoj djelatnosti, počele su najviše ovisiti o samim psiholozima, njihovim vizijama, angažmanu i sposobnostima da kreiraju takve strateške odluke i stvaraju

takvo ozračje u kojem će se razvoj pojedinih područja psihologije moći ostvariti svoj maksimum.

To opće načelo vrijedi i za zdravstvenu psihologiju unutar koje bi prvo trebalo analizirati koliko su psiholozi u zdravstvu svojim stručnim i znanstvenim radom uspjeli uvjeriti zdravstvene djelatnike, prije svega liječnike, da svojim teorijskim znanjima i praktičnim vještinama mogu značajno pomoći u povećanju kvalitete i humanizaciji zdravstvene prakse. Tek nakon toga bilo bi moguće odlučiti u kojem pravcu bi trebalo nastaviti. No, i bez velikih analiza već se sada može nazrijeti da na putu šire uloge psihologa u zdravstvu postoje dva glavna problema, a oni su, prvo, nedostatan specijalistički obrazovanje psihologa iz područja zdravstvene psihologije i drugo, vrlo slabo obrazovanje liječnika iz zdravstvene psihologije.

Oba problema mogu i moraju pokušati riješiti sami psiholozi. Rješenje prvog je lakše. Ono ovisi o uskoj suradnji Hrvatske psihološke komore i studija psihologije kroz koju treba razvijati nove modele psihološkog obrazovanja koji će psiholozima u zdravstvu osigurati veće kompetencije i vještine za obavljanje šireg raspona poslova u zdravstvu i za veću suradnju sa zdravstvenim djelatnicima. Prvi koraci u ovim nastojanjima trebali bi biti; 1. Proširenje raspona tema tečajeve trajnog obrazovanja kliničkih psihologa u organizaciji Komore većim brojem tema iz zdravstvene psihologije; 2. Obogaćivanje nastavnih programa stručnog specijalističkog poslijediplomskog studija psihologije većim brojem sadržaja i širim rasponom praktične nastave iz područja zdravstvene psihologije; 3. Razmatranje mogućnosti otvaranja sveučilišnog interdisciplinarnog doktorskog studija iz zdravstvene psihologije na Sveučilištu u Zagrebu u suradnji sa drugim studijima psihologije, Medicinskim fakultetom, Edukacijsko – rehabilitacijskim fakultetom, odsjecima za sociologiju i pedagogiju Filozofskog fakulteta, kliničkim bolnicama, i specijalističkim bolnicama, te privatnim psihološkim ordinacijama.

Suočavanje s drugim problemom je teže jer samo djelom ovisi o psiholozima, a najvećim djelom o visokoškolskim ustanovama u kojima se obrazuju zdravstveni djelatnici – medicinskim i stomatološkim fakultetima i visokim zdravstvenim školama i veleučilištima. Na razini visokih škola i veleučilišta zdravstvena psihologija uključena je u nastavu stručnih zdravstvenih djelatnika, posebno medicinskih sestara, radnih terapeuta i fizioterapeuta već četrdesetak godina i postoji dovoljan broj nastavnika kvalificiranih za nastavu. Na medicinskim i stomatološkim fakultetima nema ni predmeta niti nastavnika – psihologa iz područja zdravstvene psihologije. Taj problem moguće je riješiti samo jačanjem suradnje psihologa, medicinara i stomatologa kroz sudjelovanje u zajedničkoj edukaciji na svim razinama, većim obimom zajedničkog rada u praksi i većim opsegom interdisciplinarnih istraživanja. Stvaranje jačih veza između medicine i psihologije može se potaknuti formiranjem pozitivnijih stavova medicinara prema psihologiji i psiholozima u proširiti uvjerenje da su mogući brojni oblici surad-

nje na korist i zdravstvenih struka i psihologa, a prije svega u korist uspješnijeg liječenja bolesnika.

Tek nakon toga mogu se rješavati druga pitanja u pojedinim sektorima zdravstva u kojima rade psiholozi. Iako danas najviše zdravstvenih psihologa radi u bolničkim zdravstvenim ustanovama, najveće perspektive razvoja zdravstvene psihologije u budućnosti mogu se očekivati u okviru primarne zdravstvene zaštite na području očuvanja zdravlja (primarne prevencije), te ublažavanja simptoma i novih rizika kod već postojećih kroničnih bolesti (sekundarna i tercijarna prevencija). Sve veća svijest o utjecaju životnog stila na očuvanje zdravlja i sučeljavanje s bolešću doprinosti će potrebi za psiholozima i psihološkim postupcima i tehnikama usmjerenim formiranju pozitivnih i odbacivanju negativnih oblika zdravstvenog ponašanja.

U okviru bolničke zdravstvene zaštite razvoj novih tehnologija u medicini i sve veća dehumanizacija odnosa zdravstvenih djelatnika i bolesnika, i, posljedično, sve veće nezadovoljstvo bolesnika medicinskim tretmanom, nužno će dovesti do potrebe za uključivanjem psihologa u unapređenje komunikacija u zdravstvu općenito, a posebice unapređenju komunikacije i odnosa između bolesnika i zdravstvenih djelatnika. Usprikoš sve djelotvornijoj dijagnostici i terapiji, standardno uvođenje psiholoških postupaka u cjelovit pristup pomoći bolesniku, pokazati će se nužnim za sveukupnu djelotvornost bolničkog liječenja.

Osim u sustavu zdravstva nove mogućnosti psihologa pojaviti će se i razvojem nevladinog sektora, tj. organizacija i udruženja civilnog društva koje će u lokalnoj zajednici razvijati novi sustav pružanja zdravstvenih savjeta i usluga sve većem broju starijih ljudi, kroničnih bolesnika, invalida i drugih psihosocijalno i zdravstveno ugroženih socijalnih skupina. Preusmjeravanjem zdravstvene njege starijih, nemoćnih, kronično bolesnih i invalidnih osoba sa skupih institucionalnih načina zbrinjavanja i skrbi na izvaninstitucionalnu njegu u vlastitom domu, razviti će veliki broj servisa za pomoć, njegu, liječenje i rehabilitaciju u kući u kojima će svojim znanjima i vještinama moći ostvariti važnu ulogu u društvu.

Literatura

- Adler, N. E., Cohen, F., & Stone, G. C. (1979) Themes and Professional Prospects in Health Psychology. In: Stone, G.C., Cohen, F., & Adler, N.E. (Eds.). *Health Psychology - A Handbook* (str. 573-590). San Francisco: Jossey - Bass Publishers.
- Arambašić, L. (2008). *Gubitak, tugovanje, podrška*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Barath, A., Havelka, M. i Selihar, Z. (1987). Društvena podrška i kvaliteta psihosocijalnog prilagođavanja. *Radovi Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 28(3), 109 – 118.
- Barath, A., Havelka, M. i Gavriilo, P. (1989). Predoperacijska priprema i kvaliteta poslijeoperativnog oporavka kirurških bolesnika: Eksperimentalna studija. *Liječnički vjesnik*, 111, 116-123.
- Barath, A., Havelka, M., Despot Lučanin, J. i Bastašić, Lj. (1990). Psihološka njega i edukacija oboljelih od infarkta miokarda. *Radovi Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 31(4), 223-236.

- Barath, A. (1995). *Kultura, odgoj i zdravlje*. Zagreb: Viša medicinska škola.
- Barath, A., Matul, D. i Sabljak, Lj. (1996). *Korak po korak o oporavka*. Zagreb: Tipex.
- Becker, M. H. (1974). The health belief model and personal behavior. *Health Education Monograph*, 2, 324 - 473.
- Berkman, L.F., & Breslow, L. (1983). *Health and Ways of Life: The Alameda Country Study*. Oxford: Oxford University Press.
- Bezić, I. (1990). Aspekti kvalitete života pacijenata oboljelih od akutne leukemije – kvalitativna analiza na osnovi psihologijskog rada s pacijentima u sterilnim jedinicama. *Bilten za hematologiju i transfuziju* 17(1).
- Brajković, L. (2012). Kompetencije i uloga psihologa u palijativnoj skrbi. U: Braš, M., Dorđević, V. (ur.), *Suvremene spoznaje iz palijativne medicine: Uloga ljekarnika u palijativnoj skrbi* (str. 133-139). Zagreb: Medicinska naklada.
- Brkljačić, T. i Kaliterna, Lj. (2000). Darivanje tkiva i organa: pomaže li psihologija? U: Manenica, I. (ur.), *Zbornik radova XII. Dani psihologije u Zadru*. Zadar: Odsjek za psihologiju, Filozofski fakultet u Zadru.
- Delegatske informacije (1986). *Okvirni obrazovni programi za šesti i sedmi stupanj stručne spreme - znanstvene oblasti: medicinske znanosti*. Zagreb: Savez samoupravnih interesnih zajednica usmjerenog obrazovanja SR Hrvatske, Poseban broj 11.
- Doll, R., & Peto, R. (2004). Mortality in relation to smoking: 50 years observations on male British Doctors. *British Medical Journal*, 328, 15-19.
- Galić, S. (2010). Psihološki aspekti tjelesnih bolesti. U: Rumboldt, M., Petrić, D. (ur.), *Zbornik radova 17. Kongres Hrvatske udružbe obiteljske medicine* (str. 73-75).
- Gračanin, A. (2015). Respiratorna sinusna aritmija i emocionalno reagiranje. *Psiholozijske teme*, 24(3), 449-471.
- Grgurević, M., Ajduković, D., & Pibernik- Okanović, M. (2014). Emotional burden of diabetes is comparable among recently diagnosed and previously diagnosed patients. An observation related to the DAWN2 study results. *Diabetic medicine*, 31(2), 247-248.
- Grubić, M. (2008). Psihosocijalni uzroci i posljedice pretilosti u djece. *Paediatrica Croatica*. 52 (Suppl. 1), 57-60.
- Grubić, M., Ljubešić, M. i Filipović-Grčić, B. (2013). *Kako reći neželjenu vijest*. Zagreb: Medicinska naklada.
- Havelka, M. i Barath, A. (1977). Sadržaji razgovora liječnika i bolesnika u ordinacijama opće medicine. *Liječnički vjesnik broj 98*, 649.
- Havelka, M., Barath, A. i Novosel, M. (1979). Suvremeni oblici timskog rada u općoj medicini. Kongres međunarodnog udruženja liječnika opće medicine (SIMG), Opatija.
- Havelka, M. (1981). *Sadržajni aspekti komunikacije kao faktor formiranja odnosa između liječnika i bolesnika*. Neobjavljen magistarski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Havelka, M. (1982). *Zdravstvena psihologija*. Zagreb: Viša medicinska škola Sveučilišta u Zagrebu.
- Havelka, M. (1988). *Zdravstvena psihologija*. Zagreb: Medicinski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Havelka, M. i Despot Lučanin, J. (1991). *Psihologija boli*. Zagreb: Medicinski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Havelka, M. (1998). *Zdravstvena psihologija – Udžbenik za srednje zdravstvene škole*. Zagreb: Školska knjiga.
- Havelka, M. (Ur.). (1998). *Zdravstvena psihologija*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

- Havelka, M., i Ševo, Lj. (2002). *Zdravstvena psihologija – Priručnik za nastavnike zdravstvene Psihologije*. Zagreb: Školska knjiga.
- Havelka, M. (2003). Skrb za starije ljude u Hrvatskoj – potreba uvođenja novih modela. *Društvena istraživanja*, 12(1/2)(63-64), 225-245.
- Havelka, M., Pačić-Turk, Lj. i Sever, T. (2004). Zdravstvena psihologija u Hrvatskoj – dvadesetak godina poslije. *Društvena istraživanja*, 3(71), 465–486.
- Havelka, M. i Havelka Meštrović, A. (2013). *Zdravstvena psihologija – Biopsihosocijalne odrednice zdravlja*. Zagreb: Zdravstveno veleučilište.
- Havelka Meštrović, A. i Čuić, A. (2011). Feeding disorders and modes of upbringing. *Klinička psihologija* 2-3, 45-49.
- Havelka Meštrović, A. i Buhin, L. (2017). Placebo affecting attention – A Smart Pill. *RIThink – multidisciplinary online journal RIT Croatia*, 6, 22–37.
- Havelka Meštrović, A. i Havelka, M. (2018). *Zdravstvena psihologija*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Havelka, M. i Krizmanić, M. (1995). *Psihološka i duhovna pomoć pomagačima*. Zagreb: Dobrotvorno udruženje “Dobrobit”.
- Havelka, M. (1998). *Povratak u Hrvatsko podunavlje*. Zagreb: Dobrotvorno udruženje “Dobrobit”, Hrvatski Caritas, Državni zavod za zaštitu materinstva i mladeži, Visoka zdravstvena škola, Zagreb.
- Haynes, R.B., Wang, E., & DaMota Gomes, M. (1987). A critical review of interventions to improve compliance with prescribed medication. *Patient Education and Counseling*, 10, 155 – 166.
- HZZO (2013). *Odluka o izmjenama i dopunama Odluke o osnovama za sklapanje ugovora o provođenju zdravstvene zaštite iz obveznog zdravstvenog obrazovanja* (NN. 128/2013).
- Hudek-Knežević, J. i Kardum, I. (2006). *Psihosocijalne odrednice tjelesnog zdravlja: I. Stres i tjelesno zdravlje*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Hudek-Knežević, J., Kardum, I. i Lesić, R. (1999). Efekti percipiranog stresa i stilova suočavanja na tjelesne simptome. *Društvena istraživanja*, 8(4), 543-561.
- Hudek-Knežević, J. i Kardum, I. (2000). Stres, imunološko funkcioniranje i zdravlje. *Psihologijske teme*, 8-9(1), 3-28.
- Ivanec, D. (2015). Placebo učinak i osjet boli - novija istraživanja. *Suvremena psihologija*, 18(1), 109-135.
- Jokić-Begić, N. i Arambašić, L. (2010). Psihološki čimbenici povezani s genetskim testiranjem. *Društvena istraživanja*, 19(3), 355-376.
- Jokić-Begić, N., Žigić, L., & Nakić Radoš, S. (2014). Anxiety and anxiety sensitivity as predictors of fear of childbirth: different patterns for nulliparous and parous women. *Journal of psychosomatic obstetrics and gynecology*, 35(1), 22-28.
- Jović, M., Vulić-Prtorić, A., Baraban, D., Grubić, M. Brnović, I., & Padelin, P. (2009). Coping strategies and health-related quality of life in children and adolescents with type1 diabetes. *Review of psychology*, 16(1), 29-36.
- Kaliterna, Lj. (1999). Problemi udovištva. *Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije*, 77(3), 155-160.
- Kostović Srzentić, M., Pukljak Iričanin, Z. Grubić, M., Bogdanić, A., & Filipović Grčić, B. (2016). Stress Experienced by Parents in The Neonatal Intensive Care Units. U: Lauri Korajlija, A, Begić, D. i Jurin, T. (ur.), *37th STAR Conference „Stress and anxiety in a Changing Society“*. Book of Abstracts (str. 129). Zagreb: Medicinska naklada.

- Kostović Srzentić, M., Pukljak Iričanin, Z., Grubić, M., Bogdanić, A., & Filipović Grčić, B. (2017). Stress experienced by parents in the neonatal intensive care units. *Abstract book 31. European Health Psychology Society "Innovative ideas in Health Psychology"* (str. 752).
- Krizmanić, M., Vizek Vidović, V., Kolesarić, V. i Arambašić, L. (1986). Ispitivanje frekvencije i intenziteta jakih emocionalnih doživljaja u osoba oboljelih od malignih bolesti i zdravih ispitanika. *Liječnički vjesnik*, 108, 123-126.
- Krizmanić, M., Fučkar, G., Havelka, M., Barath, A. i Kolesarić, V. (1991a). *Psihološka pomoć u ratu*. Zagreb: Katedra za zdravstvenu psihologiju Više medicinske škole Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Krizmanić, M., Fučkar, G., Havelka, M., Barath, A. i Kolesarić, V. (1991b). *Psihologija i psiholozi u obrani Domovine*. Zagreb: Katedra za zdravstvenu psihologiju Više medicinske škole Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Krizmanić, M., Fučkar, G., Havelka, M. i Kolesarić, V. (1995). *Psihološka pomoć ratnim stradalnicima*. Zagreb: Dobrotvorno udruženje "Dobrobit".
- Krizmanić, M. (1995). *Povratak prognanika*. Zagreb: Dobrotvorno udruženje "Dobrobit".
- Krizmanić, M., & Kolesarić, V. (1996). A salutogenic model of psychosocial help. *Review of Psychology*, 3(1-2), 69-75.
- Ljubešić, M. (2013). Interpersonalna komunikacija u zdravstvu. U: Grubić, M., Ljubešić, M., Filipović-Grčić, B. (ur.), *Kako reći neželjenu vijest* (str. 15-48). Zagreb: Medicinska naklada,
- Malčić, I., Carin, R., Jelušić, M., Ivandić, Ž., Aberle, M., & Grubić, M. (2004). Socioeconomic status and psychosocial behaviour of school children and adolescents with congenital heart disease in Croatia. *Cardiology in the Young*, 14(suppl 2), 83-83.
- Martinac Dorčić, T. i Ljubešić, M. (2009). Psihološka prilagodba roditelja na dijete s kroničnom bolešću. *Društvena istraživanja*. 18(6), 1107-1129.
- Martinac, M., Vrančić, A., Zarevski, P. i Zarevski, Z. (2015). *Psihologija za liječnike*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Nakić Radoš, S., Tadinac, M., & Herman, R. (2018). Anxiety during pregnancy and postpartum: Course, predictors and comorbidity with postpartum depression. *Acta clinica Croatica*, 57(1), 39-51.
- Novosel, M. i Havelka, M. (1974). Timovi opće medicine i odnos prema pacijentu. *Praxis Medici*, 5(1).
- Pačić Turk, Lj. (2001). Psihološki čimbenici u liječenju bolesnika s osteoporozom. Zbornik radova II simpozija fizioterapeuta u reumatologiji. Zagreb, (str. 20-23).
- Petričić, A. i Vulić Protorić, A. (2009). Some Predictors of Styles of Coping with Diabetes Type 1 and Type 2. *Društvena istraživanja* 18(1-2), 47-65.
- Pibernik-Okanović, M., Szabo, S., & Metelko, Ž. (1998). Quality of Life Following a Change in Therapy for Diabetes Mellitus. *PharmacoEconomics Auckland*. 14(2), 201-207.
- Pibernik-Okanović, M. (2001). Psychometric properties of the World Health Organisation quality of life questionnaire (WHOQOL-100) in diabetic patients in Croatia. *Diabetes Research and Clinical Practice*, 51(2), 133-143.
- Pokrajac-Bulian, A. (2011). Psihološki tretmani pretilosti: Učinkovitost i ograničenja. U: Pokrajac-Bulian (ur.), *Pretilost - spremnost za promjenu načina življenja* (str. 89-101). Jastrebarsko: Naklada Slap.

- Pukljak Iričanin, Z., Perković, L., Petrak, O., Rukavina M., & Kostović Srzentić, M. (2011). Coping with pain in patients with osteoarthritis. In: Ajzen, I. (Ed.), 25th Annual Conference of the European Health Psychology Society. *Psychology and Health*, 26(Supp. 2), 201-202.
- Puska, P. (1984). Community-based prevention of cardiovascular disease: The North Karelia Project. In: Matarazzo, J.D., Weiss, S.M., Miller, N.E., & Herd, J.A. (Eds.), *Behavioral Health – A Handbook of Health Enhancement and Disease Prevention* (str.1140-1147). New York: John Wiley and Sons.
- Rosenstock, I. M. (1974). Historical origins of the health belief model. *Health Education, Monographs*, 2, 328-35.
- Schofield, W. (1969). The role of psychology in the delivery of health services. *American Psychologist*, 24, 565-584.
- Steckler, A., Kenneth, R. McLeroy, & Holtzman, D. (2010). Godfrey H. Hochbaum (1916–1999). From Social Psychology to Health Behavior and Health Education. *American Journal of Public Health*, 100(10), 1864.
- Sutton, S., Baum, A., & Johnston, M. (2005). *The Sage Handbook of Health Psychology*. London: Sage Publications Ltd.
- Szabo, S., Pibernik-Okanović, M., & Metelko, Ž. (2010). Quality of life assessment in the clinical care of diabetes and other chronic diseases: An overview of Croatian experiences. *Studia psychologica*, 52(2), 147-154.
- Tkalčić, M., & Pokrajac-Bulian, A. (2006). Biopsychosocial aspects of obesity: transtheoretical model of behaviour change. *Cognitie, Creier, Comportament/Cognition, Brain, Behavior*, 10(1), 53-67.
- Tadinac, M. (2004). Biopsihosocijalne odrednice bolesti i zdravlja. U: Žebec, M.S., Sabol, G., Šakić, M. i Kotrla Topić, M. (ur.), *Mozak i um - trajni izazov čovjeku* (str. 165-173). Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Tadinac, M., Hromatko, I., Jokić-Begić, N. i Kotrulja, L. (2009). Jastrebovi i grlice: provjera hipoteze darvinijanske medicine na modelu psorijaze. *Društvena istraživanja*, 18(1-2), 25-45.
- Vulić-Prtorić, A. i Galić, S. (2004) Stres i tjelesni simptomi anksioznosti u djece i adolescenata, *Medica Jadertina*, 34(1-2), 3-13.
- Vulić-Prtorić, A., Galić, S. Cocha, R. Grubić, M., Lopižić, J., & Padelin, P. (2007). Anxiety in Children with Headaches. *Psychological Topics*, 16(2), 201-224.
- Zarevski, P., Škrinjarić, I., & Vranić, A. (2012). *Psihologija za stomatologe*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

Mirjana Krizmanić i Vladimir Kolesarić

AKTIVNOSTI PSIHOLOGA U DOMOVINSKOM RATU (1991.-1995.)

DOI 10.17234/9789531757782.17

Psiholozi su se u Hrvatskoj počeli organizirati u udruge, ili čak samo grupe stručnjaka, s pojavom prvih izbjeglica i prognanika kojima je trebala psihološka pomoć. Većina tih ratnih stradalnika nije pobjegla samo pred ratnim razaranja kuća i područja u kojima su do tada živjeli, nego i pred nasiljem i prijetnjama najbližih susjeda. Ta je činjenica izuzetno pridonijela traumatizaciji tog dijela civilnog stanovništva Republike Hrvatske jer se ljudima doslovno urušio cijeli svijet u kojem su do tada živjeli. Osim toga, ma gdje da su u to vrijeme ti prognanici i izbjeglice došli, dočekalo ih je preplašeno i ratom zatečeno stanovništvo.

Zbog upornog vjerovanja većine ljudi da do rata neće doći, cijelo stanovništvo, kao i svi stručnjaci, odjednom su bili suočeni ratom pogođenim pojedincima i obiteljima, dok su se i sami tek počeli suočavati s činjenicom da se i njima samima približava rat. Psiholozi, kao i ostali stručnjaci (psihijatri, socijalni radnici, medicinske sestre i drugi) nisu, naime, imali iskustava u pružanju pomoći ratnim stradalnicima koji su, uz tjelesne, redovito imali i teške psihičke traume.

Psiholozi su se, uz brojne građane, odmah uključili u pružanje pomoći ratnim stradalnicima, neovisno o mjestu na kojem su bili zaposleni ili o svojoj užoj specijalizaciji unutar psihologije. Neki mlađi kolege i kolegice priključili su se u još do danas neutvrđenom broju braniteljima, dok se većina ostalih psihologa ubrzo udružila u razne udruge koje su pružale pomoć svim ratnim stradalnicima: od djece do staraca, građana i branitelja. Mnogi su tako prošli kroz rat u dvostrukoj ulozi branitelja i psihologa.

Kako se većina psihologa vrlo brzo nakon početka rata uključila u aktivno pružanje pomoći ratnim stradalnicima i civilnom stanovništvu u ratom zahvaćenim područjima, pravi opis njihova rada trebalo bi zapravo prikazati u zasebnoj publikaciji, a ne samo u okviru jednog od priloga povijesti psihologije u Hrvatskoj. Međutim, u tom okviru naš je primarni cilj da ukratko, ali što je točnije moguće, opišemo aktivnosti kojima su se psiholozi diljem Hrvatske uključili u rad s ratnim stradalnicima. Pritom želimo istaknuti da ovdje ne namjeravamo govoriti o radu

pojedinih dobrotvornih udruga, osnovanih već od jeseni 1991. godine na dalje, niti o aktivnostima pojedinih kolega i kolegica. Podaci o različitim udrugama osnovanima tijekom rata, od kojih neke još i danas rade, mogu se, dakako, naći na internetu.

Prve udruge koje su psiholozi u suradnji s liječnicima, socijalnim radnicima i medicinskim sestrama osnovali u Zagrebu započele su svoj rad nizom edukativnih akcija kojima su građane grada Zagreba upoznavale s pravilima ponašanja tijekom uzbuna, kao i s postupanjem s djecom i starijim članovima obitelji u skloništima. Jednostavne upute građanima kako se ponašati za vrijeme uzbuna bile su, npr. u Zagrebu, emitirane i u tramvajima, kako bi što veći broj građana bio upoznat s novo nastalom situacijom u gradu i zemlji.

Novo osnovane udruge počele su odmah pružati psihološku pomoć pristiglim stradalnicima rata, ali i građanima Zagreba koji su mogli doći u neka od besplatnih savjetovališta, gdje su najčešće radili psiholozi i socijalni radnici, kojima bi se po potrebi pridružio i liječnik, medicinska sestra ili svećenik koji im je pružao duhovnu potporu. Ekipe psihologa odlazile su i u organizirane zbjegove u Zagrebu i u drugim gradovima.

Psihološka pomoć bila je organizirana u svim većim mjestima gdje su postojali psiholozi, iako ne uvijek u okviru neke udruge ili ustanove. S vremenom su psiholozi, u suradnji s Ministarstvom obrane Republike Hrvatske, bili uključeni i u doček naših razmijenjenih branitelja i civila koji su najčešće dolazili u ne samo tjelesno, već i psihički potpuno iscrpljenom stanju.

Treba istaknuti da su odmah s početkom rata osnovane i udruge za psihološku pomoć djeci i njihovim roditeljima, pa je tako zapravo vrlo brzo psihološka pomoć bila u većoj ili manjoj mjeri dostupna za cijeli raspon dobi ratnih stradalnika.

Neke od udruga započele su već krajem 1991. godine i s izdavanjem edukativnih publikacija, usmjerenih na psihološku pomoć, ali i uputa o zbrinjavanju ranjenika i bolesnih osoba, ponašanja ljudi u skloništima, pripremi boraca za neposredne sukobe s neprijateljem, stradavanju suboraca i o ponašanju u nizu drugih ratnih događanja. Prve publikacije, koje su se pojavile već 1991. godine, zapravo su mali zbornici članaka o različitim područjima unutar teme same publikacije. Sve su te publikacije bile besplatno dijeljene diljem zemlje kako bi se stanovništvo moglo što bolje upoznati s tijekom rata sve do trenutka povratka u svoje domove.

Iako je u radu pojedinih savjetovališta vezanih uz neke od udruga sudjelovao velik broj psihologa, ipak je sve to bilo nedovoljno za pružanje neposredne psihološke pomoći svima kojima je bila potrebna. Zbog toga su neki od članova u pojedinim udrugama čak koristili i pismeno savjetovanje, drugim riječima dopisivali su se s nekima od stradalnika. Ta se vrsta savjetovanja odvijala u obliku dugačkih pisama, koja bi u jednom smjeru, onom prema psihologu, sadržavala opise ratnih strahota ili neke još postojeće strahove, a u drugom pisanu psihološku pomoć.

Unatoč nedostatnom iskustvu aktivnih pomagača, koje njihov studij, a ni dotadašnji život, uglavnom nisu bili pripremili za pružanje pomoći osobama koje su preživjele teška ratna razaranja, istjerivanje iz doma i gubitak bližnjih, snažna motivacija svih uključenih stručnjaka omogućila im je, uz pružanje pomoći, i istodobno učenje iz stručne literature koja je stizala iz mnogih europskih zemalja. Tako smo se, zapravo, svi u cijelom tom procesu pružanja psihološke pomoći i samo-educirali za aktivno pomaganje u području traumatske psihologije.

Iz priložnog popisa publikacija koje su tijekom trajanja Domovinskog rata objavile različite dobrotvorne humanitarne udruge, vidljivo je da su se svi stručni suradnici, iako, dakako, i dalje zaposleni na svojim radnim mjestima, neprekidno bavili i pisanjem stručnih i znanstvenih tekstova vezanih uz ratnu tematiku i pomaganje stradalnicima. Većinu objavljenih tekstova činile su zbirke članaka što su ih napisali pripadnici različitih struka, iako je bilo i publikacija koje su se bavile samo određenim problemom, npr. uputama za branitelje o tome što učiniti i kako se ponašati ako padnu u ruke protivničkih vojnih snaga.

Uz mnoštvo objavljenih tekstova navedenih u popisu literature koji prati ovaj tekst, psiholozi su tijekom cijelog trajanja rata održavali i edukativna predavanja namijenjena braniteljima, prognanima i izbjeglima, učiteljima i nastavnicima različitih škola, kao i uopće stanovništvu gradova i mjesta u Republici Hrvatskoj. Tim su predavanjima nastojali ciljane skupine branitelja ili građana upoznati s nekim od posljedica rata (poput zarobljavanja i ranjavanja), različite stručnjake s potrebama tih grupa ratnih stradalnika (npr. ranjenika, djece, starijih osoba), kao i s primjerenim pružanjem psihološke pomoći izbjeglim i prognanim osobama. U tu su svrhu mnogi psiholozi putovali diljem Hrvatske, donoseći nove publikacije, ali i odražavajući raznovrsna predavanja za stručnjake i građane.

Predavanja za stručnjake (psihologe, liječnike, medicinske sestre, socijalne radnike i druge) odražavana su i s ciljem što bržeg širenja znanja koje smo i sami tek nedavno usvojili, kako bi se, primjerice, u zbjegovima osigurala što bolja psihološka skrb za sve uključene stradalnike.

Psiholozi su, često zajedno s drugim stručnjacima, držali i predavanja o mogućim posljedicama sudjelovanja u ratu i izloženosti ratnim akcijama i pripadnicima naših obrambenih snaga u neposrednoj blizini njihovih ratnih položaja.

Psihološka pomoć pružana je još tijekom trajanja samog Domovinskog rata i ranjenicima, naročito onima koji su izgubili dio tijela, kako bi se što brže prilagodili na status osoba s invaliditetom. Psiholozi su izradili i niz preporuka za poratnu skrb o ratnim vojnim invalidima koje su uključivale mogućnosti dodatnog obrazovanja ili prekvalifikacija osoba s invaliditetom, kako bi se, a u skladu sa željama njih samih, izbjegao njihov preuranjeni odlazak u mirovinu. Nažalost, ti se brižljivo i stručno razrađeni planovi nisu nikad ostvarili, pa je većina branitelja s invaliditetom bila umirovljena.

Umjesto zaključka

Aktivnosti psihologa tijekom Domovinskog rata bile su mnogostruke i višeslojne.

Psiholozi su tako:

- a) pružali pogođenim stanovnicima, braniteljima i svim stradalnicima rata psihološku pomoć;
- b) organizirali edukaciju stručnjaka iz različitih područja za rad u ratnim uvjetima i neki oblik skrbi za ratne stradalnike;
- c) nastojali različitim edukativnim aktivnostima, od predavanja i pisanja edukativnih publikacija, do odražavanja različitih savjetovanja i skupova, pomoći što većem broju stanovnika naše zemlje da se lakše suoče s ratom i njegovim posljedicama;
- d) pokušali utjecati i na poslijeratno zbrinjavanje branitelja i ratnih vojnih invalida;
- e) potaknuli prevođenje i konstrukciju psihologijskih mjernih instrumenata (upitnika i ljestvica) za dijagnosticiranje posttraumatskog stresnog poremećaja i depresivnih stanja izazvanih ratom ili njegovim posljedicama.

U gotovo svakoj struci mnogo toga čime se njezini članovi bave tijekom svog radnog vijeka s vremenom u manjoj ili većoj mjeri jednostavno ode „niz vodu“. Ali pomagački rad psihologa tijekom Domovinskog rata ugrađen je i u poslijeratnu obnovu naše zemlje, u oporavak svih ratnih stradalnika, kao i ranjenih branitelja. Tome posebno pridonose pisani tragovi o radu psihologa i drugih stručnjaka tijekom rata u mnogim institucijama (npr. Ministarstvu obrane, Uredu iza izbjeglice i prognane), kao i u brojnim objavljenim publikacijama.

Popis objavljenih stručnih i znanstvenih radova u razdoblju od 1991. do kraja 1995. godine

Obzirom na specifičnost nastajanja pisanih radova tijekom rata, zamolili smo kolege i kolegice s odsjeka za psihologiju u Rijeci i Osijeku, kao i kolegice koje žive i rade u Splitu, da nam pošalju popis objavljenih radova s ratnom tematikom izdanih do kraja 1995. godine. S istom smo se molbom obratili i udrugama koje su tijekom rata, pa i duže sudjelovale u radu s ratnim stradalnicima. No, ipak postoji velika vjerojatnost da je ovaj popis nepotpun. Nadamo se, međutim, da će se pobuditi interes za detaljnijim, opširnijim, sveobuhvatnijim prikazom rada i objavljenih tekstova hrvatskih psihologa za vrijeme Domovinskog rata. Publikacije su poredane kronološki.

Popis publikacija

- Krizmanić, M., Fučkar, G., Havelka, M., Barath, A. i Kolesarić, V. (Ur.). (1991). *Psihološka pomoć u ratu*. Zagreb: Katedra za zdravstvenu psihologiju Više medicinske škole Medicinskog fakulteta u Zagrebu i Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Krizmanić, M., Fučkar, G., Havelka, M., Barath, A. i Kolesarić, V. (Ur.). (1991). *Psihologija psiholozi u obrani domovine*. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu; Katedra za zdravstvenu psihologiju Medicinskog fakulteta u Zagrebu; Odjel za psihosocijalnu prilagodbu i obrazovanje Ureda za prognanike i izbjeglice Vlade Republike Hrvatske.
- Rozić, V., Drenovc, M. i Vizek-Vidović, V. (1991). *Psihološka priprema boraca*. Ministarstvo obrane Republike Hrvatske.
- Kolesarić, V. (1992). Utjecaj stresa, straha i panike na borbenu učinkovitost vojnika. U: V. Kolesarić (ur.), *Poglavlja iz vojne psihologije*. Zagreb: Ministarstvo obrane Republike Hrvatske.
- Keresteš, G., Urli, A. i Žužul, M. (1992.) *Rat i dječji strahovi*. Zagreb: Ministarstvo obrane Republike Hrvatske.
- Fučkar, G., Krizmanić, M., Mojsović, Z., i Borić Miklin, Lj. (ur.) (1992). *Zdravstvena njega u ratu i miru*. Zagreb: Viša medicinska škola Medicinskog fakulteta u Zagrebu.
- Arambašić, L., Vizek-Vidović, V. i Anić, N. (1992). *Postraumatski stresni poremećaj*. Zagreb: Ministarstvo obrane Republike Hrvatske.
- Krizmanić, M. (1992.) *Psihološka obrana boraca u posebnim uvjetima*. Zagreb: Ministarstvo obrane Republike Hrvatske.
- Krizmanić, M., Fučkar, G., Havelka, M. i Kolesarić, V. (Ur.) (1993). *Psihološka pomoć ratnim stradalnicima*. Zagreb: "Dobrobit".
- Kolesarić, V., Krizmanić, M. i Havelka, M. (1994). *Psiholozi u pružanju pomoći stradalnicima rata*. Zaključci stručnog savjetovanja pod pokroviteljstvom Ureda za žrtve rata Vlade RH i Hrvatskog Caritasa. Zagreb: „Dobrobit“, dobrotvorno društvo Zagreb i Viša medicinska škola Medicinskog fakulteta Zagreb.
- Kolesarić, V. (ur.). (1994). *Ljetna psihologijska škola 1993: Kvaliteta življenja prognanika*. Zagreb: Odsjek za psihologiju filozofskog fakulteta u Zagrebu i "Dobrobit" –dobrotvorno društvo.
- Ajduković, M. i Ajduković, D. (ur.) (1994). *Pomoć i samopomoć u skrbi za mentalno zdravlje pomagača*. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.
- Ajduković, M., Janković, J., Horvat-Kutle, S. i Žižak, A. (1995.): *Prevenција poremećaja u ponašanju kod djece stradalnika rata*. Zagreb: DPP, Ministarstvo rada i socijalne skrbi, UNICEF.
- Ajduković, D. (ur.) (1995.): *Programi psihosocijalne pomoći prognanoj i izbjegloj djeci*. Zagreb: DPP.
- Kolesarić, V., Krizmanić, M. i Havelka, M. (ur.), (1995). *Zaključci stručnog savjetovanja: Psiholozi u pružanju pomoći stradalnicima rata*. Zagreb: Hrvatsko psihološko društvo.
- Krizmanić, M. (Ur.), (1995) *Povratak prognanika*. Zagreb: Dobrotvorno udruženje "Dobrobit".
- Havelka, M. i Krizmanić, M. (Ur.), (1995) *Psihološka i duhovna pomoć pomagačima*. Zagreb: Dobrotvorno društvo „Dobrobit“ u suradnji s Hrvatskim Caritasom.

O AUTORIMA I SURADNICIMA

(Autori i suradnici sami su napisali osnovne podatke o sebi)

Dean Ajduković, professor emeritus Sveučilišta u Zagrebu. Predavao je socijalnu psihologiju i metodologiju neeksperimentalnih istraživanja. Bavi se međugrupnim odnosima nakon sukoba, utjecajem kolektivne traume na zajednicu, razvojem psihosocijalnih intervencija i prevencijom nasilja. Objavio je preko 190 publikacija.

Nada Anić, umirovljena psihologinja. Radni vijek provela u Medicinskom centru Bjelovar i Kliničkom bolničkom centru Zagreb. Glavno područje interesa i rada: bihevioralna i kognitivna terapija. Aktivna u Hrvatskom udruženju za bihevioralno-kognitivnu terapiju u edukaciji i superviziji te u Savjetovalištu.

Marijana Glavica Diplomirala na Odsjeku za psihologiju u Zagrebu. Radi u Knjižnici Filozofskog fakulteta na razvoju i održavanju informacijskih sustava te razvoju novih knjižničkih usluga. Poučava studente psihologije informacijskim vještinama za pronalaženje psihologijske literature. Niz godina bila knjižničar-informacijski stručnjak za psihologiju.

Mladen Havelka, umirovljeni profesor Zdravstvenog veleučilišta u Zagrebu. Cijeli radni vijek radio kao nastavnik iz zdravstvene psihologije i srodnih predmeta na stručnim zdravstvenim studijima sestriinstva, fizioterapije, radne terapije i drugim zdravstvenim studijima, a povremeno predavao zdravstvenu psihologiju i srodne predmete na studiju medicine Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, te na studiju psihologije Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu.

Gorana Hitrec, umirovljena školska psihologinja. Radila u osnovnoj školi, a od 1996. do mirovine u Udruzi roditelja „Korak po korak“. Posebna područja interesa i rada: poboljšanje djelotvornosti škole, prevencija zlostavljanja djece, zaštita i promicanje prava djece i psihološke krizne intervencije.

Vladimir Kolesarić, profesor emeritus Sveučilišta u Zagrebu. U Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu proveo cijeli radni vijek. Višegodišnji

predstojnik Katedre za eksperimentalnu psihologiju. Predavao metodološke predmete. Pretežni istraživački interes u području utjecaja podražajnog konteksta na intenzitete osjetnih doživljaja.

Zlatka Kozjak Mikić Stručna suradnica-savjetnica psihologinja. Zaposlena u Zdravstvenom učilištu u Zagrebu. Osim poslova školskog psihologa radi i kao nastavnica više psihologijskih predmeta/kolegija s učenicima i studentima. Voditeljica međuzupanijskog stručnog vijeća psihologa srednjih strukovnih škola.

Mirjana Krizmanić, umirovljena sveučilišna profesorica. U Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu radila najprije na Katedri za eksperimentalnu psihologiju, a od 1972. kao predstojnica Katedre za kliničku psihologiju. Istraživački interes najviše u području kvalitete življenja.

Katica Lacković-Grgin, umirovljena sveučilišnaprofeesorica. Tijekom radnog vijeka radila u Rijeci kao školski psiholog i profesor više škole, te najduže kao sveučilišna nastavnica iz Razvojne psihologije u Odjelu za psihologiju Sveučilišta u Zadru.

Irena Ničota, psihologinja u Prirodoslovnoj školi Vladimira Preloga u Zagrebu (22 godine). Veći dio radnog vremena obavlja poslove stručnog suradnika psihologa (školskog psihologa), a predaje i psihologijske predmete (prije psihologiju, a sada primnijenjenu komunikaciju).

Nikola Pastuović, professor emeritus. Radio kao industrijski psiholog, zatim u Zavodu za industrijsku andragogiju Radničkog sveučilišta „Moša Pijade“ i potom u Centru za pedagoško osposobljavanje i istraživanje zagrebačkog Sveučilišta koji se transformirao u Odsjek za obrazovne studije u Učiteljskom fakultetu. Predavao Psihologiju odgoja i obrazovanja studentima nastavničkih smjerova na Filozofskom i na drugim fakultetima. Vodio i sudjelovao u više projekata promjena obrazovnog sustava Hrvatske.

Ana Pleša, umirovljena stručna suradnica-savjetnica psihologinja u dječjem vrtiću. Gotovo čitav radni vijek radila u području predškolskog odgoja. Bavila se posebno razvojem i podrškom odgajateljskim i roditeljskim kompetencijama za rad i život s djecom. Stručni rad i interes u mirovini u području psihološkog savjetovanja.

Vanja Putarek, asistentica na Katedri za školsku psihologiju u Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu. U znanstveno-istraživačkom radu usmjerena je na područje metakognicije, učenja i motivacije u obrazovanju.

Branka Starc, umirovljena stručna suradnica-savjetnica psihologinja u dječjem vrtiću. Cijeli radni vijek provela u području predškolskog odgoja. Intenzivno se bavila programiranjem, stručnim usavršavanjem odgojitelja i radom s roditeljima. Stručni interes i rad u mirovini u području roditeljstva i psiholoških kriznih intervencija.

Ivan Šiber, profesor emeritus na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu. Predavao je socijalnu psihologiju, političku psihologiju, političko ponašanje i politički marketing. Područja interesa – psihologija političkih stavova, međunacionalni odnosi i političko ponašanje.

Branimir Šverko, profesor emeritus Sveučilišta u Zagrebu. Bio je dugogodišnji predstojnik Katedre za psihologiju rada i ergonomiju u Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Istraživao je pozornost i sposobnost simultanog djelovanja pri radu, radne vrijednosti i kvalitete radnog života te psihološke aspekte nezaposlenosti.

Autori priloga, redom istaknuti sveučilišni profesori i praktičari, i sami su dio povijesti psihologije u Republici Hrvatskoj. U knjizi opisuju prva istraživanja, početke sveučilišnog obrazovanja, primjenu znanja u praksi te sistematiziraju razvoj temeljnih i primijenjenih grana psihologije kroz razdoblja, autore i znanstvene teme. Nerijetko opisuju karakter, znanstveni i društveni habitus utemeljitelja hrvatske psihologije s kojima su imali priliku surađivati. Ova isprepletenost objektivnih podataka i analiza s osobnim stavovima i prosudbama daje posebnu vrijednost knjizi koja će, sigurna sam, privući pažnju psihologa svih generacija.

Prof. dr. sc. Darja Maslić Seršić, recenzentica

Prilozi povijesti hrvatske psihologije prvo je referentno djelo s povijesnim pregledom hrvatske psihologije. Poglavlja donose pregršt vrijednih informacija o psiholozima i njihovim aktivnostima koje su omogućile da se psihologija u Hrvatskoj razvije u respektabilnu znanost i struku. Sustavno su prikazana sva važna područja psihologije. Stoga ovo djelo predstavlja značajan znanstveni doprinos proučavanju povijesti psihologije u Hrvatskoj i nezaobilazan izvor informacija za sva buduća djela o ovoj temi.

Prof. dr. sc. Dražen Domijan, recenzent

FF press

cijena: 120,00 kn

ISBN 978-953-175-778-2

9 789531 757782